ویلیام گای کار
وەرگێڕانی: سەلاح سەعدی

FARHAN KURDI

جیهان

گەمەی دەستی ئیسرائیلە

پێڕەوکردنی کرداریی پرۆتۆکۆڵەکانی سەرانی زایۆنیزم

FARHAN KURDI

Farhan Kurdi

جیهان ...
گەمەی دەستی ئیسرائیله

ناوەندی ڕۆشنبیریی ئاوێر

AWER
Nawendi Awer

ناوەندی ئاوێر
بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

- بەڕێوەبەری گشتیی ناوەند: حەسەن بورەیی
- بەڕێوەبەری چاپ و بڵاوکردنەوە: ئاریز حەسەن
- ڕاوێژکاری ناوەند: حەیدەر عەبدوڵڵا

هەولێر-پشت پارزگا-پشت مزگەوتی مەحموود عەلاف

07505114142 - 07507476644

Nawendi Awer::ناوەندی ئاوێر

Nawendi.awer@yahoo.com

جیهان ... گەمەی دەستی ئیسرائیلە

جێبەجێبوونی کرداریی پرۆتۆکۆڵی سەرانی زایۆنیزم

ویلیام گای کار

وەرگێڕانی

سەلاح سەعدی

چاپی یەکەم

٢٠١٩

ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە

جیهان ... گەمەی دەستی ئیسرائیلە

- نوسینی: ویلیام گای کار
- وەرگێرانی : سەلاح سەعدی
- نەخشەسازی ناوەوە: محمدحسێن خەتی
- بەرگ: ئیراهیم صالح
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- چاپ: کوردستان/ هەولێر
- سالی چاپ: ٢٠١٩
- چاپخانە: هێڤی٢
- نرخ: (٨,٠٠٠) دینار

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٥٤٦)ی سالی ٢٠١٩ی پێ دراوە.

©مافی لەچاپدانەوەی ئەم کتێبە پارێزراوە بۆ ناوەندی ئاوێر. بێ ڕەزامەندی ناوەندی ئاوێر یان ئاماژەکردن بە ناوەندی ئاوێر کەس مافی دووبارەچاپکردنەوە و بەکارهێنانی نییە لە بوارەکانی ڕاگەیاندن و تۆڕە کۆمەلایەتییەکان.

ناوەرۆك

سەرەباس	لاپەرە
پێشەکی	٧
بەشی یەکەم: جیهان.. گەمەی دەستی ئیسرائیلە سەبارەت بەم پەڕتووکە و نووسەرەکەی	١١
(١) گرنگترین پەڕتووکێکە سەرەداوەکانی پیلانگێڕییەکە ئاشکرا دەکات	١٣
(٢) جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیلە پێڕەوکردنی کردارییانەی پرۆتۆکۆلەکان	٢٧
(٣) ویلیام گای کار سەرەتا و کۆتایی! !	٤٣
(٤) پیلان و کودەتای جوولەکە و قووچەك و دۆلاری ئەمریکی	٥٥
(٥) قەیرانی دارایی جیهانی.. و ڕاستگەڕانی پێشبینییەکانی ویلیام گای کار	٦٧
بەشی دووەم: جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیلە	٧٧
پێشەکی	٧٩
کودەتا و پیلانگێڕییەکی نێودەوڵەتی	٨١
بارەگە و مەڵبەندی سەرکردایەتیکردنی پیلانگێڕی و کودەتایەکە	١٠٤
بەشی یەکەم : بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی	١٠٧

بەشی دووەم : شۆڕشی ئینگلیزی (١٦٤٠- ١٦٦٠ زایینی)	١٣٥
بەشی سێیەم: ڕێبەرانی شۆڕشی فەرەنسی	١٤٩
بەشی چوارەم: کەوتنی ناپلیۆن	١٦٩
بەشی پێنجەم: شۆڕشی ئەمریکی	١٨٩
بەشی شەشەم: مانۆڕە دراوییەکان	٢١١
بەشی حەوتەم: ڕووداوەکانی پێش شۆڕشی ڕووسی	٢٢٢
بەشی هەشتەم: شۆڕشی ڕووسیا لە ساڵی (١٩١٧)	٢٤٣
بەشی نۆیەم: وروژاندن و دنەدانی سیاسییانە	٢٥٦
بەشی دەیەم: پەیماننامەی فرسای	٢٨٢
بەشی یانزەیەم: ستالین	٣٠٤
بەشی دوانزەیەم: شۆڕشی ئیسپانی	٣١٢
بەشی سێزدەیەم : جەنگی نێوخۆییی ئیسپانیا	٣٣١
بەشی چواردەیەم: فرانکۆ	٣٥١
بەشی پانزەیەم: حوکمڕانییە تۆقێنەر و تیرۆرستییەکەی شۆڕش	٣٦٥
بەشی شانزەیەم: ئەو ڕووداوانەی بوونە هۆی هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی	٣٧٥
بەشی حەڤدەیەم: هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی	٤٠٠
بەشی هەژدەیەم: مەترسییە هەنووکەییەکان	٤١٥

پێشەکی

لەوانەیە پەرتووکێکی دیکە لە مێژوودا نەبێت بارتەقای ئەم پەرتووکە هەرا و زەنای نابێتەوە. چونکە بۆ گشت ئەو کەسانە وەك سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوە کە دەیانەوێ بزانن نهێنییەکانی پشت پەردەی ئەم جیهانە تێبگەن، بەو واتایەی چەند لێکدانەوەیەکی لە هەنبەر ڕووداوە گەورە و تۆقێنەرەکانی جیهان کردووە، وەك شۆڕشە مەزنەکان و هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانی، بەبێ ئەوەی دەستە شاراوە و بزوێنەرەکان و پاڵنەری ئەو ڕووداوانە بزانێ. لێکدانەوەکانیشی بەچەند بەلگەیەکی حاشاهەڵنەگری سیاسی و مێژوویی دەوڵەمەند کردووە و هیچ گومانێکیش لە ڕاستیی بەلگەکان ناکرێ.

لێرەوە بەجیهانیبوونی ئەم پەرتووکە هاتووەتەدی، بەو واتایەی نەك تەنیا بۆ گەل و نەتەوەیەکی دیاریکراو، بەڵکو بۆ هەموو کەسێکی سەر هەسارەی گۆی زەوی گرنگە، جگە لەمانەیش کردەی دوای دەرچوونی پەرتووکەکە خوێندنەوە و هەڵێنجانی هەنبەر ڕووداوەکانی جیهان گۆڕانیان بەسەردا هات و لە ڕوانگەیەکی دیکەوە لێك دەدرانەوە، هەر ئەمەیشە پەرتووکەکەی بە زیندوویی هێشتووەتەوە و لەگەڵ ئەوەی چەندان دەیە بەسەر دەرچوونی تێپەڕیون، بەلام بە باشترین بەلگەی مێژوویی و سەرچاوەیەکی هەرە نایابی لێکدانەوەی ڕووداوەکانی ڕابردوو و داهاتوو هەژمار دەکرێ، خودی خاوەنەکەشی

بە ئەمری هێشتووەتەوە، بەتایبەت دوای ئەوەی پێشبینییەکانی ڕاست دەرچوون و ڕووداوەکانی دواتری جیهان دروستیی پێشبینییەکانی نووسەرەکەیان سەلماند.

نووسەری بەناوبانگ ((ولیام گای کار)) لەم پەڕتووکەدا جوولەکەی وەك هێزێکی بەدخوازی نهێنی و پشت پەردە ناساندووە و ڕوونی کردووەتەوە بەنهێنی و لە تاریکیدا خەریکی کار و پیلانڕێژییە و زۆربەی کەسە پلە بالاّ و مەزنەکانی جیهانی بەرزەفتکردووە، هیچ گومانێکیش لەوەدا ناهێڵێتەوە و دەیسەلمێنێ چۆن زایۆنیزمی جیهانی ڕق و کینەی نێوان گەلان دەوروژێنێ، ئاشووب و پلانگێڕی پەخش دەکات و هەوڵی هەلگیرساندنی جەنگی سێیەمی جیهانی دەخاتە گەڕ کە ئەگەر هەلّبگیرسێت شوێنەوار و وێرانکارییەکەی لە هەردوو جەنگەکەی پێشوو - بەیەکەوە- مەترسیدارترە، لە کۆتایشدا ئامانجی وێرانکردنی جیهان و ڕۆنانی ئیمپراتۆریایەکی تایبەت بەخۆیەتی لەسەر دار و پەردووی جیهانی وێرانکراودا.

هەروەها نووسەر لە پەڕتووکە مەزنەکەی خۆیدا ڕوونی دەکاتەوە چۆن ئەو جەنگ و شۆڕشانەی ژیانمان دەکەنە پووشی بەردەم ڕەشەبا و ئەو بێسەروبەرییەی باڵی بەسەر جیهانەکەماندا کێشاوە: تەنیا دەرئەنجامی پیلانگێڕییەکی بەردەوامی ئەهریمەنییانەیە، لە چەند شوێنێکی دیکەشدا ڕوونی دەکاتەوە چۆن زایۆنییەکان بەهۆی ئەو ململانێیەی جوولەکەکان لەنێوان زایۆنیزمی سیاسی و جیهانی ئیسلامیدا دەیوروژێنن، پیلان بۆ جەنگی سێیەمی جیهانیی نێوان جوولەکە و موسڵماناندا دادەڕێژن، پیلانە نەخشە بۆ کێشراوەکەش

بـه جۆرێـك جەنگەكـە بـەڕێوە دەبـات وڵاتـانی عـەرەبی و دواتـریش ئیسلامی بەتەواوی خاپوور ببن.

نووسەر زرینگە لە زەنگی هۆشداری هەڵدەستێنێت و پێی وایە ئەگـەر سـەرتاپای جیهـان بـۆ وەسـتاندنی ئـەم پیلانگێڕییـە زایۆنییـە غـەمیان لەبـەر نـەبێت و مشـووری وەسـتاندنی نـەخۆن، ئـەوا مەرگەساتێكی جیهانی وەكات[1] بە ڕێگەوەیە.

ئـەم پەڕتووكـە گرنگـە بـە بـەهێزترین بەڵگـەی شـەرمەزاركردن و سـەركۆنەكردن دادەنـدرێ و پیلانگێڕییـە زایۆنییەكـەی تایبـەت بـە كـۆنترۆڵكردن و ملپێكەچكردنی جیهـان بـۆ ژێـر هـەژموونی جوولەكـە دەخاتـە ڕوو، لەوانەشـە هـەر ئەمـە وای لـە جووەكـان كردبـێ هـەوڵی بێوچان بخەنەگـەڕ ئـەم پەڕتووكـە لـە سەرانسـەری جیهـان بشارنەوە، دەبـێ ئـەوەش بـزانین خـودی نووسـەرەكەشـی لـە هەلومـەرجێكی پـڕ لەتەمومـژ تـیرۆر كـراوە، ئۆبـاڵی تیرۆركردنەكەشـی خراوەتـە ئەسـتۆی جووەكان.

ئەم پەڕتووكە – زۆر بە سادەیی– پـەردە لـە ڕووی ئـەو هێزانـە ڕادەماڵێ كـە دەسـتیان لـە تراژیـدیا و ئـێش و ئازارەكـانی ڕابـردوو و ئێستەی مرۆڤایەتیدا هـەبووە، ئـەویش زایـۆنیزمی جیهانییـە، هـەروەها ئازایەتییەكی بێهاوتای نووسەرێكی مەزن دەردەخات، چونكە بڕیاری دا خـۆی بـەنێو شـەپۆلی مەترسـیاندا دابـدات و پـەردە لـە ڕووی پیلانـە زایۆنییەكە هەڵماڵێت!

مەجدی كامل

---

١) وەكات: واتا بەدڵنیاییەوە، یان بە تەئكید، بۆنموونە زۆرجار لە كوردەواریدا دەگوترێ: "سبەی نەچم، دووسبەی وەكاتە دەچم".

بەشی یەکەم

جیهان.. کەمەی دەستی ئیسرائیلە

سەبارەت بەم پەڕتووکە و نووسەرەکەی

(١)
گرنگترین پەڕتووکێکە سەرەداوەکانی پیلانگێڕییەکە ئاشکرا دەکات

((جیهان گەمەی دەستی ئیسرائیله))[٢] یەکێکە لە بەناوبانگترین پەرتووکەکانی جیهان، لە هەمووشیان کاریگەرترە. سەرتاپای جیهان کۆکن لەسەر ئەوەی ئەم پەرتووکە لە ریزی سەت پەرتووکە هەرە گرنگەکەی سەت ساڵی دواییە.

هەرچەندە پێنج دەیە بەسەر دەرچوونی ئەم پەرتووکەدا تێپەریون، بەڵام ئێستەیشی لەگەڵ دابێت زۆر پرس دەوروژێنی، بەتایبەت ئەو رووداوانەی دوای دەرچوونی هاتنە پێشێ بە بەڵگەی یەکلاکەرەوە راستیی بۆچوون و دروستیی پێشبینییەکانی دەسەلمێنێ.

ئەم پەرتووکە شرۆڤەی رەگوریشەی بزووتنەوەی زایۆنیزمی جیهانی و ئامانج و شێوازەکانی دەکات. هەروەها چۆنییەتیی بەکێشکردنی سەرکردایەتییەکانی ولاتانی گەورە و بەرزەفتکردنی چارەنووسی ئەم دەوڵەتانە تاوتوێ دەکات کە زایۆنیزمەکان نەوە دوای نەوە بەپێی چەند پیلانێکی ئەهریمەنی هەوڵی جێبەجێکردنی دەخەنە گەر. هەروەها گلۆبالیزم و چۆنییەتیی دروستبوونی و بیردۆزە ئابوورییەکانی وەك سەرمایەداری و ئایدۆلۆژیای کۆمۆنیزم و

---

٢) ناونیشانی ئەم پەرتووکە بە عەرەبی (الاحجار على رقعة الشطرنج)، کە بە کوردییەکەی دەبێتە (مۆرەکانی شەترەنج) بەڵام هەستمان کرد ئەم ناونیشانەی ئێستەی واتا (جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیله) باشترە و زیاتر گوزارشت لە نێوەرۆکەکەی دەکات.

سۆسیالیزم له جیهانی هاوچەرخدا شرۆڤه دەکات. تیشکیش دەخاته سەر نانەوەی ئاشووب و هەلگیرساندنی شۆڕشەکانی جیهان.

(ویلیام کار)ی ئەفسەری هەوالگریی بریتانی و نووسەری پەرتووکی (جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیله) سەرەداوەکانی پیلانی جوولەکەی زایۆنیزمی جیهانی کەوتووەته دەست کە بەر لە هەموو شتێك ئامانجی هەلگیرساندنی جەنگی سێیەمی جیهانییه، پیلانەکەشی وەهایه بەهۆی ململانێی نێوان خۆرئاوای مەسیحی و جیهانی ئیسلامی هەڵی گیرسێنێ، داینەمۆی ململانێیەکەش زایۆنیزمی سیاسی بەنهێنی له خۆرئاواوه دەیبزوێنێ.

ئەو پەرتووکەی بەر لە هێرشەکانی یانزەی ئەیلوولی ساڵی ٢٠٠١ دەرچووه، ئاماژه بەوه دەکات زایۆنیزمەکان کار بۆ دنەدانی جیهانی ئیسلامی و خۆرئاوای مەسیحی دەکەن بۆ ئەوەی ململانێ و بەریککەوتنێکی توندوتیژ لەنێوانیاندا سەرهەڵبدات، ڕاستییەکەشی ئەم هێرشانه لە ڕەوتی ئەم پیلانەوه سەرچاوەیان گرت و بۆ پێکهێنانی بەرەی جەنگی دژ بە تیرۆر لە جیهانداـ بە سەرکردایەتیی ویلایەته یەکگرتووەکانی ئەمریکاـ هاتەکایەوه، بۆ ئەوەی گۆڕەپانی جەنگەکە ببێته زەمینه و پێشینەی هەلگیرسانی جەنگی سێیەمی جیهانی کە ئێسته لە چەندان شوێنی جیهاندا لێکەوتەکەی دەبینین و بە پاساوای بەرەنگاربوونەوەی تیرۆر بەڕێوه دەبرێ. پیلانی ئەم جەنگه لە ڕێگەی درزەکردن بۆ نێو کۆمەڵەیەکی (ئیسلامی) مەیسەر بوو کە بەوپەڕی کاڵفامی و بەبێ درککردن بە دەرئەنجامەکانی کۆتایی، خەریکی جێبەجێکردنی پیلانه زایۆنیزمییەکە بوو.

جەنگی ئەمریکا دژ بە ئەفغانستان کە خۆرئاوای مەسیحی و چەند وڵاتێکی دیکەی هاوپەیمانی خۆرئاوایی لەپێناویدا پڕ چەک و تەیار کران، وەك پاکستان بە نموونە، دواتریش دووبارەکردنەوەی بە داگیرکردنی عێراق، بەڵگەی سەلمێنەری کردنەوەی بەرەیەکی جەنگیی بێ ئابڕووانەی دژ بە تیرۆر بوو، بێگومان ئەمەیش بەپێی پیلانە زایۆنییەکە بوو کەوا نووسەری ئەم پەرتووکە (ویلیام کار) ئاماژەی بۆ کردووە.

(حیکمەت فاکە)ی لێکۆڵەر لە توێژینەوەیەکی گرنگدا بەناونیشانی (احجار علی رقعه الشترنج) ... پەردە لە ڕووی پیلانگێڕی بۆ هەڵگیرساندنی جەنگی سێیەمی جیهانی هەڵدەماڵێ و دەڵێ:" زێدەڕۆیی نییە ئەگەر بڵێین چەند لایەنێکی بیانی کە بەرووکەش وا دەنوێنن بوونەتە موسڵمان، دزەیان کردووەتە نێو ڕێکخراو و کۆمەڵە ئیسلامییە توندڕۆیەکان و هەر ئەو لایەنانەش دنەی کوشتنی هەرەمەکی دەدەن، ڕفاندن و سەربڕینی وەحشیگەرانەشیان بەناوی ئیسلامەوە تەنیا پیلانێکی داڕێژراوی وردە بۆ شێواندن و لەکەدارکردنی وێنە و ناوبانگی ئیسلام لەبەردەم جیهاندا بەڕێوە دەبرێ، باشترین نموونەش بۆ ئەمە دۆزینەوە و ئاشکراکردنی سەرۆکی شانەیەکی تیرۆرستییە لە مەغریب، چونکە ڕوونبوویەوە سەرۆکی شانەکە کەسێکی بە ڕەچەڵەك فەرەنسی بوو و باوەڕی بە ئیسلام هێنابوو و بانگەشەی ئەوەشی کردبوو کار بۆ هەواڵگریی فەرەنسی دەکات، بەڵام هەواڵگریی فەرەنسی گوتەکانی بە درۆ خستبوویەوە و بوونی گشت جۆرە پێوەندییەکیشی لەگەڵیدا ڕەت کردبوویەوە، ئەمەیش لەپێناو

شاردنەوەی پێوەندی لەگەڵ کەسانی سەر بە مۆساد و بەکرێگیراوەکانی دیکە بوو.

گومان لەوەدا نییە ئیسرائیل بۆ جێبەجێکردنی پیلانە بەرفراوانە زایۆنییەکەی کە ئێستە پەردەی لەسەر لادراوە و لە زۆرێک لە راپۆرتەکان و بەرنامەکاندا قسەیان لەسەر کراوە، بە خراپ سوود لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەردەگرێ، ئەم پەرتووکەی (ولیام کار)ی ئەفسەری هەواڵگریی بریتانی، پیلانی هەڵگیرساندنی جەنگی یەکەم و دووەم و سێیەمی جیهانی ڕوون دەکاتەوە، ڕوونکردنەوەکەش نووسینێکی پەخشانیی بێ بەڵگە نییە، بەڵکو لەمیانی چەند بەڵگەنامەیەکی هەردوو سەدەی حەڤدەیەم و هەژدەیەمدا هاتووەتە کایەوە و بە زمانی عەرەبی لە سێزدە چاپی جیاجیادایە و لە سەرەتای حەفتایەکانەوە کەوتوونەتە بەردەست.

هۆیە ڕاستینەکانی جەنگی دژ بە عێراق ڕوون و ئاشکرایە، سەرەتا ئەمریکا بانگەشەی دەکرد گوایە جەنگی دژ بە دکتاتۆرێکی ملهوڕە و ڕۆڵ و ئەرکی سەرشانیشی کۆتایی هاتووە، هەر وەك چۆن ڕۆژنامەی نیویۆرك تایمز لە کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٤ دا تیشکی خستووەتە سەر، ڕۆژنامەکە نووسیبووی:" C.I.A ئەندازیاری یەکەمی کودەتایەکەی سەدام حوسێن بووە لە ساڵی ١٩٧٨ دا.

جەنگەکەی دژ بە عێراق کە ناونیشانی (ڕزگارکردن)ی بۆ داتاشرابوو، وێرانکارییەکی گەورەی نایەوە و بووە هۆی لەنێوبردنی شارستانییەت و دەستگرتن بەسەر نەوت و هەڵوەشاندنەوەی جڤاکی عێراقی و بڵاوکردنەوەی ئاشووب و بێسەروبەری و توندوتیژی لەمیانی تێکەڵاوکردنی بەرگرییەکی ڕەوا لەگەڵ چالاکییەکانی ئەو ڕێکخراوە

نەناسراوە تیرۆرستییانەی ناونیشانی (ئیسلامییانە)یان هەلگرتبوو، هەروەها بەڕێوەبردنی کردەکانی کوشتن و لەنێوبردنی خەلکی سڤیلی وەك پیر و مندالّ لەگەلّ ڕفاندن و داواکردنی فدییە و لکاندنی کۆی ئەم کردارانە بە بەرگرییەکی ڕەوا، بۆ شێواندن و لەکەدارکردنی وێنە و ناوبانگی بەرگرییەکە بوو لەبەردەم ڕای گشتیی جیهانیدا.

ئەم بێسەروبەری و ئاشووب و دۆزەخە تۆقێنەرە هەروەك سەرۆکی فەرەنسی -جاك شیراك- گوتی، بە ڕێکەوت سەری هەلّنەدابوو، بەلّکو بەپێی پیلانێکی پتەو و قوولّی زایۆنی و لەپێناو زەمینەسازیی هەلگیرساندنی جەنگی سێیەمی جیهانی بوو کە ئیسرائیل هیواخوازە بەهۆی داگیرکردنی نێوان نیل و فوراتەوە سوودێکی زۆری لێ ببینێ.

بەلگەنامەکانی نێو پەرتووکی (جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیلە) لەو بەلگە ڕەسمییانەی زایۆنیدا نەهاتووە کە چەندان نووسەر پەردەیان بەڕوودا هەلّمالّیوە و توانیویانە بەرنامە نهێنییەکانی زایۆنیزم بنکۆلّ بکەن، بەلّکو یەکێکە لەو بەلّگەنامە نهێنییانەی کە لە سەدەی حەڤدەیەمەوە نووسراون و نووسەری ناویراو دەستی پێیان ڕاگەیشتووە.

لە عێراقدا شارستانییەتێکی کۆن و نوێ و وزەیەکی زەبەلاحی مادی هەیە، لەبەرئەوە سیاسەتی ئەمریکا بەچەند قۆناغێك کاری بۆ تێکدانی کردووە، هەر لە جەنگی دروستکراوی هەشت سالّەی عێراق-ئێرانەوە بگرە تا دەگاتە جەنگی سیناریۆیی کوێت کە بەهۆی ئەم جەنگەوە نیوەی نەوتی عەرەبان کەوتە ژێر کۆنترۆلّی ئەمریکاوە.

جا لە ترسی ئەوەی نەوەك ژیانی ئاسایی بۆ عێراقی خاوەن هێز و وزە بگەڕێتەوە، پیلان بۆ بەرەیەکی جەنگی فراوان و دژ بە تیرۆر کێشرا، ئەمەیش وایکرد گشت ئاشتییەکی چاوەڕوانکراو پەکی بکەوێت، هەمووشمان دەزانین هێزە ئیستعمارییە- ئەمریکی و ئیسرائیلییەکە- لەسەر مێزدا بانگەشەی ئاشتی بەگوێی خەڵکیدا دەدەن و لە ژێرەوەش ڕێگە لە وەدیهاتنی دەگرن و بە سووربوونێکی بەردەوامەوە پەکی دەخەن.

ئەو پیلانە زایۆنییەی کە سیاسەتی ئەمریکی ملکەچیەتی و جێبەجێی دەکات، هەر تەنیا بە دەستگرتن بەسەر نەوتی عەرەبان ناوەستیٚ بۆ بەکارهێنانی لە ملپێکەچکردنی جیهان، شێرەی نەوت لە دەستی خۆیەتی و بە ئارەزووی خۆی بۆ چەند وڵاتێکی بەردەداتەوە و هەندێکیشیان بێبەش دەکات و خۆی بەرزەفتی نرخەکان دەکات، بەڵکو لە هەمان کاتیشدا ئامانجی دابەشکردنێکی نوێی جوگرافیی ناوچەی خۆرهەلاتی نێوەڕاست و دروستکردنی چەند وردە دەوڵەتێکی جۆراوجۆرە کە بە دابەشکردنی عێراق دەستپێدەکات و بە لەباریەکهەڵوەشاندنەوەی عێراق و وڵاتانی دیکەی عەرەبی کۆتایی دێت، لە نێوەڕاستی ئەم دەوڵەتانەشدا - ئیسرائیلی گەورە- هەیە کە وەك چەقی هەژموونی تەواوی ناوچەکەیە.

سەرگرتنی ئەم پیلانەش بەندە بەو وەرچەرخانە سیاسییانەی ناوچەی عەرەبی کە لە ماوەی دەیەی ئێستەدا هاتوونەتە پێشیٚ، لەمانەیش گرنگتر، سەرگرتنی ئەم پیلانەش دوای ئەوەی هەموو لایەك پێی زانیوە، بەندە بە (سەرلەبەری) هەڵوێستی وڵاتانی عەرەب، چونکە

لەسەر ئەو ولاتانە پێویستە هاودەنگ و یەکرێز بن بۆ ئەوەی بە هەر نرخ و هۆکارێك بێت نەیەڵن سەربگرێ.

لێرەوە دەتوانین ئەم پەرتووکە بە یەکێك لە گرنگترینی ئەو نووسراوە مێژووییانە دابنێین کە بە بەڵگە و پاساوی جێگەی باوەڕ جەخت لەوە دەکاتەوە ئیسرائیل تۆوی هزرە ئیستعمارییە دەمارگیرییەکانی لە خاکی ئەورووپا و ئەمریکادا چاندووە، چونکە لە (ڕووی ئایینی و ڕووحی و کەلتووری و جڤاکییەوە) خاکی گونجاوی گەشەکردنی ئەم هزرانەن لە ماوەی زیاتر لە چوار سەدە و پێش کۆنگرەی یەکەمی خۆی لە شاری بازڵی سویسرا و ڕێك لە ساڵی ١٨٩٧، مورید و شوێنکەوتوو و خزمەتکارانی ژێر ئالای ئەم ئایدۆلۆژییە داگیرکەرانەیە زۆرن و ژمارەیان سەدان کەسە و هەرهەمووشیان کەسایەتیی سیاسی و ئایینی و سەربازی و ئەدەبی و هزرین و لە خۆرئاوادا شوێن و پێگە و دەستهەڵات و ئەرکەکانیان زۆر گەورە و گرنگ و کاریگەرە .

لە چوارچێوەی ئاخاوتن سەبارەت بە نووسراو و پەرتووکە پێشەنگەکانی ئاشکراکردنی ئایدۆلۆژیا و شێوازە ئاڵۆزەکانی زایۆنی لە وێرانکردنی دەوڵەتان و جڤاکەکاندا، یان دزەکردنە نێو پێکهاتە سەرەکییەکانیاندا و دواتریش کۆنترۆڵکردن و ئاراستەکردنیان بەپێی چەند مەبەست و ئامانجێکی دیاریکراو، یان تەنانەت وێرانکردن و هەڵوەشاندنەوەیان بۆ چەند هەرێم و قەوارەیەکی بچووکی دژ بەیەك، بەردەوام جیهان پەنا دەباتە بەر ئەم پەرتووکە گرنگە (جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیله) کە نووسەرەکەی ویلیام گای کاری بریتانییە و ماوەی چوار دەیە خەریکی لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون و

شوێنپێ هەڵگرتن و شیکردنەوە بووە، واتا زادەی هەوڵ و کۆششی چەندان ساڵەی نێوان ١٩١١- ١٩٥٠ بووە ، یەکەمجاریش لە ساڵی ١٩٥٨ دا لە چاپ دراوە.

ئەم پەرتووکە چەندان زانیاریی گرنگ و مەترسیدار و سەرسوڕهێنەری تیادایە، هەر هەمووشیان تایبەتن بە کردار و چالاکییەکانی چەند زایۆنیزمێکی جوولەکە و نا جوولەکە لە چەند ماوە و قۆناغێکی جۆر بە جۆری مێژووی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئاینیی ئینگلتەرا و فەرەنسا و ئیسپانیا و ئەڵمانیا و ڕووسیا و ئەورووپای خۆرهەڵات و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

نووسەر سەبارەت بە گەمە و پیلانگێڕی و کودەتایەکانیان وردەکاری زۆر گرنگ و تۆقێنەر بڵاو دەکاتەوە، بەتایبەت ئەوانەی هاوکات لەگەڵ شۆڕشی ئینگلیزی (١٦٤٠-١٦٦٠) ڕەوتی خۆیان گرتووە، لەمەشدا پشتی بە پەڕتووکە زەبەلاحەکەی (ژیانی پاشا چارلیی دووەم) بەستووە، کە نووسەرەکەی ئیسحاق دزرائیلیی(١٧٦٦-١٨٤٨) گەورە جوولەکەی ئینگلیز و باوکی (بنیامین دزرائیلی) بووە (دواتر چەندان جار بووەتە سەرۆکوەزیران). دزرائیلی لە پەڕتووکەکەی خۆیدا تیشک دەخاتە سەر وێکچوونێکی سەیر و هاوشێوەیی لە جۆرەکانی پلان و نەخشەکێشان بۆ ئەو کردانەی پێش هەردوو شۆڕشی ئینگلیزی و فەرەنسی بەڕێوەچوون.

ویلیام گای کار زۆر بە دوورودرێژی تیشک دەخاتە سەر ئەوەی کاتێک بنەماڵەی ڕۆچیڵد سەنتەرە گرنگ و مەزنەکانی ئابووری و بازرگانیی ئەو کاتی فەرەنسایان گرتووەتە دەست، چۆن پشتگیریی مادییانەی پێشکێشی شۆڕشی ساڵی ١٧٨٩ی فەرەنسا کردووە، هەر لە

درێـژەی باسەکەشـیدا پوختەیـەك لـە پلانـی کـاری ڕۆچیڵدییەکانی خستووەتە ڕوو کە بۆ کۆنترۆڵکردنی ناوەندەکانی بڕیاری نێو شۆڕشی فرەنسی دایڕشتووە ، جێبەجێکردنی پیلانەکەش بەهۆی (دەستهەڵاتی زێڕ) و ئەو فەلسەفە پراگماتیکییە بووە: (بۆ سـەرکەوتنی پلانەکـەمان هەرگیز گرنگ نییە ئەو حکوومەتەی ئێستە لەناوەوە یان لـە دەرەوەڕا دەڕووخێنـدرێ، چـونکە لایـەن و کەسـی سـەرکەوتوو هـەرکێ بێـت، پێویستی بە سەرمایەیە، سەرمایەش بەتەواوی لە دەستی ئێمەدایە).

بەڵگەش بۆ ئەم باسەی سەرەوە ئەوەیە دوای ئەوەی ناپلیۆن بـە سـوپایەکەی خـۆی ئـەورووپای داگیرکـرد و لـە سـاڵی (١٩٠٤)دا وەك ئیمپراتۆرێـك خـۆی ڕاگەیانـد و جـۆزیفی بـرای وەك پاشـای نـاپۆلی دەستنیشـان کـرد و لویسـی کـردە پاشـای هۆڵەنـدا و جیرۆمیشـی وەك پاشـای وسـتفالیا دیـاری کـرد، بـۆ وەدەسـتهێنان و دەسـتەبەرکردنی پارەی پێویسـت، پـەنای بـردە بـەر ناتـان ڕۆچیڵد، ناتـان ڕۆچیڵدیش بەخراپ سوودی لەو داواکارییـە وەرگـرت و برایـەکانی کـردە پاشایانی دارایـی و پـارە لـە ئـەورووپا، دواتـریش بوونـە (دەسـت و دەسـتهەڵاتی شاراوە)ی پشت ئەو پاشایەتییانەی ناپلیۆن ڕایگەیاندبوون.

شتە سەرنجڕاکێشەکە لەوەدایە پیاوە نهێنییە دەستهەڵاتدارەکان لـەو کاتییـەوە بڕیاریـان دا سویسـرا بکەنـە مەڵبەنـد و ناوەنـدی سـەرکردایەتی و دەسـتهەڵاتەکانیان، ئـەم وڵاتـەیان کـردە دەوڵـەتێکی بێلایـەن و نەیانهێشـت بچـێتە نێـو هـیچ ململانێیـەك، ئەمـەیش بـۆ سەلامەتیی خۆیان و داراییەکانیان بوو.

ئەم پەڕتووکە چەندان بەڵگەی دیکە لەخۆ دەگرێ، لە بەڵگەکاندا ڕوونبووەتەوە زایۆنیزم لـە ڕێگـەی دارایـی و پـارە و پـووڵی زەبـەلاحی

خۆیەوە بەچ شێوەیەك بانكەكانی خۆرئاوایان كۆنترۆڵكردووە و لەپێناو بلاَوكردنەوەی ئایدۆلۆژیایە زایۆنیزمییەكەیان و كڕینی خەڵك و پۆستی هەستیار و زەمینەسازی بۆ ڕاگەیاندنی دەوڵەتی تایبەتی جوولەكە لە كاتی گونجاودا– هەر ئەمەیش بوو لە شەوی ١٤/١٥ی ئایاری ساڵی ١٩٤٨دا ڕووی دا– سوودیان لێ وەرگرتووە.

نووسەر دەڵێ لە ڕووی مێژووییەوە شتێكی سەلمێندراوە دوای ئەوەی زایۆنیزم (لە ساڵی ١٩١٧) كاری بۆ دەرچوواندنی بەڵێنی بەلفۆڕی بریتانی كرد و هەر یەكە لە فەرەنسا و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا پشتگیرییان لێ كرد، چەند فەرمانێك بۆ لۆرد لنبی دەرچوو بۆ ئەوەی توركەكان لە ئاسیای بچووكدا وەدەرنێ و دەست بەسەر فەڵەستیندا بگرن. ڕاستیی نیاز و مەبەستی ڕادەستكردنی فەڵەستین بە جووەكان تەنیا دوای ئەوە ئاشكرا بوو كە عەرەبەكان یارمەتیی لۆرد لنبییان دا ئەركە مێژووییەكەی خۆی بەتەواوی بەجێ بهێنێ). هەركە فەڵەستینیش دەستی بەسەردا گیرا و خرایە بەر سەرپەرشتیی (وصایا) بریتانی، جوولەكەكان خێرا داوایان لە حكوومەتی بریتانی و هاوپەیمانان كرد لە فەڵەستین لیژنەیەكی زایۆنی پێكبهێنن و نوێنەرە سیاسییەكانی خۆیان وەك ئەندام تیایدا دابمەزرێن، بەو مەرجەی ئەركی ئەو نێردەیەش ئەوە بێت ئامۆژگاری پێشكێشی جەنەڕاڵ كلایتۆنی حاكمی سەربازیی فەڵەستین بكات و وەك گرووپێكی پێوەندی لەنێوان جوولەكە و سەركردایەتیی سەربازی دەستبەكار بێت.

ئەو لیژنەیە لە ئاداری ساڵی ١٩١٨دا دەست بەكاربوو، بەلاَم ئەندامەكانی سەربردەیەكیان هەیە هی ئەوەیە بگێڕدرێتەوە، چونكە ویلیام گای كار دەڵی لیژنەی ناوبراو ڕێك لە ئاداری ساڵی ١٩١٨دا

دەستبەکاربوو (واتا تەنیا دوای پێنج مانگ لە بەڵێنی بەلفۆر) ئەندامەکانیشیان ئەمانە بوون:

- کۆلۆنێل ئۆمسبای گۆر (دواتر بووە لۆردی هارلیک)، بەڕێوەبەری بانکی میدلاند و بانکی ستانداری باشووری ئەفریقیا بوو. هەر ئەو بانکەش بوو پارەی بۆ هەڵگیرساندنی جەنگی بویر خەرجکرد بۆ ئەوەی لە ئەفریقیادا ئەڵماس و زێڕی دەستکەوێ.

- کۆلۆنێل جیمس دی ڕۆچیڵد، کوڕی سەرۆکی لقی فرەنسای خانەوادەی ڕۆچیلد و دامەزرێنەری ژمارەیەکی زۆر لە موستەعمەراتی جوولەکە لە فەڵەستین. لە نێوان ساڵانی ١٩٢٩-١٩٤٥ بووە ئەندامی ئەنجوومەنی گشتی بریتانی، دواتریش چەرچل وەك وەزیری کاروباری پارلەمانی لە حکوومەتی بریتانیا دایمەزراند.

- جێدار (ملازم) ئەدوین سامۆئیل کە لە سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانیدا وەك بەڕێوەبەری چاودێریی حکوومەتی بریتانیا دامەزرا، کاتێکیش (ئیسرائیل لە ساڵی ١٩٤٨) دامەزرا، بووە بەڕێوەبەری ئێستگەی ئیسرائیلی.

- ئیسرائیل سیف بەڕێوەبەری کۆمپانیایە زەبەلاحەکانی (مارکس و سپێنسەر)ی بریتانی، خاوەنی پێوەندیی پتەو بە سووخۆرە نێودەوڵەتییەکان، هەروەها ئەندامێکی بەرجەستەی دەستگەی (براین ترۆست) بوو کە ئامۆژگاری و ڕاوێژی پێشکێشی حکوومەتە یەك لەدوای یەکەکانی بریتانی دەکرد.

- لیۆن سیمۆن، کە دواتر پلەی (سوارچاك)ی بەدەستهێنا و بووە بەڕێوەبەری بەرپرسی نووسینگەکانی پۆستەی گشتی لە بریتانیا، بەتەواوی کۆنترۆڵی ئامێرەکانی تەلەفۆن و گشت جۆرە پێوەندییە

بێتەلەکانی دەکرد. ئەندامەکانی دیکەی لیژنەکەش بریتی بوون لە: دکتۆر ئیلدەر و جۆزیف کلوین و حاییم وایزمانی ڕابەری بەناوبانگی جوولەکە)، هەر هەمووشیان نزیکی زایۆنیزم بوون یان کەسانی چالاکی نێو چوارچێوەکەی بوون.

نووسەری پەڕتووکی (جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیلە) بە قسەیەکی سێر ستۆرز بەڵگەکانی پشتڕاست دەکاتەوە کە دەڵێ: ئەم لیژنەیە بەر لە بەڕێوەچوونی (کۆنگرەی ئاشتی لە فرسای) و پێش هەڵگیرسانی جەنگی یەکەمی جیهانی، بە ئامانجی ڕەخساندنی کەشێکی گونجاو لەپێناو (دامەزراندنی نیشتمانێکی نەتەوەیی بۆ جوولەکەکان و جوولاندنی یارمەتیدەر و هەوادارانیان بۆ ئەوەی یارمەتیی مادییان بدەن) ڕەوانەی فەڵەستین کران.

نووسەر ئاماژە بە چەند ناوێکی دیاریکراوی زایۆنی دەکات کە لە لایەک نوێنەری پارەدەران و سووخۆرانی جیهانی بوون، لەلایەکی دیکەشەوە بەهۆی توانای زەبەلاحی مادییانەوە توانییان کار لە (کۆنگرەی فرسای بۆ ئاشتی) بکەن، تاکوو خزمەتگوزاری بۆ بەرنامە نەخشەبۆ کێشراوەکەی برەخسێنێ.

جا ئەگەر بڕیاری ڕاسپێریی (انتداب) بریتانیا لەسەر فەڵەستین ئەو کات لە (کۆمەڵەی گەلانی یەککرتوو) دەرچوو، بەڵام نووسەر ڕوونی دەکاتەوە نووسەری ڕەشنووسی ڕاسپێریی بریتانی بۆسەر فەڵەستین پرۆفیسۆر فیلکس فرانکفۆرتری بەناوبانگ بووە کە زایۆنییەکی ئەمریکی بووە، دواتریش لە سەردەمی سەرۆک ڕۆزفڵت دا بووەتە ڕاوێژکاری یەکەمی کۆشکی سپی.

یەکێك لەو ڕووداوانەی ویلیام گای کار دەیگێڕێتەوە ئەوەیە کاتێك لە ساڵی ١٩١٩ گفتوگۆیە سەرەتاییەکانی (کۆنگرەی ئاشتی) لە فرسای/

فرەنسا دەستیان پێکرد، ڕاوێژکاری تایبەتی بەڕێز کلیمنسۆی سەرۆکوەزیرانی فرەنسا مسیۆ ماندیل بووە، ئەمەش تەنیا ناوێکی خوازراوی یەکێك لە ئەندامەکانی ئال ڕۆچیلد بووە. هەروەها مۆرگنزاویش لە کۆنگرەکەدا وەك ئەندامی شاندی ئەمریکی ئامادەبووە و ڕاوێژکارێکی گەورە بوو، باوکی ئەو پیاوە بووە کە دواتر بووەتە سکرتێری دارایی سەرۆك ڕۆزفلت. هەروەها لەم گفتوگۆیانەدا مستەر ئۆسکار ستراوس هەبووە، ناوبراو بە پێرەوکارێکی توندڕۆی پلانی پارەدەرانی زایۆنی ناسرا بوو، ڕۆلێکی بەرجەستەشی لە پێکهێنانی کۆمەڵەی گەلان و داڕشتنی سیاسەتەکانیدا هەبووە.

نووسەر نووسینێکی لۆسیان وۆلفی نووسەری پەرتووکی (دراسات عن تاريخ اليهود) دێنێتە نێو باسەکەی: کۆمەڵەیەکی دیکەی بچکۆڵەی جوولەکەی (زایۆنیزمی) بەرجەستە هەن کە واژۆیەکانیان لەسەر (پەیماننامەی ئاشتی لە فرسای) دەرکەوتووە- ئەمەیش پێویستی بە زۆرێك لە توێژینەوە و شیکردنەوە و بەستنەوەی ڕووداوەکان هەیە بەیەکتری- لەوانە: لویز کلۆتز لە فرەنساوە(دواتر لە پرسێکی دارایی تێوەگلاوە و لەبەرچاوان خۆی بزرکردووە) هەروەها بارۆن سۆمینۆ لە ئیتاڵیاوە و مستەر ئیدوین مۆنتاگ لە هیندستانەوە.

ویلیام گای کار بەقووڵی دەچێتە نێو پێوەندییە نهێنییە (دارایی و سیاسی و ئایینییەکانی) نێوان زایۆنییەکان و کەسایەتییە مەزنەکانی جیهانی، وەك: ویلسۆن، ڕۆزفلت، لوید جۆرج، چەرچل، کلیمنسۆ و چەندان کەسی دیکە، بەڕای نووسەر ئەو کەسانە پێچەوانەی ئەو باڵەوانییەتی و سەربەخۆیی و مەزنایەتییەی دراوەتە پاڵیان (مۆرەی سەر تەختەی شەترەنج بوون).

(٢)

جیهان... کەمەی دەستی ئیسرائیلە

پێڕەوکردنی کردارییانەی پرۆتۆکۆلەکان

پـەرتووکی((جیهان... گەمـەی ئیسـرائیله)) بـەوە بەناوبانگـ لەمیانی ڕوونکردنـەوەی مەترسـیدارترین و گرنگتریـنی ئـەو ڕووداوانـەی جیهان پیاپایـنـدا تێپـەڕێوه و دەسـتی شـاراوەی جووەکـان جولێنـەری سـەرەکیی ئـەو ڕووداوانـە بـووە، ئـەو پێڕەوکردنـە کرداریـیـە ڕوون دەکاتەوە کە لە گەورەترین بەڵگەنامەی جوولەکە لە مێژوودا هـاتووە و زۆر بە وردی پەردە لە ڕووی ڕەهەندەکانی کودەتـا و پیلانـی جوولەکە بـە دژی جیهـان ڕادەمـاڵی، ئـەم بەلگەنامانـە بـەناوبانگن و بـە پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی زایۆنیزم ناسراون، جیهانیش یەکـەمجار بـەهۆی پـەرتووکێکی دیکـەوە پێیـان ئاشـنابووە کـە هـەمان نـاوی هـەبووە، هەرچـەندە هـەوڵی بێوچـانی جووەکـان خرایـە گـەڕ بـۆ ئـەوەی ئـەو پرۆتۆکۆلانە بە نهێنی بمێننەوە، بەلام هەوڵەکانیان شکستیان خـوارد و پرۆتۆکۆلـەکان بلاوبوونـەوە، کـاتێکیش پـەردە لەسـەر نهێنییـەکانی ڕامالدرا جیهان بەتەواوی حەپەسا.

ڕاستییەکەی جیهـان ئاشـنای هـیچ پـەرتووکێکی دیکـە نـەبووە بەقەد پەرتووکی پرۆتۆکۆڵەکانی سەرانی زایۆنیزم ورووژاندبێتی.

ئەم پرۆتۆکۆلانە لە تەلمود وەرگیراون کە پیاوانی بواری دارایی و ئابووریی جوولەکە بۆ سڕینەوە و وێرانکردنی مەسـیحییەت و بابـەوی و دواتـریش ئیسـلام دایاننـاوە. ئـەو وێرانکارییـەش کـە خاوەنـانی پرتۆکۆلەکان بڕیاریان لەسەر داوە دەبێ لە ماوەی سـەت سـاڵدا بگاتـە ئەنجام. جووەکان پێیان وایـە ئـەوان پاشـایەتی و ولاتێکـی جوولـەکیی داودی ئەتۆ دادەمەزرێنن هێندە فێڵ و ئامرازی لەبەردەستدا دەبێت – کـە کەمینەیـەکی زۆر کەمیشـن– بتـوانن بەتـەواوی و بەشـێوەیەکی

ئۆتـۆکراتی جلّـەوی حـوکمڕانیی جیهـان بگرنـە دەسـت، هـیچ ئـاینێکی دیکەش –بە مەسیحییەت و ئیسلامیشـەوە– نییـە هاوسـێ و هاوشـانی ئـایینی جوولەکـەیی تـەلموودی بێـت، هـەروەها ئـەم شارسـتانییەتەی ئێستە بە تەواوی هەڵدەوەشێنێتەوە و ئاتاری لەسەر پاتـاری نـاهێڵێ. ئیسـرائیلی بونیـادنراویش لـە خـاکی فەڵەسـتیندا تـەنیا دەسـت و ئامرازێکی جوولەکەی جیهانییە.

بـەڵام دەبـێ بپرسـین واتـای پرۆتۆکـۆل چییە؟ لـە زمانـدا واتـا ڕەشنووسـی ڕێککـەوتن یـان پەیماننامـە یـان بەڵگەنامـەی ڕەسمیـی حکوومەتەکان دەگەیەنێ. هەروەها واتای بنەمایەکانی ڕەفتار و نـەریت و زاراوەکـانی دبلۆماسـی و دارشـتن و شـێوازی بەڵگەنامـە دبلۆماسییەکانیش دەگەیەنێ.

بـەڵام مەبەسـت لـە پرۆتۆکۆلـەکانی سـەرانی زایـۆنی بریتییـە لـە شێواز و نۆرمێکی تایبەت و نێوەڕۆکەکـەی بڕیـار و ڕاسپاردەکانی ئـەو کۆمەڵە کەسەی لەخۆگرتووە کە بە سەروەرانی جوولەکە ناسراون.

سـەران و سـەروەرانیش پیرگـەلێکی هەژموونـداری بـواری دەسـتوورن و لـەڕووی ئـاینیی جوولەکەشـەوە سـەرکردە و ڕێبـەرە ئایینییەکانن، بەڵام لێرەدا لە واتا ئایینییە داماڵراوەکەی خۆی لایداوە، چونکە مەسەلەکانیان لەنێوان دیار و نادیاردا ئاڵۆزکاندووە، بۆ ئـەوەی واتایەکـەی لـە مرۆژگـارەدا کەسـانی هەژمووندـاری بـواری سیاسـی و ئـابووری و پیشەسـازی و پارتـە نهێنییـەکان و بزووتنـەوە وێرانکـارە تێکدەرەکانیش بگرێتـەوە و پاشـا و دەسـتهەڵاتداران و سـەروەران لـە دەسـتهەڵات دابماڵێـت و پەیماننامـەکان ژێرپـێ بخـات و پیلانگێـڕی و کوشتن و تیرۆر بڵاو بکەنەوە.

سەرەوەران و دەستهەڵاتدارانیش لەو حاخامانە یان خاوەندانە (الـرب یـان الربـوبی) خواوەنـدی وەرگـیراون، نووسـەرێکی پسپۆڕی جوولەکە دەڵێ: بە واتای مامۆستا یان زانا دێت.

بەلاّم واتای پرۆتۆکۆلـەکانی سـەرانی زایـۆنیزم دەسـتەی نهێنیی جوولەکـە مەزنـەکانن کـە بـەردەوام بـوون و قـەوارە شـاراوەکەی لـە سـەردەمی شۆڕشـی فرەنسیدا نوێبوویـەوە و لەسـەر ڕەوتـی خۆیشـی بەردەوام بوو، لەسەدەی نۆزدەمیشدا لەنێو ڕووسیای سزاری و ڕێك لـە ڕۆژگاری کارل مارکسدا هەر بەردەوام بوو، لە چاریەکی کۆتـایی هـەمان سەدەشدا زۆر کارابوو.

دواتریش لە دەیەی کۆتایی واتا لە ساڵی ١٨٩٧ لە بازلی سویسـرا یەکـەمین کـۆنگرە زایۆنییـە جیهانییەکـەی خـۆی بـە سـەرۆکایەتیی د. تیۆدۆر هرتزل بەڕێوەبرد، لەو کۆنگرە نهێنییەدا پرۆتۆکۆلەکان دانـران، چـەند بیروڕایـەکیش هەیـە گوایـە پـێش ئـەم کۆنگرەیـە بـەهۆی ئاشـر گنزبرگی جوولەکەی ئۆدێسا لە (ئۆکرانیـا) ئامـادە کـراوە، نـاوبراو وەك کەسێکی ئاسایی یان تاکێکی گەل نووسیویەتی، دوای جەنگی یەکـەمی جیهانی و شۆڕشی بەلشەفیی ڕووسیا، بەرەو فەلەستین کۆچی کـردووە و لە ساڵی ١٩٢٧ و دوای ئەوەی ٦٠ ساڵ خزمەتی زایـۆنیزمی کـردووە، مردووە.

ئەم بڕیارانە (پرۆتۆکۆلەکان) بۆ ئەوە ئامادە کرابوون لـە هـەردوو کـۆنگرەی بازلـدا بخرێنـە ڕوو، بـۆ ئـەوەی تـاوتوێ بکرێن و پـاکنووس بکرێنەوە و لەمیانی ئەو کۆنگرەیەدا کە چەندان دانیشتن بەردەوام بوو، بڕیاری لەسەر بدرێ، هەر وەك چۆن لـە دەقەکانیشـیدا هـاتووە. بـەلاّم پۆلیسـی نهێنیـی سـزاری ڕووسـی لـە کردەیـەکی زۆر خێـرا و لـە کـاتی

بەڕێوەچوونی کۆنگرەکەدا هەڵی کوتایە سەریان بۆ ئەوەی دەست بەسەر ڕاپۆرت و نووسینەکانی کۆنگرەکەدا بگرێ، ئەو پرۆتۆکۆلانەش یەکێك بوون لەو نووسراوانەی بە سەرکەوتوویی دەستیان بەسەردا گیرا.

صەهیون لە بنەڕەتدا ناوی گردێك یان بانێکە لە ئورسالم-ئۆرشەلیمی سەردەمی یەبووسییەکان (عەرەب)دا، هەروەها کەنعانییە (عەرەبەکانیش بەر لە هەزاران ساڵ پێش جووەکان لە کۆندا لێی نیشتەجێ بوون، کاتێکیش جوولەکەکان لە زیندان و دیلیی ژێردەستی بابلییەکان گەڕانەوە، بینییان یەبووسییەکان لە دۆخی ئاسایی خۆیان لە فەڵەستین ماونەتەوە، بەمشێوەیە واژەی سەهیۆن بەو گردەی قودس دەگوترێ، بۆخۆیان وەری دەگرن و بەکاری دەهێنن، هەروەك چۆن پێشتریش ئەستێرەی شەشینەی کەنعانیان بۆ خۆیان بەکارهێنا و چەندان شتی دیکەشیان وەك خوازە وەرگرتووە و خستوویانەتە پاڵ خۆیان.

لەسەر گردی سەهیۆندا داودی پێغەمبەر کۆشك و تەلارەکەی خۆی بنیاد نابوو، لەگەڵ گوزەرکردنی کاتیشدا وشەی سەهیۆن بووە هێما و ئاماژەیەك بۆ حکوومەتی ئایینیانەی جوولەکە، عاشقان (خۆشەویستانی) سەهیۆن ڕێکخراوێکی ئاشکرا-نهێنیی زۆر بەدناو بووە و جوولەکەکان لە ڕووسیای سزاریدا دوای نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەم دایانمەزراند، ئەو ڕێکخراوە دەیویست لە ڕێگەی نانەوەی ئاشووب و فیتنەچییەتی و تیرۆرەوە (واتا بەشێوازی سەهیۆنی) سزاریزمی ڕووسی بڕوخێنێ.

ئـەو ڕێکخـراوه بەچـەند دەیەیـەك بـەر لـە هێرتـزل گرنگـی بـە فەڵەستین داوه، زۆربەی کەسانی دیار و بەناوبانگی ئـەوکاتی جوولەکە تەڤلی ئەو ڕێکخراوه بوون، لەوانـە: بـاوکی حـاییم وایزمـان و کیش بن گۆریۆن و بنتویش و سۆلۆکۆفی خاوەنی پەرتووکی مێـژووی سـەهیۆنی و هتد. ئەو ڕێکخراوه توندوتیژه یەکەمین لایـەن بـووه لـە کۆتاییـەکانی سەدەی نۆزدەیەمدا کۆمەڵە جوولەکەکانی ناردووەتە فەڵەستین.

THE PROTOCOLS

OF THE MEETINGS OF THE LEARNED ELDERS OF ZION

TRANSLATED BY VICTOR E. MARSDEN

دەقە ئینگلیزییەکەی پرۆتۆکۆلەکان

کە جوولەکەکان توانیان بیشارنەوە و نەیانهێشتووە جارێکی

دیکە لە چاپ بدرێتەوە!

تیرۆرستان لە ١٣ی مارسی ساڵی دا١٨٨١ قەیسەری ڕووسیا ئەسکەندەری دووەمیان تیرۆر کرد، موسا سمیلانسکی دەڵێ حکوومەتی ڕووسیا ددانی بە ڕێکخراوی عاشقانی سەهیۆن داناوە، ئەم سمیلانسکییە لەلای عەرەبەکانی فەڵەستیندا زۆر ناسراوە و لەو کاتیدا هاتووەتە فەڵەستین و سەر بە ڕێکخراوی عاشقانی سەهیۆن بووە.

ئەمەی خوارەوە پوختەیەکی پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی سەهیۆنە:

پرۆتۆکۆلی یەکەم:

نابێ سیاسەت لە هیچ شوێنێك و بەهیچ شێوەیەك لەگەڵ ئەخلاقدا یەکانگیر بێت و بگونجێ- جەختکردنەوە لەسەر بڵاوکردنەوەی عەرەق و شێتی و داوێنپیسیی زوو- زۆر پێویستە خراپەکاری بڵاوبکرێتەوە بۆ ئەوەی سوودی دەستهەڵاتێکی یەکلاکەرەوە دەرکەوێ و سیستم بگەڕێنێتەوە بۆ ژیانی سرووشتی.

پرۆتۆکۆلی دووەم:

ڕوونەدانی گۆڕانکاریی هەرێمایەتیی دوای جەنگەکان، بۆ ئەوەی جوولەکە بتوانێ یارمەتیی مادی پێشکێش بکات و هەر دوو بەرەی جەنگ لەژێر ڕەحمەتیدا بن، ئەمەیش توانا بە جوولەکە دەبەخشێ ئەو سەرکردە و ڕابەرانە هەڵبژێرێ کە بتوانن بەرزەفتیان بکەن.

پرۆتۆکۆلی سێیەم:

بڵاوکردنەوەی هەژاری و بێدەرەتانی لەنێو کەسانی نێونەتەوەیی (الاممی) چونکە ئازادیی ڕادەربڕین و مافەکانی مرۆڤ لەبەر چاوی ئەو کرێکارەدل هیچ مانایەکی نییە کەوا کار پشتی چەماندووەتەوە.

پرۆتۆکۆلی چوارەم:

دەبێ کۆمارەکان لەسەر ئەم بنەمایانە دابمەزرێن و پێکبهێندرێن:

١-شۆڕشی گوێرانی پڕ لە بێسەروبەری و هەراوزەنا.

٢-داپلۆسین و تاکڕۆیی.

٣- برەودان و ڕەواجدان بە بیرۆکەی یەکسانی و ئازادی، گەرچی دژ بە سرووشتی ڕەمەکییانەی مرۆییە.

٤- برەودان و بلاوکردنەوەی کێبڕکێی مادی و وەرچەرخاندنی جڤاك بەرەو جڤاکێکی خۆپەرستی دڵڕەقی بێ ئەخلاق، بۆئەوەی تەنیا لەپێناو زێڕ و چێژ و خۆشییەکان هەوڵ بدات.

پرۆتۆکۆلی پێنجەم:

بلاوکردنەوەی دەمارگیریی ئایینیانە و عەشیرەتییانە- دەستوەردان لەگشت پەیماننامەییەك جا ئەگەر بەشێوەیەکی نهێنیش بێت- داماڵینی گەلان لە چەك- بەرزەفتکردنی ڕای گشتی.

پرۆتۆکۆلی شەشەم:

باوەڕهێنان بە کەسە نێونەتەوەییە (الاممی) نا جوولەکەکان بۆ بەفیڕۆدانی سامانی زەوی و بەرهەمی کشتوکاڵی بەرەو ئەو پیشەسازییەی دەڕژێتە دەستی جوولەکە و هاندانی کرێکاران بۆ حەزکردن بە سەرگەرمی و ڕابواردن و بێسەروبەری و زۆر داواکردنی زیادکردنی کرێ، بەردەوامیش کار بۆ بەرزکردنەوەی نرخی مادە سەرەکییەکان بکرێ بەشێوەیەك کرێکاران و خاوەنکارەکانیان شەکەت بکات- تێبینیکردنی گشت زیرەکییەکی نێونەتەوەیی و ڕاوەدوونانی یان لەنێوبردنی.

پرۆتۆکۆلی حەوتەم:

شەکەتکردنی کۆی ئەو دەوڵەتانەی دەبنە تەگەرەی بەردەم پلانەکانیان، ئەویش بە هەڵگیرساندنی جەنگ لەنێوان ئەو دەوڵەتانە و هاوسێیەکانیان، ئەگەر ئەمەیش سەری نەگرت، دەبێ ئاگری جەنگێکی جیهانی خۆش بکرێ.

پرۆتۆکۆلی هەشتەم:

زانستی ئابووری، بابەتی سەرەکیی زانستەکانی زایۆنییەکانە- پێگە و پۆستە گرنگەکان دەخرێتە ئەستۆی ئەو میللەت و نەتەوەیەی ئەخلاق و سرووشتیان تێکچووە، بۆ ئەوەی سەرشۆڕییەکانیان ببێتە ناوبڕی نێوان نەتەوە و ئەوان، بۆ ئەوەی ئەگەر لە فەرمانەکانی جوولەکە یاخی بوون پێشبینیی دادگەییکردن یان دەستگیرکردن و بەندکران بکەن.

پرۆتۆکۆلی نۆیەم:

دووبارە پەروەردەکردن و فێرکردنی گەل و نەتەوەیەک پێش ئەوەی بیر و باوەڕی زایۆنیزمیی تیادا بڵاو بکرێتەوە.

پرۆتۆکۆلی دەیەم:

سەهیۆنییەکان (زایۆنییەکان) باوەڕیان وەهایە گەلان گرنگی بە لایەنە پڕ لە باقوبریق و تەنتەنەکان دەدەن و ناچنە قووڵاییی مەسەلەکانەوە، لێرەوە دەتواندرێ ئەو نوێنەرانەی گەلان بخزێنینە نێو کایەی سیاسییەوە کە تەنیا بیریان لەلای چێژ و کەیف و سەفایە، بۆ ئەوەی نەتوانن گفتوگۆ لەسەر ئەو یاسایانە بکەن کە پێویستە وردەکارییەکانیان ئاشکرا نەکرێن، ئەمەیش ئازادیی کارکردن- دەنگدان

بەبێ لەیەکتری جیاکردنەوە و ناسینەوەی چینەکان ئاسان دەکات، ئەمەیش بۆ ڕێگەگرتنە لە توێژی ڕۆشنبیر بۆ نێو ئەو کایەیە- وێرانکردنی خانەوادەکان بە چاندنی تاکگەرایی و خۆپەرستی بۆ ئەوەی ئەقڵە بەهادار و پڕ لە شارەزاییەکان پێنەگەن و نەگەنە هیچ شوێنێك.

پرۆتۆکۆلی یانزەیەم:

پاراستنی ئەو بووکەشووشانەی لە پۆست و شوێنی گرنگ و هەستیار دادەندرێن هەروەها دروستکردنی شەرعییەت بۆ هەموو ئەو شت و فەرمانانەی لە دەوڵەتەکانیان وەك بڕیار دەخرێتە بەردەمیان.

پرۆتۆکۆلی دوانزەیەم:

کۆنترۆلکردنی خانەکانی چاپ و پەخش و دەستگرتن بەسەر بڵاوکراوەی ئۆپۆزسیۆن و کەسانی بەرهەڵستکار، بە بیانووی ئەوەی بەبێ هیچ بنەما و پرەنسیپێك ڕای گشتی دەوروژێنن، بەڵام بڵاوکراوەی ڕێگەپێدراوی بەرهەڵستکاران تەنیا دژی ئەو خاڵانە دەوەستێتەوە کە نیازی گۆڕینیان ئاراستە کراوە، ڕاستییەکەی ئەو لە ناوەوە پەیوەست و لایەنگرە و ئەو بەرهەڵستکارانە ئاشکرا دەکات کە پێی لە خشتە براون.

پرۆتۆکۆلی سێزدەیەم:

تێپەڕاندنی یاسایە دژوارەکان، دواتریش ڕاکێشان و خستنە تەڵەی ڕای گشتی بە گرفتێکی نوێ بۆ ئەوەی سەرنجیان لەسەر یاسای تێپەڕێندراو لابچێت ، هەروەها ئاڵۆزکردنی پرسە سیاسییەکان- لەخشتەبردن و خافڵاندنی جەماوەری مێگەل و ڕەشۆکی بەجۆرەها سەرگەرمی و ڕابواردن و گەمە و کۆنترۆڵکردنی ئەنجامەکانی بەشێوەیەك خزمەتی وروژاندنی ڕای گشتی بکات و گوڕوتاوی بوروژێنێ

و چاو و سەرنج و ئاگاییەکانی لەهەنبەر ئەو شتانەدا دوور بخرێنەوە کە بەدژی دەهۆندرێنەوە.

پرۆتۆکۆلی چواردەیەم:

گۆڕینی وێنە و وێنای چەمکە گشتییەکانی وەك ئازادی، لە ڕێگەی خستنەبەر باس و پێشنیازکردنیان و کارکردن بە دژی ئەو چەمکانە بۆ ماوەیەکی زۆر دوورودرێژ.

پرۆتۆکۆلی پانزەیەم:

وێرانکردنی تاکایەتیی مرۆڤ و تەواو خاپوورکردنی بە چەند هزرێکی هێمایی تایبەت بە بنەما و ڕێبازی کۆمەڵە.

پرۆتۆکۆلی شانزەیەم:

پرۆگرامی زانکۆیەکان: ڕاگران و مامۆستایانی زانکۆیەکان بەپێی بەرنامەیەکی نهێنیی چاکداڕێژراو و تۆکمە ئامادە دەکرێن- دەرچووانی زانکۆیەکان لە ڕووی هزرییەوە لە پرسە سیاسییەکان دوور دەخرێنەوە- دەبێ بیلمەتییەکان لە ڕێگەی بەکێشکردن یان تەنانەت دژایەتیکردنیان لەنێو ببرێن بۆ ئەوەی نەگەنە پۆست و شوێنە گرنگەکان.

پرۆتۆکۆلی حەڤدەیەم:

شارەزایی و پسپۆڕی لە یاسا وەها لە خەڵك دەکات بەشێوەیەکی سارد و سڕ و توندوتیژ و کەللەڕەقانە پەروەردە بین و لە گشت ڕێباز و بیروباوەڕ و هەڵوێستێکیشیان دایان دەماڵێ، بە چاوێکی نامرۆڤانە و تەواو یاساییانە دەنواڕنە ژیان.

پرۆتۆکۆلی هەژدەیەم:

دەبێ گوتاربێژان بۆ وروژاندنی مانگرتنەکانی نێو جەماوەر و گەل ئامادە بکرێن، ئەمەیش دەرفەتی ناسین و ئاشکراکردنی کەسانی دژ و بەرهەڵستکار سانا دەکات.

پرۆتۆکۆلی نۆزدەیەم:

دەبێ تاجی ئازایەتی لەسەر سەری تاوانکاری سیاسی لابرێ، ئەمەیش بە دانانی لە ڕیزی دز و پیاوکوژە بێزراوەکان، بۆ ئەوەی جڤاك چۆن بەچاوی بێزراندن و سووکوڕیسوایی دەنوارێتە تاوانی ئاسایی، بەهەمانشێوەش لە تاوانە سیاسییەکان بنوارێ.

پرۆتۆکۆلی بیستەم:

سەهیۆن (زایۆنیزم) حوکمی جیهان دەکات، دەبێ حوکم و دەستهەلاتەکەیان تەواو پێچەوانەی ئەو خراپەکاری و گەندەڵییە بێت کە لەنێو سیستمە نێودەوڵەتییەکاندا باوە، خودی ئەمەیش لە دروستکراوی دەستی زایۆنیزمە بۆ ئەوەی جیهان هەست بە جیاوازیی نێوان هەردوو سیستم بکات- لە دەوڵەتی جوولەکە و نیشتماندا دراو پشت بە هێزی بەرهەم و هێزی کار دەبەستێ، ئەمەیش ئەگەر و چانسی ئەودەست ئەودەستکردنی بۆ دەرەخسێنێ جا ئەگەر کاغەز بێت یانیش تەنانەت لە دار دروست کرابێت.

پرۆتۆکۆلی بیست و یەکەم:

سامانی زایۆنییەکان بەهۆی قەرزە دەرەکییەکانەوە چەند هێندە دەبێتەوە، دواتریش بە دەرکردنی چەند (چەك و کۆمپیالە)یەکی کەم

بەهای پارە)[٣] کە گشت مرۆڤێك دەتوانێ تیایدا بەشدار بێت، پشت بە قەرزە ناوخۆییەکان دەبەستن، ئەمەیش دەبێتە هۆی هەڵلووشینی سامان و پارەیەکی زیاد.

پرۆتۆکۆلی بیست و دووەم:

کاتێك سیستمی زایۆنی سەقامگیر دەبێت، بۆ گشت مرۆڤێك ڕوون دەبێتەوە ئازادی لەسەر بنەمای هەڵوەشانەوە و خراپەکاری و گەندەڵی و کردنی گشت کارێکی دڵخۆشکەرانە و چێژبەخش و هەوەسبازی بنیاد نانرێ.

پرۆتۆکۆلی بیست و سێیەم:

لە دەوڵەتی زایۆنیدا (سەهیۆن) ئەخلاق دەسەپێندرێ و خواردنەوەی عەرەق و مەشرووب بە تاوانێکی گەورە دادەندرێ، چونکە عەرەق و مەشرووب مرۆڤ و ئاژەڵ دەهێنێتە یەك ئاست، کۆی ئەو هزرانەش لەنێو دەبرێن کە پاڵنەرەکەیان ڕەمەکە نەك ئەقڵ، بنەمای ئاژەڵییە نەك مرۆیی.

پرۆتۆکۆلی بیست و چوارەم:

گەورە بیرمەند و دەستەهەڵاتداری پرۆتۆکۆلەکان بە وەسفکردنی کاری پاشای دەوڵەتی زایۆنی کۆتایی بە پرۆتۆکۆلەکان دێنێت و

---

٣) بەڵگەنامەیەکە و بەهایەکی دیاریکراوی هەیە، ئەو لایەنەی دەری دەکات بەڵێن دەدات ماوەماوە سوودێك بداتە هەڵگرەکەی، ئەویش بەپێی ڕێکەوتێکی دیارکراو دەبێت. واتا وەرەقەیەکی داراییە و بریتییە لە قەرزێك بۆ ماوەیەکی دیاریکراو، خاوەنی قەرزەکە شایستەی ئەوەیە سووی پێ بدرێ. دەشتواندرێ دەستاودەستی پێ بکرێ و حکوومەت و کۆمپانیا دامودەستگەیەکان دەری دەچوێنن

دەنووسێ: دەبێ حوکمێکی یەکلاکەرەوە بێت جا ئەگەر توندوتیژیش بێت، پلانە هەنووکەیی و خێرا و ئایندەییەکانی پاشا تەنیا پاشا و سێ لەو کەسانە دەیزانن کە فێریان کردووە. دەبێ پاشا لەلای هاوولاتیانی خۆشەویست و لەبەردڵان و شکۆدار بێت، هەروەها دەبێ چەندان جاری بێشومار لەگەڵیان بئاخڤێ، ئەمجۆرە ڕێکارانە وادەکەن هێزی گەل و هێزی دەستهەڵاتدار- کە لە وڵاتانی نێونەتەوەییدا لە یەکتری جیاکراونەتەوە- لەوپەڕی هارمۆنیا و سازانێکی تەواودا بن.

کاتێکیش ئەم پرۆتۆکۆلانە بڵاوکرانەوە، جووەکەکان زارەترەك بوون، ئەمەیش وای لە هرتزلی ڕابەریان کرد چەندان بڵاوکراوە دەربکات و تیایاندا ڕاییگەیەنێ: لە قودسی ئەقداسدا[٤] هەندێك بەڵگەنامەی نهێنی دزراون ئەمەیش بۆ ئەوە بووە نەکەوێتە دەستی ناکەسان و ئەوانەی ناتوانن بیپارێزن، جا ئەگەر گەورەی سەروەرانی جوولەکەش بێت، چونکە بڵاوبوونەوەیان بەشێوەیەکی پێشوەخت و لەکاتی نەگونجاودا، جوولەکەکان لە جیهاندا دەخاتە نێو خراپترین بەلا و مەرگەسات و نەهامەتی.

---

٤) شوێنێکە و دەکەوێتە بەشی ناوەوەی خێمەی مووسا و هەیکەلی ئۆرشەلیم بەو ناوە ناسراوە، پیرۆزترین شوێنیەتی. قودسی ئەقداس لەسەر شێوەی شەشپاڵو دروستکراوە. تەنیا تابووتی عەهدی تیادا بوو، هێمای پێوەندیی تایبەتی بەنی ئیسرائیلە لەگەڵ خودا. تەنیا سەرۆکی کاهینەکانی ئیسرائیل دەیتوانی ساڵی جارێك لە ڕۆژی جەژنی کەفارەتدا بەمەبەستی داگیرساندنی بخوور و ڕشاندنی خوێنی قوربانی بەسەر عەرشی سەر تابووتی ڕەحمەت بچێتە نێو قودسی ئەقداس. بەمشێوەیە سەرۆکی کاهینەکان ڕێکاری لێخۆشبوون لە گوناهی خۆی و گەلەکەی دەگرتە بەر. قودسی ئەقداس لە بەشەکانی دیکەی خێمەی کۆبوونەوە/ هەیکەل بە ناوبڕێك جیاکرابوویەوە، ناوبڕەکەش زۆر قەبە و ئەستوور بوو لە کەتانی بێگەرد و هێلی شین و مۆر و پەمەیی دروستکرابوو و شارۆبیمی زێڕینی لەسەر چنرابوو. (سەلاح سەعدی).

دەکرێ بەراوردێکی نێوان نێوەڕۆکی پرۆتۆکۆڵەکان و ئەو ڕووداوە سیاسییانە بکەین کە دوای چەند ساڵێك لە پرۆتۆکۆڵەکان هاتنە پێشێ، وەك:

*پێشبینیکردنی ڕووخانی خەلافەتی ئیسلامیی عوسمانی لەسەر دەستی جووەکان و پێش دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیل.

* پێشبینیکردنی خۆشکردنی ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی کە تیایدا دۆڕاو براوە بەیەکەوە دۆڕان و تەنیا جوولەکەکان سوودیان لە غەنیمەت و دەستکەوتەکانی ئەو جەنگە وەرگرت.

* پێشبینیکردنی کەوتن و ڕووخانی سیستمی پاشایەتییەکانی ئەورووپا، ڕوون و ئاشکرایە ڕژێمی پاشایەتی لە ئەڵمانیا و نەمسا و ڕۆمانیا و ئیسپانیا و ئیتاڵیادا ڕووخان.

* پێشبینیکردنی بڵاوکردنەوەی ئاشووب و فیتنە و قەیرانێکی جیهانی و نێو دەوڵەتی و بونیادنانی ئابووری لەسەر بنەمای زێڕ، زێڕیش جوولەکە قۆرغیان کردووە.

چەندان پێشبینیی دیکەش هەن و ڕووداوە جۆراوجۆرەکانی بەدرێژایی چەندان ساڵی دوای سەردەمی زانای ڕووسی سێرجی نیلۆس هاتنە کایەوە، وەك کەوتنی ڕووسیای قەیسەری و بڵاوبوونەوەی کۆمۆنیزم تیایدا کەوا بەشێوەیەکی زۆر ملهوڕانە و تاکڕەوانە حوکمی ڕووسیایان کرد و ئەو وڵاتە بووە چەق و مەڵبەندی بڵاوکردنەوەی کودەتا و پیلان لە جیهاندا.

(٣)

ویلیام گای کار

سەرەتا و کۆتایی!!

ویلیام گای کار دەڵێ لە ساڵی ۱۹۱۱ تا ساڵی ۱۹۵۰ گەڕان و پشکنینی کردووە تاکوو زانیویەتی ئەو جەنگ و شۆڕشانەی بەسەر جیهانەکەماندا زاڵن تەنیا دەرئەنجامی کودەتا و پیلانێکی بەردەوامی ئەهریمەنانەیە.

دواتر درێژە بە قسەکانی دەدات و ڕەگ و قۆناغەکانی کودەتا و پیلانەکە ئاشکرا دەکات و تیشك دەخاتە سەر ئەو بەشانەی جێبەجێکراون تا دەگاتە قۆناغی نووسین و بڵاوکردنەوەی پەڕتووکەکەی، بەچڕیش تاوتوێی جێبەجێکردنی چەند لایەنێکی دیکەی تەواوکەری هەمان پیلانی ئەهریمەنانە دەکات. بابزانین ویلیام گای کار کێیە؟

ویلیام گای کاری جەنەڕاڵی دەریایی لە حوزەیرانی ساڵی ۱۸۹٥دا لە لانکشایری ئینگلترا لەدایکبووە، خوێندنی لە ئیسکۆتلەندا تەواو کردووە، دواتر لە سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانی وەك ئەفسەری دەریاوانی لە سوپای دەریاوانیی ژێرئاوگەڕەکان (الغواصات) دەستبەکاربووە، دواتر لە وەزارتی ڕاگەیاندن و نووسینگەی ڕاگەیاندنی زایۆنی و پاشانیش لە هەواڵگری ئەمریکی و کەنەدیدا کاری کردووە.

لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا... ژیانی سەرکێشانەی نێو دەریای دەستپێکردووە و بە ڕێگەی ئاوی بەرەو خۆرهەڵات چووە ، لەوێدا چاوی بە بانگەشەکارانی کۆمۆنیستی کەوتووە و هەوڵیان داوە کاریگەری لەسەر هزرە پێنەگەیشتووەکانی بکەن، بەڵام زیرەك بووە و وای پێ باش بووە کەمێك بسەنگرێتەوە، بۆ ئەوەی بواری شرۆڤەکردنی ئەم بابەتەی بەتەواوی بۆ بڕەخسێ.

نووسەر هەوڵی باوەڕپێهێنانەکەی بەسەردا تێنەپەڕیوە و نەچووەتە ژێرباری هێزی کۆمۆنیستییەوە... دواتر بۆی ڕوون بووەتەوە کۆمۆنیزمی نێودەوڵەتی تەنیا بەشێکی کودەتا و پیلانێکی زەبەلاحی نێودەوڵەتییە، بانگەشەکارەکانیشی جەنگاوەران و داردەستی ئەهریمەنن و ئامانجیان لەنێوبردنی ئاین و نموونە باڵایەکانە بۆ ئەوەی دەرفەتی گونجاو بۆ سەرکردەکانیان بڕەخسێ بەتەواوی جیهان بخەنە ژێر دەستانی خۆیانەوە.

لە ساڵی ١٩٣١دا ، دەستی بە بەڕێوەبردنی چەند کۆنگرەیەك کردووە و لە چەند یانەیەکی جۆراوجۆری کەنەدیدا سەبارەت بە کودەتا و پیلانە نێودەوڵەتییەکە وانەی گوتووەتەوە ، بابەتی وانە و کۆنگرەکانیشی دوو پرسی سەرەکی بوون: کۆمۆنیزمی نێودەوڵەتی و جیهانگەرایی سەرمایەداری. دواتر لە سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانیدا کاری بۆ هەواڵگریی کەنەدی کردووە.

هەر لە ساڵی (١٩٥٠) وە و دوای خانەنشین بوونی لە هێزی دەریایی، بووەتە یەکێك لە گەورەترین کەسانی تاوتوێکاری کودەتا هەرە گەورە و بەناوبانگەکەی دوای جەنگ.

لەو کاتەوەی وەسەر پلیکانەکانی پەیژەی پۆستەکاندا سەر دەکەوت... بەردەوامیش توێژینەوەی لەمەڕ سەرە داوەکانی کودەتا و پیلانە هەرە گەورەکەی جوولەکەکان دەکرد: بچووبایەتە هەر شوێنێکی جیهان بەڵگەنامەی کۆ دەکردەوە، دەیپشکنین و لێیان ورد دەبوویەوە، کاتێکیش بۆی بلوابایە بەرپەرچی بەدخوازیی دەدایەوە.

کاتێك ویلیام لە دوای جەنگی دووەمی جیهانی پلەی کۆمندۆری پێ بەخشرا، حەوت پەڕتووکی لەچاپ دابوو، هەر حەوت

پەڕتووکەکەش وەرگێڕدرانە سەر چەندان زمان.. پەڕتووکەکانی ئەمانەن:

١) بۆ خاتری میوان.. بۆ خاتری خوا.

٢) فریشتەکانی قوولایی دۆزەخ.

٣) بەرز و وشك.

٤) ڕاوێکی بە نرخ.

٥) لە دەرەوەی تەمتومان.

٦) شکستێك لە باکوور.

٧) کلاوە مسییەکان و پانتۆڵە فشەکان.

دواتر و لە نیوەی پەنجایەکانی سەدەی ڕابردوو (بیستەم) پەڕتووکی (جیهان.. گەمەی دەستی ئیسرائیلە)ی لە چاپ دا، مەبەستیشی لە بلاوکردنەوەی ئەم پەڕتووکەدا ئاشکراکردنی هۆیەکانی تێکچوون و داڕووخان و شەڕ و ململانێی نێوان نەتەوەکان و بەرپابوونی جەنگ و شۆڕشەکان بوو.. ناوبراو لەم پەڕتووکەدا ئەم وێرانی و تێکچوون و نزمبوونەوەیەی داوەتە پاڵ ئەو کەسانەی کە بە (دەستە شاراوەکان) ناویان دەبات و سەرکردە و گەلان وەك گەمەی دەستی خۆیان و مۆرەی شەترەنج هەڵدەسووڕێنن! ئەو هێزە شاراوانەی لە پەڕتووکەکەدا ناوی بردوون مەبەستی حاخام و ئیمپراتۆرە ئابوورییەکانی جوولەکەیە و بەو (نوورانییانە ناوی بردوون کە سیستەمی نوێی جیهانییان هێناوەتە ئاراوە).

ناوبراو پێی وایە ململانێ لەسەر گۆی زەویدا ململانێیەکی هەتاهەتاییی نێوان خێر و شەڕ و باشە و خراپە و باوەڕ و بێ باوەڕییە، پێشی وایە ئەو بێ باوەڕی و خوانەناسییەی (الحاد) نوورانییەکان لەنێو

توێژی گەنجاندا برەوی پێ دەدەن و تێکچوونی ئەخلاق بەسن بۆ هەڵوەشاندنەوە و لاوازکردنی ئەوگەل و نەتەوانە بۆ ئەوەی نوورانییەکان پیلانە بەدخواز و نەگریسەکانیان جێبەجی بکەن. ئەوجا ویلیام لە پەڕتووکەکەی خۆیدا چاوی بە مێژوو و بنەچەی جوولەکەکاندا گێڕاوەتەوە و بە بنەچە و ڕەگ و ڕیشەی جوولەکەکان و بنەمای ڕەچەڵەکیان و دابەشبوونیان لە ئەورووپادا جێگەی بایەخپێدانی بووە.

دواتریش دەچێتە سەر باسکردنی ڕۆڵی مەترسیداری جوولەکە لە شۆڕشە جیهانییەکان، ئەو ڕۆڵ و کاریگەرییەش هەر لە نیوەی سەدەی هەژدەیەمەوە دەستپێدەکات تا دەگاتە کاتی تەواوکردنی پەڕتووکەکەی لە نێوەڕاستی پەنجایەکانی سەدەی ڕابردوو... لە شۆڕشی ئینگلیزییەوە دەستپێدەکات و دواتریش بە فڕەنسی و ڕووسی و لە کۆتاییشدا جەنگی یەکەمی جیهانی دەگرێتەوە.

نووسەر لە پەڕتووکەکەی خۆیدا باسی نەگریسی و چەپەڵی و پیلانە دوورمەودایەکانی جوولەکە دەکات بۆ بڵاوکردنەوەی شەڕخوازی و بێدینی و تێکچوونی ئەخلاق، بەگشت چەك و ئامرازێکەوە کە لە پۆست و پێگە بەرزەکانی بەکرێگیراوی جوولەکە لە وڵاتاندا دەستپێدەکات، یانیش بەهۆی ساختەکاری و بەرتیل و هەڕەشەکردن لە کەسانی پلە بالاّ و وەزارتەکانەوە دەگەنە ئەم مەرامەی خۆیان.! هەندێکجاریش بەهۆی دروستکردنی قەیرانی داراییەوە ئەو نیازە گلاوەیان دەهێننەدی ، هەروەك چۆن لە ئەمریکا و بریتانیادا بردیانە سەر. وڵاتانیان بە قەرز شەکەت کرد و بوونە هۆی هەژارکردن و برسییەتیی گەلانی ستەملێکراو!

ویلیام پێی وایە کۆمۆنیزم دوژمنی یەکەم و سەرسەختی مرۆڤایەتییە[٥] و جوولەکەکان بۆ هێنانەدیی مەرامی تێکوپێکدانی جیهان بەخراپ سوودیان لە کۆمۆنیزم وەرگرتووە. نەك هەر ئەمە، بەڵکو پێی وایە چەرچل و ڕۆزفلت و ستالین مۆرەی شەترەنج و گەمەی دیکەی دەستی جوولەکەن. ڕاشی گەیاندووە هێتلەر لە گشت سەرکردەکانی دیکە باشتر درکی بە مەترسیی جوولەکە کردووە لەسەر جیهاندا.. ڕاستە نووسەر دەستخۆشی لە هێتلەر ناکات لەپای ئەو قەسابخانە و خوێنڕێژییەی دەرهەق بە جوولەکەکان بەڕێوەی برد... بەڵام بەلای کەمەوە پاساوی بۆ هێناوەتەوە... ویلیام لە زانیارییەکانی خۆیدا پشتی بە زۆرێك پەرتووکی پێشوو و گوتاری نێو گردبوونەوەی نوورانییەکان و دەستنووسی پارێزراوی نێو پەرتووکخانە گشتییەکان بەستووە... وەك دەستنووسی ئەو نامەبەرەی لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەیەمدا کەوتە دەستی حکوومەتی باڤاری.

نووسەر هۆشداریی لەهەنبەر پەرتووکی بەناویانگی (پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی جوولەکە) دەدات و پێی وایە لە ئایندەدا مەترسیی گەورە دروست دەکەن، هەروەها چەند چارەسەرێکی

---

٥) نووسەر لە زۆر شوێندا هێرشی توند دەکاتە سەر ڕێبازی کۆمۆنیزم و سۆسیالیزم، بەڵام مەرج نییە من وەك وەرگێڕێك لەگەڵ بیروبۆچۆنەکانی نووسەر تەبا و کۆك بم، وەلێ وەك ئەخلاقیاتی کاری وەرگێڕان دەبێ دێڕ بە دێڕی نێو پەرتووکەکە وەربگێڕم و بەهیچ شێوەیەك نە دەستکاری بکەم و نە هیچ بڕگە و پەرەگرافێکی لێ لابدەم. ئەوە کاری کەسانی سەر بە ڕێبازی کۆمۆنیزم و سۆسیالیزمە پەرتووکەکە بخوێننەوە و ڕای خۆیانی لەسەر دەرببڕن و ئەگەر نووسەرەکە کەوتبێتە هەڵەوە یان هێرشی ناڕەوای کردبێ، بۆ خۆیان بە نووسین وەڵامی بدەنەوە. (سەلاح سەعدی).

کرداریش بۆ پەرچدانەوەی ئەو مەترسییانە دەخاتە ڕوو.. لێتان ناشارمەوە کۆی ئەو هۆشدارییانە چەند پێشبینییەك بوون بەدرێژایی پەنجا ساڵی ڕابردوو وەڕاست گەڕان... دوا هۆشداریی ناوبراویش لەمبارییەوە ئەو قەیرانە دەستکردە داراییەیە کە هەنووکە جیهان بەدەستییەوە دەناڵێنێ!

نووسەر پێش مردنە پڕ لە نهێنی و تەمومژاوییەکەی هەردوو پەرتووکی (ئەهریمەن میری جیهان) و (تەمی سووری سەر ئەمریکا)ی چاپ و بڵاوکردەوە، بەردەوامیش بە سەرانسەری جیهاندا دەگەڕا و گوتار و وانەی پێشکێش دەکرد و چەندان نامەی دەنووسی و لە کۆبوونەوەکاندا بەشداری دەکرد و هۆشداریی دەدا و دەیگوت ئەگەر ڕێبەر و سەرکردە و دایبابان و پیاوانی ئایینی و مامۆستایانی ئایینی و خوێندکاران و کرێکاران و گشت مرۆڤێك بەو پیلان و کودەتایە ئەهریمەنییەی جوولەکە نەزانن کەوا جیهانی کردووەتە گەمەی دەستی خۆی، ئەوا چارەنووسی مرۆڤایەتی لەسەر دەستی سەربازانی ئەهریمەنەوە بەرەو کۆیلەبوونێکی تەواو دەچێت.

ویلیام گای کار لە تشرینی یەکەمی ساڵی١٩٥٩دا لە هەلومەرجێکی پڕ لە ڕەمز و ڕاز و تەمومژاویدا مرد، ڕۆژنامەکان هیچ شتێکیان سەبارەت بە مردنەکەی باس نەکرد، ئەمەیش نیشانەی ئەوەیە ویلیام کار بە لەنێوبردنی فیزیکییەوە پاکتاوکراوە... چونکە ببووە تەگەرەی بەردەم نەخشە و پیلانی کودەتایە ئەهریمەنییەکە.

ئەم پەرتووکەی ناوبراو " جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیلە" بیرمەندان بە دەنگی ئاگادارکردنەوەی ئاقڵانی جیهانیان داناوە بۆ

ئەوەی گەلان لە پێناو بەرپەرچدانەوە و تێکشکاندنی هێزی دڵڕەشی شەڕخوازی یەکبگرن.

زۆر کەس هەن جەخت لەوە دەکەنەوە ویلیام کار زەکی مرۆڤێك باجی ڕاستگۆیی داوە و هەموو ژیانی بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێزە شەڕخوازەکان تەرخان کردووە، هەر بۆیێ پەرتووکەکەی دوای چەند ڕۆژێکی زۆر کەم لە بڵاوبوونەوەی بەشێوەیەکی نائاسایی دیار نەما، نەك هەر ئەمە... خودی نووسەریش دوای ماوەیەکی کەم لە دیار نەمانی پەرتووکەکەی لە هەلومەرجێکی لێڵ و شاراوە لەگەڵ منداڵەکان و ژنەکەیدا دیار نەمان، دەستە شاراوەکە هەر بەمەش نەوەستا، بەڵکو دەستدرێژیی کرایە سەر دەستگەی چاپ و پەخشەکەش و ئەو دەستگەیانە بەشێوەیەکی کتوپڕ مایەپووچ بوون و دەرگەکانیان داخران و بەڕێوەبەرانی بزربوون. ئەمەیش مەسەلەیەکە و زیاتر لە چەندان نیشانەی پرسیاری بێ وەڵام دەوروژێنێ، تەنیا یەك وەڵامیشی هەیە ئەویش ڕقوکینەی هێزە شەڕخوازەکان لەپشت ئەو مەسەلانەوە بووە و تاکە ئامانجی دەمکوتکردنی گشت ئەو کەسانەیە بخوازن ڕووبەڕووی بوەستنەوە.

ئەم پەرتووکە لە بازاڕەکاندا بە چەند ناوێك ناسراوە و بریتین لە:

١) جیهان ... گەمەی دەستی ئیسرائیلە، ئەمە دەقە ڕەسەنەکەیە (الاصلی).

٢) مۆرەکانی سەر داشی شەترەنج.

٣) جوولەکە... لەپشت گشت تاوانێکەوەیە.

زۆر کەس پێیان وایە مردنی تەمومژاویی ویلیام کار دەستی زایۆنیزمەکانی لەپشتە، چوونکە نووسەر بەهۆی پەرتووکی ((مۆرەکانی

سەر داشی شەترەنج یان جیهان گەمەی دەستی ئیسرائیله)) هەروەها دەستڕاگەیشتنی بە بەڵگەنامەیەکی مەترسیدار پەردە لەسەر ڕاستینەی جووەکان هەڵماڵیوە، هەموو ئەو شتانە دەسەلمێنێ کە ویلیام گای کار لەبارەیانەوە درکاندوویەتی، پیلانەکانیانی خستووەتە بەرچاو، بەڵگەنامە مەترسیدارەکەش بریتییە لە گوتارێکی نهێنیی گەورەترین حاخام بەناوی ئیمانۆئیل ڕابینۆڤیچ کە لە ڕۆژی ١٢ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٥٢ لە کۆنگرەیەکی نائاسایی لیژنەی لەناکاوی حاخامەکانی ئەورووپا لە بۆدابێست خوێندبوویەوە، بەڕێوەبەرایەتیی هەواڵگریی کەنەدیش دەقێکی گوتارەکەی دەستکەوتبوو، ویلیام گای کاری کۆماندۆریش دانەیەکی ئەو بەڵگەنامە گرنگ و مەترسیدارەی وەگیرکەوتبوو. ویلیام کار لە هەلومەرجێکی زۆر لێڵ و تەماویدا مرد، زۆر کەس جوولەکەکانیان بە کوشتنی ناوبراو تۆمەتبار کرد.

ئەمەیش دەقی گوتارە نهێنییەکەیە کە ویلیام کار دەستی کەوتبوو دواتریش بڵاوی کردبوویەوە:

سڵاوتان لێبێ ئەی ڕۆڵەکانم، بانگی ئەم کۆبوونەوەیە تایبەتەم کردوون، بۆ ئەوەی بە هێڵە سەرەکییەکانی ڕێبازە نوێیەکەمان ئاشناتان بکەم، ئەویش ڕێباز و بەرنامەیەکی تایبەتە بە جەنگی داهاتوو. وەك دەزانن، پێویستبوو پلانە بنەڕەتییەکەمان بۆ ماوەی بیست ساڵ دوا بخەین، بۆ ئەوەی بتوانین لەو ماوەیەدا ئەو دەستکەوتانە پتەو بکەین کە بەهۆی جەنگی دووەمی جیهانییەوە وەدەستمان هێناون، بەڵام چەند ڕێکار و ڕێنماییەکی نوێ دەرچوون و

بۆ ئێمه ناردراون و داوا دەکەن پێنج ساڵی ئەم مۆڵەتە بیست ساڵییه کەم بکرێتەوە..

دەبێ پێتان ڕابگەیەنم ئەو ئامانجەی ماوەی سێ هەزار ساڵە و تا ئێستە کاری لەسەر دەکەین، ئێستە کەوتووەتە دەستمان، بۆیێ لەسەرمان پێویستە لە کۆتاییدا بەروبوومەکەی بڕنینەوە و هەوڵەکانمان چڕتر بکەینەوە و ئەوپەڕی بلیمەتی و شارەزایی بۆ کۆ بکەینەوە. ئێستە دەتوانم دڵنیاتان بکەمەوە چەند ساڵێکی کەمی ماوە گەلەکەمان پێگەی یەکەمینی خۆی لە جیهاندا وەرگرێتەوە کە مافێکی سرووشتی خۆیەتی و ماوەی چەندان نەوەی دوورودرێژە لێی زەوت کراوە، بەمەیش کاروبار و پرسەکان دەچنە سەر ڕەوتی سرووشتیی خۆیان و جوولەکە دووبارە دەبێتەوە سەرۆك و سەروەر. (چەپڵە ڕێزانێکی بە گوڕ).

ئێستە سەبارەت بە ڕێنماییەکانی تایبەت بە جەنگی داهاتوو بیرۆکەیەکتان پێدەبەخشم: ئێوە ئەو بەرنامە و ڕێبازە سەرکەوتووەتان لەبیرە کە ساڵی ١٩٣٠ پێڕەومان کرد و بە تەواوی سەرکەوتنی وەدەستهێنا، هەڵمەتی سەرانسەریی پڕوپاگەندە توانی لە ئەڵمانیا ڕقوکینە دژ بە خۆرئاوا و دژی سامییەکان بوروژێنێ، دواتریش وروژاندنی ڕقوکینە لە خۆرئاوا دژ بە گەلی ئەڵمانی بەهۆی دوژمنایەتیی ئەڵمانی لە هەنبەر سامییەکان سەرکەوتنی وەدەستهێنا.

ئەمە هێڵی سەرەکیی بەرنامە و ڕێبازی هەنووکەییمانە کە ئێستە پێڕەوی دەکەین، ئێمە لە خۆرهەڵاتدا هەڵمەتێك دژ بە خۆرئاوا و لە خۆرئاواش دژ بە خۆرهەڵات بەڕێوە دەبەین، دژایەتیی ئەو گەل و نەتەوانەش دەکەین کە بەبێلایەنی دەوەستن و ناچاریان دەکەین

خۆیان بەلای بلۆك و سەربازگەیەکدا بدەن، ڕێگەش نادەین هیچ کەسێك ڕوویەڕوومان بوەستێتەوە، بەتایبەت ئەگەر ویستی ئاستی توندیی ململانێیەکە دابەزێنێتە خوارەوە و هێوری بکاتەوە.

بێگومان دوا ئامانجیشمان لەم پلانەدا جەنگی سێیەمی جیهانییە کە شوێنەوار و وێرانکارییەکانی لە گشت جەنگەکانی پێشوو زۆرتر و بەرفراوانترە، هەوڵیش دەخەینە گەڕ ئیسرائیل لەم جەنگەدا بێلایەن بمێنێتەوە بۆ ئەوەی لە شوێنەوار و کاریگەرییەکانی بە دوور بێت و لە هەمان کاتیشدا ببێتە بارەگەیەکی لیژنەکانی نێوبژیوانی و ڕاوێژکاری و چاودێری و ... هتد کە ئەوکات ئەرکی سەرپەرشتیکردنی پرسی گەلانی دەخرێتە سەرشان، ئەم جەنگە دوا جەنگەمان دەبێت لە ململانێی مێژوویی دژ بە جوییم، ئەوسا شوناسی ڕاستینی خۆمان ئاشکرا دەکەین و ڕووی شاراوەی خۆمان بۆ جیهان وەدەر دەخەین.

لە دوای جەنگی سێیەمی جیهانی هیچ ئایینێك نامێنێ، هەروەها پیاوانی ئایینیش لە گۆڕێدا نامێنن، چونکە بوونی ئایینەکان و پیاوانی ئایینی بۆسەر ئێمە مەترسین و دەتوانن سەروەربوونی داهاتوومان بەسەر جیهاندا لەنێو ببەن، چونکە ئەو هێزە ڕووحییەی ئایین لە دەروونی باوەڕدارانداا زیندووی دەکاتەوە، دواتر بوێریی ئەوەشیان لە دەروونددا دەژێنێتەوە دژمان بوەستنەوە، ئێمە ڕێوڕەسم و نەریتە ڕووکەشەکانی ئایینی جولەکە دەپارێزین، ئەمەیش تەنیا بۆ یەك مەبەست ئەویش پاراستنی ئەو بەستەرەی تاکەکانی گەلەکەمان بەیەکەوە دەبەستێتەوە و لێناگەڕێین هیچ بیانییەك بەهۆی ژن و ژنخوازی و هتد بێتە نێو ئایینەکەمانەوە.

لەوانەشە لەپێناو دوا ئامانجماندا هەمان کردە دووبارە بکەینەوە کە لە ڕۆژگاری هێتلەردا بەڕێوەمان برد، واتا ئێمە خۆمان چەند ڕووداوێکی چەوساندنەوە و ستەمکاری دژ بە چەند کۆمەڵە و تاکەکانی گەلەکەمان ڕێکدەخەین، بە واتایەکی دیکە لە ڕووداوگەلێکدا چەند ڕۆڵەیەکی گەلەکەمان دەکەینە قوربانی، خودی ئەو ڕووداوانەش خۆمان دەیانوروژێنین و لە پشت پەردەوە ئاراستەیان دەکەین، بۆ ئەوەی لە لایەک پاساوی ڕاکێشانی سەرنج و پاڵپشتیی گەلانی ئەوروپا و ئەمریکا و تەواوی جیهانمان بکەوێتە دەست، لەلایەکی دیکەشەوە پاساوی دادگەییکردنەکانی دوای جەنگیش فەراهەم بکەین، ئەمەیش لەپێناو دادگەییکردن و دواتریش دەرکردنی فەرمانی کوشتن و لە سێدارەدانی ئەو سەرکردە و ڕێبەرە سەربازییانەی دژ بەیەک دەجەنگن، هەروەک چۆن لە دادگەییەکانی نۆرمبرگ بەڕێوەمان برد.

لەوانەیە قوربانیدان بە چەند هەزار کەسێك لە ڕۆڵەکانی گەلەکەمان زۆر گەورە و تراژیدی بێت، بەتایبەت کاتێك خۆمان کار بۆ لەنێوبردنیان بکەین بۆ ئەوەی تۆمەتەکە بخەینە پاڵ خەڵکی دیکەوە، لەوانەیە قوربانییەکە زۆر گەورە بێت، بەڵام لەپێناو دوا ئامانجمان: سەرکردایەتیکردن و سەروەربوون بەسەر جیهاندا، نابێ سڵ لە هیچ قوربانییەکی گەورە و بچووك بکەینەوە.

***

(٤)
پیلان و کودەتای جوولەکە و قووچەک و دۆلاری ئەمریکی

ڕوون و ئاشکرایە حاخامەکانی جوولەکە لە لێکدانەوەی مانایە نهێنییەکانی کتێبە پیرۆزەکاندا بانگەشەی دەستهەلاتی ڕەها دەکەن ، پێشیان وایە ئەو دەستهەلاتە ڕەهایە بەهۆی سرووشێکی خواوەندییانەی تایبەتەوەیە... بەلام بانگەشەیەکی لەمجۆرە هیچ گرنگییەکی نییە، ئەگەر کۆی ئەو کەسانە ئامرازێکیان لەبەردەستدا نەبێت سرووشەکانیان بخەنە واری کرداری و جێبەجێکردنەوە... لەبەرئەوە ژمارەیەك سووخۆر و گەورە حاخامەکان و بەڕێوەبەران و دانایان کۆبوونەوە و بڕیاریان دا جڤاتێکی نهێنی دامەزرێنن کار بۆ وەدیهێنانی مەبەستەکانیان بکات، ناویشیان لێنا کۆمەڵگەی نوورانی (The Illuminati..)

وشەی نوورانی لە وشەی لوسفیر (Lucifer) وەرگیراوە و مانای هەڵگری تیشك و ڕۆشنایی یان بوونەوەرێکی زۆر ڕۆشن دەگەیەنێ... بەمشێوەیە، مەجمەعی نوورانی بۆ جێبەجێکردنی سرووتە تایبەتەکانیان دامەزراوە.. لەمەوە دروستیی (کەنیشتی ئەهریمەن) مان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە کاتی خۆی مەسیح لە هەنبەریاندا بەکاری هێناوە و بەم زاراوەیە وەسفی کردوون.

سەرانی ئەنجوومەنی باڵای جڤاتی نوورانیی جوولەکە سەبارەت بە کاروبارەکانی ئایین و بیروباوەڕەکان و ئاهەنگ و بۆنە ئاینییەکان و سرووتەکان بانگەشەی هەبوونی زانیارییەکی بەرز دەکەن.. هەر ئەو کەسانەش باوەڕی خوانەناسیی مادییان داڕشت کە لە ساڵی ١٨٤٨دا لە مانیفێستی کۆمۆنیستی بلاوکرایەوە و لەلایەن کارڵ مارکسەوە نووسرا بوو.

مامی کارڵ مارکس حاخامێکی جووله‌که بوو، به‌ڵام به‌شێوه‌یه‌کی ره‌سمی له بواری که‌هنووتیی باڵا دابڕا.. به‌مشێوه‌یه ده‌بینین جووله‌که‌کان جارێکی دیکه ده‌گه‌ڕێنه‌وه سه‌ر بنه‌مای هاوبه‌شیی شاراوه. دروشمی نوورانییه‌کان قووچه‌که و سینبوڵی کوده‌تا و پیلانێکی ئامانجداره بۆ ڕووخاندنی که‌نیسه‌ی کاسۆلیکی – وه‌ك نوێنه‌ری مه‌سیحییه‌تی جیهانی– و دامه‌زراندنی ده‌سته‌ڵاتێکی دکتاتۆری که حکوومه‌تێکی جیهانی له‌سه‌ر شێوازی نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان به‌ڕێوه‌ی ببات.

ئه‌و چاوه‌ی له‌سه‌ره‌وه‌ی قووچه‌که‌که‌یه تیشك بۆ گشت لایه‌ك ده‌نێرێ:

ئه‌مه سینبوڵی ئاژانسی سیخوڕیکردن و تیرۆر و تۆقاندنه.. له‌سه‌ر شێوازی گۆستابۆ (هه‌والگریی ئه‌ڵمانیی سه‌رده‌می هێتله‌ر). وایز هاویت له‌ژێر دروشمی برایه‌تیدا دایمه‌زراند، ئه‌مه‌یش بۆ پاراستنی نهێنییه‌کانی ڕێکخراوه‌که و ناچارکردنی خه‌ڵك بوو بۆ ئه‌وه‌ی به تۆقاندن خه‌ڵك له‌هه‌نبه‌ر یاسایه‌کانی ملکه‌چ بکه‌ن.

ئه‌م ئاژانسه ڕۆڵێکی گه‌وره‌ی له ده‌سته‌ڵاتی تیرۆرستیی دوای شۆڕشی فره‌نسیدا هه‌بوو.

ئه‌و دوو وشه‌یه‌ی له‌سه‌ر هه‌ردوو دروشمه‌که‌دا هه‌ڵکۆڵراون، مه‌به‌ست Annuit Coeptis واتا : ئه‌رکه‌که‌مان (کوده‌تا و پیلانه‌که‌مان) سه‌رکه‌وتنی وه‌ده‌ستهێنا.

به‌ڵام وشه‌کانی ژێر دروشمه‌که که بریتین له: Novus Ordo Seclorum سرووشتی ئه‌رکه‌که ڕوون ده‌که‌نه‌وه، ماناکه‌شی سیستمی نوێی جیهانییه.

ئەوەی جێگەی سەرنج و تێڕامانە ئەوەیە ئەم دروشمە تەنیا لەکاتی یەککرتنی سیستمی ماسۆنییەت و ئۆرگانەکانی نوورانییەت لە سەروبەندی کۆنگرەی فیلمسباد ماسۆنییەکان لە ساڵی ١٧٨٢ وەك دروشمی خۆیان هەڵیانبژارد.

لە دەقە ئینگلیزییەکەی ڤیکتۆر مارسدنی ڕۆژنامەنووسی ئینگلیزی، بەڵگەنامەیەك بڵاوکراوەتەوە وێنەی مارێکی تیادایە کە خۆی لە گۆی زەوی ئاڵاندووە، کلك و سەری مارەکە لە کردەی خۆئاڵاندنەکەدا بەیەك دەگەنەوە، ئەمەیش مانای ئەوەیە پیلانەکە تەواوە و هیچ کەلێن و کەموکورتییەکی تیادا نییە.

مارەکە هێمای هەژموونی جوولەکەیە، هەروەها دروشمی هێزی پاشایە بەهێزەکەیانە، ئەم دروشمە لە فیرعەونییەکان دزراوە. چونکە مار لە لای فیرعەونییەکاندا هێمای دانایی و هێز و زۆرزانی بووە، فیرعەونییەکان پەیکەری زێڕیان بۆ داتاشیوە و تەنانەت لەسەر تاجی پاشایەکانیشیاندا هەبووە.

مارسدن دەڵێ: پێدەچێ ئەم دروشمە مۆری پرۆتۆکۆلی سەرانی زایۆنیزم بێت، وێنەی قووچەکە بریسکەدارەکەی خوارەوەی دروشمەکەش واتای پێوەندییەکی کۆن بە فیرعەونەکانی میسر دەگەیەنێ. هەروەها گەورە جەمسەرەکانی ماسۆنییەتی جیهانیش ددانیان پێیدا ناوە، بەوەی کە باوەڕ و سینبوڵ و ئاماژەکانیان فیرعەونیی میسرییە و بەهۆی بەنی ئیسرائیلەوە بۆیان گوازراوەتەوە کە لە میسردا ژیاون و پاشانیش ئەوێیان جێهێشتووە.

لە پەند و حیکمەتی کۆنی چینیی کۆنیشدا ئەوە دۆزراوەتەوە کە: سێگۆشەی سەر ئاو، واتا بەدی و خراپە، بازنەش گوزارشت لە کوشتن و خوێنڕێژی دەکات، ئەمەیش هێزێکە و سێگۆشەی سینبولی خراپەکاری دەپارێزێ.

ئەگەر لە مۆری سنبولی ماسۆنییەتیش ڕابمێنین -لەسەر سەت دۆلاری ئەمریکیدا- مەسەلەکە مۆرکێکی مکوڕانەتر بەخۆیەوە دەگرێ. قووچەکەکەی سەر ئەم جۆرەیان هێمای هەبوونی دەستهەڵاتێکی دکتاتۆرییە کە دەمامکی دیموکراسیزمی پۆشیوە- حکوومەتێکی یەکگرتووی جیهانی لەژێر سیستمی نوێی جیهانیدا بەڕێوەی دەبات. (باوەڕی ئەمریکی لەسەر دۆلار- فائیز ئەلبەرازی).

ڕێبەری پرۆتستانتییەتی توندڕۆ باوکە بات ڕۆبرتسۆن جەخت لەوە دەکاتەوە ئەم دروشمەی سەر دۆلار هیچ پێوەندییەکی بە ڕزگارکردنی ئەمریکاوە نییە، بەڵکو خاوەنەکەی: ئادەم وایز هاوبێتی دامەزرێنەری ڕێکخراوی ئەهریمەنیی: (تەنویرە) و دزەی کردووەتە نێو ماسۆنییەت و پارتی کۆمۆنیستی ڕووسیا و مێزی خڕی ئینگلترا و ئەنجوومەنی پێوەندییەکانی ئەمریکا و ئەنجوومەنی بەڕێوەبردنی یەدەگی فیدراڵی،

کۆڕپەندی پیشەسازییە سەربازییەکان، بە شێوەیەکی گشتی دزەی کردووەتە نێو زۆر شتی ئەمریکا.

ناوبراو بەوپەڕی دڵنیاییەوە پێی وایە: ئەوەی ئەم مۆرەی لەسەر دۆلار دیزاین کردووە، پیاوێك بووە بە ناوی چارلز تۆمبسۆنی ئەندامی ڕێکخستنی کۆنگرێس کە ماسۆنییەکی دڵسۆز بووە. بەڵام ئەو دەستەواژەیەی لە خوارەوەی مۆرەکەدا بە لاتینی نووسراوە ئەگەر وەربگێڕدرێتە سەر هەر زمانێك واتای: (سیستمی نوێی جیهان) دەگەیەنێ. چاوە بریسکەدارەکەی سەرەوەی قووچەکەکەش بە لێکدانەوەی بات ڕۆبێرتسۆن، چاوی ئۆزیریسی خواوەندی میسری کۆنە و ماسۆنییەکان لە کاتی ئاهەنگە نهێنییە گرنگەکان بۆی دەگەڕێنەوە.

بەڵام شیکردنەوەی ویلیام گای کاری جەنەڕاڵی ئەمریکی سەبارەت بە مۆرەکە بەمجۆرەیە: چاوی سەرووی قووچەکەکە تیشك بۆ گشت لایەك دەنێرێت و هێمای ئاژانسی هەواڵگری و شۆفاری و تیرۆر و تۆقاندنە و وایز هاوبت لەژێر دروشمی برایەتی و بۆ پاراستنی نهێنییەکانی ڕێکخراوەکە و ناچارکردنی خەڵك لە ڕێگەی تۆقاندنەوە بۆ ملکەچیکردنیان لەهەنبەر یاسایەکانیان دایمەزراندووە. هەر دوو وشە هەڵکنراوەکەی سەرەوەی دروشمەکەش (Annuit Coeptis) واتا ئەرکەکەمان سەرکەوتنی وەدەستهێنا. بەڵام وشە هەڵکەنراوەکانی خوارەوەی دروشمەکە (Novus Ordo Seclorum) سرووشتی ئەرکەکە لێکدەداتەوە و مانایەکەشی: (سیستمی نوێی کۆمەڵایەتییە). ئەوەی جێگەی تێبینیکردنە ئەوەیە ئەم دروشمە تەنیا لە کاتی تێکەڵبوون و یەکگرتنی سیستمە ماسۆنییەکان و ئۆرگانە نوورانییەکان

لە سەرویەندی کۆنگرەی فیلمسبادی ساڵی١٧٨٢ لەلایەن ماسۆنییەکان وەك دروشم هەڵبژێردراوە.

بیار هیپیس پەڕتووکێکی بەناونیشانی: (لەپێناو دکتاتۆریەتی جیهانیی جوولەکەدا) نووسیوە و تیایدا نووسیویەتی: دۆلار دراوێکی تەواو زایۆنییە، لەمیانیەوە سیستمی نوێی جیهانی ڕاگەیەندراوە.

پێشتریش.. جیریمیۆی وەزیری دادی حکوومەتی فرەنسی کە بەبنەچە جوولەکەیە و ماسۆنییەکی پلە (٣٣)یە واتا پلە بەرزە و یەکێکە لە ڕێبەرانی بزووتنەوەی نەژادپەرستی جوولەکەی جیهانی لە ساڵی ١٨٤٨دا گوتوویەتی:

(ئەو ڕۆژە نزیکبووەتەوە ئۆرشەلیم ببێتە ماڵی نوێژ و ئاڵای خواوەندی لەسەر بشەکێتەوە، تاکە ئاڵای ئیسرائیل، لەسەر دوورترین کەناراوەکان دەشەکێتەوە، هەرگیز نابێ جوولەکە ببێتە هاوڕێی مەسیحی و موسڵمان، پێش ئەوەی نووری باوەڕ هەڵبێت، ئاینی تاکە ئەقڵ، کە وادەی هەڵاتنی بۆ هەموو جیهان هاتووە، ئەمەتا ئاماژەکەی لەسەر دۆلاری ئەمریکیدا ڕۆشنایی دەبەخشێتە هەموو ئەو کەسانەی لەچاپی دەدەن، بۆ ئەوەی مژدەی سیستمێکی نوێی جیهانیی پێبدەن کە تیایدا مەسیح دووبارە دەگەڕێتەوە).

با بگەڕێینەوە سەر شیکردنەوەی ئاماژەکانی سەر دۆلار... لە خوارەوەی دەستەواژەکەی پێشوو: سیستمی نوێی جیهاندا دەستەواژەیەکی ئینگلیزی بەمجۆرە نووسراوە (the Greatseal) واتا مۆری مەزن، وشەکانی سەرەوەی دروشمەکەش بە واتای سەرکەوتن بۆ ئێمە یان ئەرکەکە سەرکەوتنی وەدەستهێنا وەرگێڕدراون، هەروەها مانای مەزنی سەرکەوتوو یان پاشای تاکانەی

هەمووان یان مۆری میسری یان میسری مەزن دەگەیەنن، لەبەرئەوە دەکرێ بەمشێوەیە لە مانایەکانی سەر دۆلار تێبگەین:

(ئەنگوستیلە یان مۆری مەزنی پاشای پاشایان)، بنەڕەت و هۆکارەکانی پێکهێنانی کەسییەتییەکەش بۆ میسر دەگەڕێتەوە.

لە لێکۆڵینەوە و شەنوکەوکردنی بەردەوامیشدا ڕوونبووەتەوە ئەو دوو وشەیە بە فڕەنسی واتا (قیبتیی مەزن) قیبتیش میسرییە نەك مەسیحی هەر وەك باوە.

ڕێکەوت و مێژووی ژمارە هەڵکەندراوەکانی سەر بنکەکە بە پیتی لاتینی نووسراون واتا وشەی Mocclxxvi ئەو مێژوو و ڕێکەوتە دەگەیەنێ کە تیایدا بە ڕەسمی (ڕێکخراوی نووراني) یەکەمین بەردی بناغەی کردارییانەی بۆ دانرا و بۆ داگیرکردنی مێشك و دواتریش خاك و سامانی سەر گۆی زەوی کەوتە کار، نەك مێژووی سەربەخۆیی ئەمریکا.

هەڵۆیەکەی سەر دۆلاریش ئەستێرەیەکی شەشگۆشەی جوولەکەی لەسەر سەرە، دوو قووچەکی دژ بەیەکن و سینبوڵی جوولەکە و زایۆنیزم و گۆی ئەو شتانەیە کە پێوەندییان بە کەلتووری عیبری و قەوارەی جوولەکەوە هەیە.

ژمـــارەی ئـــەو ئەســـتێرانەی ئەســـــتێرە شەشکۆشـــــەکە پێکدەهێنن لەســەر دۆلاردا ١٣ ئەستێرەن نەك زیاتر. هەروەها پێنووســــە لوولەییـــەکانیش لەسـەر کلکی هەڵۆیەکـەدا ژمارەیـان تـەنیا ١٣یـە. ژمـارەی ئـەو پم و حەربەیــەی لــەنێو دەســتانی هەڵۆیەکەدایــە ١٣ حەربەیـە. هــەروەها

ژمارەی گەڵای سەر چڵی زەیتوونەکەی نێو دەستی هەڵۆیەکەش سێزدە گەڵایە. هەروەها ژمارەی چینە پێکهێنەرەکانی قووچەکەش واتا ئەوەی چاوە پاسەوانەکەی لەسەرە سێزدە چینن و سێگۆشەیەکی دیکەی تیشکدەری لەسەرە.

بزاوتەکە واتای نوێژی ماسۆنییە شەیتانپەرستەکان دەگەیەنێ

واتایەکەشی ئەوەیە کە ئەسباتەکان ڕۆڵەی یەعقووبن، ١٢ سەبت، بە ئەسباتی ئیسحاق و ئیبراهیم ناودێرکراون. ئەسباتەکان لقێکی بەنی ئیسرائیل – یەهوودن– وەك ئەو تیرە و هۆزە عەرەبانەی ڕۆڵەی ئیسماعیل بوون. لە سوورەتی ئەعرافیشدا لە قورئاندا هاتووە: (وقطعناهم اثنتى عشرة أسباطا امما) واتا: کۆمەڵە و تیپ. هەروەها خاوەنی ئەلکولیان لە موعجەمی موحیتولموحیتدا نووسیویەتی: (هەر یەکێك لە کوڕانی ئیسماعیل قەبیلەیە، هەر یەکێك لە کوڕانی یەعقووب سەبتە). پرسیارەکەش ئەوەیە: ئەدی ئەوەکەی دیکە لە کوێوە هاتووە، بۆ ئەوەی ژمارەکەیان لەسەر دۆلاردا ببێتە ١٣؟

یەکەکە لە گشت دوانزەکانی پێشوو گرنگترە. بەقەدەر هەموویانە. ڕاستییەکەی ئەو یەکە خۆی بۆ ئەوان زیاد کردووە، بوونەتە ١٣سەبت جا ئەگەر بە ساختەییش بێت. ئەوان (جوولەکەی الخزرن). کە نووسەرێکی جوولەکە و زانای ئینسکلۆپیدی لە ساڵی ١٩٨٣دا بە مردنێکی گوماناوی مردووە و ناوی ئارسەر کیستلەر بووە لە پەرتووکەکەی خۆیدا بەناوی (هۆزی سێزدەیەم) یەهودییەکانی بە ئەلخزر ناویردووە، واتا تیرەی سێزدەیەم کە جوولەکەکانی ئەمڕۆژگارەن.

کاتێکیش ویلیام گای کار لە پەرتووکەکەی خۆیدا باسی دۆلاری ئەمریکی و چۆنییەتیی پێوەندییەکەی بە ئەستێرەی ڕەش و چاوەکە دەکات و ناوی لێناوە چاوی هەڵو و وەك چاوێکی هەمیشە کراوە و بێدار وەسفی کردووە، هەروەها پێوەندیی قووچەکە سێیینەکە بە ڕەهەندەکانی وێنەکە و ئەو ئاسمانەی لێکداوەتەوە کە ئەگەر لە دۆلارەکە سەراوژێری بکەیتەوە وێنەی کەشتییەکی نێو دەریات دەکەوێتە بەرچاو، هەر ئەمەیشە موحەمەد عیسا داوود تیشکی خستووەتە سەر کاتێك باسی نهێنیی شتە شاراوە و داپۆشراوەکان و زۆر مەسەلەی دیکەی ئاژانسی ناسا و هەواڵگریی فیدراڵیی ئەمریکی و هەوڵەکانی زۆربەی مەڵبەندەکانی ئاسمانی و وشکایی و دەرياییش دێنێتە گۆڕی کە سەبارەت بە بزربوونەکانی سێگۆشەی بەرمۆدا هەنگاویان بۆ هەڵێنراوە، کۆی ئەو مەسەلانەش پێوەندییەکی پتەویان بەو دەستە شاراوەیە هەیە کە ڕۆبێرت ویزهاوت لە کۆنگرەیەکی ئەمریکی و لە ڕاگەیاندنێکی ڕوون و ڕەواندا تیشکی خستووەتە سەر، کۆنگرەکەش لەپێناو وەدیهێنانی قەوارەیەکی ئایینیی جیاواز بەسترا

کە پشتگیری لە گشت جۆرەکانی خوانەناسی بکات، سەرۆکی ئەو ڕێکخراوەش بە پلەی یەکەم ویزهاوتە و دواتریش چەندان ڕێکخراوی نهێنی بەدواداهات ، بەلاّم ئێستە لە گشت بەرەیەکدا بووەتە خاوەنی نیشتمان و پارێزیەندی و ئاسایش.

***

(٥)
قەیرانی دارایی جیهانی..
و ڕاستکەڕانی پێشبینییەکانی ویلیام گای کار

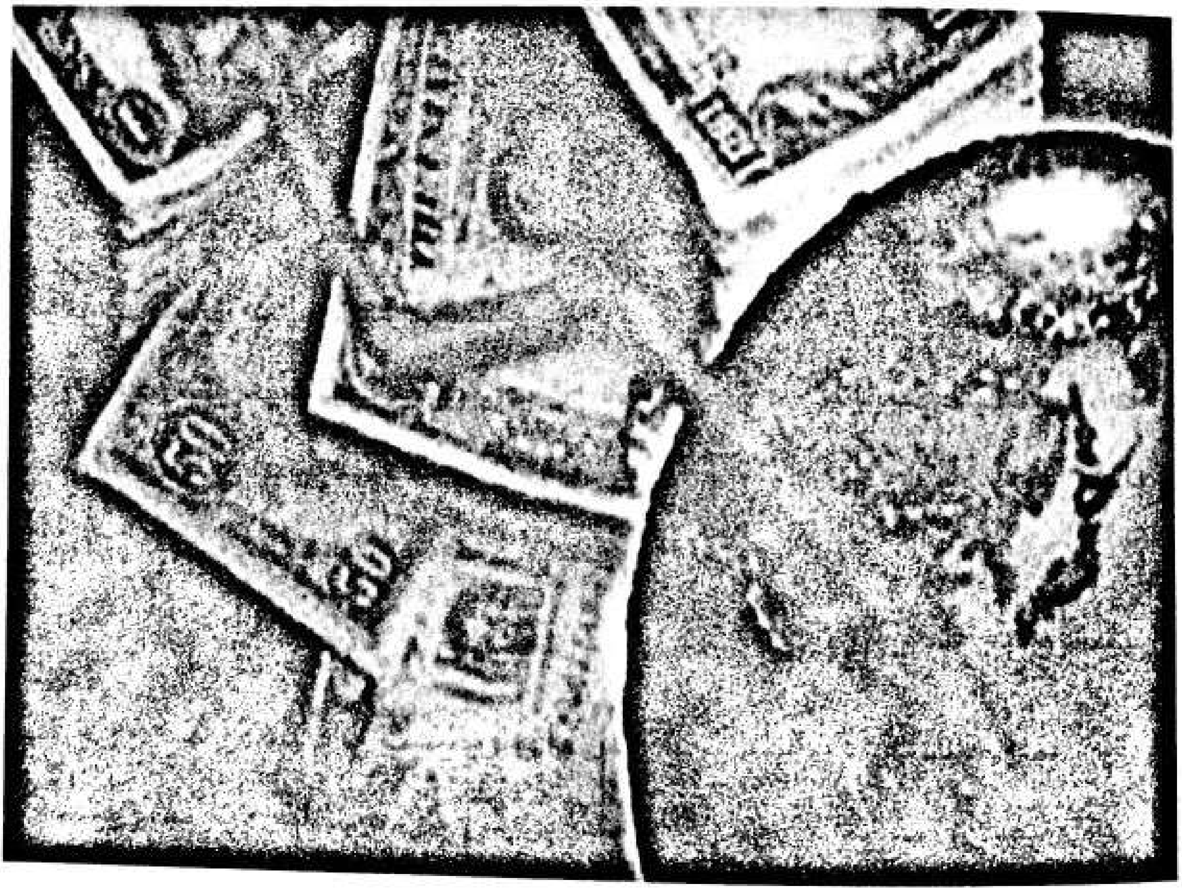

هەموومان بەو قەیرانە گەورەبەی بێبازاڕی (الکساد) دەزانین کەوا لە سییەکانی سەدەی ڕابردوودا سەرانسەری جیهانی گرتەوە، بەلام کەس باوەڕی بەوە نەدەکرد دووبارە بێتەوە، خەلك پێی وابوو ئەستەمە سەرهەلبداتەوە، هەروەها پێمان وابوو جیهان وانە و پەندێکی تالی لێ فێربووە و هەرگیز ڕێگە بە دووبارەبوونەوەی نادات.

بەلام قەیرانی دارایی جیهانی بەهۆی قەیرانی بارمتەی زەویوزارەوە لە ئەمریکادا سەری هەلدا و قەیرانێکی ڕاستین بوو پێشتر کەس پێشبینیی نەکردبوو، بەتایبەت لە ولاتێکی وەك ئەمریکای خاوەن گەورەترین و زەبەلاحترین ئابووریی لەسەر گۆی زەویدا، ڕاستە ئەو ولاتە پەندی لە سەدەی ڕابردووش وەرگرتبوو و ئازار و تالیی بێبازاڕییە گەورەکەی چەشتبوو، زیانەکانیشی گەیشتبوونە چەند ژمارەیەکی هێندە مەزنی گەردوونی هیچ ئەقلێك نەیدەتوانی لێکی بداتەوە، زیانەکانی قەیرانەکە نەك هەر تەنیا بۆ ئابووریی ئەمریکا، بەلکو زیانی بە ئابووریی گشت ئەو ولاتانە گەیاند کە بە ئەمریکاوە پابەند بوون و لە خولگەی ئەودا دەخولانەوە.

گەمەکردن بە بازاڕ بەردەوامە، چونکە هێزی پالنەری پشت داڕووخانەکە چەند سەوداگەرییەکی ((مضاربات) بازرگانییە، چونکە سیستمی ڕێکخستنی تایبەت خزمەتی بەرژەوەندییەکانی سەوداگەرکەان دەکات کە ڕاستییەکەی داڕووخانی بازاڕەکان دەکاتە پرۆژەیەکی قازانجبەخش بۆ هەندێك کەس و لایەنی دیکە.

بەم دەستەواژە وروژێنەرانە مایکل چۆسۆدۆفسکیی نووسەری ئەمریکی دەست بە گوتارەکەی دەکات کە لەژێر ناونیشانی " کێ

لەپشت دوا داڕووخانی ئابوورییەوەیە"، ئەمە پرسیارێکی فراوانە و بواری لێکۆڵینەوە لەهەنبەر ئەو کەسانەدا خۆش دەکات کە لەپشت داڕووخانی بانك و بۆرسە و بازاڕەکانی ئەمریکاوە بوون، بەو شێوەیەی لە دوا هەفتەکاندا بینیمان.

ڕاستییەکەی ئەگەر مرۆڤ لەهەنبەر دوا لێدوانەکانی هێنری بۆلسۆنی وەزیری خەزێنەی ئەمریکی هەڵوەستەیەك بکات و بە وردی لە مەسەلەکە بنوارێ، وروژان و گومانەکانی پتر دەبن، بابزانین بۆلسۆن چی گوتووە؟

ئەم پیاوە جەخت لەوە دەکاتەوە پەنجەی تۆمەتبارکردن ئاماژە بە چەند کەس و پارتێکی نێو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە دەکات کە لە چەند ساڵی ڕابردوودا هەڵەی وەهایان کردووە بەشێوەیەکی زۆر گەورە ڕۆڵی لە هەڵگیرسانی قەیرانە داراییە جیهانییەکەدا هەبووە و ئابووریی ئەمریکا و جیهانی کردووەتە پۆشی بەردەم ڕەشەبا، بەشێوەیەکی تەواو دڵنیا و ڕەهاش وڵاتەکەی خۆی بەرپرسیار دەزانێ، بۆلسۆن لە قسە و لێدوانەکانی بۆ تۆڕی فۆکس بیزنس دەڵێ:" ئێمە بەداخین لەهەنبەر ئەو هەڵانەی کران و بوونە هۆی بەرپابوونی گەورەترین لەرزە و داڕووخانی دارایی جیهانی کەوا جیهان ماوەی حەوت دەیە بەدەستیەوە دەناڵێنێ"، لەمەیشدا ئاماژەی بە تاوانێکی گەورە کردووە، تاوانەکەش شکستهێنانە لە کۆنترۆلکردنی بازاڕ و شکستی سیستەمە داراییەکان.

ئایا جووەکانی ئەمریکا لەپشت دروستکردنی ئەم قەیرانەوە بوون؟.. ئەو گوتانەی مایکل چۆسۆدۆفسکی وەك تۆمەتبارکردنێکی شاراوەی ئەوانە و بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پەنجەی تاوانیان بۆ درێژ

دەکات و جۆرە پێوەندییەکیشی بە ڕاستییەکی مێژووییەوە هەیە، ئەویش ڕۆڵی جوولەکە سەوداگەرەکانی نێو ئەمریکایە کە بەهیچ شێوەیەك بەرژەوەندیی وڵاتەکەیان بەلاوە گرنگ نییە، چونکە ئەوان وەك ئامانج دەنوارنە پارە نەك وەك ئامراز، ئەمەیش جۆرە بەهایەکە بە درێژایی دوو هەزار ساڵ لە سەرانسەری جیهاندا لە مێشکیاندا چەسپاوە. (سەبارەت بە ڕۆڵی گریمانەیی جوولەکە لە قەیرانەکەی ئێستەدا دوور لە بیردۆزی کودەتا-ئەمیل ئەمین- ڕۆژنامەی ئەلخەلیج).

لە کاتی جەنگی سەربەخۆیی ئەمریکا (١٧٧٥-١٧٨١) سووخۆرە سەوداگەرە جیهانییەکان، زۆربەیان جوولەکەی ئەورووپی بوون لە ململانێی توندوتیژی نێو خاکی تۆیدا دەرفەتێکی نایابیان بۆ زیاترکردنی قازانجەکانیان وەدەستهێنا، لەبەرئەوە خەریکی هەڵگیرساندنی جەنگ و بەردەوامیدان بەو جەنگە بوون.

لێرەدا بۆ یەکەمین جار ڕۆڵی کۆمەڵەی ئابووریی ڕۆچیڵدییەکان خۆی بەدیاردەخات، ئەو کۆمەڵەیە لە هەرێمی هیسی ئەڵمانی گەنجانی بەکرێگیراویان بۆ حکوومەتی ئینگلیزی ئامادەکرد بۆ ئەوەی لەژێر ئاڵای بریتانیدا بەشداری شەڕ بکەن، هەروەها بۆ بەرپەرچدانەوە و سەنگەرگرتن دژ بە سەربازانی جۆرج واشنتۆن پارەی پێویستیان وەك قەرز دایە حکوومەت.

لەنێو بەڵگەنامە مێژووییەکاندا دەبینین قازانجە ئابوورییەکانی ڕۆچیڵدییەکان بەهۆی ئەمەوە چەندە زیادی کردووە و چۆنیش بازرگانییان بە چەکەوە کردووە و شۆفارییان بۆ هەریەکە لە ئینگلیز و ئەمریکییەکان کردووە و هەوڵی لەخشتەبردن و سەرنجڕاکێشانی

هەردوو لایەنیان داوە بۆ ئەوەی پانتایی جوگرافیی جەنگەکە فراوانتر بکەن، ئایا ڕۆڵی داراییانەی جوولەکە هەر لە سنووی جەنگی نێوەخۆیی ئەمریکیدا مایەوە تەنانەت دوای ئاشکرابوونی ئەم ڕۆڵەشیان؟ سەبارەت بە بازاڕەکانی وۆڵ ستریت و بۆرسەشەوە ٤٠٪ جوولەکەکانی ئەمریکا کە ژمارەیان ٦ ملیۆن کەسە و لە نیویۆرکدا دەژیەن، بۆ کەسێکی وردبینی ڕووداوەکە بەسە دەرئەنجامی لێ هەڵێنجێ.

ئەم زانیارییانەی پێشوو ئەو پرسیارە لە مێشکماندا دەوروژێنن: ئاخۆ ئەگەری نەخشە و پیلانگێڕییەکی شاراوە لە پشت ڕووداوەکانی نێو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا هەبووە؟ ئەدی ڕۆڵی بەشدار یان سەربەخۆی جوولەکە لەو ڕووداوانەدا چی بووە؟ لە سەرەتادا هەموو لایەك دەزانن کە بانکی لیمان برازەرس بە بنەچە و ڕەچەڵەك جوولەکەیە و یەکێکە لە گرنگترین ئەو بانکانەی لە بواری زەویوزار و خانووبەرەوە وەبەرهێنانی کردووە و بەهۆی هەرزانیی زەویوزار و دواتریش فرۆشتنی بە نرخێکی زۆر گرانەوە قازانجی خەیاڵیی وەدەستهێناوە، بەلاّم لە کاتی دابەزینی نرخی زەویو زار و خانووبەرەوە پشکی عەقارییانەی بانکەکان لە بۆرسەدا هێندە دابەزی گەیشتە ئاستی داڕووخان. لەبەرئەوە بانکی لیمان مایەپووچی و قەللۆش بوونی خۆی ڕاگەیاند، بە واتای پابەندنەبوونی بە دانەوەی پارەی ئەو کەسانەی پارەیان لە بانك دانابوو، بەمەیش چەند بانکێکی هاوشێوە مایەپووچ بوون و خوێندنەوەکانی بنجامین فرانکلین ڕاست دەرچوون دوای ئەوەی پارەی پاشەکەوتکراوی ئەمریکی بەهەوادا چوو

و سەرلەنوێ لە کێلگە و کارخانەکانی سەوداگەر و سووخۆرەکاندا دووبارە کەوتەوە نێو دۆخی کرێگرتەیی.

لە دۆخێکی وەهادا دوو وەلاّم دەکەونە بەردەممان، هەردووکیشیان رۆڵی جوولەکە بە دوور نازانن، یەکەمیان پێوەندی بە بارودۆخ و پێگە و پلە ئابوورییەکانی جوولەکە و ئاستی پەسندکردن و رەتکردنەوەی جوولەکەکانەوە هەیە لەلایەن جڤاکی ئەمریکییەوە، دووەمیش تایبەتە بە چوارچێوەی چۆنییەتیی بەکارهێنانی دەستگە جیهانییە داراییەکانی جوولەکەوە لەلایەن ئەمریکاوە بۆ رێگەگرتن لە جەمسەری داهاتوو-چین- و رووسیای سزاری کە ئێستە لەخەو و متبوونی قووڵی خۆی بێداربووەتەوە، بۆ ئەوەی هیچ کامێکیان نەگەنە پێگەی هاوبەش و بەشدار لە حوکمکردنی جیهان و ئایدۆلۆژیای پارێزگەرانی نوێ تا کۆتایی سەدەی بیست و یەکی ئەمریکی بڕ بکات.
سەبارەت بە رەهەندی یەکەم دوو لقی لێ دەبێتەوە، یەکەم پێویستی بە خستنەرووی راپۆرتی چوارەمی ساڵانەی پەیمانگەی پلاندانی سیاسیی گەلی جوولەکەوە هەیە لە جیهان کە سەر بە ئاژانسی جوولەکەیە و دینیس رۆسی وەزیری پێشووی ئەمریکا سەرۆکایەتیی دەکات و گەیشتووەتە ئەو دەرئەنجامەی کە بڵێ:" کردەی پێشکەوتنی ئابووری لەلای زۆربەی جوولەکەکانی ناوچە جۆراوجۆرەکانی جیهان گەیشتووەتە ترۆپك و ئەوە نابیندرێ بەرتەمایی هەوڵدان بۆ گەیشتن بەم ترۆپکە هەبێت، ئەمەیش مەسەلەیەکی سەرنجڕاکێشە و پێویستی بە ئاگایی و سەرنجی زۆر ورد و پرسیارێکی کاریگەر هەیە: ئایا ئەو کاتە هاتووە جووەکان- بەو سەرمایە زەبەلاحەی بە رێگەیەك لە رێگەکان وەدەستیان هێناوە- وەك خۆ ئامادەکردنێك بۆ جەنگە هەرە

مەزنە ڕووحییەکەی مێژووی هاوچەرخی بەنی ئیسرائیل لە سەرانسەری جیهانـەوە بگەڕێنـەوە ئیسـرائیل؛ ئـەو جەنگـەی بریتییـە لـە یەکگرداچوونەوەی نەتـەوە و گـەلانی چواردەوریان و لـەپێناو بیرۆکـەی بنیادنـانی هەیکـەل و سـەرپرگە و گەڕاندنـەوەی پاشـایەتی و مـولکی سولەیمان و گشت ئۆرگـانێکی دیکـەی تـەوراتی بـەڕێوە دەبرێ؟ بـە تایبـەت لـە کاتێکدا ڕوخسـار و نیشـانەکانی وەدیهیـاتنی کـۆی ئـەو مەسەلانە خەریکە لـەمیانی چەند کۆمەڵەیـەکی توندڕۆی تەوراتیدا لـە ئاسۆدا دەردەکـەون و ماوەمـاوە هەڵدەکوتنـە سـەر گۆڕەپانـەکانی مەسجیدولئەقسا؟

چوارچێوەی لقی دووەمیش بریتییـە لـەو تـرس و نیگەرانییـەی دووچاری لووبیی جوولەکە بووەتە و تایبەتە بە ئایندە و چارەنووسیان لـە سـایەی ئـەو دابەشبوون و کەرتبوونـە نێوەخۆییانـەی دووچـاریان دەبێتەوە، هەروەك چۆن بەسەر کۆمەڵەی گی ستریتدا هات و لە ئەیباك جیابوونەوە، هەروەها لە سایەی ئەو ڕەتکردنەوە گەشەسەندووەی لـە بواری پراگماتیکی دارایی و سیخوڕیی بواری ئاسایش هاتەپێش (ئەگـەر گوزارشتەکە پڕ بە پێستی خۆی بێت).

لێرەدا مافمان هەیـە ئـەو شـتە بـیر بێنینـەوە کـەوا بەمدواییانـە ئـالان شـویتزی پرۆفیسـۆری جوولەکـەی ئـەمریکی و مامۆسـتای بەناوبانگی قوتابخانەی یاسا لە زانکۆی هارفارد ئاماژەی پـێ کـردووە" بـەردەوامبوونی هەژموونـدارترین کەمینـەی جوولەکـە لـە مێـژووی جوولەکـەی ئـەمریکادا مەترسـی ڕووی تێـدەکات، ئەگـەر هـەر ئێسـتە کارێکی دەگمەن بۆ ڕوویەڕووبوونەوەی ئەم مەترسییە نەکەین.

ئەم لێدوانە ئەو زانیارییانە پشتڕاستی دەکەنەوە کەوا ئاژانسی هەواڵی جوولەکە JTA بەمدواییانە پەردەی لەسەر لادا و ڕایگەیاند: جۆرە هەست و مەزەندەیەك لە بازنە و خولگەی سەرکردایەتیی هەندێك ڕێکخراوی ئەمریکیی لایەنگری ئیسرائیل بڵاو بووەتەوە و پێیان وایە ئیسرائیل جەنگی کاریگەری دروستکردن لەسەر ئەقڵ و دڵی ئەمریکییەکان دەدۆڕێنی. ئاژانسەکە دەڵێ: ئەو ئیسرائیلەی لە پاراستنی لایەنگری و پشتگیریی دەستەبژێری سیاسی ئەمریکی بۆ پاڵپشتیکردن لە سیاسەتەکانی خۆی سەرکەوتنی وەدەستهێنا، ئێستە لەگەڵ گەلی ئەمریکیدا ڕووبەڕووی گرفتی پێوەندی بووەتەوە کەوا خودی بەرپرسە ئیسرائیلییەکان ددانیان پیایدا ناوە و بووەتە شتێکی حەتمی و دەبێ بەوپەڕی مکوڕبوونەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکەن.

کەواتە ئایا کاتی ئەوە هاتووە ئەم بوون و قەوارەیە لەنێو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا پەردەی لە ڕوودا دابماڵدرێ؟ لەبەرئەوە ڕەوتێکی پێچەوانە لە واشنتۆن و نیویۆرکەوە بەرەو تەلئەبیب دەستی پێکردووە؟ ئایا سەرەتایەکانی گەڕانەوە دەستی بە قاچاغچییەتی و بردنی نارەوای دارایی کردووە، واتا ئەو مەسەلەیەی لە گشت ولاتێك و شوێنێکی پێشووی ژیانیاندا زۆر لێی شارەزا بوون؟

وەلامەکە بۆ خوێنەری ئەقلمەند جێدەهێڵین و دەچینە سەر پرسیارێکی دیکە: ئایا جوولەکەکان لە کودەتایە هەرە مەزنەکەی دژ بە ولاتی چین بەتایبەت و ڕووسیا بە شێوەیەکی گشتی، ئامرازی دەستی ئەمریکا بوون ؟

سنۆگ هۆنگنبیگی نووسەر و لێکۆڵەری ئەمریکیی بە ڕەچەڵەك چینی لە پەرتووکەکەی خۆیدا بەناوی (جەنگی دراوەکان) باس لە

کودەتایەکی هاوبەشی جوولەکە- ئەمریکی- ئەورووپی دەکات بۆ تێکدانی ئابووریی چینی -پەرجوو- لەمیانی دەستەوەردان و هەڵبەزاندن و دابەزاندنی دۆلار و پاشەکشەکردنی بەشێوەیەکی جیهانی و بەرزکردنەوەی نرخی نەوت لە جیهاندا و پترکردنی بەهای ڕاستینی زێڕ لەلایەن خانەوادەی ڕۆچیڵد و دارودەستە نهێنییەکانی لە گشت جیهاندا، خودی ئەم مەسەلانە بەسن بۆ هێدمەگەیاندن و گورز وەشاندنی چاوەڕوانکراو لە ئابووریی چینی.

ئەوانەی باسمانکردن پەردە لەسەر ئەو ڕووداوانەی ئەمریکا لادەدەن کە ڕوویان دا و بەردەوامیش ڕوو دەدەن؟

بێگومان، چونکە ئەو حکومەتە شاراوەیەی وولّ ستریتی کۆنترۆڵ کردووە و تەنیا لقێکی حکومەتی جوولەکەیی مەغۆلیی جیهانییە و خانەوادەی ڕۆچیڵد لە ئینگلترا دایمەزراندووە. شێریب سبێریدۆفینیشی نووسەری بەڕەچەڵەك ڕووسی و خەڵکی ئەسکەندنافیا نەخشەی چەندان پیلان و نهێنی و کودەتا بڵاو دەکاتەوە کە ناکرێ لێرەدا لێیان بدوێین و هەر هەموویان بنووسین، لەوانەشە قەیرانی دارایی جیهانی سەرەتای ژانی لەدایکبوونی جیهانێکی نوێ بێت توانا و ویستی مرۆڤ بکاتە کاڵتەجاڕ، هەر ئەم مەسەلەیەش بوو ولیام گای کاری ئەدمیراڵ لە پەڕتووکە گرنگەکەی خۆی (بەردەکانی سەر داشی شەترەنج) پێی گەیشتووە، بەتایبەت کاتێك چاوێك بە هەردوو وشەکەی سەر دۆلاری ئەمریکیدا دەگێڕینەوە یەکەمیان ANNUIT COEPTIS کە واتای " کودەتایەکەمان سەری گرت و سەرکەوتوو بوو، دووەمیش NOVUS ORDO SECLORUM کە واتای " سیستمی نوێی کۆمەڵایەتیی جیهانی " دەگەیەنێ.

بەشی دووەم

جیهان... گەمەی دەستی ئیسرائیلە

ویلیام گای کار

پێشەکی

کودەتا و پیلانگێڕییەکی نێودەوڵەتی

ئەگەر ئەو شتەی من لەم پەڕتووکەدا خەریکم پەردەی لە ڕوودا هەڵماڵم، بۆ خوێنەر دەبێتە هێدمەیەک، هیوادارم هێدمەکە نەیخاتە نێو سەرگەردانی و شپرزەبوون و ئەو هەستەی لەلا دروست نەبێت پێی وابێت لە حوکمدان لەسەر مەسەلەکان بەهەڵەدا چووە، بەڵکو لە خوێنەر دەخوازم لەمیانی ئەم نووسراوەدا کە لە ساڵی ۱۹۱۱ ەوە خەریکی ئامادەکردن و نووسینیم، درک بە ڕووداوەکانی چوار دەوری خۆی و ئەم جیهانە بکات.

پرسیارێك بەردەوام لە مێشکمدا دەخولایەوە و بەدوای وەڵامەکەی هەڵوەدا بووم؛ بۆچی ڕەچەڵەکی مرۆڤ لە ئاشتیدا ناژیەت و لەبەرچی دانیشتووانی گۆی زەوی لە خێر و خۆشی و نیعمەتە زۆروزەوەندەکانی خودا بێبەشە، هەندێك خەنییە و هەندێکیش گەنی؟

من تا ساڵی ۱۹۵۰ نەمتوانی ڕۆچمە نێو ڕاستییەکەوە. چونکە لەم ساڵەدا زانیم ئەو جەنگ و شۆڕشانەی ژیانمانیان کردووەتە پووشی بەردەم ڕەشەبا و ئەو هەراوزەنا و بێسەروبەرییەی جیهانەکەمانی بەرزەفت کردووە، هەر هەموویان دەرئەنجامی کودەتا و پیلانگێڕییەکی بەردەوامی ئەهریمەنییانەن.

لەمیانی کارە بەردەوامەکەشم بۆ دەرکەوت هێزێکی ئەگریسی ئەهریمەنی هەیە هەندێکجار بە ئاشکرا و زۆربەی جاریش لەپشت پەردەوە، ڕووداوەکان دەخولقێنێ.

ئـەم هێـزە ئەهریمەنییـە ئەنجوومـەن و دانیشـتنە بـەدخوازەکانی جوولەکەیـە و لـەمیانی چـەند نەخشـە و پـیلان و کودەتایـەکی بـێ هەدادانەوە دەست لە بارودۆخی جیهان وەردەدات و بە ئارەزووی خۆی دەستکارییان دەکات، هیچ هێلێکی سووریشی نییە، خەڵکانێکی هێنـدە بـەدخواز بـەڕێوەی دەبـەن تۆزقاڵێـك سـۆز و بـەزەییيان نییـە، هـیچ پێوەندییەکیشیان بەو مرۆڤایەتییەوە نییە کە ئێمەی مـرۆڤ بە یەکـەوە کۆدەکاتـــەوە، چـــونکە مرۆڤایـــەتییان لێ دامـــاڵیون، بـــە ئامـــانجی جێبـەجێکردنی کودەتایـەکانیان لـەپێناو چـنگ گیرکـردن لـە جیهـان و دواتریش خـاپوورکردنی، گاڵتـە و گـەمـە بـە گشـت پـیرۆزی و جوانی و چاکییەك دەکەن.

من بەدیار وەدەستهێنانی ئـەو وەڵامانـە زۆر چاوەنواڕ بووم کـە ڕووداوەکانی ئەم جیهانە لێك دەدەنـەوە، تـاوەکو سـاڵی ١٩٥٠ داهـات، ئـەوکات تـوانیم خـۆم بخزێنمـە جیهانـە ژێرزەمینییـەکان و کـون و حەشـارگەی پیلانگێـڕە جوولەکـەکان و پاسـەوان و پارێزەرانیـان، دەستیشم بەو دۆسییە زۆر نهێنـی و پارێزراوانـە ڕاگەیشـت کـە هێنـدە بەلایانەوە گرنگە تەنانەت ئاو لە کوشتنی هەموو ئەو کەسانە ناخۆنەوە ئەگـەر تـەنیا بیانـەوێ لێـی نزیـك ببنـەوە، چ جـای ئـەوەی بەتـەواوی دەستیان پێی ڕابگات!

ئەم کودەتایە لەو بەشەی گەردووندا دەستیپێکرد کە ئێمـە بـە – فیردەوس– ناوی دەبەین کاتێك ئەهریمەن بەرەنگاریی مافی خواوەندی بوویەوە و پێی خۆش نەبوو تەنیا وشە و فەرمانەکانی ئەو –خودا– لـە هەموو شتێ بەرزتر بێت. پەڕتووکـە پیرۆزەکـان بۆمانیـان باسـکردووە چـۆن کودەتـای ئەهریمـەنی لـە جـەناتو عەدەنـەوە گواسـتراوەتەوە

جیهانی زەمینیمانەوە. ئەو ڕاستی و شتە ئاساییە پەرشوبڵاوانەی لە گشت شوێنێکی ئەم جیهانەدا وەگیرم کەوتن ئەڵقەکانیان بزربوون و بەشێوەیەکی زنجیرەدار نەکەوتبوونە دەستم و نەمدەتوانی ڕێکیان بخەم سەرەدەرییان لێ دەربکەم، ئەم دۆخەم بەردەوام بوو تا گەیشتمە ڕاستی و زانیم جەنگەکەمان لەگەڵ کەسانی ئاسایی خاوەن گۆشت و خوێن نییە.. بەڵکو لەگەڵ چەند هێزێکی ڕووحی و هزریی نێو ژێر زەمینە تاریکەکانە و زۆربەی بەرپرس و کەسانی باڵای سەرانسەری جیهانیان بەرزەفتکردووە. لێرەدا شەرمیش ناکەم ددان بەوەدا بنێم ئینجیل بوو ئەو کلیلەی خستە مشتم تا بتوانم بگەمە وەڵامی گشت پرسیارەکانی پێشووم.

هۆی ململانێی سەرزەوی چەند هێزێکی شاراوەن وەك ئێمە لە گۆشت و خوێن نین و جەنگە هەتاهەتاییەکەش هەر لەو کاتەوە هەڵگیرسا کە ئیبلیس لەهەنبەر مەزنیی خواوەندی ئافرێنەری مەزندا یاخی بوو، من ماوەی ٣٩ ساڵ بەدوای ئەم نهێنییەدا عەودااڵ بووم.

قۆناغەکانی پیلانگێڕی و کودەتایەکە

لە ساڵی ١٧٨٤دا قەدەر وای ویست بەڵگەی تەواو و بێ ئەملاوئەولا سەبارەت بە هەبوونی کودەتا و پیلانگێڕییەکی گەشەسەندوو و بەردەوام بخاتە نێو دەستانی حکوومەتی هەرێمی باڤاریا، ئەو هەرێمە تا ساڵی ١٨٧٠ و تەڤلیبوونی بۆ نێو یەکییەتیی ئەڵمانی، یەکێك بوو لە گەورەترین و بەهێزترین و کاریگەرترین وڵاتانی سەربەخۆی ئەڵمانیا. وردەکارییەکانی پیلانگێڕی و کودەتایەکەش بەمشێوەیە بوو:

ئادەم وایزهاوبت ئامرازی کودەتایەکە بوو، ناوبراو لە زانکۆی ئەنگۆلد شتات مامۆستایەکی بەسوعیی بواری یاسا بوو، بەلام لە ئایینی مەسیحییەت هەلگەڕایەوە و چووە نێو ڕێبازی شەیتانەوە.

لە ساڵی ۱۷۷۰دا سووخۆرانی جوولەکە ئەوانەی دەستگەی ڕۆچیلدیان دامەزراند ناوبراویان بەکرێ گرت بۆ ئەوەی چاوێك بە پرۆتۆکۆلە کۆنەکاندا بگێڕێتەوە و لەسەر بنەمای نوێ ڕێکیان بخاتەوە- مەبەست لە پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی زایۆنیزمە.

ئامانج لەو پرۆتۆکۆلانە زەمینەسازی بوو بۆ (کەنشتی ئەهریمەن) جیهان کۆنترۆڵ بکەن، کۆنترۆڵەکەش دوای ئەو مەرگەساتە سەرتاپاگیرەی بە ڕێگەی دکتاتۆرانەی ئەهریمەنی خەریکن خۆیانی بۆ ئامادە دەکەن، ڕێبازی ئەهریمەنی و ئایدۆلۆژیایەکەی بەسەر مرۆڤدا بسەپێنن. وایز هاوبت لە یەکەمی ئایاری ساڵی ۱۷۷٦ دا ئەرکەکەی خۆی بە کۆتا هێنا (مەبەستی نووسەر لە (کەنشتی ئەهریمەن) و ڕێبازی ئەهریمەنی ئەو جوولەکانەن بە ئامانجی دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتەکەیان لەسەر داروپەردووی جیهانی وێرانکراودا پیلان بۆ وێرانکردنی جیهان دادەڕێژێن.

ئەو پیلان و نەخشەیەی وایز هاوبت کێشاویەتی ڕووخاندن و وێرانکردنی گشت حکومەت و ئایینەکانی سەر گۆی زەوی دەکاتە پێویستی.

لە ڕێگەی دابەشکردنی گەلانیشەوە دەگەنە ئەو ئامانجە و بە جۆییم ناوی بردووە، ئەم وازەیە واتای مێگەلی مرۆیی دەگەیەنێ و جوولەکەکان بە مرۆڤەکانی نێو ئاینەکانی دیکەی دەلێن، دابەشکردنەکەش بریتییە لە دروستکردنی بەرە و سەربازگەی دژ بەیەك

کە تا هەتایە دەکەونە ململانێ و جەنگەوە، جەنگەکانیشیان لەهەنبەر چەند گرفتێکی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی و نەژادپەرستی و کۆمەڵایەتییە و بەبێ وەستان بەرهەم دەهێندرێ.

نەخشە و پیلانەکە پێویستی بەوە هەیە ئەو بەرە و سەربازگەیانە پرچەك بکرێن، دواتریش لە گشت کاتێکدا ڕووداوێك دروست دەکرێ یان ڕێکدەخرێ، بۆ ئەوەی ئەو سەربازگە و بەرە دژبەیەکانە بکەونە گیانی یەکتر، ئەوجا خودی خۆیان لاواز و بێدەستەڵات دەکەن و حکوومەتە نیشتمانییەکان و دەستگە کۆمەڵایەتی و ئایینەکان وێران دەبن.

وایز هاویت لەساڵی ١٧٧٦دا کۆمەڵەی نوورانییەکانی دامەزراند بۆ ئەوەی کودەتا و پیلانەکە بخاتە واری کردارییەوە. وشەی نوورانیش گوزارشتێکی ئەهریمەنییانەیە و واتای هەڵگرانی ڕووناکی دەگەیەنێ.

جا بۆئەوەی جیهان بە پیلانە ئەهریمەنییەکە ڕازی بێت، وایز هاویت دەستی بە درۆیان کرد، بانگەشەی دەکرد و دەیگوت ئامانجی گەیشتنە بە تاکە حکوومەتێکی جیهانی و لە خاوەن توانا بێهاوتایەکانی ئەقڵی و هزری پێکدێت.. بەمەیش توانی زیاتر لە دوو هەزار کەس لە کەسە هەرە سەرکەوتووەکانی چەندان بوار و کایەی هەمەجۆر بۆ خۆی ڕابکێشێ.

دوای ئەمە، وایز هاویت ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتی دامەزراند بۆ ئەوەی وەك مەڵبەند و سەنتەری سەرکردایەتیی نهێنیی ئەندازیارانی جێبەجێکردنی پیلان و نەخشە نوێیەکە دەست بەکار بێت.

پیلانەکەی وایز هاویت و شوێنکەوتەکانی پێویستی بەوە بوو بۆ وەدیهێنانی ئامانجەکانیان بەپێی ئەم ڕێنماییانەی خوارەوە کار بکەن:

-بەکارهێنانی بەرتیل و پارە و سێکس، بۆ وەدیهێنانی کۆنترۆڵ و بەرزەفتکردنی کشت ئ ر کەسانەی لە جۆرەها لایەن و لەنێو کشت حکوومەتەکان و جۆرەها بواری چالاکیی مرۆییدا، پۆست وپێگەی هەستیاریان هەیە.

کاتێکیش یەکێك دەکەوێتە تەڵەی نوورانییەکانەوە، هەردەبێ لە کارکردن لەپێناو ئەواندا خۆی بەفیڕۆ بدات، نوورانییەکان لە ڕێگەی هەڕەشە و زۆرەملێی سیاسی، یان هەڕەشەکردن بە وێرانکردنی ئابووری ئەو گوشارە دروست دەکەن، یانیش وای لێ دەکەن ببێتە قوربانیی ئابڕووچوونێکی گەورە و گشتی، یانیش بە ئازاردانی جەستەیی و تەنانەت مردنی خۆی و ئەندامانی خانەوادەکەی هەڕەشە دەکەن.

-ئەو نوورانییانەی لە زانکۆ و پەیمانگە زانستییەکاندا وەك مامۆستا کار دەکەن، لەسەریان پێویستە گرنگی بەو خوێندکارانە بدەن کەوا لە ڕووی ئەقڵییەوە باڵان و سەر بە خانەوادە مەزنەکانن، بۆ ئەوەی حەز و خولیای هەنبەر نێونەتەوەییبوونی جیهانییان لە مێشکدا بچێنن ، هەروەها دواتریش بە فەراهەمکردنی چەند کورسییەکی خوێندنی تایبەت لەسەر بنەمایەکانی ڕێبازی جیهانی ڕابهێندرێن.

ئەمجۆرە خوێندکارانە بیرۆکەی نێونەتەوەیی یان جیهانییان دەخرێتە مێشکەوە، تا دەگاتە ئەو ئاستەی پەسندی دەکەن و لە مێشکیاندا دەچەسپێ و دێنە سەر ئەو باوەڕەی پێکهێنانی یەك حکوومەتی جیهانی لە سەرانسەری جیهاندا تاکە ڕێگەی دەربازبوونە لە جەنگ و کارەساتە یەك لە دوای یەکەکان.

هەروەها دەبێ ئەو باوەڕیان لەلا دروست بکرێ کە خاوەنی بەهرە و توانای تایبەتی ئەقڵی، مافیان هەیە ئەو کەسانە بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە کە کارامەیی و زیرەکییان لەوان کەمترە، چونکە جوییم نازانن چ شتێك لە ڕووی جەستەیی و ئەقڵی و ڕووحییەوە لە بەرژەوەندییاندایە.

ئەمڕۆ لە جیهاندا سێ قوتابخانەی تایبەت بەمە هەن.. یەکەمیان دەکەوێتە شارۆچکەی گوردنستۆنی ئیسکۆتلەندا، دووەمیش دەکەوێتە شارۆچکەی سالمی ئەڵمانیا و سێیەمیش لە ئانافریتای یۆنانیدایە.

میر فیلیپی مێردی ئەلیزابێسی دووەمی شاژنی ئینگلترا لە گوردنستۆن خوێندوویەتی، لۆرد لویس ماونتباتنی مامی ئەم دەرفەتەی خوێندنی بۆ دەڕەخسێنێ، خودی لۆرد لویس لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیدا بووە سەرکردەی باڵای دەریاوانیی بریتانی.

- ئەرکی کەسییەتییە خاوەن دەستەڵات و هەژموونەکانی دەکەونە نێو تەڵەی نوورانییەکانەوە، هەروەها ئەو خوێندکارانەی مەشقی تایبەتیان پێکراوە، ئەوەیە وەك بەکرێگیراوی پشت پەردە بەکاربهێندرێن، دوای ئەوەی لە شوێنی هەستیاری نێو گشت حکوومەتەکان وەك کەسانی شارەزا و پسپۆڕ دادەمەزرێن، بەشێوەیەك بتوانن ئامۆژگاری پێشکێشی گەورە پیاوانی نێو دەوڵەتەکان بکەن و لەسەر گرتنەبەری چەند سیاسەتێك ڕایانبهێنن لە دوور مەودادا خزمەتی نەخشە و پیلانە نهێنییەکانی ڕێکخراوی تاکە جیهان بکات و گەیشتن بە قۆناغی وێرانکردنی یەکجارەکیی گشت ئاین و حکوومەتێك بهێنێتە کایەوە.

- کۆنترۆلکردنی ڕۆژنامەگەری و گشت ئۆرگان و کەناڵ و ئێستگەکانی ڕاگەیاندن و دواتریش پێشکێشکردنی هەواڵ و زانیاری بە جوییم بەشێوەیەك ئەو باوەڕەیان لە مێشکدا دروست بکات کە پێکهێنانی تاکە یەك حکوومەتی نێونەتەوەیی تەنیا ڕێگەی چارەسەرکردنی گرفتە هەمەجۆرەکانی جیهانە.

بەڵام چۆن ئەم پیلانە ئەهریمەنییە سەر دەگرێ و سەرکەوتن وەدەستدەهێنێ لە کاتێکدا دوو هێزی مەزنی وەك ئینگلترا و فەڕەنسا لە جیهاندا هەن؟

لێرەوە وایز هاوبت لەپێناو وێرانکردنی هەردوو ئیمپراتۆر یانیش هەر هیچ نەبێت شەکەت و لاوازکردنیان، بیری لە حەتمییەتی کارکردن کردەوە.

وایز هاوبت فەرمانەکانی بۆ کۆمەڵەی نوورانییەکان دەرکرد بۆ ئەوەی ئاگری جەنگە ئیستعمارییەکان خۆش بکەن و لە هەمان کاتیشدا بریتانیا و ئیمپراتۆرەکەی بەتەواوی شەکەت و دەستەپاچە ببن، دواتریش بۆ شەکەتکردنی فەڕەنسا شۆڕشێك ڕێکبخەن... ئەمەشیان هێنایەدی، چونکە دوای ساڵی ١٧٨٩ شۆڕشی فەڕەنسا هەڵگیرسا.

نووسەرێکی ئەڵمانی بەناوی (سفاك) دەقە پاکنووسکراوەکەی کودەتا و پیلانگێڕییە کۆنەکەی (پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی زایۆنیزم)ی لە پەڕتووکێکدا دانا و ناونیشانی(تاکە دەستنووسی ڕەسەن)ی بۆ هەڵبژارد.

لە ساڵی ١٧٨٤دا دانەیەکی ئەم بەڵگەنامەیە بۆ کۆمەڵەی نوورانییەکان ناردرا، واتا بۆ ئەو کەسانەی وایز هاوبت ڕەوانەی فەڕەنسای کردبوون لەوێدا ئاگری شۆڕش خۆش بکەن.. بەڵام

نامەبەرەکە لە شارۆچکەی ڕاتسبۆن و لە ڕێگەی فرانکفۆرت بەرەو پاریس هەورەتریشقەیەك لێی دەدات و دەیکوژێ، ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی بەڵگەنامە وێرانکارەکە بکەوێتە دەست پیاوانی ئاسایش لەو کاتەی تەرمەکەیان دەپشکنی، ئەوانیش بەڵگەنامەکانیان دایە دەست دەستهەڵاتە پێوەندیدارەکانی حکوومەتی باڤاریا.

دوای ئەوەی حکوومەتی باڤاریا بەوردی بەڵگەنامەی کودەتایەکەی خوێندەوە، فەرمانی بە پیاوانی ئاسایش کرد هەڵکوتنە سەر ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات و داگیری بکەن و بچنە سەر ماڵی ژمارەیەك هاوبەشی وایز هاوبت کەوا کەسییەتیی زۆر بە دەستهەڵات و ئەزموونداربوون، یەکێك لەو شوێنانە کۆشکی بارۆن باسۆس بوو لە سندسدۆرف.

چەند بەڵگەیەکی دیکەش لە کاتی هێرشەکاندا کەوتنە دەست و حکوومەتی باڤاریایان هێنایە سەر ئەو باوەڕەی بەڵگەنامەکە دەقی ڕەسەن و سەرەکیی نەخشە و کودەتایەکە و لەلایەن ئەو (کەنشتە ئەهریمەنییەوە) کێشراوە کەوا کۆمەڵەی نوورانییەکانی بەرزەفت کردووە.

لە کۆتاییشدا و لە ساڵی ١٧٨٥ حکوومەتی باڤاریا ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتی داخست و کۆمەڵەی نوورانییەکانیشی بە پێشێلکارانی یاسا لەقەڵەم دا.

دەستهەڵاتەکانی باڤاریا لە ساڵی ١٧٨٦دا وردەکارییەکانی کودەتا و پیلانگێڕییەکەیان بەناونیشانی ((نووسراوە ئەسڵییەکانی سیستم و ڕێبازی نوورانییەکان)) بڵاو کردەوە... هەروەها چەند دانەیەکیشیان بۆ گەورە پیاوانی دەوڵەت و کەنیسەش نارد.. بەڵام

دزەکردنی نوورانییەکان و دەستهەڵاتەکانیان هێندە بەهێز بوو، ئەم هۆشدارییە پشتگوێ خرا، هەروەک چۆن پێشتریش هۆشدارییەکانی مەسیح پشتگوێ خران.

لەو کاتییەوە چالاکییەکانی نوورانییەکان بەشێوەی نهێنی بەڕێوە دەچوون، وایزهاوپت ڕێنماییەکانی خۆی بۆ شوێنکەوتەکانی دەرکرد بەوەی دزە بکەنە نێو ڕیز و ئەنجوومەنەکانی کۆمەڵەی شینی ماسۆنی و پێکهێنانی کۆمەڵەیەکی دیکەی نهێنی لەنێو جەرگەی ڕێکخستنە نهێنییەکاندا کردە ئەرک و فەرمان.

ڕێگە بە هیچ کەسێکیش نەدرا بچنە نێو ڕیز و ڕێبازی نوورانییەکانەوە تەنیا ئەو ماسۆنییانە نەبن کە باوەڕبوونیان بە نێونەتەوەییبوون سەلماند و لە ڕەفتارەکانیاندا دوورکەوتنەوە لە خودا دەبیندرا.

نوورانییەکان بەمشێوەیە دەمامکی مرۆڤایەتییان بۆ داپۆشینی ئەو چالاکییە وێرانکەرانە بەکارهێنا کە لە گشت ئایین و ڕێوڕەسمێکی ئاسمانی بەدوورن.

کاتێکش خەریکی خۆئامادەکردن بوون دزە بکەنە نێو ئەنجوومەنی ماسۆنییەکانی بریتانیا، داوایەکیان ئاراستەی جۆن ڕۆبنسۆن کرد سەردانی وڵاتانی ئەورووپا بکات.

ڕۆبنسۆن یەکێك بوو لە گەورە ماسۆنییەکانی ئسکۆتلەندا و لە زانکۆی ئەدنبرە مامۆستای فەلسەفەی سرووشتی و ئەمینداری نهێنیی کۆمەڵەی پاشاتیش بوو.

بەلام فێڵەکەیان بەسەر ڕۆبنسۆندا تێنەپەڕی، باوەڕی بەوەش نەکرد ئەو ئامانجەی جیهانخوازەکان دەیانەوێ پێی بگەن دامەزراندنی دکتاتۆریەتێکی نەرم و خۆشەویست و میانڕەو بێت.

لەگەڵ ئەمەیشدا، ڕۆبنسۆن بیروڕا و بۆچوونەکانی خۆی ئاشکرا نەکرد، بەڵکو لەنێو دڵی خۆیدا بە نهێنی هێشتنییەوە... نوورانییەکان دانەیەکی پاکنووسکراوی نەخشەی کودەتایەکەی وایزهاوپتیان دایە دەستی بۆ ئەوەی شرۆڤەی بکات و بیپارێزێ.

لە ساڵی ١٧٨٩دا شۆڕش لە فەرەنسادا هەڵگیرسا، هۆکارەکانی سەرهەڵدانی شۆڕشەکەش بریتی بوون لە ملکەچی نواندنی پیاوانی دەوڵەت و کەنیسە لەهەنبەر ئەو ئامۆژگارییەی ئاراستەیان کرابوو تاکو ئەو هۆشدارییانە پشتگوێ بخەن کەوا ئاراستەیان کرابوو.

جا بۆ ئەوەی ڕۆبنسۆن حکوومەتەکانی دیکە لە مەترسیی نوورانییەکان ئاگادار بکاتەوە، لە ساڵی ١٧٩٨دا دەستی بە نووسینی پەرتووکێك کرد و ناوی لێنا (بەڵگەی هەبوونی کودەتایەك بۆ وێرانکردنی گشت حکوومەت و ئایینێك).. بەلام ئەم هۆشدارییەش هەروەك ئەوانەی پێشوو پشتگوێ خرا!.

لەو کاتیدا تۆماس جیفرسۆن ببووە قوتابییەکی وایزهاوپت و سەرسەختترین بەریگریکاری ناوبراو، لەو کاتیشدا حکوومەتی وڵاتەکەی وایزهاوپتی بە پێشێلکاری یاسا لە قەڵەم دا.. ئەوجا نوورانییەکان لە ڕێگەی جیفرسۆنەوە توانیان دزە بکەنە نێو ئەنجوومەنی تازە لەدایکبووی ئەو کاتی ماسۆنییەکانی نێو ئینگلترای نوێ.

هەرچەندە پێم وایە ئەم زانیارییانە زۆرێک لە ئەمریکییەکان دەحەپەسێنێ و دووچاری هێدمەیان دەکات، بەڵام حەزم لێیە ئەم ڕاستییانەی خوارەوە تۆمار بکەم:

جۆن ڕۆبنسۆن لە ساڵی ١٧٨٩دا سەبارەت بە دزەکردنی کۆمەڵەی نوورانییەکانی بۆ نێو ئەنجوومەنەکانیان هۆشداری دایە ڕێبەرانی ماسۆنی.

دافید باینی سەرۆکی زانکۆی هارفاردیش لە نۆزدەی تەمووزی ساڵی ١٧٩٨دا هەمان هۆشداری بەگوێی خوێندکارانی دەرچوودا چرپاند و بۆی ڕوونکردنەوە هەژموونی گەشەسەندووی نوورانییەکان لە نێوەندە سیاسی و ئایینییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا شتێکی بەڵگەنەویستە.

جۆن کوینسی ئادامز ئەنجوومەنی ماسۆنییەکانی لە ئەمریکا ڕێکخستبوو... لە ساڵی ١٨٠٠دا بڕیاری دا دژ بە جیفرسۆن خۆی بۆ سەرۆکایەتیی کۆمار بپاڵێوی، بۆیێ سێ نامەی بۆ کۆلۆنێل ویلیام ستوون نارد و تیایاندا باسی ئەوەی کردبوو چۆن جیفرسۆن بە چەند نامانجێکی وێرانکارانە ئەنجوومەنی ماسۆنییەکانی بەکارهێناوە.

ئەوەی ڕاستی و دروستیی نێوەڕۆکی ئەم نامانەش دەسەلمێنێ، سەرکەوتنی جۆن کوینسی ئادامز بوو لە هەڵبژاردنەکانی سەرۆکایەتیدا.. تا ئێستەیش ئەم نامانە لە پەرتووکخانەی ڕیتنبۆرگ سکوێر لە شاری فیلادلفیا پارێزراون.

ویلیما مۆرجان لە ساڵی ١٨٢٦دا دەگاتە ئەو باوەڕەی کە ئەرکەکەی بەسەریدا دەسەپێنێ ڕاستیی نوورانییەکان و پیلانگێڕی د

نەخشە نهێنییەکانیان و دوا ئامانجیان بە ماسۆنییەکانی دیکە و ڕای گشتی ڕابگەیەنێ.

نوورانییەکانیش دەستەوەستان نەبوون و کەسێکی خۆیان بەناوی ڕیچارد هوارد ڕاسپارد حوکمی کوشتن وەك ناپاکێك بەسەر مۆرجاندا پێڕەو بکات.

کاپتن مۆرجان لە مەترسییەکە ئاگادارکرایەوە، بۆیێ هەوڵی دا بچێتە کەنەدا، بەڵام هوارد لە نزیك سنوور دەستی پێی ڕادەگات و لە نزیك دۆڵی نیاگرا تیرۆری دەکات.

لێکۆڵینەوەکان کەسێکی نیویۆرکییان بەناوی ئافیری ئەلین دۆزییەوە سوێندی خواردبوو گوێی لە هوارد بووە لەنێو کۆبوونەوەیەکی کۆمەڵەیەکی نهێنی لە نیویۆرك بەناوی (سوارچاکانی پەرستگە) ڕاپۆرتێکی خوێندووەتەوە و تیایدا باسی ئەوەی کردووە چۆن حوکمی لەنێو بردنی کاپتن مۆرگانی بەجێهێناوە.

هەروەها تیشك خرابووە سەر ئەوەی چۆن ڕێکارەکانی بەڕێکردنی بکوژەکە بۆ شوێنێکی دوور لە ئینگلترا جێبەجێ کراون.

تەنیا چەند کەسانێك کە بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن، دەزانن ئەو ڕووداوە لەو کاتیدا بووە هۆی ڕق و بێزاری و تووڕەیی نزیکەی ٤٠٪ ماسۆنییەکانی باکووری ویلایەتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و وازیان لە ماسۆنییەت هێنا.

من نووسراوی نێو کۆبوونەوەیەکی گەورەی ماسۆنییەکانم لەلایە ئەو کات بۆ تاوتوێکردنی ڕووداوەکە بەڕێوەچووبوو.

دەشتوانین وێنای ئاستی هەژموونی جێبەجێکاران و داڕێژەرانی کودەتا و پیلانە ئەهریمەنییەکە بکەین، چونکە توانیویانە ڕووداوی

گــەورە و بەرجەســتەی لــەمجۆرە لــە پرۆگرامــەكانی خوێنــدنی خوێندنگەكانی ئەمریكادا لابەرن.

نوورانییــەكان لــە ســاڵی ١٨٢٩دا لــە نیویــۆرك كۆنگرەیــەكیان بەڕێوەبرد، نوورانییەكی ئینگلیزی بەناوی ڕایت دەستی بە قسان كرد و بە ئامادەبووانی نێـو كۆنگرەكـەی ڕاگەیاند كۆمەڵەكـەیان بڕیاری داوە كۆمەڵــەكانی وەك عەدەمییــەكان و ئەیتەیســتەكان و چــەند بزووتنەوەیەكی دیكەی تێكدەرانە لە یەك ڕێكخراودا بەناوی كۆمۆنیزمدا كۆ بكاتەوە.

ئامانجی ئەو هێزە تێكدەرانەش ڕێخۆشـكردن بـووە بـۆ كۆمەڵـەی نوورانییەكان بۆ ئەوەی لە ئاگری جەنگ و شۆڕشەكان خۆش بكەن.

كلینتۆن ڕۆزفلتی باپیری فرانكلین ڕۆزفلت و (هۆراس گریلی) و (چـارلز دانـا) بـۆ كۆكردنــەوەی پـارە لـەپێناو ئــەم پڕۆژەیــە نوێیــەدا ڕاسپێردران.

پارەی كۆكراوەی تایبەت بەم پڕۆژەیەش درایە هەریەكە لە (كارل مــاركس) و (ئــەنجلس) كاتێـك پــەڕتووكی ســەرمایە و مانیفێســتی كۆمۆنیزمیــان لــە گــەڕەكی ســوهۆفیی لەنــدەنی پایتــەختی ئینگلیــزدا نووسی.

وایز هاویت دوای ئەوەی بانگەشەی دەكرد نوورانییەت بـە مردنـی خۆی دەمرێ، لە ساڵی ١٨٣٠دا مرد، جا بۆ ئــەوەی فێـڵ لــە ڕاوێژكارە ڕووحانییــەكانی بكـات، وەهــا خــۆی نیشـان دەدا تۆبــەی كـردووە و گەڕاوەتەوە نێو باوەشی كەنیسە.

بەمشـێوەیە لــەو كاتــەی كـارل مــاركس لــەژێر سەرپەرشـتیی نوورانییەكانــدا مانیفێســتی كۆمــۆنیزمی نووســی، پرۆفیســۆر (كـارل

ڕیتەر)یش لە زانکۆی فرانکفۆرت بیردۆزێکی دژ بە کۆمۆنیزمی ئامادە دەکرد، ئەویش هەر لەژێر سەرپەرشتیی کۆمەڵەیەکی دیکەی سەر بە نوورانییەکاندا بوو، بەشێوەیەك سەرانی کودەتا و پیلانگێڕییە جیهانییەکە بتوانن هەردوو بیردۆز بۆ لەیەککردنی نەتەوە و گەلان بەکاربێنن، بەشێوەیەك مرۆڤەکان تیایدا ببنە دوو بەرەی دژ بەیەك، دواتریش هەردوو بەرە پڕ چەك بکرێن و هان بدرێن شەڕی یەکتری بکەن و یەکتری لەنێو ببەن و دەستگە ئایینی و سیاسییەکانی هەردوو بەرەش بەتەواوی لەنێو بچێت.

ئەو کارەی ڕیتەر دەستی پێکردبوو، لەلایەن فریدریك نیچەی ئەڵمانییەوە تەواوکرا و ڕێبازێکی بەناوبانگی بەناوی خۆی دانا واتا (نیچەیزم)

ئەم ڕێبازەش بناغەی بنیادنان و پەیدابوونی ڕێبازی نازیزم بوو.

هەر ئەم ڕێبازانەش بوون زەمینەیان بۆ بەکرێگیراوانی نوورانی فەراهەم کرد هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانی هەڵگیرسێنن.

نوورانییەکان لەساڵی ١٨٣٤دا جیۆسیبی مازینیی ڕێبەری شۆڕشگێڕی ئیتاڵیایان وەك بەڕێوەبەری بەرنامەکانی نانەوەی ئاشووب لە جیهاندا هەڵبژارد.. مازینی تا ئەو کاتەی لە ساڵی ١٨٧٢دا مرد، ئەو پۆستەی هەر لێ نەسەندرایەوە.

لە ساڵی ١٨٤٠ جەنەراڵێکی ئەمریکیان بەناوی بابك ناردە لای، بەڵام هێندەی نەبرد بابکیش کەوتە ژێر کاریگەری و هەژموونی مازینییەوە.

ئەو کات جەنەراڵ بابك زۆر تووڕە و ڕەنجاو بوو، چونکە سەرۆك جیفرسۆندافیس هێزە هیندییەکانی نێو سوپای ڕەوانەی ماڵەوە

کردبوویەوە کە لەژێر سەرکردایەتیی جەنەڕاڵ بابکدا بوون، چونکە ئەو هێزانە لەژێر دەمامکی ڕەفتاری ئاسایی نێو جەنگ کاری دڕندانەیان کردبوو.

جەنەڕاڵ بابك بیرۆکەی تاکە حکوومەتی جیهانیی پەسند کردبوو، تەنانەت دواتر بووە سەرۆکی کەهنووتیی کودەتایە ئەهریمەنییەکە... لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٨٥٩-١٨٧١ لەپێناو دانانی نەخشە و پیلانێکی سەربازی بۆ هەڵگیرساندنی هەرسێ جەنگی جیهانی و شۆڕشە مەزنەکان قۆڵی لێ هەڵماڵیبوو، پێشی وابوو هەرهەموویان لە سەدەی بیستەمدا دەبنە هۆی ئەوەی کودەتا و پیلانەکە بگەنە دوا قۆناغی خۆیان.

جەنەڕاڵ بابك لە ساڵی ١٨٤٠ زۆربەی کارەکانی خۆی لە کۆشکەکەی خۆیدا لە شارۆچکەی لیتل ڕۆکی ویلایەتی ئەرکانساسدا بەڕێوەدەبرد.

کاتێك نوورانییەکان و ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات بەهۆی چالاکییە بەرفراوانە شۆڕشگێڕییەکەی مازینی لەنێو ئەورووپادا گومانیان کەوتە سەر و کەوتنە ژێر پرسیارەوە، جەنەڕال بابك ڕاسپێردرا لەسەر بنەمای نوێ ئەنجوومەنی ماسۆنییەکان نوێ بکاتەوە و ڕێکیان بخاتەوە،ناوبراو سێ ئەنجوومەنی باڵای دامەزراند و ناوی لێنان باڵادیە، یەکەمیان لە چارلستۆنی ویلایەتی کارۆلینای باشووری ئەمریکا و دووەمیش لە ڕۆما و سێیەمیش لە بەرلین بوو.

هەروەها ئەرکی دامەزراندنی بیست و سێ ئەنجوومەنی لاوەکی سەر بەو ئەنجوومەنە سەرەکییانە خرایە ئەستۆی، ئەو بیست و سێ ئەنجوومەنە لاوەکییەش دابەش ببوونە سەر شوێن و مەڵبەندە

ستراتیژەکانی سەرانسەری جیهان... ئەو ئەنجوومەنانەش لەو کاتیدا و تا ئێستەیشی لەگەڵدا بێت بارەگەی سەرکردایەتیی گشتیی نهێنیی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی جیهانین.

ماوەیەکی زۆر پێش ئەوەی مارکۆنی باس لە داهێنانە بێتەلەکەی خۆی (ڕادیۆ) بکات، زانایانی نوورانی توانیبوویان چەند پێوەندییەکی نهێنی لەنێوان بابک و سەرۆکەکانی ئەو ئەنجوومەنانە ڕێکبخەن.

ئاشکراکردنی ئەم نهێنییەش وای لە ئەفسەرانی هەوالگری کرد درك بەوە بکەن چەند ڕووداوێك کە بەڕووکەش هیچ پێوەندییەکیان لەگەڵ یەکتریدا نییە لە شوێنی جیاجیای جیهاندا و لە یەك کاتدا ڕوودەدەن و دواتر چەند هەلومەرج و دۆخێکی مەترسیدار دەهێننە ئاراوە و دوای ماوەیەك دەگۆڕێن و دەبنە جەنگ و شۆڕش.

نەخشە و پیلانەکەی جەنەڕاڵ بابك چەندە سادە بوو هێندەش کارا بوو... پیلانەکە ئەوەی کردبووە پێویستی هەرسێ بزووتنەوە جیهانییەکە ڕێکبخات: مەبەست لە کۆمۆنیزم و نازیزم و زایۆنیزمی سیاسی و چەندان بزووتنەوەی دیکەی جیهانییە، دواتریش بۆ خۆشکردنی ئاگری هەرسێ جەنگی جیهانی و هەرسێ شۆڕش بەکاربهێندرێن.

ئامانج لە هەڵگیرساندنی جەنگی یەکەمی جیهانی ڕەخساندنی دەرفەت و زەمینەسازی بوو بۆ نوورانییەکان تاکوو دەستەڵاتی قەیسەرەکانی ڕووسیا بڕووخێنن و ناوچەکە بکەنە پێگەی بزووتنەوەی کۆمۆنیستیی ئەیتەیست (الملحد). بە سوود وەرگرتنیش لە ناکۆکییەکانی نێوان هەردوو ئیمپراتۆریای بریتانی و ئەڵمانی زەمینەسازی بۆ ئەو جەنگە کرا کە لە بنەڕەتەوە بەکرێگیراوانی

نـوورانی لـەو دوو دەوڵەتـەدا هەڵیانگیرسـاند... دوای کۆتـایی هـاتنی جەنگەکەش کۆمۆنیزم وەك ڕێبازێك بنیادنرا و بۆ تێکدان و وێرانکردنی دەوڵەتەکانی دیکە و ئایینەکان بەکارهێندرا.

بـەڵام زەمینەسـازی بـۆ هەڵگیرسـانی جـەنگی دووەمـی جیهـانی بــەهۆی نــاکۆکیی نێــوان فاشیســتەکان و بزووتنــەوەی زایــۆنیزمی جیهانییەوە ڕەخسێندرا.

پیلانە داڕێژراوەکـەی ئـەو جەنگـەش وەهـا بـوو بـە وێرانکـردن و ڕووخاندنی نازیزم و زیاترکردنی دەستهەڵاتی زایۆنیزمی سیاسی کۆتایی بێت، بـۆ ئـەوەی زایـۆنیزم بتـوانێ لـە فەڵەستیندا دەوڵـەتی ئیسـرائیل دامەزرێنێ.

ئامانجەکانی پشت پاڵپشـتیکردنی کۆمـۆنیزم ئـەوەبوو هێزەکـەی لەهەنبەر کۆی هێزەکانی جیهانی مەسـیحیدا بگاتـە قۆنـاغی بەرابـەری، دواتریش هەر لە هەمان سنووردا بوەسـتێندرێ، بـۆ ئـەوەی دەسـت بـە قۆنـاغێکی دیکـە بکـات، ئـەویش زەمینەسـازییە بـۆ دوا مەرگەسـاتی مرۆیی.

پـیلان و نەخشـەی جـەنگی سـێیەمی جیهـانیش وەهایـە دەبـێ بــەهۆی ئــەو ململانێیــەوە هەڵگیرســێ کــەوا نوورانییــەکان لــەنێوان زایـۆنیزمی سیاسـی و سـەرکردەکانی جیهـانی ئیسـلامی دەیـوروژێنن، دەبێ ئەو جەنگەش بەشێوەیەك بەڕێوەببرێت و ئاراستە بکرێ، ئیسلام و زایۆنیزمی سیاسی یەکتری لـەنێو ببـەن، لـە هـەمان کاتیشـدا گـەلانی دیکە یەخەی یەکتری بگرن و بکەونە نێو جەنگەوە، تـا دەگاتـە دۆخـی شەکەتبوونێکی تەواوی جەستەیی و ئەقڵی و ڕووحی و ئابووری.

جەنەڕاڵ بابك لە ١٠ ئابی ساڵی ١٨٧١دا بە مازینی ڕادەگەیەنێ ئەوانەی بەرتەمایی ئەوەیان هەیە بگەنە دەستهەڵات و کۆنترۆلکردنی ڕەمای جیهان، لە دوای جەنگی سێیەمی جیهانی دەبنە سەبەبکاری مەترسیدارترین و گەورەترین کارەساتی کۆمەلایەتی کە مێژوو بەخۆیەوەی دیبێ.. ئەمەی خوارەوەش دەقی چەند ڕستەیەکە و لە نامەکەی نێو مۆزەخانەی بریتانی لە لەندەن پارێزراوە:

((جڵەوی بزووتنەوە ئەیتەیستەکان و عەدەمییە تێکدەرەکان بەردەدەین، هەروەها کار بۆ ڕوودانی مەرگەسات و تراژیدیایەکی گشتیی مرۆیی دەکەین کە قێزەونیی خوانەناسیی ڕەها بکەوێتە بەرچاوی گشت گەلێك، هەروەها سەرچاوەی دڕندەیی و مەرەگەساتێکی هەژێنەری خوێناوی تیادا دەبینن.. ئەوسا هاووڵاتیانی گشت نەتەوەیەك لەهەنبەر ئەو کەمینەیەی بانگەشەی شۆڕشێکی جیهانی دەکەن، هەست دەکەن ناچارن بەرگری لە خۆیان بکەن، بۆیێ ڕادەبن تاکوو تاکەکەسە وێرانکەرەکانی شارستانییەت لەنێو ببەن... هەروەها جەماوەری مەسیحیش لەو کاتیدا بۆی ڕوون دەبێتەوە بیر و هزرە لاهووتییەکەی سەرگەردان و بێمانا بووە، ئەو جەماوەرەش تینوو و هەلوەدای نموونەیەك دەبێت بەرەو پەرستشێك ئاراستەی بکات.. ئەوسا لە باوەڕێکی بێگەردی شەیتانیەوە ڕۆشنایی و نوورێکی بێگەردی بۆ دێت و دەبێتە دیاردەیەکی جیهانی و بەهۆی کاردانەوەی گشتیی جەماوەر و دوای وێرانبوونی هاوکاتانەی مەسیحییەت و ئەیتەیستی دێتەکایەوە !

کاتێکیش مازینی لە ساڵی ١٨٧٢ مرد، بابك ڕێبەرێکی دیکەی شۆڕشگێڕی ئیتاڵی بەناوی ئەدریانۆ لیمی وەك جێنشینی مازینی دەستنیشان کرد.

کاتێکیش لیمی مرد، لینین و ترۆتسکی جێگەیان گرتەوە، پشتگیریی مادیی چالاکییە شۆڕشگێڕییەکانی هەموو ئەو کەسانەیش لەلایەن خاوەنانی بانکە جیهانییەکانی بریتانیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا و ئەمریکاوە دەستەبەر دەکرا.. لێرەدا لەسەر خوێنەر پێویستە ئەوەی بیر بێتەوە خاوەنی بانکە جیهانییەکان لەمڕۆژگارەدا – هەروەك پارە گۆڕەرەوەکان و سووخۆرانی سەردەمی مەسیح– بەکرێگیراو و ئامرازی دەستی نوورانییەکانن.

ئەو بیرۆکەیە ئاخنراوەتە ڕووح و مێشکی جەماوەرەوە کە کۆمۆنیزم بزووتنەوەیەکی کرێکارییە و لەپێناو بەرگریکردن لە مافی کرێکاران و وێرانکردنی سەرمایەداری دامەزراوە.. ئەم پەرتووکە – جیهان.. گەمەی دەستی ئیسرائیله– هەروەها پەرتووکی تەمێکی سوور لەسەر ئەمریکایە– دەری دەخەن ئەفسەرانی هەواڵگری لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و بریتانیا چەند بەڵگە و دیکۆمێنتێکی دروستیان دەستکەوتووە، دەیسەلمێنن سەرمایەدارانی جیهانی هەر لە ساڵی ١٧٧٦ بەهۆی بانکە نێودەوڵەتییەکانیانەوە پارە و خەرجیی گشت جەنگ و شۆڕشێکیان دابین کردووە.

شوێنکەوتەکانی (کەنشتی ئەهریمەنی) لە سەردەمی ئێمەدا حکوومەتەکانمان ئاراستە دەکەن و ناچاریان دەکەن بچنە نێو جەنگ و شۆڕشەکانەوە، لەمەیشدا نەخشە و پیلانەکەی جەنەراڵ بابك جێبەجێ

دەکەن کە ئامانجی تێوەگلاندنی جیهانی مەسیحییە لە جەنگێکی سەرانسەری و لەسەر ئاستی نەتەوە و تەواوی جیهاندا.

چەندان بەڵگەنامە هەن بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە دەیسەلمێنن بابك خۆی وەك وایزهاوپت لە سەردەمی خۆی، سەرۆکی ڕووحیی سیستمی کەهنووتیی شەیتانی بووە.

جگە لەو نامەیەی مازینی لە ساڵی ١٨٧١ دا نووسیویەتی، نامەیەکی دیکە کەوتووەتە دەستی کەسانی نامۆوە و لە ڕێکەوتی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٨٨٩شدا بۆ سەرۆکانی ئەو ئەنجوومەنە باڵایانەی نووسیوە کە پێشتر پێکی هێناون.. ئەو نامەیەش بۆ ئەوە نووسراوە سەبارەت بە پەرستنی ئیبلیس و ئەهریمەن، بنەمایەکانی باوەڕی شەیتانی ڕاڤە بکات.. لە نامەکەدا هاتووە:

((دەبێ وەها لە جەماوەر بگەیەنین ئێمە باوەڕمان بە خودا هەیە و دەیپەرستین، بەڵام ئەو خودایەی دەیپەرستین خەیاڵی پووچ و وەهم لێمانی دادەبڕێت.. هەروەها دەبێ ئێمە کە گەیشتووینەتە چاودێریی زانیاریی بەرزەوە پاکی و بێگەردیی باوەڕی ئەهریمەنی بپارێزین.. بەڵێ شەیتان خودایە.. وەڵی داخەکەم، (ئەدۆنای)ش (ئەمە ئەو ناوەیە شەیتانییەکان بۆ ئەو خوایەی بەکاردێنن کە ئێمە دەیپەرستین) خودایە.. ڕەها تەنیا دەبێ وەك دوو خواوەند بوونی هەبێت!))

بەمشێوەیە باوەڕبوون بە هەبوونی ئیبلیس خۆی لە خۆیدا کوفر و بێدینییە.. بەڵام ئایینی ڕاستین و فەلسەفەی پاك و بێگەرد بریتییە لە باوەڕهێنان بە ئەهریمەن وەك خواوەندێکی هاوتا و هاوشانی ئەدۆنای.. بەڵام ئەهریمەن، کە خواوەندی ڕۆشنایی و خێر و چاکەیە،

لەپێناو مرۆڤایەتیدا دژ بە ئەدۆنای خواوەندی تاریکی و بەدخوازی دەجەنگێ.

نووسراوە پیرۆزەکان تەنیا لە چەند شوێنێکی دیاریکراودا ناوی ئەهریمەن دەهێنن ئەشعیا:١٤، لۆقا: ١٠. بەڵام باوەڕی ئەهریمەنی بەشێوەیەکی یەکجارەکی پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ ئەهریمەن شۆڕشی لە ئاسماندا بەڕێوەبرد، ئیبلیسیش تۆبەرەی ئەدۆنایە، برای ئەو میخائیلەیە کە کودەتا ئەهریمەنییەکەی لە ئاسماندا پووچەڵ کردەوە... هەروەها ڕێوڕەسمە ئەهریمەنییەکان دەڵێن میخائیل لە کەسایەتیی یەسووعەوە هاتووەتە سەر زەوی بۆ ئەوەی ئەو ڕەفتارە ئاسمانییەکەی لە زەویدا دووبارە بکاتەوە، بەڵام شکستی هێنا.. جا لەبەرئەوەی ئەهریمەن باوکی درۆ و دەلەسەیە، بەڕوونی بەدیاردەکەوێ هێزە ڕووحییەکانی تاریکی ژمارەیەکی زۆری ئەو کەسانە لە خشتە دەبات کە بانگەشەی ڕۆشنبیری دەکەن بۆ کردنی ئەو کارانەی دەیخوازن، ڕێك هەروەك چۆن لە ئاسماندا کردیان.

ئەو پروپاگەندەیەی ناراستەکارانی کودەتا و پیلانگێڕییە ئەهریمەنییەکان لەنێو جەماوەردا بڵاویان کردەوە، وایکرد ڕای گشتی باوەڕیان وەهابێت دژبەرانی مەسیحییەت هەرهەموویان بێدین و خوانەناس و ئەیتەیست بن.. بەڵام ڕاستییەکە ئەوەیە ئەمە درۆ و دەلەسەیەکی بە ئەنقەستی ئاراستەکراوە، ئامانجیش لێی شاردنەوەی نەخشە و پیلانە نهێنیی کاهینەکانی ڕێبازی ئەهریمەنی بوو، واتا ئەو کەسانەی سەرپەرشتیی (کەنشتی ئەهریمەنی) دەکەن و ئاراستەی دەکەن، بەشێوەیەك بتوانن ڕێگە لە مرۆڤایەتی بگرن دەستووری دادپەروەریی خواوەندی لەسەر زەویدا پێڕەو بکەن..ئەو کاهینانە لە

تاریکیدا خەریکی جموجوڵن و بەردەوام لەپشتی پەردەوەن، تەنانەت لە هەنبەر زۆرینەی هەرە زۆری شوێنکەوتە لەخشتەبراوەکانیان پارێزگەری لە نهێنیی کەسییەتی و ئامانجەکانیان دەکەن.. پەرتووکە پیرۆزەکان پێیان ڕاگەیاندووین نەخشە و پیلانەکانی وەك ئەوەی وایزهاویت و بابك بەڕاستی و بەبێ هیچ گومانێك دادەندرێن و جێبەجێ دەکرێن تا ئەو ڕۆژە دێت هێزە شەڕخوازەکانی ڕووحی دەتوانن گۆی زەوی کۆنترۆڵ بکەن.

ئایەتێکیش پێمان دەڵێ دوای گوزەرکردنی ئەو ڕووداوانەی لێیانەوە دواین، ئەوا ئەهریمەن ماوەی هەزار ساڵ کۆتوبەند دەخرێتە دەست و پێی (لێرەوە ڕوون دەبێتەوە باس و قسەکە سەبارەت بە مەسیحی دەجالە نەك ئیبلیس.. ئەمەیش لۆژیکیترە).

من بانگەشەی ئەوە ناکەم بڵێم دەزانم ئەو ئایەتە چ ماوەیەکی دیاری کردووە یان ئەو ماوەیە بە پێوەرە مرۆڤییەکەی ئێمە چەندە، بەڵام ئەوەی ئێستە بەلامەوە گرنگە ئەوەیە تاوتوێکردن و لێکۆڵینەوە لەو کودەتا و پیلانگێڕییە ئەهریمەنییە لەژێر تیشکی ئەو باسانەی لەنێو پەرتووکە پیرۆزەکاندا هاتوون، منیان خستووەتە سەر ئەو باوەڕەی کە دەکرێ ئەهریمەن کۆتوبەند بکرێت و هێزە ئەهریمەنییەکان بەشێوەیەکی خێراتر بخرێنە نێو ئابلۆقەوە، ئەگەر هاتوو ڕاستیی هەبوونی کودەتا و پیلانگێڕییەکی بەردەوامی ئەهریمەنی بڵاوکرایەوە و هەموو خەڵك بە زووترین کات پێی بزانن.

دوور لە دەمەتەقێ و بێژبازی، لەسەر گشت مەسیحییەك پێویستە بزانێ دوو هێزی سەرئاسا هەن، یەکەمیان خودایە و لە تەوراتدا بە چەندان ناو هاتووەتە بەرباس، دووەمیش ئەهریمەنە و چەندان ناوی

هـەن.. ئـەوەی گرنگیشـە لێـی بـدوێین، ئەوەیـە بـەپێی پەیامـە سرووشییەکانەوە، ڕۆژی حەشر و حیسابیش هەیە.

ئیبلیسیش ئەو کۆتوبەندە تێکدەشکێنێ کە ماوەی هەزار ساڵ لە دەست و پێی کراوە و سەرلەنوێ دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئاشووب و هەراوزەنا لەسەر زەویدا هەڵگیرسێنێ.. خوداش دوای ئەمە لەتەك دەستەبژێرێك دێتە نێو مەسەلەکە و بەرخ و بزنەکان لەیەکتری جیا دەکاتەوە.. دەشزانین ئەوانەی پشت لە لایەنگریی خودا دەکەن ئەهریمەن یان ئیبلیس دەبێتە حوکمڕانیان و ئاشووب و هەراوزەنا و بێسەروبەرییەکی تاهەتایی دەخاتە نێویانەوە، تەنانەت ڕقیان لە سەروەر و سەرۆکەکانیان دەبێتەوە و لەهەنبەر یەکتریشدا ڕق وکینە لە دڵ دەگرن، چونکێ بۆیان ڕوون دەبێتەوە بە دوورکەوتنەوەیان لە خودا لەخشتە براون و تاهەتایە خۆشەویستی و هاوڕێیەتیی خودایان لەدەست داوە.

نیافە کاردینال کارۆ دودریگزی ئەسقەفی شاری سانتیاگۆی پایتەختی چیلی لە ساڵی ١٩٥٢دا پەرتووکێکی بەناوی (لادانی پەچە لەسەر نهێنیی ماسۆنییەت) بڵاوکردەوە، تیایدا ڕوونی کردبوویەوە چۆن نوورانییەکان و شوێنکەوتەکانی ئەهریمەن و ئیبلیس لەنێو جەرگەی کۆمەڵەیەکی دیکەی نهێنیدا کۆمەڵەیەکی نهێنییان دروستکردووە... لە پەرتووکەکەیدا ژمارەیەکی زۆر بەڵگەنامەی یەکلاکەرەوەی بڵاوکردبوویەوە و سەلماندبووی تەنانەت سەرانی ماسۆنییەتیش، واتا ماسۆنییە پلە ٣٢ و ٣٣ یەکان، نازانن چی لە ئەنجوومەنە مەزنەکانی خۆرهەڵات و ئەو ئەنجوومەنە نوێیانەدا دەگوزەرێ کەوا بابك دایمەزراندبوون، واتا ئەنجوومەنەکانی سرووشە بالادییەکان د

ئەنجوومەنە تایبەتەکانی سەربەو ئەنجوومەنە، تیایدا مەشق بە ژنانی ئەندامی ئەندامی کودەتا و پیلانگێڕییە جیهانییەکە دەکرا و چەند نهێنییەکیان پێ دەگوترا.. کاردینالی ناوبراو لە لاپەڕە ١٠٨ی پەڕتووکەکەیدا مارجیۆتای وەک سەرچاوەی متمانە هێناوەتەوە بۆ ئەوەی بیسەلمێنێ بەر لەوەی لیمی بابک وەک جێنشینی مازینی و ئاراستەکاری بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی هەڵبژێرێ، یەکێك بووە لە شوێنکەوتە زۆر پابەند و توندڕۆیەکانی ئیبلیس.

نەخشە و پیلانەکەی وایزهاوبت پێویستی بەم شتانەی خوارەوە هەیە:

- نەهێشتنی سەرجەم حکوومەتە نیشتمانییەکان.
- ڕەتکردنەوەی بنەمای میرات.
- ڕەتکردنەوەی موڵکییەتی تایبەتی.
- نەهێشتنی هەستی نیشتمانی.
- نەهێشتنی خانوو و شوێنی نیشتەجێبوونی تاکەکەسی و ژیانی خانەوادەیی و ڕەتکردنەوەی ئەو بیرۆکەیەی پێی وایە ژیانی خانەوادەیی ناوك و چەقێکە و شارستانییەتی لە چوار دەوریدا بنیاد دەنرێ.
- ڕەتکردنەوە و نەهێشتنی گشت ئایینەکان، وەك زەمینەسازییەك بۆ هەوڵی دانانی باوەڕی ئەهریمەنی لە شوێنیاندا کەوا لە حوکمڕانی و سەپاندنی بەسەر مرۆڤایەتیدا مۆرکێکی ڕەهای هەیە.

بارەگە و مەڵبەندی سەرکردایەتیکردنی پیلانگێڕی و کودەتایەکە

بارەگە و مەڵبەندی سەرکردایەتیکردنی پیلانگێڕی و کودەتایەکە تا کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەیەم شاری فرانکفۆرتی ئەڵمانیا بوو، چوونکە خانەوادەی ڕۆچیڵد لەوێ دامەزرا و سەقامگیربوو و ژمارەیەك لەو گەورە دەوڵەمەند و پارەدارانەی جیهانی خستە ژێر دەستهەڵاتی خۆی کەوا ویژدانی خۆیان فرۆشتبووە ئەهریمەن.

دواتر کاهینەکانی سیستمی ئەهریمەنی بارەگەی سەرکردایەتیی خۆیان گواستەوە سویسرا، دوای ئەوەی حکوومەتی باڤاریا لە ساڵی ١٧٨٦ پەردەی لەڕوودا هەڵماڵین و تا کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی لەوێ مانەوە، دواتر چوونە نیویۆرك و بارەگەی سەرکرادیەتییان چووە نێو تەلاری هالرۆدیرات.. لە نیویۆرکیشدا خانەوادەی ڕۆکفلەر لە بواری کردەکانی پارەدان و فەراهەمکردنی داراییەوە، شوێنی خانەوادەی ڕۆچیڵدیان گرتەوە.

هەرچەندە بڕیارە کۆتاییەکان بەردەوام لە دەستی ئەو ئەنجوومەنە شەڕخوازانەیە کە ئەو ئەهریمەنانە دەبزوێنێ، ئەوا ئەم دەروازەیە بەچەند بەشێکی وانەیەك بە کۆتادێنم، وانەکە یەکێك لە سەرانی ئەنجوومەنەکانی ماسۆنیی بالادی لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا لە پاریس بۆ ئەندامانی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتی گوتبوویەوە:

لەژێر کاریگەری ئێمەوە ئاستی پێڕەوکردنی یاسایەکانی جوویيم دابەزیوەتە نزمترین ئاست، هەروەها سەنگ و قورسایی یاساش بەهۆی

چەند لێکدانەوەیەکی ئازادانەوە تێکوپێك دراوە کە ئێمە خستوومانەتە نێو ئەم بوارەوە.. دادوەران بە فەرمان و ڕای ئێمە حوکم لەسەر پرسە گرنگەکان دەدەن: واتا لەژێر تیشکی ئەو بنەمایانەی بۆیان دادەنێین تاکو بەهۆیانەوە حوکمی جوویيم بکەن، بێگومان ئەمەیش بەهۆی چەند کەسێکی وەك بووکەشووشــەی دەسـتی ئێمـە جێبـەجێی دەکـرێ ، هەرچەندە هیچ پێوەندییەکی ئاشکرا و بەرچاو لـەنێوان ئێمـە و ئەوانـدا نییە... تەنانەت چەند پیر و ئەندامانی بـەڕێوەبردنیش ڕازیـن ڕاوێـژمان پێ بکەن.

ئایا هیچ کەسێکی ئاقڵ هەیە نکۆڵی لەوە بکات قۆناغە زنجیرەیـی و یەك لەدوای یەکەکانی کودەتایەکە– ڕێك وەك ئەوەی وایز هاوبـت لـە کۆتـاییی سـەدەی هەژدەیـەم و جەنـەڕاڵ بابـك لـە کۆتـاییی سـەدەی نۆزدەیەمدا نەخشەیان بۆ دارشتووە– پێرەو کرا بێت ؟

هــەردوو ئیمپراتۆریــای ڕووســی و ئــەڵمانی ڕووخێنــدران، ئیمپراتۆریای بریتانی و فرەنسیش بوونـە هێـزی پلـە دوو و سـێ، ئـەو ســەرانەی تــاجی پاشــایەتییان لەســەر بــوو (پاشــایەکان) وەك بـەرووبوومێکی پێگـەییو کەوتنـە خـوارەوە.. جیهـانیش بـەهۆی ئـەو پروپاگەندانەی نوورانییەکان بڵاویان دەکردەوە، دووجار دابـەش کرایـە سەر دوو سەربازگە و بەرەی دژ بەیەك... هەروەها ئـاگری دوو جـەنگی جیهـانیش هەڵگیرسا و لـە جیهـانی مەسیحییەتی خۆرئاواییدا خـوێنی دەیان ملیۆن کەس ڕژێندرا، بەبێ ئـەوەی هـیچ کامێك لـە تاوانکـاران و بەرپاکەرانی ئەو قەسابخانانە هیچ هۆیەکی کەسییان دژ بە بەرەی دژ و خەڵکانی دیکە هـەبێت ! ! .. هـەروەها شۆڕشی ڕووسی و چینی بـووە ئەمری واقیع و کۆمۆنیزمیش گەشەی پێدرا و بـەهێز کـرا تـا هێزەکـەی

بارتەقای گشت دەوڵەتانی خۆرئاوای مەسیحیی لێهات.. بەڵام لە خۆرهەلاتی دوور و نێوەڕاستدا کودەتا و پیلانگێڕییەکە بۆ زەمینەسازکردنی جەنگی سێیەمی جیهانی بەردەوامە ! !

ئێستە و هەر لەم کاتەدا دەبێ ئەم نەخشە و پیلانگێڕییە لە ڕێگەی ئاگادارکردنەوەی ڕای گشتیی جیهانی بوەستێندرێ و هۆشدارییان پێ بدرێ کە دوا مەرگەسات و تراژیدیا بەڕێوەیە و هیچ گومانێکی تیادا نییە، لەدوای مەرگەساتەکەش جەستە و ئەقڵ و ڕووحی مرۆڤایەتی بەتەواوەتی دوور دەخرێتەوە و دەکرێتە کۆیلە.

ویلیام کار دەڵێ یەکییەتیی جەماوەری مەسیحی کە من شەرەفی سەرکردایەتیکردنیم پێ بڕاوە، کۆی ئەو زانیارییانەی خستووەتە بەردەستی هەمووان کەوا دەستی کەوتوون، بۆ ئەوەی تیشک بخاتە سەر ڕوخسار و ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی کودەتایەکە... ئێمە ئەو زانیاریانەمان لە دوو پەرتووکدا بلاوکردووەتەوە، ئەوانیش: جیهان گەمەی دەستی ئیسرائیلە، ئەوی دیکەشیان تەمی سووری سەر ئەمریکایە، لەگەڵ چەندان بلاوکراوەی دیکە...

ئێمە بەهۆی زانیاریمان لەهەنبەر پیلانگێڕی و کودەتایەکەوە پێشبینیی ڕووداوەکان دەکەین، ئەو ڕووداوانەی پێشبینیشمان کردبوون هێندە بەوردی هاتنەدی وایانکرد سەرنجی بیرمەندانی گشت جیهان بۆ خۆیان ڕابکێشن.

بەشی یەکەم

بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی

بۆ ئەوەی بزانین لەمڕۆدا چی دەگوزەرێ، دەبێ بگەڕێینەوە ئەو ڕابردووەی ڕووداوەکانی پێشەکی و زەمینەی ڕووداوەکانی دواترن. دواتریش لەسەرمان پێویستە مێژوو بخوێنینەوە و لێکی بدەینەوە، چونکە بەڕاستی مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە و ئامانجی ململانێیەکی بەردەوامیش لەدێر زەمانەوە هەمان ئامانجە.. مەبەستمان لە ململانێیە بەردەوامە کۆنەکەی نێوان هێزی چاکە و خراپەیە، بۆ ئەوەی بۆمان ڕوون بێتەوە ئاخۆ ویستی خواوەندی مەزن سەردەکەوێ و زاڵ دەبێت، یانیش خراپەکاری و وێرانەیی باڵی بەسەردا دەکێشێ.

ڕاستییەکەی، هەردوو هێزی چاکە و خراپە، دابەش بوونەتە سەر چەند پارتێکی جۆراوجۆر، لەنێوان خۆیاندا و لە هەوڵیاندا بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی هاوبەش لە ململانێدان.. ئەم ناکۆکییەش لە ڕا و بۆچوونەکان بەهۆی هۆکارەکانی ڕاگەیاندنەوە سەری هەڵداوە کە بۆ بڵاوکردنەوەی درۆودەلەسە و ڕاستیی پڕ لە کەموکورتی و گەیاندنیان بە جەماوەر بەکارهێنراون و هەرگیز بۆ گواستنەوەی ڕاستییە تەواوەکانی تایبەت بە هەر ڕووداو و بابەتێک بەکار نەهێندراون.

بازرگان و دەلاڵەکانی جەنگ هۆکارەکانی بۆ دابەشکردنی مرۆڤایەتی بەسەر چەند بەرەیەکی دژ بەیەک ڕاگەیاندنیان بەکارهێناوە، جەنگ و ململانێی نێوان ئەم بەرە و سەنگەرانە بەچەند هۆیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و ئایینی بووە، بەشێوەیەک بەردەوام

توانیویانە هەر هەموو بەرە و سەنگەرەکان دژبەیەك پەمپ بدەن بۆ ئەوەی بگەنە ئاستی ئەو هەڵچوونەی هەندێکیان هێرش بکەنە سەر هەندێکی دیکە و لە کۆتاییشدا هەرهەموویان وێران ببن و لەنێو بچن!

ئەوانەی پسپۆڕی بواری بەراوردکردنی ئایینەکانن لە ڕابردوودا بۆیان ڕوونبووەتەوە کە تەنانەت لەنێو تیرە و هۆزە تەواو دوورەدەست و گۆشەگیرەکانەوە هەستێکی ئایینییان هەیە و دنەیان دەدات لە پرسیاری لەمجۆرە بفکرن و گفتوگۆی لەسەر بکەن: بۆچی لەدایکبووین؟ .. ئامانج لە ژیانی ئێمەدا چییە؟.. ئەو مەبەست و ئامانجانە چین کە دەبێ لە خزمەتیان دابین و هەوڵیان بۆ بخەینە گەڕ؟.. دوای مردنمان بۆ کوێ دەچین؟ .. تەنانەت پێدەچێ دواکەوتووترین تیرە و هۆزەکانی ئەفریقیای نێوەڕاست و ئوسترالیاش هیچ گومانێکیان لە بوونی خودا و جیهانی ڕووحی و ژیانی دوای مردن نەبێت.

لە هەمان کاتیشدا لێکۆڵینەوەکانی تایبەت بە بەراوردکاریی ئایینەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە زۆربەی ئەو ئایینانەی ڕێباز و ڕێوڕەسمەکانیان باوەڕهێنان بە خواوەندێکی باڵا و سەروو دەکەنە مەرج، لە بنەمایەکی بەرزی سیستماتیکەوە سەرگەی خۆیان دەگرن و مرۆڤەکان هان دەدەن خواوەندی بەرز و مەزن بپەرستن و ڕێز لە دایباب و پیران بگرن و هاوسێ و چاکەکارانیان خۆشبوێت و نوێژی سەر مردووان بکەن.. بەڵام دواتر شەڕخوازان بە هەڵپە و چلێسی و ئاڵووش و بەدخوازییەکانیان هاتوون تاکو بە زۆرەملێ خەڵك بەرزەفت بکەن و ببنە حوکمڕانیان، بۆیێ ئایینیان لە ئاستە بەرزەکە هێناوەتە ئەو ئاستەی نزمەی ئەمڕۆ دەیبینین.. هەندێك ئایین هێندە نزم بوونەتەوە

کاهینەکانیان بۆ نزیکبوونەوە لە خودا قوربانیی مرۆیی پێشکێش بکەن!!.. تەنانەت خودی مەسیحییەتیش وەك نوێترین ئایین، گەیشتووەتە ئاستێکی نزم و دابەش بووەتە سەر چەندان کۆمەڵە و ڕێباز، تا وای لێهاتووە باوەڕ بەوە نەمێنێ ئەو زۆرینە گەورەیەی ڕایدەگەیەنن مەسیحین وەك سەربازانی مەسیح هەژمار بکرێن!!

بەشێوەیەکی گشتی، مەسیحییەت لەهەنبەر کارە خێرخوازی و چاکەکارییەکانەوە دابەزیوەتە ئاستێکی نزم.. لە ڕابردوودا هۆگری و خۆشەویستی هەبوو و لە ئایینی مەسیحیدا یەکییەتی و پتەوییەك دەبیندرا.. بۆ نموونە لە پێناسەکردنی هاوسێدا: هاوسێ بریتییە لەو کەسەی لەهەنبەر تۆدا خۆشەویستی و چاکەکاری نواندووە و دەتوانیت متمانەت پێی هەبێت.. پەڕتووکە پیرۆزەکان هانمان دەدەن بارتەقای خۆمان هاوسێیەکانمان خۆشبوێن.. باشترین هۆکاریش بۆ دروستکردنی هاوسێیانی باش ئەوەیە کاری چاکەیان لەگەڵ بکەیت بەبێ ئەوەی هەست بە خۆپەرستی بکەیت، چونکە نەمانی کارە خێرخوازییە تاکەکسییەکان واتا نەمانی گیانی یەکییەتی و گیانی یەکبوونی ساغ و پتەوی بە کۆمەڵ.

لەمڕۆژگارەدا بۆ کردنی کاری خێر و چاکە ڕێگەیەکی زۆر ساردوسڕمان گرتووەتەبەر، چونکە کردنی کاری خێر و چاکەمان داوەتە پاڵ کارمەندانی تایبەت بە خزمەتکردنی بەرژەوەندییەکانی جڤاك.. گوتەیەکی زۆر باویش هەیە و دەڵێ: فلانە شت وەك چاکەکاریی نێو کار و پیشە ساردە!!.. شتێکی باشە ئەوەمان بیربێتەوە تەنانەت یاسایەکانی دەستەبەری کۆمەڵایەتیی حکوومیش، تاکەکەس لە مافەکانی هاوسێ نابوێرێ.. نوێژی بەبێ کاری چاك هیچ

سوودێکی نییە، هەروەها هێزی بنەمای ئەتەیستی لە بۆشایی و لاوازی و هەڵوەشانەوەی باوەڕەوە دروست دەبێت.

جا بەهەر هۆیەك بێت ئەوا ڕێباز و مەزهەبە مەسیحییەکان لەو وڵاتانەی بە جیهانی ئازاد ناودێرکراون، زۆر بەخێرایی کۆنترۆڵی گەنجانی لەدەست دەردەچێ... هەر گەنجێکیش لە دەست مەسیحییەت دەچێ وەك باوە دەبێتە کەسێکی عەلمانی. زۆر بەخێراییش دەبێتە هاوڕێ و لایەنگری یەکێك لە ڕێبازە خوانەناسەکانی وەك کۆمۆنیزم و نازیزم.

زۆرینە هەرە مەزنەکەی مەسیحییەکانیش سەربازانی مەسیح نین، لە کاتێکدا دەبینین لەسەر گشت ئەندامانی هەردوو پارتی کۆمۆنیست و نازی پێویستە سوێندی لایەنگری و پشتگیری ڕەهای سەرکردەکانیان بخۆن، هەروەها گشت کاتەکانی بێدارییان لە بەرەوپێشبردنی ئامانج و پرسەکەیدا بەسەرببەن و بەشێوەیەی یەك لە دە پارەی چالاکییەکانی پارتەکەی بدات.

هەروەها ئەگەر کەسانی ئەتەیست و شوێنکەوتەکانی داروینی لێ وەدەربنێین، ئەوا زۆربەی خەڵك باوەڕیان بە چیرۆکی خەلقبوون هەیە، بەڵام پێدەچێ سەبارەت بە سەربردەی ئادەم و حەوا و بەهەشتی عەدن جیاوازی گەورە لە ڕا و بۆچوونیان هەبێت.

ئەوەی لێرەدا بەلامانەوە گرنگە، ئەوەیە گشت بوونەوەرێکی مرۆیی ڕێژەیەك ئازادی ئیرادەی پێ بەخشراوە، ئازادییەکەشی زەمینەی بۆ دەڕەخسێنێ بڕیار بدات ئاخۆ باوەڕ بە هەبوونی خودا و شەیتان بهێنێ یانیش ببێتە کەسێکی ئەتەیستی مادی.. چونکە ئەوەی باوەڕ بە هەبوونی خودا و شەیتان بهێنێ، لەسەری پێویستە خۆی ساغ

بکانەوە لە خزمەتی کامەیاندا دەبێت.. بەڵام کەسی ئەیتەیست باوەڕ بە بیردۆزی حوکمی ڕەها دەهێنێت و پشتگیری لە پارت و دەوڵەت دەکات.. بەڵام سزای لادانیش چەشتنی ئازار و ئەشکەنجە و زیندان و زۆربەی جاریش مەرگە.

ئێمە دەبینین کەسانی ئەیتەیست بەتەواوی هەبوونی هێزە شاراوە و غەیبییەکان ڕەت دەکەنەوە، بەڵگەش دەهێننەوە و دەڵێن تەنانەت تا ئێستەیشی لەگەڵدا بێت بوونی خوداش نەسەلمێندراوە... چەندان تیپ و گرووپی ئەیتەیستی هەن، وەك: کۆمۆنیستە ڕاستینەکان، ماسۆنییەکانی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات، بیرمەندە ئازادەکان، هەروەها ئەندامانی کۆڕبەندی نا خواوەندی و نوورانییەکان و عەدەمییەکان و ئانارکیست و نازییە ڕاستینەکان و مافیاکانیش هەن.. هەروەها کەسانی بێباوەڕی دیکەش هەن شەرم لە بەڕێوەبردنی چالاکییە ئەیتەیستییەکانی نێو کۆمەڵەکانی نازیزم و کۆمۆنیزم دەکەن، بەڵام لە هەمان کاتیشدا بەرەو پەیوەستبوونی هەمەچەشنی عەلمانی دەچن.

زۆربەی کەسانی ئەیتەیستی بیروباوەڕەکانیان لەسەر ئەو بنەمایە بنیاد دەنێن کە دەڵێ یەك ڕاستی هەیە ئەویش مادەیە، هەروەها هێزە کوێرەکانی ئەم مادەیە کە هەندێکجار بە وزەش ناوی دەبەن، پێشکەوتوون تا لەسەر شێوەی گژوگیا و دواتریش ئاژەڵ و ئینجا مرۆڤ بەدیارکەوتوون.. بە هەموو جۆرێکیش نکۆڵی لە هەبوونی ڕووح و ژیانی دوای مردن دەکەن.

کۆمۆنیزمی نوێ لەساڵی ١٧٧٣ لەلایەن کۆمەڵێك لە سەرمایەداران و دەوڵەمەندانی جیهانی (بارۆنەکانی دارایی) دامەزرا و هەر لەو کاتییەوە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەیتەیستی بەکاریان هێنا کە لەسەر بنەمای دکتاتۆریەتێکی سەرتاپاگیر داڕێژرابوو. لینین لە پەرتووکەکەی خۆیدا

(کۆمۆنیزم باڵی چەپڕەو) بە ڕوونی باسی دەکات و لە لاپەڕە ٢٥ی پەرتووکەکەدا نووسیویەتی:

" بیردۆزەکەمان ڕێبازێکی باوەڕپیانە نییە، بەڵکو ئامراز و هۆکارێکی کارە".

کارل مارکسیش (١٨١-١٨٨٣) ئەڵمانییەکی بە ڕەچەڵەک جوولەکە بوو..یەکەمین جار لە ئەڵمانیا و دواتریش لە فەرەنسا بەهۆی چەند چالاکییەکی شۆڕشگێڕییەوە وەدەرنرا، دواتر ئینگلتەرا مافی پەناهەندەیی پێبەخشی.. لە ساڵی ١٨٤٨دا مارکس مانیفێستی کۆمۆنیزمی بڵاو کردەوە.. ئەویش ددانی بەوەدا ناوە لەوانەیە نەخشەی وەرچەرخاندنی جیهان بۆ چەند کۆمارێکی سۆسیالستیی سۆڤییەتی چەندان سەدە بخایەنێ.

کارڵ ڕیتەریش (١٧٧٩-١٨٥٩) کەسێکی ئەڵمانی بوو، مامۆستای مێژوو و زانستە جیۆ سیاسییەکان بوو.. ناوبراو بیردۆزێکی دژ بە مانفێستی کۆمۆنیستی نووسی، نەخشەیەکی دانا و تیایدا ڕایگەیاند نەژادی ئاری دەتوانێ دەست بەسەر ئەورووپا و دواتریش جیهاندا بگرێ.. چەند ڕێبەر و سەرکردەیەکی ئەیتەیستی ئاری نەخشەکەی ڕیتەریان پەسندکرد و کاریان پێ دەکرد، بۆیێ نازیزمیان لەپێناو وەدیهێنانی ئامانجی دەستبەسەرداگرتنی جیهان و گۆڕینی بۆ دەوڵەتێکی ئەیتەیستی بەکارهێنا کە بەتەواوی ملکەچی دکتاتۆریەتە سەرانسەرییەکەیان بێت.

ڕێبەرانی هەردوو کۆمەڵەی ئەیتەیستی لەسەر دەستهەڵاتی دەوڵەت کۆک و تەبان و سەرۆکی دەوڵەتەکەش بە خودای سەر زەوی دادەنێن، ئەم باوەڕەش بیرۆکەی تألیە مرۆڤ دەخاتە واری کردارییەوە.

باوەڕی كارڵ ڕیتەر دوای لێكۆڵینەوە و شرۆڤە مێژووییەكەی تۆكمە بوو بەوەی كە كۆمەڵێك لە گەورە پیاوانی جیهانیی بواری دارایی هەن پەیوەستی هیچ وڵاتێك نین و پشتگیری لە هیچ دەوڵەتێك ناكەن، بەڵام دەست لە كاروباری گشت وڵاتێك وەردەدەن، لە ساڵی ١٧٧٣دا بەمەبەستی بەكارهێنانی بزووتنەوەی شۆڕشی جیهانی بۆ وەدیهێنانی هەڵپە و بەرتەماییە نهێنییەكانیان، ماسۆنییەتی ئازادی خۆرهەڵاتیان دامەزراندووە.. ڕیتەر ڕایگەیاندبوو زۆربەی ئەو كەسە داراییە جیهانییانە، ئەگەر هەر هەمووشیان نەبن، جوولەكەن یان ڕەچەڵەك و بنەچەیان جوولەكەیە، بەبێ ڕەچاوكردنی ئەوەی ئاخۆ بەتەواوی سرووتە ئایینییەكانی جوولەكە پێڕەو دەكەن یان نا.

ڕیتەر لە وەڵامدانەوەی مانیفێستی كۆمۆنیستیی كارڵ ماركسدا تاوتوێی ئەو مەترسییانەی كردووە و پێی وایە ئەگەر جیهان ڕێگە بەو كۆمەڵە پیاوە بدات بەردەوام كۆنترۆڵی سیاسییانەیان بەسەر كۆمۆنیستی جیهانیدا هەبێت و بەپێی نەخشە و پیلانەكانیان ئاراستەی بكەن، ئەوا مەترسیی گەورە دێنە پێشێ.. لە كۆتاییدا چەند پێشنیازێكی واقیعی و كردەی بەرەنگاربوونەوەی كودەتایەكەی بارۆنە جیهانییەكانی بواری دارایی دەخاتە بەردەم سەركردە ئارییەكانی جەنگ، هەروەها پلانێكی دژ بە پیلانە یەكەمەكەیان بۆ دەكێشێ لەڕووی فراوانی و دوورمەودابیەكەیەوە، بە ڕۆڵی خۆی ئامانجی كۆنترۆڵكردنی سەرچاوە سرووشتییەكانی جیهانە لەپێناو بەرژەوەندیی نەژادی ئاری.

ڕیتەر ئاماژەی بە دامەزراندنی نازیزم و بەكارهێنانی فاشیزم واتا سۆسیالیزمی نیشتمانی كردووە وەك ئامرازێك بۆ وەدەیهێنانی

بەرتەمایی و ئامانجەکانیان، ئامانجەکانیشیان بە وێرانکردنی نەخشە و پیلانی بارۆنە جیهانییەکانی دارایی، و دواتریش داگیرکردنی جیهانەوە دێتەدی.. هەروەها ئامازەی بە پرسێکی دیکەش کردووە، ئەویش ئەوەیە کە بارۆنە جیهانییەکانی بواری دارایی دەیانەوێ سامییەت لە هەموو ڕوویەکەوە بۆ وەدیهێنانی ئامانجەکانیان بەکاربێنن، لەبەرئەوە لەسەر ڕێبەر و سەرکردە ئارییەکان پێویستە ناسامیزم لە هەموو ڕووەکانی بەکاربێنن بۆ ئەوەی پرسی ئاری بەرەو پێش ببەن.

نەخشە و پلانەکەی کارڵ ڕیتەر ئەم پێشنیازانە دەگرێتە خۆی:

-ملپێکەچکردنی گشت وڵاتانی ئەورووپی بۆ ژێر هەژموون و دەستهەڵاتی ئەڵمانیا.. هەروەها ڕیتەر جەختی لەسەر گرنگیی باوەڕهێنان بە گەلی ئەڵمانی کردووەتەوە لەوەی کە لەڕووی جەستەیی و ئەقڵی لە ڕەگەز و نەژادی سامی بەرزتر و پێشکەوتووترە.. خودی ئەم هزر و بیرۆکەیەش ئەو ناوکە بوو کە پیاوانی ئاریی نێو بواری ڕاگەیاندن بیردۆزی سەرەوەربوونی نەژادی ئەڵمانییان لەسەر بنیاد نا.. ئەم بیردۆزە ئامرازی دەستی ئەو جۆرە کەسانە بوو بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی بانگەشە و پڕوپاگەندەکانی بارۆنە داراییەکانی جیهانی بەکاریان هێنا، واتا ئەو بارۆنانەی بانگەشەی ئەوەیان دەکرد ڕەگەز و نەژادی سامی گەلی هەڵبژێردراوی خودان، هەر نەژادی سامیشە چاودێریی و گرنگیدانی خودایی هەڵبژاردووە ببێتە خاوەنی گۆی زەوی.. بەمشێوەیە ملیۆنان کەس دابەش بوونە سەر دوو بەرەی دژ بەیەک.

-هەروەها کارڵ ڕیتەر ڕاسپاردەیەکی دیکەی نووسیبوو تیایدا داوای کردبوو پێڕەویی لە سیاسەتێکی دیاریکراوی دارایی بکرێ،

بەجۆرێك رێگە لە خاوەنی بانکە جیهانییەکان بگرێ و نەیەڵێ ئابووریی ئەڵمانیا کۆنترۆڵ بکەن (هەروەك چۆن کۆنترۆڵی ئابوورییەکانی ئینگلترا و فرەنسا و ئەمریکایان کردبوو).

– هـەروەها ڕاسپاردەیەکی دیکەشـی هـەبوو تایبـەت بـوو بـە دروستکردنی ئابووری پێنجەمی نازی بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی رێکخستنە نهێنییەکانی کۆمۆنیستی، لە ڕاسپاردەکەدا ئامانجی باوەڕهێنان بوو بە چینی بالاّ و نێوەڕاستی ئەو ولاّتانەی ئەڵمانیا بەتـەمابوو بیانخاتـە ژێر ڕکێفـی خۆیـەوە تـا وەهـا بخاتـە مێشـکیانەوە فاشـیزم بـۆ ڕووبەڕووبوونـەوەی کۆمـۆنیزم تاکـە هۆکـار و ئـامرازی لـەبارە و پێشـوازیکردن لـە سـوپای ئـەڵمانی وەك پـارێزەری ئـەو ولاّتانـە لـە مەترسیی کۆمۆنیستی، تاکە چارەسەر و فریادڕەسیانە.

–هـەروەها رێتـەر وەك ڕاسـپاردە داوای کردبـوو کۆمـۆنیزم بەتـەواوی وێـران بکـرێ، ڕەچـەڵەکی جوولەکـەش لـە ڕەگوڕیشـەوە دەربهێندرێ، بۆ ئەوەی ڕێبەرانی ئاری بتوانن بەتەواوی جڵەوی پـرس و کاروبارە جیهانییەکان بگرنە دەست.

ململانێ و دانانی نەخشە و پیلان بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهـان، رێگـە بـۆ ڕێبـەرانی هـەردوو بـەرەی ئەیتەیسـتی خـۆش دەکـات چـەپەڵترین پیلانگێڕی و کودەتا بهۆننەوە و گشت جۆرە تاوانێکی وەك تیرۆرکردنی تاکەکەسی تا دەگاتە جینۆساید بکەن.. تـەنیا لـەپێناو شـەکەتکردن و پرزە لێبڕانی ئەو ولاّتانە جەنگ هەڵدەگیرسێنن کە بەتـەمان ملیـان پـێ کەچ بکەن.

لێکۆڵینەوەی بواری بەراوردکاریی ئایینەکان ئاماژە بـەوە دەکـات هەرگیز ناکرێ نازیزم و کۆمۆنیزم بە هیچ کام لەو ئایینانە بەراورد بکرێ

کەوا داوای باوەڕهێنان بە خودا دەکەن.. خۆ ڕاستە ڕێبەر و سەرۆکە ئەیتەیستەکانی ولاتانی [illegible] ماوەیەك ڕێگە بە بەڕێوەبردنی ڕێوڕەسمە ئایینییەکانی باوەڕهێنان بە خودا دەدەن، بەلام ڕێگە بە پێڕەوانی ئایینی نادەن هیچ جۆرە هەژموونێکیان هەبێت یان ڕەفتاری کۆمەلایەتی و سیاسیی هاونەژادەکانیان ئاراستە بکەن..ئامانجی دوورمەودای هەردوو باوەڕی ئەیتەیستیش ئەوەیە گشت زانیارییەکی تایبەت بە هەبوونی خودا و ڕووح یان ژیانی دوایی لە مێشکی مرۆڤ بسڕنەوە.. بۆ ئەمەیش گشت ئامراز و هۆکارێك بەکاردێنن، وەك کوشتن و بەرنامە بەردەوامەکانی شۆردنەوەی مێشك و هتد.. ئەگەر بگەینە ئەو ڕاستییانەش بەتەواوی بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە هەر قسەیەك لەبارەی پێکەوەژیانی ئاشتییانەی نێوان موسلمانان و ئەیتەیستەکان یان قسەیەکی پووچی بێمانایە یانیش جۆرێکە لە ڕیکلام و پڕوپاگەندە.

سادەترین ئامراز بۆ تێگەیشتن لە ڕووداوەکانی جیهانی ئێستەمان شرۆڤەکردنی ڕووداوەکانی مێژووە لەژێر تیشکی ئەو باسەی خستمانە ڕوو، بەو پێیەی چەند داشێکی سەر گەمەی شەتەرەنجی جیهانین.. ڕێبەرانی نوورانی جیهانییان دابەشکردووەتە سەر دوو سەربازگە و بەرەی دژ بەیەك و پاشا و شاژن و ڕاهیب و سوارچاکیان ڕێك وەك پارچەکانی نێو گەمەی شەترەنج بەکارهێناوە... جەماوەری گشتیشیان وەك سەربازەکانی نێو شەترەنج هەلسووڕاندووە.. سیاسەتە توندوتیژە بێبەزەییەکانیان دنەیان دەدات خەلك تەنیا بە پارچەکانی شەترەنج بزانن و بە ئارەزووی خۆیان بیانجوولێنن، لەوانەیە ئەوان قوربانی بە پارچەیەکی گەورە یان ملیۆنێك سەرباز بدەن ئەگەر تەنانەت یەك هەنگاویش لە دوا ئامانجیان نزیکیان بکاتەوە، واتا ئامانجی کۆنترۆلکردنی دکتاتۆرییانەی ئەهریمەن.

لەسەر زاری ڕیتەری پرۆفیسۆر گێڕدراوەتەوە قۆناغی هەنووکەیی پیلانگێڕی و کودەتایەکە لە بانکی ئامشیل مایرۆپاوەر و ناسراو بە (ڕۆچیڵد) دەستیپێکردووە و دەکەوێتە فرانکفۆرتی ئەڵمانیا. لەوێدا سێزدە لە گەورە بازرگانەکانی زێڕ و زیو کۆبوونەتەوە و بڕیاریان داوە پێش ئەوەی دەست بە بەرقەرارکردنی دەستهەڵاتە ڕەهایەکایان بکەن بەسەر سامان و سەرچاوە سرووشتی و مرۆییەکانی سەرانسەری جیهان، گشت سەرێکی ڕێکردوو بەرەو ئەوروپا لەنێو ببەن و گشت حکومەتەکانیش بڕووخێنن و گشت ئایینە سیستماتیکەکانیش بسڕنەوە، دواتریش حوکم و دەستهەڵاتە دکتاتۆرەکەی ئەهریمەن بەرپا بکەن.. لە پیلانەکانیاندا بەکارهێنانی بنەمایە مادییەکانی مێژوو و دیالەکتیکی هەبوو بۆ جێبەجێکردنی پرۆژەکانیان باسوخواسێکی گەرمە.

جا کاتێك بچووکترین گومان دەکەوێتە دڵی ئەو هێزە شاراوانە و هەست دەکەن یەکێك لە گەمە و ئامرازەکانی دەستیان - ڕێبەر و سەرۆکەکان- زیاد لە پێویست بە مەسەلەکان دەزانێ، یەکسەر فەرمانی لەنێوبردنی دەردەکەن.. هەر لەبەر ئەمەیش بوو ڕووداوەکانی تیرۆرکردنی تاکەکەسی و زۆرێك لە شۆڕش و جەنگەکان بەرپابوون و تیایاندا ڕووحی دەیان هەزار مرۆڤی تیادا چوو و هەزاران کەسیش ئاوارە و دەربەدەر بوون.. زۆر زەحمەتە هەر سەرکردەیەکی سەربازی پاساوێك بۆ ڕووداوی بەردانەوەی بۆمبی ئەتۆمی بەسەر هیرۆشیما و ناکازاکی بهێنێتەوە، لەو ڕووداوەدا سەت هەزار کەس لە چاو تروکاندێکدا کوژران و نزیکەی دوو هێندەی ئەم ژمارەیەش بە سەختی بریندار بوون.. هێزەکانی یابانی شکستیان خواردبوو، پرسی

رادەستکردنیش چەند کاتژمێر و با بڵێین چەند ڕۆژێکی مابوو، هیچ پێویستیش نەبوو ئەو کارە ئەهریمەنی و دۆزخییە بکرێ.. تاکە هۆی لۆژیکی بۆ لێکدانەوەی ئەم مەسەلەیە ئەوەبوو هێزە شاراوەکان بڕیاریان دابوو ئەم چەکە نوێیەی پاکتاوکردنی بە کۆمەڵ نمایش بکەن، بۆ ئەوەی هۆشداری بدەنە ستالین لەوەی ئەگەر لە داواکارییەکانیدا پێ دریژی بکات، خۆی و وڵاتەکەی هەمان چارەنووسی یابانیان دەبێت.. ئەمە تاکە بیانووە، تەنانەت بە نیمچە پاساوێکی ئەو تاوانە قێزەونەش ناچێ کە دژی مرۆڤایەتی کردیان.

بەڵام ئێستە بۆمبی ئەتۆمی و هایدرۆجینی بە بەراورد بە هەندێك چەکی دیکەی کۆمەڵکوژ، هێندە لەنێوبەر و کاریگەر نییە.. چونکە هەردوو بەرەی کۆمۆنیستی و سەرمایەداری دەستیان بە کۆکردنەوەی گازی دەمار (الاعصاب) کردووە و لە عەنبار و جبەخانەکاندا هەڵیان گرتووە، ئەو چەکە مەترسیدارە دەتوانێ گشت بوونەوەرێکی زیندووی سەر گۆی زەوی بسڕێتەوە.. ئێستە نەهێشتن و سڕینەوەی گشت شوێنەوار و ژینگەیەکی ژیان لە ناوچەیەکدا، بەندە بەو داواکارییە سەربازی و ئابوورییانەی خزمەتی ئامانجەکانیان دەکەن.

هێزە هێرشبەر و داگیرکەرەکان دوای چەند ڕۆژێکی کەم لە بەکارهێنانی گازەکەدا، دەتوانن بەبێ هیچ مەترسییەك لە ناوچە پیسبووەکاندا بپەڕنەوە، ئەوساکێ ئەو ناوچانەش دەبنە ناوچەی مردووان، بەڵام تەلار و ئامرازەکان وەك خۆیان دەمێننەوە و هیچیان لێ نایەت.

جارێکیان ئەدمۆن بۆرك نووسیبووی: کۆی ئەو شتانەی هێزە بەدخوازەکان بۆ سەرکەوتن پێویستیانە ئەوەیە چاکەخواز و لایەنە

باشەکان دارێك لەسەر بەردێك دانەنێن.. ئەمەیش ڕاستییەکی مەزنە و بۆرك پەی پێ بردووە.

شرۆڤەکردنی بەراوردکارییانەی ئایینەکان بە پێوەندی لەگەڵ ئەو هەلومەرجانەی لەمرۆدا تاقییان دەکەینەوە، شرۆڤەکاری بێلایەن دەگەیەنێتە ئەو دەرئەنجامەی پێی وایە ئەوانەی باوەڕیان بە خودا و ژیانی دوایی هەیە، باوەڕێکی پڕ لە خۆشەویستی و هیوایان هەیە، بەڵام خوانەناسی و ئەیتەیستی لەسەر بنەمای بێهیوایی و ڕقوکینەیەکی ڕەش بنیاد نراوە.. جیهان هیچ کاتێك بە قەد ساڵی ١٨٤٦ هەوڵی تێوەئاخنینی عیلمانیەتی بۆ نێو ژیانمان نەداوە، کاتێك هۆلیۆك و برادلۆ و کەسانی هاوشێوەی ناوبراو سووربوون لەسەر ئەو ڕایەی کە دەڵێ دەبێ گرنگیدانەکانی مرۆڤ تەنیا بەند بێت بە بەرژەوەندییە هەنووکەییەکانی ژیانییەوە.

ئەم بانگەشەکارانەی عیلمانیەت پێش ئەو مێگەلە ساختەیەی پەیامبەرانی وەك کارڵ مارکس و کارل ڕیتەر و لینین و ستالین و هێتلەر و مۆسۆلینی کەوتوون.. ئەو کەسانە ملیۆنان مرۆڤیان بەهۆی بەرهەم و شتە سەیرەکانی دەستکردی خۆیان لەخشتە بردووە، هەروەها زۆرێك لەو مەسیحییە باوەڕدارانەشیان لە خشتە بردووە کە دەبوایە تێگەیشتووتر و ئاقڵتر بن.

لێرەوە لەسەرمان پێویستە لەلای دوو یاریزانی سەرەکیی کودەتا و پیلانگێڕییەکە یان سەرانی ئەهریمەن بسەنگرێینەوە و هەڵوەستەیەك بکەین. یەکەمجار هەڵوەستەیەك لەلای جوولەکەکان دەکەین.

ئێمە لەمرۆژگارە بەهەموو ئەو کەسانە دەڵێین جوولەکە (یەهودی) کە ڕۆژێك لە ڕۆژان چوونەتە نێو ئایینی جوولەکەوە..

ڕاستییەکەی زۆرێك لەو کەسانە لەڕووی ڕەچەڵەك و نەژادەوە سامی نین، چونکە بنەچەی ژمارەیەکی یەکجار زۆریان هیرۆدی و ئەیدۆمین کە خوێنی تورکی مەغۆلی لە لەشیان دەگەڕێ.

ڕەچەڵەك و نەژادی ناسامی و تورکی و فینلەندی لە سەدەی یەکەمی زایینییەوە و لەمیانی ڕەوگە دالآن و تەنگەلآنێکی (الممر) زەمینییەوە لە ئاسیاوە هاتوونەتە ئەوروپاوە و دەکەوێتە باکووری دەریای قەزوینەوە.. بەم گەلە بتپەرستانە دەگوترێ خەزەر.. ئەوانە لە دوورترین شوێنی خۆرهەلآتی ئەورپادا نیشتەجێبوون، لەوێدا مەملەکەتی بەهێزی خەزەریان پێکهێناوە، دواتریش بەهۆی هێرش و پەلاماری بەردەوامەوە وردەوردە ڕووبەری قەڵەمڕەویی خۆیان فراوانتر کردووە، تا لە کۆتاییی سەدەی دووەمدا دەستیان بەسەر زۆربەی زەوییەکانی ئەوروپای خۆرهەلآتدا گرتووە کە دەکەوێتە خۆرئاوای چیای ئۆراڵ و باکووری دەریای ڕەش.

خەزەرەکان لەو کاتیدا تەقلی ئایینی جوولەکە بوونە، لە مەسیحیەت و ئیسلامیان بە باشتر زانیوە، هەروەها لەوێدا پەرستگە و فێرگەی فێرکردنی ئایینی یەهوودییان لە سەرانسەری مەملەکەتەکەیاندا بنیاد ناوە.. خەزەرەکان لە سەردەم و ترۆپکی هێزی خۆیاندا سەرانەیان (الجزیە) لە بیست و پێنج گەلی ژێردەستی خۆیان وەرگرتووە.

دەوڵەتی خەزەر نزیکەی پێنجسەت ساڵ حوکمڕان بوو ، لە کۆتاییدا لە سەدەی سێزدەیەمی زایینی لە لایەن ڕووسییەکانی باکوورەوە هێرشیان کرایە سەر و تێکشکێندران.

گیانی شۆڕشگێڕی لە خەزەرییە جوولەکەکانەوە پەرییەوە ئیمپراتۆریای ڕووسی و تا شۆڕشی سووری تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٧ بەردەوام بوو.

داگیركردنی خەزەرییەكان لە سەدەی سێزدەیەمدا ئەوەمان بۆ ڕوون دەكاتەوە زۆرێك لەو خەڵكانەی بە جوولەكە ناویان دەبەین لەنێو ئیمپراتۆریای ڕووسیدا مانەوە.

ڕاستییەكی دیكەش ئەوەیە فینلەندییەكان و چەند كۆمەڵەیەكی دیكەی بە ڕەچەڵەك ڕووسی، بنەچە و نەژادیان ئاری نەبووە.. گەلی ئەڵمانیش وەك دوژمنێك لێیان نواڕیون و هەر لەسەر ئەم بنەمایەش ڕەفتاریان لەگەڵدا كردوون.

ئێستە دێینە سەر باسكردنی سووخۆرەكان. ڕاستییەكەی ژیاننامەی مەسیح ئەوەمان بۆ دەردەخات وەك پێغەمبەرێك هەموو كەسێكی خۆشویستووە تەنیا یەك كۆمەڵەی تایبەت نەبێت.. زۆر ڕقی لە سووخۆرەكان بووەتەوە، ئەمەیش لە كەسییەتییەكی ئایینی وەك مەسیح شتێكی سەیرە.. مەسیح چەندان لەبەر ئەو ڕەفتارە خراپەیان واتا سووخۆری، هێرشی توندی كردووەتە سەر سووخۆرەكان و ئابڕووی بردوون و بە پەرستەرانی پارە ناوی هێناون، هەروەها لەمەڕ ئەو سووخۆرانەوە گوتوویەتی: ئەوان كەنشتی ئەهریمەنن.. ئەم ناسناوە بەهێزەش بەهۆی ڕقی ئەستووری مەسیح بووە لەو كەسانەی پارە دەگۆڕنەوە و خەریكی كاری سووخۆرین، ڕۆژێكیان حەزرەتی مەسیح قامچییەكی گرتە دەست و لە هەیكەل وەدەری نان و ئەم قسانەی پێگوتن: هەیكەلماڵی خودا بوو.. بەڵام ئێوە كردووتانە ئەشكەوتی دزان... مەسیح بەم كارە تۆڵەخوازییەی دژ بە پارە گۆڕەرەوە و سووخۆران، وازۆی لەسەر بڕیاری مەرگی خۆی كرد.

مێژوو پێمان نیشان دەدات كە پارەگۆڕەرەوە (الصراف) جیهانییەكان لە پیلانە نهێنییەكانیاندا ئاشووبیان ناوەتەوە.. نوورانییەكان گشت هێزێكی شەڕخوازی جیهان ئاراستە دەكەن.

مێژوو دەیسەلمێنێ سینیکای فەیلەسووف و ڕیفۆرمیستی ڕۆمانی (٤ پێش زاین لەدایکبووە و ٦٥ زاینی مردووە) چەشنی مەسیح ویستبووی پەردە لە ڕووی کردە خراپەکارییەکان و هەژموونی شەڕخوازانەی ئەو سووخۆرانە ڕابماڵێ کەوا دزەیان کردبووە نێو ڕۆماوە.. سینیکا بەخێوکار و مامۆستای تایبەتی نیرۆن بوو، کاتێکیش نیرۆن بووە ئیمپراتۆر سینیکای فەیلەسووف وەك ڕاوێژکار و هاوڕێی دڵسۆزی مایەوە.. بەڵام هێندەی پێنەچوو نیرۆن بۆبابای خواست، ئەو ژنە نیرۆنی خستە نێو داوی سووخۆرە بەدخوازەکانەوە.. ئیدی نیرۆن بووە بەدناوترین سەرۆك و دەستەهەڵاتداری نێو مێژوو، کەسییەتییەکەشی کەوتە نێو ئەوپەڕی دڵڕەشی و ناکەسی و نزمییەوە، تەنانەت وای لێهات تەنیا بۆ تێکدان و وێرانکردنی گشت شتێکی جوان و چاك دەژیا، کارە تۆڵەخوازییەکانی شێوە و ڕەوتی دوژمنایەتییەکی ئاشکرای گرتبوو.. بەمشێوەیەش سینیکای فەیلەسووف هیچ کاریگەرییەکی بەسەر نیرۆنەوە نەما، بەڵام لەهەنبەر هەژموونە بەدخواز و ڕەفتارە خراپەکانی سووخۆرەکان و لەپێناو ئاشکراکردن و داماڵینی دەمامکیان، ساتێك هەدادانی نەبوو.

لە کۆتاییدا سووخۆرەکان داوایان لە نیرۆن کرد ڕێکاری دەمکوتکردنی سینیکا بگرێتە بەر، چونکە سینیکا جەماوەرێکی زۆری هەبوو.. نیرۆنیش فەرمانی بە سینیکا کرد بە دەستی خۆی خۆی بکوژێ!

ئەمە یەکەمین ڕووداوی بەناوبانگ بوو تیایدا سووخۆرەکان کەسییەتییەکیان لەنێوبرد کە ببووە کۆسپی بەردەمیان و ناچاریان کرد بەدەستی خۆی کۆتایی بە ژیانی خۆی بێنێ، بەڵام دوا ڕووداو نەبوو، چونکە بەدرێژاییی مێژوو ژمارەیەك ڕووداوی هاوشێوەی

خۆکوشتن و تاوانی کوشتن دەبیندرێ خراوەنەتە قالبی ڕووداوی ئاسایی و خۆکوشتنەوەز

مەسەلەی جیمس فۆرستال یەکێکە لە خراپترین نموونەی ئەم دۆخانە و لەم سالانەی دواییدا ڕووی داوە.. فۆرستال لە سالی ١٩٤٥ گەیشتە ئەو باوەڕەی خاوەن بانکە ئەمریکییەکان بە نهێنی خەریکی دامەزراندنی یەك کۆمەڵە و ڕێکخستنن و ئەندامەکانیشی خاوەنی بانکە جیهانییەکانن و کۆنترۆلی دارایی فەرەنسا و ئینگلترا و ولاتانی دیکەشیان کردووە.. هەروەك لە یادداشتنامەی ژیانیشیدا ئاماژەی بۆ کردووە گەیشتە ئەو باوەڕەش بارۆنە جیهانییەکانی دارایی بەرپرسیاری ڕاستەوخۆی هەڵگیرساندنی ئاگری هەردوو جەنگی یەکەم و دووەمی جیهانین.. ناوبراو هەولێکی زۆری خستە گەڕ سەبارەت بەو ڕاستییە باوەڕ بە ڕۆزفلت و گشت کەسانی پلە بالای نێو حکوومەت بهێنێ.. بەلام نازانین ئاخۆ دواتر لەمە شکستی هێنا و بەهۆی بێهیوابوونییەوە خۆی کوشت، یانیش بۆ دەمکوتکردنی هەتاهەتایی تیرۆر کراوە.. ئەو کردانەی کوشتن کە مۆرکی خۆکوشتنی بەسەردا براوە، بە درێژایی سەدەکان لە کودەتا و پیلانگێڕییە جیهانییەکاندا هۆکارێکی پەسندکراوی سیاسییە.

کاتێکیش ئیمپراتۆر یۆستنیافۆسی یەکەم (٤٨٣–٥٦٥ زایینی) یاسایە مەدەنییە بەناوبانگەکانی دەرکرد و تیایاندا هەولی دابوو سنوورێك بۆ ئەو کارە ناڕەوایانە دابنێ کە بازرگانانی جوولەکە لە بازرگانی و ئالوێرەکاندا پەنایان بۆ دەبردن.. بەلام بازرگانانی جوولەکە هەر خودی بەکرێگیراوانی نوورانییەکان بوون، بەهۆی بازرگانیی ناڕەوا و قاچاغچییەتییەکی بەرفراوانەوە توانیبوویان لەسەر حیسابی

بازرگانانی دیکەی جگە لە خۆیان ئیمتیازی زۆر نادادپەروەرانە و ستەمکارانە وەدەستبێنن، بەمشێوەیە توانیان ئەو بازرگانە ستەملێکراوانە قەللۆش بکەن و لە گۆڕەپانی کار وەدەریان بنێن.. یاسای یۆستنیانۆس تا سەدەی دەیەم سەرچاوەی سەرەکیی ماف بوو، تا ئێستەیش بە گرنگترین سەرچاوەی ماف و ئەحکامەکان دادەندرێ.. بەڵام سووخۆرەکان بە زیرەکی و زۆرزانیی خۆیان توانیان ئەو خێر و چاکەیە سەراوژێر بکەنەوە کە یۆستنیانۆس خەریکی وەدیهێنانی بوو.. ئینسکۆلۆپیدیای فنك ئاند واگنازی یەهوودی بەمجۆرە وەسفی بازرگانە جوولەکەکانی ئەوکاتی دەکات: جوولەکە لەو کاتیدا تەواوی ئازادییە ئایینییەکانی خۆیان هەبوو، تەنانەت هەندێك مەڵبەند و پێگەی بچووك بەردەوام دەرگەی بۆ ئەوان لەسەر پشت بوو.. بازرگانیکردن بە کۆیلەیش بە سەرچاوەی یەکەمی سامانی هەندێك جوولەکەی ڕۆمانی دادەندرا، بەلام لە ساڵی ٣٣٥ و ٣٣٦ و ٣٨٤ی زاینی چەندان یاسا بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەم جۆرە بازرگانییە دەرچوون.

مێژوو بۆمانی ڕوون دەکاتەوە بازرگانانی جوولەکە و پارە گۆڕەرەوەکان هەر تەنیا لە بازرگانیی کۆیلەدا کاری ناڕەوایان نەکردووە، بەڵکو بازرگانییە خراپ و ناڕەوایەکانی وەك مادەی هۆشبەر و بازرگانیکردن بە سێکس و قاچاغچییەتیکردن بە شەراب و بۆن و خشڵ و گەوهەر و چەند کالایەکی دیکەی بە نرخیشیان ڕێکدەخست و قۆرغیان دەکرد.. ئەوجا بۆ دەستەبەرکردنی بەرژەوەندییەکانیان و پارێزگەریکردن لە چالاکییە ناڕەوایەکانیان، پەنایان دەبردە بەر بەرتیل و کڕینی پشتگیری و دەنگی بەرپرسانی گەورە.. بەمشێوەیە بەهۆی

مادەی هۆشبەر و شەراب و ژنەوە، توانیان ئەخلاقی گەل تێکبدەن..
مێژوو تۆماری کردووە یۆستنیانۆسی گەورە ئیمپراتۆری ڕۆما هێندە بەهێز نەبووە بتوانێ سنوور و ئاستێك بۆ ئەمجۆرە چالاکییانە دابنێ.

لە لێکۆڵینەوەیەکی ئیدوارد گیبۆنی مێژوونووسی بریتانیدا (١٧٣٧-١٧٩٤) تاوتوێی کاریگەرییە خراپەکار و تێکدەرەکانی بازرگان و سووخۆرانی جولەکەی کردووە و پێی وایە دەستی درێژ و بەتوانایان لە نزمکردنەوە بێهێزکردن و ڕووخاندنی ئیمپراتۆریای ڕۆمانیدا هەبووە.. ئەمەیش ناونیشانی پەرتووکەکەی بووە.. گیبۆن زۆر بە وردی و دوورودرێژییەوە باسی لە ڕۆڵی خراپی یۆبابای ژنی نێرۆن کردووە و دەڵێ: ئەو ژنە بۆ خولقاندنی جۆرە هەلومەرجێکی خراپی نێو ڕۆما ڕۆڵێکی خراپی هەبووە، هاتنەکایەی ئەو هەلومەرجە نالەبارانەش وایان لە گەلی ڕۆمانی کردووە وەك سەرخۆشێك بە کەمتەرخەمییە بنوارێتە وێرانبوون و داڕووخانە خێرایەکەی ڕۆما.. بە کەوتنی ئیمپراتۆریای ڕۆمانیش هەژموون و دەستهەڵاتی جولەکە هاتەکایەوە، ئەورووپاش کەوتە نێو چاخە تاریکەکان.

ئینسکۆلۆپیدیای ئینگلیزیش سەبارەت بەم مەسەلەیە دەڵێ: بازرگان و سووخۆرانی جولەکە زۆر حەزیان لە بواری بازرگانی بوو، ئەوەی لەم بوارەشدا یارمەتیدەریان بوو، کارامەیی و بڵاوبوونەوەیان بوو لە گشت شوێنێکدا.. زۆربەی بازرگانیی ئەورووپا لە چاخە تاریکەکاندا لەژێر دەستی جووەکاندا بوو ، بەتایبەتیش بازرگانیکردن بە کۆیلە.

کاتێك دەنوارینە پارە و دراوی کۆنی پۆڵۆنی و هەنگاری، دەتوانین هەست بە کاریگەریی ئەو هەژموونە ڕەهایەی جووەکان

بکەین، ئەم دراوانه چەند نەخشێکی یەهوودییان لەسەرە.. ئەمەیش نیشانەی سووربوونی جوولەکە بووە بۆ کۆنترۆلکردنی دراو و دواتریش دەرکردن و لە سکەدانی ئەو دراوەش هەر لەژێر دەستی خۆیاندا بووە. سووخۆرانی جوولەکە لەو کاتیەوە دروشمێکیان بۆ خۆیان هەڵبژاردبوو کە دواتر (ئامشل مایەر پاوەر -١٧٤٣- ١٨١٢ی زاینی) پێی بەناوبانگ بوو، دروشمەکە دەڵێ: لێگەڕێن ئەرکی دەرچوواندن و لەسکەدانی دراوی نەتەوە و گەلێك بگرینە ئەستۆ و سەرپەرشتی بکەین، ئەوجا پاشان گوێ بەوە نادەین کێ یاسایەکان بۆ ئەو نەتەوە و گەلە دادەنێت! !.

ئامشل مایەر پاوەر ئەم دروشمەی وەك تیز و پێشنیازێك خستووەتە بەردەم هاوبەشەکانی، بۆئەوەی کرۆکی ئەو پاڵنەرەیان بۆ راڤە بکات کە وای لە سووخۆران کردووە لە ساڵی ١٦٩٤دا هەوڵی کۆنترۆڵکردنی بانکی ئینگلترا بدەن.

بارۆنەکان -ئەوانەی سەرانی ئاری بوون- سووربوون لەسەر شکاندنی قۆرغکارییە یەهوودییەکەی نێو بواری بازرگانی و دراو و ئاڵوێرەکانی ئەوروپا.. هەر ئەمەیش پاڵنەری سەرەکییان بوو کاتێك لە ساڵی ١٠٩٥ دا بەرەکەتی هەندێك ڕێبەری مەسیحییان وەدەستهێنا بۆ ئەوەی جەنگەکانی خاچپەرستی یان جەنگە پیرۆزەکان بەڕێوەببەن.

لەنێوان ساڵانی ١٠٩٥ و ١٢٧١دا هەشت هەڵمەتی خاچپەرستان ڕێکخرا، ئامانجی ڕووکەش و بەرچاوی هەڵمەتەکان پاراستنی ئەو مەسیحییانە بوو کە سەردانی لانکەی مەسیحیان دەکرد، ئامانجێکی دیکەشیان دامەزراندنی حوکمڕانییەکی مەسیحی بوو لە فەلەستین.. بەڵام ڕاستییەکەی چەند جەنگێك بوون و بۆ دابەشکردنی دانیشتووانی

ئەورووپا بەسەر دوو بەرەی دژ بەیەك هەڵگیرسێندران: یەکەمیان لەگەڵ جوولەکەکان بوون و دووەمیشیان دژیان بوون.

کەنیسەی کاسۆلیکی لە ساڵی ١٢١٥دا چوارەمین کۆنگرەی خۆی بەڕێوەبرد، بابەت و پرسی سەرەکیی کۆنگرەکە شرۆڤەکردن و تاوتوێکردنی دەستدرێژییەکانی جوولەکە بوو لە گشت وڵاتانی ئەورووپیدا... لەو ماوە مێژووییەدا ڕێبەرانی کەنیسە و سەرکردەی دەوڵەتەکان بە یەکگرتوویی کاریان دەکرد.. ڕێبەرانی کەنیسە ڕەزامەندیی تەواوی خۆیان لەهەنبەر بەردەوامبوونی هێرش و هەڵمەتە خاچپەرستییەکاندا دەربڕی.. هەروەها لەپێناو دانانی ئاستێك بۆ ئەو سووخۆرییەی جوولەکەکان خەریکی بوون، چەند بڕیار و ڕاسپاردەیەکیان دەرکرد .. بۆ گەیشتن بەو ئەنجامەش چەند ڕێنماییەکیان دەرکرد تیایاندا داوای دیاریکردن و سنووربەندکردنی شوێنی نیشتەجێبوونی جوولەکەکانیان دەکرد، بەو واتایەی دەبووایە جووەکان تەنیا لە گەڕەکە تایبەتییەکانی خۆیاندا نیشتەجێ ببن و نەتوانن ماڵەکانیان ببەنە گەڕەکەکانی دیکە، هەروەها ڕێگەشیان لە مەسیحییەکان گرت ببنە لایەنێکی بەکارهاتوویان و نەدەبوایە بەهیچ شێوەیەك لە مامەڵەی جوولەکەکاندا ببنە بریکار، ئەمەیش بۆ ڕێگەگرتن بوو لە سووخۆر و بازرگانانی جوولەکە بۆ ئەوەی نەتوانن مەسیحییەکان وەك نمای کارەکانیان بەکاربێنن، چونکە جوولەکەکان لە ڕێگەی هەندێك کرێگرتەی مەسیحییەوە چەند گرێبەست و پەیماننامەیەکی گوماناویان دەبەست، لە کاتی ئاشکرابوونیشدا مەسیحییەکان ئۆباڵ و سزای کارە ناڕەوایەکانی جوولەکەکانیان دەگرتە ئەستۆ... لەلایەکی دیکەوە یاسایەکان جوولەکەکانیان

قەدەغەکرد ژنان و کچانی مەسیحی لە مال و دەستگەکانی خۆیاندا بەکاربێنن، چونکە ئەو ژن و کچانەیان لەخشتە دەبرد و دەیانکردنە لەشفرۆش و لەپێناو وەدەستهێنانی پارە و هەژموونیش بەکاریان دەهێنان.. دواتریش چەند یاسایەکی دیکە دەرچوون رێگەیان لە جوولەکەکان گرت هەندێك کردەی دیکەی بازرگانی بەرێوەببەن.. بەلام کەنیسە بە گشت هێز و دەستهەلاتی خۆی و بە پالپشتیی سەرکردە و رێبەری دەولەتەکانیش نەیتوانی سەرانی پارە و دارایی بخاتە ژێر رکێفی خۆی و ملیان پێ کەچ بکات... ئەو یاسایانە ئاگری رقوکینەی نوورانییەکانیان دژ بە کەنیسەی مەسیح خۆشکرد، بۆیێ لەپێناو لاوازکردن و بێدەستهەلاتکردنی کەنیسە و جیاکردنەوەی لە دەولەت، نەخشە و پیلانیان دانا.. جا نوورانییەکان بۆ گەیشتن بەم ئامانجە، لەنێو خەلك و جەماوەری سادەدا بیرۆکەی عەلمانی و بێ ئایینیان بلاو کردەوە.

حکوومەتی فرەنسی لە سالی ۱۲۵۳دا چارەسەرێکی ریشەیی بۆ گرفت و پرسی جوولەکە دانا و بەهۆی پێشێلکردنی یاساوە هەر هەموویانی وەدەرنا، بەشێکی زۆری دەرکراوەکان پەنایان بردە بەر ئینگلترا و ئەو ولاتەش وەك پەناهەندە وەریگرتن.. تا سالی ۱۲۵۵ جوولەکەکان توانیان کۆنترۆلی چەند گەورە پیاوێکی بواری کەنیسەی ئینگلیزی و زۆرێك لە پیاوماقوولان و دەرەبەگەکان بکەن.. ئەم سووخۆرانە و ئەوانەی بە دانایانی جوولەکە ناوبانگیان دەرکردبوو، سەر بە نوورانییەکان بوون.. ئەمەیش لە میانی ئەو لێکۆلینەوەیە ئاشکرا بوو کە شا هێنری سێیەم لەهەنبەر ئەو ئابرووچوون و قولبڕی و بەرتیل و تاوانانەی بۆنیان بە گشت لایەکدا بلاو ببوویەوە، فەرمانی بەرێوەبردنی دەرکرد، بەتایبەت دوای کوشتنی سان هیۆ ئۆف لینکۆلن لە سالی

١٢٥٥دا، لێکۆڵینەوەکان سەلماندییان هەژدە جوولەکە ئەو کردانەیان ڕێکخستووە، بۆیێ درانە دادگە و فەرمانی لەسێدارەدانیان بەسەردا جێبەجێ کرا.

شا هێنری لەساڵی ١٢٧٢دا مرد، دواتر شا ئەدواردی یەکەم بووە جێنشین و فەرمانی قەدەغەکردنی سووخۆریی جوولەکەکانی دەرکرد.. دواتریش لە ساڵی ١٢٧٥ دا چەند یاسایەکی تایبەت لە پارلەمان دەرچوون و بە یاسایەکانی تایبەت بە جوولەکە ناونران.. ئامانج لەو یاسایانە کەمکردنەوەی هەژموون و دەستهەڵاتی سووخۆرانی جوولەکە بوو لەسەر گشت قەرزارانیان، نەك هەر قەرزارە مەسیحییەکان بەتەنیا، بەڵکو جوولەکە هەژارە قەرزارەکانیشی گرتەوە.. ناکرێ ئەو یاسا و سیستمانە بە دوژمن و دژبەری سامییەت دابندرێ، چونکە پارێزگەری لەو جوولەکانە دەکرد کە پابەندی یاسایەکانن.

سووخۆرانی جوولەکە پێیان وابوو لەو جارەشدا، دەتوانن بەرەنگاری فەرمانەکانی پاشا ببنەوە.. بەڵام هەڵەیەکی گەورەیان کرد، چونکە پاشا فەرمانی دەرکردنی گشت جوولەکەیەکی لە ئینگلتەرادا دەرکرد.. ئەمە دەستپێکی ئەو دۆخە بوو کە مێژوونووسان بە وەدەرنان و دوورخستنەوەی مەزن ناویان بردووە.

دوای ئەوەی شا ئیدوارد هەنگاوی یەکەمی هەڵێنا، سەکسۆنیا لە ساڵی ١٣٤٨ و هەنگاریا لە ساڵی ١٣٦٠ و بەلجیکا لە ساڵی ١٣٧٠ و سلۆڤاکیا لە ساڵی ١٣٨٠ و نەمسا لە ساڵی ١٤٣٠ و زەوییە نزمەکان (هۆڵەندا) لە ساڵی ١٤٤٤ و لە کۆتاییشدا ئیسپانیا لە ساڵی ١٤٩٢ هەمان هەنگاوی شا ئیدواردیان هەڵێنا.

وەدەرنانی جوولەکەکان لە ئیسپانیا گرنگییەکی تایبەتی هەبوو.. چونکە لە سەدەی چواردەیەمدا سووخۆرانی جوولەکە بۆ یەکەمین جار

توانیان وەها لە حکوومەتی ئیسپانی بکەن مافی وەرگرتنی باج وەدەستبهێنن و ڕاستەوخۆ باج لە گەلی ئیسپانی وەربگرن، ئەمەش وەك دەستەبەرکردن و نەفەوتانی ئەو قەرزە بووە کە بەیانەخشیە حکوومەت.. سووخۆرانی جوولەکە بە خراپترین شێوە سوودیان لەو دەرفەتە وەرگرت، هێندە توندوتیژ و دڕندانە بوون ئەگەر خەڵك نەیتوانیبایە قەرزەکانیان بداتەوە، داوای هۆقە گۆشتێکیان لە خەڵکی قەرزار دەکرد، ئەم ڕەفتارەش دڵی خەڵکی پڕ لە ڕق و تووڕەیی کرد و یەك چەخماخە بۆ تەقینەوەی ڕق و تووڕەییەکە بەس بوو... چەخماخەی ڕق و تووڕەییەکەش لەنێو ئەو گوتارە ئاگرینانە تیشکیان دەدا کە فێرناندۆ مارتسنسز دەیخوێندنەوە و بەهۆیەوە جەماوەر ڕاپەڕین و یەکێك لە گەورەترین قەسابخانە خوێناوییە بەناوبانگەکانیان بەرپاکرد.. ئەمەیش یەکێکە لەو نموونانەی کە جوولەکەکان بەهۆی سیاسەتی سەرکردە و ڕێبەرە تاوانکارەکانیان خەڵکی بێوەی و بێگوناهیان هاندا.

جوولەکەکان لە ساڵی ١٤٩٥ لە لیتوانیا و لە ساڵی ١٤٩٨ لە پورتوگال و لە ساڵی ١٥٤٠ لە ئیتاڵیا و لە ساڵی ١٥٥١ لە باڤاریا وەدەرنران.

لێرەدا دەبێ ئاماژە بە خاڵێکی گرنگی نێو ئەو ڕێکارانە بکەین، هەندێك لە پارەدەر و دەستڕۆیشتووانی جوولەکە تەگبیریان دەکرد لەبۆردۆ و ئەفینۆن و چەند مەملەکەتێکی بابەوی و مەرسیلیا و باکووری ئەزلزاس و بەشێك لە ئیتاڵیای باکوور پەناگە و شوێنی حەوانەوە بۆ خۆیان دەستەبەر بکەن.. مەسەلەکەش هەر وەك ئینسکۆلۆپیدیای بریتانی لەبارەیەوە دەدوێ بەمجۆرەی لێهات: جەماوەری جوولەکە دیسانەوە خۆی بینییەوە بەرەو خۆرهەڵات و بەتایبەت بەرەو هەردوو ئیمپراتۆریای پۆلۆنی و تورکی دەچێت.. بەڵام هەندێك لەو جوولەکانەی

ئێش و ئازاری مانەوەی نێو خۆرئاوایان لە ئاوارەیی پێ باشتر بوو، کەوتبوونە بەر کۆی ئەو کۆتوبەندانەی لە قۆناغی پێشوودا بەسەریاندا سەپێندرابوو.

بەمشێوەیە دەتوانین بڵێین چاخە تاریکەکانی جوولەکە لەگەڵ نیشانە و دەرکەوتەکانی چاخی ڕێنسانسی ئەورووپادا بەدیارکەوتن.. ئەمەیش پاڵپشتیی لە ڕاستی و دروستیی بیردۆزی هەندێك لە مێژوونووسان دەکات کە پێی وایە نەتەوە و گەلانی ئەورووپا تەنیا لە کاتی خۆ ڕاپسکاندن و ڕزگاربوون لە چرنووکی ئابووریانەی جوولەکە توانییان بچنە نێو چاخی ڕابوون و گەشەکردنەوە.

ئەو جوولەکانەی لە ئەورووپادا مابوونەوە دوای کردە گەورەکەی کۆچپێکردنی بەزۆر، هەر لە گەڕەکەکانی خۆیان نیشتەجێ بوون کە بە جیتۆ ناو دەبران و جوولەکەکانیش بە (کاحل) ناویان دەبرد، لەوێدا بەسەر جوولەکەکان سەپێندرابوو دوور لە جەماوەری گەل و نەتەوەکان بژین، لەوێدا حاخام و دەستەهەڵاتدارانیان حوکمڕانییان بەسەردا دەکردن، ئەو حاخام و دەستەهەڵاتدارانەش ملکەچی فەرمان و ڕێنماییەکانی نوورانییەکان و گەورە سووخۆرانی جوولەکە بوون، مەبەستمان ئەو سووخۆرانەیە لە هەندێك وڵاتی ئەورووپیدا توانیان لە پێگە و پۆستەکانی خۆیاندا بمێننەوە.. بەکرێگیراوانی نوورانییەکانیش لە گەڕەکەکانی جیتۆدا نیشتەجێ ببوون، دژ بەو کەسانەی وەدەریان نان و دایانبڕیون ژەهری ڕق و کینە و گیانی تۆڵەکردنەوەیان دەڕژاندە دڵی جەماوەری جولەکە. هەروەها حاخامەکانیش بە گوێچکەی جوولەکەکانیان دەچرپاند هەر ئەوان گەلی هەڵبژێردراوی خودان و ڕۆژی تۆڵەکردنەوە بێگومان زۆر نزیکە و هەر خۆیان دەبنە خاوەنی گۆی زەوی و هەموو شتەکانی سەری.

دەبێ ئەوەش بڵێین زۆربەی ئەو جوولەکانەی بەرەو ئەورووپای خۆرهەڵات کۆچیان کرد. ئەوەیان بەسەردا سەپێندرابوو تەنیا لە شوێنی دەستنیشانکراوی نیشتەجێبوونیان بژین، ئەو شوێنەش کەوتبووە سەر سنووری خۆرئاوای ڕووسیا و لە کەنارەکانی دەریای بەلتیك لە باکوورەوە تا دەگاتە کەنارەکانی دەریای ڕەش لە باشووردا درێژ ببوویەوە.. زۆربەشیان بە ڕەچەڵەك جوولەکەی خەزەری بوون.. جوولەکە خەزەرییەکان بە ڕۆشنبیری و کەلتووری یەدیش ناسراون (یەدیش ناوی ئەو زمانەیە کە پێی دەئاخڤن)، هەروەها بەوە ناسراون زۆر دڵڕەش و نەگریس و قرچۆکن، لە مامەڵە ئابوورییەکانیشاندا ڕێگەی زۆر نەگریس دەگرنە بەر و ئەخلاقیان زۆر نزم و خراپە..لێرەدا دەبێ لەو عیبرانییە دێرینانەیان جیا بکەینەوە کە تەورات باسی کردوون، چونکە ئەو عیبرانییانە بەزۆری کەسانی بەئەدەب و ڕەوشتبەرز بوون.

بەکرێگیراوانی نوورانییەکان لەنێو گەڕەکەکانی جیتۆدا ئاگری ڕق و کینە و حەزی تۆڵەکردنەوەیان خۆش دەکرد.. وردە وردە هەلومەرجەکەیان قۆستەوە و دەستیان بە ڕێکخستن کرد، تا بووە بزووتنەوەیەکی شۆڕشگێڕیی جیهانی و ئامانجی تۆقاندن و وێرانکاری بوو.

سەران و کەسە بەناوبانگەکانی بواری دارایی ئەم بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەیان پێشخست، تا کردیانە کۆمۆنیزمی جیهانی... ئەوانە کاری توندوتیژانەی تاکەکەسییان ڕێکدەخست تا بووە بزووتنەوەیەکی سیستماتیکی شۆڕشگێڕی و دواتریش بۆ گەڕاندنەوەی جوولەکەکان بۆ ئەو وڵاتانەی پێشتر بەزۆر لێیان وەدەرنرابوون، پیلانێکی ڕێکوپێکیان ڕێکخست، گەڕانەوەکەش بەشێوەی دزەکردن بوو، چونکە لە ڕووی یاساییەوە قەدەغە بوو بگەڕێنەوە ئەو وڵاتانە.. جا لەبەرئەوەی ڕێگەیان

لیّ گیرابوو لەو وڵاتانە نیشتەجیّ ببن و کاریان دەستکەویّ، پارە و سەرمایەیەکی زۆریان خرایە بەردەست بۆ ئەوەی سیستمی بازاڕی ڕەش دامەزرێنن، لەو بازاڕانەدا گشت جۆرە بازرگانی و ئاڵوێرێکی قەدەغەکراویان دەکرد.. هەروەها بەپێی ڕێبازی کۆمپانیای نهێنیی قۆرغکردن کاریان دەکرد، ئەمەیش ڕێگەی بۆ بارۆنەکانی دارایی خۆشکرد پارە بۆ ئەو تۆڕانە دابین بکەن تاکو بە نهێنی بمێننەوە.

بەڵام گومانی چەند نووسەر و مێژوونووسێکی وەك کۆنت دی بۆنسین و خاتوو نیستا و وبستەر و سێر و ترسکۆتیان وروژاند و ئەو نووسەرانە گەیشتنە ئەو باوەڕەی نوورانییەکان هێز و دەستی شاراوەی پشت بزووتنەوەی شۆڕشی جیهانین.. هەردوو نووسەر ویلیام فۆس و سیسیل گیراهتی لە پەرتووکەکەیاندا بەناوی (الحلبە الاسبانیە) دەڵێن: پرسی ناسین و ئاشکراکردنی سەرکردە و ڕێبەرە ڕاستەقینەکانی ئەو کۆمپانیایە قۆرغکارییە نهێنییەی جیهانی کۆنترۆڵ کردووە و چۆنییەتیی گەیشتنیان بە ئامانجەکانیان مەسەلەیەکە و لە دەرەوەی بواری ئەم پەرتووکەدایە.. بەڵام هەر بە یەکێك لە گرنگترینی ئەو پرسانە دادەندریّ کە دەبیّ چارەسەری بۆ بدۆزرێتەوە... جا ئەو کەسەی ڕۆژێك ئەو مەتەڵە هەڵدێنیّ و دەیخاتە بەر چاوی خەڵك، پیاوێکی زۆر دلێر و بەجەرگە، ژیانیشی بەبەراورد بەو ئەرکەی چاوەڕوانیەتی هەر هیچ نییە، ئەرکەکەش بریتییە لە ئاگادارکردنەوەی جیهان لەمەڕ ئەو ڕێکار و کارانەی کۆمەڵەی ئەهریمەن دەیگرنەبەر و خۆیان وەك کاهینانی ئایینێکی نهێنی سەپاندووە و دەیانەویّ ئایینەکەیان بەسەر جیهاندا بسەپێنن.

ئێمە بە شرۆڤەکردنی ئەو ڕاستییانەی خوارەوە دەتوانین بڵێین پیلانی دزەکردنی جوولەکەکان بۆ نێو ئەو وڵاتانەی لێیانەوە وەدەرنراون، سەرکەوتنی وەدەستهێناوە: چونکە جوولەکەکان لە ساڵی ١٦٠٠دا

گەڕاوەنەتەوە ئینگلترا و سالی ١٥٠٠ گەڕاوەنەتەوە مەجەر، بەلام لە سالی ١٥٨٢ دووبارە وەدەرنراوەنەتەوە. هەروەها سالی ١٥٦٢ گەڕاونەتەوە سلۆڤاکیا و لە سالی ١٧٤٤ دووبارە بەزۆرەملێ دەرکراونەتەوە. سالی ١٧٠٠ گەڕاونەتەوە لیتوانیا. جا بەبێ ڕەچاوکردنی ئەوەی چەند جار دەرکراون، بەلام ئەوان گشت جارێک کۆمەڵەیێك تۆڕ و ڕێکخستنی شاراوەیان لە دوای خۆیان جێهێشتووە و پیلانیان بۆ چالاکیە شۆڕشگێڕییەکان داناوە و ئاشووبیان ناوەتەوە.

لێرەدا لەلای گەورەترین سەرانی پیلانگێڕی ئەهریمەنی دەوەستین کە بە نوورانییەکان ناسراون.

ڕوون و ئاشکرایە حاخامەکانی جوولەکە لە لێکدانەوەی مانا نهێنییەکانی نووسراو و پەڕتووکە پیرۆزەکاندا بانگەشەی دەستهەلاتێکی ڕەها دەکەن، پێشیان وایە ئەمە بەپێی سرووشێکی تایبەتی خواوەندییە.. بەلام ئەگەر ئەو کەسانە ئامرازێکیان لەبەر دەستدا نەبووایە سرووشە وەرگیراوەکانیان بخەنە واری کردارییەوە، ئەوا ئەم بانگەشەیە گرنگییەکی ئەوتۆی نەدەبوو.. لەبەرئەوە، ژمارەیەك سووخۆر و حاخامە گەورەکان و بەڕێوەبەران و کەسانی دەستهەلاتدار کۆبوونەوە و بڕیاریان دا کۆڕبەندێکی نهێنی دامەزرێنن کار بۆ وەدەیهێنانی ئامانجەکانیان بکات، ناویشیان لە کۆڕبەندەکەیان ناوە کۆمەلگەی نوورانی.

بەشی دووەم

شۆڕشی ئینگلیزی

(١٦٤٠- ١٦٦٠ زاینی)

هێزە شەڕخوازەکان گەیشتنە ئەو ڕاستییەی چنگگیرکردنیان لە سیستمەکانی دەستهەلأت و حکوومەتەکانەوە تەنیا لەمیانی کۆنترۆلکردنی خاوەن پۆست و پایە گەورەکانی نێو کۆشك و تەلارەکانی دەستهەلأتی ئیمپراتۆرییاییەکان دەبێت، ئەمەیش دەرفەت دەڕەخسێنی چنگ لە سەرچاوە و سامانەکان گیر بکەن، بە کورتی ئابووری زەوت بکەن و دەستی بەسەردا بگرن.

ڕاستییەکی مێژوویی هەیە مێژوویی هەیە و بریتییە لەوەی شا ئەدواردی یەکەمی شای ئینگلترا یەکەمین کەس بووە جوولەکەی لە ولأتەکەی خۆیدا وەدەرناوە، لەبەرئەوە سەرکردە و بارۆنە داراییەکانی جوولەکە لە فەڕەنسا و ئەلمانیا، بڕیاریان دا ئینگلترا ئامانجی یەکەمیان بێت.

بەمشێوەیە شانە نووسەتووەکانیان دووبەرەکی و تەنگوچەڵەمەیان لەنێوان شا و حکوومەتەکەی و خاوەنکار و فەرمانبەرانی و کرێکار و خاوەن کارگە و دواتریش لەنێوان دەوڵەت و کەنیسەدا نایەوە.. پیلانگێڕەکان بیردۆز و بۆچوونی دژ بەیەکیان دەهێنایە ئاراوە کە بانگەشەی چارەسەری جۆراوجۆری پرسە سیاسی

و ئایینییەکانیان دەکرد، ئەمەیش بۆ تێکدانی ڕیزی گەلی ئینگلیز و دابەشکردنیان بوو بۆ سەر بەرەی دژ بەیەك... سەرەتا گەلی ئینگلیزیان دابەش کردە سەر دووبەر و سەنگەری: پرۆتستانتی و کاسۆلیکی... دواتر بەرەی پرۆتستانیش دابەش بووە سەر دوو کۆمەڵەی: پابەند و سەربەخۆیەکان.

جا کاتێك ناکۆکی کەوتە نێوان شارلی یەکەم و پەرلەمانی ئینگلترا، بەکرێگیراوانی سەر بە (مناسح بن ئیسرائیل)ی سووخۆر پێوەندییان بە ئۆلیڤەر کرۆمویلی سەرکردەی بەرهەڵستکاری ئینگلیزی کرد، و پێیان گوت ئەگەر بێت و بتوانێ ئەو پرۆژە نهێنییەیان بۆ جێبەجێ بکات کە مەبەستی ڕووخاندنی عەرشی بریتانیابوو، ئەوا پارەوپوولێکی زۆری پێدەبەخشن.

هەروەها فرناندیز کارفاجالی ڕێبەری پورتوگالیی بە ڕەچەڵەك جوولەکە ڕۆڵی پیلانگێڕ و نەخشەدانەری سەرەکیی کارویارە سەربازییەکانی کردەی کرۆمویلی دەگێڕا، بۆیێ سەرلەنوێ لایەنگرانی کرۆمۆیلی ڕێکخستەوە کە بە (سەرە خڕەکان) ناسرابوون، دواتر سوپایەکی نموونەیی لێیان پێکهێنا، باشترین چەك و پێداویستیی جەنگیشی بۆ دەستەبەر کردن.. جا لەو کاتەی کودەتایەکە لە واری جێبەجێکردندا بوو، سەتان تێکدەری ڕاهێنەر هێنرانە نێو ئینگلترا، بۆ ئەوەی تەڤلی تۆڕ و شانە نهێنییەکانی سەر بە جوولەکەکان ببن.. هەمان شتیش لەم ڕۆژگارەدا لە ئەمریکا بەڕێوە دەچێت.

تۆڕ و شانە نهێنییەکانی جوولەکە لە ئینگلترای ئەو کاتیدا بەسەرۆکایەتیی جوولەکەیەك بوو بەناوی دی سۆز.. هەروەها فرنالدیز کافاجال بەهۆی دەستهەڵات و هەژموونەکەی خۆیەوە توانی (دی سۆز)

وەك باڵیۆزی پورتوگال لە ئینگلتەرا دامەزرێنیّ.. سەرکردە و ڕێبەرانی ئاژاوەگێڕی جوولەکە لە ماڵی ناوبراو کۆ دەبوونەوە هەر لەو ماڵەشدا پیلانی کودەتا و سیناریۆیەکانیان بەڕێوە دەبرد، چونکە پارێز بەندیی سیاسی و دیبلۆماسی هەبوو.

بڕیاری یەکەمی پیلانگێڕەکان دروستکردنی دووبەرەکی بوو لەنێو گەلی ئینگلیزی و نانەوەی ناکۆکی لەنێوان کەنیسە و دەوڵەتدا.. بۆ گەیشتن بەو ئامانجەش ڕێبازی کالفنیان ئاخنییە نێویەوە، خودی ئەو ڕێبازەش دەستکردی خودی جوولەکەکان بوو.. ناوی تەواوی کالفن (کۆهین) بوو، لە کاتی سەفەرە بانگخوازییەکەی لە سویسراوە بەرەو فرەنسا ناوی خۆی گۆڕیبوو، سەفەرەکەشی لەپێناو بانگەشەکردن بوو بۆ بیروباوەڕەکەی.. کاتێکیش بەرەو ئینگلتەرا دەچێت ناوی خۆی دەگۆڕیّ بۆ کالفن.. مێژوو بۆمانی ڕوون دەکاتەوە کە چۆن سویسرا لانکە و پێگەی یەکەمی زۆرێك لە شۆڕش و پیلانگێڕییەکان بووە.. هەروەها ئەوەش بەدیار دەخات کە سەرکردە و ڕێبەرە شۆڕشگێڕەکانی جوولەکە لەپێناو شاردنەوەی ڕەچەڵەکە ڕاستینەکەی خۆیان ناوی خۆیان گۆڕیوە.

لە ساڵی ١٩٣٦ و لەنێو ئاهەنگی ڕێکخراوی بنای برێسی جوولەکە لە پاریسدا، ئاهەنگێڕەکان بەوپەڕی گوڕوتاوەوە جەختیان لەوە کردەوە کالفن بە ڕەچەڵەك جوولەکە بووە.

سەرکردە و ڕێبەرە شۆڕشگێڕەکان جگە لە دەمەتەقیّ و بێزبازییە ئایینییەکان، چەند گرووپ و دەستە و تاقمێکی چەکداریشیان بۆ زیاتر تەشەنەسەندنی ئاگری ئاشووب و شڵەژان لە سیاسەت و کاردا ڕێکدەخست.. ڕاڤە و باسی تێرووپڕی لایەنێکی پڕ لە نهێنیی شۆڕشی

ئینگلیزی و وردەکارییەکانی دیکەی ئەو قۆناغە، لە هەردوو بەش و بەرگە قەبارە گەورەکەی ژیانی شا شارلی دووەم دەبینین کەوا ئیسحاق دزرائلی (١٧٦٦-١٨٤٨) داینـاوە، نـاوبراو یەکێکە لە جوولەکە ئینگلیزییەکان و چەندان جار سەرۆکوەزیران بووە و باوکی بنیامین لۆرد بیکۆنسفێلد بووە.. ئیسحاق دزرائیلی لە پەرتووکەکەی خۆیدا ئەوە بەدیاردەخات زانیاریی بەهادار و گرنگی لە میلخوار دی سالمی جوولەکە وەرگرتووە کە لە حکوومەتی ئەو کاتی بریتانیادا نوێنەری فەرەنسا بووە.. دزرائیلی لە پەرتووکەکەی خۆیدا تیشک دەخاتە سەر وێکچوون و هاوشێوەیی جۆرەکانی پیلانداڕان و ئامادەکارییەکان بۆ ئەو کردانەی پێش هەردوو شۆڕشی ئینگلیزی و فەرەنسی کەوتوون... بەمشێوەیە دەتوانین زۆر بەڕوونی کاریگەری و ڕۆڵی دەستی شاراوەی ڕێکخەرانی بزووتنەوەی شۆڕشی جیهانی لە هەردوو شۆڕشدا ببینین.

بەڵگەی تەواوی تاوانبارکردنی کرۆمۆیل بە بەشداریکردن لە پیلانگێرییە شۆڕشگێڕییەکەی جوولەکەی جیهانی، کەوتووەتە دەست لۆرد (ئەلفرێد دۆگلاس)کە سەرنووسەری گۆڤاری هەفتانەی لین ئینگلش بووە و کۆمپانیای پەخشی باکوور لە بریتانیادا دەری کردووە.. لۆرد دۆگلاس لە گوتارێکیدا کە لە ژمارە ٣ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٢١ی گۆڤارەکەدا بڵاو کراوەتەوە، باس لەوە دەکات چۆن لە ئەمستردامی هۆڵەندا گەیشتووەتە لای هاوڕێی (بەڕێز ل.د. فان فالکرت)، بەرگێکی بزری دۆسییەکانی کەنشت مولجیمی دەستکەوتووە.. ئەم بەرگە لە سەردەمی جەنگی ناپلیۆنیدا بزربووە و چەندان دۆسیە و نامەی تیادایە و بەڕێوەبەرانی ئەم کەنشتە ناردوویانە و گەیشتووەتە دەستیان.

ئـەم دۆسـییە و نامانـە بـە ئـەڵمانی نووسـراون، یـەکێکیان کـە ڕێکەوتی شەشی حوزەیرانی ساڵی ١٦٤٧ی لەسـەرە لـە (ئـەی. کـەی) واتا ئۆلیڤەر کرۆمۆیلەوە بۆ ئیبنزبرات نێردراوە و تیایدا نووسراوە:

لە بەرانبەر یارمەتیی مادیدا بەرگری لـە قبـوڵکردنی جوولەکـەکان لە ئینگلترا دەکەم.. بەڵام ئەمە ئەستەمە تـا ئـەو کاتـەی پاشا شـارڵ زیندوو بێت.. بـەبێ دادگـەیکردن ناتواندرێ شـارل لـە سـێدارە بـدرێ، لەبەرئـەوە پێشنیاز دەکـەین تـیرۆر بکـرێ.. بـەڵام ئێمـە ناچینە نێـو ڕێکاری پەیداکردن و ئامادەکردنی بکوژەکە، وەڵێ ئەگەر ویستی ڕابکات ئێمە یارمەتیی دەدەین.

حاخـام بـرات لـە ڕێکـەوتی ١٢ ی تـەمووزی سـاڵی ١٦٤٧دا لـە وەڵامـی ئـەم نامەیـەی سـەرەوە، نامەیـەکی دیکـە دەنووسـێت، لـە نامەکەیدا هاتووە:

ئێمە لەو کاتـەدا یارمـەتیی مـادیی پێشـکێش دەکـەین کـە شـارل لاببرێـت و جوولەکـە لـە ئیـنگلترا وەربگیرێـن... تیرۆرکـردن زۆر مەترسـیدارە... دەبـێ دەرفـەتی هـەڵاتن بدرێتـە شـارڵ.. ئەوسـا دەستگیرکرانەکەی بۆ دادگـەییکردن و لەسێدارەدانی دەبێتـە هۆیـەکی لـەبار و گونجـاو... یارمەتییەکـەش زۆر و مشـە دەبێـت.. بـەڵام پـێش بەڕێوەچـوونی دادگەییەکـە، گفتوگـۆکردن لەسـەر مەرجـەکانی چ سوودێکی نییە.

لە دوانـزەی نۆڤێنبـەری هـەمان سـاڵدا، دەرفـەت بـۆ شـا شـارڵی یەکـەم ڕەخسـێندرا هـەڵبێت.. دواتـریش –بێگومـان– دەسـتگیر کـرا.. هـەردوو گـەورە مێژوونووسـی بریتـانی هـۆلیس و لودلـۆ کـۆکن لەسـەر ئـەوەی هـەڵاتنی پاشـا و دواتـر ڕێگـەلێگرتنی بـە پـیلان و تـەگبیری

کرۆمۆیل بووە.. دوای وەستاندنی پاشاش ڕووداوەکان زۆر بەخێرایی هاتنە پێشێ، چونکە کرۆمۆیل گشت ئەندامانی پارلەمانیی سەر بە پاشای پاکتاوکرد.. بەلأم ئەنجوومەنەکە لە دانیشتنەکەی خۆی لە شەوی پێنجی دیسێمبەری ساڵی ١٦٤٨دا، لەگەڵ ئەو پاکتاوەی دەرهەقی کرا و بە زۆرینەی دەنگی ئەندامەکانی سازش و ملکەچییەکەی پاشایان پەسند کرد و بۆ گەیشتنە ڕێککەوتنێکی نوێ لەگەڵیدا بە کارێکی تەواویان دانا.

واتای ئەمە بۆ کرۆمۆیل نەمانی ڕۆڵەکەی و بێبەشکردنی بوو لەو پارە و پوولەی سەرانی جیهانیی بواری دارایی پێیان دابوو، بۆیێ دووبارە بۆ دەستەوەشاندن دەستی بە براوتی نوێ کردەوە.. لەبەر ئەوە فەرمانی بە کۆلۆنێل بڕاید کرد هەموو ئەو ئەندام پارلەمانانە پاکتاو بکات کە لە پێناو ڕێککەوتن لەگەڵ پاشادا دەنگیان دابوو..ئەوەی دواتر ڕووی دا ئەو ڕووداوە بوو کە لە پەرتووکی مێژوویی قوتابخانەکاندا بە پاکتاوکردنی بڕاید ناسراوە.. دوای ئەو پاکتاوکردنە تەنیا پەنجا ئەندام لە ئەنجوومەنەکەدا مانەوە، لە پێناو بەرژەوەندیی کرۆمۆیلدا دەستهەلأتێکی ڕەهایان گرتە دەست.. لە نۆی کانوونی دووەمی ساڵی ١٦٤٩دا پێکهێنانی دادگەیەکی باڵای داد ڕاگەیەندرا و ئەرکەکەشی دادگەییکردنی پاشا بوو.. بەشێکی زۆری ئەندامانی ئەو دادگەیەش داروەستە و خەڵکانی نێو سوپایەکەی کرۆمۆیل بوون.. کاتێکیش پیلانگێڕان نەیانتوانی تەنیا یەك ناوقاتی ئینگلیزیش بدۆزنەوە دژ بە پاشا ڕۆڵی داواکاری گشتی ببینێ ، کارفاجال جوولەکەیەکی بێگانەی بۆ ئەو ئەرکە ڕاسپارد کە ناوی (ئیسحاق دۆریسلاوس) بوو و لە ئینگلترادا بەکرێگیراوی و کاری بۆ مناسح بن

ئیسرائیل دەکرد .. ئەوسا شارڵی یەکەم نەك بەو تۆمەتانەی گەلی ئینگلیزی دابوویانە پاڵی، بەڵکو بەو تۆمەتانە کرا کەوا سووخۆرە جیهانییەکانی جوولەکە ئاراستەیان کردبوو.. لە ٣٠ حوزەیرانی ساڵی ١٦٤٩دا فەرمانی کوشتنی پاشا بە ئاشکرا و لەبەردەم کۆشکی میوانداریی وایتهۆل لە لەندەن بە گیوتین جێبەجێ کرا.

بەمشێوەیە سووخۆرانی جوولەکە و کاهینانی کەنشتی ئەمریمەن تۆڵەی ئەو کۆچپێکردنە بەزۆرەیان کردەوە کە لەلایەن شا ئەدواردەوە لەهەنبەریاندا جێبەجێ کرا.. کرۆمۆیلیش لە بەرانبەر تاوانەکانیدا پارە و پووڵی وەرگرت.

تەنیا تۆڵەسەندنەوە تاکە ئامانجی سووخۆرە جیهانییەکانی جوولەکە نەبوو، بەڵکو ئامانجی سەرەکییان کۆنترۆڵکردنی ئابووریی ئینگلترا و گرتنە دەستی جڵەوی کاروبارەکان بوو. ئەوان پیلانییان دادەڕشت ئینگلترا دژ بە وڵاتانی دیکەی ئەورووپی لە جەنگ بگلێنن، چونکە جەنگەکان پێویستیان بە پارەوپووڵێکی زۆر هەیە، ئەمەیش سەرکردە و سەرانی ئەورووپا ناچار دەکات قەرز لە سووخۆرە جوولەکەکان وەربگرن، دواتریش دەبێتە هۆی زیاتر بوونێکی خێرای قەرزی نیشتمانیی وڵاتانی ئەورووپی.

ئەگەر لە کوشتنی شارڵ لە ساڵی ١٦٤٩ تا دەگاتە دروستکردنی بانکی ئینگلترا لە ساڵی ١٦٩٤ دا بە دوای سەرە داوەکانی ڕووداوەکان و بەدوایەکداهاتنیان بگەڕێین، دەبینین قەرزی نیشتمانی لە زیادبوونێکی بەردەوامدا بووە.. بۆشمان ڕوون دەبێتەوە خاوەن سەرمایەکانی جیهانیش توانیویانە مەسیحییەکان تێك بەربدەن.

گرنگترین ڕووداوێکیش لەم پێودانگەوە ڕوویان دابێت، ئەمانە بوون:

ساڵی ١٦٤٩: کرۆمۆیل بە پشتبەستن بە پارەوپووڵی جوولەکە هێرشی کردە سەر ئێرلەندا.. درۆگهیدا ووکسفۆردی دەستگیر کرد.. پرۆتستانتە ئینگلیزەکان سەرزەنشت کران لەوەی کاسۆلیکیە ئێرلەندییەکان دەچەوسێننەوە.

ساڵی ١٦٥٠: مۆنترۆزی سەرکردەی ئینگلیزی دژ بە کرۆمۆیل ڕاپەڕی، بەڵام شکستی هێنا و دەستگیرکرا و لەسێدارە درا.

ساڵی ١٦٥١: شارڵی دووەم هێرشێکی کردە سەر ئینگلترا، بەڵام شکستی هێنا و بە ڕێگەی دەریایی گەڕایەوە فەرەنسا.

ساڵی ١٦٥٢: ئینگلترا چووە نێو جەنگی دژ بە هۆڵەندییەکان.

ساڵی ١٦٥٣: کرۆمۆیل خۆی وەك مەزن و سەروەری پارێزەری ئینگلترا ڕاگەیاند.

ساڵی ١٦٥٤: ئینگلترا کەوتە نێو چەندان جەنگی نوێوە.

ساڵی ١٦٥٦: ئاشووب و شپرزەیی و بێسەروبەری کەوتە نێو موستەعمەراتە ئەمریکییەکانەوە.

ساڵی ١٦٥٧: کرۆمۆیل مرد و ڕیچاردی کوڕی وەك پارێزەری نوێی ئینگلترا لە شوێنی داندرا.

ساڵی ١٦٥٩: ڕیچارد قیز لە پیلانگێڕی دەکاتەوە و واز لە دەستهەلات دێنێت.

ساڵی ١٦٦٠: ژەنەڕاڵ مۆنك لەندەن داگیر دەکات.. شارڵی دووەم وەك پاشا ڕادەگەیەندرێ.

ساڵی ١٦٦١: پەردە لە ڕووی ئەو کودەتایانە ڕادەماڵدرێ کەوا کرۆمۆیل و هەندێك لە دارودەستەکەی تیایدا بەشداربوون، وەك: براد شۆ و ئیرتۆن، هەروەها هەڵچوونێکی میللی لە لەندەن بەرپا دەبێت، گۆڕی مردووەکان هەڵدرانەوە و لە دار دران.

ساڵی ١٦٦٢: ململانێیەکی ئایینی لەنێوان تائیفەکانی پرۆتستانتیدا هاتەکایەوە و ئەو تائیفانە چەوسێندرانەوە کە ڕازی نەبوون مل بۆ کەنیسەی ڕەسمیی ئینگلترا (ئینجلیکانی) کەچ بکەن.

ساڵی ١٦٦٤: دیسانەوە ئینگلترا دەچێتەوە نێو جەنگی دژ بە هۆڵەندا.

ساڵی ١٦٦٥: قەیرانێکی توندی ئابووری دووچاری ئینگلترا دەبێت... بێکاری و برسییەتی هەوکی گەل دەگرن و تاعوونە گەورەکە بڵاو دەبێتەوە.

ساڵی ١٦٦٦: ئینگلترا دژ بە فرەنسا و هۆڵەندا دەچێتە نێو جەنگێکی نوێوە.

ساڵی ١٦٦٧: بەکرێگیراوانی کابال ململانێیەکی نوێی سیاسی و ئایینییان نایەوە.

ساڵی ١٦٧٤: لەنێوان ئینگلترا و هۆڵەندا ئاشتی بەرقەرار بوو.. هێزە شاراوەکان دووبارە دەستیان بە دابەشکردنەوەی دەورەکان کردەوە.. بەڕێز (ولیام مستراد هۆلدەر)ی کالڤام بۆ پلەی سەرکردەی گشتیی هێزە هۆڵەندییەکان بەرزکرایەوە، ناویشی گۆڕا بۆ ولیم پاشای ئۆرانج.. چاوپێکەوتنێك لەگەڵ ئەو و ماریی کچی دۆق یۆرکدا ڕێکخرا.. دۆق لە میراتگریی عەرشی ئینگلترا دوورخرایەوە.

ساڵی ١٦٧٧: ماری کچە شازادەی ئینگلیزی شووی بە ولیم ئۆف ئۆرانج کرد.. جا بۆ ئەوەی ولیم بگاتە عەرشی ئینگلتەرا، دەبوایە شارلی دووەم و دۆق یۆرک لەنێو ببرێن.

ساڵی ١٦٨٣: کودەتایەك لە ماڵی ڕای ڕێکخرا، ئامانجی کودەتایەکە لەنێوبردنی شارلی دووەم و دۆق یۆرک بوو.. بەڵام کودەتایەکە سەری نەگرت.

ساڵی ١٦٨٥: شارلی دووەم مرد و دۆق یۆرک بەناوی پاشا جیمسی دووەم چووە سەر تەختی پاشایەتی.. بۆ لەکەدارکردنی ناوبانگی پاشا چەند پڕۆپاگەندەیەك بڵاوکرانەوە.. دۆق مۆنمارت ڕازی کرا یانیش بەرتیلی پێ درا بۆ ئەوەی سەرکردایەتیی یاخبوونێك بکات و پاشا لەنێو ببات.. لە ٣٠ی حوزەیراندا جەنگی سیدجمور هەڵگیرسا و لەو جەنگەدا مۆنمارت دەستگیرکرا و لە ١٥ی تەمووزدا لە سێدارە درا.. لە مانگی ئابدا جیفریزی دادوەر هەڵمەتێکی خوێناوی دادگەییکردنی بەڕێوەبرد و نزیکەی ٣٠٠٠ کەس لە لایەنگرانی مۆنمارت بوونە قوربانی و زیاتر لە ١٠٠٠ کەسیشیان حوکمی فرۆشتنیان –وەك کۆیلە– بەسەردا سەپێندرا.

ساڵی ١٦٨٨: هێز و دەستە شاراوەکە فەرمانیان بە ولیم ئەمیر ئۆرانج کرد هێزەکانی لە ئینگلتەرا دابەزێنێتە کەناری تۆربای، ئەمەیش شا جیمس دووەمی ناچارکرد سازش بکات و بەرەو فرەنسا تێ بتەقێنێ، چوونکە بەهۆی دەبەنگی و بێتوانایییە کەسییەکەی و ئەو پڕوپاگەندەیەی بە دژی جیمس بڵاوکرابوویەوە و ناوبانگی لەکەدار کردبوو، گەل ڕقیان لێی دەبوویەوە.

سـالی ١٦٨٩: ولـیم و مـاری وەك شـا و شـاژنی ئیـنگلتەرا ڕاگەیەندران.

شا جیمسی دووەم نیازی نەبوو بەبێ بەرگری عەرشی پاشایەتی جێبهێڵێ.. بەڵام لەبەرئەوەی کاسۆلیکی بوو، ئەوا چەند هێز و دەستێکی شاراوە هەوڵیان دا ولیەم شازادەی ئۆرانج وەك پاڵەوانێکی پرۆتستانتی بەدەربخەن.. شا جیمس لە پێنجی شوباتدا دابەزییە کەناری ئێرلەندا. دواتر جەنگی بۆرنی هەڵگیرسا و تیایدا کاسۆلیکی و پرۆتستانتییەکان ڕوبەڕووی یەکتری بوونەوە.. پرۆتستانتییەکان لە دوانزەی حوزەیرانی گشت ساڵێك ساڵیادی سەرکەوتنیان لەو جەنگەدا بەرز ڕادەگرن.. لەوانەشە هیچ کامیشیان نەزانن ئەو جەنگە بە پیلانی سووخۆرە جیهانییەکان بوو و لەپێناو ئەوەدا بوو بە توانا و هەژموونی ئابووری و سیاسیی ئینگلتەرا بگەن.. ئامانجی یەکەمیشیان وەدەستهێنانی ڕەزامەندی بوو بۆ دامەزراندنی بانکێك لە ئینگلتەرا و دەستبەرکردنی ئەو قەرزە نیشتمانییانەی ئینگلتەرا بۆ وەگەڕخستنی داینەمۆی جەنگەکە وەك قەرز لێی وەرگرتبوون.. مێژوو دەری خستووە چۆن پێ بەپێ پیلانەکانیان جێبەجێ کردووە.. ئەو دەوڵەت و گەلانەی چوونەتە نێو ئەو جەنگ و شۆڕشانەوە، لە کۆتاییدا هیچ دەرئەنجامێکی سوودبەخشیان وەدەستنەهێناوە.. هەروەها نەگەیشتوونەتە چارەسەرێکی گونجاوی هیچ کام لە گرفتە سیاسی و ئایینی و کۆمەڵایەتییەکانیان.. تاکە براوەی ئەو جەنگانەش کۆمەڵە بچووکە سووخۆرەکان و بازرگانانی جەنگ و هاوڕێیان و ئەو کرێگرتانە بوون بازرگانییان بە چەك و فیشەك و کەشتییەکانەوە کردووە و ئەرکی تەرخانکردنی قەرزیان بۆ ئەو شۆڕش و جەنگانە دەستەبەرکردووە.

هەرکە ئەو سەرکردە هۆڵەندییەش گەیشتە سەر عەرشی پاشایەتیی ئینگلیزی، یەکسەر باوەڕی بە خەزێنەی ئینگلیزی هێناوە ڕێژەی ۱,۲٥۰,۰۰۰ جونەیە لەو سووخۆرە جوولەکانە بە قەرز وەربگرێ کە چاکەیان بەسەریەوە هەبووە و گەیاندوویانەتە سەر عەرشی پاشایەتی.. پڕۆگرامەکانی خوێندن لە خوێندنگەکاندا بۆ منداڵانمان باسی دانوستانەکانی تایبەت بەو قەرزە دەکەن، ئەندامە ئینگلیزەکانی نێو دانوستانەکان (جۆن هۆبلن) و (ولیام پاترسۆن) بوون، بەڵام لایەنەکەی دیکەی دانوستانەکە واتا سووخۆرە قەرزدەرەکان بەهیچ شێوەیەك لەم پڕۆگرامانەی خوێندندا قسەیان لەبارەوە نەکراوە ! !.. بەدرێژاییی مێژووش شوناس و ناویان شاردراوەتەوە.

بەڵگەنامە مێژووییەکانی تایبەت بەو دانوستانانە، دەڵێن لەنێو کەنیسەیەکی داخراودا بەڕێوەچوون و تەواو نهێنییەکەی پاراستووە.. هەروەها سووخۆرە جیهانییەکان ڕازی بوون ۱,۲٥۰,۰۰۰ جونەیە بدەنە گەنجینەی ئینگلیزی بەمەرجی خۆیان – واتا سووخۆرەکان– بەند و مەرجەکانی ڕێککەوتنەکە دابنێن.. لایەنی ئینگلیزش بەو مەرجانە ڕازی بووە... ئەمانەی خوارەوەش چەند مەرجێکن:

۱)ناوی کەسانی قەرزدەر بە نهێنی بمێنێتەوە، پەیمانێك بدەن بۆ ئەوەی ئەو قەرزدەرانە لە ئینگلتەرا بانکێك دامەزرێنن.

۲) بەڕێوەبەرانی بانکەکانی ئینگلتەرا ڕێگەی دیاریکردنی نرخی دراویان پێ بدرێ لە بەرانبەر زێڕدا.

۳) ڕێگە بە بەڕێوەبەری بانکەکان بدرێ مافی دەرکردنی قەرزی دە جونەیهییان هەبێت، لە بەرانبەر هەر جونەیهێکی زێڕدا کە لە ڕەسیدی نێو بانکەکانیاندا هەیانە.

٤) ڕێگەیان پێ بدرێ قەرزە نیشتمانییەکە تۆمار بکەن و ئەوە دەستەبەر بکەن کە قیستە سەرەکییەکانی بدرێت، لەگەڵ دانی ڕێژەی سوود لە ڕێگەی سەپاندنی باجی ڕاستەوخۆ بەسەر گەل و جەماوەردا.

بەمشێوەیە شا ولیام ئۆف ئۆرانج گەلی ئینگلیزی بە ڕێژەی ١,٢٥٠,٠٠٠ جونەیهی ئیستەرلینی فرۆشتە سووخۆرانی جوولەکە!!.. سووخۆرانیش لە کۆتاییدا گەیشتنە مەرام و نیازی خۆیان و بانکی ئینگلتەرایان خستە ژێر کۆنترۆڵی ئابووریی خۆیانەوە، هەروەها مافی دەرکردنــی دراوی بریتانییــان وەدەســتهێنا و دوای ئەمــەیش ئــیتر بەلایانەوە گرنگ نەبوو کێ یاسا و دەستوورەکانی ئەو گەلە دادەڕێژێ.

بۆ درککردن و تێگەیشتن لە بنەمای هاوکێشەی دراو بە زێڕ، هەرئەوەندە بەسە ئەم نموونە سادەیە بهێنینەوە:

- بەڕێوەبەری بانکەکانی ئینگلترا دەتوانن بە ڕێژەی ١٠٠٠ جونەیە لە بەرانبەر هەر ١٠٠ جونەیهێکی زێڕدا قەرزێك دەربکەن کە وەك دەستەبەر دەیخەنە سەر ڕەسیدەکەیان. جا ئەگەر ڕێژەی سوودەکە ٥٪ بێت، دەتوانن ساڵانە ٥٠ جونەیە وەدەستبێنن، ئەمەیش یەکسانە بە نیوەی بەهای ئەو سەد جونەیەی وەك دەستەبەرکردنی قەرزەکە لە بانك دایانناوە!!.. جا ئەگەر کەسێك یان دەستگەیەك بیەوێ لە بانکەکەدا بڕێك پارە قەرز بکات، ئەوا بەڕێوەبەرانی بانکەکە ناچاریان دەکرد زەوی یان پشکێك یان موڵکێك بە بارمتە دابنێ کە بەهایەکەی لە قەرزەکە زۆر زۆرتربێت.. خۆ ئەگەر لە دانەوەی سوودەکە یان خودی بڕە پارەکە دوا بکەوێ، ئەوا بەڕێوەبەرانی بانکەکە ڕێکاری پێویستیان دەگرتەبەر بۆ ئەوەی دەست بەسەر موڵك و بارمتە

دارابیەکەدا بگرن.. بەمەیش پارەیەکی هێندە زۆریان دەست دەکەوت لە خودی قەرزەکە یەکجار زۆرتر بوو.

نیاز و مەبەستی شاراوەی قەرزدەران و [illegible] وخۆرە نێودەوڵەتییەکان بەرەو بێتواناکردنی ئینگلترا ئاراستەی دەگرت بۆ ئەوەی هەرگیز نەتوانێ قەرزە نەتەوەییەکەی بداتەوە.. ئامانجی پیلانەکەیان دروستکردنی هەلومەرجێکی نێودەوڵەتی بوو بۆ ئەوەی ببێتە هۆی تێوەگلانی گشت ئەو گەل و نەتەوانەی دەکەونە نێو داو و تەڵەکانیان و بەتەواوی نغرۆی نێو قەرزەکانیان بن.

هێز و دەستە شاراوەکان لە پشت پەردەوە رۆڵی خۆیان دەگێڕا و بووکەشووشە گونجاوەکانیان دەجوولاند، هەروەها رێگەیان بۆ هەلگیرساندنی ئەو جەنگانە خۆش کرد کە بە جەنگی میراتگریی ئیسپانی ناسرابوون.. لەساڵی ۱۷۰۱دا دۆق مارلبۆرۆ وەك سەرکردەی گشتیی هێزە چەکدارەکانی هۆڵەندا دەستنیشان کرا، هەروەها بەپێی ئینسکۆلۆپیدیای جوولەکە لەلایەن سووخۆرێکی جوولەکەی هۆڵەندی بەناوی (سلۆمۆن مەدینا) وە بەبەهای ۶۰۰۰ جونەیە مووچەیەکی ساڵانەی بۆ بڕایەوە.

ئەو ڕووداوانەی وەك زنجیرەیەك بەدوای یەکتریدا هاتن و بوونە هۆی هەلگیرسانی شۆڕشی ساڵی ۱۷۸۹ی فەرەنسا، بۆمان ڕوون دەکەنەوە ڕێژەی قەرزی نەتەوەیی بریتانی چۆن کەڵەکە و قەبە بووە تا لە ساڵانی ۱٦٦۸و ۱۸۱۵دا گەیشتووەتە ۸۸۵ ملیۆن جونەیە. لە ساڵی ۱۹٤٥دا قەرزەکە گەیشتە ئاستێکی خەیاڵی و لە ۲۲ ملیار جونەیە تێپەڕی کرد.

****

بەشی سێیەم

ڕێبەرانی شۆڕشی فەرەنسی

لە بەشی پێشوودا ئەو بەڵگەیەمان پێشکێش کرد کە چۆن و بە چ ڕێگەیەك کۆمەڵەیەکی بچووکی سووخۆران توانیان بەسەر توانایە ئابوورییەکانی ئیمپراتۆریایەکی مەزنی وەك ئینگلتەرادا زاڵببن.

هەروەها ئینسکۆلۆپیدیای جوولەکە پێمان دەڵێ وشەی ئیدۆم لە مێژووی جوولەکەدا مانا و چەمکی خۆی هەیە و واتای سوور دەگەیەنێ.

مێژووش بۆمانی دەگێڕێتەوە، چۆن زێڕینگەرێکی جوولەکە بەناوی (ئامشێل مووسا پاوەر) لە گەڕان و گەشتی سەر خاکی ئەورووپای خۆرهەلات شەکەت بووە و لە ساڵی ١٧٥٠دا بڕیاری داوە بەتەواوی لە فرانکفۆرتی ئەڵمانیا نیشتەجێ ببێت، لەوێ لە ناوچەی جود ینسراسدا دوکانێکی پارە گۆڕینەوە دەکاتەوە.. لەسەر دەرگەی دوکانەکەشیدا قەڵغانێکی سوور وەك هێمای پیشەکەی هەڵدەواسێ.
لێرەوە پێویستە ئەوە وەبیر بهێنینەوە شۆڕشگێڕەکانی جوولەکە لە ئەورووپای خۆرهەلاتدا ئاڵای سووریان وەك دروشم هەڵبژاردووە، چونکە ڕەنگی سوور نیشانەی خوێنە.

لە شرۆڤەکردنی بزووتنەوەی شۆڕشی جیهانیشدا زۆر گرنگە ئەوەمان لەیاد بێت ئاڵای سوور سیمبولی شۆڕشی فەرەنسی و گشت ئەو شۆڕشانەی دیکەن کە تا ئێستە بەدوایدا هاتوون.

لەمانەیش مانادارتر و بەڵگەدارتر، ئەوەیە کاتێك لینین بە پارەی سووخۆرە جیهانییەکان حکوومەتی ڕووسی ژێروژوور کرد و لە ساڵی ١٩١٧دا دکتاتۆرییەتی یەکەمی پرۆلیتاری دامەزراند، دیزاینی ئاڵای دەوڵەتەکەی ڕەنگی سوور بوو، چەکۆش و داسێکیشی لەسەر بوو، لەسەریشیدا ئەستێرەی یەهووزا هەبوو.

ئامشێل مووسی پاوەر کوڕێکی هەبوو لە دایکبووی ساڵی ١٧٤٣ بوو و ناوی ئامشێل مایەر پاوەر بوو.. باوکەکە لە ساڵی ١٧٥٤دا مرد، لەو کاتیدا تەمەنی کوڕەکەی گەیشتە یانزە ساڵی.. باوکی لەسەر گشت کاروبارەکانی تایبەت بە پیشەی زێڕینگەری و سووخۆری ڕایهێنابوو.

کوڕەکە وەك نووسەری بانکی ئۆبنهامێر دەستی بەکار کرد.. ماوەیەکی زۆری بەسەردا تێنەپەڕی کارامەیی و شارەزایی و بەهرەی خۆی لە کاروبارەکانی پارەگۆڕینەوەدا سەلماند. ئەمەیش وای لە خاوەنی بانکەکان کرد بە بەشداریکردنی ناوبراو وەك هاوبەشی بەشێکی بچووك پاداشتی بکەن.. دواتر هێندەی نەبرد بەرەو فرانکفۆرت گەڕایەوە بۆ ئەوەی لەوێدا دەستگەکەی باوکی بەڕێوە ببات.. قەڵغانە سوورەکەش بەوپەڕی شانازییەوە بە سەردەرەی دەرگەکەوە بە هەڵواسراوی مابوویەوە.. جا لەبەر ئەوەی ئامشێل مایەر پاوەر دەیزانی گوزارشت و نیشانە و هێمایە نهێنییەکانی ئەو قەڵغانە چین، بڕیاری دا ناوێکی نوێ لە خانەوادەکەی بنێ.. بۆیێ ناوی (ڕۆچیڵد)ی بۆ خانەوادەکەی هەڵبژارد، وشەی ڕۆچیڵد بە ئەڵمانی واتا قەڵغانی سوور.. بەمشێوەیە خانەوادەی ڕۆچیڵد پەیدابوو.

ئامشێل مایەر پاوەر لە ساڵی ١٨١٢دا مرد، پێنج منداڵی هەبوو زۆر بەوردی لەسەر ئەوە ڕایهێنابوون ببنە ئیمپراتۆری پارەوپووڵ و

زێڕ.. بەتواناترین منداڵیشی ناوی (ناسان) بوو و لە کاروبارە داراییەکاندا توانایەکی سەرئاسای دەنواند.. تەنانەت لە تەمەنی بیست و یەك ساڵیدا بە ئامانجی کۆنترۆڵکردنی توانا ئابوورییەکانی ئینگلیز ڕەوانەی ئینگلترا کرا.. ناسان ڕۆچیلد لە سەفەرەکەیدا ٢٠,٠٠٠ جونەیهی وەرگرت، ئەویش توانی بە گۆڕینی ئەم ڕێژەیە بە دوو هێندە واتا ٦٠,٠٠٠ جونەیە لە ماوەی تەنیا سێ ساڵدا توانا و شارەزاییە داراییەکەی بسەلمێنێ.

مایەر ڕۆچیلد لە ساڵی ١٧٧٣دا هێشتاکە تەمەنی سی و سێ ساڵ بوو.. دوانزە پیاوی زۆر دەوڵەمەندی لە فرانکفۆرتدا بینی بۆ ئەوەی باوەڕیان پێ بهێنێ سامان و سەرمایەکانیان کۆبکەنەوە و یەك کۆمەڵە یان گرووپ پێکبهێنن، بۆ ئەوەی بتوانن پارەی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی دەستەبەر بکەن.

ڕۆچیلد بۆی ڕوونکردنەوە شۆڕشی ئینگلیزی بە چ شێوەیەك ڕێکخراوە و پیلانی بۆ دانراوە، هەروەها ئەو هەڵانەشی بۆ ڕوونکردنەوە کە لەکاتی شۆڕشەکەدا کراون.. چونکە شۆڕشێکی زۆر هێواش بووە و ماوەیەکی زۆری خایاندووە.. هەروەها کۆنەپەرستان بەپێی پێویست و لە ماوەیەکی خێرادا و بە توندوتیژییەوە پاکتاو نەکراون.

نەخشەی پیلانگێڕییەکەی فەرەنسا پشتی بە مانۆڕکردن بە سامانە یەکگرتووە زەبەلاحەکەیان بەستبوو، ئەمەیش دەبێتە هۆی دروستکردنی هەلومەرجی پڕ لە نیگەرانیی ئابووری، بەشێوەیەك بێکاری لەنێو جەماوەری گەلی فەرەنسیدا بەشێوەیەکی سەرانسەری بڵاو دەبێتەوە، بەرەو دۆخێکی نزیك لە برسییەتی و قاتوقڕیی دەبات، ئەوسا بەرپرسیارییەتیی داڕووخانی ئابووری دەکەوێتە ئەستۆی پاشا و

دەربـار و پیاوماقوولان و کەنیسـە و پیشەسـازان و خاوەنکـاران، پاشانیش کەسانی هاندەر و بانگەشـەکاری بـەکرێگیراو دزە پێدەکەن نێو جەماوەری گەل، بۆ ئەوەی هەستی ڕقوکینە بڵاو بکەنـەوە و داوای تۆڵەکردنـەوە لـە چـینە دەسـتهەڵاتدارەکان بکـەن کـە لـە ڕووی سێکسییەوە زۆر داوێنپیسن، هەروەها گشت جۆرە تۆمـەتی ڕاستین و بوختانێکیشیان بۆ هەڵدەبەستن.

ئەمەی خوارەوەش دەقـی پوختـەکراوی ئـەو پیلانـی کارەیە کە سرووشـتی کودەتایەکـە بـەدیاردەخات و ئـەو جـۆرە کەسـانە بـۆ کـۆنترۆڵکردنی گشـت جـۆرە سـامانێك و ڕەنجـدەرانی بـیر و بـازوو کێشـاویانە (تێبینـی بکـە ئـەم گوتەیـەی خـوارەوە یەکێکـە لـە پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی زایۆنیزم):

ڕۆچیڵد بە ڕاڤەکردنی ڕەهەندەکانی پیلانەکـە دەسـتی بە قسان کرد و گوتی: ((لەبەرئـەوەی زۆرینـەی خـەڵك زیـاتر بـەرەو شـەڕخوازی دەچن نەك حـەزی چاکەکاری و خێرخـوازی، ئـەوا باشـترین هۆکار بۆ وەدەسـتهێنانی باشـترین دەرئـەنجام لـە حوکمڕانیـدا بـەکارهێنانی توندوتیژی و تیرۆر و تۆقاندنـە، نـەك گفتوگۆیـە زانسـتییە هێمنـەکان.. یاسـا -بـە بـاوەڕی نـاوبراو- هێزێکـی باوەڕپێهێنـەری دەمامکدارە... هەروەها گەیشتن بـەو دەرئەنجامـە لۆژیکییـەی کـە دەڵـێ یاسـایەکانی سرووشت دەیسەلمێنن هەق و ڕاستی واتا هێز.

دواتر ڕۆچیڵد جەختی لەسەر ئەوە کردووەتەوە ئـازادیی سیاسـی تەنیا بیرۆکەیەکی داماڵراوە و هـەرگیز نابێتـە ڕاسـتینەیەکی واقیعی.. لەمـەوە ئـەو دەرئەنجامـە دێتـە دەسـت کـە ئـەوەی بـۆ گەیشـتن بـە دەسـتهەڵاتی سیاسـی پێویسـتە ئەوەیـە کەسـێك یـان دەسـتکە و

دامەزراوەیەك لەنێو جەماوەردا بانگەشەی ئازادی و ڕزگاریی سیاسی بڵاو بکاتەوە، چونکە ئەگەر جەماوەرەکە باوەڕی بەو بیر و هزرە داماڵراوە هێنا، بەوەش ڕازی دەبێت وەك بەرگریکردنێك لەو بیر و ئایدۆلۆژیایە لە هەندێك ئیمتیاز و مافی خۆی خۆش ببێت... هەروەها پیلانگێڕانیش دەتوانن دەست بەسەر ئەو ماف و ئیمتیازانەدا بگرن.

پاشان ڕۆچیڵد جەخت لەوە دەکاتەوە کە دەستهەڵاتی زێڕ توانیویەتی کورسیی فەرمانڕەوایی لە دەستهەڵاتدارە ئازادیخوازەکان بستێنێ.. هەروەها ئەوەشی وەبیری گوێگرانی هێناوەتەوە ئایین ڕۆژگارێك بەسەر جڤاکدا زاڵبووە.. بەڵام کاتێك ئایین بە ئازادی گۆڕدراوەتەوە، خەڵك نەیانزانیوە ئەو ئازادییە بەشێوەیەکی میانڕۆ بەکاربێنن... ئەمەیش دنەی داوە ئەو دەرئەنجامە وەدەستبێنێ کە پیلانگێڕان دەتوانن بۆ خۆشکردنی ئاگری ململانێیە چینایەتییەکانی نێو جڤاك، بیرۆکەی ئازادی بەکاربێنن.. هەروەها گوتوویەتی بۆ ئێمەو سەرکەوتنی پیلانەکەمان هەرگیز گرنگ نییە ئاخۆ حکومەتە بەرقەرارەکە لە ناوەوە یان لە دەرەوەڕا دەڕووخێندرێ، چونکە کەسی سەرکەوتوو جا هەر کێیەك بێت، پێویستی بە پارەوپوول و سەرمایە هەیە، پارە و پوول و سەرمایەش بەتەواوی لە دەستانی ئێمەدایە.

*ڕۆچیڵد دوای ئەمە ڕایگەیاند گەیشتن بە ئامانج بە هەر ئامراز و هۆکارێك ڕەوایە، چونکە ئەو دەستهەڵاتدار و فەرمانڕەوایەی بەپێی بنەما و یاسایە ئەخلاقییەکان فەرمانڕەوایی دەکات، لە مانۆڕەکاندا ئەو سیاسییە زیرەکە نییە، چونکە پابەندی ڕاستی و هەق و یاسا و شەریعەتەکان دەبێت و نایەوێ درۆ لەگەڵ جەماوەرەکەی خۆیدا بکات، بەمشێوەیە پێگە و دۆخی لاواز دەبێت و بەردەم لەبەردەم هەڕەشەی

لەرزین و داڕووخاندا دەبێت. دواتریش گوتوویەتی: ئەوانەی حەزیان لە دەستهەڵاتدارییە دەبێ پەنا ببەنە بەر پیلانگێڕی و فیتنەچییەتی و فڕوفێڵ و درۆ و بوختانی هەڵبەستراو، چونکە نموونە باڵایەکانی کۆمەڵایەتیی وەك ڕاستگۆیی و ڕەفتاری ڕاست و دروست، لە سیاسەتدا تەنیا چەند کەموکورتییەکی گەورەن و هیچی دیکە.

من باوەڕی تەواوم بەوە هەیە ئەو بەڵگەنامانەی لە ساڵی ١٩٠١دا کەوتنە دەست پرۆفیسۆر نیلۆسی ڕووسی، دواتر لە ساڵی ١٩٠٥ وەك پەرتووکێك بەناوی (مەترسیی جوولەکە) لە ڕووسیا چاپ و بڵاوی کردەوە ، تەنیا دەقێکی فراوانکراوی کودەتایە ڕەسەن و بنچینەییەکە بووە. لە بەراوردکردنی دەقەکەشدا بەشی یەکەم وەك ئەو شتانەن کە تیایدا هاتوون.. بەڵام هەندێك زانیاریی دیکەی بۆ زیادکراوە و ڕوونی دەکەنەوە چۆن پیلانگێڕان داروینیزم و مارکسیزم و تەنانەت بنەما و ڕێبازەکانی فەلسەفەی نیچەشیان بەکارهێناوە.. لە هەموو ئەمانەیش گرنگتر ئەو بەڵگە نامانەی لە ساڵی ١٩٠١دا ئاشکرابوون، ڕوونی دەکەنەوە چۆن زایۆنیزم وەك چەکێکی نوێی نێو کودەتایەکە بەکاردەهێندرێ.. لێرەوە پێویستە ڕوونی بکەینەوە زایۆنیزم لە ساڵی ١٨٩٧دا لەدایکبووە.

پەرتووکی (مەترسیی جوولەکە) لەلایەن بەڕێز ڤیکتۆر مارسدن وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی ئینگلیزی و کۆمپانیای چاپەمەنی بریتۆنز لە لەندەن لەژێر ناونیشانی پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی زایۆنیزم لە ساڵی ١٩٢١ چاپ و بڵاوی کردووەتەوە.

لەوانەشە ئەم پرسیارە خۆی زەق بکاتەوە: بەڵگەی دروستیی بەڕێوەچوونی ئەو کۆبوونەوە نهێنییانە چین؟.. جا ئەگەر لە بەڕێوەچوونی ئەم کۆبوونەوانە دڵنیابینەوە، چۆن بیسەلمێنین بابەتی لەمجۆرەیان تیادا تاوتوێ کراوە؟

وەلامی ئەم پرسیارە زۆر سادە و سانایە.. گرنگیدان و چاودێریی خواوەندی بووەتە هۆی ئاشکرابوونی ئەم پیلانە ئەهریمەنییە.

لە ساڵی ١٧٨٥دا سوارچاکێك بە ئەسپەکەی خۆی ڕێگەی نێوان فرانکفۆرت و پاریسی گرتبوو و چەند زانیارییەکی تێروتەسەلی گشتیی سەبارەت بە بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی و چەند ڕێنماییەکی تایبەت بە شۆڕشی فەرەنسی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتبوو.. ئەو ڕێنماییانە لە نوورانییە جوولەکەکانی ئەڵمانیا دەرچوو بوون و ئاراستەی سەروەری مەزنی (ماسۆنیی خۆرهەڵات)ی نێو وڵاتی فەرەنسا کرابوو.. هەروەها ئەنجوومەنی ماسۆنییەکانیش کە بە ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات ناسرابوو، لە فەرەنسا ببووە چەند پێگە و تۆڕێکی نهێنی و لەسەر دەستی (دۆق دورلیان)ی سەروەری مەزنی ماسۆنییەکانی فەرەنسا ئامادەکاریی بۆ شۆڕش و کاری توندوتیژی دەکرد.

لەو کاتەی کابرای سوارچاك ملی ڕێگەی گرتبوو، لە ناوچەی ڕاتیسبۆندا هەورەتریشقەیەك لێی دەدات و دەیکوژێ.. ئەو بەڵگەنامانەی هەڵیگرتبوون دەکەوێتە دەست پیاوانی پۆلیسەوە، ئەوانیش دەیدەنە دەست دەستەهەڵاتە خۆجییەکانی باڤاریا.. بەمشێوەیە و لە کاتی شرۆڤەکردنی ئێمە بۆ پێشکەوتنی ڕووداوەکان، پێوەندییەك لەنێوان بنەماڵەی ڕۆچیڵد و جوولەکە نوورانییەکانی فرانکفۆرت و ئەو نوورانییانەش دەبینین کەوا دزەیان کردبووە نێو ماسۆنییەتی ئازادی فەرەنسا و ئەوانیش ئەنجوومەنی تایبەتی خۆیانیان بەناوی (ئەنجوومەنە مەزنەکانی خۆرهەڵات) دامەزراندبوو.

نوورانییەکان لەگەڵ مارکیز میرابۆ بەریککەوتن. میرابۆ سەر بەچینی ئەرستۆکراتەکان بوو، لە نێوەندی دەربار و کۆشکی پاشایەتیشدا هەژموونێکی مەزنی هەبوو. هاوڕێیەکی گیانی بە گیانیی

ئـەو دۆقـە بـوو کـە وەك نمایـە بەرچـاوەکەی شۆڕشـی فڕەنسـی هەڵبـژێردرابوو.. لـە مانـەیش گـرنگتر، مـارکیز میرابـۆ لـە ئـەخلاق داماڵرابوو، ژیانی پڕ لە داوێنپیسی و بەد ئەخلاقی و کاری نابەجێ بوو، ئەمەیش وایکرد تا بیناقاقای بکەوێتە نێو قەرزی زۆر گەورەوە.

بۆ گەورە سووخۆرەکان زۆر سـانا بـوو وەهـا لـە بـەکرێگیراوانیان بکـەن لەگـەڵ میرابـۆی گوتاربێـژی بـەناوبانگی فڕەنسـی بکەونـە نێو پێوەندییەوە..جا لەژێر پەردەی هاوڕێیەتی و سەرسامبوون بە بەهرەی گوتاربێژیی ناوبراوەوە، ئەو بەکرێگیراوانە یارمەتیی مادییـان دەخستە بەردەم میرابۆ بۆ ئەوەی لە تەنگوچەڵەمە داراییەکانی دەربازی بکەن.. بەڵام ئەوەی مەبەستیان بوو، پیلاندانان بوو بۆ کەوتنە نێـو خەرەنـدی خراپەکاری و بەدڕەوشتی و سێکسێکی زۆر نزم.. ئیدی میرابۆ گەیشتە دۆخێـك پارەیـەکی زۆری ئـەو کەسـانە قـەرزار بێـت و بکەوێتـە ژێـر ڕەحمـەت و ویسـتیان.. لـە کۆبوونەوەیەکـدا کـە بـۆ تۆمـارکردنی قەرزەکانی بەڕێوەچوو، میرابۆ بە جوولەکەیەکی گەورە ناسـێندرا، ئـەو جوولەکەیـە نـاوی موسـا منـدلۆهن بـوو، نـاوبراو میرابـۆی خستە ژێـر گرنگیپێـدان و باوەشـی بـۆ کـردەوە، لـە کـاتێکی زۆر گونجاویشدا بە ژنێکـی زۆر جـوان و دڵڕفێنـی ناسـاند، ئـەو ژنـە چـەندە جـوان بـوو، هێندەش لە ئاکار و ڕەوشتی جوان بەدووربوو.

ئەو ژنـە جـوە جـوان و شۆخوشـەنگە ژنـی پیاوێـك بـوو بەناوی هێرز.. بەڵام ئەم مەسەلەیە لـە دڵـی میرابـۆدا تـەنیا ئـاگری عـەوداڵی و هـەڵوەدایی گەشـترکرد.. هێنـدەی پێنەچوو ژنەکـە ئەوەنـدەی لەگـەڵ میرابـۆ کـاتی بەسـەر دەبـرد، نیـو هێنـدە لەگـەڵ مێردەکـەی خۆیدا نەبوو!.. بەمشێوەیە میرابـۆ هـیچ چـارە و دەرچـە و هێـز و ویستێکی

ئەما، بە قەرزی زۆر کۆتوبەندکرابوو و لە هەمان کاتیشدا ژنەکەی هێرز بەتەواوی دڵی ڕفاندبوو.

بەمشێوەیە نەک تامەکە بەڵکو قولاّبەکەشی قووت دا!.. بەلاّم بەکرێگیراوەکان، هەروەک ڕاوچییە شارەزایەکان، سەرەتا پەتەکەیان لێ توند نەکرد.

هەنگاوی دواتریان ئەوەبوو بیخەنە نێو نوورانییەتەوە.. دەشبووایە سوێندێکی گەورە بخوات پارێزگەری لە نهێنی بکات و لەژێر هەڕەشەوگوڕەشەی کوشتن ملکەچییەکی تەواو بنوێنێ.. هەنگاوی دواتریان ئەوەبوو خستییانە نێو چەند هەڵوێستێکی دیاریکراوەوە کە دوای ماوەیەک بەشێوەیەکی لێڵ و شاراوە بووە شتێکی باو.. مەبەستمان ئەو ڕێگە و شێوازەیە لە دوای ئابڕووچوون و ناوزڕاندن و لەکەدارکردنی کەسێک دەبێتە هۆی شێواندن و وێرانکردنی وێنە مەعنەوی و کۆمەلاّیەتییەکەی .. دەرئەنجامی ڕاستەوخۆی ئەو ئابڕووچوون و هەڵمەتی ناوزڕاندنەش ئەوەبوو هاوڕێیان و کەسانی نزیکی سەر بە چینە کۆمەلاّیەتییەکەی ڕوویان لێی وەرگێڕا و لێی تەوەلا بوون.. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی دڵ و مێشکی میرابۆ پڕ بێت لە ڕقوکینە و ڕقوکینەکەش گۆڕا بۆ حەزی تۆڵەکردنەوە و بە باوەڕداربوون بە بنەمایەکانی پرسی شۆڕش هەستی ڕق و حەزی تۆڵەکردنەوەی خۆی بەدەرخست.

ئەرکی میرابۆ هەوڵدان بوو بۆ ئەوەی سەرنجی دۆق دۆرلیان ڕابکێشێت و لە خشتەی ببات و باوەڕی پێ بهێنێ بە ڕۆڵی سەرکردە و ڕێبەری شۆڕش ڕازی بێت.. ڕێککەوتنە نهێنییەکە بە جۆرێک بوو دۆق دۆرلیان لە دوای پاشا خۆی وەک دەستەهەلاّتدارێکی دیموکراسیخواز

ڕابگەیەنێ.. پیلانگێڕانی کودەتای شۆڕشی فڕەنسی سووربوون لەسەر ئەوەی بەهیچ شێوەیەك میرابۆ و دۆق دۆرلیان نەزانن پیلانی لەسێدارەدانی پاشا و شاژن و و هەزاران پیاوماقووڵی ئەرستۆکراتی لە گۆڕێدایە.. هەروەها ئەو باوەڕەشیان لەلایان دروستکرد ئامانجی شۆڕشەکە تەنیا پاککردنەوەی سیاسەت و ئایینە لە خەیاڵی پووچ و دکتاتۆرییەت و کەڵەگایی.

ئەرکی ڕێکخستن و هەماهەنگیی سرووت و ڕێوڕەسمی نوورانییەکان خرایە ئەستۆی ئادەم وایز هاوبت بۆ ئەوەی لە (ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات)ی ماسۆنییەکاندا بەکاری بێنێ.. وایز هاوبت لە فرانکفۆرت دەژیا، میرابۆ دۆق دۆرلیان و تالیرانی هاوڕێی بە وایز هاوبت ناساند، ئەویش لەلایەن خۆیەوە ئەو ئەرکەی خستە ئەستۆی خۆی بە نهێنییەکانی (ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات)ی ماسۆنییەکانیان ئاشنا بکات- واتا ماسۆنییەتی ئازادی فڕەنسی.. لە سەروبەندی ساڵی ١٧٨٩دا زیاتر لە دوو هەزار ئەنجوومەن لە فڕەنسا سەریان هەڵدا و هەموویان سەر بە ماسۆنییەتی مەزنی خۆرهەڵات بوون، لق و پۆپەکانیان زیاتر لە سەت هەزار ئەندام دەبوون. بەمشێوەیە نوورانییەتی یەهودی بە سەرپەرشتیی موسا مندلسۆهن و لەسەر دەستی ئادەم وایز هاوبت توانیان دزە بکەنە نێو دڵی ماسۆنییەتی ئازادی ئەورووپی.

دوای ئەمە نوورانییە جووەکان لەنێو ئەنجوومەنی ماسۆنییەکان چەند لیژنەیەکی نهێنیی شۆڕشگێڕییان دامەزراند. بەمشێوەیە بناغە پتەوەکەی بزووتنەوەی شۆڕشی فڕەنسا لە ڕێکخستنە نهێنییەکانی سەر بە ئەنجوومەنەکانەوە داڕێژرا.

دوای ئـەوەی میرابـۆ لـە ئەرکەکەیدا سـەرکەوتنی وەدەستهێنا، ورده ورده خـــەریکبوو هاوڕێیەکـــەی بخزێنێتـــە نێـــو خراپـــەکاری و بەدڕەوشتی، تا هاوڕێیەکەی گەیشتە ئـەو ئاستە نزمـەی پێشـتر خـۆی تێیکەوتبوو، بەمەیش بەرەو گۆشەگیربوونی کۆمەڵایەتی ڕاپێچی کـرد.. چـوار سـاڵی نـەبرد تـا شـان و پشـتی دۆق دۆرلیـان بـە قـەرزی زۆر چـەمایەوە، بەشـێوەیەك هـیچ دەرچـەیەکی نەبینیـەوە و بـە ناچـاری ڕێگەیەکی مەترسیداری گرت، ئەویش بەشداریکردن بـوو لـە کردەکـانی قاچاغچییەتی و بازرگانیی قەدەغەکراو، بـۆ ئـەوەی قـەرەبووی هەنـدێ زیانی بکاتەوە. بەڵام بـەردەوام سەرکێشییەکانی شکستیان دەهێنـا و بەشـێوەیەکی سـەیر و لێـڵ ئاشـکرا دەبـوو، بەمـەیش کەوتـە نێـو هەڵوێستی خراپتر و زیانی گەورەتری بەرکەوت.

لە ساڵی ۱۷۸۰ قـەرزەکانی گەیشتنە ۸۰۰,۰۰۰ لیرەی فرەنسـی.. دیسـانەوە سـووخۆرەکان لێـی نزیکبوونـەوە و سـەبارەت بـە کاروبـارە داراییـەکان ئامۆژگـاریی تایبـەتیان دەکـرد و بەشـێوەی کـاش پارەیـان دەدایـێ.. داو و تەڵـەیان لـە دەوروبەریـدا دادەنایـەوە و لـە مـانۆڕ و لەخشتەبردنیدا ئەو پەڕی کارامەییان دەخستە گـەڕ، تـا بارودۆخەکـەی گەیشتە ئاستێکی هێندە خراپ، هیچ چارەی نەما تەنیا بەبارمتـەدانانی گشـت موڵـك و زەوی و کۆشـك و تـەلارەکانی نـەبێت، بـەو کۆشـکە پاشایەتییەشەوە کە بۆ خـودی خـۆی تـەرخان کرابـوو، ئەمـەیش وەك دەسـتەبەرکردنی قـەرزەکانی ئەسـتۆی بـوو.. دواتـر دۆق دۆرلیـان گرێبەستێکی واژۆ کرد و ڕێگەی بە خاوەنقەرزەکان دەدا گشت زەوی و موڵکەکانی هەڵسوڕێنن، تاکو ڕێژە پارەوپوولێکی بۆ دەستەبەر بکەن

قەرزەکانی پێ بداتەوە و دەرامەتێکی جێگیریشی پێ بدەن بتوانێ پێی بژیەت.

دۆق دۆرلیان هیچ کاتێک پیاوە گرنگ و پرشنگدارەکەی نێو مەسەلە ئابوورییەکان نەبوو.. لە کاتی واژۆکردنی گرێبەستەکەش لەگەڵ قەرزدەران و سووخۆرانی جوولەکەدا بە هەموو ئەقڵی خۆی وای دەزانی گرێبەستەکە رێککەوتنێکی دروست و بێ گرفتە.. چونکە سووخۆرەکان هەڵسوڕاندنی موڵکەکان و کورتهێنانە داراییەکەیان گرتە ئەستۆ تاکو بیکەنە سەرکەوتنێکی مادی.. ئێ لەمە زیاتر چی دەوێ... راستییەکەی دۆق هەرگیز گومانی نەدەکرد بە واژۆکردنی ئەو گرێبەستە جەستە و رووحی خۆی فرۆشتووەتە ئەهریمەن.. بەڵام ئیدی کار لە کار ترازا و بە تەواوی کەوتە ژێر دەستی بەکرێگیراوەکان.

هێز و دەستە شاراوەکانی پشت پەردە جوولەکەیەکی بە بنەچە ئیسپانیان بۆ سەرپەرشتیکردنی موڵك و کۆشکی پاشایەتیی بالیە رۆیالی دۆق دۆرلیان دەستنیشان کرد.. ناوی ئەو سەرپەرشتیارە جوولەکەیەش شۆدرلۆس دی لا کلۆس بوو.. شۆدرلۆس بە پەرتووکەکەی بەناوی (پێوەندییە مەترسیدارەکان) و چەندان پەرتووکی ئابڕووبەرانەی سێکسی بەناوبانگ بوو..بە ئاشکرا بەرگری لە داوێنپیسی و بەدڕەوشتییە بێسنوورەکان دەکرد، بەو پاساوەی سیاسەتی خۆشەویستی لە گشت لایەنێکەوە شرۆڤە دەکات، چونکە شەیدای سیاسەتە ! !

ئەو کابرایە کۆشکی دۆقی کردە گەورەترین و بەناوبانگترین خانەی ئابڕووبەری و تا ئێستە جیهان نموونەی لەمشێوەیەی بەخۆیەوە نەبینیوە.. دواتریش بووە ئەو مەڵبەندەی وردەکاریی نەخشە و پیلانی تێکدانی باوەڕە ئایینییەکان و ئاکاری گشتیی فەرەنسی دادەندران و

جێبەجێ دەکران. کۆی ئەو ڕەفتارانەی لەسەر بنەمایەکی حاخامییەوە بەڕێوەدەبران: شۆڕشگێڕە گەنجە بەدڕەوشتەکانم پێ باشترە!

شۆدرلۆس دی لاکلۆس لەم ئەرکەدا بەتەنیا نەبوو، بەڵکو هاوبەشێکی دیکەی جوولەکەی هەبوو بەناوی کاگلیۆستڕۆ بجۆزیف بالسامۆ.. ئەو کەسە خانوویەکی دۆقی کردە چاپخانە و بلاوکراوە و ئاگادارییەکانی شۆڕشی لێ لەچاپ دەدا.. هەروەها لیژنەی ڕاگەیاندنکارە شۆڕشگێڕە ماندەرەکانی ڕێکخست کە ئامانجیان بلاوکردنەوەی ئەدەبی شۆڕشگێڕی بوو، چەندان ئاهەنگی مۆزیك و شانۆگەری و کۆبوونەوەی گوتاربێژیی بۆ گفتوگۆکردن بەڕێوەدەبرد.. ئامانجی لە کۆی ئەو شتانە وروژاندنی هەستوسۆزی جەماوەر و زەمینەسازکردن بوو بۆ شۆڕش.. بالسامۆ بازنەیەکی شۆفار و چاوی چاودێریکردنی ڕێکخست، بۆ ئەوەی زانیاریی تایبەت بە ئابڕووچوونەکان بگەیەننە پیاوانی نێو هێزە شاراوەکە و لە پرسەکانی ناوزڕاندنی کەسییەتیە باڵایەکانی کۆمەڵایەتیدا بەکاریان بێنن.. ئەو ژن و پیاوانەی دەکەوتنە نێو تەڵەی لاکاوس و بالسامۆ، یەکسەر دەبوونە نێچیری هەڕەشەکردن و فەرمان و کرداری زۆرەملێ، تا دەبوونە ئامرازی بەردەستیان و بەوپەڕی گوێڕایەڵییەوە فەرمانەکانیان بەجێ دەهێنا.

بەمشێوە موڵك و ماڵی دۆق دۆرلیان بووە مەڵبەند و بارەگەی نەخشە و پیلاندانان بۆ شۆڕش.

شانە نوستووەکان دزەیان کردە نێو هۆڵی کۆبوونەوە و شانۆ و پیشانگەی هونەری و یانە وەرزشییەکان، ئیدی ئەو شوێنانەیان کردە هۆڵی سەرکێشی و شوێنی لەشفرۆشی و مەیخانە و مادەی هۆشبەر.. ڕێبەرانی پێشبینیکراوی شۆڕشی فرەنسی کەوتبوونە نێو ئەو کەشە پڕ لە پەتایەوە، لەوێدا ویژدانیان لەکار کەوت، دواتریش بە هاندانیان بۆ

نقەمبوون بەنێو کاری بەدخوازی و داوێنپیسی، بەیەکجاری ویژدانیان نەما.

سکادر لە پەرتووکەکەیدا بەناوی (میری خوێن) و لە کاتی باسکردنی کۆشکی بالیە ڕۆیالدا دەڵێ: ئەو کۆشکە بارتەقای گشت شوێنەکانی پاریس پیاوانی پۆلیسی سەرقاڵکردبوو.

خوشکی شاژن ئەنتوانێت چەند نامەیەکی کەسییانەی بۆ شاژن نارد و ئاگاداری کردەوە نەخشە و پیلانی کودەتایەك لە گۆڕێدایە و خاوەن بانکە جیهانییەکانیش دەستیان تێدایە، هەروەها ئەنجوومەنی ماسۆنییەتی ئازادی فەرەنسیش تیایدا بەشدارن.. بەڵام ماری ئەنتوانێت (١٧٥٥-١٧٩٣) نەیتوانی باوەڕ بەو شتە ترسێنەرانە بکات، وەك وەڵامێکیش بۆ هۆشداری و ئاگادارکردنەوەکەی خوشکەکەی لەوەی کە نووسیبووی نوورانییەکانی فەرەنسا لەژێر پەردەی ماسۆنییەتی خێرخوازەوە کار بۆ ڕووخاندنی دەوڵەت و کەنیسە دەکەن، ماری ئەنتوانێت نامەیەکی بۆ خوشکەکەی ناردبوو و تیایدا نووسیبووی: (نیگەرانییەکەت سەبارەت بە ماسۆنییەت لە جێگەی خۆیدا نییە و زێدەڕۆیانەیە، چونکە لێرەوە لە گشت شوێنێکی دیکەی ئەورووپا کەمبایەخترن).

مێژوو هەڵەی گەورە و سەرچیغڕۆیشتنی ماری ئەنتوانێت دەخاتە بەرچاو، چونکە بەردەوام هۆشدارییەکانی خوشکەکەی پشتگوێ دەخست، ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی خۆی و مێردەکەی بەرەو گیوتین ڕاپێچ بکرێن.

زۆربەی شرۆڤەکارانی مێژوو پێیان وایە، شاژن ماری ئەنتوانێت ژنێکی بەلارولەنجە بووە و زۆر حەزی لە ڕابواردن و سەرگەرمی بووە و

کەوتووەتە نێو شەپۆلی خۆشی و شادی و ئەو چێژانەی باڵیان بەسەر دەریاری کۆشکی فەڕەنسیدا کێشابوو، هەروەها باس لە چەندان پرسی عەشقبازی و وروژێنەر دەکەن کە وەك ڕاستییەك دەیدەنە پاڵی، وەك ناپاکیکردن لە مێردەکەی لەگەڵ هاوڕێیەکانی و ژیانە ڕووت و پڕ لە سەرکێشییەکەی.. بەڵام ڕاستییەکەی ئەم وێنەیەی ماری ئەنتوانێت تەنیا لەلایەن بالسامۆ و هاوکارانی کێشرابوو، کێشانی ئەو وێنە ساختەیە لە چوارچێوەی هەڵمەتێکی بەرفراوانی ناوزڕاندان دژ بەو شاژنە بەڕێوەچوو.. چەسپاندنی ئەم وێنە خراپە لە مێشکی جەماوەردا بووە ڕێخۆشکەرێك بۆ ئەوەی دوای شۆڕش گەل داوای سەری بکەن.. مێژوونووسان سەلماندوویانە ئەو بەندوباڵۆرانەی بۆ ماری ئەنتوانێت هەڵبەستراون، تەنیا درۆ و بوختانن.. زۆر ئارامگرتنی ناوبراو لەهەنبەر فرووفێل و تەڵە و داوی دوژمنەکانی و ئەو نەفسبەرزییەی بەهۆیەوە ڕوویەڕووی چارەنووسەکەی خۆی بووە و ئەو ئازایەتییەی لە کاتی نزیککەوتنەوەی لە گیوتین پیشانی دا، ڕاستیی پاکییەتیی ئەو شاژنەمان بۆ دەسەلمێنن.. ناکرێ ئەم سیفەتانە لە ژنێکی داوێنپیسی بەئالووشدا ببیندرێن.

جا بۆ بەردەوامبوون لە زڕاندنی ناوبانگی شاژن، وایزهاویت و مندلسۆهن پرسی (ملوانکەی گەوهەری) یان وروژاند.. ڕووداوەکەش بەمجۆرە بووە:

لەو کاتیدا خەزێنەی فەڕەنسی لە خراپترین دۆخدا بووە، حکوومەتی فەڕەنسی پەنای بردبووە بەر بارۆنەکانی سەرمایە و دارایی بۆ ئەوەی قەرزێکی زۆری بدەنێ.. لەو کاتیدا بەکرێگیراوێکی شۆفاری سەر بە سەرانی کودەتایەکە دەچێتە لای زێڕینگرەکەی دەربار، بەناوی

شاژنەوە داواکارییەکی درۆین دەنووسێت و دەیداتە دەست زێڕنگرەکە، بۆ ئەوەی ملوانکەیەکی زۆر گرانبەها بۆ شاژن دروست بکات کە هەر لە ملوانکە ئەفسانییەکان دەچوو، نرخەکەشی گەیشتە چارێەکە ملیۆنێك لیرەی فرەنسی.. زێڕینگرەکەش ملوانکەکە دروست دەکات و دەیداتە دەست شاژن بۆ ئەوەی ڕا و بۆچوونی بزانێ، بەلاّم شاژن بە هەموو شێوەیەك ملوانکەکەی ڕەت کردبوویەوە و بێ ئاگاییی خۆیشی لە نامەکە پیشاندابوو.. بەلاّم سەربردەکانی تایبەت بەو ملوانکە ئەفسانەییە، وەك پیلانگێڕەکان هەولّیان بۆ دابوو، لە گشت شوێنێکدا کەوتە سەر زاران.. هەروەها ئامێری زەبەلاحی بوختان و پروپاگەندەیان بەگەڕخست کە لە لایەن بالسامۆوە سەرپەرشتیی دەکرا، هێندەی نەبرد ماری ئەنتوانێت نوقمی لافاوی ڕەخنە و سەرکۆنەکردن بوو، کەسیەتییەکەی لەکەدار بوو، ناوبانگی کەوتە نێو چلّپاو.. کاتێکیش ئەو هەلّمەتە گەیشتە ترۆپك، بالسامۆ دەستە پۆلاّینەکەی خۆی وەشاند، چاپخانەکەی خستەگەڕ و هەزاران هەزار بلاّوکراوەی دژ بە شاژن بلاّوکردەوە، بوختانێکی دیکەی کردبوو گوایە عاشقێکی نهێنیی شاژن وەك دەربڕینی سەرسامی بە جوانی و شۆخوشەنگیی شاژن، ئەو ملوانکەیەی پێشکێش کردووە!

بەلاّم خۆ مەسەلەکە لەم ئاستەش نەوەستا، بەلّکو پیلاندانەرانی ناوزڕاندنەکە بۆ لەکەدارکردنی ناوبانگی شاژن بیرۆکەیەکی چەپەلّتر و ئەهریمەنانەتریان داهێنا.. نامەیەکیان بۆ کاردینالّ برێنس دی ڕۆهان نووسی کە واژۆیەکی ساختەی شاژنی لەسەر بوو.. لە نامەکەدا داوا لە کاردینال کرابوو نیوەی شەوێ لەگەلّ شاژندا بچێتە کۆشکی بالیە ڕۆیال، بۆ ئەوەی سەبارەت بە ملوانکەکە بناخڤن.. پیلانگێڕان بە

لەشفرۆشێکی کۆشکەکەیان ڕاسپاردبوو پۆشاکی شاژن لەبەر بکات و شەوێ چاوی بە کاردینال بکەوێ.. هەواڵەکەش گەیەندرایە ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکان و سەربردەی زۆر هەرزانی سێکسییان تیادا بڵاوکردبوویەوە تیایاندا هەردوو گەورە کەسییەتیەکانی دەوڵەت و کەنیسە کرابوونە ئامانج.

مێژوو باس لەوە دەکات دوای ئەوەی ملوانکە گەوهەرییەکە لە فەرەنسا ئەرکە زۆر چەپەڵ و نەگریسەکەی بەجێگەیاند، بردرایە ئینگلترا.. دەشڵێن زۆربەی دانە گەوهەرەکانی بەشێوە ئەسڵییەکەی خۆی لەلای جوولەکەیەك بەناوی ئیلیاسۆنەوە پارێزراوە.

هەروەها بەڵگەیەکی دیکەی یەکلاکەرەوە هەیە دەیسەلمێنێ سووخۆرانی جوولەکە لە ئینگلترا پێوەندییان بە دانانی ئەو نەخشە و پیلانانە هەیە کە بوونە هۆی هەڵگیرسانی شۆڕشی فەرەنسی.. ئەم بەڵگەیەش لەلایەن لیدی کۆینزبۆرۆی ژنە نووسەری پەرتووکی (کەمنووتی نەهریمەنی) یەوە لێی کۆڵراوەتەوە.. لە میانی لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا، چاپکراوێکی کۆنی وەگیر دەکەوێ، چاپکراوەکە بەناونیشانی (دوژمنایەتی و ڕکابەریی هەنبەر سامییەکان) لەلایەن برتار لازاری جوولەکە لە ساڵی ١٨٤٩دا نووسراوە.. لیدی کۆینزبۆرۆ لە زانیارییەکانی نێو پەرتووکەکەدا دەگاتە ئەو دەرئەنجامەی بنیامین گۆلد شمید و ئەبراهامی برای و هاوبەشەکەیان مووسا میکانا و برازایەکەی سێر موسی مۆنتیفیۆر کە هەر هەموویان لە ئینگلترا پارەداری جوولەکە بوون، پێوەندییان لەگەڵ برایە جوولەکەکانی نێو ئەورووپادا هەبووە و بەیەکەوە کاریان بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕشی فەرەنسی کردووە.. هەروەها چەندان بەڵگەی

دیکه دۆزراونەتەوە و دەیسەلمێنن دانییل ئیتشیعی بەرلینی و داڤید فزیدلاندری زاوای و هێرز گریبیری ئەلزاسی و ڕۆچیلد دەستیان لە کودەتایەکەدا هەبووە.. بەمشێوەیە دەمامکی ئەو کەسانە بەردەبنەوە کە لەو کاتیدا هێزی شاراوەی پشت بزووتنەوەی شۆڕشی جیهانی بوون.

زۆریش گرنگە شرۆڤەی ئەو هۆکار و ئامرازانە بکەین کە ئەو سووخۆرانە بۆ کورتهێنانی دارایی حکوومەت بەکاریان هێناوە، چونکە دواتر هەمان ئەو هۆکار و ئامرازانە لە ئەمریکا و ڕووسیا و ئیسپانیا و ولاتانی دیکەدا بەکارهاتوون.

سێر والتەر سکۆتی نووسەری بریتانی لە بەرگی دووەمی ژیانی ناپلیۆندا، وێنەیەکی ڕوونی قۆناغە سەرەتاییەکانی گەمەی شۆڕشی فەرەنسی دەخاتە ڕوو.. بەمجۆرە باسی بارودۆخی ئەو کاتی دەکات: ئەو دەوڵەمەند و بارۆنانەی پارەیان دایە حکوومەتی فەرەنسی، ڕێك وەك ڕەفتاری سووخۆرانی هەنبەر بانکێکی مایەپووچ ڕەفتاریان کرد.. چونکە بەدەستێك لەپێناو دەستبلاوی و خۆشڕابواردنەکانی قەرزی پێویستیان پێ دەدا، بۆ ئەوەی بە دەستەکەی دیکە پاشماوەی ئەو سامانە بگوشن کە بۆ دانەوەی سوودە نا لۆژیکییەکان دەچوو.. بەمشێوەیە زنجیرەیەکی دووردرێژی قەرزی ڕووخێنەرانەی ئەو سووخۆرانە بەدوای یەکتریدا هاتن کە لە دوای خۆیدا ماف و ئیمتیازی جۆراوجۆریشی بۆ سووخۆرەکان دەستەبەر دەکرد، ئەو مافانەش وەك دەستبەرکردنی نەفەوتانی قەرزەکانیان بوو.. بەمشێوەیە شپرزەیی دارایی دووچاری دەوڵەتی فەرەنسی بوو.

دوای ئەوەی بارودۆخی حکوومەتی فەرەنسی زۆر خراپ بوو، ناچاربوو داوای قەرزی نوێ بکات بۆ ئەوەی پارە و گوژمە بۆ ئەو پڕۆژە

جەنگییانە دابین بکات کە خودی جەماعەتی کودەتایەکە پەلکێشی نێویان کردبوو.. سووخۆرەکان بە خۆشخووییەوە ڕەفتاریان کرد و قەرزی پێویستیان خستە بەردەم حکوومەتی فڕەنسی، بەو مەرجەی خۆیان ڕێککەوتنامەی گرێبەستی قەرزەکە بنووسن.. ئەو مەرجانەی نووسیبوویان لە ڕووکەشدا نەرم و لێبوردە بوو، بەڵام دواتر توانیان ماری ژەهراوی بخەنە نێو ژوورەکەوە، مەبەست لە نوێنەرەکەیانە بەناوی بەڕێز نیکەر کە خستیانە نێو حکوومەتی فڕەنسییەوە، قەرزدەرەکان داوایان لێی کرد لە ئەنجوومەنی ڕاوێژکاریی پاشادا وەزیرێکی بالاّ بۆ کاروبارە داراییەکان دابنێ.. قەرزدەرەکان بانگەشەیان دەکرد کە نیکەر لە کاتێکی زۆر کەمدا دەتوانێ فڕەنسا لە تەنگوچەڵەمە داراییەکان دەرباز بکات.. بەڵام ئەوەی لە چوارساڵی پاشتردا ڕووی دا، ئەوە بوو نیکەر بووە هۆی ئەوەی حکوومەتی فڕەنسی بە خراپترین شێوە بخاتە نێو تەڵەی قەرزدەرە جوولەکانەوە، تەنانەت بەهای قەرزی نیشتمانی بووە ۱۷۰ ملیۆن جونەیهی ئیستەرلینی.

(کاپتن ئەی.ڕامزی) لە پەرتووکەکەی خۆی بەناوی (جەنگێکی بێ ناو) دا زۆر بە وردی بارودۆخەکەی خستووەتە بەرباسەوە و نووسیویەتی: شۆڕش گورزێکە و دەوەشێندرێتە جەستەیەکی ئیفلیج.. کاتێک چنگی قەرزەکان توند دەبن، قەرزدەرەکان کۆنترۆڵی جۆرەها کایە و لایەنی ڕاگەیاندن و چالاکییە سیاسییەکان دەکەن و چنگیش لە پیشەسازی توندتر دەکەن.. بەمشێوەیە گۆڕەپان و شانۆیەکە بۆ گورزی شۆڕش ئامادە و هەموار دەبێت... دەستی ڕاست- کە دەستی پارەی قەرزە- ئیفلیجی بە جەستەکەدا بڵاو دەکاتەوە، بە دەستی چەپیش کە دەستی شۆڕشە- خەنجەرێك لە دەست دەگرێت و قوربانییەکە دەداتە بەر

خەنجەران.. هەروەها تێکدانی ئەخلاقیش کردەکە ئاسانتر دەکات و ڕێگەی هەمواری بۆ دەڕەخسێنێ

جا لەو کاتەی بڵاوکراوەکانی تایبەت بە ناوزڕاندن و لەکەدارکردن نەفرەت بەسەر پیاوانی کەنیسە و دەوڵەتدا دادەبارێنن، بەکرێگیراوانی کودەتایەکەش ئەو کەسانە ئامادە دەکەن کە بڕیاریان لەسەر دەدرێ ببنە ڕێبەرانی دەستهەڵاتی ترس و تۆقاندن و کوشتن، ئەمەیش پێش داڕووخانی پاشایەتی و دەستهەڵاتەکان دێت.. یەکێك لەو ڕێبەرانە ڕۆبسپێر و دانتۆن و مارا بوون.. ئەو پیاوانەی بۆ هێرشکردنە سەر پاستێل و ئازادکردنی زیندانیکراون و دەبەنگەکان بژار کرابوون، لە دێری یەعقووبییەکاندا یەکیان دەگرتەوە.. بەمشێوەیە وردەکارییەکانی پیلانە خوێناوییەکە لەنێو چوار دیواری تەلارێکی پیرۆزدا دادەندرا، هەر لەوێشدا لیستی ناوی کەسانی کۆنەپەرستی سەر بە چینی ئەرستۆکرات و لایەنگرانی پاشا دانرا کە دەبووایە لەنێو ببرێن.. هەروەها بڕیاریش لەسەر ئەوە دەدرێ تاوانکار و شێتوشوارەکان بەریان هەڵبدرێ و لەنێو جەماوەری گەلدا دەست بە کوشتن و سەربڕین و دەستدرێژیی ئاشکرا بکەن، لە هەمان کاتیشدا ئەندامانی شانە نووستووەکان مانۆیل بەڕێوە دەبەن و کەسایەتییە مەزنە سیاسییەکان و سەرانی ئیکلیرۆس و ئەفسەرانی سەر بە پاشا لە شوێنێکدا مۆڵ دەدەن.

بەشی چوارەم

کەوتنی ناپلیۆن

کەســە بانکییــە نێودەوڵەتییــەکان (ســووخۆرانی جوولەکــە)، پیلانیان بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕشی فڕەنسی داڕشت، پیلانەکەشیان بەجۆرێك بوو خۆیان وەك بکەری شاراوەی پشت پێکهێنانی حکوومەتە ئەورووپییەکان بمێننەوە، ئەمەیش لەپێناو ئەوەدا بوو ئەو حکوومەتانە هەر لەژێر دەستهەڵاتی خۆیاندا بمێننەوە و بتوانن کۆنترۆڵیان بکەن و بە ئارەزووی خۆیان بەکاریان بێنن و دواتریش لە دوورمەودادا بیانکەنە مۆرەی سەر تەختی شەترەنج.

چونکە لە کاتی هەڵگیرسانی شۆڕشی فڕەنسیدا یەعقووبییەکان دەستیان بەسەر دەستهەڵاتدا گرت.. داواشیان لە دۆق دۆرلیان کرد لەپێناو لەسێدارەدانی ئامۆزایە پاشایەکەی دەنگ بدات.. دۆق پێی وابوو دەبێتە پاشای دەستووریی فڕەنسا، بۆیێ لەپێناو لەسێدارەدانی ئامۆزایەکەی دەنگی دا، بەمەیش هێزە نهێنییەکان و پیلانگێڕە ڕاستینەکانی لە سەرزەنشت و گومان دوورخستەوە، خۆیشی کردە جێگەی تیروتانە و گومانی چاوەڕوانکراو.. دواتر هێزە شاراوەکان فەرمانی لەنێوبردنی ئەویشیان دەرکرد، گشت هێز و وزەی لەکەدارکردن و ناوزڕاندنیان لەپێناودا چڕکردەوە..دۆق لە ماوەیەکی زۆر کورتدا لە گیوتین نزیکبوویەوە! .. لەو کاتەی لە ڕێگە قەرەباڵغەکاندا لەنێو گالیسکەیەکدا دەبێت، بە گوێیەکانی خۆی دەنگی

گشت چینەکانی جەماوەری دەکەوتە بەرگوێ و لە هەنبەر ئابڕووچوون و لەکەداربوونیدا نارەزاییان دەردەبڕی و ڕق و قینی خۆیان پیشان دەدا!

کاتێکیش بۆ میرابۆ ڕوونبوویەوە تەنیا ئامرازێکی دەستی هێزە نهێنییەکە بووە بۆ تۆڵەکردنەوە لە خەڵك بەکارهێنراوە، پەنجەی پەشیمانیی گەست.. هەرچەندە تەواو بێ ئەخلاق و بەد ببوو، بەڵام نەیتوانی بەرگەی دیمەنە توندوتیژە زێدەڕۆییەکان و کارە پڕ تۆڵەخۆزاییەکانی یەعقووبییەکان بگرێ، کار و کردەوە قێزەونەکانی یەعقووبییەکان دژی ئەو کەسانە دەکران کە سەروەرە نهێنییەکانیان پەنجەی تۆڵەکردنەوە و ئەشکەنجەدانیان بۆیان درێژ دەکردن و فەرمانی لەنێوبردنیان دابوون.. ڕاستییەکەی میرابۆ دژ بە ئازاردانی پاشا بوو، ئامانجی پیلانە کەسییەکەی کەمکردنەوەی ڕۆڵی پاشا بوو، بۆ ئەوەی تەنیا وەك نمایەکی دەستهەڵات بمێنێتەوە، خۆیشی ببێتە ڕاوێژکاری سەرەکیی پاشایە کارتۆنییەکە.. لەبەرئەوە کاتێك لەوە دڵنیابوویەوە ئامانجی سەروەرەکانی کوشتنی لویسە، هەوڵی دا بیباتە دەرەوەی پاریس و لە بارەگەی هێزەکانیدا شوێنێکی بۆ بکاتەوە، هێزەکانیشی هێشتا پشتگیریان دەکرد.. بەڵام یەعقووبییەکان بە پلانەکەی میرابۆیان زانی و فەرمانی لەنێوبردنی ئەویشیان دەرکرد!

وەلێ مەسەلەکە لەهەنبەر ئەودا جیاوازییەکی تێکەوت، چونکە ڕێکخراوەکانی ناوزڕاندن و لەکەدارکردن کاتی پێویستیان لەبەردەمدا نەبوو تۆڕێکی ئابڕووبردن و تۆمەتبارکردنی بۆ بچنن، بۆیێ پەنایان بردە بەر ژەهرخواردکردنی، بەشێوەیەك تاوانەکە وەك ڕووداوی

خۆکوشـتن هاتـە بەرچـاو.. لـەو پەڕتووکـەی سـەبارەت بـە گەوهـەر ئامانجی نوورانییەکان بوونەوە و کاریان تـەواو بوو، نۆرەی ئـەوانیش ئاماژەمان پێی دا ئەم تێبینییانە نووسراون:

لویس دەیزانی میرابۆ ژەهرخوارد کراوە.

دانتۆن و ڕۆبسپێر لە ئەهریمەنە بەرجەستەکراوەکانی سـەردەمی تیرۆر و تۆقاندن بوون.. کاتێکیش ڕۆبسپێر و دانتـۆن لـە خزمـەتکردنی ئامانجی نوورانییەکان بوونەوە و کاریان تـەواو بوو، نۆرەی ئـەوانیش هات، تۆڕێکی تۆمەتبارکردن و ئابڕووبردنیان بۆ چنرا و دواتـر ڕەوانـەی بەردەم گیوتین کران.

گەورە نووسەری بریتانی سێر والتەر سکۆت درکی بە زۆر ڕاستیی تایبەت بە هێزە نهێنییەکانی پشت شۆڕشی فەرەنسی کـردووە.. هـەر کەسێك پەڕتووکەکـەی نـاوبراو (ژیـانی نـاپلیۆن) بخوێنێتـەوە، هەست دەکـات نووسـەر لـە پیلانگێڕییەکـەدا ڕەگوڕیشـە و دەسـتی شـاراوەی جوولەکەی ئاشکرا کردووە.

سێر والتـەر ئامـاژە بـەوە دەکـات کەسییەتییە سـەرەکییەکانی شۆڕش زۆربەیان کەسانی بیانی بوون، هەروەها تێبینیشی کردووە ئـەو کەسانە گوزارشتی تایبەتی جوولەکەیان بەکارهێناوە وەك بەڕێوەبـەران و دانایان.. هـەروەها ئامـاژەی بەوەشـکردووە (مانۆیـل) بەشێوەیەکی لێڵ و پـڕ لـە ڕەمـز و ڕاز وەك داواکـاری گشـتیی کۆمۆنـەی پـاریس دامـەزراوە.. سـێر والتـەر دەڵـێ ئـەو کەسـە بەرپرسـی گواسـتنەوەی هەزاران قوربانی بووە بۆ بەندیخانەکانی پاریس، ئـەو قوربانیانـە دواتـر لە قەسابخانە شوومەکەی مـانگی ئـەیلوولی سـاڵی ١٧٩٢ لەنێوچوون و تـەنیا لـە بەندیخانـەکانی پاریسـدا ژمارەیـان گەیشـتە ٨,٠٠٠ کـەس. هەروەها سێر والتەر تێبینیی کـردووە کۆمۆنـەی پـاریس (ئەنجوومـەنی

هەرێمی پاریس) دواتر کەوتووەتە دەستی ئەو یەعقووبیانەی داوای ڕشتنی خوێنێکی زۆرتریان دەکرد.. سکۆت پێی وایە ڕۆبسپێر و دانتۆن و مارا تا تەواوکردنی ئەرکەکانیان و لەسێدارەدانیان ئەندامانی کەنشتی یەعقووبییەکان بوون.. هەر مانۆیلیش بوو چەخماخەی هەڵمەتی دژ بە پاشا و شاژنی هەڵگیرساند و بووە هۆی ئەوەی هەردووکیان بەرەو گیوتین ببرێن..کەسێکی دیکە بە ناوی داڤیدەوە یارمەتیدەری مانۆیل بووە، ئەو داڤیدە ئەندامێکی نێو لیژنەی ئاسایشی گشتی بووە و قوربانییەکانی دادگەیی کردووە.. بەوەش بەناوبانگ بووە بەردەوام داوای کوشتن و خوێنرشتنی کردووە.

سێر واڵتەر نووسیوویەتی ئەو دایڤیدە هەموو ڕۆژێك بە دەستەواژەی (با خوێنێکی زۆرتر بڕژێ) دەستی بە کاروباری ڕۆژانەی کردووە.. هەر ئەویش بووە پەرستشی بوونەوەری مەزنی هێناوەتە ئاراوە (کە ماوەیەك شۆڕشی فەرەنسی لە شوێنی ئایینی مەسیحی داناوە و فەرمانی ڕەتکردنەوەی دەرچووە)!.. سرووتە بتپەرستییە پیرەوکراوەکانیش جۆرە لاساییکردنەوەیەکی جوولە و چرپەکانی ئاهەنگی ئەو حاخامانە بووە کە سرووشیان لە ئەهریمەن وەرگرتووە.. ئەم سرووتانە شوێنی ڕێوڕەسم و سرووتە مەسیحییەکانیان گرتەوە.

لێرەدا پێویستە ئاماژە بە خاڵێك بکەین و بڵێین: پەرتووکە قەبارە گەورەکەی سێر واڵتەر سکۆت (ژیانی ناپلیۆن) کە لە نۆ بەرگ پێکهاتبوو و ڕاستییەکی زۆر و زەوەندی دەخستە ڕوو، بزرکرا و لە ئێستەدا لە هیچ شوێنێك بەرچاو ناکەوێ!!

هەروەها دەبێ ئاماژە بە پەرتووکێکی دیکەش بکەین کە (ج. ڕینیە) بە ناونیشانی (ژیانی ڕۆبسپێر) نووسیویەتی، ناوبراو

بەشێوەیەك نووسیویەتی وەك بڵێی زانیاریی سەبارەت بە چەند نهێنییەك هەبێ.. لە پەرەگرافێکدا نووسیویەتی: لە ماوەی نێوان ٢٧ی نیسان و ٢٨ی حوزەیرانی ساڵی ١٧٩٤ حوکم و دەستهەڵاتی تیرۆرستی و تۆقاندن گەیشتە تروپك. لەو ڕۆژەی دواییدا ڕۆبسپێر هەناسە سارد کرا و پشتی تێکرا، هەروەها بەرپرسی تیرۆر و تۆقاندنی هیچ کەسێك نەبوو، کردەییش نییە ڕۆبسپێر ئەو کەسە بووبێت.. چونکە ژمارەی ئەو کەسانەی لەو کاتیدا هەژموونداڕ و بەدەستهەڵات بوون لە بیست کەس تێپەڕی نەدەکرد.. لە شوێنێکی دیکەدا ڕینیە نووسیویەتی: ڕۆژی بیست و هەشتی تەمووز ڕۆبسپێر لە بەردەم کۆمەڵەی گشتیدا گوتارێکی دووررودرێژی خوێندەوە و تیایدا هێرشێکی توندی کردە سەر ئەو کەسانەی وەك خۆی دەڵێ تیرۆرستی توندڕۆ بوون.. بەڵام ئەم هێرشەی چەند دەستەواژەیەکی لێڵ و ناڕۆشنی تیادا بوو و بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ داڕێژرابوون و چەند تۆمەتبارکردنێکی دیارینەکراوی تیادابوو.. ئەو وشە و ڕستانەی هاتنە سەر زاری، بەمجۆرە بوون: من ئێستە و لەم کاتەدا ناوێرم ناوزەدیان بکەم.. هەروەها ناشتوانم ئەو پەردەیە دادڕم کە ماوەی چەندان سەدە و ئەوەی دێرینە ئەم مەتەڵەی داپۆشیوە.. بەڵام من جەخت لەوە دەکەمەوە، لەنێو بەڕێوەبەرانی ئەو کودەتایەدا کەسانی سەر بە ڕێبازی تێکدان و خراپکردن و دەستبڵاوی هەن، ئەمانەیش کاریگەرترینی ئەو هۆکارانەن کەوا کەسانی بێگانە بۆ تێکدان و گەندەڵکردن و بۆگەنبوونی دەوڵەت دایانهێناوە، مەبەستم لەو کەسانەش کاهینە ئەیتەیستە چەپەڵەکان و ڕێبازە پڕ لە خراپەکاری و بەد ڕەوشتییەکەیانە.. هەروەها ڕینیە بەمشێوەیە بۆچوونی خۆی

نووسیوه: ئەگەر ڕۆبسپێر ئەم قسانەی بەزاریدا نەهاتبان لەوانەبوو سەرکەوتن وەدەستبێنێ.. بەڕاستی ڕۆبسپێر زیاد لەپێویست ئاخاوت، لەبەرئەوە بە گوللە لە شەویلاکی درا و تا ڕۆژی دواتر و وادەی پەلکێشکردنی بەرەو گیوتین، دەمکوت کرا!!

بەمشێوەیە ماسۆنییەکی دیکە لەنێوبرا کە دەرفەتی ئەوەی بۆ ڕەخسابوو زیاد لەپێویست بە مەسەلەکە بزانێ.

دوای ئەوەی پیلانگێرانی کودەتایەکە هەموو ئەو قوربانییانەیان لەنێو برد کە لە شۆڕشی فڕەنسیدا بڕیاری پاکتاوکردنیان درابوو، قۆناغێکی نوێی پیلانگێڕییەکی جیهانییان دەستپێکرد.. ئەنسلیم مایەر ڕۆچیلد، ناسان مایەری کوڕی بەمەبەستی کردنەوەی لقێکی دەستگەی ڕۆچیلد لە لەندەن، ڕەوانەی ئینگلترا کرد.. ئامانجیش لەمە پتەوکردنی پێوەندیی ئەو سووخۆرە جیهانییانە بوو کەوا بانکی ئینگلترایان کۆنترۆڵ کردبوو و دەستیشیان بەسەر بانکەکانی فڕەنسا و هۆڵەندا و ئەڵمانیادا گرتبوو..دوای ئەمە خاوەن بانکەکان بڕیاریان دا ناپلیۆن وەك ئامرازێکی جێبەجێکاری خواست و ویستەکانیان بەکاربێنن، بۆیێ زنجیرەیەك جەنگی ناپلیۆنییان هەلگیرساند، لەمەیشدا ئامانجیان ڕووخاندنی چەندان پاشایەتیی دیکەی ئەورووپی بوو.

دوای ئەوە ناپلیۆن بە سوپایەکەی ئەورووپای داگیرکرد، لە ساڵی ١٨٠٤دا خۆی وەك ئیمپراتۆرێك ڕاگەیاند، جۆزێفی براشی کردە پاشای ناپۆلی و لویسی وەك پاشای هۆڵەندا و جێرۆمی وەك پاشای وێستفالیا دەستنیشانکرد.

ناسان ڕۆچیلّدیش، کارەکانی بەشێوەیەك ڕێکخست هەر چوار برایەکەی خۆی کردە پاشای دارایی ئەورووپا، بە واتایەکی دیکە بوونە دەستهەلاتی نهێنی و دەستی شاراوە.

سویسرا بارەگە و پێگەی سەرکردایەتییەکەیان بوو، لەبەرئەوە بڕیاریان دا سویسرا بە بێلایەنی بهێڵنەوە و بۆ دەستەبەرکردنی سەلامەتیی خۆیان و پارە و پوول و داراییەکانیان، نەیخەنە نێو هیچ ململانێیەکەوە.

لە بارەگەی سەرکردایەتیی خۆیاندا لە ژنێفی سویسرادا سەر لەنوێ چەندان پیلانگێڕی و کودەتای نهێنییان داڕشتەوە، کاروبارەکانیشیان بەشێوەیەك ڕێکخست بتوانن لە جەنگەکاندا قازانجی زۆر ناڕەوا و نایاسایی وەدەستبێنن، واتا ئەو جەنگانەی خۆیان هەڵیاندەگیرساندن بەبێ ئەوەی هیچ شت و بەرژەوەندییەکی هەردوو بەرەی شەڕکەر یان دەرئەنجامی جەنگەکە لەبەرچاو بگرن.. ئامرازی فەراهەمکردنی ئەم مەبەستەشیان کۆنترۆڵکردنی کارخانەکانی چەك و تەقەمەنی و پیشەسازیی کەشتی و کانەکان و پیشەسازییە کیمیاییەکان و دروستکردنی دەرمان و تەنووری پۆڵا و هتد بوو.

بەمشێوەیە گشت شتێك بەبێ هیچ گرفتێك دەچووە پێشێ.. بەڵام تاکە شتێك هەبوو کۆمەڵە پیلانگێڕ و کودەتاچییەکەی قەڵس کردبوو، ئەویش خۆپەرستی و لووتبەرزی و پۆزە بێمانایەکانی ناپلیۆن بوو، تا گەیشتە ئەو ئاستەی پشتی تێیان کرد و پەردەی لە ڕوودا هەڵماڵین.. بەمشێوەیە سنوورێکی بۆ سەرکێشییەکانی خۆی دانا.

هەندێك بۆچوون هەیە گوایە زستانە سەختەکە و ساردییە لە ڕادەبەدەرەکەی ڕووسیا ئەو هەڵمەت و هێرشانەی ناپلیۆنیان کردە

گـەورەترین کارەسـاتی سـەربازی لـە مێـژوودا کـە لەسـەرەتادا بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە دەچوونە پێشێ.. بەڵام ڕاستییەکەی هۆی شکستی ناپلیۆن تێکچوونی هێڵەکانی پێوەندی بوو کە نەیهێشت کۆمەکی لۆجستی و سەربازی و چەك و فیشەکی پێ بگات.

ئەو پیلانە- کەوا هێزە نهێنییەکان بۆ ڕووخاندن و وێرانکردنی هێزەکانی ناپلیۆن پێڕەویان کرد و ناچاریان کرد دەستبەرداری عەرشەکەی بێت- لەو کاتییەوە بووەتە ڕێبازێکی تەقلیدیی هێزە نهێنییەکانی پشت شۆڕشەکانی جیهان.. پیلانەکەش زۆر سانا و سادەیە، بریتییە لە دانانی بەکرێگیراو و شۆفارە نهێنییەکانیان لە چەق و سەنتەرە سەرەکییەکانی نێو لق و بەشەکانی سوپایەکان، هەر لە پرچەککردنەوە بگرە تا دەگاتە پێوەندی و ڕێگەوبانەکان و گواستنەوە و هەواڵگری.. بەمشێوەیە سەرکردەکانی کودەتا دەتوانن لە ڕێگەی تێکدانی کردەکانی پرچەککردن و بڕینی فەرمانەکان و دەرکردنی فەرمانی دژ و نەناردنی پێداویستیی لۆجستی بۆ ئەو شوێنەی زۆر پێویستی پێی هەیە و سیخوڕیکردن و دژە سیخۆڕیکردنەوە، تەنانەت لەنێو بەهێزترین و سیستماتیکترین هێزدا شپرزەیی و بێسەروبەری و هەراوزەنا بڵاو بکەنەوە.. چونکە ئەو شانە نوستووانەی لەو شوێن و پێگە هەستیارانە دادەندرێن، بارتەقای دە هەزار پیاوی نێو گۆڕەپانی جەنگ دەتوانن کاری گەورە بکەن.. ئەو ئامراز و هۆکارانەی لە ڕووخاندن و شکستپێهێنانی ناپلیۆندا بەکارهێنران، دواتر لە ساڵی ١٩٠٤ بۆ تێکشکاندنی سوپایەکانی ڕووسیا لە بەرانبەر سوپایەکانی یابان وەگەڕخران، هەروەها لە ساڵی ١٩١٧ و لە کاتی هەڵگیرسانی شۆڕشی ڕووسی و بەرپاکردنی یاخیبوون لە سوپای ئیتاڵی لە ساڵی

۱۹۱۸دا بەکارهاتن. دزەکردنی کۆمۆنیستەکان بۆ نێو پێگە و پۆستە هەستیارەکانی ئەڵمانیا ئەفسەرێکی سوپای ئەڵمانی ناچار کرد لە ساڵی ۱۹۱۸دا داوای ئاگربەستێك بکات و پێی بەخشرا. هەروەها هەمان ئەو هۆکار و ئامرازانە لە ساڵی ۱۹۳٦دا بۆ تێکشکاندنی کارایی سوپای ئیسپانی بەکارهێنران. هەمان ئەو پیلانانە بۆ شکستپێهێنانی سوپایەکەی هێتلەر لە ڕووسیا بەکارهێنران دوای ئەوەی لە جەنگی دووەمی جیهانیدا هێرشێکی سەرکەوتووانەی لە ڕووسیا بەڕێوەبرد.

بەمشێوەیە دەبینین مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە، چونکە ئەو هێزانەی کۆنترۆڵی ڕەوتی کاروبار و ڕووداوەکانیان کردووە هەموو جارێ هەمان ڕێگە و هۆکار بەکار دەهێننەوە.. بەڵام لەمانەیش گرنگتر، ئەوەیە نەوەکانی ئەوانەی بوونە هۆی کەوتن و شکستخواردنی ناپلیۆن، هەر هەمان ئەو کەسانەن بوون کە لە ساڵی ۱۹٥٤ و تاکوو ئێستەیش بوونە هۆی بەرپەرچدانەوە و شکاندنی هێزە نیشتمانییەکانی وڵاتی چین..چەند فەرمانێك دەرچوون کە بایی ملیۆنان ملیۆن دۆلار چەك و تەقەمەنی لەجیات ئەوەی بگاتە دەست چیان کیای چیك و لایەنگرانی، نقومبێتە نێو قووڵایی زەریای هندی.. ئەو ڕاستییەی وایکردووە هەردوو حکوومەتی ئەمریکی و بریتانی ناپاکی لەو هاوپەیمانانەمان بکەن کەوا لە چین و کۆریادا دژ بە کۆمۆنیستەکان دەجەنگن، ئەوەبوو خاوەنی بانکە جیهانییەکان مانۆڕیان بوو بۆ ئەوەی هەژموون و دەستهەڵاتی کۆمۆنیستەکان بەسەر ئاسیادا بسەپێنن، بۆیێ سیاسییەکانی ئەو دوو وڵاتەیان لە خشتە برد وایان لێکردن لە ناوچەکەدا دەستبەرداری هێزەکانی دژ بە کۆمۆنیزم بن!

مێژوو تۆماری کردووە ناپلیۆن لە ساڵی ١٨١٤دا بە چ شێوەیەك لە پاریس دەستبەرداری عەرشی پاشایەتی بووە و چۆن بۆ دوورگەی ئیلبا نەفی کراوە و لەوێشدا ڕایکردووە و هەوڵی داوە شکۆی پێشووی وەدەستبێنێتەوە، هەروەها چۆن جاری دووەم دژ بەو پیاوانە کاری کردووە کەوا بەتەواوی گەمە و پیلانەکانیان لەبەردەستدا بوو.. ناسان ڕۆچیڵد و بازنە جیهانییەکەی بۆ شکستپێهێنانی ناپلیۆن پشتگیرییان لە ئەڵمانیا کردووە.. پیلانەکەشیان وەدەستهێنانی پارەیەکی زۆر بووە، جا دەرئەنجامی ململانێیەکە هەرچی بێت بەلایانەوە گرنگ نەبووە.. ئەوجا پێش هەڵگیرسانی ئاگری جەنگی واترلۆ، ناسان ڕۆچیڵد لە پاریس بووە.. لە کۆشکێکدا بووە کە ڕاستەوخۆ دەیڕوانییە کۆشکەکەی لویسی هەژدەیەم.. لە لایەکی دیکەشەوە هەوڵی ڕێکخستنی تۆڕێکی سیخوڕی و چاوی چاودێریکردنی داوە، تاکوو لە ڕێگەی کۆتری نامەبەرەوە ورد و درشتی هەواڵەکانی جەنگی واترلۆی بۆ بێنن، چونکە لەوکاتیدا لە ئان و ساتی هەڵگیرساندا بووە،... هەروەها بۆ گواستنەوەی هەواڵە هەڵبەستراوەکانی جەنگ بۆ نێو ئینگلترا، تۆڕێکی دیکەی دامەزراند.. جا کاتێك ناسان لە سەرکەوتنی ولنگتۆن و هێزەکەی دڵنیا بوویەوە، فەرمانی بۆ بەکرێگیراوەکانی دەرکرد هەواڵی پێچەوانە بۆ ئینگلترا بگوازنەوە و جەخت لەسەر سەرکەوتنی ناپلیۆن و دۆڕانی سوپای ئینگلیزی بکەنەوە..ئەو ڕووداوە پەندێکی باوەی هێنایە ئاراوە کە دەڵێ: " کۆترەکە پێی گوتم". ئەگەر کەسێکی ئینگلیزی بە هاوڕێیەکی بڵێ: لە کوێوە ئەم زانیارییانەت هێنا؟ هاوڕێیەکەی دەڵێ: ئۆو، کۆترەکە پێی گوتم!

کۆترەکانی ناسان ڕۆچیڵدیش هەواڵی درۆیان پەخش دەکرد و درۆی زۆر شاخداریان بەنێو گەلی ئینگلیزیدا بڵاو دەکردەوە، ئەمەیش بووە هۆی بڵاوبوونەوەی تۆقین لەنێو جەماوەردا.. بازاڕی ئابووری و دارایی بە تەواوی ڕووخا، نرخی جونەیهی ئیستەرلینی دابەزییە ئاستی یەک شلن، نرخی پێداویستییەکانیش بەشێوەیەکی زۆر مەترسیدار داڕووخا.. ئەوسا ناسان کەشتییەکی بچووکی بە دووسەت جونەیە بەکرێگرتبوو هاتووچووی نێوان فرەنسا و ئینگلترای پێدەکرد.. لە کاتی گەیشتنیدا خۆی و هاوڕێیەکانی هەرچی کۆمپیالە و پشک و موڵکیان کەوتە بەردەستی کڕییان، جا کاتێک هەواڵی ڕاستینی سەرکەوتنی ولنگتۆن گەیشت، نرخەکان گەڕانەوە باری ئاسایی خۆیان و سووخۆرانی جیهانی قازانج و سامانێکی خەیاڵییان وەدەستهێنا.

دەستگەی ڕۆچیڵد بە بۆنەی داستانە سەرکەوتووەکەی ولنگتۆن و وەک دەربڕینی خۆشی و شادیی لەنێو بردنی ناپلیۆنەوە، قەرزێکی بە ڕێژەی ١٨ ملیۆن جونەیهی ئیستەرلیتی دایە حکوومەتی ئینگلیزی، پێنج ملیۆنیشی قەرز بەخشییە حکوومەتی ڕووسی.. ئەمەیش وەک بەشێوەیەکی ڕەسمی باسکرابوو، بۆ نۆژەنکردنەوەی وێرانبوونی دوای جەنگ بوو.. کاتێکیش ناسان ڕۆچیڵد لە ساڵی ١٨٣٦ دا مرد، کۆنترۆڵکردنی بانکی ئینگلترای دەستەبەر کردبوو، قەرزی نەتەوەیی ئینگلیزی بەهۆی ئەو کارەساتە گەورەیەی ڕۆچیڵد لە ساڵی ١٨١٥دا بەسەر ئابووریی ئینگلترای هێنابوو، گەیشتبووە ٨٨٥,٠٠٠,٠٠٠ جونەیهی ئیستەرلینی.

مرۆڤ بە ئاستەم لە ڕیزی هەزاران ماسۆنیدا دەتوانێ تاکە یەک ماسۆنیی ئەورووپی ببینێتەوە شتێک سەبارەت بە سەربردە

ڕاستینەکەی دزەکردنی نوورانییەکانی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەلاتی بۆ نێو ڕیزەکانی ماسونییەتی ئازادی ئەورووپی بزانێ.. بەلام سەرکردە و سەروەرە گەورەکانی ماسۆنییەتی ئازاد لە نیشتمانی ئەمریکیان بە ڕاستیی مەسەلەکە کردووە، هەر ئەمەیش بوو وایکرد برایانی ماسۆنییان لە پێوەندی و نزیکبوونەوە بە هەر ماسۆنییەکی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەلاتی ئاگادار بکەنەوە.. هەروەها بابا بیۆسی نۆیەم دەیزانی نوورانییە شۆڕشگێڕەکان دزە دەکەنە نێو ڕیزەکانی ماسۆنییەتی ئازادی ئەورووپا، ئەمەیش هانی دا دژ بە کۆمۆنیستی و ماسۆنی هێرش و هەلمەتێکی ئاشکرا بەڕێوەببات و هۆشداری بداتە مەسیحییەکان لەوەی نەچنە ڕیزی ماسۆنییەتەوە. خۆ ئەگەر هەندێك کەس بچووکترین گومانیان لە ڕاستیی ڕۆلی ماسۆنییەکانی نێو شۆڕشی فەرەنسیدا هەیە، لێرەدا گفتوگۆیەکی نێوان ئەندامانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی فەرەنسی دەهێنینەوە کە لە سالی ١٩٠٤ سەبارەت بەم مەسەلەیە بەڕێوەچووە.

دوای چەندان پرسیاری لێکۆلینەوەیی بەڕێز مارکیز ڕۆزانب سەبارەت بەوەی ئاخۆ ماسۆنییەتی ئازاد دروستکراوی شۆڕشی فەرەنسییە، گوتوویەتی: کەواتە ئێمە بەتەواوی سەبارەت بەم خالە هاوڕاین کە ماسۆنییەت ئاکە دروستکەری شۆڕشی فەرەنسی بووە، ئەو ئەرك و لایەنە گرنگانەی ئێستە لەم دانیشتنەدا دەیانبیستم، دەیسەلمێنن هەندێك لە ئامادەبووان ڕێك وەك من بە مەسەلەکە دەزانن.

ئەوسا جۆمل –کە یەکێکە لە ئەندامە بەناوبانگەکانی مەحفەلی خۆرهەڵاتی گەورە– هەڵدەستێتە سەرپێ و دەڵێ: ئێمە نەك هەر دەیزانین، بەڵکو بەتەواوی بە خەڵکی ڕادەگەیەنین.

لەساڵی ١٩٢٣دا ئاهەنگێکی مەزنی ئێوارە ڕێکخرا و تیایدا چەندان کەسییەتیی گرنگیدەر بە سیاسەتی نێو دەوڵەتی بەشداربوون، هەروەها چەند کەسێکیش لەوانەی پێوەندیگەلێکیان لەگەڵ ڕێکخراوی کۆمەڵەی گەلاندا هەبوو تیایدا بەشداربوون.. لەو ئاهەنگەدا سەرۆکی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات لە فرەنسا پێشنیازی کرد ئامادەبووان پێکی کۆماری فرەنسی هەڵدەن کە ڕۆڵە و زادەی ماسۆنییەتی ئازادی فرەنسییە، هەروەها پێکی ئەو کۆمارە جیهانییە هەڵبدەن کەوا لە ماسۆنییەتی جیهانییەوە لەدایك دەبێت.

سووخۆرانی جیهانی لە فرەنسا توانیبوویان هانی بەکرێگیراوانیان بدەن و بیانگەیەننە پۆستە ڕاوێژکارییە هەستیارەکانی ئەو سەرکردە سیاسییانەی پەیماننامەی فەرسایان دارشتبوو.

دوای ئەمە گەورەترین سەرکەوتنیان لە ساڵی ١٩٢٤دا گەیاندنی بەڕێز هێریۆی نوێنەریان بوو بە پێگە و پۆستی هەژموون و دەستهەڵاتی فرەنسا. بەمشێوەیە سەرکردەکانی (ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات)ی ماسۆنیی لە فرەنسا توانیان لەسەر دەستی حکوومەتەکەی بەڕێز هێریۆدا لە ماوەی ساڵێکدا پرۆژە و سیاسەتە ناوخۆییەکانیان بخەنە واری کردارییەوە.. لێرەدا چاوێك بە هەندێك ڕووداوی مێژووییدا دەگێڕینەوە کە لە ساڵی ١٩٢٣ بەدواوە ڕوویان دا و بەڵگەی هەژموون و دەستهەڵات و کۆنترۆڵی نوورانییەکانی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتە بەسەر سیاسەتی فرەنسادا:

– لە ینایری ساڵی ١٩٢٣دا ئەنجوومەی مەزنی خۆرهەڵاتە بڕیاری ڕەتکردنەوەی بالیۆزخانەی فرەنسای لە ڤاتیکان دەرکرد، پارلەمانی فرەنسیش لە بیست و چواری ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٢٤ بڕیارەکەی جێبەجێ کرد.

– لە ساڵی ١٩٣٢ ئەنجوومەنەکان داوای پێڕەوکردنی بیرۆکە و ئایدۆلۆژیای عەلمانییان دەرکرد.. هێریۆ لە هەڤدەی یۆنیۆی ساڵی ١٩٢٤دا بەیاننامەیەکی پشتگیریی بۆ ئەم بیرۆکەیە بڵاوکردەوە.

– لە ٣١ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٣دا ئەنجوومەنە مەزنەکانی خۆرهەڵات داوای کرد لێبوردنێکی گشتی بۆ گشت زیندانییە تاوانکار و ناپاکەکان دەربچێ.. زۆرێك لە ڕێبەرە باڵایەکانی کۆمۆنیستی سوودیان لە بڕیارەکە وەرگرت، یەکێك لەو کەسانە (مارتی) بوو، ناوبراو دواتر بووە ڕێکخەری ئەو تیپە کۆمۆنیستییانەی لە ساڵی ١٩٣٦–١٩٣٩ شانبەشانی کۆمۆنیستەکانی ئیسپانیا جەنگان.

ئەنجوومەنی نوێنەران لە دەنگدانی پانزەی تەممووزی ساڵی ١٩٢٤دا ڕەزامەندی لەسەر پرۆژەی لێبوردنەکە دەربڕی. بەمشێوەیە ئەو چەتە تاوانکارە نێو دەوڵەتییانەیان بەسەر گەلدا سەپاند کە لەژێر فەرمانی ئەنجوومەنی باڵای خۆرهەڵاتدا–نوورانییەکان– کار و ڕەفتاریان دەکرد.

ئەنجوومەنەکە لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٢دا بۆ باوەڕهێنان بە گەلی فرەنسی هەڵمەتێکی گەورەی دەستپێکرد، بۆ ئەوەی پێوەندییەکی دیبلۆماسی لەگەڵ حکوومەتی سۆڤییەتی دروست بکەن، بەلام ئەو هەڵمەتە هێندە سەری نەگرت و نەچووە پێشێ تا بەڕێز هێریۆ گەیشتە دەستهەلات.. ئەم هەڵمەتە هاوڕێیەتییەی فرەنسی

ڕووسی لەو کاتەوە دەستپێکرد کە لە بڵاوکراوەی ڕەسمیی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات لە فرەنسا لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٢ و لە لاپەڕە ٢٨٦دا گوتارێکی لەسەر مەسەلەکەدا بڵاوکردەوە، پێوەندییە سیاسییەکانی نێوان حکوومەتی فرەنسی و حکوومەتی شۆڕشگێڕیی ڕووسی لە بیست و هەشتی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٤دا بەرپابوو. هەمان هێزی شەڕخوازیش لە ئێستەدا هەمان قەوانی ددانپێدانان بە چینی میللی لێ دەداتەوە.

لە پەڕتووکی (الحلبە الاسبانیە)ی ولیەم فۆسدا کە لە ساڵی ١٩٣٩ خانەی یانەی نووسەران لە لەندەنی ئینگلتەرادا لە چاپی داوە، زانیاری دووردودرێژ و پێویست لەسەر ئەو کودەتایە وەدەستدێنین، لە نووسینەکانی نێو ئەو پەڕتووکەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات لەنێوان ساڵانی ١٩٢٣– ١٩٢٤ لە فرەنسا و ئیسپانیا خەریکی ڕێکخستنی بووە، جا بۆ ئەوەی بەردەوامبوونی کودەتایەکەی سووخۆرانی جیهانی بەدیاربخەین، تیشک دەخەینە سەر چەند ڕووداوێك:

لیۆن بلۆم لە ساڵی ١٨٧٢ لە پاریس هاتووەتە دونیاوە و دایبابی جوولەکە بوون. بەهۆی ئەو ڕۆڵەی لە پرسی دریفۆسدا گێڕای زۆر بەناوبانگ بوو.. هەروەها لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٦دا وەك سەرۆکوەزیران هەڵبژێردرا و تا حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٧ لە هەمان پۆستدا مایەوە. دواتر لە ئاداری ساڵی ١٩٣٧ دووبارە هەڵبژێردرایەوە و تا مانگی نیسانی هەمان ساڵ مایەوە، لایەنگرانی توانیان ڕێگەی بۆ خۆش بکەن بگەڕێتەوە نێو کایەی سیاسی و لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٧ تا حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٨ کردیانە جێگری سەرۆکوەزیران. پێم

وایە ئێستە مەندیس فرانس هەمان ڕۆڵ دەگێڕێت (ئەمە کاتی نووسینی ئەم پەڕتووکەیە).

ئەرکی بلۆم لەو ماوەیەدا ئەوە بوو بەپێی ویست و داواکاریی سەرکردە نهێنییەکانی شۆڕشی جیهانی، سیاسەتی حکومەتی فرەنسی لەهەنبەر ئیسپانیا ڕێکبخات.. گشت گومانێکیش لە خۆیان دووربخاتەوە، پیلانگێڕەکان خەریکی زەقکردنەوە و هێنانەپێشەوەی ژەنەراڵ فرانکۆ و لایەنگرانی سەر بە هەردوو باڵ و بەرە بوون، چونکە ئەوان پیلانگێڕ و نەخشەدانەر و جێبەجێکاری ئەو ڕووداوانە بوون کە بوونە هۆی هەڵگیرسانی جەنگی نێوەخۆی ئیسپانیا.

بلۆمیش لە جێبەجێکردنی نەخشە و پیلانی سەرکردە نهێنییەکاندا ڕۆڵێکی مەزنی گێڕا، ڕۆڵەکەشی بریتیبوو لە بەخشینی چەك و فیشەك و پارە بە هێزەکانی پاشایەتیی فرەنسا.. هەروەها بۆ هێشتنەوەی ڕێگە کراوە چیاییەکانی (برینیی) هەوڵی خۆی خستەگەڕ.. لەلایەك هەوڵی دا پێڕەوی سیاسەتی دەستوەرنەدان بکات، چونکە ئەو سیاسەتە بەسەر هێزە نیشتمانییەکانی فرانکۆدا پێڕەو دەکرا.

لەوانەیە هەندێك خوێنەر وابزانن ئێمە لە مەسەلەی ئەو هەژموونەی ماسۆنییەت لە پرسە نێودەوڵەتییەکاندا دەیسەپێنێ، زێدەڕۆیی دەکەین.. بەلام پێیان دەڵێین فەرموون بڕۆن پەڕتووکی (دکتاتۆریەتی ماسۆنیی) ئەی گی. میشێل بخوێننەوە.. چونکە نووسەرەکە لە پەڕتووکەکەیدا دەیسەلمێنێ ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەلات لە فرەنسا لە ساڵی ١٩٢٤دا بڕیارێکی دەرکرد کە پێویستە کۆمەڵەی گەلان کۆنترۆڵ بکرێ و بکرێتە ئامرازێکی ژێردەستی ماسۆنییەتی ئازاد.. ترۆتسکی لە پەڕتووکەکەی خۆیدا بەناوی (

ستالین) نووسیویەتی: ئەمڕۆ تـاوەری نوێی بابل لـە خزمـەتی ستالین دایـە.. یـەکێك لـەو مەڵبەنـدە سـەرەکییانەی ئـەو تـاوەرەش لـە ژنێـف لانکەی پیلانگێڕییە.

گرنگیــی قســەکەی ترۆتســکی ســەبارەت بــە کاریگــەریی ئەهریمەنییانەی ماسۆنییەکانی ئەنجوومـەنی مـەزنی خۆرهەڵاتـە لـەنێو کۆمەڵەی گەلاندا، ڕاشیکەیاندووە مەسەلەی هەژمووونی ئەو ئەنجوومەنە لـەمڕۆژگارەدا بەســەر ڕێکخـراوی نەتــەوە یـەکگرتووەکانیش ڕاســت دەردەچــێ.. ئــەوەی چـاودێریی ڕەوتــی ڕووداوەکـانی نێـو نەتـەوە یەکگرتووەکانیش بکات، دەبینێ ئـەو گفتوگۆیانـەی بـەڕێوە دەبـڕێن و ئەو یاسایانەی لەوێ دەردەچن، بـۆ کەسێکی ئاسایی و بازارییانـە زۆر سەیر و بێ مانا دێنە بەرچاو.. بەڵام ئەگەر ئەو بڕیارانـەمان لـە شوێنە دروستەکانی پیلانگێڕییەکی کۆمەڵەی کودەتاچییەکان دانـان، ئـەوا زۆر بـە جـوانی ڕوون دەبنـەوە.. بـۆ جێبـەجێکردنی ئەمـەیش، هـەر تـەنیا ئەوەندە بەسە دوو ڕووداوی گرنگ وەك نموونە بهێنینەوە:

یەکەمیان: نوورانییـەکان پێیـان وایـە زۆر پێویستە گشت جۆرە حوکمێکی دەستووری لەنێو ببرێ، جا ئەگـەر پاشایەتی بێت یـانیش کۆماری.

دووەمیان: نوورانییـەکان نیازیـان وایـە لەگـەڵ هاتنـە پێشـەوەی دەرفەتـدا دکتاتۆریـەتێکی جیهـانی دامـەزرێنن، کـاتێکیش دڵنیـا دەبـن لـەوەی کـە دەتـوانن دەستهەڵاتێکی ڕەهـا زەوت بکـەن و بیخەنـە ژێـر ڕکێفی خۆیانەوە، ئاوی لێ ناخۆنەوە و یەکسەر دەرفەتەکە دەقۆزنەوە.

م.ج. مارکۆس دەڵێ: مەڵبەندی ماسۆنییەتی جیهانی لـە ژنێفـە.. هـەروەها نووسـینگەی دەسـتگە پێوەنـدارەکانی سـەر بـە ماسـۆنییەت

لەوێن.. ئەمەیش ئەو شوێنەیە نوێنەران و بریکارانی ماسۆنییەت لە گشت لایەکی جیهانەوە ڕووی تێ دەکەن.. بەمشێوەیە دەبینین نهێنیی ئەو ڕێکخراوانەی پێوەندییان بە ماسۆنییەتەوە هەیە ڕوون و ئاشکرایە.

بەمشێوە دەتوانین لە قسە و ئاخاوتنەکانی سەروەر و سەرۆکە مەزنەکەی ئەنجوومەنی ماسۆنییەکانی ئیسپانیا تێبگەین کاتێك ساڵی ١٩٢٤دا لە ژنێف گەڕایەوە لە بەردەم کۆنگرەی ئەو ئەنجوومەنەدا تیشکی خستە سەر چەند مەسەلەیەك و بەمجۆرە دوا: لە ڕاپەڕاندنی کاروباری لیژنەکاندا چەند دەستپێشخەرییەکەم کرد و یارمەتیم دان.. هەروەها گوێم لە پۆل بۆنکۆر، جوهرکس، لو سیۆر، ودی جو فنال گرت... چەند بریکارێکی بزووتنەوەی ماسۆنییەکانی فرەنساشم لەگەڵدا بوو.. ئەوانە لەیەکتریان دەپرسی: ئایا ئێمە لە کۆبوونەوەیەکی جیهانیداین یان کۆبوونەوەکە تایبەتە بە ڕەوتێکی ماسۆنی؟ جۆزیف ئەفینالی ئەمینداری گشتیی کۆمەڵەکە بوو.

حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکان ڕەتی کردەوە تەقلی کۆمەڵەی گەلان بێت.. هەندێك بەرژەوەندیش لەپشت ئەم سیاسەتە گۆشەگیرییەدا هەبوو.. بەمشێوەیە بڕیار لەسەر تێکدانی کۆمەڵەی گەلان و دامەزراندنی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان درا.. ئەوجا دەرفەتی هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی هاتە پێشێ. داروپەردووی کۆمەڵەی گەلان کۆکرایەوە بۆ ئەوەی لەسەر شوێنەوارە داڕووخاوەکەیدا دیوار و تەلارێکی نوێ بنیاد بنرێ، تەلار و دامەزراوە نوێیەکەش نەتەوە یەکگرتووەکان بوو، ئەم ڕێکخراوەش لە کاتی دامەزراندنیدا یەکێتیی سۆڤییەت و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای وەك دوو ئەندامی زۆر بەهێز و هەژموون وەرگرت.. بەڵگەی

بەرزەفتکردنی نەتەوە یەکگرتووەکانیش لەلایەن هێزە نهێنییەکانەوە و توانایان بۆ جێبەجێکردنی نەخشە و پیلانەکانیان لەنێو ئەم ڕێکخراوەدا، ئەوەبوو نەتەوە یەکگرتووەکان فەلەستینی ڕادەستی زایۆنیزمی سیاسی کرد، چونکە زایۆنییەکان ماوەی نیو سەدە هەوڵی وەدەیهێنانی شتێکی لەمجۆرەیان دەدا.. هەروەها چین و کۆریای باکوور و مەنشووریا و مەنگۆلیا و دوورگەکانی هیندی خۆرهەلات و چەند بەشێکی هیندی چینی بە کۆمۆنیستەکان بەخشی.. لێرەدا پێویستە ئەوەمان لە بیر بێت کە لینین پێشبینیی کردبوو هێزە کۆمۆنیستییەکان لەلای خۆرهەلاتەوە جیهانی خۆرئاوا داگیر دەکەن.

هەروەها ئەفسەرێکی هەوالگریی ئەمریکی و بریتانی ڕۆلی خاوەن بانکە جیهانییەکانیان لە شۆڕشی ڕووسیدا ئاشکرا کردبوو و دواتریش مەسەلەکەیان گەیاندبووە حکوومەتەکانیان.. حکوومەتی بریتانیش لە نیسانی ساڵی ١٩١٩دا سەبارەت بەم بابەتە پەرتووکێکی سپیی دانا.. و زۆر بەخێرایی مەسەلەکەی داپۆشت، بەلام هەندێك زیان بەر پیلانگێڕی و کودەتایە جیهانییەکە گەیشتبوو.. بەمشێوەیە پەنجەی تۆمەتبارکردن بۆ خاوەن بانکە جیهانییەکان درێژ کرا، بەوە تۆمەتبار دەکران پارە بۆ جوولەکەکان تەرخان دەکەن بۆ ئەوەی پیلانی دەستگرتن و کۆنترۆلکردنی جیهان جێبەجێ بکەن.. خاوەنی بانکە جیهانییەکانیش دەبوایە ئامرازێك بدۆزنەوە وەلامی ئەو تۆمەتبارکردن و هەرانە بدەنەوە.. درەندەییان لە وەلامدانەوەی ئەو تۆمەتانە بەدیارکەوت کاتێك ستالینی نا جوولەکە بۆ گرتنەوەی جێگەی لینین دانرا، ئەویش ترۆتسکی لەسەر ڕێگەی خۆی لادا و لەو پاکتاوە بەناوبانگانەی گەیاندیانە دەستهەلات، دەستی بە لەنێوبردنی سەتان

هەزار جوولەکەی ڕووسی کرد.. ئەمەیش بەسە بۆ ئەوەی باوەڕ بە کەسانی دڵسۆز و کەسانی سرِبووی بێئاگاش بهێندرێ کە سووخۆرە جیهانییەکان هیچ بەهایەك بۆ هیچ گەلێك دانانێن جا سەر بە هەر ئایین و نەژاد و ڕەنگێك بن، بەڵکو بە پارچەکانی شەترەنجی جیهانییان دەزانن و هەر کاتێ بیانەوێ و بەرژەوەندییان وا بخوازێ، دەستبەرداریان دەبن.

بەشی پێنجەم

شۆڕشی ئەمریکی

بۆ ئەوەی لەو شێواز و ڕێگەیە تێبگەین کە بەهۆیەوە پیاوانی هەژموونـدار و ئەوانـەی دەسـتیان بەسـەر بـانکی ئینـگلترا و پیـاوانی کەنیسەدا گرت، چۆن توانییان دەست بەسەر بازرگانی و ئالوێرەکـان و سیسـتمی دراویـی ئـەمریکادا بگـرن کـە هێشـتاکە چـەند ویلایـەتێکی جیاجیای سـەر بـە ئیسـتعماری بریتـانی بـوو، ئـەوا دەبێ بگەڕێینـەوە سەرەتای چیرۆکەکە، کاتێك بنجامین فـرانکلین وەك نوێنـەری ڕێبـەرانی دروستکردنی موستەعمەراتەکانی ئـەمریکا لـە سـاڵانی (١٧٠٦-١٧٩٠) سەردانی ئینگلترای کرد.

لـە لاپـەڕە ٩٨ی بەڵگەنامـەی ژمـارە ٢٣ی ئەنجوومـەنی پیرانـی ئەمریکا، ڕاپۆرتێکی (ڕۆبێرت ل. ئوین) —ی سەرۆکی پێشووی لیژنـەی بانك و دراوەکانی کۆنگرێسی ئـەمریکی دەخوێنینـەوە کـە تایبەتـە بـە گفتوگۆیـەکی نێـوان هاوبەشـانی ڕۆچـیلد و بنجـامین فـرانکلین.. ئـەم ڕاپۆرتە باس لەو دەکات چۆن پرسیار لـە نوێنـەری ئـەمریکی کـراوە سەبارەت بە هۆی گەشەسـەندنی ژیـانی ئـابووریی نێـو موسـتەعمەراتە ئەمریکییەکانـەوە، فـرانکلینیش ڕێـك بـەمجۆرە وەڵامـی داوەتـەوە: مەسەلەکە سانایە، چونکە ئێمە خۆمان دراوەکەمان دەردەکەین و پێی دەڵـێن کاغـەزە داراییـەکان.. هـەروەها کـاتێکیش دەری دەچوێنین

بەشێوەیەك کارەکە دەکەین لەگەڵ پێداویستییەکانی پیشەسازی و بازرگانیماندا بگونجێ.

ئەم وەڵامە سەرنجی بنەماڵەی ڕۆچیڵدی بۆ دەرفەتێکی گەورەی ڕەخساو ڕاکێشا بۆ ئەوەی قازانجی زەبەلاح وەدەستبێنن.. بۆ ئەمە تەنیا پێویستیان بەوەیە یاسایەك دەربکەن ڕێگە بە موستەعمەراتەکان نەدات خۆیان دراوی خۆیان لێ بدەن، هەروەها ناچاریان بکەن پشت بەو بانکانە ببەستن کە بەم شتە ڕادەسپێردرێ.. لەو کاتیشدا ئامشێل مایەر ڕۆچیڵد هەر لە ئەڵمانیا دەژیا و سەربازی بەکرێگیراوی بۆ حکوومەتی بریتانی دابین دەکرد، لە بەرانبەر ٨ لیرە بۆ هەر سەربازێك.. هەژموون و دەستهەڵاتی ناوبراو بەسبوو بۆ ئەوەی یاسایەك سەبارەت بە چاپکردن و دەرچوونی دراوی ئەمریکی دەربچوێنێ.

بەمشێوەیە کاغەزە داراییەکانی پێشووی ئەمریکا هیچ بەهایەکیان نەما.. لەسەر دەستهەڵاتی موستەعمەراتەکانیش پێویست بوو چەند برە پارە و دەستەبەرییەك وەك سپاردە بخاتە نێو بانکی ئینگلتراوە تاکوو بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارەکان پارەی پێویستی دەستکەوێ.. فرانکلین سەبارەت بەم مەسەلەیە گوتوویەتی:

بەڵام بانکی ئینگلترا ڕەتی کردەوە زیاتر لە ٥٠٪ ی بەهای کاغەزە داراییەکانی ئەمریکی بدات کە بەپێی یاسایە نوێیەکە خرابووە سەرشانی.. ئەمەیش مانای وایە بەهای ڕۆینەی دراوی (السیولة النقدیة) نەختیی ئەمریکی ڕێك بۆ نیوە دابەزیوە.

مێژوونووس و لێکۆڵەران هۆی ڕاستەوخۆی شۆڕشی ئەمریکی دژ بە ئینگلترا دەدەنە پاڵ باجی (بەناوبانگی چای).. بەڵام فرانکلین- کە

کەسێکی زۆر گرنگ و بەرجەستەی نێو شۆڕشەکە بوو- هۆیەکانی بەمشێوەیە شی کردووەتەوە: ئەگەر هەوڵ و هەنگاوی ئینگلترا بۆ لێسەندنەوەی مافی دەرکردنی دراو لە ویلایەتە یەکگرتووەکان نەبووایە، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە دڵەوە ڕازی بوو ئەم باجە و هاوشێوەکانیشی پەسند بکات، ئەمەیش دۆخی بێکاری و بێزاری و ڕقوکینەی هێنایە ئاراوە.

ئەم تووڕەیی و بێزارییە وردە وردە دانیشتووانی گشت ویلایەتە یەکگرتووەکانی گرتەوە.. بەڵام ژمارەیەکی کەمیان درکیان بەوە کرد باجە زۆر قورسە نوێیەکان و سزایە سەپێندراوە ئابوورییەکان، دەرئەنجامی چالاکییەکانی چەتە و دزانی جیهانی بوو کە خەزێنەی بریتانییان خستبووە ژێر دەستی خۆیانەوە..

یەکەمین پێکدادانە چەکدارییەکانی نێوان بریتانییەکان و خەڵکی نێو موستەعمەراتەکان لە لکسنگتۆن و کۆنکوردا لە ١٩ی نیسانی ساڵی ١٧٧٥دا ڕوویان دا .. لە ١٠ی ئایاردا کۆنگرەی دووەمی کۆنگرێس لە فیلادلفیادا بەسترا و جۆرج واشنتۆن وەك سەرکردەی هێزی دەریاوانی و وشکایی دەستیشان کرا.. لە ٤ی تەمووزی ساڵی ١٧٧٦دا کۆنگرێس ڕایگەیاند بەڵگەنامەی ڕاگەیاندنی سەربەخۆیی دەخاتە واری کردایییەوە.

دوای ئەمە ململانێیەکە حەوت ساڵ بەردەوام بوو، سووخۆرە جیهانییەکان لە ماوەیەی جەنگ و ململانێیەکاندا ئەرکی دەستەبەرکردنی پارەوپووڵی بەڕێوەبردنی ئەو جەنگە ئیستعمارییانەیان گرتە ئەستۆ کە دەرفەتێك بوو و لەنێویدا کۆمەڵەی ڕۆچێڵد بە ئامادەکردن و پەیداکردنی سەربازی بەکرێگیراو لە ئەڵمانیاوە بۆ حکوومەتی بریتانی پارەو سامانێکی زەبەلاحی قازانج کرد، پیاوە

ئاسـاییە بریتانییـەکان هـیچ ڕقوکینەیـەکیان لەبەرانبـەر هاوڕێیـە ئەمریکییەکانیان لە دڵدا نەبوو، بەڵکو بەپێچەوانەوە بەنهێنی هاوسۆزی پرسی ئەمریکا بوون.

ژەنـەراڵ کۆرنوالیسـی سـەرکردەی بریتـانی لـە ١٩ی تشـرینی یەکەمی ساڵی ١٧٨١دا تەسلیمبوونی خۆی ڕاگەیانـد، لەگـەڵ ئەویشدا سوپای بریتانی بەتەواوی بە سەربازە بـەکرێگیراوە ئەڵمانییەکانیشـەوە خۆیـان ڕادەسـت کـرد.. لـە ٣ی ئـەیلوولی سـاڵی ١٧٨٣ و لـە پەیماننامەیەکی ئاشتیی پاریسدا، بەشێوەیەکی ڕەسمی سـەربەخۆیی ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا ڕاگەیەنـدرا.. تاکـە دۆڕاویش لـەم مەسـەلەیەدا گـەلی بریتـانی بـوو.. قـەرزی نەتـەوەیی بریتانیـا بەشـێوەیەکی زۆر بـە ئاسـتێکی زۆر بـەرز زیـاد بـوو، سـووخۆرە جیهانییـەکانی لـە وەدیهێنـانی هـەنگاوی یەکـەمی نەخشـە و پیلانـە دوورمەودایـەکانی تایبـەت هەڵوەشـاندنەوەی ئیمپراتۆریـای بریتـانی سەرکەوتنیان وەدەستهێنا.

بە کرێگیراوەکانی سووخۆرە جیهانییـەکان زۆر بـە مکوڕبوونـەوە تێدەکۆشان ڕێگە لە هەوڵی یەکبوون و یەکییەتییەکەی نێوان ویلایەتـە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بگـرن.. چـونکە کـۆنترۆڵکردن و خـراپ سوود وەرگـرتن لـە ویلایەتـەکان بەشـێوەی جیاجیـا سـاناتر بـوو لـە کۆنترۆڵکردنی یەکییەتیی ویلایەتـەکان...بۆ سـەلماندنی دەسـتوەردانی خـاوەنی بانکـە جیهانییـەکان لـە کاروبـاری نێوخـۆیی گـەلی ئـەمریکی، هەرئەوەندە بەسە نێوەڕۆکی ڕاپۆرتی نێو کۆبوونەوەی ساڵی ١٧٨٧ فیلادلفیا بهێنینەوە، لە ڕاپۆرتەکـەدا باوکـە دامەزرێنـەرەکانی ویلایەتـە یـەکگرتووەکان تـاوتوێی پێویسـتبوونی دەرکردنـی هەنـدێك یاسـایان

کردبوو کەوا دەبنە لەمپەرێك بۆ خۆپاراستن لە خراپ سوود وەرگرتنی ئەو سووخۆرانە.

بەکرێگیراوانی نەخشە و پیلانگێڕییەکە ئەوپەڕی هەوڵی خۆیان خستبووە گەڕ بۆ ئەوەی دراوی ئەمریکی بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە.. بەلاّم گشت هەوڵەکانیان بەبادا چوو.. چونکە لە بڕگەی پێنجەمی بەشی هەشتەمی مادەی یەکەم لە دەستووردا هاتووە: کۆنگرێس لە دەرکردنی دراو و دیاریکردنی بەهایەکەیدا خاوەن دەستهەلاّتە.

زۆربەی گەلی ئەمریکی پێیان وایە هەر لەو کاتەوەی دەستوور دانراوە بووەتە شتێکی هێندە پیرۆز ناکرێ دەستی بۆ ببرێ و دەستکاری بکرێ، پێویستە گوێ ئەو یاسایانەی دەریش دەچن لەگەڵ دەستووردا بگونجێن.. بەلاّم ڕاستییەکەی زۆرجار ڕێز و حورمەتی ئەو دەستوورە پێشێلکراوە!

بێگومان لێکۆڵینەوە لە پرسی کۆنترۆلکردنی ئابووریی ئەمریکا لەلایەن سووخۆرانی جیهانییەوە، زۆر گرنگە.. چونکە بەڕێوەبەرانی بانکی ئینگلترا نوێنەر و بریکارێکی خۆیان بەناوی ئەلیکسەندەر هامیلتۆن لە ئەمریکا دانا.. هەڵمەتی پڕوپاگەندە ئاراستەکراوەکەش توانی مۆرکی ڕێبەرێکی نیشتمانی پێ ببەخشێ.. ناوبراویش بەم سیفەتە پێشنیازی دامەزراندنی بانکێکی فیدراڵی پێشکێش کرد، بە مەرجێ ئەو بانکە سەر بە کەرتی تایبەت بێت.. ئەم داواکارییەش دژی ئەو داوایە بوو کە لەو کاتیدا باو بوو و داوای دەکرد مافی دەرکردنی دراو و سەرپەرشتیکردنی لە دەستی حکوومەتە شەرعییەکانی نوێنەری گەل بێت.

پێشنیازەکەی هـامیلتۆن داوا دەکـات سـەرمایەی بـانکی فیـدراڵی بکرێتە ١٢ ملیۆن دۆلار. بۆ مەرجـەی بـانکی ئینگلتەرا ١٠ ملیۆن قـەرز بدات و دوو ملیۆنەکەی دیکەش لەلایەن دەوڵەمەندانی ئەمریکاوە دابین بکرێ.

هێشـتا سـاڵی ١٧٨٣ نـەهاتبوو، هـامیلتۆن و ڕۆبێـرت مۆریسـی هاوبەشـی، بـانکی ئـەمریکا (بانـك ئـۆف ئـەمریكا) یـان ڕێکخسـت.. مۆریس لە کۆنگرێسی ئەمریکیدا چاودێری دارایی بوو، هەر ئـەویش وای لە خەزێنەی ئەمریکی کرد دوای حەوت ساڵ لە جـەنگ بکەوێتـە دۆخی کورتهێنان.. ئەمەیش بەڵگەیەکی دیکەی بەرنامـە و شـێوازی کـارکردنی دەستهەڵاتە نهێنییەکەیـە لـە بـەکارهێنانی جـەنگ بـۆ جێبـەجێکردنی نەخشە و پیلانەکانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی.. مـۆریس هـەر بەوەندەش نەوەسـتا، بـەڵکو تـەواو دڵنیابوویـەوە خـەزێنـەی ئـەمریکی ئـاوی تێـوەرکراوە و هیچـی تیـادا نـەماوە، ئەوسـا ڕێکـارێکی دیکـەی گرتەبـەر و لـە ڕێگـەی بـاربوو و پیتـاککردن (اکتتـاب) بـەو پارەیـە لـە سەرمایەی بانکی ئەمریکیدا کەمە پارەکەی نێو خەزێنەکەشی لـەنێوبرد کە ڕێژەکـەی ٢٥٠ هـەزار دۆلار بـوو.. بەڕێوەبـەرانی بـانکی ئـەمریکاش بەکرێگیراوی بەڕێوەبەرانی بانکی ئینگلتەرا بوون.

بـەڵام ڕێبـەر و باوکـانی سـەربەخۆیی ئـەمریکا هەسـتیان بـە مەترسییەکە کرد و درکیـان بـەوە کـرد لەوانەیـە کـۆنترۆڵ و هـەژموونی بـانکی ئیـنگلتەرا بەسـەر بـانکی ئـەمریکا لـە دۆخـی بەخشـینی مـافی دەرکردنـی دراو بـە بـانکی ئـەمریکا، ببێتـە هـۆی کـۆنترۆڵکردنی سـەرلەبەری ئـابووریی ئـەمریکا.. بـۆیێ لـە کۆنگرێسـدا مەسـەلەکەیان

ورووژاند و توانیان ناچاری بکەن مافی دەرکردنی دراو بە بانکی ئەمریکا ڕەت بکەنەوە.

بنجامین فرانکلین لە ساڵی ١٧٩٠ مرد، یەکسەر بەکرێگیراوانی سووخۆرە یەهوودییەکانی جیهان هەوڵێکی نوێیان خستەگەڕ بۆ ئەوەی توانا داراییەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکان بەرزەفت بکەن.. لە گەیاندنی بریکارەکەیان واتا ئەلیکساندەر هامیلتۆن بۆ پۆستی وەزیری دارایی سەرکەوتنیان وەدەستهێنا.. هامیلتۆن توانی وەها لە حکوومەتی ئەمریکی بکات بە پێدانی مافی دەرکردنی دراو ڕازی بێت، ئەو مافەش لە بنەڕەتەوە پشت بە قەرزە تایبەت و گشتییەکان دەبەستێ، جا بە پاساوی ئەوەی ئەو دراوەی کۆنگرێس دەری دەکات لە دەرەوەی وڵاتدا بێبەهایە، بەڵام ئەو دراوەی پشت بە قەرزی تایبەت و گشتی دەبەستێ دەستەبەری پاساییانەی هەیە و دەکرێ گشت ئاڵوێر و مامەڵەیەکی پێ بکرێ مەسەلەکەیان لە بەرژەوەندیی خۆیاندا شکاندەوە.. بەمشێوەیە گەل بووە قوربانیی دەستی ئەو پیاوانەی وەك دۆست و هاوڕێ خۆیان پیشان دەدەن!

سەرمایەی نوێی بانکەکە بە ٣٥ ملیۆن دۆلار دەستنیشان کرا، بەو مەرجەی بانکە ئەوروپییەکان بە ٢٨ ملیۆن دۆلار بەشداری تیادا بکەن.. پێدەچێ سووخۆرە جیهانییەکان هەستیان کردبێ هاملتۆن زیاد لە پێویست شت دەزانێت، بۆیێ شەڕە شمشێرێکیان لەنێوان ناوبراو و شمشێربازێکی شارەزا بەناوی ئارۆن بیر دروستکرد و هاملتۆن کوژرا.

لە کۆمەڵەی ڕۆچیڵدەوە ڕێنمایی درایە خاوەن بانکە ئەمریکیەکان بە پێدانی قەرز و کۆمپیاڵە و دەستەبەرییەکانی دیکە

رێژینە (السیولە) لە بازاڕەکاندا زیاد بکەن.. هۆکارەکانی پڕوپاگەندە و ڕاگەیانــدن زوڕنــای گەشــبینی و خۆشــگوزەرانییان لێ دەدا و مـژدەی خۆشگوزەرانی و گەشـەکردنی هـەمووانیان ڕادەکەیاند.. دەزگاکانی پڕوپاگەندە مژدەیان بە گەلی ئەمریکی دەدا دەبێتە مەزنترین گەلی سەر گۆی زەوی.. هەمووانیش لە کردەی بنیادنانی ئەو گەلەدا بەپەلـە پـارە و دارایی خۆیانیان بەکارهێنا.

کاتێکیش دۆخەکە گەیشتە ئەو ئاستە، کۆمەڵەی ڕۆچیڵد ڕێنمایی نهێنیــی دەرکــرد و تیایــدا داوای کردبــوو چــیدیکە قــەرز و قولــە و دەستەبەرییەکان نەدەن، گوشاریش بخەنە سەر ئەو ڕێژە پارەیـەی لـە بازاڕدایە و دەستاودەست دەکـات، ئەمـەیش بـووە هـۆی هێنانەکایـەی قــەیرانێکی زۆر قــووڵی دارایــی و داڕووخــانێکی ترســناکی ئــابووری.. بەمشێوەیە هاووڵاتییـان نـەیانتوانی ڕووبەڕووی بـاری قـورس و ئەرکە داراییەکانیان ببنـەوە، لـە هـەمان کاتیشـدا سووخۆرەکان لـە بەرانبـەر بەخشینی بەشێکی کـەمی نرخـی تـەواوی زەوی و زار، دەستـەبەری و بارمتەی زەوی وزارییەکی وەهایان وەدەستهێنا بەهایەکانیان ملیۆنـەها دۆلار دەبوو.

دەبـێ لێـرەدا ددان بـەوەدا بنـێین کـە سـەرلەبەری کردەکـە بـە شێوەیەکی یاسایی و شەرعی بەڕێوەچوو! !.. بـەڵام ڕاستییەکەی ئال کابووڵ و دارودەستە چەتەکەی لە چەتە بانکییـە جیهانییـەکان زۆر بـە حورمەت و بەڕێزتر بوون! !

قەیرانەکە هەروا بە ئاسانی و بـەبێ ڕەخنـە و گلـەیی ژمارەیـەکی زۆری سـەرکردە و ڕێبـەرە ئەمریکییـەکان تێنەپـەڕی.. بـەڵام پێدەچـێ هۆشــداری و لێدوانــەکانیان نــەیتوانیبێ ببێتــە هــۆی ڕزگــارکردنی

هاوپـەیمانانیان لـە تەڵـە و تۆڕەکـان.. لـە نامەیـەکی جـۆن ئـادامز (١٧٣٥=١٨٢٦) کـە لـە سـاڵی ١٧٨٧دا بـۆ (تۆمـاس جیفرسـۆن)ی ناردووە، نووسیویەتی: هۆی ئـەم بێسـەروبەری و شـپرزەیی و وێرانییـە کەموکورتییەکانی نێـو دەسـتوور یـان نـەبوونی شـەرەف و چاکەکاری نییـە، هێنـدەی بـەهۆی ئـەو نـەزانیی نێـو بـواری کاروبـاری ئـابووری و دراوی نەختینەیی و سرووشتی ژمێریاری و ڕۆیینەییەوەیە (السیولە) .

تۆمـاس جیفرسـۆنیش وەڵامـی داوەتـەوە و نووسـیویەتی: مـن بـاوەڕم وایـە ئـەم دەسـتگە بانکییانـە مەترسییان زۆر لـەو سـوپایانە گەورەترە ئامادەن هێرش بهێننـە سـەر ئازادییەکـەمان.. ئـەو بانکانـە ئەرستۆکراتیەتێکی داراییان هێناوەتە ئاراوە و لە ڕێگەی دەسـتهەڵات و ئـەزموونی خـۆی ڕکابـەری لەگـەڵ حکوومـەت دەکـات و ڕووبـەڕووی دەبێتـەوە.. پـێم وایـە دەبـێ مـافی دەرکردنـی دراو لـەو دەسـتگەیانە وەربگیرێتەوە و بدرێتەوە گەل، چوونکە کەس لە گەل زیاتر شایستەی ئەو مافە نییە.

ئەندرۆ جاکسۆنیش گوتوویەتی: ئەگەر دەستوور مافی دەرکردنی کاغـەزی دراویـی داوەتـە کـۆنگرێس، مانـای وا نییـە کـۆنگرێس مـافی هەبێت ئەو مافە بداتە چەند کەس و دەستە و دامەزراوەیەکی دەرەکی.

ئەم ڕەخنەگرتنە ئاشکرایانە سووخۆرە جیهانییەکانی ترساند، لە کۆسپوتەگەرەی بەردەمیان ئاگاداری کردنەوە، جا ڕۆچیڵد بـە بۆنـەی هـــاتنی وادەی دەرکردنـــی مـــاف و ئیمتیـــازی بـــانکی ویلایەتـــە یـەکگرتووەکان لـە سـاڵی ١٨١١دا ئـەم هۆشـدارییەی ڕاگەیانـد: دەبـێ حکوومەتی ئەمریکی ڕەزامەندی لەسەر داواکاریی نوێکردنەوەی مـاف و

ئیمتیازی بانکی ئەمریکا دەربیڕێ، دەنا لەنکاو دەبینێ لە جەنگێکی ویرانکەر گلاوە.

ئەمریکییەکان باوەڕیان نەکرد نیازی خاوەن بانکە جیهانییەکان ئەوەبێت لەپێناو بەرژەوەندییەکانیان ئاگری جەنگێك خۆش بکەن، وایان زانی فروفێڵێك لە مەسەلەکەدا هەیە.. هەروەها ئەندرو جاکسۆنیش هەمان ڕای هەبوو، دواتر ناوبراو گوتبووی: ئێوە تەنیا ئەشکەوتی دزان و کۆمەڵە خوێنمژێکن، دەبێ تێکوپێکتان بشکێنم و لەنێوتان ببەم، سوێند بەخوا دەتانپلیشێنمەوە.

ناسان ڕۆچیڵدیش چەند ڕێنماییەکی دەرکرد و تیایاندا گوتبووی: دەرسێکی باشی ئەو ئەمریکییە بێشەرمانە دابدەن، با بگەڕێنەوە سەردەمی ئیستعمار و پێش سەربەخۆیی.

حکوومەتی بریتانی لە ساڵی ١٨١٢ ئاگری جەنگی هەلگیرساند، ئامانجیش لەو جەنگەدا هەژارکردن و ئاو وەرکردن بوو لە خەزێنەی ئەمریکی بە جۆرێك دەستهەلاتە ئەمریکییەکان ناچار بن دەستی ئاشتی درێژ بکەن و داوای یارمەتیی دارایی بکەن.. ناسان ڕۆچیڵد بڕیاری دا یارمەتیی پێویستی دارایی نادرێ تەنیا لەو کاتەدا نەبێت حکوومەتی ئەمریکی بە نوێکردنەوەی ماف و ئیمتیازی بانکی ئەمریکا ڕازی بێت.

پیلانەکەی ناسان ڕۆچیڵد بەتەواوی سەری گرت.. ئەمەیش بووە هۆی دروستکردنی تەنگەتاوی و ڕق و بێزاریی جەماوەر، جەماوەرەکەش سەرزەنشتی سیاسەتە هەڵەکانی حکوومەتە نیشتمانییەکانیان دەکرد، لەو کاتەی هێزە نهێنییەکان لە پشت پەردە و دوور لە هەر جۆرە گومانێك کاری خۆیان دەکرد، تەنیا ژمارەیەکی کەمی خەڵك دەیانزانی خەریکی داڕشتنی چ پیلانێکن.

کۆنگرێسی ئەمریکی لە ساڵی ١٨١٦ و وەك چۆن داوای لێ کرابوو ماف و ئیمتیازی بانکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی نوێکردەوە.. هەندێك لە کەسانی جێگەی باوەڕ هاواریان دەکرد ئەندامانی کۆنگرێس هەم بەرتیلیان پێ دراوە هەمیش چاویان لێ سوورکراوەتەوە بۆ ئەوەی لە بەرژەوەندیی ئەو یاسایەدا دەنگ بدەن کەوا گەلی ئەمریکی گەڕاندەوە نێو دۆخی کۆیلەبوونی ئابووری.

لینۆرای کچی لیۆنیل ڕۆچیڵد لە ساڵی ١٨٥٧دا لە لەندەن لە فۆنسۆی ئامۆزای مارەکرا (باوەڕیشیان وەهابوو دەبێ شتەکان و کاروبارەکان لە چوارچێوەی خانەوادەدا بمێننەوە).. ئەم ئاهەنگەی بووکگواستنەوەیە بووە بۆنەیەکی گەورە و ژمارەیەکی زۆر لە کەسییەتییە جیهانییەکانی لەلەندەن کۆکردەوە، لەوانە بنجامین دزرائیلی پیاوی دەوڵەتی بریتانی کە لە ساڵی ١٨٦٨دا کرایە سەرۆکوەزیران و لە ساڵی ١٨٧٤یشدا دووبارە دانرایەوە.

دزرائیلی سەبارەت بەو بۆنە گرنگە گوتوویەتی: لێرە و لەژێر ئەم بنمیچەی ناوبانگی بە گشت پایتەختەکانی جیهان و گشت کون و قوژبنێکی جیهاندا بلاّو بووەتەوە، سەرانی ڕۆچیڵد کۆبوونەتەوە.. خۆ ئەگەر بتانەوێ، ویلایەتە یەکگرتووەکان دەکەینە دوو پارچە و دابەشی دەکەین، بەشێکیان دەدەینە جیمس، بەشەکەی دیکەش بە لیۆنێل دەبەخشین.. هەروەها ناپلیۆنی سێیەمش (ئیمپراتۆری ئەو کاتی فەرەنسا) لە قسەم دەرناچێت.. بەلاّم پیلانێکی هێندە قورس بۆ بسمارك دادەڕێژین دەیکاتە کۆیلەیەکی سەرشۆڕی خۆمان.

دواتر مێژوو ئەوەی تۆمار کردووە چۆن بنەماڵەی ڕۆچیڵد کەسە نزیکەکەی خۆیان (یەهووزا بی. بنجامین)یان لە ویلایەتە

یەکگرتووەکانـدا وەك نوێنـەری سـەرەکیی خۆیـان دامەزرانـدووە.. بەمشێوەیە جەنگی نێوەخۆیی ئەمریکا گەلی ئەمریکیی کردە دوو بەش و بووە ڕاستییەکی بەرچاو!

دواتر سووخۆرەکان باوەڕیان بە ناپلیۆنی سێیەم هێنا مەکسیك داگیر بکـات و بیخاتـە سـەر ئیمپراتۆرییایەکـەی خـۆی.. حکوومـەتی بریتانیشیان ڕازی کـرد دووبـارە ولایەتـەکانی بـاکوور داگیر بکاتـەوە و بیانخاتەوە نێو سنووری ئیستعمارییەوە.. جەنگی نێوەخۆیی ئـەمریکی بـۆ سـووخۆرە جیهانییـەکان، جـەنگێکی ئـابووری بـوو.. ڕێگـە بـۆ سووخۆرە جیهانییەکان زۆر خۆش بوو گوشـاری ئـابووری پـتر بکـەن و دوای ئەوەی کۆیلەکان ئازاد کـران تـرس و تـۆقینی دارایـی بخەنـە نێو ویلایەتـەکانی بـاکوور.. ئـەبراهام لینکـۆڵن گوتوویـەتی: هـیچ گـەل و نەتەوەیەك ناتوانێ هێندە ددان بەخۆیدا بگرێ لەوەی نێوەی تاکـەکانی ئازاد و نیوەکەی دیکەشی کۆیلە بن.

خـاوەن بانکـە جیهانییـەکان قـەرزی سـنووربەند و دیاریکراویـان بەخشییە هێزەکانی باشوور، بۆ ئەوەی لە جـەنگی دژ بـە باکورییـەکان ببنـە پاڵپشـت و هاوکاریـان.. هـەروەها ٢٠١,٥٠٠,٠٠٠ بـە قـەرز درایـە ناپلیۆن بۆ ئەوەی پاڵپشتیی لە هێرشەکەی مەکسیك بکەن.. لـە ساڵی ١٨٦٣دا هێزە نهێنییەکانی پشت پـەردە هـەردوو ویلایـەتی لویزیانا و تکساسیان بۆ نـاپلیۆنی سێیەم پێشنیاز کـرد بـۆ ئـەوەی یارمـەتیی باشوورییەکان بدات، چونکە دژ بـە باکوورییـەکان زۆر پێویستیان بە یارمەتی هەبوو.

قەیسەری ڕووسی بە مەسەلەکەی زانـی، هـەواڵ بـۆ ئینگلیزەکـان نـارد ئـەوان لـەپێناو بەرژەوەنـدیی باشـوورییەکان هاتوونەتـە نێـو

مەسەلەکە و یارمەتیی سەربازییان بۆ دەنێرن، ئەگەر کارێکی وەها بکەن، ئەوا ڕووسیا وەهای لێك دەداتەوە جەنگ بە دژی ڕاگەیاندراوە..
جا وەك جەختکردنەوە لەسەر هۆشدارییەکەشی چەند کەشتییەکی جەنگیی ڕووسی ناردە بەندەرە باکوورییەکانی نیویۆرك و سان فرانسیسکۆ و خستنیە ژێر فەرمانی لینکۆڵنەوە.

جا کاتێك کۆسپوتەگەرەی دارایی چوار دەوری ویلایەتەکانی باکووری تەنییەوە، سووخۆرە جیهانییەکان لارییان نەبوو قەرزیان پێ بدەن، بەو مەرجەی ڕێژەی ٢٨٪ سوو بدەن.

ئەگەر سووخۆرەکان پەیتا پەیتا قەرزیان بە هەردوو لایەنی شەڕکەر نەدابووایە، دەکرا ئەو جەنگە لە ماوەی چەند مانگێکی دیاریکراودا کۆتایی پێ بێت.. ئەو قەرزانەش سوودێکی زۆریان خرابووە سەر.. سووخۆرەکان حیسابی وردودرشتیان کردبوو و پیلانیان بۆ هەموو شتێك دانابوو بۆ ئەوەی بەتەواوی دەست بەسەر لایەنە ئابوورییەکانی ئەو گەلەدا بگرن.. کاتێکیش بۆیان ڕوونبوویەوە کاتی کۆتایهێنان بە جەنگ هاتووە، جەنگەکەیان ڕاگرت.

دواتر لینکۆڵن هەوڵی دا کۆتوبەندی ئابووری سەر ویلایەتەکانی باکوور داڕنێ و تێدەکۆشا دەستوور پێڕەو بکات و پشتی بە بڕگەی پێنجەمی مادەی یەکەم بەستبوو کە جگە لە کۆنگرێس ڕێگە بە هیچ لایەنێکی دیکە نادات دراو دەربچوێنێ، هەروەها ٤٥٠ ملیۆن دۆلاری ڕەسمیشی دەرچوواند و پاڵپشتی و چوارچێوەی پشتگیریکاریشی قەرزی نەتەوەیی بوو.. سووخۆرە جیهانییەکان تۆڵەیان لە لینکۆڵن سەندەوە، چونکە وایان لە کۆنگرێس کرد یاسایەك دەربکات، بەپێی یاسایەکە قەدەغەکرا کاغەزە داراییەکانی لینکۆڵن لە دانەوەی سوودی

قەرزە حکوومییەکان و کاروباری دیکە وەریگیرێت..هەروەها سووخۆرە جیهانییەکانیش ئەو کاغەزە داراییەیان وەرنەگرت، ئەمەیش بووە هۆی بێبەهاکردنی دراوەکە!!.. بەهای ئەو جۆرە دۆلارەیان دابەزاندە ئاستی ٣٠ سنت بۆ هەر دۆلارێك.

کاتێك ئەو کارەیان سەری گرت، خەریکی کڕینی تەواوی ئەو جۆرە دۆلارە بوون.. دواتریش قەرزە حکوومییەکانیان بەو دراوە کڕی، بەهای هەر دۆلارێکیشیان بە یەك دۆلار هەژمارکرد.. بەمەیش لەسەر ڕێگەی خۆیاندا کۆسپوتەگەرەیەکی مەترسیداریان لادا و لە هەر دۆلارێکیشدا ٧٠ سنت قازانجیان کرد!!.

لە ڕۆژنامەی (لەندەن تایمز)دا گوتارێك بە فیتی سووخۆرێکی جیهانی بڵاوکرایەوە، نێوەڕۆکەکەشی تایبەت بوو بە لینکۆڵن و دراوە داراییەکەی.. لەو گوتارەدا نووسرابوو: ئەگەر ئەو سیاسەتە داراییە هەڵەیەی لە ئەمریکای باکوورەوە دەستی پێکرد، ڕەزامەندی لەسەر بدرابووایە و ددانی پێدا بنرابووایە، ئەوا حکوومەت دەیتوانی ئەو کاغەزە دراوییانە بەبێ هیچ خەرجی و تێچوویەك دەربکات کە دەیویستن.. بەم کاغەزانەش گشت قەرزەکانی دەدایەوە، ئەمەیش مانای وابوو قەرزی لەسەر نەدەما.. هەروەها گشت پارەپوولێکی دەکەوتە بەر دەست بۆ ئەوەی بازرگانی و ئاڵوێرەکانی پێ بەڕێوەببات.. ئەوجا گەلی ئەمریکی لە مێژووی جیهاندا دەبووە یەکەم گەل گەشەکردنێکی لەمشێوەیە بەخۆیەوە ببینێ... بەمەیش لە گشت شوێنێکی جیهاندا ئەقڵ و سامانی بۆ خۆی بەکێش دەکرد.. دەبێ ئەم دەوڵەتە وێران بکرێ و داری لەسەر بەردی نەهێڵدرێ، دەنا دەبێتە

هۆی پلیشاندنەوەی گشت دەستهەلات و پاشایەتییەکی سەر گۆی زەوی.

بلاوکراوەی (دی هازا رد سیرکیولار)ی وەرزی، گرنگی بە کاروباری بانکی ئەودیو دەریایەکان دەدا.. و تیایدا نووسراوە: جەنگ دەبێتە هۆی لەنێو بردنی کۆیلەیەتی.. هەر ئەمەیشە ئێمە و هاوڕێیە ئەورووپییەکانمان پالپشتی دەبین، چونکە کۆیلەیەتی بریتییە لە پەیداکردنی دەستی کار.. بەلام ئەو پیلانە ئەورووپییەی ئینگلترا دەستیپێکرد، لەسەر ئەو بنەمایە دارێژراوە کە سەرمایە دەتوانێ لە ڕێگەی کرێ و دەستهەقەوە کۆنترۆلی دەستی کار بکات.. لەسەر سەرمایەدارەکانیش پێویستە بزانن بەکارهێنانی ئەو قازانجە زەبەلاحەی لە جەنگەکانەوە وەدەستی دەهێنن، دەبێ بۆ کۆنترۆلکردنی بەهای دراو بەکاری بێنن.. جا بۆ جێبەجێکردنی ئەم خالەش، دەبێ وەك بناغەیەکی کردە بانکییەکان پشت بە کۆمپیالە و قەوالە حکوومییەکان ببەسترێ.. ئێمە لە ئێستەدا چاوەنوارین وەزارەتی دارایی ئەمریکی ئەم ئامۆژگارییەمان لە گوێ بگرێ و بیکاتە بەرنامەیەکی کار.. هەروەها بۆ ئێمە سوودبەخش نییە بۆ ماوەیەکی زۆر ڕێگە بە دەستاودەستکردن و بەکارهێنانی کاغەزە سەوزە داراییەکانی لینکۆلن بدەین، چونکە ناتوانین کۆنترۆلی بکەین.. بەلام لە بەرانبەردا دەتوانین کۆمپیالە و قەوالە حکوومییەکان کۆنترۆل بکەین و لە پشتیشیەوە تەواوی دراو و دواتریش سەرلەبەری ئابووری بخەینە ژێر دەستی خۆمانەوە.

سووخۆرە جیهانییەکان پارەی هەلمەتی هەلبژاردنەکانیان بۆ ژمارەیەکی زۆری نوێنەران و پیرەکان تەرخانکرد، بۆ ئەوەی بەهۆی

ئەوانەوە پرۆژە یاسای پارە گۆڕەرەوەکان (الصیارفة) دەنگی لەسەر بدرێ، ئەم پرۆژەیە لە ساڵی ١٨٦٣دا بووە یاسا، هەرچەندە سەرۆک لینکۆڵن زۆر دژی وەستایەوە.. بەمشێوەیە دیسانەوە سووخۆرە جیهانییەکان خولێکی دیکەشیان بردەوە.

لە نامەیەکی دەستگەی ڕۆچیڵد و برایە سەرمایەدارەکانی کە لە ڕێکەوتی ٢٥ی حوزەیرانی ساڵی ١٨٦٣دا لە لەندەن بۆ دەستگەی بەڕێزان و سەروەرانی ئیکلهایمەر و مۆتون فاندەر گۆڵد، ناردراوە و ناونیشانەکەی: ٣ وول ستریت نیویۆرکە، هاتووە:

گەورە بەڕێزەکانم.. بەڕێز جۆن شیرمان لە هەرێمی ئۆهایۆی ویلایەتە یەکگرتووەکانەوە بۆی نووسیوین و مەزەندەی خۆی سەبارەت بەو قازانجانە ڕاگەیاندووە کەوا دەکرێ بەهۆی ئەو یاسایەی کۆنگرێس سەبارەت بە کاروبارەکانی بانکەکانەوە دەری کردووە، وەدەستی بهێنین.. پێدەچێ ئەم یاسایە بەپێی پلانە جێبەجێکراوەکەی کۆمەڵەی بانکە بریتانییەکان بووبێت.. هەروەها ئەو کۆمەڵەیە هاوڕێیە هۆشداریی داوەتە هاوڕێیە ئەمریکییەکانی و پێی ڕاگەیاندوون ئەگەر ئەو پەسند بکرێت و بڕیاری لەسەر بدرێ، دەبێتە هۆی هەڵڕژانی لافاوی قازانج بەسەر کۆمەڵەی پارەگۆڕەوەکان لە گشت جیهاندا.. چونکە ئەم یاسایە دەستهەڵات و هەژموونی تەواو دەداتە بانکی نیشتمانی کۆنترۆڵی بارودۆخی ئابووریی و دارایی نێو دەوڵەت بکات، ئەو کەمینەیەی بە نهێنیی و ڕاستیی یاسایەکە دەزانن، هیچ بەرهەڵستییەک نانوێنن، چونکە هەلپەی وەدەستهێنانی قازانجی هەیە، یانیش بەرژەوەندییەکانی بەندە بە پەسندکردن و دەنگدان لەسەر یاساکە.. بەڵام جەماوەری گەل ناتوانێ لە سرووشتی پرۆژەکە ئەو ماف و

ئیمتیازانە تێبگات کەوا کەسانی سەرمایەدار وەدەستی دەهێنن، تەنانەت ئەو گومانەشیان لەلا دروست نابێت ئەم سیستم و یاسایە دژی بەرژەوەندییەکانیان بێت.

(دلسۆزانتان ڕۆچیڵد و برایەکانی).

نامەی ئیکلهایمەر و مۆرتۆن و ڤاندەرگۆلدیش بەمجۆرەیە:

وەها دێتە بەرچاومان بەڕێز جۆن شێرمان سیفەتەکانی پیاوێکی سەرکەوتووی بواری دارایی تیادا بێت، چونکە گەیشتن بە سەرۆکایەتیی ویلایەتە یەکگرتووەکانی کردووەتە ئامانجی خۆی، ئێستەیش ئەندامی کۆنگرێسە، بیرکردنەوە دروستەکەی وای لێکردووە درک بەوە بکات کە قازانجە مەزنەکە بریتییە لە پاراستنی هاوڕێیەتیی ئەو کەس و دەستگەیانەی سەرچاوەیەکی مەزن و فراوانی داراییان لەبەردەستە.. بەڵام سەبارەت بە ڕێکخستنی بانکی نیشتمانی و سرووشتی ئەو قازانجانەی دەکرێ بەهۆی بەکارهێنانی پارە تیایدا وەدەستبێ، تکایە چاوێك بە بڵاوکراوە هاوپێچەکاندا بخشێنن کە بریتییە لە:

–ژمارەیەك کەس – لە پێنج کەس کەمتر نەبن– دەتوانن دەستەیەکی بانکی دامەزرێنن.

– نابێ سەرمایەی هیچ بانکێك لە یەك ملیۆن دۆلار کەمتر بێت، تەنیا ئەو وڵاتانە نەبێت کە ژمارەی دانیشتووانەکانیان لە ٦٠٠٠ کەس تێنەپەڕێ.

-بانکەکان دەبنە دەستەی تایبەت، ئامانجیان وەدەستهێنانی قازانجە بۆ کەسەکان، دامەزرێنەرانیشی مافیان هەیە فەرمانبەر و کارمەندەکانیان هەڵبژێرن.

-یاسایەکانی ویلایەتەکە هیچ دەستهەلاتێکیان بەسەر بانکی نێو ویلایەتەکەدا نییە، تەنیا ئەو ڕێکارانە نەبن کە ماوەماوە کۆنگرێس دەریان دەکات.

- ئەو بانکانە سپێردراوەکان وەردەگرن، هەروەها بۆ بەرژەوەندیی تایبەتیی خۆیان قەرزی گونجاو دەدەن، هەروەها دەتوانن کۆمپیالە و قەواڵەکان بکڕن و بیانفرۆشن و کاروبارە گشتییەکانی بانکی بەڕێوەببەن.

- بۆ دروستکردن و دامەزراندنی بانك پێویستە سەرمایەیەکی ملیۆن دۆلاری هەبێت، کۆمپیالە و قەواڵەکانی حکوومی بەقەد ئەو ملیۆن دۆلارە بکڕێ.. جا لەبەر ئەوەی قەواڵەی حکوومی بە داشکاندنی ٥٠٪ دەفرۆشرێ، ئەوا ئێستە دەکرێ بانکێك بە ٥٠٠,٠٠٠ دۆلار دابمەزرێندرێ.. ئەم قەواڵانەش خەزێنەی ئەمریکی لە واشنتۆن دایدەنێت وەك دەستەبەرکردنی کاغەزە داراییەکانە و حکوومەت پێشکێشی بانکەکەی دەکات.

- حکوومەت سوودێکی تایبەت بە بەهای قەواڵە و کۆمپیالەکان دەدات، ڕێژەکەشی ٦٪ و ساڵی دوو جار دەیدات.. جا ئەگەر بەهای هەنووکەیی کۆمپیالە و قەواڵەکان ڕەچاو بکەین، درك بەوە دەکەین حکوومەت سوودی پارە سپێردراوەکە بە ڕێژەی ١٢٪ی دەدات، دانی سوودەکەش بە زێڕ دەبێت.

- حکوومـەت لـە بەرانبـەر قەواڵـە و کۆمپیاڵـە باسـکراوەکاندا ڕۆیینەی(السـیولە) پێویسـت پێشکەشـی ئـەو بانکـە دەکـات کـە ئـەو قەواڵەیە وەك سپێردراو دادەنێت، سوودێکی ساڵانە بـە ڕێـژەی ١٪ داوا دەکات.

- جـا ئەگـەر داواکـاری بـۆ ڕۆییـنـەی دارایـی زۆر بـوو، بانکەکـە دەتـوانێ لـە پێشکەشـکردنی قـەرز بـە خـەڵکی پـارە بەشـێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەکاربێنێ، سوودەکەشی تەواوە و دەگاتە ١٢٪.

- بەمشێوەیە ئەو سوودەی بانکەکە لە قەواڵە و کۆمپیاڵەکانـەوە دەسـتی دەکـەوێ، ئـەو سوودەشـی دەخرێتـە سـەر کـەوا بـەهۆی بەقـەرزدانی کاغـەزی دارایـی و ڕۆییـنـەی دراوییـەوە دێتـە بەرهـەم، هەروەها قازانجە کتوپڕەکانیشی دەخرێتـە سـەر، بۆ ئـەوەی قـازانجی بانکەکە بۆ ٢٨ و ٣٣,٣٪. بەرز بێتەوە

-بانکەکان دەتوانن بەپێی ویستی خۆیان قەبارەی ئاڵوێرەکانیان کەم و زیاد بکەن ، هەروەها بانکەکە چۆنی پێ باش بێت دەتوانێ قەرز بدات یـانیش نەیـدات.. گرێبەسـتی ئـەو بانکانـە لەلایـەن کۆمەڵـەیەکی بـانکیی نیشـتمانییەوە کۆدەکرێتـەوە کـە کارەکانیـان یـەك دەخـات.. بەمشێوەیە بانکەکان دەتوانن بـە ئـارەزووی خۆیـان و چۆنی بیانـەوێ کاریگەری لە بازاڕی داراییدا بکەن. چونکە بۆ نموونە بانکەکان دەتوانن لەسەر ئەوە ڕێك بکەون مەسەلەی دانی قـەرز ڕەت بکەنـەوە، بەمـەیش دەبنە هۆی دابەزین لە بازاڕە داراییەکان و دەشتوانن کاریگەری لەسـەر گشت بەرهەمێکی نیشتمانیشدا دروست بکەن.

-بانکـە نیشـتمانییەکان لەهەنبـەر ڕێـژەی کۆمپیاڵـە و قەواڵـە و سەرمایە و سپاردەکان هیچ باجێك نادەن.

تکامان وایە ئەم نامەیە بە نامەیەکی زۆر نهێنی بزانن.. ئەوپەڕی ڕێزمان قبووڵ بکەن.

خاوەن بانکەکانی ئەمریکی دوای ئەو نامانە ئەو بنەمایانەی سەرەوەیان پێڕەو کرد.. بەمشێوەیە کاریان بۆ کێشانەوەی ڕۆییینەی دراو کرد و بەهای قەرزەکانیان بە ئاستێك دابەزاند قەرزارەکان نەتوانن ڕووبەڕووی ئەرك و بەرپرسیاریەتییە داراییەکانیان ببنەوە، خاوەن بانکەکان دەستیان بەسەر زەوی و زار و دەستەبەرییە بارمتەکراوەکاندا گرت کە بەهایەکانیان زۆر لە بەهای قەرزەکان زیاتر بوو.. بەمشێوەیە کەسانی بانکی قازانج و بەرهەمێکی باشیان کۆکردەوە.

دوای ئەو ئەزموونە غەماوی و گەورەیە لینکۆلن هەستی کرد ئەمجارە گەلی ئەمریکی ئامادەی بیستنی دەنگی ئەقڵە، بۆیێ بۆجاری دووەم هێرشێکی ئاشکرای توندی کردە سەر سووخۆرانی جیهانی.

لە گوتارێکیدا بۆ گەل گوتی: من لە ئاسۆدا مەترسیی قەیرانێك دەبینم وردەوردە نزیك دەبێتەوە.. قەیرانێکە و دەموروژێنێت و وام لێ دەکات لە ترسی لە دەستچوونی سەلامەتیی وڵاتەکەم هەڵبلەرزم.. ئێستە دەستهەلآت و سەروەرییەکەی کەوتووەتە دەست گرووپ و دامەزراوە و کۆمپانیایە گەورەکانەوە.. ئەوجا دوای ئەمەیش گەندەڵی و خراپەکاری دەگاتە بەرزترین پێگە و پۆست.. کەسانی سەرمایەدار کار بۆ پاراستنی دەستهەلآت وهەژموونیان دەکەن بەسەر دەوڵەتدا، لەمەیشدا بەخراپ سوود لە هەست و سۆز و دووبەرەکییەکانی گەل دەبینن.. تەواوی سەروەت و سامانی وڵاتیش دەکەوێتە دەستی چەند

کەسێك کە بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن، ئەمەیش دەبێتە هۆی وێرانکردنی کۆمار.

ئەوکات لینکۆلن لە کۆتایی ماوەی سەرۆکایەتیدا بوو، بەلام لە هەڵبژاردنەکاندا دووبارە وەك سەرۆك هەڵبژێردرایەوە، قۆڵی خۆیشی لێ هەڵمالیبوو بەسەر دەستهەلاتی سووخۆرە بە هەڵپە و چاوبرسییەکانی جیهانیدا زاڵ بێت.. بەلام پێش ئەوەی دەست بۆ کارێکی وەها ببات و لەو کاتەی لە شەوی چواردەی ئەیلوولی سالی ١٨٦٥ لە نمایشێکی شانۆییدا بوو، لەسەر دەستی جۆن ویلکس بۆس تیرۆرکرا.. تەنیا ژمارەیەکی کەمی ئەمریکییەکان هۆیەکانی پشت ئەم تیرۆرکردنە دەزانن. لێکۆڵەرەکان لەو کاتیدا لەنێو کەلوپەلەکانی بکوژەکەدا نامەیەکی کۆدداریان دۆزییەوە.. گەرچی نامەکە دوور و نزیك ئاماژە بە تاوانەکە ناکات، بەلام هەبوونی پێوەندیی نێوان بۆس و خاوەنی بانکە جیهانییەکان سەلماند و ئاشکرای کرد.. خۆ ئەگەر لینکۆلن ماوەیەکی درێژتر بژیابووایە، دەیتوانی باڵی سووخۆرانی جیهانی ببڕێت.

پێش کوژرانی لینکۆلن، (سالمۆن بی. چایس)ی وەزیری دارایی ئەمریکی (١٨١٦- ١٨٤٦) لێدوانێکی دا و تیایدا گوتی: بەشداربوونم لە دەنگدان و بڕیاردان لەسەر یاسای پارە گۆڕەوەکان گەورەترین هەڵەی دارایی نێو ژیانم بوو.. چونکە ئەم یاسایە بووە هۆی سەرهەڵدانی قۆرغکردنێکی گەورە و کاریگەریی نەرێیی لەسەر بەرژەوەندییەکانی ولاتدا کرد.. لەسەرمان پێویستە ئەو دۆخە چاك بکەینەوە.. بەلام پێش ئەمە ڕووبەڕووبوونەوەیەکی توندی نێوان بەرژەوەندییەکانی خەڵك و بەرژەوەندییەکانی بانکەکان بەشێوەیەکی گشتی دەبینین کە پێشتر هەرگیز بەرچاومان نەکەوتووە.

لە سالّی ١٨٨٦دا (١,٩٠٦,٦٨٧,٧٧٠) دۆلار لە ویلایەتە یەکگرتووەکاندا دەستاودەستی دەکرد. بەلاّم لە سالّی ١٨٧٦دا ئەم ڕێژەیە دابەزی و بووە ٦٠٥,٢٥٠,٠٠٠ دۆلار. بەمشێوەیە دەبینین خاوەن بانکەکان بە کێشانەوەی کاغەزە داراییەکان لەنێو بازاڕ و دۆخی دەستاودەستکردندا، بوونە هۆی کەمکردنەوەی ڕێژەی دراوی لەنێو دەستی گەلدا، ڕێژەی زیاتر لە ١,٣٠٠,٠٠٠,٠٠٠ دۆلاریان کێشایەوە، لە ئەنجامدا بووە هۆی ڕوودانی ٥٦,٤٤٦ ڕووداوی داڕووخانی دارایی و بە ڕێژەی ٢,٢٤٥,١٠٥,٠٠٠ دۆلار زیان وەبەر بەکارهێنان و خستنەگەڕی دارایی کەوت.. پشکی زۆری زیانەکان وەبەر بارمتەکراوەکان و دەستبەسەرداگیراوەکان کەوت.. خاوەن بانکەکان لە ماوەی نزیکەی دە سالّدا بە کێشانەوەی ڕێینەی دراوی لە بازاڕەکان و درێژکردنەوەی ماوەی پێدانی قەرزەکان، ڕێژەی زیاتر لە دوو بلیۆن دۆلاریان خستە سەر سەروەت و سامانەکانیان.

****

بەشی شەشەم

مانۆڕە دراوییەکان

کاتێک بنەماڵەی ڕۆچیلد بەتەواوی چنگیان لە بانکی ئینگلترا گیرکرد، سووربوون لەسەر ئەوەی زێڕ پۆشەر و پاڵپشتی دراوی کاغەزی بێت.. خاوەن بانکە ئەوروپییەکان لە ساڵی ١٨٧٠دا کاتێک ڕووبەڕووی ئاستەنگی بەردەم کۆنترۆلکردنی دراوی ویلایەتە یەکگرتووەکان بوونەوە تەنگەتاو بوون .. چونکە ویلایەتە یەکگرتووەکان لە لێدان و دەرکردنی دراوەکانیدا زیوی بەکاردێنا.. لەبەرئەوە خاوەنی بانکەکان بڕیاریان دا زیو لە بەهای هەنووکەیی و کاتیی (الابرائیە) ویلایەتە یەکگرتووەکان دابماڵن.

خاوەن بانکە ئەوروپییەکان (ئەرنست سید)یان وەك نوێنەر و بریکاری خۆیان نارده ئەمریکا، نیو ملیۆن دۆلاریشیان خستە بەر دەستی، بۆ ئەوەی لە کڕینی ویژدانی کەسییەتییە سەرەکییەکانی نێو دەستە و دامەزراوەکانی یاسادانانی ئەمریکی بەکاری بهێنێ.. خاوەن بانکەکان لە ساڵی ١٨٧٣دا چەند ڕێنماییەکیان بۆ بەکرێگیراوەکانیان دەرکرد، بۆ ئەوەی پرۆژە یاسای ڕیفۆرمی دەرکردنی دراوی کانزایی پێشنیاز بکەن.. ڕەشنووسی پرۆژەکە زۆر بە کارامەیی و شارەزایی دارێژرابوو، بەشێوەیەك مەبەستە ڕاستەقینەکەی شاراوە بوو و بە ئاسانی هەستی پێنەدەکرا.. ئەو سیناتۆرەی پرۆژەکەی پێشکێش

کردبوو (جۆن شیرمان) بوو، – کەمێك لەمەوبەر ئاماژەمان بە نامەکەی کرد– ئاراستەی دەستگەی رەجێلدی کردبوو.. لەم پرۆژەیەدا ئەندامێکی کۆنگرێس بەناوی (صمۆئیل هوپر) پشتگیری لە شیرمان دەکرد.. دوای ئەوەی شیرمان لە کۆنگرێسدا گوتەیەکی زۆر جوان و سەرلێشێوێنەری پێشکێش کرد، پرۆژە یاسایەکە بەبێ هیچ ناڕەزایی و بەرهەڵستییەك تێپەڕێندرا!!

سێ ساڵ تێپەڕین و کەس بەدوای مەترسیی ڕاستینی پشت بڕیاردان و پەسندکردنی ئەو یاسایەدا نەچوو و هیچ لێکۆڵینەوەیەکی لەبارەوە نەکرا.. چونکە ئەم پرۆژە یاسایە هەوڵێکی داپۆشەر و سەرلێشێوێنەر بوو بۆ ئەوەی زیو بەهای هەنووکەیی و کاتییانە (الابرائی) خۆی لەدەست بدات.. ڕاپۆرتی کۆنگرێس دەڵێ تاکە یەك ئەندامیش بە دروستی و بەتەواوی لە نێوەڕۆکی یاسایەکە نەگەیشتن، تەنیا ئەو لیژنەیە نەبێت کە پرۆژە یاسایەکەیان پێشکێش کردبوو.

بەڕێز (جۆن. ئار، ئیلسۆم) لە لاپەڕە ٤٩ی پەڕتووکەکەی بەناوی (ڕەشەبایەك لەسەر خەزێنەی ئەمریکی) نووسیویەتی: ئەڕنت سید بە (بەڕێز فردریك. ئەی. لۆکتباك)ی هاوڕێی خۆی گوتووە: ڕووبەڕووی لیژنەی ئەنجوومەنی پیران و کۆنگرێس بوومەوە و بەرتیلی پێویستم پێیان دا، هەر لە ئەمریکاشدا مامەوە تا دڵنیابوومەوە هەموو شتێك باشە.

خاوەن بانکەکان لە ساڵی ١٨٧٨دا دەستیان بە کێشانەوەی ڕۆیینەی زۆرتری دراوی کرد و قەرزە بەخشراوەکانیشیان دیاری کرد، ئەمەیش بووە هۆی ١٠,٤٧٨ ڕووداوی مایەپووچ بوونی بازرگانی و بانکییانە لە ویلایەتە یەکگرتووەکاندا.. بەڵام کۆنگرێس لە ساڵی

١٨٧٩دا بۆ وەستاندنی قەیرانە دەستکردە خنکێنەرەکە لەسەر دەرچوواندنی ڕێژەیەکی زۆری دراو پێی داگرت، ئەمەیش دۆخەکانی مایەپووچیی بۆ ڕێژەی ٦,٦٥٨ دۆخ کەمکردەوە، بەلأم هێزە نهێنییەکانی پشت پەردە لە ساڵی ١٨٨٢دا چەند ڕێنماییەکیان دەرکرد، دەرئەنجامی مانۆڕە داراییەکان کە لەنێوان ساڵانی ١٨٧٨ و ١٨٩٢ بەڕێوەچوو، بریتی بوو لە بەرزبوونەوەی دۆخەکانی مایەپووچبوونی ئابووری لە ئەمریکا و ڕێژەکەشی گەیشتە ١٤٨٧٠ دۆخ، لە هەمان کاتیشدا کردەی دەستبەسەرداگرتنەکان (الحجوزات) بەسەر کێڵگە و ماڵی تاکەکەسەکاندا بەردەوام بوو.. تاکە سوودمەندی ئەو دۆخەش خاوەن بانکەکان و ئەو بەکرێگیراوانەیان بوون کەوا دەستیان بەسەر موڵکە بارمتەکراوەکاندا گرتبوو.

لە ڕووداوەکانەوە ئەوە بەدیاردەکەوێ خاوەن بانکە جیهانییەکان بەئەنقەست هەوڵی دروستکردنی دۆخەکانی شکستهێنان و هەژاری و بێهیوایی نێو ویلایەتە یەکگرتووەکانیان دەدا، بۆ ئەوەی لە پێناو بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانیدا کەشێکی گونجاو برەخسێنن، چونکە شۆڕش وەك ئامرازی کار و ئامانجەکانیان بوو.. نامەیەکی کۆمەڵەی خاوەن بانکە ئەمریکییەکان لە ١١ی مارسی ساڵی ١٨٩٣دا ئاراستەی گشت ئەندامان کراوە، و ئەم ڕاستییەی سەرەوە دەسەلمێنێ، لە نامەکەدا هاتووە:

((دەبێ بڕوانامە زیوینییەکان و کاغەزەکانی سەر بە خەزێنە یەکسەر لە ئالۆیرکردن و دەستاودەستکردن بکێشرێنەوە، بۆ ئەوەی چەند کاغەزێکی نوێی دارایی جێگەیان بگرنەوە کە پۆشەر و پاڵپشتەکەیان زێڕ بێت.. ئەمەیش پێویستی بە دەرکردنی چەند قەواڵە

و کۆمپیاڵەیەکی نویّ هەیە کە بەهایەکەی لەنێوان ٥٠٠ ملیۆن و یەك ملیار دۆلار بێت، هەر ئەمیش دەبێتە بناغەی دەستاودەستکردن و مامەڵەکردن بە دراوە نوێیەکە.. لەبەرئەوە لەسەرتان پێویستە سێیەکی ئەو دراوەی بکێشێنرێتەوە کە ئێستە دەستاودەست دەکات، هەروەها وەها باشترە نیوەی قەرزە بەخشراوەکان کەم بکرێنەوە.. هەروەها دەبیّ بەتەواوی هەوڵی خۆتان بخەنەگەڕ بۆ ئەوەی خەڵك هەست بە گوشاری ئابووری بکات.

خاوەن بانکەکانی ئەمریکا ملیان دایە بەر فەرمانەکە، دەرئەنجامەکەش دروستبوونی دۆخی تۆقینێکی سەرانسەری بوو و لە ساڵی ١٨٩٣دا هەموو گەلی ئەمریکای گرتەوە. هاوولاتیی ئاسایی تۆباڵی دۆخەکەی دەخستە ئەستۆی حکوومەتەوە.

لە ساڵی ١٨٩٩دا لە ئینگلترا کۆنگرەیەکی گەورەی خاوەن بانکەکانی جیهان بەڕێوەچوو، ئەمریکا بە دوو نوێنەر بەشداریکرد، ئەوانیش (جی. بی. مۆرگان) و (ئەنتۆنی دریکسیل) بوون.. کاتێك گەڕانەوە ئەمریکا دەستکەی ڕۆچیلد ئەرکی نوێنەرایەتیکردن و بەڕێوەبردنی بەرژەوەندییەکانی خستە سەرشانی مۆرگانەوە.. کاتێکیش مۆرگانیش توانی هەندێك چەکی کۆن و لەکارکەوتوو بفرۆشێتە حکوومەتی ئەمریکا، لە پۆستەکەیدا کارامەیی و شارەزایی خۆی سەلماند.

ئەو دەرئەنجامەی لە کۆنگرەی لەندەندا هاتە ئاراوە، دروستکردن و دامەزراندنی قۆرغکردنێکی جیهانی بوو و ئەم دەستگەیانەی لەخۆ گرت: (جی. بی. مۆرگان) و هاوبەشانی لە نیویۆرك، (دریکسیل) و هاوبەشانی لە فیلادلفیا، (گرنفیل) و هاوبەشانی لە لەندەن، (مۆرگان

مارگیس) و هاوبەشانی لە پاریس، دەستگەی ئێم، ئێم واربۆرگ لە ئەڵمانیا و ئەمستردام.. دەستگەی سەرپەرشتیاری ئەو قۆرغکراییەش بنەماڵەی ڕۆچیڵد بوو.

مۆرگان و دریکسیل یەکیان گرت و لە ساڵی ١٩٠١دا دەستەی دەستەبەرییەکانی باکووریان پێکهێنا، ئامانجیش لەو دەستەیە مایەپووچکردنی کۆمپانیای هاینز- مۆرس بوو..کۆمپانیای هاینز - مۆرس چەند کەرتێکی گرنگی وەك پارەگۆڕینەوە و بارکردن و دروستکردنی پۆڵا و چەند پیشەسازییەکی دیکەی کۆنترۆڵ کردبوو.. بۆیێ دەبوایە مایەپووچی بکەن و لە بازارەکانی ئەمریکی وەدەری بنێن، بۆ ئەوەی دەستگەی مۆرگان-دریکسیل بتوانێ هەڵبژاردنە فیدراڵییەکان کۆنترۆڵ بکات.

دەستگەی مۆرگان- دریکسیل لە ساڵی ١٩٠١دا توانی (تیۆدۆر ڕۆزفلت) بگەیەنێتە سەرۆکایەتیی کۆمار. هەر ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی دادگە حوکم و بڕیاری سزادانیان دوابخات، چونکە پێشتر بەوە تۆمەتبارکرابوون بۆ پاکتاوکردن و لەنێوبردنی نەیارەکانیان هۆکاری نارەوایان بەکارهێناوە ..هەنگاوی دواتر بەستنەوەی دەستگەی مۆرگان-دریکسیلی بوو بە دەستگەی کۆهن-لوب.. ئەم دوو دەستگەیە ئەزموونێکی هاوبەشیان بەڕێوەبرد بۆئەوەی بزانن هێزیان چەندە.. ئەزموونە نوێیەکەش کارەساتێکی نوێی ئابووری بوو.. چونکە هەردوو ڕێکخراو لە ساڵی ١٩٠٧ پیلانی تۆقاندنی وول ستریتیان بەڕێوەبرد، کاردانەوەی میللیی لەهەنبەر ڕەفتار و ئامرازی ئەو چەتانە، بەسبوو بۆ ئەوەی حکوومەت دنە بدات هەندێك ڕێوشوێن بگرێتە بەر.

حکوومەت لیژنەیەکی تایبەتی بەناوی (لیژنەی دراوی نیشتمانی) پێکهێنا و سەرۆکایەتیی لیژنەکەش خرایە سەرشانی (نیلسۆن ئەلدریك).. دواتر روونبوویەوە ئەلدریکیش سەروسەودا و پێوەندی لەگەڵ قۆرغکارییەکانی لاستیك و توتندا هەیە.. ئەلدریك دوا کەس بوو لە کۆنگریسدا ئەو ئەرکەی بخرێتە سەرشان.. جا لەکاتی ئامادەبوونیان لە ئەوروپادا، چەندان ئاسانکاریی پێویستیان بۆ رێکخرا بۆ ئەوەی تاوتوێی ئەو رێگەیانە بکرێ کە خاوەن بانکەکان بۆ کۆنترۆڵکردنی ئابووریی وڵاتان دەیگرنەبەر.

ئەلدریك دوو ساڵ لە ئەوروپا مایەوە، لە ماوەی ئەو دوو ساڵەدا ٣٠٠ هەزار دۆلاری گەلی ئەمریکای خەرجکرد و دواتریش گەڕایەوە ویلایەتە یەکگرتووەکان.. تاکە دەستکەوتێکی گەلیش لەمەدا لێدوانەکەی ئەلدریك بوو کە گوتی: نەیتوانیوە بگاتە هیچ پلانێکی دیاریکراو رێگە لە دووبارە بوونەوەی ئەو قەیرانە داراییانە بگرێ کە ویلایەتە یەکگرتووەکانی کردبووە پووشی بەردەم رەشەبا و بێکاریی تیادا بڵاوکردبوویەوە و ببووە هۆی بەفیڕۆدانی سەروەت و سەرمایەی بچووك.

ئەلدریك سەردەمی جەنگی نێوخۆی ئەمریکاوە لە خانەوادەی رۆکفلەر نزیك بوو، تەنانەت گەنجێکی بنەماڵەی رۆکفلەر کچەکەی خواست.. پێش ئەوەی ئەلدریك بەرەو ئەوروپا سەفەر بکات ئامۆژگارییان کرد راوێژ بە پۆل واربۆرگ بکات کە لە ساڵی ١٩٠٢ وەك کۆچبەرێکی ئەڵمانیا لە ئەمریکا نیشتەجێ ببوو، دواتر روونبوویەوە ناوبراو لە هامبۆرگ و ئەمستردام ئەندامێکی دەستگەی م. م. واربۆرگی دارایی ئەوروپی بووە.. ئەم دەستگەیە -وەك پێشتر تیشکمان خستە

سەری- سەر بە کۆمەڵەی ڕۆچیڵد بوو.. لە ماوەیەکی زۆر کورتدا توانی پشکێك لە دەستگەی کۆهن-لۆب و هاوبەشانی لە نیویۆرکدا بکڕێ و بەبەهای نیو ملیۆن دۆلاری ساڵانە مووچەیەکی بۆ بڕابوویەوە.. هەروەها لە هاوبەشە نوێیەکانی نێو دەستگەی یەعقووب شیف بوو، ئەم یەعقووب شێفە لە ساڵی ١٨٨٢-١٩١٧ پارەی بۆ بزووتنەوە تیرۆرستییەکانی نێو ڕووسیا تەرخان کردبوو.

شێف بەتەواوی دەستی بەسەر چالاکییەکانی گواستنەوە و گەیاندن و هێڵەکانی گەیاندنی کۆمەك و یارمەتی ویلایەتە یەکگرتووەکاندا گرتبوو.. سەلماندیشی کۆنترۆلکردنی ئەو پێگە و بوارانە بۆ سەرکەوتنی هەر بزووتنەوەیەکی شۆڕشگێڕی لە هەر وڵاتێکدا لە پێویستییە زۆر گرنگەکانە و دەبێ ڕەچاو بکرێ.

لە شەوی ٢٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٠دا فارگۆنێکی تایبەتی هێڵی ئاسنین لە وێستگەی هۆبوکنی نیوجرسی چاوەڕوان بوو.. سیناتۆر ئەلدریك و ئەی بیات ئەندرۆزی شارەزای بواری ئابووری و یەکێك لە گەورە کارمەندانی وەزارەتی دارایی گەیشتنە ئەوێ، ناوبراو لە ئەورووپا خوێندبووەی. هەروەها (شیلتۆن)ی سکرتێری تایبەتی ئەلدریك و (فرانك فاندەرلیپ)ی سەرۆکی بانکی نیشتمانیی نیویۆرکیش گەیشتە شوێنەکە.. خودی ئەو بانکەش لە هێڵی ئاسنیندا نوێنەری بەرژەوەندییەکانی ئال ڕۆکفلەر و کۆمپانیای کۆهین- لۆب بوو.. بەڕێوەبەرانی ئەو بانکە بە هەوڵی هەڵگیرساندنی جەنگی ساڵی ١٨٩٨ ی نێوان ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئیسپانیا بە ئاشکرا تۆمەتبار کران. جا بەبێ ڕەچاوکردنی دروستی و نادروستیی ئەم تۆمەتانە، ئەو بانکە

لەگەڵ کۆتاییهاتنی جەنگ، لە کوبادا دەستی بەسەر کشتوکاڵی قامیشی شەکر و دروستکردنی شەکردا گرت.

چەند کەسێکی دیکەش لەوانەی تەڤلی کۆبوونەوەکە ببوون (هـ. ب. دافیسۆن)ی پشکداری نێو کۆمپانیای مۆرگان و (چارل د. نۆرتۆن)ی سەرۆکی بانکی نیشتمانیی نیویۆرکی سەر بە کۆمپانیای مۆرگان بوون.. ئەو سێ کەسە بە هەوڵی کۆنترۆلکردنی دراو و ژمێریاریی سەرانسەری ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تۆمەتبار کرابوون.

دوو کەسی دیکەش لە کۆتاییدا گەیشتن، ئەوانیش: پۆل واربۆرگ و بنجامین سترۆنا بوون.. واربۆرگ زۆر دەوڵەمەند و هەژموندار بوو، دەڵێن گوایە ئەو لە پشت شانۆگەرییە کۆمیدییەکەی (ئانیی هەتیو)دا بوو کە بنەماڵەی واربۆرکی بە دەوڵەمەندترین پیاوانی جیهان داناوە و دەتوانن بە هۆکاری سەرناسا پارێزگەری لە خۆیان و بەرژەوەندییەکانیان بکەن.. بنجامین سترۆناش بەو مانۆڕە داراییانە ناسرابوو کە بوونە هۆی سەرهەڵدانی قەیرانە گەورەکەی ساڵی ١٩٠٧. سترۆنا یەکێك بوو لە گەورە جێبەجێکارانی کۆمپانیای ج. ب. مۆرگان، ناوبراو لە پۆستەکەی خۆیدا کە بەسێکی شارەزای بواری جێبەجێکردنی کار و فەرمانەکان ناسرابوو و بەبێ هیچ گفتوگۆ و ڕەتکردنەوەیەك گوێڕایەڵی کەسانی سەرووی خۆی بوو و وەك سەربازێکی بە وەفا بەبێ هیچ گفتوگۆیەك کارەکانی جێبەجێ دەکرد.

هەواڵنێری ڕۆژنامەکان بە کۆبوونەوەی ئەو پیاوانەیان زانیبوو کە کۆنترۆڵی سێکتەرە مەزنەکانی ئابووریی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکایان کردووە، بۆیێ وەك مێش و مەگەز ڕوویان لە فارگۆنە

تایبەتەکە کرد.. بەلام لێدوانی هیچ کام لە کەسەکانی نێو کۆبوونەوەکەیان دەست نەکەوت.. دواتریش بەڕێز فاندەرلیب ئەرکی لەکۆڵ خۆکردنەوەی هەواڵنێرەکانی گرتە ئەستۆ و گوتی: ئێمە هەموومان بەرەو بەسەربردنی پشوویەکی هێمنی کۆتایی هەفتە دەچین.

دوای چەندان ساڵ ئەوجا زانرا چی لەو پشووەی کۆتایی هەفتەیە رووی داوە.. ڕووداوەکە بەمجۆرە بووە: لە دوورگەی جیکیلی جۆرجیا کۆبوونەوەیەکی نهێنی بەڕێوەچووە.. ئەو شوێنەش بارەگەیەکی دوورەدەست و موڵکی ج. ب. مۆرگان و چەند هاوبەشێکی دیکەی بوو.. ئەوەی لەو کۆبوونەوەیەدا باسی لێوەکرابوو، تاوتوێکردنی ڕێگە و ئامرازە بەردەستانەکانی وێرانکردن و ڕێگەگرتن بوو لەو پرۆژە یاسایانەی دەخرێنە بەردەم کۆنگرێسەوە و ئامانجیان کەمکردنەوەی دەستهەلاتی قۆرغکاریی و دانانی ئاستێکە بۆ مانۆڕەکان و دانانی چەند پرۆژە یاسایەکی دیکە لە شوێنی ئەو پرۆژانە بەو مەرجەی لە بەرژەوەندیی ئەندامانی نێو کۆبوونەوەکەدا بێت.

دوای ئەو کۆبوونەوەیە، لە نیویۆرک چەندان کۆبوونەوەی دیکە بەڕێوەچوون.. هەمان ئەو پیاوانەی پێشتر لێیان دواین بەڕێوەیان بردبوو، کۆبوونەکانیش لەپێناو باسکردن و بڕیاردان بوو لەسەر چەند وردەکارییەك.. پیلانگێڕەکان ناویان لە کۆمەڵەکەی خۆیان نا یانەی ناوی یەکەم، چونکە لەمیانی کۆبوونەوەکانیاندا تەنیا ناوی یەکەمی یەکتریان دەهێنا.. بەکورتیش ئەلدریك و واربۆرگ و هاوبەشەکانی چەند پرۆژە یاسایەکی نوێیان ئامادە کرد و دواتر خرایە بەردەم کۆنگرێسەوە، لیژنەی پێکهێنراو بە سەرۆکایەتیی ئەلدریك لەژێر

ناونیشانی چەند پێشنیازێکەوە خستیانە بەردەم کۆنگرێس.. ئەم پرۆژە یاسایانە لە ساڵی ١٩١٣دا لەژێر ناونیشانی یاسای یەدەگی فیدراڵیی ساڵی ١٩١٣ دەنگیان لەسەر درا و زۆرینەی هاووڵاتیانی ئاسایی باوەڕیان وابوو ئەو پرۆژە یاسایانە لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندییەکانیان دانراوە و ئابووریی گەلی خستووەتە نێو دەستی حکوومەتەوە.

ئەمەیش تەواو دوورە لە ڕاستی.. ئەو یاسایانە ڕێگەیان بە خاوەن بانکەکانی ئەورووپا و ئەمریکا دەدا دەست بەسەر توانا و سێکتەرە داراییەکانی هەردوو کیشوەردا بگرن، ئەمەیش ڕێگەی بۆ خۆشکردن ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی خۆش بکەن کە تاکە ئامرازی سەرهەڵدانی شۆڕشی ساڵی ١٩١٧ی ڕووسیا بوو.

ئۆرگانی یەدەگی فیدراڵی لە ساڵی ١٩١٤دا لە ١٢ بانک پێکهاتبوو، بە ١٣٤ ملیۆن دۆلار قەواڵە و کۆمپیالەکانی یەدەگی فیدراڵییان کڕی.. ڕاپۆرتەکەی کۆنگرێس لە ڕێکەوتی ٢٩/٥/ ١٩٤٦دا ئاماژە بەوە دەکات یەدەگی فیدراڵی گەیشتووەتە ٥ ملیۆن دۆلار.. هەروەها لە ساڵی ١٩٤٦دا گەیشتووەتە ٤٥ ملیۆن دۆلار. بەمشێوەیە دەبینین خاوەن بانکەکان لە کردە داراییەکانی سەردەمی جەنگی دووەمی جیهانیدا نزیکەی ٤٠ ملیۆن دۆلاریان وەدەستهێناوە.

زۆرینەی هاووڵاتیانی ویلایەتە یەکگرتووەکان وادەزانن ئۆرگانی یەدەگی فیدراڵی سوود بە هەموو گەل دەگەیەنێ، پێشیان وایە پارێزگەری لە بەرژەوەندیی ئەو کەسانە دەکات کە پارە لە بانکەکان دادەنێن، چونکە هەرگیز لێناگەڕێ ئەو بانکانە مایەپووچ ببن.. هەروەها لەو باوەڕەدان قازانجەکانی یەدەگەکە دەچێتەوە خەزێنە..

بەڵام ئەمریکییەکان لەمەدا بەهەڵەدا چوون، ڕاستە ئۆرگانی یەدەگی فیدراڵی لە بنەڕەتەوە بۆ پاراستنی بەرژەوەندی ئەمریکییەکان دامەزراوە، بەڵام ئەو پرۆژە یاسایانەی لە ساڵی ۱۹۱۰ لە دوورگەی جیکیلی جۆرجیا دانراون و کۆنگریسی ئەمریکی لە ساڵی ۱۹۱۳دا دەنگی لەسەر داون و پەسندی کردوون، لە بەرژەوەندی گشت گەلی ئەمریکیدا نەبوون، بەڵکو لە بەرژەوەندیی چەند خاوەن بانکێکی ئەمریکیی بوون، ئەوانیش پێوەندییان لەگەڵ ئەو لایەنە ئەوروپیانەدا هەیە کە بەردەوام لە هەوڵی کۆنترۆڵکردنی جیهاندان.

ئامارەکان دەری دەخەن لەو کاتەی ئەم پرۆژە یاسایە لە ساڵی ۱۹۱۳دا تێپەڕێندراوە، لە ئەمریکا زیاتر لە ۱٤,۰۰۰ بانک مایەپووچ بوون، ئەمەیش بووەتە هۆی ئەوەی ملیۆنان ملیۆن دۆلاری ئەو کەسانە لەنێو بچێ کە پارەیان لەو بانکانەدا سپاردووە.

بەشی حەوتەم

ڕووداوەکانی پێش شۆڕشی ڕووسی

هێرشەکەی ساڵی ١٨١٢ی ناپلیۆن بۆ سەر ڕووسیا وەک زەمین لەرزەیەکی تۆقێنەر ڕووسیای هەژاند، ئیدی دوای ئەم هێرشە ئەو وڵاتە وەک جاران نەمایەوە، بەڵکو برینێکی سارێژ نەبووی لە جەستەیدا دروستبوو.. قەیسەر ئەلیکساندەری یەکەم ئەرکی دووبارە ڕێکخستنەوەی وڵاتەکەی گرتە ئەستۆ، بۆ وەدیهێنانی ئەو ئامانجەش، چەند یاسایەکی دەرکرد و ئەو بەند و یاسا نادادپەروەرانەی ڕەتکردنەوە کەوا لە ساڵی ١٧٧٢ بەسەر جوولەکەکانی ئەوێ سەپێندرابوون و تایبەت بوون بە نیشتەجێکردنیان لە چەند شوێنێکی دیاریکراو. هەروەها قەیسەر هەوڵێکی تاقەتپڕووکێنی دا بۆ ئەوەی وەها لە جوولەکەکان بکات لە کشتوکاڵ و چەندان کایەی دیکەدا کار بکەن و هانی دان بەتەواوی تێکەڵی جڤاکی ڕووسی ببن.

ئەسکەندەری یەکەم لە ساڵی ١٨٥٢ مرد، نیکۆلای یەکەم جێگەی گرتەوە، بەڵام ناوبراو بەو دزە کردنە خێرایەی جوولەکە بۆ نێو ئابووریی ڕووسیا ڕازی نەبوو، حکوومەتەکەشی لەهەنبەر ئەو پێداگرییە ئاسوودە نەبوو کە جوولەکەکان لەپێناو پاراستنی کەلتوور و زمان و پۆشاکی تایبەت بە خۆیان دەیاننواند.

بەمشێوەیە و وەك هەوڵێکی ناوبراو بۆ تواندنەوەی ڕەگەز و نەژادی جوولەکە لەنێو جڤاکی ڕووسیدا نیکۆلای یەکەم لە ساڵی ١٨٣٤دا چەند یاسایەکی دەرکرد، سەرجەم یاسایەکانیش جوولەکەکانیان ناچار دەکرد منداڵانیان بنێرنە خوێندنگە حکوومییەکانەوە، ئەمەیش بۆ سڕینەوەی ئەو چەوساندنەوە ئایینییە بوو کە هەر لە سەردەمی منداڵییەوە بەگوێیاندا دەچرپێندرێ.

بەڵام دەرئەنجامەکە تەواو پێچەوانە کەوتەوە، چونکە فێربوون بۆ منداڵانی جوولەکە بووە خوێندنی بەزۆر، بەڵام بۆ منداڵانی ڕووسیی ناجوولەکە بەزۆر نەبوو، ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی جوولەکەکانی ڕووسیا لە هەموو گەل و پێکهاتەیەکی دیکە ڕۆشنبیرتر بن!

قەیسەر ئەلیکساندەری دووەم لە ساڵی ١٨٨٥دا عەرشی ڕووسیای وەدەستهێنا، ناوبراو ئەو کەسەیە کە بنجامین دزرائیلی بە لێبوردەترین پاشای ڕووسیای لە قەڵەم دابوو.. ئەلیکساندەر ژیانی خۆی بۆ چاکترکردنی بارودۆخی ژیانی جووتیاران و چینی زەحمەتکێش و جووەکان تەرخان کردبوو. لە ساڵی ١٨٦١دا (٢٣) ملیۆن کۆیلەی ئازاد کرد.. ئەو ژمارە زۆرەش کۆیلەی تەواو بوون و گشت تایبەتمەندییەکانی کۆیلەیەتییان بەسەردا بڕابوو، کردەکانی کڕین و فرۆشتنی زەوی و زارەکان بەسەریاندا دەچەسپا و لە سەروەرێکەوە دەفرۆشرانە سەروەرێکی دیکە.

زۆرێك لە جووەکان چوونە زانکۆی جۆراوجۆر، بەڵام دوای دەرچوونییان ڕووبەڕووی تەنگوچەڵەمە و گرفتی توند دەبوونەوە.. جا بۆ سڕینەوەی ئەو نادادپەروەری و ستەمە، قەیسەر فەرمانی دەرکرد جووەکان لە پۆست و کاروبارەکانی نێو حکوومەتدا وەربگیرێن و

ڕێگەشیان پێ بدرێ لە هەر شوێنێکی ڕووسیا بیانەوێ نیشتەجێ ببن..
لەگەڵ هاتنی ساڵی ١٨٧٩شدا جووەکان دکتۆر و پەرستار و دکتۆری ددان و پیاوانی کار و پیشەکانیان لێ هەڵکەوت، ڕێگەشیان پێ درابوو لە هەر شوێنێکی ڕووسیا بە ئارەزووی خۆیان نیشتەجێ ببن.

لەگەڵ ئەمەیشدا، سەرکردە جووەکانی بزووتنەوەی شۆڕشی جیهانی لەسەر ئامادەکاری بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕشێکی جیهانی بەردەوام بوون.. کۆمەڵە و گرووپە تیرۆرستییەکەیان قەسابخانە دوای قەسابخانەیان دەنایەوە و تێدەکۆشان پاڵپشتی ئەو ڕۆشنبیرانەی ڕووسیا وەدەستبێنن کە ئەوانیان ڕەت دەکردەوە، لەلایەکی دیکە هەوڵی بەردەوامیان دەدا بیرۆکەی یاخیبوون و شۆڕش بخەنە مێشکی جەماوەری کارگەرەوە.. لە ساڵی ١٨٦٦دا یەکەمین هەوڵی تیرۆرکردنی قەیسەر ئەلیکساندەری دووەمیان خستە گەڕ، بەڵام ناویراو بە موعجیزە لە هەردوو هەوڵ و پیلانی کوشتنەکەدا بە سەلامەتی دەرچوو.. جووەکان دەستەبەردار نەبوون و ئەمجارە لە ساڵی ١٨٨١دا لە ماڵێکی جوولەکە بە ناوی هسیا هلفمان لە هەوڵی سێیەمی تیرۆرکردنیدا ئەلیکساندەریان لەنێوبرد.

ئەوجا لەو کاتەی هێزە شۆڕشگێڕەکان لە نێوەخۆدا بە گشت ئامراز و هۆکارێکی ڕێتێچوو حکوومەتی ڕووسییان ڕووگیر دەکرد، هێزە نهێنییەکان لە مەڵبەند و پێگەکانی خۆیاندا لە ئینگلترا و سویسرا و ویلایەتە یەکگرتووەکاندا تێدەکۆشان ڕووسیا لە جەنگی بریتانی تێوەبگلێنن، چونکە لە جەنگێکی وەهادا هیچ کام لەو دوو ئیمپراتۆریایە نەیاندەتوانی هیچ دەستکەوتێکی بەرچاو وەدەستبێنن.. دەرئەنجامەکەشی ئەوە دەبێت هەردوو وڵات لە ڕووی مادییەوە لاواز

دەبن و دەبنە نێچیرێکی ساناى پیلان و چالاکییەکانی داهاتووی شۆڕش.

پرۆفیسۆر گۆڵدوین سمیسی مامۆستای مێژووی هاوچەرخ لە زانکۆی ئۆکسفۆرد لە ژمارەی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٨٨١ ی گۆڤاری سەدەی نۆزدەیەمدا، نووسیویەتی: من دواجار کە لە ئینگلترا بووم، لەسەر لێواری جەنگی دژ بە ڕووسیا بووین.. جەنگەکەش سەرانسەری ئیمپراتۆریایەکەی تێوەگلاند.. بەرژەوەندییەکانی جوولەکە لە ئەورووپادا وای دەخواست ڕۆژنامەی ڤییەننا وەك هۆکارێك بەکاربێنێ، گۆڤارەکەش ئەوپەڕی هەوڵی خۆی خستبووە گەڕ و دنەی دەداین بچینە نێو جەنگەکەوە.

تیرۆرکردنی بابای بچکۆلەی ڕووسییەکان (قەیسەری ڕووسی) بووە هۆی تووڕەبوونێکی بەرفراوان، لە زۆر شوێنی ڕووسیادا دژ بە دانیشتووانی جوولەکە کاری توندوتیژی کران.. حکوومەتی ڕووسیش بۆ ڕازیکردنی دڵی کەسە ڕەسمییەکانی ڕووس یاسایە توندوتیژەکانی ئایاری خستە واری کردارییەوە، ئەو کەسانە گوتبوویان: ئەگەر سیاسەتە نەرم و لێبوردەکەی ئەلیکساندەری دووەم بۆ ڕازیکردن و هێنانەکایەی بەرژەوەندییەکانی جوولەکە بەس نەبووە، ئیدی لەمڕۆ بەدواوە جگە لە کۆنترۆڵکردنی تەواوی ڕووسیا هیچ شتێکی دیکە ڕازییان ناکات.. بەمشێوەیە و بۆ جاری دووەم گەلی جوولەکە بوونە قوربانیی ئەو تاوانکارانەی خۆیان وەك ڕێبەرانی جوو ناساندبوو.

شاندێکی جوولەکە بە سەرۆکایەتیی بارۆن گینزبیرگ لە ٢٣ی ئایاری ساڵی ١٨٨٢دا داوای بینینی قەیسەر ئەلیکساندەری سێیەمیان کردبوو بۆ ئەوەی لەهەنبەر یاسایەکاندا نارەزایی دەربڕن..

قەیسەریش بەڵێنی پێڕەوکردنی ڕێکارێکی سەرانسەری دابوو لە مەسەلەکەدا، بەتایبەتیش ئەوەی پێوەندیی بە قەیرانی نێوان جوولەکە و نا جوولەکەکانی نێو ئیمپراتۆریای ڕووسیاوە هەیە.. لە سێ ئەیلوولدا ئەم ڕاگەیەندراوەی بڵاوکردەوە: ماوەیەکە حکوومەت ئەوپەڕی گرنگیی خۆی بە جوولەکە و گرفتەکانیان داوە، هەروەها ڕەچاوی دۆخە تراژیدییەکەی دانیشتووانە گەشەسەندووەکەی مەسیحییەکانی کردووە کە بەهۆی مەسەلە پێڕەوکراوەکانی نێو کار و دارایی جووەکانەوە دووچاری بوونەتەوە.. لە ماوەی بیست ساڵی ڕابردوودا جووەکان هەر تەنیا بە کۆنترۆڵکردنی بازرگانییەکان و گشت کاروبارەکان دەستیان هەڵنەگرتووە، بەڵکو زەوییەکی زۆریشیان لێیان کڕیوە و کێڵانی بەشێکی زۆری زەوییەکانیشیان خستووەتە ژێر دەستی خۆیانەوە... ژمارەیەکی کەمی جووەکان نەبێت، بەشی هەرە زۆریان بەشێوەیەکی گشتی نەك هەر هەوڵی خۆیان بۆ دەوڵەمەندبوون و سوودگەیاندن بە حکوومەت تەرخان نەکردووە، بەڵکو بە فرۆفێڵە پێچاوپێچەکانیان گەلی ڕووسیشیان لەخشتە بردووە.. خەڵکی هەژار لە دەست ئەم ڕەفتارەیان کەوتوونەتە نێو چەرمەسەری و نەهامەتییەوە، ناڕەزایی هاووڵاتیان گەیشتووەتە ئاستێکی بەرز، ئەمەیش لەو کارە توندوتیژانەدا بەدیارکەوتووە کە گەل دژ بە جوولەکە نواندوویانە.. حکوومەت هەوڵی بێ وچانی خستە گەڕ جووەکان لە چەوسانەوە و قەسابخانە خوێناوییەکان ڕزگار بکات، بەڵام لەژێر گوشارێکی زۆر گەورەدا تەنیا ئەوەی لەدەست دێ چەند یاسایەکی توندوتیژ پێڕەو بکات، بۆئەوەی گەل لە دەست چەوسانەوە و کارە بەدخوازەکانی جوولەکە بهێنێتە دەرەوە.

پەسندكردنی یاسایەكانی ئایار هەر تەنیا تۆڵەی كوژرانی قەیسەر ئەلیكساندەری دووەم نییە، بەڵكو دەرئەنجامی ئاگاداركردنەوەی حكوومەتی ڕووسییە لەلایەن كەسانی بواری ئابوورییەوە، ئامانجیش لەو ئاگاداركردنەوەیە دانانی سنوورێكە بۆ چالاكییە ناڕەوایەكانی جوولەكان، چونكە هەڕەشەی وێرانكردنی ڕووسیا دەكەن، گەرچی ئەوان ٤,٢٪ دانیشتووانی ئیمپراتۆریایەكە پێكدەهێنن.

تیۆدۆر هێرتزلی جوولەكەی ئەڵمانی كاتێك سیاسەتە ناسامییەكانی كارل ڕیتەری بە جووەكان ڕادەگەیاند، گومانی بەنێو جووەكاندا بڵاو دەكردەوە و دەیگوت بەخێرایی بەنێو گەلی ئەڵمانیدا بڵاو دەبێتەوە..هێرتزل پێشنیازی دامەزراندنی ڕێكخراوێكی جوولەكەی كرد بەناوی (بزووتنەوەی گەڕانەوە بۆ ئیسرائیل بەناوی پارێزگەرانی جوولەكە).. ئەمەیش سەرەتای سەرهەڵدانی بزاڤی زایۆنیزم بوو.

دوای ئەوەی قەیسەر ئەلیكساندەری سێیەم حكومی خۆی بۆ سەرزەنشتكردنی جوولەكە دەركرد و بەرپرسیارییەتیی دۆخی هەراوزەنا و و بێسەروبەری و تێكدانی ئابووریی ئیمپراتۆریای خستە ئەستۆیانەوە، چەند سەركردەیەكی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی، پارتی شۆڕشگێڕی سۆسیالستییان دامەزراند..ئەركی ڕێكخستنی ئەو پارتەش درایە پیاوێكی توندوتیژی بێبەزەیی بەناوی گێرشۆنی.. هەروەها ڕێكخستنی كەرتە شەڕكەر و چەكدارەكەش خرایە ئەستۆی یەفنۆ ئەزنفی بەرگدروو.. سەركردەكانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی جەختیان لەوە دەكردەوە و بەردەوام دەیانگوت پێویستە كەسانی نا جوولەكەش بێنە ڕیزی بزووتنەوەكەوە.

لەگەڵ دروستکردنی شپرزەیی و شڵەژانی کرێکاری و هێنانەکایەی دۆخێکی خراپ لەنێو چینەکانی جڤاکی ڕووسیدا، پارتە شۆڕشگێڕەکان لـەنێوان سـاڵی ١٩٠٠ و ١٩٠٦دا گرفـت و تەنگوچـەڵەمەی ئایینیـان دەخولقاند تا گەیاندییانە ئاستی هەڵچوون و تەقینـەوە.. ترۆپکی ئـەو تەنگوچـەڵەمە و گرفتانـەش زەمینـەی هاتنـە کایـەی چـەند ڕووداوێکی کوشتن و تیرۆرکردنـی بەکۆمـەڵ بـوو.. لـە سـاڵی ١٩٠٥دا تەقینەوەکە وەك شۆڕشێك ڕووی دا.

ئەو کەسییەتییە ڕەسمییانـەی بەشـی تـیرۆری پـارتی شۆڕشـگێڕ تیرۆری کردن، بۆگۆلیبۆفی وەزیری پـەروەردە بـوو و لـە سـاڵی ١٩٠١دا لـەنێویان بـرد. ئـەم ڕووداوەش وەك پیشـاندانی تـووڕەیی جووەکـان بووە لەهەنبەر ئەو سیاسەتە پەروەردەییەی یاسایەکانی ئایـار لـەخۆی گرتبوو، چونکە ژمارەی ئەو جوولەکانەی دیاری کردبوو کە ڕێگەیان پێ دەدرا بچنە خوێندنگە و زانکۆیەکانی دەوڵەتەوە.

لە ساڵی ١٩٠٢دا سیباگینی وەزیری ناوەخۆ تـیرۆر کـرا، ئەمـەیش دیسانەوە وەك تووڕەیی جوولەکە بوو لەهەنبەر یاسایەکانی ئایـاردا کـە نەیدەهێشت جووەکـان لـە دەرەوەی گـەڕەك و کۆمەڵگـە تایبەتـەکانی خۆیاندا نیشتەجێ ببن.

لە ساڵی ١٩٠٣دا بۆگدانۆڤیچی حاکمی یۆفا تیرۆر کـرا.. لـە سـاڵی ١٩٠٤ دا فیشیلیف فۆنی بیلیفی سەرۆکوەزیران کوژرا. لە سـاڵی ١٩٠٥دا یەکـەمین چـەخماخەی شۆڕشـی گشـتی لـە ڕووسـیا داگیرسـا، دۆق سێرگیۆسی خاڵی قەیسەر لە ١٧ فێبرایر کوژرا.. لـە کـانوونی یەکـەمی ساڵی ١٩٠٥دا جەنەڕاڵ دۆبراسۆ شۆڕشـگێڕەکانی چەوسـاندەوە، بـەڵام لە ساڵی ١٩٠٦دا تیرۆریان کرد.

دوای ئـەوەی قەیســەر جوولەکــەکانی سەرزەنشــتکرد و تۆبــاڵی سـەرهەڵدانی دۆخــە خراپەکــەی ڕووســیای خســتە ئەســتۆیان، بــارۆن گینزبێــرگ چــەند ڕێنماییـــەکی پێگەیشـــت بـــۆ ئـــەوەی لـــەپێناو هەڵوەشــاندنەوەی ئیمپراتۆریــای ڕووســیا هـــەوڵ و کۆششـــی خـــۆی بخاتەگەڕ.. بەشێکی پیلانەکەش دروستکردنی پشێوی و بێسەروبەریی نێو ڕیزەکانی سوپای ڕووسیا بوو لە خۆرهەڵاتی دووردا بەهۆی تێکدانی هێڵەکانی هاتووچوو لـە سیبیریاوە دۆخەکـەیان دروسـتکرد.. ئەمـەیش بووە هـۆی ئـەوەی یارمـەتی و پێداویسـتی نەگاتـە سـوپای وشکایی و دەریاییی ڕووسیا.

لەلایەکی دیکەشەوە ئەفسەرێکی دەریاوانیی ڕووسی فـەرمانی بـە کەشـتییەکانی کـرد، کەشـتیگەلێکی ڕاوچـییانی بریتـانی لـە دەریـای باکووردا وەبەر گوللە بدەن.. کاردانەوەی میللیـی هەنبـەر ئـەو ڕووداوە زۆر توندوتیژ بوو، ڕووسیایان گەیاندە دۆخێکی نزیك لـە مایەپووچـی.. ئابلۆقەشیان خستە سەر بازرگانی و ئاڵوێرەکـانی ڕووسـیا.. لـە سـاڵی ١٩٠٤ و دوای تێوەگلاندنی ڕووسیا لە جەنگی هەنبەر یابان، دەسـتگەی ڕۆچیڵد بەڵێنەکانی خۆی شکاند، یارمەتیی داراییی پێشکێشـی ڕووسـیا نـەکرد، لـە هـەمان کاتیشـدا کۆمپانیـای کۆهن-لۆب و هاویەشـانی لـە نیویۆرکدا قەرزێکی زۆریان بەخشییە یابان.

لـە چـاپی سـاڵی ١٩٤٧ و لـە بـەرگی دووەم و لاپـەڕە ٧٦ی ئینسکۆلۆپیدیای بریتانیدا هاتووە: وەزیری ڕووسی بۆ وەدەستهێنانی پارەوپوول ئەوپەڕی توانای خۆی خستبووە گەڕ.. حکوومەتی ڕووسـی لەگەڵ خانەوادەی ڕۆچیڵد کەوتە دانوستان بۆ ئـەوەی قـەرزێکی نەقدی دەستکەوێ.. هەردوو لا ڕێککەوتنامەیـەکی مەبدەئیان مۆرکرد، بـەڵام

ڕۆچیلدییەکان بە وەزیری دارایی ڕووسیایان ڕاگەیاند ئەگەر توندوتیژی و چەوساندنەوەکانی دژ بە جوولەکە ڕانەگرن، ئەوا بنەماڵەکە ناچار دەبێت لە گرێبەستەکە پاشگەز بێتەوە.. پێداویستییە بێ چەندوچۆنەکەی خەزێنەی ڕووسی یەکێك بوو لەو هۆیانەی بووە هۆی هێنانەکایەی هاوپەیمانیی فرەنسی- ڕووسی، هەروەك چۆن پەیماننامەی بسمارك بۆ بێلایەنیی هاوبەش کۆتایی پێ هێندرا.

دەستگەی یەعقووب شێف لە نیویۆرك هەر لە ساڵی ١٨٩٧وە پارەوپووڵی بۆ تیرۆرستەکانی ڕووسیا دابین دەکرد.. لە ساڵی ١٩٠٤شدا پارەی بۆ ئەو شۆڕشە تەرخان کرد کە لە ساڵی دواتردا هەڵگیرسا. هەروەها پارمەتیدەری ڕێکخستنی هەڵمەتێکی جیهانی بوو بۆ ئەوەی شۆڕشی ساڵی ١٩١٧ پارەی بۆ تەرخان بکرێ، ئەم شۆڕشەش یەکەمین دەرفەتی بە دەستگەی یەعقووب و هاوبەشەکانی ڕەخساند بیرۆکەی تایبەت بە دکتاتۆرییەت بخەنە واری کردارییەوە.

ئەلیکساندەر ئۆلیانۆف لە کودەتایەك بەشداریکرد کە ئامانجی تیرۆرکردنی قەیسەر ئەلیسکاندەری سێیەم بوو. بەڵام کودەتایەکە شکستی هێنا، ئەلیکساندەر ئۆلیانۆف دەستگیرکرا و حوکمی کوشتنی بەسەردا درا..ئەمەیش هۆیەك بوو بۆ ئەوەی فلادیمێری برای خۆی بۆ پرسی شۆڕ تەرخان بکات، ناوبراو بووە ئەستێرەیەکی درەوشاوە و لە توندوتیژی و دەستهەڵاتدا پێگەیەکی بەرزی داگیرکرد، تا بووە سەرۆکی پارتی بەلشەفی، ناویشی لەخۆنا (لینین).. دواتر بووە دەستهەڵاتداری ڕەها و یەکەمی یەکییەتیی کۆمارە سۆسیالیستەکانی سۆڤییەتی.

لینین لە زانکۆ خوێندبووی.. خوێندکارانی جوولەکە باوەڕیان پێی هێنابوو کاتی ئەوە هاتووە تەختی چینی دەستەلاتدار ژێر و ژوور بکات بۆ ئەوەی جەماوەر خۆی حوکمی خۆی بکات.

لینین وەك ئەستێرەیەکی درەوشاوەی ئاسمانی ڕۆشنبیرە بیرمەندەکان درەوشایەوە، کاتێکیش تەمەنی سی ساڵ دەبێت دەچێتە ڕیزی پارتی شۆڕشگێڕەوە.. لینین لە ساڵی ١٨٩٥دا دەچێتە سویسرا، ئەو کات تەمەنی ٢٥ ساڵ دەبێت، بۆ ئەوەی بلیخانۆف ببینێ کە لە ڕووسیا هەڵاتبوو.

لینین و بیلخانۆفی ناجوولەکە لە سویسرادا چوونە ڕیزی فیرازاسۆلیچ و ب. ئەکسلرۆد و تەموورس تسدیرباوم، ئەوانەش هەر هەموویان جوولەکە بوون، کۆمەڵەیەکی مارکسییان بەشێوەیەکی جیهانی پێکهێنا و ناویان لێ نا کۆمەڵەی ڕزگارکردنی کرێکاران.

هەوڵە شۆڕشگێڕییە لەبارچووەکەی ساڵی ١٩٠٥ باوەڕیان بە لینین هێنا تاکە ڕێگەی سەرهەڵدانی شۆڕشێکی سەرکەوتوو، ڕێکخستنی لیژنەیەکی نێودەوڵەتییە بۆ ئەوەی ئەرکی ئامادەکردنی پلانێك بگرێتە ئەستۆ.. بەمشێوەیە لینین کۆمنترنی دامەزراند، ئەمەیش لیژنەیەکی مەرکەزیی نێودەوڵەتییە بۆ پیلاندانانی شۆڕشگێڕانە.

دوای ئەوەی ڕا و بۆچوونی لینین لەسەر سیاسەتە تایبەتەکانی جێگیر بوو، لەگەڵ مارتۆف گەڕانەوە ڕووسیا بۆ ئەوەی هەڵمەتێکی پارەکۆکردنەوە ڕێکبخەن، ئەو هەڵمەتەش پێکهاتبوو لە کردەکانی هەڕەشە و دزینی پارەی نێو بانکەکان و چەندان کاری دیکەی ناڕەوا.. لینین پاساوێکی بۆ ئەمە هەبوو و دەیگوت: زۆر لۆژیکییە پارەی ئەو خەڵکە ببردرێ کەوا بۆ سەرنگونکردنی حکوومەتەکەیان هەوڵ خراوەتە

گەڕ.. لینین سووربوو لەسەر ئەوەی یەکێك لە بەرنامەکانی مەشقکردن بە کەسانی تازە هەڵکووتووی نێو پارتەکەی چۆنییەتیی دزینی پارەی بانکەکان و تێکدان و ڕووخاندنی بنکەکانی پۆلیس و پاکتاوکردنی ناپاك و سیخوڕەکانیان بێت.

ڕاستییەکەی چەند سەرکردەیەکی یەکەمی کۆمۆنیستەکان بە چینی کرێکارانەوە پەیوەستبوون.. زۆربەشیان ڕۆشنبیری زۆر باش و هەڵکەوتوو بوون.. لە ساڵی ١٨٩٥دا زنجیرەیەك ئاشووب و شپرزەییان نایەوە، هەندێك لەو ئاشووبانە بوونە کاری تێکدەرانە.. بەمشێوەیە بنەمایەکی سەرەکیی پیلاندانانی شۆڕگێڕییان دانا بۆ ئەوەی ڕووداوە بچووکەکان بکەنە کاری تێکدەرانە و ڕووبەڕووبوونەوەی ڕاستەخۆی نێوان گەل و پۆلیس بهێننە ئاراوە.

لینین و مارتۆف و چەند شۆڕشگێڕێکی دیکە دەستگیرکران و خرانە زیندانەوە، لینین لە ساڵی ١٨٩٧ ماوەی دەستگیربوونەکەی تەواو بوو. لینین و ژنە جوولەکەکەی و دایکی چوونە دوورخراوگە.. لینین و مارتۆف و بۆتریسۆف لە ماوەی نەفیکرانەکەشیاندا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن لەدوای دوورخرانەوەیان ڕۆژنامەیەك دەربکەن، ئەو ڕۆژنامەیە کۆکەرەوەی بیرمەندان و وزە ئەقڵییەکانی نێو هێزە شۆڕشگێڕەکان بێت کە تا ئەو کاتیش بەسەر چەند پارتێکی جۆراوجۆردا دابەش ببوون.

دوای ئەوەی لینین لە ساڵی ١٩٠٠دا ماوەی حوکمەکەی تەواوکرد، ڕۆژنامەی ئەبسکرا واتا (چەخماخە)ی دەرکرد.. ژنەکەی لینین سکرتێری دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەکە بوو.. ماوەیەك ڕۆژنامەکە لە میونخی ئەڵمانیا لە چاپ دەدرا، بەهۆی تۆڕێکی نهێنیی سەر بە

ماسۆنییەکانی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتەوە چەند دانەیەکی بە قاچاغ دەبردرایە ڕووسیا و چەند وڵاتێکی دیکە.

ڕۆژنامەکە داوای بەڕێوەچوونی کۆنگرەیەکی دەکرد بۆ ئەوەی کۆمەڵە و گرووپە هەمەچەشنەکانی مارکسی یەکبخرێن و مەڵبەند و پێگەی سەرەکیشیان لە برۆکسل بێت. لەو کۆنگرەیەدا دیموکراسییە سۆسیالیستەکانی ڕووسیا و دیموکراسییە سۆسیالیستەکانی پۆڵەندای سەر بە ڕۆزا لۆکسمبۆرگ و کۆمەڵەی ڕزگارکردنی کار و کۆمەڵەی ماکسیمالییەکان بەشداربن.. بەڵام پۆلیسی بەلجیکی چەند ڕێوشوێنێکی دژی گرتەبەر، ئەمەیش وای لە ئەندامان کرد بەرەو لەندەن بچن.. ئەو کۆنگرەیە گرنگییەکی مێژوویی هەیە، چونکە لەنێویدا جیابوونەوەیەکی باوەڕی لەنێوان نووسەرانی ڕۆژنامەی (چەخماخە) ڕووی دا، لینین بووە ڕێبەری کۆمەڵەی بەلشەفیکی و زۆرینەیان پێکدەهێنا، مارتۆفیش بووە ڕێبەری کۆمەڵەی مەنشەفیکی کەمینە.

مەنشەفیکییەکان لە ساڵی ١٩٠٥ و دوای ڕووداوەکانی یەکشەممەی خوێناوی کە ئۆباڵەکەی خرایە ئەستۆی قەیسەرەوە، لە ڕووسیا شۆڕشەکەیان بەرپاکرد.. بەڵام ئەوانەی بەدوای ڕاستییەکاندا چووبوون، بەڵگەی تەواویان دەستکەوتبوو ڕووداوەکە بە ئامانجی وروژاندنی تووڕەیی و ڕقی دژ بە قەیسەر لەنێو ڕیزی کرێکارانی نا جوولەکە، پێشوەخت نەخشە و پیلانی بۆ کێشراوە و لەلایەن چەند کۆمەڵەیەکی تیرۆرستییەوە جێبەجێ کراوە.. ئەو ڕووداوە ڕێگەی بۆ بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی خۆشکرد پشت بە هەزاران ژن و پیاوی نا

جوولەکە ببەستن کە تا ئەو ڕۆژە پڕ لە کارەساتەش پشتگیریی قەیسەریان دەکرد و بە باوکی بچووک ناویان دەهێنا.

لە ٢ی کانوونی دووەمدا لە کارگە زەبەلاحەکانی بۆتیلۆفی پوترسبۆرگدا چەند شڵەژانێکی کرێکاری سەریان هەڵدا و تیایدا داوای مانگرتنی گشتی کرا.. بەڵام باوکە گابوون گوتی بە گفتوگۆی ڕاستەخۆ لەگەڵ قەیسەر گرفتەکان چارە دەکات.. لە ڕۆژی یەکشەممەی ٢٢ی کانوونی دووەمدا باوکە گابۆن ڕێپێوانێکی گەورە و ئاشتییانەی ڕێکخست، تیایدا هەزاران کرێکار بە ژن و منداڵەکانیانەوە بەشداربوون.. ڕێپێوانەکە بەرەو دەرگە و دەروازەکانی قەیسەر ملی نا.. بەپێی چەند ڕاپۆرتێکی ڕاست و دروست ڕێپێوانەکە زۆر ڕێکوپێك و سیستماتیك بوو.. بەشدارانی ڕێپێوانەکە چەند لافیتەیەکیان هەڵگرتبوو کە دروشمی پشتگیریکردنی قەیسەریان لەسەر نووسرابوو.. لەبەردەم دەروازەکانی کۆشکەکەدا و بەبێ هیچ جۆرە هۆشداری و ئاگادارییەکی پێشوەختە، چەند دەستدرێژێکی چڕی گوللە کران و وەك داس کرێکارانیان دووریەوە و ئاشووب و هەراوزەنا لەنێو ڕێپێوانەکەدا پەیدابوو.. سەتان کرێکار لەگەڵ خانەوادەکانیان خەڵتانی خوێن کران و گۆڕەپانی بەردەم کۆشکەکە ئاشووبێکی گەورە و تراژیدی تێکەوت.. لەو ڕۆژییەوە ئەو ڕووداوە بە (٢٢)ی کانوونی دووەمی خوێناوی ناسراوە.. نیکۆلای دووەم بەرپرسی دۆخەکە بوو.. ئەو کات نەك هەر لەنێو کۆشکەکەدا، بەڵکو لە شارەکەشدا نەبووە.. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەبوو ئەفسەرێکی پاسەوان فەرمانی تەقەکردنی بە سەربازەکان دابوو.. ڕێشی تێدەچێ ئەو ئەفسەرە فەرمانی سەرۆکە تیرۆستەکانی خۆی جێبەجێ کردبێ.. ئەو کردەوەیە وەك چەخماخەی بزوێنەری

داینـەمۆ بـوو، دوای ئەمـەش گـڕی ئـاگری شـۆڕش گشـت شـوێنێکی گرتەوە.

بـەبێ ڕەچـاوکردنی ئـەوەی کـێ بەرپرسـی ئـەو ڕووداوە بـووە، دەرئەنجامەکـەی بـووە هـۆی ئـەوەی دەیـان هـەزار لـەو کرێکارانـەی پشـتگیریی قەیسـەریان دەکـرد بچـنە ڕیـزی پـارتی سۆسیالسـتیی شۆڕشـگێڕییەوە و ئاگرەکـە شـارەکانی دیکەشـی گرتـەوە.. قەیسـەر ویستی شۆڕشەکە کپ بکات، لە سەرەتای مـانگی شوباتەوە فـەرمانی کرد لەلایەن لیژنەی شیدلۆفسکییەوە لێکۆڵینەوە لە ڕووداوەکە بکرێ.. لە مانگی ئابدا ڕایگەیاند ئامادەکارییەکان بۆ پێکهێنانی ئەنجوومەنێکی نوێنەرایـەتیی یاسـادانانی دیموکراسـییانە بـەردەوامن، دواتـر ئـەو ئەنجوومەنە بە (دۆما) ناسرا.. پێشنیاز کرا لێبوردنێکی سەرانسەری بۆ زیندانە سیاسییەکان دەربکرێ.. لەژێر کاریگەریی ئـەو لێبوردنەشـەوە، لینین و بەلشەفیکییەکان لە تشرینی یەکەمدا گەڕانەوە ڕووسیا.

بەڵام لەگەڵ ئەو هـەوڵ و کۆششـەوە قەیسـەر نـەیتوانی ڕێگـە لـە فراوانبوونی پانتایی شۆڕشەکە بگرێ.

یەکییەتیی کرێکارانی هێڵی ئاسنینی سەر بە مەنشـەفیکەکان لـە ٢٠ ئۆکتۆبەری سـاڵی ١٩٠٥دا مـانگرتنی گشـتییان ڕاگەیانـد.. لـە ٢٥ی هەمان مانگدا مانگرتنەکە فراوانبوو و مۆسکۆ و سمۆلنسـک و کیرسـک و چەندان وڵاتی دیکەشی گرتـەوە.. لـە ٢٦ی هـەمان مانگدا حکوومـەتی شۆڕشگێڕیی پیترسبۆرگ پێکهات.. ئەو حکوومەتە لەژێر دەستهەڵات و هەژموونی مەنشەفیکەکانی نێو پارتی کاری سۆسیالیسـتی دیموکراتیی ڕووسـیدا بـوو، گەرچـی پـارتی سۆسیالسـتی نوێنـەر بـوو.. یەکـەمین سەرۆکێکیشی مەنشەفیک سبۆردفیسک بوو. بەڵام زۆر بەخێرایی گۆڕدرا

و جۆرجی نۆساری لە شوێن دانرا. جۆرجیش لەسەر دەستی ترۆتسکی لادرا و ناوبراو لە ٩ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٠٥دا بووە سەرۆك. لە ١٦ی کانوونی یەکەمدا هێزە سەربازییەکان ترۆتسکی و ٣٠٠ ئەندامی حکوومەتە شۆڕشگێڕییەکەیان دەستگیرکرد.. لەنێو ئەو گیراوانەدا تاکە یەك بەلشەفیکی گرنگ و بەناوبانگی تیادا نەبوو.

بەڵام شۆڕش کۆتایی نەهات.. بەڵکو لە ٢٠ی کانوونی یەکەمدا جوولەکەیەك بەناوی بارفۆس دەستی بەسەر دەستهەڵاتی بەڕێوەبردنی شۆڕشی نوێدا گرت، لە پیترسبۆرگدا داوای مانگرتنێکی گشتیی کرد، ٩٠,٠٠٠ کرێکار وەڵامی داواکارییەکەیان دایەوە.. لە ڕۆژی دواتریشدا ١٥٠,٠٠٠ کرێکار لە مۆسکۆ مانیان گرت.. لە ٣٠ی دیسێمبەردا هەندێك یەکە و ئەفسەر گەڕانەوە کە هێشتا لایەنگری قەیسەر بوون و بەشێوەیەکی زۆر سەیر دەستهەڵاتیان گرتەوە دەست.. بەمشێوەیە سنوورێکیان بۆ شۆڕش دانا.. قەیسەر نیکۆلا بەڵێنەکەی خۆی گەیاندە سەر و دۆما دامەزرێندرا و ئەنجوومەنی یاسادانان هەڵبژێردرا.

لە ساڵی ١٩٠٧دا کۆنگرەی پێنجەمی پارتی کاری سۆسیالستیی دیموکراسی ڕووسی لە لەندەن بەڕێوەچوو.. ئەو کۆنگرەیە داوای کرد لێکۆڵینەوە سەبارەت بە لەبارچوونی شۆڕشەکە بکرێ.. لینین هۆی شکستەکەی خستە پاڵ نەبوونی هاوکاریی نێوان مەنشەفیك و ڕێبەرەکانی دیکەی شۆڕش، هەروەها داوای سیاسەت و کاری یەککگرتووانەی کرد.

مارتۆف گوزری خۆی لە لینین وەشاندەوە و بەوە تۆمەتباری کرد لە پێشکێشکردنی ئەو یارمەتییە کەمتەرخەم بووە کە بۆ سەرخستنی شۆڕشەکە پێویست بوو.. بەتایبەتیش بەوە تۆمەتباری

كرد پارمەتیی مادیی لێ بڕیون و دەستی بەسەردا گرتووە.. ئەوەی مارتۆف و ڕێبەرانی دیكەی جوولەكەی وەك ئیبراهامۆفیچ و ڕۆزا لۆكسمبۆرگی هەراسان دەكرد، ئەوە بوو لینین توانیبووی بۆ ئامادەبوونی ئەو هەموو نوێنەرانەی كۆنگرەكە پارەوپوولی پێویست دەستەبەربكات ، بەوەش تاوانباریان كرد لە ڕێگەی دزی و تالآنی و ڕفاندن و ساختەكارییەوە پارەوپوول بۆ پارتە بەلشەفیكییەكەی دابین دەكات.. هەروەها سەركۆنەشیان كرد لەوەی ڕەتی كردووەتەوە بەشێكی بەرچاوی پارە تالآنییەكانی ژێر دەستی خۆی بۆ ڕێكخراوی یەكییەتیی مەركەزی بنووسێت.

ئەندامان و هەڵسوڕێنەرانی كۆنگرەكە لە كۆتاییدا هاوڕابوون لەسەر زەرورەتی بەرقەراركردنی پێوەندی و هاوكارییەكی پتەوتری نێوان سەركردە شۆڕشگێڕەكان و بڕیاریان دا ئەو كەسانە هەڵبژێرن كە ڕۆژنامەكەیان بۆ دەردەكەن، گرنگییەكی زۆریان بە پروپاگەندە دا، هەروەها جەختیان لەسەر ئەوە كردەوە كۆی ئەو بابەت و نووسینانەی لە ڕۆژنامەكاندا بڵاو دەكرێنەوە دەبێ لە چوارچێوەی سیاسەتی ڕۆژنامەكە بێت، چونكە ڕۆژنامەكە بە هێڵ و ڕێبازی پارتەكە پابەندە.

بەلشەفیكییەكان لە ساڵی ١٩٠٨دا ڕۆژنامەی خۆیان بەناوی (پرۆلیتاریا) دەركرد.. مەنشەفیكەكانیش سۆستالی دیموكراسییان دەركرد.. ترۆتسكیش بلاوكراوەیەكی نیمچە سەربەخۆی دەركرد و ناوی لێنا (پراڤدا).

لینین لە ساڵی ١٩٠٩دا پشتگیریی بێمەرجی دوو سەركردەی جوولەكەی بەدەستهێنا، ئەوانیش زینۆڤییێڤ و كامینییێڤ بوون.. ئەوانە

بەترۆیکا واتا (سێینە یان سێکوچکە) دەناسران.. هاوڕێیەتییەکەشیان تا مردنی لینین لە ساڵی ١٩٢٤ هەر بەردەوام بوو.

لینین بڕیاری دا ئازایەتی و ئاستی متمانەکردن بە ستالینی قوتابیی نوێی تاقی بکاتەوە، هەروەها ویستیشی بە سەرکردە و ڕێبەرەکانی دیکەش پیشان بدات لە ڕووی داراییەوە سەربەخۆیە.. بۆ ڕاپەڕاندنی کارێکی وەها دووسەرەش ستالینی ڕاسپارد بانکی تیفلیس ببڕێ..ستالینیش لەو ئەرکەدا هاوبەشێکی ئەرمەنی بەناوی بترۆیان هەڵبژارد، دواتر ناوەکەی گۆڕا و بووە کامۆ.. بۆسەیەکیان بۆ گالێسکەی بانکەکە دانایەوە و بترۆیان مووشەکێکی تێگرت هەموو شتەکانی نێو گالێسکەکەی تەقاندەوە، هیچ شتێکیش بە سەلامەتی و ساغی نەمایەوە تەنیا سندووقێکی پتەو نەبێت، سندووقەکەش ٢٥٠,٠٠٠ ڕۆبڵی تیادا بوو.. لەو ڕووداوەدا ٣٠ کەس کوژران.. بەمشێوەیە ستالین توانای سەرکردەیی پێویستی سەلماند.

لە کۆتایی شۆڕشی ساڵی ١٩٠٥دا، نیکۆلای دووەم دەستی بە ریفۆرمێکی ریشەیی کرد، لەسەر ئەوەش سووربوو پاشایەتیی ڕەهای ڕووسی وەک ئەوەی ئینگلیزەکان بێت و بیکاتە پاشایەتییەکی دەستووریی.. ئەنجوومەنی دۆما دەستی بە کارەکانی کرد، پیتەر ئۆکادیڤیچ ستۆلینی سەرۆکوەزیران یەکێك بوو لە گەورە ریفۆرمخوازەکان، هەروەها یاسایەکانی ستۆلین دەرچوون کە مافی شارستانییان بەخشییە ئەو جووتیارانەی ڕێژەی ٨٥٪ تێکڕای گەلی ڕووسیان پێکدەهێنا.. ریفۆرمە کشتوکاڵییەکانیشی بووە هۆی دەستەبەرکردنی یارمەتیی پێویستی دارایی بۆ جووتیاران، بەشێوەیەك جووتیار دەیتوانی خۆی زەوییەکەی خۆی بکڕێتەوە.. باوەڕی ناوبراو

بەرەو ئەو ئاراستەیە دەچوو کە تاکە هۆکاری دژایەتیکردن و بەرەنگاربوونەوەی بانگەشەکارانی ڕێبازی کۆمۆنیستی لە ژیاندا، ماندان و پاڵپشتیکردنی بیرۆکەی بەکاربردنی تاکەکەسییە.

غەم و بەرتەماییی ڕێبەرە شۆڕشگێڕەکانیش داگیرکردن و وەدەستهێنانی دەستهەڵات بوو، هەرگیز ڕیفۆرمەکانیان بەلاوە گرنگ نەبوو.. لەساڵی ١٩٠٦دا کۆمەڵەیەکی تیرۆرستی هەوڵی تیرۆرکردنی ستۆلینیان دا، ماڵەکەیان بە بۆمب وێرانکرد.. چەندان پیلانی دیکە بۆ ڕزگاربوون لە دەست ئەو سەرۆکوەزیرانە هۆنرانەوە کە گەلی ڕووسی هەرگیز خەونی بە کەسێکی لەو باشتری نەدەبینی. لە شەوێکی ئەنگوستەچاوی سێپتێمبەری ساڵی ١٩١١، گەورەترین وەزیری ڕیفۆرمێستی بێ هاوتای ڕووسیا لەو کاتەی لە هۆڵێکی شانۆیی شاری کییڤدا خەریکی تەماشاکردنی شانۆگەرییەك بوو، تیرۆرکرا.. بکوژەکەش پارێزەرێکی جولەکە بوو بەناوی مۆردخای بۆرگۆف.

حکوومەتی ڕووسی هەوڵیدا دوای تیرۆرکرانی وەزیری ناوبراو بەرنامە ڕیفۆرمییەکانی پێڕەو بکات.. لە ساڵی ١٩١٢دا دوو یاسای دەستەبەرکردنی کرێکارانی پیشەسازی، قەرەبووی نەخۆشی و ئەو ڕووداوانەی دەکرد کە بەسەر کرێکاراندا دەهاتن، ڕێژەی قەرەبووکردنەوەکانیش بەمجۆرە بوون: قەرەبووکردنەوە بە ڕێژەی دوو لەسەر سێ کرێی ئاسایی بۆ نەخۆشی و سێ چاریەکیش بۆ ڕووداوەکان.. هەروەها بۆ یەکەمجاریش مافی ڕەوایی و یاسایی درایە ڕۆژنامەی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان.. خوێندنگە حکوومییەکان گەشەیان سەند و ژمارەیەکی یەکجار زۆر لەو جۆرە قوتابخانانە کرانەوە.. هەروەها چاو بە یاسای هەڵبژاردنەکاندا گێڕدرایەوە، بۆ

ئەوەی هەڵبژاردنێکی ئازادانەتر و پاکتر بەڕێوەبچێ.. لە ساڵی ١٩١٣دا حکوومەتی قەیسەر لێبوردنێکی گشتی بۆ زیندانییەکان دەرکرد.. هەر لەگەڵ ئازادبوونیشیان لە زیندان، زیندانییەکان بۆ ڕووخاندنی حکوومەتی ڕووسی دەستیان بە پیلانگێڕی و پیلاندانان کرد. هەروەها تیرۆرستەکان داوای پاکتاوکردنی خانەوادەی پاشایان دەکرد.. بەڵام ڕیفۆرمەکان باوەڕیان بە زۆرینەی گەل هێنابوو.. لەو کاتیدا پرسی شۆڕش وەك مەسەلەیەکی مردوو دەهاتە بەرچاو، لەبەرئەوە شۆڕشگێڕەکان هەوڵەکانیان لەسەر چەند وڵاتێکی دیکەدا چڕ کردەوە، بەتایبەتیش لەسەر ئیسپانیا و پورتوگال.

ئۆرگان و ئامرازەکانی پروپاگەندەی کۆمۆنیستی تەمێکی سووریان بڵاو دەکردەوە.. هەروەها هەڵمەتێکی نەخشەبۆکێشراوی ناوزڕاندن ڕێك وەك ئەوەی لە فەرەنسا و ئینگلتەرای بەر لە شۆڕش بەرپایان کرد، لە ڕووسیاش دەستپێکرد.. بەمشێوەیە مرۆڤی ئاسایی، وەك درندە و ئەیتەیستت لە قەیسەر و ئەرستۆکراتەکانی ڕووسییان دەنواڕی و پێیان وابوو جووتیاران دەکەنە کۆیلە و ژنە لاوەکانیان لێ زەوت دەکەن و لە کاتی گەشت و گەڕانی نێو گوندەکانیان لەسەر پشتی ئەسپەکانەوە بە ڕم و تیرەکانیان ورگی منداڵنیان هەڵدەدڕن.. جابۆ ئەوەی بیسەلمێنین دوا قەیسەر کەسێکی ڕیفۆرمیست بووە، ئەوا گوتە و قسەکانی برترام وۆڵف دەهێنینەوە کە دوژمنێکی سەرسەختی قەیسەر و شۆڕشگێڕیش بوو.. وۆڵف لە لاپەڕە ٣٦٠ی پەرتووکەکەیدا بەناوی (سێ کەس شۆڕشیان دروستکرد) نووسیویەتی: لەنێوان ساڵانی ١٩٠٧ و ١٩١٤ دا و لەژێر سایەی یاسای ڕیفۆرمی کشتوکاڵی ستۆلیندا، ٢،٠٠٠،٠٠٠ جووتیار لە گوندەکاندا بوونەتە خاوەن زەوی..

ئەم بزووتنەوەیە ریفۆرمیستییە تەنانەت لە ساڵەکانی جەنگیشدا واتا ١٩١٤- ١٩١٧ بەردەوام بوو. لە ١ی حوزەیرانی ساڵی ١٩١٦دا ژمارەی سوودمەندان گەیشتە ٦,٢٠٠,٠٠٠ جووتیار.. لینین گەیشتە ئەو باوەڕەی ئەگەر شۆڕش دوو دەیە دوا بکەوێ، ریفۆرمە کشتوکاڵییەکان ڕوخساری گوندی ڕووسی دەگۆڕن و ئیدی هێزە شۆڕشگێڕەکان ناتوانن باوەڕ و متمانە وەدەستبێنن.. لینین ڕاستی دەکرد.. چونکە کاتێك لە ساڵی ١٩١٧دا داوای لە جووتیاران کرد دەست بەسەر زەوییەکانی خۆیاندا بگرن، ئەوان خاوەنی سێ چارەکی موڵك و زەوییەکانی خۆیان بوون.

بۆ بەدبەختی ڕاسپۆتینیش گوشاری بەدخوازانەی لەسەر ژن و پیاوانی نێو دەرباری ئیمپراتۆری دەکرد.. ژنە ئیمپراتۆریش زۆر بە خراپی کەوتبووە ژێر کاریگەریی ڕاسپۆتینەوە، چونکە ڕاسپۆتین تاکە کەسێك بوو توانیبووی خوێنبەربوونی کوڕە بچکۆلەکەی ڕابگرێ.

ڕوون و ڕەوانە ڕاسپۆتین هێزی دەروونیی موگناتیسییانەی هەبووە، ئەمەیش مەسەلەیەك بوو هەموو گەلی ڕووسی دەیانزانی.. پێدەچێ توانیبێتی ژنە ئیمپراتۆر بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە، بۆ ئەوەی قەیسەر ناچار بکات خواستەکانی ڕاسپۆتین بهێنێتەدی، ڕاستییەکەی ڕاسپۆتین بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ حوکمی ڕووسیای دەکرد، ئەمەیش بووە هۆی ڕق و بێزاریی گەلی ڕووسی.

ئەوەش سەلمێندراوە ڕاسپۆتین چەند ژن و پیاوێکی هێنایە نێو دەربار و کۆشکەوە کە ڕێوڕەسم و سرووتی بتپەرستانەیان پێڕەو دەکرد، ڕێك وەك ئەوەی لە بالیە ڕۆیال و پێش هەڵگیرسانی شۆڕشی فەرەنسی لە ساڵی ١٧٨٩دا بەڕێوەدەچوو. ئەو سرووت و ڕێوڕەسمانە لەسەر بنەمایەکی زۆر پووچ دارێژرابوون و پێیان وابوو ڕووحەکان تەنیا

لەو کاتەدا ڕزگار دەبن کە گلۆر ببنەوە خەرەندی قووڵی تاوان و گوناهەوە!.. ڕاسپۆتین تێکدەرانی هێنایە نێو کۆشک و دەرباری ئیمپراتۆرییەوە، ئەمەیش ڕێگەی بۆیان خۆشکرد بە نهێنیی کەسییەتییە گەورەکان بزانن و دواتریش هەڕەشەیان لێ بکەن بۆ ئەوەی ئەو کەسەییەتییانە فەرمانی سەرکردە تێکدەرەکانیان جێبەجێ بکەن.

***

بەشی هەشتەم

شۆڕشی ڕووسیا لە ساڵی (١٩١٧)

لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٠ دا، نۆزدە سەرکردەی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهان لە لەندەن کۆبوونەوە.. دواتر ئەو کۆبوونەوەیە ناوی لێنرا کۆڕبەندی لیژنەی مەرکەزی.

بەشدارانی نێو کۆبوونەوەکە بڕیاریان دا ڕۆژنامەی " سۆسیتال دیموکراسیا" بکەنە ڕۆژنامەی گشتیی پارتەکە.. ڕێبەرانی بەلشەفیك لینین و زینۆفییێڤیان وەك نووسەرانی ڕۆژنامەکە هەڵبژارد، مەنشەفیکەکانیش (مارتۆڤ و دان) یان وەك نوێنەری خۆیان لە ڕۆژنامەکە دانا.. هەروەها (کامینییێڤ) لە دەرکردن و نووسینی ڕۆژنامەی پراڤدا وەك یارمەتیدەری ترۆتسکی دەستنیشان کرا.. لەسەر ئەندامەکان پێویستبوو لەپێناو بانگەشەکردن بۆ ڕێباز و ئایدۆلۆژییە شۆڕشگێڕییە ئەیتەیستییەکان چالاکی بنوێنن.

ژنە ئیمپراتۆری نەمسا لە ساڵی ١٨٩٨دا تیرۆر کرا، شا هۆمبێرت لە ساڵی ١٩٠٠ و سەرۆك ماکینلی لە ساڵی ١٩٠١ و گراندۆق ڕجیوسی ڕووسی لە ساڵی ١٩٠٥ و پاشای پورتوگال و جێنشینەکەشی لە ساڵی ١٩٠٨دا تیرۆر کران.

سەرکردەکانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی لە ژنێف کۆبوونەوە و بڕیاریان دا و گوتیان زۆر پێویستە شا کارلۆسی پورتوگال

لابرێ بۆ ئەوەی کۆمار لەو وڵاتەدا دابمەزرێندرێ، لەبەرئەوە لە ساڵی ١٩٠٧ فەرمانی تیرۆرکردنیان دەرکرد. لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٠٧دا مێگالهایسی سەرۆکی (کۆڕبەندی مەزنی خۆرهەڵاتی ماسۆنییەکان) لە پورتوگال، چووە پاریس بۆ ئەوەی لەبەردەم ئەنجوومەنەکانی ماسۆنیدا گوتارێك پێشکێش بکات.. بابەتی وانەکەی پورتوگال، هەوڵی ڕووخاندنی پاشایەتی و پێویستیی دامەزراندنی سیستمێکی کۆماری بوو.. دوای ئەم وانەیە بە چەند هەفتەیەك، هەریەکە لە شا کارلۆس و کوڕە جێنشینەکەشی تیرۆر کران.

فیرگۆنی گوتاربێژی کۆڕبەندی مەزنی ماسۆنییەکانی خۆرهەڵات لە ١٢ی شوباتی ساڵی ١٩١١دا لە ئیسپانیا گوتی:" دەزانن چ هەستێکی قووڵی شانازی باڵی بەسەرماندا کێشا کاتێك شۆڕشی پورتوگالی ڕاگەیەندرا؟ چونکە لەماوەی چەند کاتژمێرێکی کەمدا، عەرشی پاشایەتی ڕووخێندرا و گەل سەرکەوت و کۆمار ڕاگەیەندرا..ئەمە بۆ ئەو کەسانەی تازە دەستیان پێکردبوو وەك هەورە تریشقەیەکی نێو ئاسمانێکی ساف بوو. لەلاّم ئێمە، ئەی برایانم، ئێمە دەزانین دەزانین برایانمان لە پورتوگال چ ڕێکخستنێکی سەرسوڕهێنەریان هەیە، هەروەها دەشزانین گوڕوتاویان سارد نابێتەوە و هەرگیز لە کارەکانیان وچان نادەن.. ئێمە نهێنیی ئەو ڕووداوە شکۆدارە دەزانین".

سەرکردەکانی بزووتنەوەی شۆڕشگێریی جیهانی و بەرپرسە باڵایەکانی ماسۆنیی ئەورووپی لە ساڵی ١٩١٢ لە سویسرا کۆبوونەوە.. لەو کۆنگرەیەدا بڕیاریان دا بۆ زەمینەسازی لەپێناو جەنگی یەکەمی جیهانی ئەرشیدۆق فرانسیس فردیناند تیرۆر بکەن.. لە ١٥ی

سیپتێمبەری ساڵی ١٩١٢دا گۆڤاری ڕیڤیو ئەنتەرناسیونال دی سۆستیە سیکرێت کە (م. جۆین) سەرنووسەری بوو، لە لاپەڕە ٧٨٧-٧٨٨دا ئەم وشانەی نووسیبوو: ڕەنگە ڕۆژێك تیشك بخرێتە سەر ئەم گوتەیەی کە ڕۆژێك لە ڕۆژان بەرپرسێکی گەورەی ماسۆنییەکان لە سویسرا گوتبووی، لە کاتی تاوتوێکردنی پرسی جێنشینی عەرشی نەمسا ئەو بەرپرسە گوتبووی: ئەرشیدۆق پیاوێکی زیرەکە، ئەوەی جێگەی داخە ئەوەیە حوکمی بەسەردا دراوە و لەسەر پلیکانەی عەرەشەکەدا دەمرێ.

لەمیانی دادگەییکردنی ئەو بکوژانەی لە ٢٨ی حوزەیرانی ساڵی ١٩١٤دا جێنشینی عەرشی نەمسا و ژنەکەیان کوشت، تیشك خرایە سەر ئەم گوتەیە.. ئەو کارەی لە سەراییڤۆدا بەڕێوەبرا، بووە چەخماخەی هەڵگیرسانی ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی.. ئەو ڕاپۆرتە کورتەی ڤالروس سەبارەت بە دادگەییکردنەکە نووسیبووی بەڵگەیەکی سەلمێنەرە.. ئەو ڕاپۆرتە دەیسەلمێنێ خاوەن بانکە جیهانییەکان (ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتی ماسۆنییەکانیان) بۆ هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی بەکارهێنابوو، هەروەك چۆن لەنێوان ساڵانی ١٧٨٧ و ١٧٨٩ بۆ تەقاندنەوەی شۆڕشی فرەنسی بەکاریان هێنابوو.. لە ١٢ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ سەرۆکی دادگەی سەربازی کابرینۆڤیکی بانگکردە دادگە، ناوبراو بۆمبی یەکەمی بۆ ئۆتومبێلەکەی ئەرشیدۆق هاوێشتبوو.

سەرۆکی دادگە گوتبووی: باسی هۆی زیاترم بۆبکە.. پێش هەوڵەکەت دەتزانی تانکۆزیك و سیگانۆڤیچ لە ماسۆنییەکانن؟.. ئایا وەك ماسۆنییەکی ڕیزی ئەو ناوبراوانە کاریگەریی بەسەرتەوە هەبوو؟

کابرینۆڤیك: بەڵێ.

سەرۆك: ئایا لەوانەوە فەرمانی تیرۆرکردنەکەت بۆ هات؟

کابرینۆڤیك: فەرمانی تیرۆرکردنم لە کەس وەرنەگرتووە.. تاکە شتێك ماسۆنییەت کردبێتی ئەوەبوو ورەی بەرز دەکردمەوە.. لە ماسۆنییەتدا کوشتن ڕێگەپێدراوە.. سیگانۆڤیك پێی گوتم ماسۆنییەت ماوەی زیاتر لە ساڵێکە فەرمانی کوشتنی ئەرشیدۆق فردیناندی دەرکردووە.

جگە لەمانەیش بەڵگەیەکی دیکەش هەیە کەوا کۆنت زیزینی هاوڕێی گیانی بە گیانیی ئەرشیدۆق پێشکێشی کردووە و گوتوویەتی: ئەرشیدۆق دەیزانی ئان و ساتی تیرۆرکردنی نزیکبووەتەوە، پێش جەنگ پێی گوتم ماسۆنییە ئازادەکان بڕیاری تیرۆرکردنیان داوە.

سەرکردە شۆڕشگێڕەکانی دوای سەرکەوتن لە هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی هەوڵیان دا باوەڕ بە کرێکاران و سەربازان بهێنن کە ئەو جەنگە جەنگی سەرمایەدارییە.. تۆباڵی گشت پرسێکی ئالۆزیشیان خستە ئەستۆی حکوومەتەکانەوە.

ڕووسیا چەند ساڵێکی کەم بوو لە جەنگی شەکەتکاری هەنبەر یابان هاتبووە دەرەوە، ئەمەیش وایکرد کەشێکی کەشێکی پڕ لە گومان و دوودڵی لە دەروونی کرێکارانی ڕووسیدا زۆر بەئاسانی دروست بکرێ، چونکە سوپای ئیمپراتۆریای ڕووسی لە ماوەی نێوان ١٩١٤-١٩١٦دا تا کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٧ لەنێو ڕیزی سەربازیی هێزی چەکداردا لە نزیکەی ٢,٠٠٠,٠٠٠ قوربانی دابوو و باشترینی گەنجەکانی خۆی لەدەستدابوو.

لینین و مارتۆڤ له سویسرا بوون، سویسراش ولاتێکی بێلایەن بوو و گشت نەخشە و پیلان و کودەتایەکی جیهانی لەوێوە هەڵدەچنرا.. ترۆتسکی ئەرکی ڕێکخستنی سەتان لەو شۆڕشگێڕە ڕووسیانەی گرتبووە ئەستۆ کە وەك پەناهەندە ڕوویان لە ویلایەتە یەکگرتووەکان کردبوو.. سەرکردەکانی مەنشەفیك لە ڕووسیا چالاکییە تیرۆرستییەکانیان دەستپێکردبوو.. لە ساڵی ١٩١٧شدا دەرفەتیان بۆ ڕەخسا.. چەند کردەیەك بەشێوەیەکی زۆر کارامە بەڕێوەچوون و بوونە هۆی تێکدانی ئامێرەکانی پێوەندیکردن و مەڵبەندەکانی گواستنەوە و گەیاندن و ناردنی کۆمەك و پێداویستییەکان.. ئەم ڕووداوەش لە پیترسبۆرگ بووە هۆی کەمبوونەوەیەکی مەترسیداری مادە خۆراکییەکان.. ئەمە لە کاتێکدا ڕووی دا شارەکە بەهۆی ئەو کرێکارە پیشەسازییانەی ڕوویان تێکردبوو بەدەست زۆربوونی ژمارەی دانیشتووانەوە دەیناڵاند، چوونکە لە ئەرك و ئۆپەراسیۆنە جەنگییەکاندا زۆر پێویستیان بەو کرێکارانە هەبوو.

مانگی شوباتی ساڵی ١٩١٧ مانگێکی شووم بوو، بەپێی سیستمی کەم بەکارهێنان و پاشکەوتکردنی خۆراك ڕەفتار دەکرا.. لە مانگی ئاداردا نیگەرانییەکی گەورە بڵاوبوویەوە.. ڕیزی ئەو هاووڵاتییانەی داوای نانیان دەکرد بەردەوام لە درێژبووندا بوو.. لە ئاداردا شەقامەکان پڕ بوون لە خەڵکی بێکار.. قەیسەریش هێشتاکە لە بەرەکانی جەنگدا سەربازەکانی بەسەر دەکردەوە.

سەرکردەکانی مەنشەفیك لە ٧ی ئاداردا وەك ناڕەزاییەك لەهەنبەر کەمیی نان، جووەکانیان ڕێکخست بۆ ئەوەی لە شەقامەکاندا خۆپیشاندانێکی ژنانە ڕێکبخەن.

ژنان له ٨ی ئاداردا خۆپیشاندانه گەورەکەیان بەڕێوەبرد.. دوای ئەمە شۆڕشگێڕەکان هاتنە نێو مەسەلەکەوە.. چەند کۆمەڵەیەکی هەڵبژێردراویش لە چەند شوێنێکی جیاجیادا چەند خۆپیشاندانێکی لاوەکییان ڕێکدەخست.. هەروەها دەستەوتاقمە بەدخوازەکان لە چەند شوێنێکدا بەدیارکەوتن، سروودی شۆڕشگێڕییان دەگوت و ئاڵای سووریان بەرز دەکردەوە.. لە چوار ڕییانی نیڤسکی برۆسبکت و کەناڵی سانت کاتریندا، پۆلیس و سەرباز بەبێ هیچ زیانێکی جەستەیی و خوێنرشتنێك بڵاوەیان بە خۆپیشاندەران کرد.. پێدەچوو فەرمانەکان بەشێوەیەك درابنە سەربازەکان دیسانەوە نەگلێنە نێو ڕووداوێکی هاوشێوەی ڕۆژی یەکشەممەی خوێناویی ساڵی ١٩٠٥.

لە ٩ی ئاداردا ناوچەی نێوان نیڤسکی و برۆسبکت و سانت کاترین تا دەگاتە وێستگەی نیکۆلای پڕ بوو لە جەماوەری خۆپیشاندەر و بەهۆی فیتنەچی و کەسانی هاندەرەوە جەماوەر لە جاران بوێرتربوو.. سوارچاکانی قۆزاق ئەرکی خاوێنکردنەوەی شەقامەکانیان گرتە ئەستۆ.. ئەو سوارچاکانە تەنیا پشتە شمشێریان بەکاردێنا، هیچ چەکێکی ئاگرینیش بەکار نەهات.. ئەو نەرمی و لێبوردەییە سەرکردە شۆڕشگێڕەکانی تووڕەکرد، بۆیێ ڕێنمایی کەسانی هاندەریان کرد هەوڵی زیاتر بخەنە گەڕ بۆئەوەی ڕووبەڕووبونەوەیەکی ڕاستەوخۆ لەنێوان گەل لەلایەك و پۆلیس و سەرباز لەلایەکی دیکە دروست ببێت.. شۆڕشگێڕەکان شەوێ چەك و ڕەشاشەکانیان لە چەند شوێنێکی نێو شارەکەدا شاردەوە.

لە مانگی ئاداردا، ڕووداوێکی ناخۆش هاتە پێشێ.. جەماوەرێکی زۆر لەبەردەم وێستگەی نیکۆلایدا کۆببوونەوە.. دەوروبەری کاتژمێر

٢ی دوای نیوەڕۆ، کەسێك لەنێو ئوتومبێلەکەیدا بە گورەپانەکەدا تێپەڕی پالتۆیەکی لەبەر بوو بۆ ئەوەی خۆی لە سەرما بپارێزێ.. پیاوەکە کەسێکی زۆر بێ ئارام بوو، فەرمانی بە شوفێرەکەدا بەنێو خەلکدا تێپەڕێ.. ئەمەیش هەلەیەك بوو دەماری کەسانی خۆپیشاندەری گرت و توورەی کردن.

پیاوەکە لە ئوتومبێلەکەیەوە ڕاکێشرایەوە دەرەوە و خەلك بەربوونە گیانی.. کاتێکیش توانی لەسەر پێیەکانی خۆی بوەستێ، بەرەو ئوتومبێلەکەی چوو ، بەشێك لە جەماوەر کەوتنە دوای، کەسێك بۆڕییەکی سرەواندە تەپلی سەری.. ئەو کردەوەیە حەزی بینینی خوێنی لە جەماوەردا بزاوت، لە شەقامی نیڤسکییەوە بەپرتاو چوون پەنجەرەکانیان دەشکاند و کاری تێکدەریان دەکرد.. ئیدی شەڕ دەستیپێکرد و ئاشووب بلاوبوویەوە.. سەرکردە شۆڕشگێڕەکانیش بەپێی پیلانە دارێژراوەکەیان، لە شوێنە نهێنییەکانی خۆیانەوە خەلکیان دایە بەر گوللە.. ئیدی جەماوەر شێت و هار بوو هێرشیان بۆ پۆلیس برد و بەوە تۆمەتباریان کرد سەرەتا ئەوان لە تەقەکردن دەستپێشخەر بوون، لە بەرانبەر هەر پیاوێکی خۆیاندا پۆلیسکێیان سەردەبڕی.. دواتریش زیندانییەکان ئازاد کران، بۆ ئەوەی لەو هەلمەتە خوێناوییەدا بەشدار بن.. بەمشێوەیە هەلومەرجی گونجاویان بۆ حوکمی تیرۆر و تۆقاندن خۆشکرد.

ئازادکردنی زیندانی و تاوانکاران لە ١١ی مارسدا دۆخێکی پڕ بێسەروبەی و تێکدەرانەی هێنایە ئاراوە.. ئەنجوومەنی دۆماش هێشتاکە لە هەولی گەمارۆدان و سنووردارکردنی پانتایی شۆڕشەکەدا بوو.. نامەیەکی بەپەلەیان بۆ قەیسەر نارد و بۆیان نووسیبوو دۆخەکە

زۆر مەترسیدارە، بە وردی دۆخە پڕ ئاشووب و بێسەروبەرەکەیان بۆ باسکردبوو.. بەڵام شانە کۆمۆنیستییەکانی نێو بواری پێوەندییەکان نامەیەکی دیکەیان بۆی نووسیبوو.. جا کاتێك قەیسەر نامە ساختەکە دەخوێنێتەوە، فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی دۆما دەردەکات.. بەمشێوەیە خۆی لە پشتگیریی زۆرینەی ئەو ئەندامانە بێبەش دەکات کە سەر بەخۆی بوون و پاڵپشتییان لێی دەکرد.

هەندێك یەکەی سەربازی لە ١٢ی مارسدا ڕاپەڕین و سەربازەکان ئەفسەرەکانی خۆیانیان کوشت.. کتوپڕ پاسەوان و پارێزەرانی قەڵای سانت پترسبۆرگ و سانت پۆل خۆیان ڕادەست کرد، زۆرتەی سەربازەکانیش چوونە ڕیزی شۆڕشەکەوە.

لەگەڵ خۆ ڕادەستکردنی پارێزەران و پاسەوانانی هەردوو قەڵا، لیژنەیەکی ١٢ کەسی لە دۆما پێکهات.. ئەم حکوومەتە هەرێمییە بەردەوام بوو تاکوو بەلشەفییەکانی سەر بە لینین لە نۆڤێمبەری ساڵی ١٩١٧ ڕووخاندیان. سەرکردە شۆڕشگێڕەکان ئەرکی ڕێکخستنی حکوومەتی شۆڕشگێڕیی پترسبۆرگیان گرتە ئەستۆ، ڕێگەشیان بە حکوومەتی هەرێمی دا لە کار و دەستهەڵات بەردەوام بێت، چونکە نوێنەرایەتیی دەستهەڵاتێکی ڕەوا دەکات.

لینین ئەرکی لاوازکردنی هەژموونی ڕێبەرە جوولەکە شۆڕشگێڕەکانی لە ڕووسیا گرتە ئەستۆ، هەروەها بەڵێنی دا سوپای ڕووسیا لە جەنگی دژ بە ئەڵمانیا بکشێنێتەوە، بەو مەرجەی حکوومەتی ئەڵمانی لە ڕووخاندنی حکوومەتە هەرێمییەکە و کۆنترۆڵکردنی تەواوی سیاسەت و ئابووریی ڕووسیا یارمەتیی بدات.. دوای ڕێککەوتن لەسەر ئەو مەسەلەیە، لینین و مارتۆف و ڕادیك و

تیمێکی ٣٠ کەسیی بەلشەفیکەکان بەهۆی فارگۆنێکی داخراوی شەمەندەفەرێکەوە بە نهێنی گەڕانەوە ڕووسیا و لە ٣ی نیساندا گەیشتنە پترسبۆرگ.

کاتێك حکوومەتە هەرێمییەکە لێبوردنێکی گشتی بێ مەرجی بۆ گشت زیندانییە سیاسییەکان دەرکرد، بەدەستی خۆی بەڵگەنامەی مردنی خۆی واژۆ کرد، لێبوردنەکە ئەو کەسانەشی دەگرتەوە کەوا بۆ سیبیریا دوور خرابوونەوە، هەروەها ئەو کەسانەش لێی بێبەش نەبوون کە پەنایان بردبووە بەر وڵاتانی دیکە.. ئەم لێبوردنە ڕێگەی بۆ نزیکەی ٩٠,٠٠٠ شۆڕشگێڕی توندڕۆی ڕووسی خۆشکرد بێنە نێو ڕووسیاوە، زۆریەشیان کەسانی شارەزا و مەشقدیدە بوون.. لینین و ترۆتسکی ئەم ژمارە زۆرەیان لەنێو پارتی بەلشەفیکدا ڕێکخست.

هەرکە لینین گەڕایەوە ڕووسیا، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو حکوومەتە هەرێمییەی فەرمانی لێبوردنی بۆ خۆی و شوێنکەوتەکانی دەرکردبوو، دەستی بە بەکارهێنانی هۆکارەکانی ڕاگەیاندن کرد.. مەنشەفیکەکان لە سەرەتای نیساندا دەستیان بەسەر حکوومەتی شۆڕشگێڕی واتا ئەنجوومەنی کرێکاراندا گرت.. لەڕووی گرنگییەوەش چەپی (سۆسیالستی شۆڕشگێڕی) دوای ئەوان دەهاتن.. بەڵام بەلشەفیکەکان کەمینە بوون.. سیاسەتی حکوومەتە هەرێمییەکەش بەردەوام بە ئاراستەی جەنگکردن دژ بە ئەڵمانیا بوو، چونکە زۆرینەی ڕووسەکان هەڵپە و بەرتەمایی ڕەشی نازیزمی ئەڵمانییان بە مەترسییەکی ڕاستەوخۆی هەنبەر سەروەرییەکەیان دەزانی.. (چیدن)یش کە لەدوای مارتۆف سەرۆکایەتیی حکوومەتە شۆڕشگێڕەکەی پترسبۆرگی وەرگرت، بەهەموو هێز و توانایەوە

لایەنگری ئەو بیرۆکەیە بوو.. هەروەها (سکۆپۆلیف)ی جێگری سەرۆکیش حەزی لێبوو جەنگەکە درێژە بکێشێ، چونکە پێی وابوو شۆڕشگێڕەکان لە دۆخی بەردەوامبوونیان لە جەنگ و شکستهێنان بە سوپای ئەڵمانی، دەتوانن دژ بە حکوومەتە شکستخواردووەکان یارمەتیی کۆمەڵە شۆڕشگێڕەکانی نێو ئەڵمانیا و پۆڵەندا بدەن.

تاکە ئامانجی لینین لەو کاتیدا، وەدەستهێنانی سەرۆکایەتی بوو، ناوبراو هێرشێکی توندی کردە سەر سیاسەتی حکوومەتە هەرێمییەکە، هەروەها ئەندامەکانی بە بەکرێگیراوی بۆرژوازی تۆمەتبار دەکرد، بە ئاشکرا داوای ڕووخاندنی دەکرد.. لە هەمان کاتیشدا نەیویست دژی حکوومەتی شۆڕشگێڕی مەنشەفیك بوەستێتەوە، بۆیێ ڕێنمایی بۆ هاندەرە بەلشەفیکەکان دەرکرد داوا لە کرێکارانی کارخانەکان و سەربازە پاسەوانەکانی چەند شوێنێکی تایبەت بکەن حکوومەتە هەرێمییەکە بڕووخێنن.

ترۆتسکی یەکێك بوو لەو هەزاران شۆڕشگێڕەی دوای لێبوردنەکە گەڕابوویەوە ڕووسیا، لە ڕێگەی گەڕانەوەیدا سەتان لەو شۆڕشگێڕانەی هێنابوویەوە کە لە ڕووسیاوە پەنایان بردبووە بەر ئەمریکا و کەنەدا.. زۆرینەی ئەو کەسانەش جوولەکەی دەوروبەری خۆرهەڵاتی نیویۆرك بوون.

ئەو کەسانە یارمەتیی لینینیان دا دەستهەڵات بگرێتە دەست.. زۆرینەی ئەو کەسانەش دوای تەواوبوونی ئەرکەکانیان بە مردن و دوورخستنەوە حوکمیان لەسەر دەدرا.. هێندەی پێنەچوو ئەندامانی کۆنگرەی یەکەمی جیهانی یان کوژران یانیش خرانە زیندان و دوورخراوگە!

بۆ سەلماندنی ئەو ڕۆڵەی پارە گۆڕەوە جیهانییەکان بۆ بەرژەوەندیی لینین لە شۆڕشی ڕووسیادا گێڕایان، دەبینین لە پەڕتووکی سپی کە لە ساڵی١٩١٩ دا لە بریتانیا بە ڕەزامەندی وەرگرتن لە پاشا دەرچووە، ئەو سووخۆر و پارەگۆڕەوە جیهانییانەی لەمیانی بەڕێوەبەرانی بانکەکانی ئینگلترا کار دەکەن، حکوومەتی بریتانیایان ڕازی کردووە بەڵگەنامە ڕەسەنەکە بکێشێتەوە، دانەیەکی دیکەی لە شوێن دابنرێ کە گشت شتێکی تیادا لابراوە ئاماژە بە جووەکان بکات.

فرانسوا کوتی لە بلاوکراوەی فیگارۆدا کە لە ڕێکەوتی ٢٠ی شوباتی ساڵی ١٩٣٢دا دەرچووە، نووسیویەتی:

ئەو یارمەتی و دیارییانەی یەعقووب شیف پێشکێشی بزووتنەوە ئاژاوەگێڕەکان و شۆڕشگێڕەکانی ڕووسیا و وڵاتانی دیکەی دەکات، وەك چاوتێری و دەست و دڵکراوەییەکی تاکەکەسی نییە.. بەڵکو لە ویلایەتە یەکگرتووەکاندا بەپارەی شیف ڕێکخراوێکی تیرۆرستیی ڕووسی دامەزراوە، ئەرکەکەی بریتییە لە تیرۆرکردنی وەزیر و دەستەڵاتدار و بەڕێوەبەرانی پۆلیس و هتد.

ئەو نوورانییانەی بۆ وەدیهێنانی هەڵپە و تەماعە نهێنییە دکتاتۆرییەکانیان کۆمۆنیزم و نازیزم بەکاردێنن، کار و بزاوتی شۆڕشگێڕانە دابەش دەکەنە سەر سێ قۆناغ یان بزووتنەوە:

١) ئەگەر بتوانن و دەرفەتیان بۆ برەخسێ، حکوومەتە هەنووکەییە بەرقەرارەکان بە چەند ئامراز و هۆکارێکی دەستووری دەگۆڕن و دەیانکەنە دەوڵەتێکی سۆسیالیستی.

٢) بەهۆی بزاوتی شۆڕشگێڕییەوە دەوڵەتی سۆسیالیستی دەکەنە دکتاتۆریەتێکی جیهانی.

٣) بە پاکتاوکردن و لەنێوبردنی گشت ئەو کەسانەی دەبنە تەگەرەی بەردەمیان، دکتاتۆریەتی کرێکاری دەگۆڕن و دەیکەنە حوکمڕانی و دەستهەڵاتێکی ڕەها.

جوولەکە ڕووسییەکان دوای ساڵی ١٩١٨ دابەش بوونە سەر دوو بەش: بەشی یەکەم ئەو شۆڕشگێڕانەی خۆیان بە بیردۆزەکانی مارکسەوە هەڵواسیبوو، لەپێناو دروستکردنی یەکییەتییەکی جیهانی لە کۆمارە سۆسیالستییەکان هەوڵی خۆیان خستبووە گەڕ و بە (ترۆتسکییەکان) ناسرا بوون.. بەشەکەی دیکەش هیواخوازی گەڕانەوە بوون بۆ فەڵەستین (ئەوانە زایۆنیزمەکان) بوون. خاتوو ب. باسکرفیل لە لاپەڕە ١١٧و ١١٨ پەرتووکەکەی خۆیدا بە ناوی (جوولەکەی پۆڵەندی) نووسیویەتی:" زایۆنیزمی سیاسی ئامانجی گۆڕینی زایۆنیزمەکانە بۆ کەسانی سۆسیالستی پێش ئەوەی بەرەو فەڵەستین کۆچ بکەن، ئەمەیش بۆ زەمینەسازیی دروستکردنی حکوومەتێکی سۆسیالیستییە.. لە هەمان کاتیشدا دەیانەوێ ئەو حکوومەتە ئەورووپییانە ژێر و ژوور بکەن کەوا بەپێی ڕێبازەکانی ئەوان ڕەفتار ناکەن.. بەرنامەکەیان بۆ ڕێکخستنی مانگرتنەکان و کارە تیرۆرستییەکان، پڕە لە هزری سۆسیالیستی".

بەلشەفییەکان لە ساڵی ١٩١٨دا ناوی خۆیان گۆڕی و کردیانە (پارتی کاری دیموکراسیی ڕووسی)، دواتریش بە پارتی کۆمۆنیستی ناسران و بارەگەیان گواستەوە مۆسکۆ.

ئەو پارتە یەدەکە شۆڕشگێڕییەی جوولەکەکان ڕێبەرایەتیان دەکرد بەوە ڕازی نەبوو لینین ببێتە پیاوی یەکەمی ڕووسیا، لەبەرئەوە هەردوو کۆمەڵە و گرووپ لە ٣٠ ئابی ساڵی ١٩١٨دا هەوڵیان دا تیرۆری بکەن، لەو هەوڵەدا لینین بریندار بوو و یۆرتزکیش کە خودی لینین وەک سەرکردەی ڕێکخراوی شیکا داینابوو، کوژرا.. لینین ئەو ڕووداوەی کردە پاساوی بەڕێوەبردنی چەندان کاری تیرۆرستی بەرفراوان و بێ وەستان، هێرشەکانی شەو بەشێوەیەکی بێ وچان دەکران، تەنانەت ئەو کەسەی شەو دەچووە سەر پێخەف، نەیدەزانی ئاخۆ بۆ بەیانی بە زیندوویی دەمێنێتەوە یان نا!.. داڤید شۆپ لە پەرتووکەکەی خۆیدا کە پشتگیری لە مارکسیەتی لینین دەکات، دەنووسێ:" لە دۆزینەوەی بەڵگە و شایەتەکان و پۆلینکردنی خەڵکیدا هێندە خۆیان سەرقاڵ نەدەکرد و هێرش و هەڵمەتی ڕەشبگیری درێژەی هەبوو.. بەندکراوەکان بەرەو بنکەی پۆلیسی کۆنی تەنیشت کۆشکی زستانە دەبران، لەوێش دەدرانە بەر ڕەگبار.

کوشتن و ئەشکەنجەدان و بڕینەوەی دەست و پێ و دەستدرێژیی سێکسی بناغەیەکی فشۆڵی کۆماری سۆڤییەتیی سۆسیالیستی بوو.

ملیۆنان هاووڵاتیی ڕووسی مردن، مەزەندەش دەکرێ نزیکەی دوازدە ملیۆن کەسی دیکەش بەهۆی سوغرەکێشیی تا مەرگەوە فەرمانی خزمەتکردنی دەوڵەتیان بەسەردا سەپێندرا، ئازادیشیان بەچاوی خۆیان نەدەبینیەوە، کاتێکیش دەمردن تەرمەکانیان لە بەندیخانەکان دەهێنرایە دەرەوە.

بەشی نۆیەم

وروژاندن و دنەدانی سیاسییانە

کەمێك دوای هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی و ڕێك لە مانگی ئابی ساڵی ١٩١٤، کۆمەڵێك لە دەوڵەمەندە گەورەکان داوایان لە ئەندازیارێك کرد یەکێك لە کۆشکە کۆنەکان بکاتە یانەیەکی تایبەت.. ئەو دەوڵەمەندانە سووربوون لەسەر ئەوەی ناوەکانیان بەنهێنی بمێنێتەوە، چونکە دەیانویست لە هەنبەر ئەو ئەفسەرانەی لەپێناو نیشتماندا ژیانیان دەخەنە مەترسییەوە، گوزارشت لەوپەڕی ڕێز و سوپاسی خۆیان بکەن.. ئەو یانەیەش گشت هۆکارەکانی دڵخۆشکردن و کات بەسەربردن و ڕابواردنی تیادا بوو، تەنیا تایبەت بوو بەو ئەفسەرانەی لە بەرەی جەنگ دەگەڕانەوە، بۆ ئەوەی مۆڵەتە سەربازییەکەیان لە لەندەن بەسەر ببەن.. بەڵام ئەندامە نوێیەکان، لە ڕێگەی یەکێك لە برایانی ئەفسەرەوە بە یانەکە دەناسێندران، لەوێشدا گفتوگۆ لەنێوان میوانان و بەرپرسێکدا ساز دەکرا.. جا ئەگەر بەرپرسەکە بگەیشتبایە ئەو باوەڕەی کە دەکرێ ئەندامە تازەکە متمانەی پێ بکرێ، بۆی ڕوون دەکردەوە کاروباری نێو یانەکە چۆن بەڕێوەدەچێ.. بۆیێ ئەو ئەفسەرەی داواکاریی ئەندامییەتیی پێشکێش کردبایە دەبوایە سوێند بە شەرەفی خۆی بخوات ناوی هیچ کەسێکی نێو یانەکە نەهێنێ کە لەکاتی هاتنە ژوورەوە یان چوونە دەرەوەدا دەیبینێن.. دواتر بۆ ئەو

میوانه ڕوون دەکرایەوە چۆن و بەچ شێوەیەك چاوی بە بەناوبانگترین خانمانی کۆمەڵگەی لەندەن دەکەوێ، خانمەکانیش دەمامکیان بە ڕووخسارەوەیە، بۆیێ نابێ هەوڵ بدات بزانێ کێن.. خۆ ئەگەر بە ڕێکەوت یەکێکیانی ناسییەوە، بەڵێنەکەی پاراستنی ئەو نهێنییەش دەگرێتەوە.

دوای تەواوبوونی ئەو هەنگاوە سەرەتاییانە، ئەفسەرەکە دەبرایە ژوورە تایبەتەکەی خۆی کە بەباشترین شێوە و نوێترین مۆدیل ئامادەکرابوو.. داواش لە میوانەکە دەکرا بە ماڵی خۆی بزانێ.. هەروەها پێشی ڕادەگەیەندرا خانمێك دێتە لای کە ملوانکەیەکی لەملە، ملوانکەکەش هەمان ژمارەی ژوورەکەی لەسەرە.. خۆ ئەگەر دوای ناسینی حەزی کرد لەگەڵی بچێتە ژووری نانخواردن، ئەوا ئارەزووی خۆیەتی و ئازادە.

لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٦دا نامەیەك گەیشتە کەسییەتییەکی گرنگی بواری سیاسەت، لە نامەکە داوای لێ کرابوو، چوونکە لەوێ چەند زانیارییەکی زۆر گرنگی پێ دەدرێ، بۆیێ بە ئوتومبێلە تایبەتەکەی خۆی دەچێت و داوا لە شوفێرەکەی دەکات چاوەڕوان بێت، دواتر دەچێتە ژوورەوە، لەوێشدا بەرپرسان دەیبەنە سەر پێخەفێکی زۆر جوان و ڕازاوە و بەتەنیا جێی دەهێڵن.. هێندەی پێناچی ژنێکی گەنج دێتە سەر پێخەفەکە، هەرکە بینی هێندەی نەمابوو لە خۆ بچێت، چونکە ژنەکەی خۆی بوو کە چەندان ساڵ لە خۆی بچووکتر بوو، کارەکەشی پێشوازیکردنی ئەو ئەفسەرانە بوو کە ماوەیەکی زۆر مۆڵەتیان وەرگرتبوو! ! ..بەڕاستی هەڵوێستەکە زۆر ناخۆش و ڕووگیرانە بوو، چونکە ژنەکە نەیدەزانی ئەو نەخشە و پیلانە

چییە هەردووکیانی لەو شوێنەدا بەیەکتری گەیاندووە، هەروەها هیچ زانیارییەکی نهێنیشی نییە ئاشکرایان بکات، بەڵکو باوەڕی وابوو ڕێکەوتێکی خراپ هەردووکیانی لەو شوێنەدا کۆکردووەتەوە، مێردەکە زانی ڕۆڵی ژنەکەی لە یانەکەدا چییە، بەڵام وەك بڵێی مردوو بێت زاری لێکنەکردەوە و لێوەکانی تەواو وشك هەڵگەڕابوون، چونکە بەرپرسێکی حکوومەت بوو و نەیدەتوانی بەرگەی ئابڕووچوون بگرێ!

هەموو ئەندامەکانی یانەکە بە ژن و پیاوەوە سیخوڕییان بەسەر یەکترییەوە دەکرد، هەواڵ و زانیارییەکانی یەکتریان بۆ سەرکردەکانیان دەگێڕایەوە، ئەو زمان لێدانە (ئیخباری) دەبووە زانیاری و لە پەڕتووکێك بەناوی (پەڕتووکی ڕەش) تۆمار دەکرا و دەنووسرا.. لە پەڕتووکەکەدا کەموکورتی و لەنگی و بێ ئابڕووییە تایبەتەکان و خاڵە لاوازەکانی تاکەکان نووسرابوون.. هەروەها بارودۆخی ئابووری و خانەوادەیی و وابەستەبوونیان بە خزموخوێشان و هاوڕێیان تۆمار کرابوون.. هەروەها پێوەندی و کاریگەرییەکانیان بەسەر پیاوە بەناوبانگ و گەورەکانی سیاسەت و کەسە مەزنەکانی بواری پیشەسازی و پیاوانی ئاینییەوە تیشکی خرابوویە سەر.

لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٦دا ئەندام پارلەمانێکی ئینگلیزی ویستی مەسەلەی ئەو یانە شووشەییە ئاشکرا بکات و ڕاستییەکانی بخاتە بەرچاوی خەڵك، سێ ئەفسەر سکاڵایان تۆمار کردبوو کە دوای ئەوەی بوونەتە ئەندام، یانەکە لە هەوڵدایە زانیارییان لێ دەربێنێ، هەروەها لە سکاڵایەکەیاندا نووسیبوویان یانەکە بووەتە لانەی سیخوڕی و زانیاریی گرنگ بۆ دوژمن دەنێرێ.. لەم سەرکێشییەدا خانمێکی نوستراڵی و شوفێرەکەی و زۆرێك لە ژنان و کچانی بەرپرسە

حکوومییەکانیش بەشداربوون.. بەڵام ئەو هەوڵەی ئاشکراکردنی یانەکە فرۆفەپی لێ کرا، چونکە سیاسەتی حکوومەت وەهابوو لەو کاتەی سوپا ڕووبەڕووی هێرشێکی بێئامان و بێبەزەییانەی دەریایی و وشکایی و ئاسمانی ببوویەوە، نهێنییەکانی یانەکە فرۆفەپی لێ بکرێ، نەوەك ئابڕووچوونێکی وەها گەورە ببێتە هۆی تراژیدیایەکی نیشتمانی.. لەو کاتیدا ڕۆژنامەوانیی (ڕزگاریخوازان) هێرشی توندی دەکردە سەر سەرۆکوەزیران و تۆمەتباری دەکرد بەوەی کەسانی ناشایستەی لە پێگە و پۆستە حکوومییەکان داناوە و لە سەردەمی پێش جەنگەوە چەند پێوەندییەکی فراوانی لەگەڵ پیشەساز و پارەدەرانی ئەڵمانیدا هەیە و هەواداری قەیسەریشە.. بەوەش تۆمەتباری کردبوو ناتوانێ ڕێکاری یەکلاکەرەوە و بڕیاری خێرا دەربکات.. هەروەها دەستەواژەی : (چاوەڕێ بکە و ئەسکویت دەبینیت)ی وەك نموونەیەك هێنابوویەوە.

هەندێك ئابڕووچوونی تایبەت بە پێوەندیی چەند بەرپرسێکی باڵا بە یانە شووشەییەکە بووە هۆی دەستلەکارکێشانەوەی حکوومەت.. ئیمپراتۆری بریتانیش بە هۆی ئەو دۆخەوە زۆر ناچار بوو لەنێوەڕاست و جەرگەی جەنگێکی مەزندا سوارچاکەکانی بگۆڕێ.. کاتێکیش بەڕێز ئەسکویت لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٦دا دەستی لەکار کێشایەوە، وەزارەتێکی ئیئتیلافی بەدوا داهات کە لەلایەن داڤید لوید جۆرجەوە سەرۆکایەتیی دەکرا و وینستۆن چەرچلێ لە ئەندامە بەرجەستە و بەناوبانگەکانی بوون.

لە دۆسییە ڕەسمییەکانەوە زاندرا ئەو سێ ئەفسەرەی سکاڵایان دژ بە یانە وەرزشییەکە پێشکێش کردبوو، لە گەرمەی شەڕ و لەنێو جەنگدا کوژران، ڕووداوی وەهاش لەنێو جەنگدا بە شتێکی ئاسایی

وەردەگیرێـــت.. لەلایـــەکی دیکەشـــەوە خانمـــە ئوســـترالییەکە و شوفێرەکەی بە تۆمەتی بـەرگریکردن لـە شـازن دەسـتگیرکران.. دواتـر ڕاگەیاندرا ئەندامێکی پەرلەمانیش بەهۆی ئابڕووچوونەکەی پارلەمانەوە لە ژیانی گشتی دوورکەوتووەتەوە.. دوای چەند هەفتەیەکیش من لە پۆسـتی هـەواڵگریی پاشـایەتی دوورخرامـەوە و وەك ئەفسـەرێکی دەریـاوانی لـە هێـزی ژێرئاوگـەڕەکانی بریتانیـدا دامـەزرێنرام.. ٣٣٪ ئەفسـەران و پیاوانمـان لەدەسـت دا، مـن یـەکێك بـووم لـەو کەسـانەی قەدەر ویستی بمێنمەوە.

دوای ماوەیـەکی دووروودرێـژی دوای جـەنگ و پـاش ئـەوەی خـۆم لێکۆڵینەوەم لـە مێـژووی هاوچـەرخ و بەراوردکارییـە ئاینییـەکان کـرد، ئەوسـا گرنگیـی سیاسـەتی زایـۆنیزمم لەهەنبـەر ئـەو کەسـانەدا بـۆ ڕوونبوویەوە کەوا پیلانی کۆنترۆڵکردنی تـەواوی ئابوورییـەکانی جیهـان دادەڕێژن.. ئەم ڕووداوانەش خۆیان شایەتحاڵی خۆیانن:

کاتێـــك جـــەنگی یەکـــەمی جیهـــانی هەڵگیرســـا، ئەســـکویت سەرۆکوەزیران بوو و دژی زایۆنیزمیش بوو.. پارەدەرانی نێونەتـەوەیی بڕیاریان دا حکوومەتەکەی لابدەن و حکوومەتێکی ئیئتیلافی لـە شـوێن دابنێن، بەو مەرجەی لوید جۆرج و وینستۆن چەرچل دەستێکی باڵایـان تیادا هەبێت.. داڤید لوید جۆرج ئاوقاتێکی بزووتنەوەی زایۆنیزم بـوو و لەلایەن خانەوادەی ڕۆچیڵدەوە پیلانـی بـۆ دانرابـوو و پـارەوپووڵی بـۆ تـەرخانکرابوو.. بـەڵام وینسـتۆن چەرچـڵ هـەر لـەو کاتـەی هاتـە نێـو گۆڕەپانی سیاسییەوە لایەنگرێکی زایۆنیزمی سیاسی بوو.

پـارەدەرانی نێونەتـەوەیی لـە سـاڵی ١٩١٧دا لـە هـەمان کاتـدا پشتگیرییان لە هەردوو بزووتنەوەی بەلشەفیکی و نـازیزم دەکـرد.. زۆر

بێمانایە ئەنجوومەنی نوێنەرانی بریتانی ئاگاداری ئەو مەسەلە و ڕووداوانە نەبووبێت، بەتایبەت کاتێك حکوومەت هەستیکرد ناچارە خۆی هەڵقورتێنێتە نێو ئازادکردنی ترۆتسکی و هاوڕێیانی، دوای ئەوەی لە هالیفکسەوە دەستگیرکران و بەنیاز بوون لە نیویۆرکەوە بچنە ڕووسیا.

بەڵام سەبارەت بە سیاسەتی بریتانیا کە لە ساڵی ١٩١٦ لە هەنبەر ڕووسیا گرتییەبەر، تاکە پاساویان ئەوەبوو حکوومەتی بریتانی دەیزانی یارمەتیی دارایی و سەربازی لەلایەن ئەمریکاوە پێشکێش نەکراوە، تاکو حکوومەتی ڕووسی بڕووخێ.. ئەم شیکردنەوەیە زۆر پووچ و بێمانا دێتە بەرچاو، بەڵام ئەم ڕاستییانەی خوارەوە بەڵگەی دروستییەکەی دەسەلمێنن:

شۆڕشی ڕووسی لە شوباتی ساڵی ١٩١٧دا هەڵگیرسا و قەیسەری پێنجەم لە ئاداری هەمان ساڵدا و ڕاستەوخۆ دوای ئەو ڕووداوە لادرا، یەعقووب شیف هاوبەشی دەستگەی کۆهن-لۆب لە نیویۆرك، گۆتوبەندە داراییە سەپێندراوەکانی سەر هاوپەیمانانی لادا، هەروەها فەرمانی بە مۆرتیمری کوڕی کرد برووسکەیەك بۆ سێر ئەرنست کاسل بنێرێ، لە برووسکەکەدا هاتبوو: بەهۆی ئەو کارانەی بەمدواییانە لە ئەڵمانیا بەڕێوەدەبرێن، هەروەها ئەو پێشهاتانەی لە ڕووسیا سەریان هەڵداوە، بەردەوام نابین لە ئابلۆقەی دارایی سەر حکوومەتەکانی هاوپەیمان.

حکوومەتی بریتانی لە پێنجی نیسانی هەمان ساڵدا ئارسەر جیمس بلفۆڕی وەزیری دەرەوەی نارده ویلایەت یەکگرتووەکان، بۆ ئەوەی پێوەندی بە نوێنەری بانکە ئەمریکییەکان بکات و بەشێوەیەکی

ڕەسمی پێیان ڕابگەیەنێ حکوومەتی بریتانی باوەش بۆ پڕۆژەکەیان دەکاتەوە کە تایبەتە بە زایۆنیزم، بەو مەرجەی بەڵێن بدەن ئەمریکا بخەنە نێو هاوپەیمانییەوە.. بەمشێوەیە ئەمریکا هاتە نێو جەنگەکەوە، یەکەمین تیپە ئەمریکییەکان لە ٧ی حوزەیرانی ساڵی ١٩١٧دا لە فرەنسا دابەزین. لۆرد ڕۆچیلد لە ١٨ی تەمووزدا ئەمەی بۆ بەلفۆر نووسی:

ئازیزم بەڕێز بەلفۆر.. لە کۆتاییدا توانیم ئەو شێوە دارشتنەت بۆ بنێرم کە داواتکردبوو، ئەگەر لە حکوومەتی خاوەنشکۆ و جەنابت بەتایبەت وەڵامێکم دەستکەوێ، لە کۆبوونەوەیەکی تایبەتدا کە بەشێوەیەکی زۆر تایبەت بۆ ئەم مەبەستە ڕێکدەخرێ، ئەمە بە یەکییەتیی زایۆنیزم ڕادەگەیەنم..

لە دەقە سەرەتاییەکەی یەکەمدا ئەم خاڵانە هاتبوون:

١)حکوومەتی خاوەنشکۆ بە بنەمای زەروورەتی دووبارە دامەزراندنەوەی فەڵەستین- وەك نیشمانێکی نەتەوەیی جووەکان- ڕازییە.

٢) حکوومەتەکەی خاوەنشکۆ سەبارەت بەو ڕێگە و ئامرازانەی بۆ وەدیهێنانی ئەم ئامانجە پێویستن ئەوپەڕی وزە و توانای خۆی دەخاتەگەڕ و لەگەڵ ڕێکخراوی زایۆنیزم دەکەوینە گفتوگۆ.

بەمشێوەیە حکوومەتی بریتانی- بە نوێنەرایەتیی مستەر بەلفۆر- بەبێ هیچ کۆت و مەرجێك ملکەچی مەرجەکانی لۆرد ڕۆچیلد و هاوڕێیە ڕێبەرەکانی ڕێکخراوی زایۆنیزم بوو.. پێوەندیی ئەو حکوومەتەش بەو جۆرە کەسانەوە، لە ڕازیبوون بە داواکارییەکانی دیکەیان بەدیاردەکەوێ، بەتایبەتیش داواکارییەکەیان بۆ دامەزراندنی

ریدینگ وەك سەرۆکی نێردەی ئابووریی بریتانی لە ویلایەتە یەکگرتووەکاندا، لە کاتێکدا خودی ئەم ریدینگ ناوە تەنیا سێر رۆفۆس ئیسحاق بوو، کە ناوی بە ئابرووچوونە بەناوبانگەکەی فارکۆنییەوە لکا.. باوەڕهێنانیش بە حکوومەتی بریتانی بۆ ئەوەی لەو پۆستە هەستیارەی دابنێ، بووە ئەرك و غەمی خودی رۆچیڵد و هاوڕێیە سەرکردە جووەکانی وەك سێر هێربرت صامۆئیل (کە دواتر بووە مەندووبی سامیی بریتانیا لە فەڵەستین) و سێر ئەلفرێد مۆند (کە دواتر ناونیشانی لۆرد)ی پێ بەخشرا.

لۆرد ریدینگ چەند دانوستانێکی داراییی گرنگی لەگەڵ حکوومەتی ئەمریکیدا بەڕێوەبرد، ئەمتوانی نهێنییەکەی ئاشکرا بکەم.. بەڵام دەرئەنجامەکانی ئەو دانوستانانە بریتی بوو لە دووبارە رێکخستنەوەی بانکی ئینگلترا لەسەر چەند بنەمایەکی نوێ -دوای ساڵی ١٩١٩- و بەرقەرارکردنی هەندێك پێوەندیی نهێنیی دارایی.. ئەمەی خوارەوە چەند پەرەگرافێکی نامەیەکە و (یەعقووب شێف) لە ئەیلوولی ساڵی ١٩١٧ بۆ رێبەرێکی زایۆنیزمی ناردووە و ناوی (فرێدمان) بوو: ئێستە من تەواو باوەڕم بەوە هێناوە، بووەتە شتێکی زۆر کردەیی و رێتێچوو بریتانیا و ئەمریکا و فرەنسا لە گشت هەلومەرجێکدا یارمەتیمان بدەن، بۆ ئەوەی کۆچێکی بەردەوام و بەرفراوان بۆ گەلەکەمان رێکبخەین، بۆئەوەی بەرەو فەڵەستین کۆچ بکەنەوە و تیایدا سەقامگیر ببن.. دواتریش زۆر کردەییە دەستەبەری لە وڵاتانی گەورە وەربگرین بۆ ئەوەی گەلەکەمان سەربەخۆیی وەدەستبێنێ.. ئەمەیش لەو کاتەدا دەبێت کە ژمارەمان لە فەڵەستیندا بگاتە رێژەیەکی پێویست، بۆ ئەوەی پاساوی ئەو داواکارییەمان هەبێت.

نامەیەکی دیکە هەیە نێوەرۆکەکەی زۆر لەم نامەیەی سەرەوە مەترسیدارترە.. لە ٢٦ی ئەیلوولی ساڵی ١٩١٧دا لویس مارشاڵی نوێنەری دەستگەی کۆهن- لۆب بۆ ماکس سینیۆری زایۆنیی نووسیوە و تیایدا هاتووە: ماجۆر لیۆنیل دی رۆچێلد لە رێکخستنی جوولەکەی بریتانیدا بۆمی نووسیوە بەڵێنی بەلفۆر و ڕازی بوونی وڵاتانی زلهێز لەسەری، کردارێکی زۆر باڵای دیبلۆماسییە.. زایۆنیزمیش تەنیا کارێکی کاتیی نێو پلانێکی دوورمەودایە و تەنیا عەنبارێکی ڕازاوە و دڵڕفێنی چەکە و بەهێزترین چەکی لێ هەڵدەواسرێ.. هەروەها بۆ هێزە نەیارەکانی دەسەلمێنین نارەزاییەکانیان بەفیڕۆ دەچن، کەسانی ناڕازیش دەکەونە بەر چەندان فشاری ناخۆش و دژوارەوە.

ئەو پلانە دوورمەودایەی لەو نامەیەدا باسی لێوەکراوە، تەنیا ئاماژەیەکە بۆ ئەوەی پارەدەرە نێودەوڵەتییەکان نیازی کۆنترۆلکردنی تەواوەتیی ئابووریی جیهان و گشت سەرچاوەیەکی سرووشتی و هێزی مرۆیی و تەواوی گەردوونیان هەیە.

مستەر ئەسکویتی سەرۆکوەزیرانی ئینگلیز، لە ٢٨ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٥دا ئەم چەند برگە نووسینەی لە پەڕاوی رۆژانەیدا تۆمارکردووە: هەر ئێستە یادداشتنامەیەکم بەناونیشانی (ئایندەی فەڵەستین) لە هێربرت صامۆئیلەوە بەدەست گەیشتووە، ئەو پێی وایە دەتوانین سێ یان چوار ملیۆن جوولەکەی ئەورووپی لەو وڵاتەدا نیشتەجێ بکەین، ئەم بیرۆکەیەم وەك دەقێکی نوێی چیرۆکەکانی جەنگی خاچپەرستی هاتە بەرچاو.. ددان بەوەدا دەنێم ڕقم لەو پێشنیازانە دەبێتەوە کە بەرپرسیاریەتیی زیاتر دەخاتە سەر بەرپرسیاریەتییەکانمان.

ئەم دەستەواژانەی سەرەوە، بەڵگەی تەواومان دەدەنە دەست کە مستەر ئەسکویت مەیلی بەلای زایۆنیزم نەچووە.. بێگومان لەو کاتیشەوە چارەنووسی ئەسکویت و وەزارتەکانی بڕیاریان لەسەر درا.

زایۆنیزمەکان ماوەیەکی دوورودرێژ بوو پیشەسازییە جەنگییەکانیان ئینگلترایان خستبووە ژێر دەستی خۆیان.. کاتێکیش پیلانگێڕی و کودەتایەکە بڕیاری دژایەتیکردنی سیستمی ئەسکویتی دژ بە زایۆنیزمی دا، کتوپڕ ئینگلترا خۆی لەنێو جەنگێك و لەبەردەم قەیرانێکی توندی پیشەسازیی کیمیاییدا دۆزییەوە کە بناغەی دروستکردنی فیشەك و تەقەمەنیی جەنگییە.. قەیرانەکە کارخانەکانی تۆپیشی گرتەوە و ناچار بوون دەست بە بەرهەمەکانییانەوە بگرن و سیاسەتی کەمخەرجی پێڕەو بکەن.. بێگومان گەلی بریتانیش تۆبالەکەی خستە ئەستۆی حکوومەت.

سەرپەرشتیاری بەرهەمهێنانی کیمیایی لە ئینگلترا، سێر فریدریك ناسان بوو.. بۆ دەربازبوون لە قەیرانی بەرهەمهێنانی مادە کیمیاییەکانیش ئەرك و جێبەجێکردنی ڕێنماییەکان خرایە ئەستۆی کارگەکانی برۆنەر و مۆند، بۆ ئەم مەبەستەش پارەیەکی زەبەلاحی حکوومی تەرخان کرا.. بەڵام خاوەنانی ئەم دوو کارخانەیە- بەڕێزان برۆنەر و مۆند جوولەکە بوون- و کارگەیەکی زەبەلاحیان لە سیلڤەر تاون دامەزراند.. هەرچەندە بە پارەی حکوومەتیش دامەزرا، بەڵام کاتێك دەستی بە بەرهەمهێنان کرد، هۆکارەکانی پڕوپاگەندە و ڕۆژنامەوانیی سەر بە سووخۆرانی زایۆنیزم بوون و ستایشێکی بێپایانی برۆنەر و مۆندیان کرد و بەشێوەیەکی گەرموگوڕ ئەو کارە مەزنەیان دایە پاڵ ئەوان و سەرمایەدارانی جوولەکە و دەیانگوت لەو

کاتەی مەترسی لە چواردەوری بریتانیادا وریبوو، هەر ئەوان پاڵپشتیی بەرهەمهێنانی سەربازیی بریتانی بوون.. بەمشێوە ئەو ناوبراوانە بە ڕوخسارێکی جێبەجێکار پیشان دران، هەرچی ئۆباڵیشە خرایە ئەستۆی حکوومەتەوە.. بەڵام هێندەی نەبرد کارگەی سیلڤەر تاون کتوپڕ تەقییەوە، لەو تەقینەوە ڕێکخراو و بەئەنقەستەشدا چل کەس مردن و هەشتسەد ماڵ ڕووخان.. لە ئەنجامدا بەرهەمی کیمیاییانەی جەنگی سەرلەنوێ دووچاری پاشەکشە بوویەوە، دووبارە قەیرانەکە پەنجەی هەڕوگیفی لە وەزارەتەکانی ئەسکویت ڕادەوەشاندەوە.. پاڵەوانە ساختە و کارتۆنییەکانیش هیچ ئۆباڵێکیان نەخرایە ئەستۆ و لە گشت سەرزەنشتێك پارێزراو بوون و بەردەوام بەشان و باڵایاندا هەڵدەدرا.. دەبێ ئەوەش بهێنینە بەرباس کە سێر ئەلفرێد مۆندی ناوبراو وەك نێردراوێکی پاشا سەرپەرشتیی کاروبارە کیمیاییەکانی دەکرد، دواتر خۆی لە فەلەستیندا بووە سەرۆکی ئاژانسی جوولەکە.

ئینگلترا پابەندی یارمەتیدانی ڕووسیای هاوپەیمانی بوو، تفەنگ و فیشەکی بۆ دەنارد.. بەڵام لەگەڵ دەرئەنجامی ئەو کەموکورتییەی نێو بواری پیشەسازیی چەك و مادە کیمیاییەکانەوە، سوپای ڕووسیا لەبەرەی خۆرهەڵاتدا زەبری کوشندەی بەرکەوت، چونکە چەك و فیشەکی پێنەدەگەیشت.. ڕۆژنامەکان ڕایانگەیاند سەربازانی ڕووسی بە دار و بەرچیغ و مشتەکۆڵە شەڕیان دەکرد، دواتریش بە دەستی سەربازانی ئەڵمانی دەکوژران.. پرۆفیسۆر بێرنارد بارز نامەیەك بۆ لوید جۆرج دەنێرێ و تیایدا بە ڕوونی باس لەوە دەکات چەك و فیشەك بە ئەنقەست لە ڕووسیای قەیسەری بڕدراوە، تاکو زەمینەی گونجاو بۆ شۆڕش بڕەخسێندرێ.. نامەکەی بارز لە ساڵی ١٩١٥دا نووسراوە و

تیایدا هاتووه: لەسەرم پێویستە ڕاوبۆچوونی تەواو دروستی خۆم دەربڕم و بڵێم شکستی بەڕێزان فیکەر- ماکسیم و هاوبەشانیان لە فەراهەمکردنی چەك بۆ ڕووسیا- کە دەبووایە بەر لە پێنج مانگ بگاتە ئەو وڵاتە- کۆسپوتەگەرەی دەخستە بەردەم پێوەندیی نێوان هەردوو وڵات، بەتایبەتیش هاوکاری و پاڵپشتیکردنی یەکتری لە جەنگی ئەمووکەییدا.. بێگومان هەواڵی تەواو دروستم پێگەیشتووە هیچ جۆرە یارمەتییەکی ئینگلترا نەگەیشتووەتە ڕووسیا.

(لوید) وەزیری دارایی و بەرپرسی پڕچەککردن و دەستەبەرکردنی تفاق و کەرەستەی دیکەی جەنگ بوو.. بەڵام بەڕێزان فیکەر- ماکسیم و هاوبەشەکانیان، لەژێر ئالای سێر ئەرنست کاسیلی بریکاری کاروبارەکانی دەستگەی کۆهن- لۆب لە نیویۆرك بوون، خودی ئەرنستیش وابەستەی خانەوادەی ڕۆچیلد و پارەدەرانی نێودەوڵەتیی ئینگلترا و فەرەنسا و ئەڵمانیا بوو.

ئەوجا بۆ ئەوەی بیسەلمێنین بەڕێزان فیکەر- ماکسیم و هاوبەشەکانیان لەوکاتیدا لەژێر کاریگەریی دەستگەی کۆهن- لۆب بوون، گوتەکەی بۆریز بەرازیل دەهێنینەوە: لە ٤ی شوباتی ساڵی ١٩١٦دا پارتی شۆڕشگێڕی ڕووسیی لە ئەمریکا کۆبوونەوەیەکی کرد و ٦٢ نوێنەری نێردراو بەشدارییان تیادا کرد.. تیایدا تاوتوێی ئەو ڕاپۆرتە نهێنییانە کرا کە لە ڕووسیاوە هاتوون و گەیشتوونەتە دەست پارتەکە، ڕاپۆرتەکان باس لەوە دەکەن کاتەکە گونجاوە.. هەروەها کەسانی نێو کۆبوونەوەکە دڵنیا کرانەوە کە لەلایەن کەسانێکی هاوسۆزی پرسی ڕزگارکردنی گەلی ڕووسییەوە گشت یارمەتییەك پێشکێش دەکرێ.. لەمبارەیەوە ناوی یەعقووب شێف چەندان جار

هاتە نێو ناوان.. ئەم یەعقووب شێفەش لەو کاتیدا لەنێو نیویۆرک ئەندامێکی مەزنی دەستگەی کۆمین- لۆب بوو.. لە کۆی شێست و دوو ئەندامی نێو کۆبوونەوەکەی شوباتی ساڵی ١٩١٦ دا نزیکەی پەنجا ئەندام بەشێوەی ڕاستەوخۆ بەشدارییان لەشۆڕشی ساڵی ١٩٠٥ی ڕووسیادا کردبوو. جارێکی دیکەش لەسەریان پێویست بوو بۆ خەباتی شۆڕشگێڕی دنە بدرێن، بەڵام یەعقووب شێف پیلانی بۆ ئەوە دانابوو بەرهەمی شۆڕشەکە لە لینین زەوت بکات.

کاتێکیش ئەنجوومەنی پارلەمانی ئەم نامەیەی (بارن)یان تاوتوێکرد کەوا ئاراستەی لوید جۆرج کرابوو، هەواڵەکان دەیانگوت لوید جۆرج بەرگریی لە سیاسەتی حکوومەتەکەی کردووە، دەبێ خێر و چاکە نواندن لەنێو وڵاتەوە دەستپێبکات، چونکە هێزە بریتانیەکانمان لە فەرەنسا دەجەنگن، بۆ هەر تیپێکیش تەنیا دوو ڕەشاشیان هەیە.. جا پێش ئەوەی چەک و تفاق بۆ ڕووسیا بنێردرێ، پێویستە سەربازەکانی خۆمان پڕچەك بکەین.. دەڵێن لۆرد کچنەر بەمشێوەیە وەڵامی لوید جۆرجی دابوویەوە: کاتێك دەبینم لە پڕچەککردنی ڕووسیا شکستمان هێناوە، ئەوا چوار ڕەشاش بۆ هەر تیپێك بە دەستبڵاوی دەزانم و - ئاخر پێشتریش بەڵێنمان بەڕووسیا داوە- هەر ئەم هۆیەش بوو وایکرد هەر شەش سەربازی ڕووسی تاکە یەك تفەنگیان بەرکەوێ.

پیلانگێڕە جیهانییەکان ئەم قسەیەی کچنەریان بە دەرفەت زانی، فەرمانیان بە بەکرێگیراوانیان کرد هەوڵی لەکەدارکردن و ناوزڕاندنی بخەنە گەڕ.. هەواڵەکە لە گشت جیهاندا بڵاوبووەوە و بەکرێگیراوەکان دەیانگوت: کچنەر چوار ڕەشاش بۆ هەر تیپێك بە دەستبڵاوی دەزانێ و دەڵێ سەربازانی بریتانیا لە فەرەنسا پێویستیان پێی نییە.. ئەم

ناوزڕاندنە تا ئێستەیشی لەگەڵدا بێت بەردەوامە، لە ژیاننامەی داڤید لوید جۆرجدا باسکراوە کە بەمدووایییانە دەرچووە، هەروەها لەهەمان ژیاننامەی پاکنووسکراودا و لە گۆڤاری هەفتانەی تۆرینتۆ ستاریشدا تیشکی خرابووە سەر.. من ڕاستیی هەنبەر ئەو ڕووداوە گرنگە مێژوویەم بۆ سەرنووسەری گۆڤاری ناوبراو نارد، ئەویش وەڵامی دایەوە و گوتی ئەو ڕاستکردنەوەیەی من داوای لێ دەکەم کارێکی دینامیکیە و چارەسەر ناکرێ، هەروەها گوتی نامەکەی منی گەیاندووەتە دەیلی ستار.. پێویستیش نییە بڵێم ڕاستییەکە هەرگیز بڵاو نەکراوەتەوە.

ئینسکۆلۆپیدیای زانیاریی جوولەکە سەبارەت بە زایۆنیزم دەڵێ: جەنگی جیهانی بووە هۆی ئەوەی بە ناچاری مەڵبەندی ڕێکخراوی زایۆنیزم لە بەرلینەوە بگوازرێتەوە نیویۆرک.. تەواوی دەستەڵاتەکانیش دراوەتە دەست لیژنەی کتوپڕی یەدەگی زایۆنی و ئێل. دی. براندیسی دادوەری ئەمریکی سەرۆکی لیژنەکەیە.

یەعقووب دی هاس لە پەرتووکەکەیدا بەناوی (لویس دیمبتر براندیس) نووسیویەتی:" بەڵام نووسینگەی زایۆنی بۆ کۆچ، چەندان لقی لێ بووەتەوە و هێندە فراوان بووە گشت ئەو کەرتە جەنگییانەشی گرتووەتەوە کەوا هاوپەیمانان داگیریان کردووە، تورکیا و سووریا و فەلەستین و ئوردن و بەغداشی گرتووەتەوە.. ڕاستییەکەشی تاکە یەک قرش لەو ملیۆنانەی نووسینگەکە وەری گرتن بە فیڕۆ نەڕۆیشتن، بەڵکو بۆ پێوەندی و سپاردن دەستی بە بەکارهێنانی نووسینگەکانی کاروباری دەرەوەی ویلایەتە یەککگرتووەکان کرد، دواتریش نووسینگەکانی کۆچ سەرکەوتنێکی گەورەیان وەدەستهێنا، دەکرا پشتی پێ ببەسترێ.. تەنانەت وەزارەتی دارایی ئەمریکا پشتی پێی

بەست و بۆ گەیاندنی پارەپوول و ئەو نامانە پشتی پێ بەست کە حکومەت نەیتوانی بە سەرکەوتوویی بیانگەیەنێ.. باڵیۆزخانەکانی پایتەختە ئەوروپییەکان بەپێی داواکاریی ئەمینداری نهێنیی دەستەی جێبەجێکاری ڕێکخراوی زایۆنی لە نیویۆرك، پارەی کاشیان دا".

فرای لە لاپەرە ٥١ی پەرتووکەکەی خۆیدا بەناونیشانی (ئاوەکان دەڕژێنە خۆرهەڵات) نووسیویەتی:

لەو کاتییەوە، کاریگەرییان لە بازنە و پێگە سیاسییەکانی ئەمریکا و ئەوروپا و بەتایبەت لە نووسینگەی کۆچدا زیاتر و زیاتر بەدیارکەوت، چونکە نووسینگەی کۆچ دەیتوانی پارەوپوول و زانیاری بگەیەنێتە لایەنە تێکدەرەکانی نێو خاکی دوژمنەوە.

دوای ئەمە، دەبینین ئەنجوومەنە مەزنەکانی خۆرهەلات جارێکی دیکە دەگەڕێنەوە نێو گۆڕەپانەکان، بۆ نموونە ئەرزبرگەر لە لاپەرە ١٤٥ و ١٤٦ی پەرتووکی (ئەزموونەکانم لە جەنگی جیهانیدا) نووسیویەتی: لە ١٦ی ئاداری ساڵی ١٩١٦دا هاوپەیمانیی ئیسرائیلی ٧٠٠,٠٠٠ فرەنکی دایە ئەنجوومەنی خۆرهەڵاتی مەزن لە پاریس، هەروەها دەشتوانین لەنێو دۆسییەکانی ئەنجوومەنەکە لە ڕۆمادا بیسەلمێنین دوو ملیۆن لیرەی ئیتاڵی لە ١٨ی ئاداری ساڵی ١٩١٦دا دراوەتە ئەنجوومەنەکە.. هێندەش کاڵفام نیم پێم وابێ هاوپەیمانیی ئیسرائیلی بە ئامانجی ناردنی ملیۆن لیرە بۆ یارمەتیدانی جووەکانی ئیتاڵیا، تەنیا سوێندخۆرانی بەکارهێنابێ.

ئەی ئێن فیڵد لە پەرتووکەکەی خۆیدا بەناونیشانی (ئەم هەموو شتانە)دا کاتێك سەبارەت بە ڕووداوەکانی دوای جیاکردنەوەی کوەیت

له عێراق دەدوێ، له لاپەڕە ١٠٤ دا نووسیویەتی: کاریگەریی جوولەکە لەسەر سیاسەتی بریتانیا ڕوون و ئاشکرایە، بەتایبەت دوای بەدیارکەوتنی بەڕێز لوید جۆرج.

هەروەها ئێلّ فرای لە لاپەڕە ٥٥ی پەرتووکەکەیدا (ئاوەکان دەڕژێنە خۆرهەلاّت) نووسیویەتی: یەکەمین کۆبوونەوەی ڕەسمیی لیژنەی سیاسەتی زایۆنی لە ١٧ی شوباتی ساڵی ١٩١٧دا له ماڵی دکتۆر موسا گاستەر بەڕێوەچوو.. لەو کۆبوونەوەیەدا زۆر بە دوورودرێژی گفتوگۆ لەسەر ئەو بەرنامەیەی زایۆنی کرا کەوا وەك بنەمای دانوستانی ڕەسمی بەکاردەهێندرێ و چارەنووسی فەلەستین و ئەرمینیا و ناوچەی نێوان دوو ڕووبار (عێراق) و مەملەکەتی حیجاز دەگرێتەوە.

بەلاّم جی. ئێم. ئێن. جیفریس لە لاپەڕە ١٣٩ئەو پەرتووکەی وەك بەلگە هێنامانەوە، چەند زانیارییەکی دیکەی دەخاتە سەر: وردەکارییەکانی ئەو کۆبوونەوەیە بە کۆدی نهێنی گەیەندرانە ڕێکخستنی زایۆنیزمی نێو ویلایەتە یەککگرتووەکان.. لەمڕۆ بەدواوەش ڕێکخستنی زایۆنی لە ویلایەتە یەککگرتووەکاندا دەست لە داڕشتنی سیاسەتی بریتانی وەردەدات و پرسە نێوخۆییەکانی بریتانیاش ئاراستە دەکات.

جا بۆئەوەی بەشێوەیەکی هەستپێکراو ئاستی دەستهەلاّت و کۆنترۆلی پارەدەرانی نێودەولەتی بەسەر پرسەکانی حکوومەتی بریتانی بخەینە بەرچاو، گوتەکەی صمۆئیل لاندمان دەهێنینەوە، ناوبراو دەلێ: دوای ئەوەی سێر مارك سایکس و وایزمان و سۆکۆلۆف ڕێککەوتن، بڕیار درا نامەیەکی نهێنی بۆ دادوەر براندیسی سەرۆکی لیژنەی له ئاکاوی یەدەگی زایۆنی لە نیویۆرك بنێردرێ و تیایدا پێی

ڕابگەیەنـدرێ حکوومـەتی بریتـانی لەبەرانبـەر هاوسـۆزییەکی کـارای جوولەکـە و پشـتگیریکردنیان لـە پرسـی هاوپـەیمانان لـە ویلایەتـە یەککرتووەکانی ئەمریکا، ئامادەیە یارمەتیی جوولەکە بدات بۆ ئـەوەی فەڵەستین وەدەستبێنن، بـەو مەرجـەی شـەپۆڵ و ڕەوتێکـی بـەهێز بهێنێتە ئاراوە پاڵپشتیی بەشداریکردنی ئەمریکا بکات لە جەنگدا.. ئەو نامەیەش بە کۆدی نهێنـی و بـەهۆی نووسینگەی وەزارەتـی دەرەوەی بریتانیاوە ناردرا، هەروەها چـەند نامەیـەکی دیکـەی نهێنـی لـە ڕێگـەی ژەنەڕاڵ ماکدۆنۆوە بـۆ سـەرکردە زایۆنییـەکانی نێـو ڕووسیا نـاردرا.. دکتـۆر وایزمـانیش (یـەکێك لـە دامەزرێنـەرانی دەسـتگەی زایـۆنیزمی سیاسی) توانی لە ڕێگەی حکوومەتەوە لێخۆشبوون لە خزمەتی شەش گەنجی زایۆنی دەستەبەر بکـات، بۆئـەوەی بەشـێوەیەکی کـارا لـەپێناو پرسی زایۆنیدا چالاکی بنوێنن.. چـونکە لـەو کـاتی خزمـەتی سـەربازی زۆرەملێ بوو، تەنیا ئەو کەسانەش چاویان لێ پۆشرا کە کار و چالاکیی گرنگیـی نیشـتمانییان بـەڕێوەدەبرد، نـەدەبوو لەبـەرەکانی پێشـەوەی جەنگدا خزمەتی سەربازی پێشـکێش بکـەن.. مـن بیرمـە کاتێك دکتۆر وایزمـان نامەیـەکی بـۆ ژەنـەڕاڵ ماکـدۆنۆی (بەڕێوەبـەری گـردە سەربازییەکان) نووسی و تیایدا داوای یارمەتیی دەکرد بۆ ئەوەی لیۆن سیمۆن و هاری ساشر و سمۆن مـارکس و هابـا مسـۆن و تولکۆسـکی و منـیش لـە خزمـەتی سـەربازی ببـوردرێین.. هـەروەك چـۆن دکتـۆر وایزمـانیش داوای کـرد، مـن لـە نووسـینگەی جەنگییـەوە گوازرامـەوە وەزارەتی ڕاگەیاندن و دواتریش لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٦ بۆ نووسینگەی زایۆنی گوازرامەوە.. لەو کاتیەوە و بـۆ مـاوەی چـەندان ساڵ من زایۆنیزمم بە هاوپـەیمانی حکوومـەتی بریتـانی زانیـوە.. هیچ

ئەنگوچەڵەمەیەکییش لە وەدەستهێنانی پاسپۆرت یان هاتووچووی هەر کەسێك دروست نەدەبوو، ئەگەر نووسینگەکەی ئێمە پشتگیریی کردبایە.. بۆ نموونە من ناسنامەیەکم واژۆ کرد خاوەنەکەی عوسمانییەکی جوولەکە بوو، نووسینگەی نیشتمانیی بریتانی پەسندی کرد و وەك هاوڕێیەك ڕەفتاری لەگەڵ هەلگرەکەی کرد نەك وەك دوژمنێك، چونکە وەها باوبوو وەك دوژمنێك ڕەفتار لەگەڵ لووبیی تورك دەکرا.

شرۆڤەکردنی ژیانی دزرائیلی ئەوەی ڕوونکردووەتەوە ناوبراو لە لەندەن چەندان شەوی یەکشەممانی لەلای خانەوادەی ڕۆچیلد بەسەر بردووە.. هەروەها ئەوەشی خستووەتە بەرچاو لەو کاتەی دەستگەی کۆهن- لۆب لە نیویۆرکدا پارەی بۆ شۆڕشی جوولەکەی نێو ڕووسیا دەنارد، ڕۆچیلدییە لەندەنییەکان لەو شارەدا بەڕێوەبەری کاری قەیسەر بوون.. هەروەها دەشزانین خانەوادەی ڕۆچیلد لە لەندەن لەگەڵ پارتی ڕزگاریخوازدا بوون و لەنێوان سالآنی ١٨٤٠- ١٩١٧ ڕۆژنامەوانیی ڕزگاریخوازانی سەر بە بنەماڵەی ڕۆچیلد بوو ، دژی ڕووسەکان بوو. هەروەها دزرائیلیش ڕایگەیاندووە سەرکردە سیاسی و داراییەکان لە ئەڵمانیا بە کەسانی دژبەر دەزاندران، چونکە ڕێگەیان بە پارەدەرانی نێو دەوڵەتی نەدابوو بە ئارەزووی خۆیان چییان بوێ بیکەن.. نوێنەری بنەماڵەی ڕۆچیلد لە ئەڵمانیا بارۆن فۆن بلیشریدری بەرلینی و خانەوادەی واربرگ بوون لە هامبۆرگ.. لە ڕووسیاشدا بنەماڵەی ویتشتاین لە ئەوروپا یارمەتیی بنەماڵەی گینزبرگیان دا لە سانت پترسبۆرگ بۆ ئەوەی لەو وڵاتەدا گرنگی بە بەرژەوەندییەکانی ڕۆچیلد بدەن. هەروەها پیاوێکی دیکەش هەیە لەپێناو بەرژەوەندیی

پارەدەرە نێودەوڵەتییەکاندا چالاکییەکی بێوێنەی نواندووە و ناوی ئۆتۆ کاهن بووە.

ناوبراو لە زۆربەی ئەو وڵاتانەی تیایاندا ژیاوە توانیویەتی لەپشت ئاڵای نیشتمانیدا زۆرێك لە ڕاستییەکانی هەنبەر ئامانجەکانی خۆی وەك شۆڕشگێڕێکی جیهانی بشارێتەوە، لە هەر وڵاتێکیشدا ژیابێت وەك هاوڵاتییەکی شەیدا و عاشقی وڵاتەکە خۆی نواندووە.. بەڕێز ئۆتۆ کاهن لە ئەڵمانیا ژیاوە، دواتر وەك پۆل واربرگ چووەتە ویلایەتە یەککگرتووەکان. وەك ناوبراویش بووەتە دەستگەی کۆهین- لۆب.. ڕاستەوخۆش دوای گەیشتنی بە ئەمریکا لەلای سپایر و هاوبەشەکانی کاری نووسەریی دەستکەوت، ئەمەیش بۆ ئەوە بوو وا بکات شتەکان بە ئاسایی بێنە بەرچاو.. دواتریش نەوەیەکی بەڕێز ولفی وەك هاوژین خواست، بەڕێز ولفیش یەکێك بوو لە دامەزرێنەرانی دەستگەی کۆهن- لۆب و هاوبەشەکانی.. کاتێکیش خاتوو کاهن لە ساڵی ١٩٣١دا سەردانی مۆسکۆی کرد، لە لایەن حکوومەتی ڕووسییەوە بە ڕەسمی پێشوازی لێکرا و لەسەر شەرەفی ئەودا خوان و داوەتێکی گەورە و چەندان پێشوازیی جۆراوجۆریان بۆ ڕێکخست.. کاتێکیش بە سەر ڕێگە و شەقامەکاندا ڕەتبوو، سوپای سوور بەڕیز وەستابوون و پێشوازییان لێی دەکرد.

لە ٢ی ئەپریلی ساڵی ١٩٣٤دا گوتارێك لە دەیلی هێراڵد بڵاوبووەیەوە و بەڕێز هانین سوافار نووسیبووی و تیایدا هاتبوو: ماوەی چەندان ساڵە (ئوتۆ کاهن)ی ملیۆنێر دەناسم.. لەو کاتەدا ناسیم کە نیشتمانپەروەرێکی ئەڵمانی بوو، هەروەها لەو کاتەش ناسیم کە بووە نیشتمانپەروەرێکی ئەمریکی.. کاتێکیش ویستی بچێتە نێو

ئەنجوومەنی گشتیی بریتانییەوە زۆر ئاسایی بوو بچێتە نێو پارتی نیشتمانییەوە.. هەروەها دەیتوانی ببێتە سەرۆکی یەکییەتیی گشتیی قسەکەر بە زمانی ئینگلیزی، بەلام چالاکییە شۆڕشگێڕییەکانی بە رێکەوت ئاشکرابوون، چونکە بەلگە کەوتە بەردەست و ڕوونبوویەوە ماڵەکەی لانەی بەکرێگیراوانی سۆڤییەتییە، وەك: نینا سمۆرۆدین و کلێر و شاریدان و لویس بریانت و مارگرێت هارسۆن.

لە هاوینی ساڵی ١٩١٧دا لە ستۆکهۆڵمی سوید نوێنەرانی بەرژەوەندییە بانکییەکانی بریتانیا و ئەڵمانیا و فەرەنسا و ویلایەتە یەکگرتووەکان کۆبوونەوە.. هەروەها بەڕێز برۆتۆ بۆیۆفی وەزیری نێوەخۆی ڕووسیش تیایدا بەشداربوو، بەڕێز واربرگیش لە هامبۆرگ یەکێك بوو لە ئامادەبووانی نێو کۆبوونەوەکە.. ئەوەی دوایی برای پۆل واربۆرگی هاوبەشی دەستگەی کۆهن- لۆب و هاوبەشانی نیویۆرك بوو و ڕەشنووسی یاسای سیستمی یەدەگی فیدراڵیی ساڵی ١٩١٠ی نووسی.. شاندی گشت ولاتانی نێو جەنگیش بەشداربوون، بۆ ئەوەی بڕیاری پاڵپشتیکردنی مادیی بۆ لینین و ترۆتسکی دەربچێت و لە هەمان کاتیشدا حکوومەتی سۆڤیەتیی لەنێو ببەن، لە کۆتاییشدا بڕیار دەردەچێ و دەستگەی کۆهن-لۆب لە نیویۆرکدا ٥٠ ملیۆن دۆلار دەخاتە بەردەستی لینین و ترۆتسکی.

ئەفسەرانی هەواڵگریی نهێنیی بریتانی و ئەمریکی سەبارەت بەو ڕاستییانە چەند ڕاپۆرتێکیان بۆ حکوومەتەکانیان نارد.. ئەی ئێن کرۆمیی ئەفسەر لەکاتی بەرپەرچدانەوەی جەماوەری شۆڕشگێڕ کوژرا کە لە سانت پترسبۆرگدا هێرشیان دەکردە سەر کونسلگەریی بریتانی، ڕووداوەکەش بەمجۆرە بوو: ئەفسەری ناوبراو دەیویست شۆڕشگێڕان

لـە شـوێنی کۆبوونەوەکـە دووربخاتــەوە، بـۆ ئـەوەی کەسـانی نێـو کۆبوونەوەکە بتـوانن بەڵگەنامـەکانی تایبـەت بـە مەسـەلەکە و چەندان کاروباری دیکە بسووتێنن، بەڵام شۆڕشگێڕان کوشتیان.

دواتریش حکوومەتی ئـەمریکی چەند راپـۆرتێکی بـۆ حکوومـەتی بریتـانی نـارد کـە لەلایـەن ئەفسـەرانی هـەواڵگریی خۆیـەوە بەدەستی گەیشتبوون.. هەروەها بەڕێز ئۆدنـدایکی وەزیـری زەوییـە نزمـەکان لـە پترۆگـراد- کـە دوای مردنـی کۆمانـدۆ کرووممـی، لـە ڕووسـیا پیـاوی بەرژەوەندییەکانی بریتانی بوو - هۆشداری دایە حکوومەتی بریتـانی.. هۆشدارییەکەش وەك بەشێك لە کاغەزێکی سپیی تایبـەت بـە شۆڕشـی بەلشـەفی لـە نیسـانی سـاڵی ١٩١٩دا لەلایـەن کینگـز پرێنتـەر بـڵاو کرایەوە.

پلانەکەی یەعقووب شێفیش سەبارەت بە ڕێگەدان بە ترۆتسکی و دارودەستە چەتەکەی بۆ گەڕانەوە لە نیویۆرك بەرەو سانت پترسبۆرگ، لەو کاتەدا شکستی هێنا کە کەسانی ڕەسمیی حکوومـەتی کەنـەدی لـە هالفاکسـی هـەرێمی وفاسکۆشیادا لەسـەر ڕێگـەی گەڕانـەوەیان بـەرەو ڕووسـیا، دەستبەسـەری کـردن.. لێـرەدا هـەژموون و دەسـتهەڵاتی پـارەدەرانی نێودەوڵـەتی، واتـا ئەوانـەی بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ ناڕەزاییان پێشکێشی حکوومەتە پێوەندیدارەکان کرد کـاراییی خـۆی سەلماند، چونکە ترۆتسکی و گشـت ئەنـدامانی چـەتە شۆڕشـگێڕەکانی ئازادکران، ڕێگەشیان پـێ درا بـە سـەلامەتی لـە کـەرت و ناوچـە بـاش پارێزراوەکانی بریتانیدا بپەڕنەوە.

بەڵگەیەکی دیکەی وابەستەیی و پێوەندیی سیاسییە بریتانییەکان بـە شۆڕشـی سـاڵی ١٩١٧ی ڕووسـیاوە هەیـە و دکتـۆر پترۆفسـکی

وەدەستیهێناون، بەڵگەکە تیشك دەخاتە سەر گەمە و سیناریۆیەکەی سێر بچانانی باڵیۆزی بریتانی.. پترۆفسکی سەلماندوویەتی گەرچی حکوومەتی لوید جۆرج دەیزانی لەپشت پەردەوە چی دەگوزەرێ، بەڵام یارمەتیی ترۆتسکی و سەرکردە شۆڕشگێڕەکانی داوە، بگەنە ڕووسیا.. لە هەمان کاتیشدا سەرکردایەتیی باڵای ئەڵمانیا یارمەتیی پارەدەرانی نێودەوڵەتیی داوە بۆئەوەی لینین و دارودەستە چەتەکەی لە سویسراوە بگەیەننە پترۆگراد.. بۆ ئەم مەبەستەش فارگۆنێکی تایبەت بۆ لینین و شوێنکەوتەکانی تەرخان کراوە بۆ ئەوەی لە سەفەرەکەیاندا بەنێو خاکی ئەڵمانیا بیانگەیەننە جێگەی مەبەست.

بەڕێز پترۆفسکی ڕوونی دەکاتەوە میلیۆکۆف- کەوا لە ساڵی ١٩١٧دا وەك وەزیری کاروباری دەرەوە لە حکوومەتی ڕووسیا دامەزراوە- هەر خۆیشی سەبارەت بە کودەتایەکە چووەتە نێو دانوستانەوە، لە دانوستانەکەدا هەردوو دەوڵەتی شەڕکەری دژ بەیەك (ئەڵمانیا و بریتانیا) تیایدا بەشداربوون.

زانراوە وەك پاداشتێك لەهەنبەر ئەو هاوکارییەی ژەنەڕاڵ ستانی ئەڵمانی پێشکێشی کردبوو، حکوومەتی بریتانی لەسەر داوای میلیۆکۆف ڕازی بوو ئێم. ئێم لیتفینۆف ئازاد بکات، ناوبراو وەك سیخوڕێکی ئەڵمانی لەلایەن ئەفسەرانی سەر بە هەواڵگریی بریتانی دەستگیرکرابوو.. بەڵام ئاشنابوون بە کەسییەتیی لیتفینۆف زۆر گرنگە، ناوبراو ناوی تەواوی فینکلنستان بووە.. کاتێکیش تەڤلی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی بووە، ناوی خۆی گۆڕیوە و بووەتە مایرۆوالاش.. کاتێکش پێوەندییەکەی لەگەڵ پارتی بەلشەفی و لینین پتەو بوو، جارێکی دیکە بەناوی ماکسیم لیتفینۆف دەرکەوتەوە..

ماکسیم هەمان بلیتنفینۆفی سیخوڕی ئەڵمانی بوو، هەر هەمان کەسیش بوو لە کاتی بەخشینی کاغەزی دراویی جۆری پێنجسەد ڕۆبلی کە ستالین بەهۆی دزینی بانکی تیفلیسەوە دەستی کەوتبوو، دەستگیرکرا.

هەر ڕاستەوخۆش دوای ئازادبوونی، لیتفینۆف گەڕایەوە ڕووسیا، یارمەتیی حکوومەتی کاتیی کیرننسکی و دواتریش بزووتنەوەی مەنشەفیکی سۆڤییەتیی دا.. دواتریش لە ساڵی ١٩٣٠-١٩٣٩ پۆستی یارمەتیدەری ستالینی بۆ کاروبارە دەرەکییەکانی وەرگرت. لە ساڵی ١٩٣٥یشدا وەك ئەندامی لیژنەی مەرکەزیی پارتی کۆمۆنیستی دانرا.. توانای لیتنفۆف بۆ تیرۆرکردن و وەرگرتنی پارەوپووڵی دزراو و کارکردن وەك سیخوڕ و سەرۆك چەتەیەکی نێو دەوڵەتی و ڕابەری چالاکییە شۆڕشگێڕییەکانی نێو وڵاتان، بوونە هۆی ئەوەی زۆربەی وڵاتانی جیهان وەك سەرۆکی ئەنجوومەنی ئاسایش لە نەتەوە یەککرتووەکاندا پێشوازیی لێبکەن و پەسندی بکەن!!.. ئەمەیش ڕاستییەك ڕوون دەکاتەوە کە نوورانییەکان بەشێوەیەکی ڕووکەش هەژموونیان بەسەر کەسانی دەستەهەڵاتداری نێو نەتەوە یەککرتووەکاندا هەیە!

بەمشێوەیە بۆمان ڕوون دەبێتەوە حکوومەتی ئیئتیلافی بریتانی کە لە دیسێمبەری ساڵی ١٩١٦دا دەستەهەڵاتی لە ئەسکویتی سەرۆکوەزیران وەرگرت، هیچ شتێکی نەکرد تاکو ڕێگە لە پیلانەکانی هەڵگیرسانی شۆڕشی ڕووسی بگرێ کە لەلایەن پارەدەرانی نێودەوڵەتییەوە نەخشەی بۆ کێشرابوو، گەرچی دەشیزانی سەرکەوتنی ئەو شۆڕشە دەبێتە هۆی کێشانەوەی سوپای ڕووسی لە بەرەکانی

جەنگدا.. بەڵگەش بۆ ئەوەی زایۆنییەکان لە بریتانیا و ئەمریکادا بۆ ڕووخاندنی ئیمپراتۆریای ڕووسی ڕێککەوتوون ئەوەیە لینین لە نۆڤێمبەری ساڵی ١٩١٧دا دەستهەڵاتە دکتاتۆرییەکەی خۆی ڕاگەیاند، لە هەمان کاتیشدا لوید جۆرجیش ڕایگەیاند سیاسەتی حکوومەتی بریتانی ئەوەیە پاڵپشتی لە دامەزراندنی نیشتمانێکی نەتەوەیی جوولەکە لە فەڵەستیندا بکات.. ئەمەیش دەیسەلمێنێ گەرچی ڕووسیا هاوپەیمانی بریتانیا بووە، بەڵام کاتێک پارەدەرانی نێودەوڵەتی ڕووسیایان لە مەیدانی جەنگ هێناوەتە دەرەوە لوید جۆرج هیچ ڕق و کینەیەکی لەهەنبەریاندا لە دڵ نەگرتووە.

سووخۆرەکان گرنگیدانی خۆیان ئاراستەی فەڵەستین کرد، بۆ ئەوەی ببێتە مەڵبەندێکی گونجاوی جوگرافیی جێبەجێکردنی پیلانە گشتییەکەیان کە بریتییە لە کۆنترۆلکردنی جیهان.. جگە لەمانەیش، دەیانزانی بەناوبانگترین جیۆلۆجییە جیهانییەکان، ئاشکرایان کردووە چەند ناوچەیەکی بەرفراوان هەن سامانێکی زۆری کانزاییان تیادایە و دەکەونە ناوچەی دەوروبەری دەریای مردوو.. لەبەرئەوە ئەو کەسانە بڕیاریان دا زایۆنیزمی سیاسی بگرنەبەر، بۆئەوەی دەوڵەتانی جیهان ناچار بکەن ددان بە نیشتمانێکی نەتەوەیی جوولەکە دابنێن لە فەڵەستین، بەشێوەیەک دەوڵەتێکی سەربەخۆیان هەبێت و بتوانن بە پارە و هەژموونی خۆیان کۆنترۆڵی بکەن.. جا ئەگەر پیلانەکەیان بۆ هەڵگیرساندنی جەنگی سێیەمی جیهانی ئامانجە دوورمەوداکانی پێکا، ئەوساکە لەپێناو فراوانترکردنی سنووری هەژموون و قەڵەمڕەوییەکەیان دەوڵەتە سەربەخۆیەکەیان بەکاردێنن، بۆ ئەوەی

گشت گەلێك بگرێتەوە.. کاتێکیش ئەمە دێتەدی، دەتوانن ڕێبەرەکەیان وەك پاشای گەردوون و خواوەندی سەرزەوی دابنێن.

دوای دەرچوونی بەڵێنی بەلفۆریش کە هەریەکە لە بریتانیا و فرەنسا و ولایەتە یەککگرتووەکان پشتگیرییان لێ کرد، چەند فەرمانێك بۆ لۆرد للنبی دەرچوو تورکەکان لە ئاسیای بچووکدا وەدەربنێ و خاکی پیرۆزیش داگیر بکات.. هەروەها نیازەکانی پشت ڕادەستکردنی فەلەستینی بۆ جوولەکە ئاشکرا نەکرد، هەتا عەرەبەکان بەتەواوی یارمەتیی لۆرد للنبیان دا ئامانجەکانی وەدی بهێنێ!

هەستی گشتی لەو کاتیدا ئەوەبوو فەلەستین ببووە پارێزراو (محمیە)یەکی بریتانی.. بەڵام هەر لەگەڵ ئەوەی فەلەستین داگیرکرا، سووخۆرانی جیهانی داوایان لە حکوومەتی بریتانی و هاوپەیمانان کرد لیژنەیەکی زایۆنی لە فەلەستین پێکبهێنێ و نوێنەرە سیاسییەکانیان تیایدا بکرێنە ئەندام، بەو مەرجەی ئەرکی ئەو نێردەیە پێشکێشکردنی ئامۆژگاری بێت بە ژەنەراڵ کلایتۆنی حاکمی سەربازیی فەلەستین، هەروەها وەك هۆکارێکی پێوەندی لەنێوان جوولەکە و سەرکردایەتی سەربازی کار بکەن.. ئەو لیژنەیە ڕێك لە ڕێکەوتی ٨ی ئاداری ساڵی ١٩١٨دا دەستبەرکاربوو، ئەندامەکانیشی ئەمانە بوون:

- کۆلۆنیل ئورمسبای گۆر- کە دواتر بە لۆرد هارلیك دەناسرا- بەڕێوەبەری بانکی میدلاین و بانکی ستانداردی باشووری ئەفریقیا بوو.

- کۆلۆنێل جیمس دی ڕۆچیڵد، کوڕی ئەدمۆن دی ڕۆچیڵد، سەرۆکی لقی فرەنسای خانەوادەی ڕۆچیڵد و دامەزرێنەری ژمارەیەکی زۆری نشینگە جوولەکەکانی فەلەستین بوو.. دواتریش ناوبراو لە ساڵانی نێوان ١٩٢٩ و ١٩٤٥ ببووە ئەندامێکی ئەنجوومەنی گشتیی

بریتانی، پاشان چەرچڵ لە حکومەتە کرێکارییە ئیئتلافییەکەدا کردییە وەزیری کاروباری پارڵەمانی.

– جێدار (ملازم) ئەدویین صامۆئیل کە لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا وەك بەڕێوەبەری چاودێریی حکومەتی بریتانی دامەزرا.. کاتێکیش ئیسرائیل لە ساڵی ١٩٤٨ دامەزرا، کرایە بەڕێوەبەری نێستگەی ئیسرائیل.

– مستەر ئیسرائیل سیف، بەڕێوەبەری کۆمپانیایە زەبەلاحەکانی مارکس و سپێنسەری بریتانی.. هەروەها پێوەندیی توندوۆڵی لەگەڵ سووخۆرانی نێودەوڵەتیدا هەبوو.

– لیۆن سیمۆن، دواتر پلەی سوارچاکی وەدەستهێنا، بووە بەڕێوەبەری بەرپرسی نووسینگە گشتییەکانی پۆستە لە بریتانیا.. گشت ئامێرەکانی تەلەفۆن و سەرجەم جۆرەکانی پێوەندیی بێتەلی کۆنترۆڵ کرد.

– ئەندامەکانی دیکەی لیژنەکە بریتی بوون لە: دکتۆر ئیلدەر، جۆزیف کارین و حاییم وایزمان، هەرهەمووشیان هاوڕێی نزیکی زایۆنییە دەوڵەمەندەکانی نێو ئەمریکا بوون. سێر ستۆرز دەڵێ: پێش ئەوەی کۆنگرەی ئاشتی ببەسترێ و تەنانەت پێش کۆتاییهاتنی جەنگ، ئەو لیژنەیە ناردرایە فەڵەستین بۆئەوەی کەش و زەمینەیەکی لەبار بۆ دامەزراندنی نیشتمانی نەتەوەیی بۆ جوولەکەکان برەخسێنی و هاوکاران و یارمەتیدەرانیان بجوولێنن یارمەتیی مادییان بدەن.

بەشی دەیەم

پەیماننامەی فرسای

پەیماننامـەی فرسـای یـەکێك بـوو لـەو بەڵگەنامـە سـتەمکار و نادادپەروەرانەی نوێنەرانی وڵاتانی بەناو پێشکەوتوو و مەدەنی واژۆیان کرد.. ئەم ستەمە بووە هۆی ئـەوەی گـەلی ئـەڵمانی جـەنگێکی دیکـەی جیهـانی هەڵگیرسێنن و جەنگەکـە ببێتـە نەهامەتییـەك کـەس نـەتوانێ خۆی لێ ببوێرێ.

سەرەتا پێویستە درك بە ڕاستیی ئەو هەلومەرجانە بکەین کە لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨دا چوار دەوری واژۆکردنـی ئاگربەسـتیان تـەنیبوو، چـونکە سـەرکردایەتیی بـاڵای ئـەڵمانی لەبـەر مەترسـیی شکستهێنانی هێزەکەی داوای ئەو ئاگربەسـتەی نـەکرد، بەپێچـەوانەوە هێزەکانی ئەڵمانیا لە گۆڕەپانی جەنگدا دووچاری هیچ جۆرە شکستێك نەببوون.. بەڵام سـەرکردایەتیی بـاڵای ئـەڵمانی داوای ئاگربەسـتەکەی کرد بۆ ئەوەی بتوانێ ڕووبـەڕووی هەڵگیرسـانی شۆڕشـی کۆمۆنیسـتیی وڵاتەکـەی ببێتـەوە.. چـونکە ڕۆزا لۆکسـمبۆرگ و ڕێکخسـتنەکەی کە جووەکان کۆنترۆڵیان کردبوو، پیلانیان دەگێڕا هاوشێوەی شۆڕشەکەی لینین لە ڕووسیا، لە ئەڵمانیاش شۆڕش بکەن.

بـەڵام ئـەو هۆیانـەی وای کـرد سـەرکردایەتیی بـاڵای ئـەڵمانی لـە مەترسیی بەرەی ناوخۆیی دڵنیا بێتەوە بەمشێوەیە بوو:

شانە نوستووە شۆڕشگێڕەکانی ڕۆزا لۆکسمبۆرگ توانیان دزە بکەنە نێو کەشتیگەلی دەریایی ئەڵمانییەوە، لە ساڵی ١٩١٨ چالاکییەکەیان توندتر بوو و چەند پڕوپاگەندەیەکیان بڵاو کردەوە گوایە سەرکردە ئەڵمانییەکان بڕیاریان داوە کەشتییە جەنگییەکان و کەشتیوانەکانیش لە جەنگێکی هاوبەشی دژ بە کەشتیگەلەکانی ئەمریکا و بریتانیادا بکەنە قوربانی، دەنگۆیەکی دیکەشیان بڵاو کردەوە گوایە ئەو کردەیە ئامانجی پەکخستن و ئیفلیجکردنی هێزە هاوپەیمانەکانە، بەشێوەیەك ڕێگە بۆ سەروەرانی ئەڵمانییەکانی جەنگ خۆش بکات بەبێ هیچ بەرهەڵستییەك کەناراوەکانی بریتانیا داگیر بکەن.. ئەو شانە کۆمۆنیستیانە لەپێناو سەرهەڵدانی یاخیبوون، پاڵپشت و هاندەری چەند پڕوپاگەندە و دنەدانێك بوون ، بەردەوامیش دەیانچرپاند هێرشەکە وەکات شکست دێنێت، چونکە زانایانی بریتانی توانیویانە چەکێکی نهێنی و نوێی کیمیایی ئامادە بکەن، چەکەکەش توانا بە هاوپەیمانان دەبەخشێ کەشتییەکانیان بسووتێنن و بە گڕی ئاگر چوار دەوریان بتەنن، ئاگر و گەرمی و کەمبوونەوەی ئۆکسجینیش دەبێتە هۆی کوژرانی گشت بوونەوەرێکی زیندوو.. دواتریش تێکدەرەکان جەختیان لەسەر ئەوە دەکردەوە تاکە هۆکاری دەربازبوون لەو مەترسییە، شۆڕشە لەپێناو کۆتاییهێنان بە جەنگ.. لە ٢ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨دا سەربازانی دەریاوانیی ئەڵمانی یاخی بوون.. لە ٧ی تشرینی دووەمیش یەکەیەکی گەورەی ژێرئاوگەڕ کە بەرەو بەرەی خۆرئاوا دەچوو، ڕایکرد، چونکە پێیان گوترابوو بۆ داگیرکردنی بریتانیا وەك سەری ڕم بەکاردەهێندرێن.

لـەو کاتیـدا، ئاشـووب و پشـێوی ببـووه هـۆی پەککـەوتنی ژمارەیـەکی زۆری مەڵبەنـدەکانی پیشەسـازیی ئـەڵمانی، هـەروەها تێکدەرەکان دەیانویست وره و مۆراڵی گشتی دابەزێنن، بارودۆخەکە وەها تێکچوو کار گەیشتە ئەوەی قەیسەر لە ٩ی تشرینی دووەمدا واز لە عەرشی دەستهەڵات بێنێ.

دوای سازشـەکەی قەیسـەر پـارتی دیموکراسـیی کۆمەڵایـەتی حکوومـەتێکی کۆماریـان پێکهێنـا و لـە ١١ی تشرینی دووەمـی ساڵی ١٩١٨دا ئاگربەسـتەکەی مـۆرکرد.. بـەڵام پشـێوی و ئاشـووب هـەر بەردەوام بوو، ئەمجارە دژی سۆسیالیستەکان توندوتیژییـەکی زیاتری بەخۆیەوە بینـی، ئانـەوەی ئـەو پشێوییەش بەهۆی چەند شانەیەکی کۆمۆنیستیی بوو کە ڕۆزا لۆکسمبۆرگ کارتە گەورە و گرنگەکەی خۆی تیادا بەکارهێنا و مـەرجی لەسـەر حکوومـەتی ئـەڵمانیا دانا لەبەرانبەر کۆتایی هێنان بە ئاشووب و پشێوییەکە سوپا هەڵوەشێنێتەوە.. ئـەم کـارەش لەبـەردەم سـەرکردایەتیی بـاڵای ئـەڵمانیا بـووە لەمپـەر و نـەیانتوانی سـوپایە ڕێکوپێکەکـەیان بـۆ ڕێگـەگرتن لـەو شۆڕشـەدا بەکاربێنن کەوا لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٨ ڕاگەیەندرا.

دوای شکسـتهێنان و ڕووخـانی شۆڕشـە یەهوودییەکـەی ڕۆزا لۆکسمبۆرگ، گـەلی ئـاریی ئـەڵمانی بـەڵێنی دا تۆڵـە لـە گـەلی جوولەکە بکاتەوە، بۆیێ هـەزاران جوولەکـەیان کوشـت، هـەروەها شـەوانە ژن و پیاو و گەورە و بچووك دەسـتگیر دەکران و دەدرانـە بـەر دەسـتدرێژی گووللـە.. ڕۆزا و کـارل لیبکنیشـتی یارمەتیدەریشـی دەسـتگیرکران و ئەفسـەرێکی ئـەڵمانی وەك بلێـی ئـاو بخواتـەوە مێشـکیانی بـە گوللە پرژاند.

جا بۆ ئەوەی ئاستی ڕقوکینەکە بەرزتر بکەنەوە و ئاگری دوژمنایەتیی دژ بە جوولەکە هەلگیرسێنن، ئەو کەسانە بە ئەنقەست بەرپرسیاریەتیی شکستە سەربازییەکەیان دەخستە ئەستۆی جوولەکەکان، هەروەها پڕوپاگەندەشیان کرد و دەیانگوت جوولەکە بەرپرسی بەندەکانی پەیماننامەی ستەمکارانەی فرسان.. لە لایەکی دیکەوە بە کێشانی وێنەی بریتانیاو فرەنسا و ویلایەتە یەکگرتووەکان وەك دەوڵەتانی خۆپەرستی سەرمایەداریی ژێر کاریگەریی پارەدەرانی جیهانی، پڕوپاگەندەی تایبەت بە ئاراستە و خەتی نیشتمانیی سۆسیالیستی لە ئەڵمانیا دوو هێندە کرایەوە، بەمشێوەیە ڕێگەیان بۆ پەیدابوونی هێتلەر خۆشکرد.

(لینین)یش ڕاستەوخۆ دوای واژۆکردنی پەیماننامەکە ڕایگەیاند ئەرکی یەکەمیان بریتییە لە هێنانەکایەی جیهانێکی کۆمۆنیستی کە کۆنترۆڵی گشت وڵاتانی جیهان دەکات و سنوورەکەی دەکەوێتە نێوان هەردوو هێڵی پانی ٣٥ و ٣٦ی نیوەگۆی باکوری گۆی زەوی.. هەروەها ڕاشیگەیاند لە چوارچێوەی ئەو سنوورەدا هەوڵی شۆڕشگێڕانە دەخاتەگەڕ و گرنگترین وڵاتیش ئیسپانیا و ئیتاڵیا و یۆنان و هەندێك ناوچەی ئاسیای بچووك دەبن، فەڵەستین و هەندێك ناوچەی جۆراوجۆری چین و ئەو ناوچانەش دەگرێتەوە کە سنوورەکانی کەنەدا و ویلایەتە یەکگرتووەکان لەخۆ دەگرێ.

ئەم پلانەی لینین لە نێوەندە سەربازییەکاندا بە پلانی گایە باکوورییەکان ناودەبرێ، چونکە ئەو گیاندارە باکوورییانە بە دەستانیان بەشێوەیەکی بازنەیی و ئاراستەکردنی قۆچە تیژەکانیان بەرەو ورچ و گورگە هێرشبەرەکانەوە، توانیویانە ژیانی خۆیان بپارێزن

و لــە ژیانــدا بمێننــەوە.. دواتــر لیـنین هۆیــەکانی وازهێنــان لــە ڕۆزا لۆکسمبۆرگ دەهێنێتەوە، چوونکە توانیویـەتی هێزە سۆڤییەتییەکان ڕێکبخاتــەوە بــۆ ئــەوەی لــە ســاڵانی ١٩١٩ و ١٩٢١ دژی هێرشــە دوژمنکارییەکانی وڵاتانی سەرمایەداری بوەستنەوە. لینین لە کۆنگرەی سێیەمی نێونەتـەوەیی ساڵی ١٩١٢ بـۆی ڕوونبوویـەوە ئیسـپانیا بـۆ دامەزرانـدن و هێنانەکایـەی دەسـتەهەڵاتێکی کرێکـاری دەبێتـە وڵاتـی دووەم، هــەروەها ســەرکۆنەی ڕۆزا لۆکسمبۆرگیشــی کــردووە چـونکە ئاگری ڕق و دوژمنایەتی دژ بەسامییەتی لە ئـەڵمانیا هەڵگیرساندووە.. ئەوساکە کۆنگرەکە کارل ڕادیکسی نارد بۆ ئەوەی لە ئەڵمانیا هەڵمەتـە کۆمۆنیسـتییەکە هەڵسـووڕێنێ، چـەند ڕێنماییەکیشـی بـۆ دەرچـوو بۆئەوەی دەست بە ڕێکخسـتن و مەشقکردن بـە پـارتی نـاوبراو بکـات، بەڵام ئاگادار کرایەوە تا ئەو کاتەی فەرمانی لە کۆمنتێرن (یەکییـەتیی جیهـانی پارتــە کۆمۆنیسـتیەکان)ەوە بــۆ دێــت، هــیچ هــەنگاوێکی شۆڕشگێڕی هەڵنەهێنێت.

پـارەدەرانی نێودەوڵـەتی کـۆنگرەی ئاشـتییان کـۆنترۆڵکرد و بـە پەیماننامــەی فرسـای کۆتـایی هــات.. بەڵگــەی ئەمــەیش زۆر ڕوون و ئاشکرایە، چونکە سەرۆکی شاندی ئەمریکی هــەر خـودی واربـۆرگ بـوو کە بەتەواوی لە بەشـی پێشـوودا تیشـکمان خسـتە سـەری، نـاوبراو لـە ئـەمریکا نوێنــەری ســەرەکیی کۆمەڵــە سـووخۆرەکانی جیهـانی بـوو.. هەروەها ماکس واربۆرگی خوشکیشی سەرۆکی شاندی ئەڵمانی بوو.

کۆنــت دی ســانت ئــولایر دەڵــێ: ئەوانــەی لــە دەرەوەی بەڵگەنامەکانــەوە بــەدوای ڕاستییەکاندا دەگــەڕێن، دەزانــن ســەرۆك نیلسۆن لەو کاتەدا وەك سەرۆکی کۆمار هەڵبژێردرا کە بانکە مەزنەکەی

نیویۆرك پارەی پێشكێش كرد، خودی (كۆهن-لۆب) لەژێر فەرمان و ڕێنماییەكانی ئەو بانكە هەڵدەستا و دادەنیشت.

دكتۆر دیلۆنیش ڕوونی دەكاتەوە جووەكان بوون كۆنگرەی ئاشتییان بەو ئاقارەدا برد و فرسای پاریسیشیان هەڵبژارد بۆ ئەوەی بەرنامەكەیان بە وردی بهێننە دی، هەر وەهاش دەرچوو.

سەبارەت بە ڕەشنووسی ڕاسپێرییەكەی (انتداب) بریتانیاش بۆسەر فەلەستین، لەلایەن پرۆفیسۆر فیلكس فرانكفۆرتەری جوولەكەی بەناوبانگی ئەمریكییەوە پلانی بۆ دارێژرا، ناوبراو دواتر و لە سەردەمی دەستەهەڵاتی ڕۆزفلتدا بووە ڕاوێژكاری یەكەمی كۆشكی سپی.. لەمەیشدا هەر یەكە لە سێر هێربرت صامۆئیل و دكتۆر فیویل و مستەر ساشار و مستەر لاندمان و مستەر بن كۆهن و مستەر لۆسیان وۆلف یارمەتییان دا و كاریگەرییەكی زۆری بەسەر مستەر داڤید لوید جۆرجەوە هەبووە و دەڵێن گشت نهێنییە دەرەكییەكانی بریتانیای زانیوە.

كاتێكیش گفتوگۆیە سەرەتاییەكانی كۆنگرەكە دەستیپێكرد، ڕاوێژكاری تایبەتی بەڕێز كلیمانسۆ -سەرۆكوەزیرانی فرەنسا- مسیۆ ماندیل بوو.. ڕاستییەكەی ئەمەیش تەنیا ناوێكی خوازراوی ئەندامێكی بنەماڵەی ڕۆچیڵد بوو.. هەروەها مستەر هێنری مۆرگنزاویش هەبوو، ناوبراو ئەندامێكی شاندە ئەمریكییەكە بوو و باوكی ئەو پیاوە بوو دواتر بووە سكرتێری دارایی سەرۆك ڕۆزفلت.. هەروەها مستەر ئۆسكارلا ستراوسیش لەو گفتوگۆیانەدا ئامادە بوو، ئەو پیاوە بەوە ناسرابوو زۆر لایەنگری و غەمخۆری پیلانەكەی پارەدەرەكان بوو و لە دامەزراندنی كۆمەڵەی گەلانیشدا ڕۆڵێكی باڵای هەبوو.

هەر سەبارەت بەو پەیماننامەیە، بەڕێز لووسیان وۆلف لە لاپەڕە ٤٠٨ی لێکۆڵینەوەیەک سەبارەت بە مێژووی جوولەکە نووسیویەتی: کۆمەڵەیەکی بچووکی بەرجەستە و ناوداری جوولەکە هەبوون واژۆیان لەسەر پەیماننامەی ئاشتیدا کردبوو، ئەوەی لەجیاتی فەرەنسا واژۆی لەسەر پەیماننامەکە کرد، لویز کلوتز بوو کە دواتر لە مەسەلەیەکی دارایی گلا و لەبەرچاوان نەما. هەروەها لەجیات ئیتاڵیاش بارۆن سۆمینۆ و لەبری هندیش بەڕێز ئەدوین مۆنتاگ واژۆیان کرد.

ئەمەی خوارەوە دەقی وتەی چەند گەورە بیرمەندێکی خۆرئاوایە و ڕاگەیەندراوێکە و پێویستی بە هیچ لێکدانەوەیەک نییە:

هارۆلد نیکلسۆنی مێژوونووس و دیبلۆماسی بەناوبانگی ئینگلیزی لە پەڕتووکە قەبارە گەورەکەیدا بەناوی دروستکردنی ئاشتیی ١٩١٩-١٩٤٤ لە لاپەڕە ٢٤٤ دا نووسیویەتی: لووسیان وۆلف ڕووبەڕوو داوای لێکردووە ڕا و بۆچوونەکانی وەربگرێ کە پێی وایە دەبێ جوولەکەکان بەشێوەیەکی جیهانی بپارێزرێن، لە هەمان کاتیشدا لە گشت دەوڵەتێکدا گشت مافێکی هاووڵاتیبوونیان هەبێت.

هەروەها جۆرج باتووی نووسەری فەرەنسی لە لەلاپەڕە ٣٨ی پەڕتووکەکەی خۆیدا بەناوی (گرفتی جوولەکە) نووسیویەتی: بەرپرسیاریەتییەکە دەکەوێتە ئەستۆی ئەو جوولەکانەی چوار دەوری لوید جۆرج و ویڵسۆن و کلیمانسۆیان گرتووە.

ئێستەیش بەرەو هەنگاریا دەچین و لە کۆتاییی جەنگی یەکەمی جیهانی دەدوێن و دەبینین بیلاکۆن لە بەهاری ساڵی ١٩١٩دا بەزۆر دەستهەڵاتی گرتووەتە دەست، دواتریش هەوڵی داوە بیروبۆچوونەکانی لووسیان وولف پێڕەو بکات.. بەڵام دەستهەڵاتە دکتاتۆرییەکەی سێ

مانگ زیاتری نەخایاند، دەیان هەزار مەسیحیی کوشت و دەستیان بەسەر موڵك و ماڵیاندا گرت.. ئەو قەسابخانە و مەرگەساتە ڕووبەڕووی کرێکار و سەرباز و بازرگان و خاوەنزەوییەکانیش کرایەوە.. جیاوازیش لەنێوان ژن و پیاو و پیاوی ئایینی و پیاوی ئاسایی نەکرا.. لەمبارەیەوە گۆڤاری نیوئەنتەرناسیونالّ لە ساڵی ١٩١٩ دا لە پەڕتووکە ساڵانەییەکەی خۆیدا دا نووسیویەتی: زۆرینەی حکوومەتەکەی بیلاکۆن ئەو جووانە بوون پێگە و پۆستی ئیدارییان وەرگرتبوو.. کۆمۆنیستەکان لەگەڵ ئەو سۆسیالیستانە ڕێککەوتن کە زیاتر بە پارتی کرێکاران و کۆمەڵەی یەکیەتییەکانی کرێکاران دەچوون. لەگەڵ ئەمەیشدا بیلاکۆن یارمەتیدەرەکانی خۆی لە ڕیزی ئەو کەسانەدا هەڵنەبژارد، بەلکو لەنێو جووەکاندا هەڵی بژاردن، بەمەیش دەستهەلاتێکی بیرۆکراسییانەی یەهوودی پێکهێنا.

مێژوو بۆمانی دەگێڕێتەوە بیلاکۆن دوای سێ مانگ لە تێکدەری و وێرانکاری و دەستدرێژی و کوشتنی بەکۆمەڵ، لە دەستهەلات لادرا.. بەلام لەجیات سزادان، ڕەوانەی نەخۆشخانەی ئەقڵی کرا.. دواتریش لەلایەن ئەو کۆمەڵە بەهێزەوە ئازادکرا کەوا لەپێناو بەرژەوەندیی ئەودا کاری دەکرد.. دواتر بیلاکۆن گەڕایەوە ڕووسیا، بۆئەوەی ببێتە سەرۆکی ڕێکخراوی تیرۆرستیی چیکیا، ئەو ڕێکخراوەش لەهەنبەر ئۆکرانییەکاندا ترس و تۆقاندنی نواند بۆ ئەوەی ملکەچی دەستهەلاتەکەی ستالینیان بکات و لە بەرانبەر فەرمانی دەستپێکردنی بەرنامەیەکی بەکۆمەڵی کشتوکاڵیی ناوبراودا نەرمی بنوێنن و لاملی نەکەن. لە ئەنجامی ئەو ترس و تۆقاندنەدا پێنج ملیۆن کرێکار لە برسان مردن، چونکە یاسایە کشتوکاڵییەکەیان جێبەجێ نەکرد،

هـەروەها زیـاتر لـە پێـنج ملیـۆن کرێکـار ناچـارکران لـە سـیبیریا سوغرەکێشی بکەن.. کـاتێکیش سـتالین لـە سـاڵی ١٩٣٦دا ویسـتی لـە ئیسپانیا دکتاتۆریەتی کۆمۆنیستی بهێنێتەدی ، بیلاکۆنی هەڵبژارد بۆ ئەوەی (دەستهەڵاتی ترس و تۆقاندن) لەو وڵاتەدا هەڵسوورێنێ.

با بگەڕێینـەوە کۆنگرەی فرسـای ، بۆ ئـەوەی چـەند دیمـەنێکی دیکەی هەژموون و دەستهەڵاتی پارەدەرانی نێودەوڵەتی ببینین کە لە ڕووداوێکـی بـەنێوبانگی نێـو گفتوگۆیـە سـەرەتاییەکانی کۆنگرەکـە بەجوانی دەبینـدرێ.. بەڕووکـەش ئـەو گفتوگۆیانـە بـەرەو سیاسـەتێك دەچوو بە دڵی پارەدەرەکان نەبوو، چوونکە لەلایەن یەعقووب شیفەوە و لە نیویۆرکەوە برووسکەیەکی دوو هەزار وشەیی بۆ سـەرۆك ویلسـۆن نـاردرا کـە ئـەو کـات لـەنێو کۆنگرەکـەی پاریسـدا بـوو، نێـوەڕۆکی برووسکەکە چەند ڕێنماییەك بوون و بۆ سـەرۆك نووسـرابوون و تاییـەت بوون بە ڕەفتارەکانی هەنبەر پرسی فەڵەستین و چارەنووسی ڕاسپێری (أنتداب) و قەرەبووکردنەوەی ئەڵمانی و پرسی سلیسیا و ناوچەی سار و (داڵان و تەنگەبەرەی) دانزینگ.. برووسکەکە ڕێکـەوتی ٢٨ی ئایاری سـاڵی ١٩١٩ی لەسـەر بـوو و شـێف بـەناوی یەکییـەتیی نەتـەوە ئازادکراوەکانەوە ناردبووی.

سەرۆك ویلسـۆن دوای وەرگرتنـی برووسـکەکە کتـوپڕ هەڵویسـتی خۆی گۆڕی و دانوستانەکان بە ئاقـارێکی دیکـەدا چـوون.. لەمبارەیـەوە کۆنت دی سانت ئولایر گوتوویـەتی: ئـەو دەقانـەی لـەنێو پەیماننامـەی فرسـای بـوون و تاییـەت بـوون بـە پێـنج پرسـی سـەرەکی، لەلایـەن یەعقووب شێف و هاوکار و هاوئاوازەکانی دانران.

دوای ئەوەی دەوڵەتانی هاوپەیمان دنە دران بۆ ئەوەی فەڵەستین بکرێتە پارێزراوێکی بریتانی، پارەدەرانی جیهانی بە بەکرێگیراوەکانیان ڕاگەیاند بەندەکانی پەیماننامەکە زۆر توند و تیژ دەبێت، بەشێوەیەك گەلی ئەڵمانی ناتوانێ بۆ ماوەیەکی زۆر بەرگەی بگرێ، ئەمەیش بەشێك بوو لەو پلانەی ئامانجی زیاترکردنی ڕقوکینەی ئەڵمانەکان بوو دژ بە گەلی ئینگلیز و فەرەنسی و ئەمریکی و جولەکەکان، بۆئەوەی سەرلەنوێ بۆ جەنگی وەرگرتنەوەی مافەکانیان ئامادەبن.

هەر ڕاستەوخۆش دوای واژۆکردنی پەیماننامەی فرسای، جەنگە ساختەکەی سەرمایەداری دژ بە بەلشەفیکەکان هەلگیرسا.. ئەو جەنگە ڕێگەی بۆ لینین هەموارکرد دەستبەرداری یارمەتیدانی شۆڕی کۆمۆنیستیی ئەڵمانیا بێت و بۆ پاراستنی ئەو دەستکەوتانەی لە ڕووسیا وەدەستی هێنابوون، داوای خۆڕاگری و یەککرتوویی بکات.. لە لایەکی دیکەشەوە ئەو جەنگە هەرگیز مەترسی بۆ سەر دکتاتۆرییەتەکەی لینین دروست نەدەکرد. کاتێکیش لە ساڵی ١٩٢١دا کۆتایی هات، دەرئەنجامەکەی ناوبانگێکی گەورە و فراوانی بەلشەفیکەکان بوو، لە بەرانبەریشدا دەوڵەتی سەرمایەداری زیانێکی گەورەی بەرکەوت.. ئەم دەرئەنجامە ڕێگەی بۆ بەکرێگیراوانی پارەدەرە نێودەوڵەتییەکان خۆشکرد لەژێر پەردەی ئاشتییەکی بەردەوامی جیهانیدا دەوڵەتە کۆمۆنیستییەکان وەك ئەندام بخەنە نێو کۆمەڵەی گەلانەوە.

بریتانیا یەکەمین دەوڵەت بوو حەز و ویستی پارەدەرە نێودەوڵەتییەکانی وەدەیهێنا و ددانی بە دەوڵەتە کۆمۆنیستییەکان دانا.. دواتریش فەرەنسا لە ساڵی ١٩٢٤ و پاشانیش ویلایەتە

یەکگرتووەکان ددانیان پێدانا، ڕۆزفلت لە ساڵی ١٩٢٣دا ددانی بە دەوڵەتە کۆمۆنیستییەکان دانا. بەمشێوەیە کۆمەڵەی گەلانیش ددانی بە دەوڵەتە کۆمۆنیستییەکاندا نا.. لەو ڕۆژییەوە کۆمەڵەی گەلان بووە گەمەی دەستی ستالین، بەکرێگیراوانیشی توانییان سیاسەتەکانی دابڕێژنەوە و کۆنترۆڵی چالاکییەکانی بکەن.. هەرکە دەوڵەتانی کۆمۆنیستیش چوونە نێو کۆمەڵەی گەلانەوە، ئەندامانی ئەنجوومەنی مەزنی ماسۆنی ڕۆڵیان تیادا وەرگرت.

لێرەدا ئاماژە بە (یکهام ستیدە)ی نووسەری ڕۆژنامەی تایمزی ئینگلیزی دەکەین، ناوبراو لە گشت کەسێکی دیکە زیاتر ئاگاداری کاروبارە جیهانییەکان بوو و لە چەندان بۆنەدا تیشکی خستووەتە سەر ئەو ڕاستییەی پیاوانی بواری بانکی و پارەدەرانی نێودەوڵەتی دەست لە کاروبارە نێودەوڵەتییەکان وەردەدەن.. هەروەها لە دوای واژۆکردنی پەیماننامەی فرسای ئەم دەستەواژە دیاریکراوەی نووسیوە: من سوورم لەسەر ئەوەی بزوێنەرانی یەکەم یەعقووب شێف و واربۆرگ و چەندان خاوەن بانکی دیکەی نێودەوڵەتی بوون، ئەمانە زۆر حەزیان لێبوو یارمەتیی بەلشەفیکە جووەکان وەدەستبێنن، بۆ ئەوەی بواری کاری جووە ئەڵمانییەکان لە ڕووسیا دەستەبەر بکەن.

هەروەها ئەو نووسینەی لیۆماکس بە نموونە دەهێنینەوە کە لە ژمارەی ئابی ساڵی ١٩١٩ ی ڕۆژنامەی ناشیونالٚ ڕیفیۆدا بڵاوی کردبووە و تیایدا نووسیبووی: ئەو دەستەهەلاتەی حوکمڕانیی داونــنگ ستریت (واتا بریتانیا) دەکات هەر جۆرێك بێت، پارێزکار بێت یان توندڕۆ، پاڵپشتیی لە ئینتلافەکە بکات یان پشتگیری بەلشەفیکەکان بێت، ئەوا لە گشت هەلومەرجێکدا دەکەوێتە دەست جوولەکە

جیهانییەکانەوە.. لێرەوە نهێنیی ئەو دەستە شاراوانە ڕوون دەبێتەوە کە هیچ لێکدانەوەیەکی هۆشیارانە لەهەنبەریاندا وەدەرنەکەوتن.

کاتێک وینستۆن چەرچڵ لە مارسی ساڵی ١٩٢١دا سەردانی فەلەستینی کرد، داوای بینینی شاندی سەرکردە مۆسڵمانەکانی کرد.. کاتێکیش چاوی پێیان کەوت، ترسی خۆیان لە ئامانجەکەی زایۆنیزمی سیاسی پیشان دا کە بریتییە لە دەستبەسەرداگرتنی فەلەستین و زەوتکردنی زەوییەکانی لە بەرژەوەندیی جووەکان، بۆیان ڕوون کردەوە عەرەبەکان ماوەی زیاتر لە هەزار ساڵ لەسەری دەژین ((ئەمە ڕێك بەوە دەچێت بگوترێ مسرییەکان ماوەی هەزار ساڵە لە میسردا دەژین، ئەمە خاکی فەلەستینییەکانە لەدێرزەمانەوە لەسەریدا دەژین و وەك هەر وڵاتێکی دیکەی ئێمە، بە هاتنی عەرەب چوونەتە نێو ئیسلام و بە زمانی عەرەبی ئاخاوتوون)) و داوایان لێی کرد هەژموون و دەستهەڵاتی خۆی بۆ نەهێشتنی ئەو ستەمە بخاتە گەڕ.. دەگێڕنەوە چەرچڵ پێی گوتوون: " ئێوە داوا دەکەن دەستبەرداری پەیماننامەی بەلفۆر بم و کۆچی یەهوودییەکان ڕابگرم.. ئەمەیش لە هێز و دەستهەڵاتی مندا نییە، هەر پێشم خۆش نییە.. ئێمە پێمان وایە لەپێناو بەرژەوەندیی جیهان و جوولەکە و ئیمپراتۆریای بریتانی و خودی عەرەبەکانیشدا، نیازی بەجێهێنانی ئەو بەڵێنەمان هەیە".

کاتێك چەرچڵ بەمشێوەیە وەڵامی داونەتەوە، بێگومان بیری لە هەڕەشەکەی حاییم وازیمان کردووەتەوە کە لە ساڵی ١٩٢٠دا بەشێوەیەکی ڕەسمی بڵاوی کردووەتەوە و تیایدا گوتوویەتی: پێتان خۆش بێت یان نا، ئێمە لێرە لە فەلەستین سەقامگیر و نیشتەجێ دەبین.. تاکە شتێك لە دەستتان بێت خێراکردن یان هێواشکردنەوەی

کۆچەکەمانە، بەڵام هەر چۆنێك بێت بۆ خۆتان باشترە یارمەتیمان بدەن و نەبنە هۆی ئەوەی توانا بنیادنەرەکانمان ببنە توانای وێرانکاری و جیهان تێکوپێك بدەین.

دەبێ لەو هەڕەشەیەی وایزمان بفکرین و لە هەمان کاتیشدا درك بەو ڕاگەیەندراوە بکەین کە لەلایەن یەکێك لە پارەدەرانی نێودەوڵەتییەوە لە کۆبوونەوەیەکی زایۆنییەکاندا دەرچوو کەوا لە ساڵی ١٩١٩دا لە بۆدابێست بەڕێوەچووبوو..کۆنت ئولایر قسەکانی ناوبراو هێنایەوە کاتێك سەبارەت بە ئەگەرەکانی دروستبوونی حکومەتێکی جیهانی دەئاخاوت و دەیگوت: لەپێناو وەدیهێنانی جیهانێکی نوێ (کە ئەو کەسانە چاوەڕێی وەدیهاتنی دەکەن)، ڕێکخراوەکەمان بەڵگەی کارایی و چالاکییەکەی لە هەردوو کردەی شۆڕش و بنیادناندا پێشکێش کردووە و بریتییە لە دروستکردنی کۆمەڵەی گەلان کە ڕاستییەکەی کار و چالاکییەکی ئێمە بوو.. بزووتنەوەی بەلشەفیکی پاڵنەری یەکەمی پێکدەهێنێت، کۆمەڵەی گەلانیش چەرخی ئەو ئامێرەیە کە لە یەك کاتدا هێزی بزوێنەر و ئاراستەکاریشی هەیە.. باشە ئەدی لە کۆتاییدا چی ڕوو دەدات؟ وەڵامی ئەم پرسیارە پێشوەخت لە ئەرك و کردەکەی ئێمەدا دەستنیشان کراوە.. ئەویش دامەزراندنی یەك حکومەتی جیهانییە.

دوای هەشت ساڵ لە تەواوکردنی ئەم بەشەدا شتێکی گرنگم وەگیرکەوت، ئەویش لە ڕێگەی هەواڵگریی نهێنیی کەنەدییەوە بوو، ئەم هەواڵگرییە ڕاپۆرتی کۆنگرەیەکی نائاسایی لیژنەی لەناکاوی حاخامەکانی ئەورووپای گواستووەتەوە کەوا لە ١٢ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٢ لە بۆدابێست بەڕێوەچووە.

راپۆرتەکە بریتییە لە دەقی گوتاری نێو کۆنگرەکە و لەلایەن حاخام ئیمانوێل رابینۆڤیچەوە خوێندراوەتەوە:

سڵاوتان لێبێ ئەی رۆڵەکانم، بانگی ئەم کۆبوونەوەیە تایبەتەم کردوون، بۆ ئەوەی بە هێڵە سەرەکییەکانی رێبازە نوێیەکەمان ئاشناتان بکەم، ئەویش رێباز و بەرنامەیەکی تایبەتە بە جەنگی داهاتوو. وەك دەزانن، پلانە بنەڕەتییەکەمان پێویستی بەوە بوو ماوەی بیست ساڵ دوای بخەین، بۆ ئەوەی بتوانین لەو ماوەیەدا ئەو دەستکەوتانە پتەو بکەین کە بەهۆی جەنگی دووەمی جیهانییەوە وەدەستمان هێناون، بەڵام چەند رێکار و رێنماییەکی نوێ دەرچوون و بۆ ئێمە ناردراون و داوا دەکەن پێنج ساڵی ئەم مۆڵەتە بیست ساڵییە کەم بکرێتەوە..

دەبێ پێتان رابگەیەنم ئەو ئامانجەی ماوەی سێ هەزار ساڵە و تا ئێستە کاری لەسەر دەکەین، ئێستە کەوتووەتە دەستمان، بۆیێ لەسەرمان پێویستە لە کۆتاییدا بەروبوومەکەی بڕنینەوە و هەوڵەکانمان چڕتر بکەینەوە و ئەوپەڕی بلیمەتی و شارەزایی بۆ کۆ بکەینەوە. ئێستە دەتوانم دڵنیاتان بکەمەوە چەند ساڵێکی کەمی ماوە گەلەکەمان پێگەی یەکەمینی خۆی لە جیهاندا وەرگرێتەوە، ئەمەیش مافێکی سرووشتی خۆیەتی و ماوەی چەندان ئەوەی دووروودرێژە لێی زەوت کراوە، بەمەیش کاروبار و پرسەکان دەچنە سەر رەوتی سرووشتیی خۆیان و جوولەکە دووبارە دەبێتەوە سەرۆك و سەروەر. (چەپڵە رێزانێکی بە گوڕ).

ئێستە سەبارەت بە رێنماییەکانی تایبەت بە جەنگی داهاتوو بیرۆکەیەکتان پێدەبەخشم: ئێوە ئەو بەرنامە و رێبازە سەرکەوتووەتان

لەبیرە کە ساڵی ١٩٣٠ پێڕەومان کرد و بە تەواوی سەرکەوتنی وەدەستهێنا، هەڵمەتی سەرانسەریی پڕوپاگەندە توانی ڕقوکینە لە ئەڵمانیا دژ بە خۆرئاوا و دژی سامییەکان بوروژێنێ، دواتریش وروژاندنی ڕقوکینە لە خۆرئاوا دژ بە گەلی ئەڵمانی بەهۆی دوژمنایەتیی ئەڵمانی لە هەنبەر سامییەکانەوە سەرکەوتنی وەدەستهێنا.

ئەمە هێڵی سەرەکیی بەرنامە و ڕێبازی هەنووکەییمانە و ئێستە جێبەجێی دەکەین، ئێمە لە خۆرهەلاتدا هەڵمەتێك دژ بە خۆرئاوا و لە خۆرئاواش دژ بە خۆرهەلات بەڕێوە دەبەین، دژایەتیی ئەو گەل و نەتەوانەش دەکەین کە بەبێلایەنی دەوەستن و ناچاریان دەکەین خۆیان بەلای بلۆك و سەربازگەیەکدا بدەن، ڕێگەش نادەین هیچ کەسێك ڕووبەڕوومان بوەستێتەوە بەتایبەت ئەگەر ویستی ئاستی توندیی ئەم ململانێیە دابەزێنێتە خوارەوە و هێوری بکاتەوە.

بێگومان دوا ئامانجیشمان لەم پلانەدا جەنگی سێیەمی جیهانییە کە شوێنەوار و وێرانکارییەکانی لە گشت جەنگەکانی پێشوو زۆرترە، هەوڵیش دەخەینە گەڕ ئیسرائیل لەم جەنگەدا بێلایەن بمێنێتەوە بۆ ئەوەی لە شوێنەوار و کاریگەرییەکانی بە دوور بێت، هەروەها بۆ ئەوەی ببێتە بارەگەیەکی لیژنەکانی نێوبژیوانی و ڕاوێژکاری و چاودێری و ... هتد کە ئەوکات ئەرکی سەرپەرشتیکردنی پرسی گەلانی دەخرێتە سەرشان، ئەم جەنگە لە ململانێی مێژوویی دژ بە جوییم دوا جەنگەمان دەبێت، ئەوسا شوناسی ڕاستینی خۆمان ئاشکرا دەکەین و ڕووی شاراوەی خۆمان بۆ جیهان وەدەردەخەین.

لە دوای جەنگی سێیەمی جیهانی هیچ ئایینێك نامێنێ، هەروەها پیاوانی ئایینیش لە گۆڕێدا نامێنن، چونکە بوونی ئایینەکان و پیاوانی

ئایینی بۆسەر ئێمە مەترسین و دەتوانن سەروەربوونی داهاتوومان بەسەر جیهاندا لەنێو ببەن، چونکە ئەو هێزە ڕووحییەی ئایین لە دەروونی باوەڕداراندا زیندووی دەکاتەوە، دواتر بوێریی ئەوەشیان لە دەرووندا دەژیێنێتەوە دژمان بوەستنەوە، ئێمە ڕێوڕەسم و نەریتە ڕووکەشەکانی ئایینی جوولەکە دەپارێزین، ئەمەیش تەنیا بۆ یەك مەبەست، ئەویش پاراستنی ئەو بەستەرەی تاکەکانی گەلەکەمان بەیەکەوە دەبەستێتەوە و لێناگەڕێین هیچ بیانییەك بەهۆی ژن و ژنخوازی و هتد بێتە نێو ئایینەکەمانەوە.

لەوانەشە لەپێناو دوا ئامانجماندا هەمان کردەی بە ئازار دووبارە بکەینەوە کە لە ڕۆژگاری هیتلەردا کردمان، واتا ئێمە خۆمان دژ بە چەند کۆمەڵە و تاکەکانی گەلەکەمان چەند ڕووداوێکی چەوساندنەوە ڕێکدەخەین، بە واتایەکی دیکە چەند ڕۆڵەیەکی گەلەکەمان لە چەند ڕووداوێکدا دەکەینە قوربانی، خودی ئەو ڕووداوانەش خۆمان دەیانورووژێنین و لە پشت پەردەوە ئاراستەیان دەکەین، بۆ ئەوەی لەلایەك بۆ ڕاکێشانی سەرنج و پاڵپشتیی گەلانی ئەورووپا و ئەمریکا و تەواوی جیهان پاساوی پێویستمان بکەوێتە دەست، لەلایەکی دیکەشەوە هەروەها بۆ پاساوهێنانەوەیە لەهەنبەر ئەو دادگەییانەی دوای جەنگ بەڕێوەیان دەبەین،دادگەییەکەش بۆ لە سێدارەدانی ئەو سەرکردە و ڕێبەرە سەربازییانەیە کە دژ بەیەك دەجەنگن، هەروەك چۆن لە دادگەییەکانی نورمبرگ کردمان.

لەوانەیە قوربانیدان بە چەند هەزار کەسێك لە ڕۆڵەکانی گەلەکەمان زۆر گەورە و تراژیدی بێت، بەتایبەت کاتێك ئێمە خۆمان کار بۆ لەنێوبردنیان بکەین بۆ ئەوەی تۆمەتەکە بخەینە پاڵ خەڵکی

دیکەوە، لەوانەیە قوربانییەکە زۆر گەورە بێت، بەڵام نابێ لەپێناو دوا ئامانجەکەمان: (سەرکردایەتیکردن و سەروەربوون بەسەر جیهاندا) سڵ لە هیچ قوربانییەکی گەورە و بچووك بکەینەوە.

جا بۆ ئەوەی دڵنیابینەوە لەوەی دەتوانین جیهان کۆنترۆڵ بکەین، کەمێك بنوارنە داهێنانەکانی پیاوی سپی، چۆن بەدژی ئەو کردوومانەتە چەکێکی کوشندە.. ڕادیۆ و چاپخانە و ئێمە بووینەتە گوزارشتکار و دەربڕی حەزەکانی خۆمان، هەروەها کارخانەی پیشەسازییە قورسەکانیش چەك بۆ ئاسیا و ئەفریقیا دەنێرن بۆ ئەوەی گەلانی ئەو ناوچانە دژ بە پیاوی سپیی دروستکەری ئەو چەکانە بوەستنەوە... بشزانن ئێمە بەرنامەی خاڵی چوارەممان لە واشنتۆندا پێشخستووە، بۆ ئەوەی پێشخستنی پیشەسازییانەی ناوچە جۆراوجۆرەکان جیهانیش بگرێتەوە، بەشێوەیەك پیاوی سپی بکەوێتە بەر ڕەحمەتی کۆمەڵە زۆر و زەوەندەکانی گەلە ڕەشپێستەکان، کە دوای ئەوەی جەنگی ناوەکی کشتوکاڵ و پیشەسازییەکەی وێران دەکات لە ڕووی تەکنۆلۆژییەوە بەسەریدا زاڵ دەبێت.

بەم ڕوانینە سەرکەوتنی کۆتایی لەبەر چاوتاندا دەدرەوشێتەوە، بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆتان و بە مکوڕی و لێبڕاوانە کار بکەن، تا لە کۆتاییدا ئەو ڕۆژە دادێ ئیسرائیل ئەرکە سەرەکییەکەی خۆی ئاشکرا دەکات، ئەویش ئەوەیە ببێتە ڕۆشناییەك جیهان ڕووناك بکاتەوە، ((نوورانی واتا هەڵگری ڕۆشنایی)).

ئەم گوتارە بۆچوون و زانیارییەکانی پێشووم پشتڕاست دەکەنەوە، واتا هێزە نهێنییانەی دوژمنایەتیی هەنبەر سامییەکان و لە هەمان کاتیشدا ڕقوکینە و دوژمنایەتیی هەنبەر کۆمۆنیزمیان ورووژاند،

بەشێوەیەك خزمەتی ئامانجەكانیان بكات.. هەروەها ئەو گوتارەی سەرەوە دەیسەلمێنێ نوورانییەكان بۆ گەیشتن بە ئامانجە شاراوەكانیان كۆمۆنیزم و نازیزم و فاشیزمیان بەكارهێناوە.. هەروەها دیموكراسییەتی مەسیحیش دژ بە كۆمۆنیزم بەكاردێنن بۆ ئەوەی بگەنە قۆناغی دواتری پیلانە دوورمەودایەكەیان، ئەویش جەنگی سێیەمی جیهانییە.

پارەدەرانی نێودەوڵەتی بە خۆشاردنەوەیان لەپشت بەندەكانی پەیماننامەی فرسای توانیویانە بەسەر دووبارە بنیادنانەوەی سوپای ئەڵمانی و چاككردنەوەی ئابووری دەوڵەتاندا زاڵبن.. دواتریش لەگەڵ سەركردایەتیی باڵای ئەڵمانیدا رێككەوتن، لەو رێككەوتنەدا جەخت لەوە كراوەتەوە رووسەكان بەنهێنی گشت چەك و تفاقێكی شەڕ بدەنە ژەنەراڵەكانی ئەڵمانی بۆ ئەوەی سوپایەكی نوێ و هاوچەرخی چەندان ملیۆنی دروست بكەنەوە.. هەروەها لەسەر ئەوەش رێككەوتوون دكتاتۆری سۆڤییەتی گشت ئاسانكارییەكیان بخاتە بەردەست، بۆ ئەوەی مەشق بە گشت ئەفسەرانی ئەڵمانی بكرێ.

بەمشێوەیە دوای ئەوەی پارەدەرانی نێودەوڵەتی پارەیان بۆ ئەو پرۆژە گەورە و زەبەلاحە تەرخانكرد، بەندەكانی رێككەوتنامەكە كەوتنە واری جێبەجێكردنەوە... ئەوجا توانییان لە وڵاتە كۆمۆنیستەكان و فاشستییەكانیشدا هێزێكی زەبەلاحی سەربازی و ئابووری بنیاد بنێن.. هەروەها توانییان هەلومەرج بۆ سەركردایەتیی ئەڵمانی برەخسێنن بۆ ئەوەی بەندەكانی پەیماننامەی فرسای بخاتە ژێر پێی، بەتایبەت ئەو كۆتوبەندە سەربازییانەی بەسەریاندا سەپێندرابوو.

جا لە ڕێگەی کارخانەکانی چەك و فیشەك و تەقەمەنیی کۆمۆنیستیی پشت چیایەکانی ئۆراڵەوە، چەك و تفاق و گشت پێداویستییەکانی دامودەستگە ئەڵمانییەکان فەراهەم کران.. ئەم نەخشە و پیلانگێڕییەش تەنیا نیشاندەری نیازێکی شاراوەی ئەو پارەدەرە نێودەوڵەتییانە بوو بۆ ئەوەی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی هەڵگیرسێنن.. هەروەها ئەو وڵاتانەی بە هاوپەیمانیش ناو دەبران لە ڕووداوەکانی پشت پەردە بەدوور نەبوون، بەڵکو وردودرشتی مەسەلەکانیان دەزانی.. من خۆم لە کاتی ئامادەبوونم لە کۆنگرەی چەکداماڵینی دەریاییدا کە لە ساڵی ١٩٣٠ لە لەندەن بەسترا، هەستم بەو ڕاستییە کرد، ئەمەیش بەڵگەیەکی دیکەی ڕاستگۆییی دیزرائیلییە کاتێك گوتی: حکوومەتە هەڵبژێردراوەکان حوکم ناکەن.

ڕاستییەکەی ئەو قۆناغە مێژووییە زۆر ئاڵۆزە و بۆ هاووڵاتیانی ئاسایی ئاسان نییە تێی بگەن.

چونکە کۆمۆنیزم و نازیزم چەندان سیفەتی هاوبەشیان لەنێواندا هەیە: هەردووکیان بنەمایەکی ئەتەیستییان هەیە و نکۆڵی لە بوونی خودا دەکەن.. هەردووکیشیان پاڵپشتی لە هەڵگیرسانی جەنگ ڕقوکینە و هێز دەکەن.. بنەما و ڕێبازەکانیان دژ بە بنەمایەکانی مەسیحییە کە بریتین لە ئاشتی و خۆشەویستی و پەروەردە.. لەبەر ئەوە سەرکردە باڵاکانی هەردوو لا ڕۆدەچنە نێو ئەتەیستی و مادەیەکی دەستی بەکرێگیراوانی ئەهریمەن.. هەردوو بیروڕاش بە شێوەیەك لە شێوەکانی ئەنجوومەنی ماسۆنی لە خۆرهەڵاتی مەزن بەکاردەهێنن، بۆ ئەوەی خەڵك لە ئایینەکانی خۆیان دووربخەنەوە.

لێکۆڵینەوەیەکی شیکردنەوەیی لە ساڵانی ١٩١٤ و ١٩٤٣دا بۆی ڕوونکردینەوە کۆمەڵەی سووخۆرە جیهانییەکان گشت هەوڵ و کۆششەکانی خۆیان لەو قۆناغەدا لەسەر وەدیهێنانی ئەم ئامانجانە چڕکردووەتەوە:

-خۆشکردنی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی، ئەمەیش ڕێگە بۆ دروستکردنی کەشێکی گونجاوی کاری شۆڕشگێڕی خۆش دەکات و ڕێگەیان بۆ هەموار دەکات بەتەواوی دەست بەسەر ئیمپراتۆریای ڕووسیادا بگرن.

- گۆڕینی سەرۆکە دەستەڵاتدارەکانی ئەوروپا، پێش ئەوەی هەر کۆمەڵەیەکیان هەژموون و دەستەڵاتی خۆیان بسەپێنن و حوکمێکی ڕەها بگرنە دەست.

- ناچارکردنی هەردوو حکوومەتی بریتانیا و فەرەنسا بۆ ڕازیبوون لەسەر دروستکردنی نیشتمانێکی نەتەوەیی بۆ جوولەکە لە فەڵەستیندا.

حکوومەتی بریتانی ناچارکرا یارمەتیی پارەدەرانی نێودەوڵەتی بدات بۆ ئەوەی لە جێبەجێکردنی پیلانی سەرخستنی شۆڕشی بەلشەفیکی هاوکاریان بێت، لە بەرانبەرشدا بریتانیا لەلایەن ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەجەنگدا یارمەتیی بدرێ.. دەتوانین بگەینە ئەو ڕاستییەی کەشتیی لویزیانا لەپێناو پاساوهێنانەوە بۆ سیاسەتی ئەمریکی لەهەنبەر جەنگدا بە ئەنقەست نقوم کرا، ڕێك وەك ڕووداوی بیرڵ هاربۆر بووە پاساوی ئەمریکا بۆ چوونە نێو جەنگی دووەمی جیهانی.. ((ئەو بەڵگەنامانەی بریتانیا لە ساڵی نەوەدەکاندا ئاشکرای کردن، دەریانخست خودی بریتانییەکان دنەی یابانییەکانیان دا هێرش

بکەنە سەر ئەمریکا، مەسەلەی دنەدانەکەش بەمشێوەیە بوو: کەشتییەکی جەنگیی بریتانی کە ئاڵای ئەمریکای لەسەر بوو، کۆدێکی ئەمریکی بەکارهێنا، بریتانییەکانیش دەزانن یابانییەکان توانیویانە ئەو کۆدە شی بکەنەوە کە بۆ ئاڵوگۆڕکردنی چەند نامەیەکی ساختە و درۆزنانە بەکارهاتبوو، لە نامە ساختەکاندا جەخت لەسەر ئەوە کرابوویەوە ئەمریکا بڕیاری یەکجاری خۆی داوە هێرش بکاتە سەر یابان، لەبەرئەوە یابانییەکان ویستیان پێشوەخت دەست بوەشێنن.. هەروەها دەشڵێن سەرۆکی ئەمریکا پێشوەخت ئاگای لە نیازی یابانییەکان هەبووە بۆ هێرشکردنە سەر بیرل هاربۆر، بەڵام مەسەلەکەی پشتگوێ خستووە چونکە حەزی لێبووە پاساوێکی دەستکەوێ تا بچێتە نێو جەنگەوە!)).

لە دەقە ئەسڵیەکەی تایبەت بە ئینتیدابی بریتانی بۆ سەر فەڵەستین هاتووە:

((فەڵەستین بکرێتە نیشتمانێکی نەتەوەیی یەهوودییەکان.. بەڵام ئەم دەستەواژەیە لە دوا ساتدا گۆڕدراوە و کراوەتە: بۆ دامەزراندنی نیشتمانێکی نەتەوەیی بۆ جوولەکەکان لە فەڵەستیندا.. ئەمەیش لەپێناو شاردنەوەی بەرتەمایی نهێنیی زایۆنیزم بووە.

هەروەك چۆن زایۆنییەکان بەرتەمایی داگیرکردنی فەڵەستینیان شاردووەتەوە، ڕاستیی ئەو سامانە کانزاییە زۆرزەوەندانەشیان خستووەتە پشتی پەردەوە کە دەکەونە کەنارەکانی دەریای مردوو، هەتا فرەنسا و بریتانیا و ویلایەتە یەکگرتووەکان ڕاسپێرییەکەیان (الانتداب) ڕانەگەیاند، زایۆنییەکان هەرگیز ئەو مەسەلەیەشیان ئاشکرا نەکرد.

بەمشێوەیە سووخۆرە نێودەوڵەتییەکان زایۆنیزمیان بەکارهێنا، بۆئەوەی بەرزەفتی سەروەریی دەوڵەتێك بکەن کە مەڵبەندێکی مامناوەندی جوگرافیی هەیە، بۆ ئەوەی هەژموون و دەستهەڵاتی خۆیان بەسەر وڵاتانی دیکەشدا پێڕەو بکەن، هەروەك چۆن هەژموون و دەستهەڵاتیان بەسەر یەکییەتیی سۆڤییەتیشدا سەپاند.

بەشی یانزەیەم

ستالین

ستالین ژنی دووەمی هێنا، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو، چونکە بە ژنە جوولەکەیەکی جوان گەیشت بەناوی ڕۆزا کاگنۆڤیچ.. دەڵێن گوایە کاتێك نادیای ژنی دووەمی خۆی کوشت، ئەو خەریکبوو لەگەڵی جووت دەبوو.. زۆربەی بیروڕایەکان لەسەر ئەوە کۆکن خۆکوشتنی نادیا هەر تەنیا بەهۆی سەربردە عەشقبازییەکانی ستالینەوە نەبووە، بەڵکو بەهۆی داخ و کەسەرە گەورەکەی نێو دڵیشییەوە بووە، چونکە ستالینی مێردی لە کوشتن و لەنێوبردنی ژمارەیەکی زۆری ئەو نەیارانەیدا زۆر توندوتیژ بووە کە ژنەکە بە برای ئایینیی دەزانین و ستالینیش بە کەسانی لادەری هەژمار دەکردن.

برای ڕۆزا- لازار کاگنۆڤیچ- هاوڕێیەکی نزیکی ستالین بوو، بۆیە کردییە ئەندامی مەکتەبی سیاسیی بۆلیتبیرۆ، تا مردنی ستالینیش هەر لە پۆستەکەی خۆیدا مابوویەوە.. کاتێك لازار کێڵگە نەوتییەکانی بازینی پێشخست و ئۆتۆستراد مۆسکۆی دامەزراند، توانای خۆی لە سەرپەرشتیکردنی پیشەسازییە قورسەکاندا سەلماند.. میخائیل لە ١٥ی تەمووزی ساڵی ١٩٥١دا سفیتلانای کچی ستالینی خواست.. کاتێك ئەو ژن و مێردایەتییە بڕیاری لەسەر درا، کچەی ناوبراو شوودار بوو.. هیچ شتێکیشی سەبارەت بە مێردی یەکەمی نەزانی، هەرنەوەندە

نەبێت یەکسەر وەك كۆسپی سەر ڕێگە لادرا، ڕێك وەك ئەو کاتەی ستالین ڕۆزای ژنی دووەمی خواست و ژنی دووەمی لەنێو برد، یانیش ژنەکە بەدەستی خۆی، خۆی لەنێوبرد.

مۆلۆتۆڤی جێگریشی بێجگە لە هێنانی ژنی دووەم، ژنە جوولەکەیەکی خواست کە خوشکی سام کاربی سەرمایەداری گەورەی ئەمریکی و خاوەنی کۆمپانیای زەبەلاحی کارب ئێکسپۆرتینگی بواری هاوردەکردن بوو. دواتر لە ساڵی ١٩٥١دا کچی مۆلۆتۆڤ درایە ڤاسیلیی کوڕی ستالین . بەمشێوەیە دەبینین مەکتەبی سیاسیی پارتی کۆمۆنیستی تا ئاستێك لە دەستی خانەوادەی ستالین و کەسە نزیکەکانییەوە بوو.

ستالین گەیشتە ئەو باوەڕەی بچێتە نێو ڕیزی چینی باڵای پارتی شۆڕشگێڕی ڕووسییەوە، چونکە زۆربەی سەرکردە باڵایەکان لە قۆناغەکانی یەکەمی شۆڕشی کۆمۆنستیدا لەنێو زیندانەکاندا بوون.. ستالینیش لە سەردەمی دەستهەڵاتی لینیندا بۆ هیچ پلە و پۆستێك بەرز نەکرایەوە، بەڵام لە دوا قۆناغی دەستهەڵات و حوکمڕانیی لینیندا، ڕیزی پێشەوەی داگیر دەکرد.. ئەوسا ململانێ کەوتە نێوان ستالین و ترۆتسکی و چەندان جوولەکەی دیکەی نەیار.. ململانێیەکە بە وەرگرتنی دەستهەڵات کۆتایی هات و تا مردنیشی لە شوێن و پێگەکەی خۆیدا مایەوە.

ترۆتسکی لە ساڵی ١٩٢٧دا دژ بە ستالین ڕاپەڕی، بەوەش تۆمەتباری دەکرد گوایە لە ئایدۆلۆژیای مارکسی لایداوە و خولیای پێکهێنانی حوکمێکی دکتاتۆریی ئیستعماریی تۆتالیتاریی هەیە و دەیەوێ وەك ئەلتەرناتیڤی یەکیەتییە ڕەسەنەکەی کۆمارە

سۆسیالیستەکانی سۆڤییەت بیهێنێتە ئاراوە.. ئەوجا ستالین دەستی بە هەڵمەتێکی پاکتاوکردن کرد و چەند ملیۆن کەسێکی لەنێوبرد، چەندان ملیۆنیشی ڕەوانەی دوورخراوگە و زیندانەکانی سوغرەکێشی کێشی کرد.. کۆتاییی زۆربەی سەرکردەکانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی لە ئەنتەرناسیونالی یەکەمەوە بەمجۆرە بوو و تا نەیانکوشتبان یان دەستگیریان نەکردبان، وازیان لێیان نەدەهێنا.. لەو سەرکردانەی ستالین لە کۆڵ خۆی کردنەوە ئەمانە بوون: ترۆتسکی، زینۆفییێڤ، کامینییێڤ، مارتینۆڤ، وزاسۆلیش، دۆش و بارفۆس، واکسلرۆد، ورادیك، بۆرتزکی، سفیردلۆڤ، دان، لیبر، مارتۆڤ.. لە کەسە نزیکەکانی خۆیشی تەنیا لازار کاگنۆڤیچ و زاوایەکەی و ڕۆزای ژنی مانەوە.

ستالینیش هەر لەسەر سیاسەتی لینین ڕۆیشت کە بریتی بوو لە دامەزراندنی جیهانێکی کۆمۆنیستیی نێوان هێڵی ٣٥ و ٤٥ی نیوە گۆی باکووری گۆی زەوی.

پلانی ستالین ئەوەبوو هێزە چەکدارەکانی خۆی نەخاتە نێو جەنگی دژ بە دەوڵەتانی دیکە، هەروەها کار لەسەر هەڵگیرساندنی شۆڕشەکانی باشووری یەکییەتیی سۆڤییەت - نێوان هێڵی ٣٥ و ٤٥- بکات.. ئەم سیاسەتە زۆر زوو بەرهەمی دا، چونکە لە کاتی مردنی ستالیندا کۆمۆنیزم دەستی بەسەر نیوەی ناوچەی ناوبراودا گرتبوو، هەروەها نیوەی دانیشتووانی گۆی زەوی کەوتبوونە ژێر کاریگەریی کۆمۆنیستییەوە.

((باسی ئەو سەرکوتکاری و چەوسانەوە و ڕاگواستنە دەکەین کە لەهەنبەر موسڵمانەکانی نێو کۆمارە ئیسلامییەکانی ژێر دەستهەڵاتی ڕووسیا بەڕێوەچوو، بۆئەوەی ئایین و زمان و کەلتوورەکەیان

بسرێتەوە.. ئەمەش پێچەوانەی ئەو شۆڕشە سۆسیالیستانە بوو کە لە نیوەی سەدەی ڕابردوودا جڤاك و کۆمەڵگەکانی وێران کردین و ئێستەیشی لەگەڵدا بێت باجی مەرگەسات و نەهامەتییەکانی دەدەینەوە ! !)).

هەروەها ستالین لەسەر پلانی دووەمی لینین ڕۆیشت، پلانەکەش ئەوەبوو لە کردەی وەرچەرخاندن و گۆڕینی وڵاتان بۆ دەوڵەتی کۆمۆنیستی، لە ئیسپانیاوە دەستپێبکات. چونکە ئەمە فرەنسا و بریتانیا دەوروژێنێ بەسەر کۆمۆنیزمدا زاڵبن، دواتریش ئەڵمانیا دەکەوێتە نێوان بەرداشەوە..ئەگەر ڕووداوێکیش ڕووبدات نەیەڵێ ئیسپانیا بکەوێتە ژێر کۆنترۆڵی کۆمۆنیستییەوە، ئەوا ڕووداوێکی وەها بۆ هەڵگیرسانی ئاگری جەنگی دووەمی، جیهانی دەبێتە هۆکارێکی یارمەتیدەر.

کاتێکیش ستالین خۆی بۆ شۆڕشی ئیسپانیا ئامادە دەکرد، لە جەنگە ئابوورییەکەدا بەشدارییەکی کارای هەبوو کە لەدوای واژۆکردنی ئاگربەستی ساڵی ١٩١٨ وە بەرداشەکەی دەخولێندرایەوە، چونکە چەند چینێکی زۆر دەوڵەمەند بەهۆی بەشداری نەکردنیان لە جەنگی جیهانییەوە، لەدوای جەنگەکەدا بەشێوەیەکی ناڕەوا دەوڵەمەندتر بیوون، هەروەها گەلانی وڵاتە هاوپەیمانەکان لە دوو ساڵی دوای جەنگەکەدا لە خۆشگوزەرانیدا دەژیان.. بەڵام بەر لەوەی وەبەرهێنەرانی لووتکە بتوانن بە پارەکانیان وەبەرهێنان بکەن، پارەیەکی زۆر لە بازاڕدا کێشرایەوە، هەروەها متمانەی بانکەکان دیاری کران، کردەی داواکردنەوەی قەرزەکان تەشەنەی دەسەند.. ئەمە تراژیدیا و کارەساتە بچووکەکە بوو کە جیهان لە ساڵانی نێوان ١٩٢٣ و

١٩٢٥دا تێیکەوت و سەرەتای کارەساتێکی گەورە بوو مێژە نهێنییەکان بەشێوەیەك پلانیان بۆ دانابوو لە ساڵی ١٩٣٠دا بێتە ئاراوە.

ئەم کارەساتە گەورەیە دوای گۆڕانی سیاسەتی دارایی ساڵی ١٩٢٥ بوو، دیسانەوە خۆشگوزەرانی بە هەنگاوی گەورە و تا ئاستی دەوڵەمەندبوونی ئارەوا لە ئەمریکا و بریتانیا و کەنەدا و ئوسترالیا سەری هەڵدایەوە.. ئەوساکە و پێش کۆتاییهاتنی ساڵی ١٩٢٩، گورزێکی کوشندەی کتوپڕ وەشێندرا..گەورەترین تراژیدیای ئابووری هاتە ئاراوە کە جیهان لە سەرانسەری مێژووی خۆیدا ڕووداوی لەو چەشنەی بەخۆیەوە نەبینیبوو.. دەرئەنجامی ئەو مەرگەساتە ئەوە بوو ملیۆنان خەڵك بۆ نانێك بە ئاسماندا دەچوون و بەدوای پارووە نانێکدا هەڵوەدا بوون.. هەزاران کەس خۆیان کوشت.. ئەوکات تۆباڵەکە خرایە ئەستۆی خراپیی بەڕێوەبردن و ئەو دەستهەلاتەی وای لە دەیان ملیۆن کەس کرد بکەونە نێو هەژارییەکی کوشندەوە، ٣٠٠ کەسی ملیۆنێریش داهاتەکانیان گەیشتە ڕێژەی چەندان تریلیۆن.

ستالینیش لە ساڵی ١٩٢٥ پیلانە پێنجینەییە پیشەسازییەکەی خستە واری جێبەجێکردنەوە، ئەمەیش -وەك خۆی دەیگوت- بۆ چاکترکردنی بارودۆخی نێوخۆیی وڵاتانی کۆمۆنیستییە.. پلانەکە بریتی بوو لە سوود وەرگرتن لە سەرچاوە سرووشتییەکان و بە پیشەسازیکردن و چاکترکردنی ئامرازە کشتوکاڵییەکان و نوێکردنەوەی پیشەسازی.. ئەم پلانە پێنجینەییە لە ڕێگەی قەرزبەخشینێکەوە بەشدارییەکی کارا و بەهێزی لە چاکترکردنی ئابووریی ڕووسیا و

بنیادنانەوەی هێزی سەربازیی ڕووسی و ئەڵمانیاشدا کرد و لەلایەن سووخۆرانی نێودەوڵەتییەوە پارەپووڵی بۆ تەرخان کرا.

هەنگاوی دواتری ستالین دامەزراندنی کێڵگە هەرەوەزییەکان بوو.. گەلی ڕووسی ماوەی چەندان سەدە لەنێو ئەو زەوییانەدا کەمتر لە کۆیلە دەژیان کە دەرەبەگەکان قۆرغیان کردبوو، دواتریش لینین بەڵێنی بە جووتیاران دا ژیانێکی باشتریان بۆ دەستەبەر بکات، ئەوسا زیاتر لە دوو ملیۆن خانەوادەی جووتیاران لە دەرەبەگەکانی خۆیان دوور کەوتنەوە و زەوییەکان دابەش کران، هەموویان بوونە خاوەن زەویی سەربەخۆ.. لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٦دا ژمارەی خانەوادەکان بۆ ٦,٢٠٠,٠٠٠ خانەوادە بەرز بوویەوە.

بەڵام بەدبەختی یەخەی ئەو کەسانەی بەرنەدەدا، چوونکە سووخۆرانی نێو دەوڵەتی دەیانویست ئەو قەرزانەی خۆیان وەرگرنەوە کە بۆ پلانی کشتوکاڵی و بنیادنانەوەی سوپای ئەڵمانی بەخشیبوویان، لەبەرئەوە سووربوون لەسەر ئەوەی هەنارده و هاوردەکانی کۆمۆنیستی کۆنترۆڵ بکەن، هەروەها داوایانکرد کێڵگە هەرەوەزییەکان وەك تاکە ئامرازی زیادکردنی بەرهەمی کشتوکاڵی دابمەزرێنرێن.

مێژوو ئەو ڕاستییەی تۆمارکردووە کاتێك ستالین بەهێز و زۆرەملێ پرۆژەی کێڵگە هەرەوەزییەکانی جێبەجێ کرد چی ڕووی دا، زیاتر لە پێنج ملیۆن جووتیار ڕووبەڕووی سێدارە کرانەوە، یانیش لە برسان مردن، هەر لەبەرئەوەی ڕەتیان کردەوە پرۆژەکە جێبەجێ بکەن یان دژی وەستابوونەوە.. هەروەها زیاتر لە پێنج ملیۆنی دیکەش ڕاگوێزرانە سیبیریا و لەوێ سۆغرەیان پێ دەکرا.. لەوانەش زیاتر، ئەوەبوو گەنمی جووتیاران لەلایەن ستالینەوە دەستی بەسەردا گیرا و

فرۆشرایە سووخۆرە نێودەوڵەتییەکان، بۆ ئەوەی بخرێتە سەر ئەو ڕێژە گەنمەی ئەو کەسانە لە وڵاتانی دیکەدا کڕیبوویان.. مەبەستیش لەو کردەیە پیلانگێڕی بوو دژ بە گەنمی ئەمریکی و کەنەدی، بۆ ئەوەی بازاڕی بشکێ و بازاڕی ساغکردنەوەی گەنمەکە نەمێنێ یانیش بە ئارەزوو و بەرژەوەندیی خۆیان گەمە بە نرخەکان بکەن.. هەروەها سووخۆرەکان گورزێکی دیکەشیان لە گۆشت و ئاژەڵی کەنەدی و ئەمریکی وەشاند، هەستان ڕێژەیەکی یەکجار زۆر گۆشتی بەستوو و قوتووبەندکراویان لە ئەرژەنتین و چەند وڵاتێکی دیکەی بەرهەمهێنەری گۆشت کڕی.

سووخۆران لەنێوان سالآنی ١٩٢٠ و ١٩٢٩دا کرێباری کەشتیی گشت وڵاتانیان داشکاند، تەنیا بریتانیا و کەنەدا و ئەمریکای نەگرتەوە.. لە ئەنجامی ئەو چەتەگەرییە بازرگانییە دەریاییشەدا، کەشتیی ئەو سێ وڵاتە نەیانتوانی لە نرخی کرێباردا کێبڕکێ لەگەڵ کەشتییەکانی دیکەدا بکەن، بۆیی هەزاران کەشتیی بازرگانی لە کەنار و بەندرەکاندا لەنگەریان گرت و کردەی هەناردەکردن بەشێوەیەك پەکی کەوت کە لە مێژوودا هاوشێوەی نەبووە.

لەو کاتەی ئاستی هەناردەکردن لە وڵاتانی هاوپەیماندا بەشێوەیەکی سەیر دادەبەزی، کردەی هاوردەکردن لەئەڵمانیا و یابان و وڵاتانی ئەورووپای نێوەڕاستدا بەرز دەبوویەوە... بەمشێوەیە بارودۆخی وڵاتانی هاوپەیمان بەرەو خراپتر دەچوو.. بۆ نموونە لە کەنەدا لە هەر هەشت کەسی خاوەن دەرامەت بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ پشتیان بە کردەی هەناردەکردن دەبەست.. خۆ ئەگەر ئاستی هەناردەکردن دابەزیێ، ڕاستەوخۆ نزمبوونەوە و پاشەکشەی

بازرگانی بەدوادا دێت.. چونکە توانای کڕینی پێنج کەس لە هەشت کەسی خاوەن دەرامەت دادەبەزێ.. ئەمەش کار لە هەموو ئەو کەسانە دەکات کە وەك هۆکارێکی بژێوی پەیداکردن پشت بە خزمەتگوزارییە جۆراوجۆرەکان دەبەستن.. جا ئەگەر ئەو دابەزینەی ئاستی کڕێ هەر لە دۆخی خۆیدا مایەوە یان هەناردەکردن وەستا، ئەوا پاشەکشەکردنی بازرگانی دەبێتە قەیران و بەرەو کارەسات دەچێت.

جا بۆ ئەوەی داڕێژەرانی نەخشە و پیلانی کودەتای جیهانی لە گلۆریوونەوەی پەیکەری ئابووریی ولاتانی هاوپەیمان دڵنیاببنەوە، بازاڕی جیهانییان پڕ لە کرد لە گەنم و گۆشت، نرخەکەنیشیان هێندە کەم بوو لە تێچووی بەرهەمهێنانی نێو کەنەدا و ئەمریکا و ئوستڕالیا زۆر کەمتر بوو.. دەرئەنجامی ئەو کردەیەش ئەوە بوو عەنبارەکانی گەنمی نێو ولاتانی هاوپەیمان لەسەری دەڕژایەوە و نەیاندەتوانی بیفرۆشن، لە هەمان کاتیشدا گەلانی نێو چەند دەوڵەتێك لەبەر نەبوونی نان و گۆشت لە برسان دەمردن.. بریتانیا بە خزمەتگوزارییەکانی ئەو دیو دەریایەکانەوە دەیتوانی جیاوازە گەورەکەی نێوان ئاستی هەناردە و هاوردەکردن پارسەنگ بداتەوە، چونکە نزیکەی ٨٥ ملیۆن جونەیهی ئیستەرلینی قازانج دەکرد.. بەڵام کاتێك کێبڕکێییەکی زۆر نا دادپەروەرانە نەیهێشت ئەو ڕێژە دەرامەتەش وەدەستبێنێ، گورزێکی کوشندەی بەرکەوت.. لە هەمان کاتیشدا سووخۆرانی نێو دەوڵەتی ئەو قەیرانە دەستکردە ئابوورییەیان قۆستەوە بۆ ئەوەی لەنێو ولاتانی کۆمۆنوێڵسدا کەشێکی پڕ لە بێنە بەردە و ناکۆکی بهێننە ئاراوە بەو ئامانجەی ئیمپراتۆریای بریتانی لاواز بکەن و دواتریش هەڵی بوەشێننەوە.

ئەو جەنگە ئابوورییە چی بوو؟.. پاشەکشەکردن و بێ بازاڕییەکی کوشندەی بازرگانی و پیشەسازی و کشتوکاڵی وڵاتانی هاوپەیمان و سەرمایەداری گرتەوە، لە هەمان کاتیشدا زیادبوونێکی زۆر و فراوانبوونێکی گەورەی چالاکییەکیانی وڵاتانی کۆمۆنیستی و وڵاتانی هاوپەیمانی تەوەرەیی لێ کەوتەوە..

بەمشێوەیە دۆخە نێودەوڵەتییەکەی هەلگیرسانی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانیان دەڕەخساند لەو کاتەی خۆیان دەیانویست.

بەشی دوانزەیەم

شۆڕشی ئیسپانی

بابا ئەنیوسینسی سێیەم لە سەدەی سێزدەیەمی زاینیدا لەپێناو دەستگیرکردن و لێکۆڵینەوە لەگەڵ ئەو زەندیقانە دادگەکانی پشکنینی دامەزراند کە خۆیان بە کەسانی دیندار پیشان دەدا (ڕاستییەکەی بۆ ئەشکەنجەدانێکی درندەیی موسڵمانان و جوولەکە بوو! !).. پێش ئەو دۆخە ئیسپانیا ڕێزی لە جوولەکەکان دەگرت و بەشێوەیەکی زۆر دۆستانە ڕەفتاری لەگەڵ دەکردن.. لێرەوە دەبینین گشت تاوانەکانی سووخۆرە خوانەناسەکان و بەکرێگیراوانیان لە ئیسپانیا و چەندان وڵاتی دیکە بە جووەکانەوە دەلکێنران.. کار و چالاکییەکانی دادگەکانی پشکنین لە ڕۆژگاری ئیزابیلا و فردیناند واتا لەنێوان ساڵانی ١٤٧٥ و ١٥٠٤ بەردەوام بوو.

کاتێکیش حوکمڕانیی تورکۆمادا بەرپابوو، دادگەکانی پشکنین بینیان شانە و خانە نووستووەکانی هەڵگەڕاوە و تێکدەران بەشێوەیەکی بەربڵاو لە وڵاتدا تەشەنەیان کردووە و ڕێکخستنێکی زۆر ورد و سیستماتیکیان هەیە.. ئەوسا ئیسپانیاش ڕێچکەی وڵاتانی دیکەی ئەورووپی گرت و جووەکانی لە خاکی خۆی وەدەرنا، ئەمەیش توندڕۆیانی دنەدا دژ بە جووەکان چەند کار و کردەیەکی توندوتیژانەی جەماوەری بکەن، چەند قەسابخانەیەکی پڕ لە تراژیدیا دروستبوون کە

دەستهەڵاتی کەنیسە لە ڕۆما شەرمەزاری کردن و بەشێوەیەکی ئاشکرا هێرشی کردە سەریان.

لە سەدەی حەڤدەیەم و دوای دووبارە ڕێکخستنەوەی پیاوانی بانکیی جیهانی، بەکرێگیراوەکانیان گەڕانەوە و دزەیان کردە نێو بەڕێوەبەرایەتیی خەزێنەی ئیسپانی، ئەو کەسانە لە سەردەمی هەردوو شۆڕشی فەرەنسی و ئینگلیزیدا چالاکییەکی بەرفرەیان هەبوو.. بەمە هەوڵی خۆیان خستەگەڕ ئابووریی ئیسپانیا بەرەو داڕمان و لاوازکردن ببەن و خودی وڵاتەکەش بکەنە لانەی بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان.

زۆر گرنگە سەرەداوەکانی ئەو کودەتایە سیاسییە بدۆزینەوە کە لەنێوان ساڵانی ١٨٣٩ و ١٩٣٩ داڕێژران، بۆئەوەی وێنەیەکی ڕوونی شێوازی کاری شۆڕشگێڕانەمان بێتە بەرچاو کە خۆی لە سێ قۆناغی زۆر گرنگدا دەبینێتەوە:

١)دزەکردنی تاکەکانی پارتی شۆڕشگێڕی بۆ نێو پۆست و پێگە گرنگەکانی حکوومەت و مەڵبەندەکانی خزمەتگوزاریی گشتی و هێزە چەکدارەکان و ڕێکخستنەکانی کرێکاران، لەپێناو خۆ ئامادەکردن بۆ ڕووخاندنی حکوومەت لە ناوەوە لەو کاتەی دەرفەت دەڕەخسێ و فەرمان دەردەچێت.

٢) وابەستەکردنی پارتی شۆڕشگێڕی بە پارتی سۆسیالستی یان پارتی چەپڕەو، لەپێناو ڕووخاندنی حکوومەت، جا ئەگەر پاشایەتی بێت یانیش کۆماری.

٣)بەڕێوەبردنی چەند چالاکییەکی تێکدەرانە لەپێناو خولقاندنی ئاشووب و وروژاندنی ڕای گشتی لەهەنبەر حکوومەتی بەرەی میللیی مونتەلیفە، بۆ ئەوەی شکست بێنن، ئەمەیش ڕێگە بۆ بەرپابوونی

حکوومەتێکی دکتاتۆریی پرۆلیتاری خۆش دەکات کە هەر لەگەڵ لەدایکبوونیدا کردەکانی پاکتاوکردن دەستپێبکات، دواتریش دکتاتۆریەتی تۆتالیتاری بەدیار دەکەوێ.. ڕێك هەر ئەمەیش لە ساڵی ١٩١٧دا لە ڕووسیا ڕووی دا.

ئێستە بابزانین چۆن ئەو سێ قۆناغە لە ئیسپانیا جێبەجێ کران، کە لەلایەن لینین و دواتریش ستالینەوە بە ئامانج گیرا بوون.

بەکرێگیراوانی کارڵ مارکس لە ئیسپانیا یەکەمین مانگرتنی گشتییان لەساڵی ١٨٦٥دا ڕێکیان خست.. لەساڵی ١٨٦٨دا ڕێبەرانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی (سینۆر فانیلی) یان نارده ئیسپانیا، بۆ ئەوەی کار و چالاکیی ئەنارکیستەکان لەگەڵ مارکسییەکان ڕێکبخات.. سینۆر فانێلی هاوڕێیەکی دڵسۆزی باخۆنین بوو، خودی باخۆنینیش پێوەندییەکی پتەوی بە مارکس و ئەنگلسەوە هەبوو.. بەڵام باخۆنین پێوەندییە پتەوەکەی لەگەڵ مارکسدا نەما، چونکە لە ساڵی ١٨٧٠دا دژ بە سیاسەتی مارکس وەستایەوە، بۆیێ لە ئینتەرناسیۆناڵی یەکەم (کۆنگرەی یەکەم)ی ڕێبەرانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی وەدەرنرا.

هەریەکە لە باخۆنین و فانیلی بەجیا چالاکییەکانی خۆیان بەڕێوەدەبرد، باخۆنین توانی کاریگەری لەسەر سەرکردە شۆڕشگێڕەکانی ئیسپانی بکات و لە ساڵی ١٨٧٠ هاوپەیمانییەکی سۆسیالستیی دیموکراسی دامەزرێنی، حکوومەتیش بڕیاری قەدەغەکردنی ئەو ڕێکخستنەی دەرکرد، بەڵام بە نهێنی لە کار و چالاکییەکانی خۆی بەردەوام بوو.

لـە هـەمان کاتیشـدا (ئەنجوومـەنی مـەزنی خۆرهـەڵات) لـەنێو ئیسپانیادا ڕێکخستنی بەهێزی پێکهێنابوو.

لـەو کـۆنگرە گشـتییەی لـە زارگـۆزا بەسـترا، بـاڵی ئیسـپانیای مارکسـیزمی نێـو دەوڵـەتی بـە هاوپـەیمانیکردن لەگـەڵ بزووتنـەوەی ئانارکیستەکان ڕازی بوو.. دوای ئەو هاوپەیمانییە هەردوو لا ڕێککەوتن هـەوڵ و کۆششـەکانیان ڕێـك بخـەن، بـۆ ئـەوەی چینە کرێکارییـەکان یەکبخـەن و هاوپەیمانییـەکی بـەرفراوان پێکبهێـنن، دواتـر ئـەو هاوپەیمانییە بە (کامۆرا) ناسرا.. لە ساڵی ١٨٧٣دا چالاکییەکانی خۆی بـە هەڵگیرسـاندنی شـۆڕش و دامەزرانـدنی کۆمـاری یەکـەمی ئیسـپانی دەستپێکرد.

وەك جارانیش، ئەو چـالاکییە شۆڕشـگێڕییە سـەردەمێکی پـڕ لـە تۆقین و بڵاوبوونەوەی ئاشـووب و بێسـەروبەریی فراوانـی لەگـەڵ خۆیدا هێنا.. ئەو کردار و ڕەفتـارە پـڕ لـە ئاشـووب و ئانارکیسـتییانە وای لە ژەنەراڵ بافیا کرد جموجۆڵە کودەتاییەکـەی ئاگریـدات.. ئەوسا کـاری شۆڕشـگێڕی دووبـارە گەڕایـەوە دۆخـی نهێنـی، بـەڵام زۆری نەخایاند، چونکە زۆر بـەخێرایی ئەنـدامانی بزووتنـەوەی شۆڕشـگێڕی پشـتگیری خۆیان بـۆ سـەرکردەکانی بزووتنـەوەی میـانڕۆی ڕزگـاریخواز دەربڕی، بـۆیێ دیسـانەوە گەڕانـەوە نێـو گـۆڕەپـانی سیاسـی.. ئەوسا ئـاگری ململانێـی نێـوان لایـەنگرانی نـەوەکانی پاشـا دۆن کـارۆلز و لایـەنگرانی نەوەکانی ئێزابێلا خۆش دەکرد.. ئەو ململانێیەش لە ساڵی ١٨٧٦دا بە شکستهێنانی لایەنگرانی نەوەکانی کارۆلز کۆتایی هات.

لەو کاتیدا بزووتنەوە کرێکارییـەکان لـە ترۆپکـی خۆیانـدا بوون، زۆربەشـیان لـەپێناو ئامـانجێکی پـیرۆز و جـوان لـە خەباتـدا بـوون و

دەیانویست دادپەروەری بۆ کرێکاران بهێننەدی.. زۆربەی کرێکارانیش سیاسەتە توندڕۆیەکەی بزووتنەوەی ڕەتکردنەوەی چەپڕۆییان ڕەت دەکردەوە، بۆیێ خۆیان لەنێو یەکیەتیی کرێکاراندا ڕێکخست.. بەڵام دوای ئەوەی شۆڕشگێڕە توندڕۆیەکان دزەیان کردە نێو یەکیەتییەکەوە و لەناوەوە دەستیان بە پاکتاو کرد، سەرکردە میانڕۆیەکانی ئەو یەکیەتییە زۆر بەخێرایی کەوتنە دەرەوەی یەکیەتییەکە.. چالاکی و کارە پاکتاوییەکان تا ساڵی ١٨٨٨ بەردەوام بوون، کاتێک بابلۆ ئیگلیسیاس دامەزراندنی یەکیەتیی گشتیی کرێکارانی ڕاگەیاند، بۆئەوەی زۆرترین ژمارەی میانڕۆیەکان بگرێتە خۆی.. ئەو یەکیەتییە گشتییە لە ئیسپانیا بە U.G.T دەناسرا و بەبێ پاڵپشتیی حکوومەت مایەوە تا ئەو کاتەی حکوومەتەکەی یەکیەتیی ئیبری ڕاگەیەندرا کە گشت توندڕۆیەکان و کەسانی نێو ڕیزی بزووتنەوەکانی ڕەتکردنەوەی ئانارکیستی لە خۆگرتبوو.

دواتریش لە ساڵی ١٩١٠دا یەکیەتییە توندڕۆیەکانی کرێکاران یەکیەتییەکی گشتیی سەندیکاییان ڕاگەیاند و لە ئیسپانیا بە C.N.T ناسرا، ئەو یەکیەتییە گشتییە سەندیکاییە و چەندان سەندیکای دیکە تا ساڵی ١٩١٣ خەریکی کار و چالاکییەکانیان بوون و ئیدی ئەو سەندیکایانەیش بەهۆی مانگرتنە یەک لەدوای یەکەکانەوە هەڵپەسێردران.. حکوومەتیش هاوکاری و ڕەزامەندی پێشکێشی بزووتنەوە کرێکارییەکان دەکرد و پاڵپشتیی لە داواکارییە بە کۆمەڵەکان دەکرد، بەڵام توندڕۆیەکان وردەوردە لەپێناو مەبەستە تایبەتەکانیان بەخراپ سوودیان لەو سەندیکایانە وەردەگرت و ئامانجەکانی خۆیانیان پێ دەهێنانەدی.. لەبەرئەوە حکوومەت گشت

سەندیکایەکانی هەڵوەشاندەوە و دووبارە کرێکاران بێ پشتوپەنا مانەوە.

شۆڕشگێڕە توندڕۆیەکانیش دووبارە گەڕانەوە بۆئەوەی بە خراپ سوود لە دۆخە نوێیەکەی کرێکاران وەربگرن و کار و ڕەفتارەکانی خۆیان لە ڕابردوو توندوتیژتر و مەترسیدارتر ئاراستە بکەن..وردە وردە چالاکییەکانیان دژ بە گشت پارتە سیاسییەکان و خودی دەوڵەتیش بەرەو فراوانی دەبرد.. لە ساڵی ١٩١٦دا ڕێکخستنی یەکییەتیی توندڕۆی سەندیکایەکان بەناوی G.R.T ڕێکخرایەوە و ناوی دوو ڕێبەر کەوتە سەر زاران، ئەوانیش: بیستاتا و سیگۆی بوون، ئەو دووانە توانیبوویان لە شاری بەرشەلۆنەدا کاری سەندیکایی یەکبخەن.

ئەوەی یارمەتیدەری سەرکەوتنی ڕێکخستنە توندڕۆیەکانی سەندیکایی بوو، ئەو ستەم و نادادپەروەرییە بوو کە لە کاتی جەنگی یەکەم و ماوەی دوای ئەو جەنگە دەرهەقی کرێکاران پێڕەو دەکرا.. چونکە ئیسپانیا لە ڕۆژگاری جەنگدا دەوڵەتێکی بێلایەن بوو پارەوپووڵێکی زۆری وەدەستهێنابوو، بەڵام کرێکاران بەشێوەیەکی گشتی لە گەشەسەندەکەی وڵاتەکەیاندا بەشدار نەبوون، بۆیێ بەلێشاو ڕوویان لەو ڕێکخستنە توندڕۆیانە دەکرد کە هەوڵی وەدیهێنانی دەستکەوتەکانیان و نەهێشتنی ستەمی خستبووە گەڕ.. لە هەمان کاتیشدا هەندێك سەرکردەی میانڕۆ لە چالاکییەکانیان بەردەوام بوون و توانیان لە ساڵی١٩٢٠ یەکییەتییەکی ئازادی سەندیکایی دامەزرێنن.

لە ماوەی دوای ئەو ساڵە کە تا ساڵی ١٩٢٣ بەردەوام بوو، ململانێی نێوان بزووتنەوە چەپڕەوە سەندیکاییەکان توندتر بوو.. ئەو وڵاتە چەندان مانگرتنی خۆجێیی و گشتی و کاری توندتیژی و

تیرۆرکردنی بەرفراوانی سەرکردە کرێکارییەکانی بەخۆیەوە بینی، ئەمەیش بە ئامانجی لاوازکردنی بەرەی دوژمنەکانیان بوو.. کۆی ئەو تاوانە قێزەونانەش بەناوی ئازادییەوە کران، تا گەیشتە دۆخی ئاشووب و هەراوزەنایەکی تەواو.. ئەوساکە پاشای ئیسپانیا داوای لە ژەنەڕاڵ بریمۆدی ڕیفێرای ئەفسەری ئاسایشی وڵاتەکەی کرد دۆخەکە بوەستێنێ و لە گشت هەنگاوێکی سەربازیش سەرپشکی کردبوو بۆ ئەوەی نەیەڵێ کۆمۆنیستەکان شۆڕشێکی دیکە هەڵگیرسێنن.

یەکەمین دەرئەنجامی دەستهەڵاتی دکتاتۆریی دی ڕیفێرا ئەوەبوو بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە کۆتایی بە جەنگی ئیسپانیا- مەغریب هێنا.. کەسییەتیی ژەنەڕاڵ فرانکۆش لەمیانی ئەو جەنگەوە پێکهاتبوو و وردەوردە جەماوەری زیاتر و بەرفراوانتر دەبوو.. ناوبراو توانی بە دادپەروەری و ویستی لێبڕاوانەی خۆیەوە خۆشەویستی و سەرسامی و هاوڕێیەتیی گەلی مەغریب وەدەستبێنێ! هەرچەندە شت سەبارەت بە دی ڕیفێرا گوتران، بەڵام جێگەی خۆیەتی دادپەروەر بین و بڵێین ناوبراو توانی سیستم بۆ وڵات بگەڕێنێتەوە، هەروەها دوای ئەوەی لەگەڵ ئابالیرۆ هاوکاریی کرد، توانی بارودۆخی کرێکاران باشتر بکات و چەندان ڕیفۆرمی کۆمەڵایەتیشی هێنایە ئاراوە.. بەڵام ئەو چالاکی و ماندووبوونە زۆرە ژەنەڕال دی ڕیفێرای بێهێزکرد و لە ساڵی ١٩٢٩ تەندروستیی بەتەواوی تێکچوو.. هەرئەمەیشە بووەتە هۆی ئەوەی وەك هەندێك کەس مەزەندەیان کردووە ناوبراو لە ساڵی ١٩٣٠ بکەوێتە نێو هەڵە و سەرچیغ ڕۆیشتنەوە، چونکە لەو ساڵەدا دوو ڕێبەری بزووتنەوەی سۆسیالستیی واتا بستیرۆ و سابووری هەڵبژارد وەك ئەوەی هەستی بە باری گرانی سەرشانی خۆی کردبێ و ویستبێتی

بارەکە سووکتر بکات، داوای لەو دوو ڕێبەرە کرد تۆرگانی هەڵبژاردنی ئەو نەتەوەیە ڕێکبخەنەوە، بۆ ئەوەی گەل بتوانێ بڕیار لەسەر چارەنووسی خۆی بدات و لەنێوان پاشایەتی و کۆماریدا یەکێکیان هەڵبژێرێ.. هۆی هەڵبژاردنی ئەو دوو کەسە نەزانراوە و وەك ڕووداوێکی بێ لێکدانەوە دەمێنێتەوە.. بیسترۆ و سابووریش وەك دوو سەرکردەی شۆڕشگێڕ ڕەفتاریان کرد، تۆرگانی هەڵبژاردنیان ئابلۆقەدا و بەشێوەیەك ئامادەیان کرد هەڵبژاردنی حکوومەتێکی سۆسیالیستی ببێتە شتێکی حەتمی.. ساختەکارییەکی زۆر لەنێو دەنگداندا بڵاوبوویەوە، بەشێوەیەك تەنیا شاری مەدرید ٤٠ هەزار دەنگی ساختەی لێ کۆکرایەوە.

ئەنجوومەنی خۆرهەڵاتی مەزن لە ئیسپانیادا یەکییەتییەکی تایبەتی ڕێکخستبوو ناوی لێنابوو یەکییەتیی سەربازییانەی برایانە، ئامانجیشی ڕووخاندنی سیستمی پاشایەتی بوو.. توانیشی لە کۆی ٢٣ ژەنەڕاڵی ئیسپانیدا بەڵێن لە ٢١ کەسیان وەربگرێ، بۆ ئەوەی لە دامەزراندنی حکوومەتێکی کۆماریدا یارمەتیی بدەن.. ژەنەڕاڵ (مولا)ی سەرۆکی هێزی ئاسایشی نێوخۆیی لە ئیسپانیا لە پەرتووکەکەی خۆیدا بەناوی (Tempestad Calma Intriga Y Crisis) ئەو زانیارییانەی خستووەتە بەرچاوان و تیایدا پێمانی ڕادەگەیەنێ ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات لەو کاتەی ژەنەڕاڵەکان پشتگیری و پەیوەستبوونی خۆیان لە هەنبەری ڕادەگەیەنن، ملیۆن و نیوێك بیزیتای خستە بەردەمیان، تاکوو ئەگەر بزووتنەوەی کۆماری شکستی هێنا، بتوانن بەو پارەیە ڕابکەن.. فرانکۆش یەکێك بوو لەو ژەنەڕاڵانەی تەڤلی یەکییەتیی برایانەی سەربازی نەبوو.. گوتەکانی ژەنەڕاڵ مولا

جەخت لەوە دەکەنەوە ژەنەڕاڵێکی دیکەی نێو ڕیزەکانی یەکییەتیی برایانەی سەربازی، ژەنەڕاڵ کانو لۆبیز بوو، ناوبراو لە گوتەیەکی خۆیدا لە پارلەمانی ئیسپانیا (کۆرتس) گوتبووی: ماسۆنییەت هەر لە ساڵی ١٩٢٥ەوە لەژێر دروشمی یەکییەتیی برایانەی سەربازییەوە زۆرینەی گەورە ئەفسەرانی سوپای کۆکردوونەتەوە.

یەکێك لەو کەسانەی وەك ئەندام چووبوونە نێو ئەو یەکییەتییە، کابانیلاس و سانگۆرگۆ و گوید و مولا و لۆبیز و ئوشاو و کیبۆ دی لانا و چەندانی دیکە بوون.

لۆبیز درێژە بە قسەکانی دەدات و دەڵێ: دووجار فەرمان بۆ ئەو ژەنەڕاڵانە دەرچوو، جارێکیان لە ساڵی ١٩٢٩ بوو تاکوو ئەو دکتاتۆریەتە بڕووخێنن کە دی ڕێفێرا سەرۆکایەتیی دەکرد، جارێکی دیکەش لە ساڵی ١٩٣١دا فەرمانیان پێ کرا پاشایەتی بڕووخێنن، ژەنەڕاڵەکانیش بە موو لە فەرمانەکانیان لانەدا و بە دڵ و داو جێبەجێیان کرد.

ژەنەڕاڵ مولا گێڕاویەتییەوە چۆن خۆی و زۆرینەی ژەنەڕاڵەکانی دیکە ئەو پەیمان و بەڵێنەیان شکاندووە کە پێشتر بە ئەنجوومەنەکەیان دابوو، کاتێك بۆیان ڕوونبوویەوە زۆر بەسادەیی لەخشتە براون و بۆ جێبەجێکردنی چەند نەخشە و پیلانێکی نهێنیی ستالین لەپێناو گۆڕینی ئیسپانیا بەرەو دکتاتۆریەتی کۆمۆنیستی، بەکارهێنراون.

گۆڤارێکی فرەنسی لە ڕاپۆرتێکی خۆی لە ساڵی ١٩٣٢ بڵاوی کردبوویەوە چۆن ستالین بەڵێنی دووسەت هەزار دۆلاری وەك بەشداریکردن لە تەرخانکردنی گوژمەی مەڵبەندەکانی مەشقی شۆڕشگێڕان لە ئیسپانیا داوە.. هەروەها چەند دەرخستەیەك کە لە

ساڵی ۱۹۳۱دا پێشکێشکی کۆنگرەی نێودەوڵەتیی کۆمۆنیستی کراوە، روونیان کردووەتەوە رێبەرە شۆڕشگێڕەکانی دووسەت و چل هەزار جونەیە –دراوی ئینگلیزی– یان وەرگرتووە، هەروەها بۆ کرینی چەك و تفاقیش دوو ملیۆن و نیو بیزیتایان خراوەتە بەر دەست.. ژەنەراڵ مولا گوتوویەتی لە ساڵی ۱۹۳۸دا دووسەت سەکردەی شۆڕشگێڕ لە رووسیاوە گەیشتنە ئیسپانیا، هەمووشیان لە دەستگەی لینین لە مۆسکۆدا مەشقیان بینیوە.

هەر لە ساڵی ۱۹۳۰ و تا رێکەوتی دەستپێکردنی کردەکانی هەڵبژاردن، هەڵمەتی ناوزڕاندن و لەکەدارکردنی پاشای ئیسپانیا و خانەوادەکەی دەستی پێکردبوو.. یەکێك لە درۆیە پووچەکانیشیان ئەوە بوو پاشا رۆژانە خوێنی سەربازێکی رشتووە بۆ ئەوەی میری ئەستووریا بە زیندوویەتی بمێنێتەوە، چونکە دووچاری خوێنبەربوون ببوویەوە.. هەروەها پاشا تۆمەتی داوێنپیسیی خرایە پاڵ، هەروەك چۆن بوختان بە ئیمپراتۆری رووسیا کرا بەوەی عاشقی راسپۆتین بووە.

جا دوای ئەوەی کردەکانی ساختەکاری تەواوبوون و سندووقەکانی دەنگدانی گوندییەکانی لایەنگری پاشایەتی بەتاڵ کران و ئەنجامی هەڵبژاردنەکان لە بەرژەوەندیی حکوومەتی کۆماری راگەیەندرا، پاشا فۆنسۆی سێزدەیەم دوا راگەیەندراوی خۆی بۆ گەل بڵاوکردەوە و تیایدا گوتی: ئەو هەڵبژاردنەی ئەمڕۆ یەکشەممە بەڕێوەچوو سەلماندی من وەك جاران گەلەکەم خۆشمی ناوێ و رێزم لێناگرێ.. بەڵام هێشتاکە هەر باوەڕم وەهایە ئەم بارودۆخە گۆڕانی بەسەردا دێت، چونکە من بەردەوام لەپێناو ئیسپانیا تێکۆشاوم و بە

دڵسۆزییەوە قوربانیم بۆی داوە.. لەوانەیە پاشا هەندێك هەڵە و کەموکورتی لێ بوەشێتەوە، بێگومانیشم لە هەڵە و کەموکورتی بەدەر نەبووم، بەڵام گەلەکەم بەردەوام و بەبێ هیچ ڕق و کینەیەك لە هەڵەی خەڵکیان بووریوە.. من کە کەسێکی ئیسپانی و پاشای گشت ئیسپانییەکانم، دەمتوانی بەدژی هەموو ئەو کەسانەی بەرهەڵستییەك دەنوێنن، گشت توانایەکانی خۆم بۆ پاراستنی مافە پاشایەتییەکانم بەکاربێنم.. بەڵام پێم باشتر بوو دەستبەرداری عەرشی دەستهەڵات ببم، لە ترسی ئەوەی نەوەك وڵاتەکەم دابەش ببێت و ئیسپانییەکان لە شەڕێکی نێوخۆییدا دەستیان بچێتە خوێنی برایەکانیان.. لەو کاتەی من وڵات جێدەهێڵم، سوورم لەسەر ئەوەی هێشتا باوەڕم بەو مافە هەیە کە لەمیانی مێژووەوە بۆم دەستەبەرکراوە و ڕۆژێك لە ڕۆژان بەدوایدا دەچم و پشتگوێی ناخەم.. هەروەها من کە ئێستە دەستبەرداری گشت توانا و دەستهەڵاتەکانی ئێستەم دەبم- باوەڕم وەهایە ئەمە لە بەرژەوەندیی وڵات دەبێت و با گەلیش بەرپرسی خۆی بێت- لە خوا دەپاڕێمەوە گشت ئیسپانییەك، وەك من ئەو ئەرکەی خۆی جێبەجێ بکات کە خۆشەویستیی بۆ ئیسپانیا بەسەریدا دەسەپێنێ.

تا ئەو کاتی، پیلانگێڕەکان هەنگاوی یەکەمی نەخشەکەیان هەڵێنابوو، خەرکی هەنگاوی دووەم بوون.. گشت ئەندامانی حکوومەتە نوێیەکە بەکرێگیراوی سووخۆران نەبوون، بەڵکو ژمارەیەکی زۆریان کەسانی دڵسۆز بوون، بەڵام هەر هەموویان بێ دەستهەڵات و کەمتوانا بوون.. دەستهەڵاتی ڕاستینیش لە دەستی بەکرێگیراوی کۆمۆنیستەکان و ئەو ئانارکیستانە بوو کە خۆیان بۆ هەنگاو و قۆناغی دواتر ئامادە

دەکـرد، ئـەویش دامەزرانـدنی دکتاتۆرییـەتی پرۆلیتـاری بـوو.. بۆ وەدیهێنانی ئەو ئامانجەش لەسـەر دوو پـەت گەمـەیان دەکرد، هەندێ شـانە و خانـەی کۆمۆنیسـتی بـە حکوومـەتیان دەگوت هەنـدێك هەڵ بکـات، هەنـدێك خانـەی دیکـەی دەرەوەی حکوومـەتیش هێرشـیان دەکردە سەر حکوومەت چوونکە کەوتووەتە نێو هەڵەوە و بە کاڵفام و گەندەڵیان ناو دەبرد.. لێرەدا بـەکرێگیراوانی مۆسکۆ سڵیان لـە هیچ جۆرە تاوانێـك نـەکردەوە، بۆئـەوەی خـەڵك دنـە بـدەن نـەك هـەر بـە دکتاتۆریـەتی پرۆلیتـاری ڕازی بـن، بـەڵکو لـەپێناو پاراسـتنی وڵات و ئاسایشی نێوخۆیی، داوای پێکهێنانی ئەو جۆرە دکتاتۆرییەتە بکەن.

ژەنـەڕاڵ دی ڕێفـیرا، لارگـۆ کابـا لـیرۆ و گرووپەکـەی بـەکارهێنا، بۆئەوەی ئاسـتی تونـدیی ململانێـی نێـوان کرێکـاران و خاوەنکارەکـان دابەزێنێت.. بەڵام هەر لەگەڵ ئەوەی حکوومەتی کرێکاری هاتە ئـاراوە، کابا لیرۆ خۆی ئاشکرا کرد و لە ساڵی ١٩٣٥دا بەڕاشکاوی ڕایگەیاند کە توانیویەتی دەیان هـەزار خانـە و شـانەی کۆمۆنیسـتی لـە سەرانسـەری ئیسپانیادا دروست بکات.. هەر ئەمەیش بووە هۆی ئەوەی لە کۆنگرەی گشتیی پانزەیەمی لیژنەی جێبەجێکاری نێونەتـەوەیی کۆمۆنیسـتی بـە چـەپڵەڕێزانەوە پێشـوازییەکی گـەرم لـە شـاندی ئیسـپانی بکـرێ و ستایشـی شـاندەکە بکـرێ لـەوەی زەمینەسـازییەکانی هەڵگیرسـاندنی شـۆڕش بەشـێوەیەکی زۆر خێـرا و گونجـاو و ڕێـك و بـەپێی پیلانـە شۆڕشـگێڕییەکەی تایبـەت بـە ئیسـپانیا بەڕێوەچـووە.. لـە کۆنگرەی دوانزەیەمی ئەنتەرناسیۆناڵی کۆمۆنیستیدا بەمشێوەیە ڕێز لە شاندەکە گیرا و ستایش کرا: ئێمە بەتایبەت لە ئیسپانیا بەدرێژایی چەند مانگێك تێبینیی بەڕێوەچوونی چالاکیی شۆڕشگێڕانە و مانگرتنی بـەردەواممان

کرد کە وڵاتەکە پێشتر هەرگیز هەلومەرجی لەمجۆرەی بەخۆیەوە نەبینیبوو.. ئەم ململانێیە کرێکارییە تەنیا هەنگاوێکی سەرەکیی هەڵگیرسانی شۆڕشی ئیسپانییە.

ئەوەی پاشان لە ئیسپانیادا ڕووی دا زۆرێك لە دەمامکەکانی کودەتا و پیلانگێڕییەکەی داماڵی، بەتایبەت ئەو ڕووداو و پێشهاتەی لەنێو خودی ڕێکخستنی کۆمۆنستیدا ڕووی دا.. جا هەروەك پەندە کۆنەکەی دەڵێ: کاتێك ناکۆکی دەکەوێتە نێوان دزەکانەوە، ڕاستی بەدیاردەکەوێ، ئەوا ڕێك لە ئیسپانیا ئەو ڕاستییە خۆی دووبارە کردەوە.. چونکە هەرسێ ڕێبەری بزووتنەوەی کۆمۆنیستی واتا مۆرین و سێرگس و نین، خوێندنە شۆڕشگێڕییەکەیان لە دەستگەی لینین لە مۆسکۆ تەواو کردبوو و بۆ ڕێبەرایەتیکردنی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕی گەڕانەوە.

مۆرین، دوای چەندان ساڵ لە ژیانێکی پڕ لە هەراوزەنا و چالاکیی شۆڕشگێڕانە، لە ساڵی ١٩٢٦دا پەرتووکەکەی خۆی بەناوی (Hacia la Segunda Revolution) نووسی و دژایەتیی خۆی لەهەنبەر ستالین ڕاگەیاند، چونکە بە بۆچوونی مۆرین، ستالین لە بیروباوەڕی مارکسییانە لای داوە.. هەروەها مۆرین ستالینی بەوە تاوانبارکرد کە هێزە کۆمۆنیستییەکان بۆ مەرامە تایبەتەکانی خۆی بەکاردێنێ بۆ ئەوەی دەستهەڵاتێکی دکتاتۆرانەی ئیستعماری بێنێتەکایەوە.

بەمشێوەیە ململانێی نێوان ستالین لەلایەك و هەرسێ گەنج – مۆرین و سێرگس و نین– سەری هەڵدا.. ئەو سێ کەسەش لە کۆکردنەوەی کرێکاران و دواتریش کۆنترۆڵکردنیان کارامەییەکی گەورەیان خستەڕوو، ستالینیش بڕیاری دا لەنێویان بەرێ دوای ئەوەی

تــا ســەرەتای جــەنگی نێوخــۆیی ئەرکــەکانی سەرشــانیان بەتــەواوی ڕاپەڕاند.. فەرمانی ستالین بۆ لەنێوبردنی ئەو سێ کەسە بەجۆرێك بوو مردنەکەیان وەك شەهیدبوونێکی قارەمانانە لەپێناو کۆمۆنیزمدا بخاتە بەرچاوی گەل، کۆمۆنیستەکان شوێنی مۆرینیان بە فرانکۆ پیشان دا، دوای ئەوەی حوکمیشی لەسەر درا، لەنێوبرا.. سەبارەت بە سێرگسیش ڕاپۆرتەکان ئاماژەیان بەوە کردبوو بە دەستی خودی کۆمۆنیستەکان کوژراوە.. (نین)یش لە ڕووداوێکی لێڵ و تەماویدا کوژرا.. دواتریش بە خــەڵك و جــەماوەریان ڕاگەیانــد تــەنیا دوژمنــانی کۆمۆنیســتی ئــەو کەسانەیان کوشتووە.

بــەلام ئــەو ململانێیــە هــەروا بــەبێ دەرئــەنجام و ئاشــکرانەبوون تێنەپەڕی.. بەڵکو کۆمۆنیستەکان یــەکتریان ئاشــکرا دەکرد و ڕاستیی خۆیان دەخستە بەر چاو و گوێی خــەڵك.. یــەکێك لــەو ئابڕووچوونەش نووسینەکەی سێرگسە، ناوبراو نووسیویەتی: کۆمۆنیزم لە ساڵی ١٩٣٦ ەوە لە شۆڕشگێڕیی نێونەتەوەییەوە بووەتــە نەتەوەپەرستی و هێزی زەبــەلاحی ســەربازی پێکــدەهێنێت و چــەندان پــارتی نێــو وڵاتــانی جۆراوجۆر لە خزمەتیدان، ئەو دەوڵەتە بەهێزەش گوژمــە و پــارەوپوول بۆ ئەو پارتانە دابین دەکات.. چونکە دوای ساڵی ١٩٣٦ ستالینییەکان پــارتی سۆسیالیســتی یــەکگرتوویان دامەزرانـد کـە کۆنگرەی سێیەمی ئەنتەرناســیونالی کۆمۆنیســتی چــاودێریی دەکــرد.. ئامــانجیش لەمــە دامەزراندن و دروســتکردنی هێزێکی نــوێی ڕەفتــار فاشییانە بــوو، بۆ ئەوەی بتوانێ فرەنسا ئابلۆقە بدات، چونکە شیمانەیان کردبوو فرەنسا لــەو جەنگــەی زەمینەســازیی بــۆ دەکــرێ لەوانەیــە ببێتــە هاوپــەیمانی ڕووسیا.

مۆرین لە شوێنێکی دیکەدا نووسیویەتی سیاسەتی ئینگلیز لەدێرزەمانەوە ئەوەبووە دوژمنەکانی دابڕووخێنی، تاکو دواتر وەك پارێزەرێك خۆی بەسەریاندا بسەپێنیّ و ڕابوون و هەڵسانەوەی دووبارەیان ئەستەم بێت.. ئێمە دەزانین ئیسپانیا بە پلەی یەکەم قوربانیی بریتانیا و بە پلەی دووەمیش قوربانیی فرەنسایە.. خۆ ئەگەر ئیسپانیا بەرەو ئینگلترا خواری کردەوە، ئەوا فرەنسا زیاتر دەیچەوسێنێتەوە.. جا لەبەرئەوەی فرەنسا و ئینگلترا هەردووکیان دەوڵەتی سەرمایەدارین، ئەوا نابنە هاوپەیمانێکی سرووشتیی ئیسپانیا.. لەبەرئەوە ڕەوت و ئاراستەی لۆژیکی لە ئیسپانیا ئەوەبوو ڕووی خۆی بەرەو پورتوگال و ئەڵمانیاو ئیتالیا و ڕووسیا وەرسوڕێنیّ، چونکە ئەو جۆرە بەرەیە وا لە فرەنسا و ئینگلترا دەکات بۆ ئەو ببنە دوو وڵاتی بێلایەن.

سێرگس لە شوێنێکی دیکەدا ڕوونی دەکاتەوە چۆن گردبوونەوەی چەپڕەوان لە ئیسپانیا توانیویانە لە ڕۆژنامەگەریی جیهانیدا پڕوپاگەندەی خۆیان بەشێوەیەکی بەرفراوان پەخش بکەن، لە کاتێکدا فرانکۆ لەلایەن ڕۆژنامەگەرییەوە زۆر بە کەمی ئاوڕی لێ دراوەتەوە.. سێرگس نووسیویەتی: هیچ کەسێك لە مێژوودا وەك ستالین نەیتوانیوە ڕێگەی چەپەڵ و نامەردانە بگرێتەبەر، چونکە ناوبراو و دارودەستەکەی لەپشت کۆنگرەی نێونەتەوەییی سێیەمی کۆمۆنیستیدا بەردەوام و بەبێ ڕەچاوکردنی ڕاستی و ڕاستگۆیی، پڕوپاگەندەی ناڕاست و درۆو دەلەسەیان بڵاو دەکردەوە.. ئەوان لەو پڕوپاگەندە بێبنەمایانەدا شێوازی دووبارەکردنەوە و گاڵتەپێکردنیان بەکاردەهێنا تا ئەو شێواز و ڕەوتە بۆ ئەوان بووە شتێکی میکانیکی..

خۆ وەنەبێ ئەو شێوازەیان تەنیا لە سنوور و چوارچێوەی نێوخۆیی بەکارهێنابێ، بەڵکو بیرۆکراتییەتی سۆڤییەتی بەشێوەیەکی نێونەتەوەیی گەشەی پێدا.. هەر لەگەڵ ئەوەی ڕۆژنامەی ئەزفستیا لە فلنتیا درۆیەکی کردبایە، یەکسەر ڕۆژنامەکانی پاریس و ستۆکهۆڵم و برۆکسل و لەندەن و نیویۆرك و ملبۆرن و بیۆنس ئایریس ڕاستەوخۆ لێیان وەردەگرتەوە و پەخشیان دەکردەوە.. بەمشێوەیە ملیۆنان ڕۆژنامەی پڕ لە درۆودەلەسەی سەرلێشێوێنەر بڵاو دەبوویەوە.. ئەو ڕۆشنبیرانەش کە دژی فاشیزم بوون زانیاری و ڕۆشنبیرییەکی فراوانیان لەبەردەمدا نەدەمایەوە و باوەڕیان بە ڕۆژنامەگەری دەکرد، چونکە تاکە هۆکاری وەرگرتنی زانیارییەکان بوو.. لێرەوە مرۆڤ هەست دەکات جیهانی ئەمڕۆ بەدەست کردەیەکی زەبەلاحی شێواندنی (تضليل) ئەخلاقی دەناڵێنێ.. هەر ئەمەیشە وادەکات بە دڵنیاییەوە -کە جێگەی داخە- باوەڕ بە قسەکانی ترۆتسکی بکەم، کاتێك پڕوپاگەندەی کۆمنترینی ستالینی بە (نەخۆشیی سێکسیی)ی بزووتنەوەی کرێکاری لە قەڵەم دا.

قسەکانی سێرگ و مۆرین دوای جیابوونەوەیان لە مۆسکۆ، ڕێك وەك نووسینی نێو بڵاوکراوە پاپاییەکەیە کە پاپا بیۆسی یانزەیەم لە ئاداری ساڵی ١٩٣٧دا فەرمانی بڵاوکردنەوەی دا و لە بەشێکی ئەو بڵاوکراوەیەدا هاتووە: لێکدانەوەیەکی دیکە بۆ ئەو بڵاوبوونەوە و تەشەنەکردنە بەرفراوانەی حزبە کۆمۆنیستییەکان هەیە.. بەڕاستی پڕوپاگەندەیەکی ئەهریمەنانەیە و جیهان پێشتر هەرگیز شتی وەهای بەخۆیەوە نەبینیوە.. چونکە هەر هەموویان لە یەك مەڵبەندی سەرەکیدا ڕێکدەخرێن و بەڕێوەدەبرێن، بە سەرانسەری جیهانیشدا بڵاو

دەبنەوە بەشێوەیەك لە گەڵ هەموو كەسێكدا بگونجێ.. هەروەها هەژموونیشی بەسەر سەرچاوە زەبەلاحەكانی داراییشەوە هەیە و بەردەوام لەژێر دەستی خۆیدا دەیانهێڵێتەوە، ئەمەیش دەرفەتی كۆنترۆلكردنی جۆرەها ڕێكخراو و كۆنگرەی نێودەوڵەتی و ژمارەیەكی زۆری كرێكارانی بۆ دەڕەخسێنێ.. ئەم پڕوپاگەندەیە سوود لە ڕۆژنامە و گۆڤار و سینەما و شانۆ و ئێستگە و خوێندنگە و تەنانەت زانكۆیەكانیش وەردەگرێ.. وردەوردەش دەتوانێ بچێتە نێو ئەقڵی تاكە جۆراوجۆرەكانی سەرجەم چین و توێژەكانەوە.. هەروەها لایەن و ڕێگەیەكی دیكەی ئاسانی بڵاوبوونەوەی كۆمۆنیزم هەیە، ئەویش دەمكوتكردن و ئابلۆقەدانی كەرتێكی نۆری ڕۆژنامەگەریی جیهانییە.. ئێمە دەڵێین تەنگەبەركردن و ئابلۆقەدان، هەروەها ڕۆژنامەگەری بەردەوام بەهەڵپە و هەڵوەداییەوە بەدوای هەواڵدا دەگەڕێ بۆئەوەی لاپەڕەكانی خۆی پێ پڕبكاتەوە، و چاو لە هیچ هەواڵیكی ورد و درشت ناپۆشێ، چ جای ڕێكخستنێكی جیهانیی وەك كۆمۆنیزمی ڕووسی. ئەم بێدەنگی و قرپوقەپ لێكردنە لەلایەك بۆ كورتبینیی هەنبەر ڕەهەندە سیاسییەكان دەگەڕێتەوە، لەلایەكی دیكەشەوە بەهۆی هەبوونی چەندان هێزی بەدخوازەوەیە كە ئێستە و ماوەیەكی دووردرێژە كار بۆ خاپووركردنی جڤاك دەكەن.. ئێستە ئێمە بە چاوی خۆمان دەرەنجامە پڕ لە تراژیدیایەكانی ئەو پڕوپاگەندانە دەبینین.. ئەم تەشەنەكردنە بەریلاوەی كۆمۆنیستی و شانازیكردنی ڕاشكاوانەی پاڵەوانەكانی بە وێرانكردنی كەلتووری مەسیحی و لە ڕەگەوە دەركێشانی گشت یادەوەرییەكی لە دڵی خەڵكدا و بەتایبەت لە دەروونی لاواندا.. لە ئیسپانیاشدا هاتووەتە پێشێ، چونكە دەستیان بە هەركەنیسە و

دێرێك ڕاگەیشتبێ، ئاتاریان لەسەر پاتاری نەهێشتووە و لەگەڵ زەوی تەختیان کردووە، هەروەها گشت نما و شوێنەوارێکی ئایینی مەسیحییان سڕیوەتەوە.. بیردۆز و پیلانەکەیان هەر بە کوشتنی مەترانەکان و هەزاران ڕاهیب و ژنان و پیاوانی نێو ئەو ئایینە نەوەستاون، بەڵکو دەستیان لەو کەسانەش وەشاندووە کە ژیانیان لە قەبێر خزمەتکردنی کرێکاران و هەژاران کردووە، زۆرینەی قوربانییەکانیان خەڵکی ئاسایی نێو ڕیزی جەماوەر و گشت چین و توێژەکان بووە.. هەموویان بە ڕقێکی دڕندانە و هۆڤانەی ئەوتۆ لەنێوبراون هەرگیز باوەڕ ناکرێ لە سەردەمێکی ئاوا پێشکەوتوودا ڕووی دابێ.. هیچ پیاوێکی ئاقڵ و سیاسییەکی بەرپرس ناتوانێ نکۆڵی لەوە بکات ئەوەی لە ئیسپانیا دەگوزەرێ لەوانەیە سبەی یان دوو سبەی لە هەر وڵاتێکی دیکەی مەدەنیشدا دووبارە ببێتەوە.. ئەگەر بیرۆکەی خودا لە دڵی مرۆڤەکاندا بسڕێتەوە، هەر ڕووداوی لەم جۆرە دێنەپێشێ، چونکە لە دوخێکی وەهادا هیچ شتێك ناتوانێ لە دەستبردن بۆ قێزەونترین تاوانی هۆڤانە دووریان بخاتەوە.

بەشی سێزدەیەم

جەنگی نێوخۆیی ئیسپانیا

ژەنەڕاڵ مولا دەڵێ: دوای ئەوەی حکوومەتی سۆسیالیستی لە ئیسپانیا جڵەوی دەستهەڵاتی گرتە دەست و پاشا لە وڵات هەڵات، حکوومەتەکە بەرەو بیرۆکەی چوونە نێو ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتی ماسۆنییەکان دەچوو.. بەرپرسان و کەسانی ڕەسمی بیریان کردەوە ئەوان بە داواکاریی چوونە نێو ئەو ئەنجوومەنانە، لە مەترسیی ئەو ستەمە بەدوور دەبن کە زۆرینەی ماسۆنییەکانی نێو حکوومەت لەهەنبەر خەڵکیدا پێڕەویان دەکرد، لە هەمان کاتیشدا باوەڕبوونیان بە دەستهەڵاتی کۆماری دەسەلمێنن، بەمەیش لە وێرانبوون و فەوتانێکی بێ چەندوچۆن قوتار دەبن.

چەرچڵ نووسیویەتی: یارمەتیی کۆمۆنیستەکان دراوە بۆ ئەوەی حوکمڕانییەکی کۆماری پێکبهێنن، لەپێناو ئەوەی بتوانن جارێکی دیکە ئاشووب و هەراوزەنای ئابووری و سیاسی بنێنەوە و تا دۆخەکە دەگاتە ئاستێك وەها لە سەرۆك و سەرکردەکان بکرێ لۆژیکییانە بە گوێی هاووڵاتییانی نێو جڤاکە پڕ لە ئاشووب و شپرزەییەکاندا بچرپێنن تاکە

ڕێگـەی گەڕاندنـەوە و بەرقەرابوونـەوەی یاسـا و ڕەواندنـەوەی تـەمی دۆخە ناهەموارەکە، تەنیا بە دکتاتۆریەتی پرۆلیتاری دەبێت.

هـەنگاوی لۆژیکییانـەی دوای ڕووخانـدنی سیسـتمی پاشـایەتی، هێرشی چروپڕ بوو بۆسەر ئەو ئایینەی گەل باوەڕی پێی هـەبوو، بۆیێ دوای دروستکردنی هەزاران گەنج و تـولازی خوانـەناس و بەلشـەفیی دژ بە بەهایە کۆمەڵایەتییەکان، عەلمانییەتیان هێنایە نێو خوێندنگەکان و هەڵمەتێکی بەرفراوانیان دژ بە دەستهەڵاتی باوکسالاری و دەستهەڵاتی کەنیسـە بـەڕێوەبرد.. تـەنیا چـاوەنواڕی دەرفـەتی گونجـاو بـوون، بۆئەوەی ئەو جەماوەرە دنە بدەن هێزی زۆرەملێ دژ بە یاسا و سیستم بەکاربێنن.

کۆبونەوەیەکی نێو یانـەی ئـەتینیۆی مەدریـدی بـۆ شـرۆڤەکردنی بەرنامەی داهـاتووی سیاسـی بـەڕێوەبرا و لەسـەر ئـەم هەشـت خاڵـەی خوارەوە ڕێککەوتن:

١)بەرپاکردنی دکتاتۆریەتێکی کۆماری.

٢) ڕاوەدوونان و سزادانی بێ خۆگنخاندنی هەموو ئەو کەسانەی لـەژێر سایەی ئەو دکتاتۆریەتەدا هەر کارێکی ناڕەوا دەکەن.

٣) هەڵوەشاندنەوەی پاسەوانی نیشتمانی و سوپا و پۆلیس و دانانی سوپای کۆماری لە شـوێنیان کـە لـە چینی کرێکـاران و ئەندامانی یانە کۆمارییەکاندا هەڵبژێدراون.

٤) دەستگرتن بەسەر موڵك و ماڵی دەستگە و دامەزراوە ئایینییەکان.

٥) خۆماڵیکردنی زەوییەکان.

٦) لەنێوبردنی ئەو ئاژانسە ڕۆژنامەوانییانەی دژی سیسـتمی کۆمـاریی دکتاتۆرین.

٧) سوود وەرگرتن و قۆستنەوەی خوێندنگەکان بۆ خزمەتگوزارییە گشتییەکان لەگەڵ چەند هەیکەلێکی دیکە.
٨) دواخستنی پێکهێنانی پارلەمان.

بەرجەستەترین ڕێبەری سیاسیی ئەو کات ئازانای خاوەن بیری ئازادیخواز، بریتۆی سۆسیالیستی، کابالیرۆی کۆمۆنیست بوون.. ئازانا وەها خۆی نیشان دا پشتگیری لەو پێشنیازە توندڕۆیانە ناکات و گاڵتەی پێکرد، بەڵام بە نهێنی پشتگیریی لە گشت خاڵەکان دەکرد، چونکە هەر لەگەڵ ئەوەی هەڵبژێردرا، موو بەموو هەمووی جێبەجێ کردن.

دوای ڕێککەوتن لەسەر ئەو هەشت خاڵە، ئەنجوومەنی دامەزرێنەرانەی یاسادانان هەڵبژێردرا.. جا لەژێر دروشمی یاسا پارێزگەری لە گەل دەکات، دکتاتۆرییەتێکی بێ بەزەیی بەرپابوو و هیچ نما و ڕوخسارێکی دیموکراسییانەی تیادا نەدەبیندرا تەنیا ناوەکەی نەبێت، ئەویش کۆماری کرێکاری بوو.. دواتر شۆڕشگێڕێکی مەشقدیدە بەناوی جیمینزا ڕەشنووسی دەستووری دانا.. بەڵام ئیزانا هەموو هەوڵ و گرنگیدانی خۆی لەسەر لەنێوبردنی کەنیسە و پاکتاوکردنی پیاوانی ئایینیدا چڕکردەوە.. لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٢دا ڕابیتەی ئەیتەیستی دامەزراند، بە پارەی گەل داهاتی بۆ گۆڤارەکەیان- سن دیۆس (ئەوانەی نکۆڵی لە خواوەندیی دەکەن) دابین کرد.. لەژێر ناوی دیموکراسییەت گەیشتنە سەرجەم ئامانجەکانیان!! گەل لە ڕێگەی چەند سەرکردەیەکەوە ڕایانگەیاند: ئێمە ئێستە لەدەست هەژموونی کەنیسە و ئەو پیاوە ئایینییانە دەربازبووین کە لەگەڵ دەرەبەگ و پاشایانی داپڵۆسێنەر هاوپەیمان بوون و پەنجەیان تێکهەڵکێشابوو..

پاشان قۆناغی دواتری نەخشە و پیلانەکە هات ئەویش دروستکردنی کەشێکی پڕ لە هەراوزەنا و شپرزەیی و بێسەروبەری و کاری تێکدەرانە بوو، چالاکیی شۆڕشگێڕانە لە کەتالۆنیا بەڕێوە دەچوو.. سەرەتا ژەنەراڵ بریمۆ توانی سەرکوتی بکات، بەڵام چالاکی و خەباتی شۆڕشگێڕی دیسانەوە سەری هەڵدایەوە.. پەیامنێری (مۆرنینگ پۆست)ی لەندەنی، لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣٢دا نووسیبووی: عەنبارە زەبەلاحەکانی بۆمب و چەك و فیشەك لە گشت شوێنێکی ئیسپانیا دۆزرانەوە.. هەروەها پۆلیس دڵنیابوویەوە لەوەی پارەیەکی قەبە بۆ هەڵگیرساندنی شۆڕش خەرجکراوە.. هەروەها لەکاتی پشکنینیشدا ڕوونبوویەوە ئەوانەی دەستگیرکرابوون پارەیەکی زۆریان پێ بوو.

لە ساڵی ١٩٣٤ و دوای شۆڕشەکەی کەتالۆنیا هەندێك ئەفسەر بە فرۆشتنی چەك تاوانبارکران، ئەمە بووە هۆی ئەوەی شۆڕش لە ئستروریا سەرهەڵبدات.

ئەوسا فرانکۆ هەوڵێکی زۆری خستەگەڕ سوپای ئیسپانی ڕێکبخاتەوە و ئاستێك بۆ هەراوزەناو پشێوییەکە دابنێ.. بەڵام لەلایەن دەستهەڵات و لایەنە پێوەندیدارەکانی حکوومەتەوە، بەپێی پێویست یارمەتی نەدرا.. لێرەدا دەتوانین ئاماژە بەوە بکەین کە ڕێکخستنی نهێنیی پارتی کۆمۆنیست زۆر تۆکمە بووە، چونکە لەیەك کاتدا و لە چەندان شوێنی دوور لەیەکتری شار و گوندەکان، زیاتر لە سێسەت کەنیسە سووتێندران.. هەروەها تیرۆر و تۆقاندن زۆر تەشەنەی سەند، تا کوشتن بووە پیشەیەکی زۆر ڕوون و هەرزان، بەشێوەیەك دەتواندرا بە ٥٠ بیزتا (کەمێك زیاتر لە نیو دۆلاری ئەمریکی) هەر دوژمنێکی

شۆڕش بكوژرابایه.. بەمشێوەیە بەكرێگیراوانی مۆسكۆ هەلومەرجە پڕ لە پشێوی و ئاشووبەكەی نێو ئیسپانیایان قۆزتەوە، بۆ ئەوەی پیلانەكەی لینین جێبەجێ بكەن كە تایبەت بوو بەو ولاتە.. كوشتن و پەلبڕین و دەستدرێژیی سێكسی و سووتاندن و خوێنڕشتن و كوشتن، هەرهەموویان چەند هۆكارێك بوون كۆمۆنیزم بۆ گەیشتن بە دەستهەلات بەكاری هێنان.

بەمشێوەیە بارودۆخی ئیسپانیا لە خراپ بەرەو خراپترین چوو، هێشتا سەرەتای سالی ١٩٣٦ دانەهاتبوو هەلچوون و شپرزەیی و ئاشووب سەرانسەری ئەو ولاتەی گرتەوە.. ئەوسا ئەنجوومەنی یاسادانانی دامەزرێنەر هەلوەشایەوە و ١٦ی مانگی شوبات وەك وادەی هەلبژاردنی گشتی دیاری كرا.. تا وادەی هەلبژاردنیش داهات، جیل رۆبلز و كالفۆ سۆتیلۆ هەلمەتێكی دژ بە كۆمۆنیزمیان دەستپێكرد، بەلام هەلمەت و ڕیكلامی بەلشەفیكەكان لە ڕێگەی بلاوكراوەیەك بەناوی- هاوڕێیانی ڕووسیا- بەڕێوە دەچوو..

لەو سەروبەندەدا لارگۆ كالبیرۆی كۆمۆنیست، بەهۆی شكستخواردنی لە جێبەجێكردنی هەولێكی كودەتایی لە زیندان بوو.. مستەر ئەدوارد كنوبلەر چاوپێكەوتنێكی بەناونیشانی پەیامنێرێك لە ئیسپانیاوە، چاوپێكەوتنێكی لەگەل سازدا، تیایدا نووسیویەتی: ٢٦٥ كورسی وەدەستدەهێنین، بەشێوەیەكی ڕیشەیی سیستمی دەستهەلاتەكە دەگۆڕین.. ئەو پێنج سالە تێناپەڕن ئێمە خۆمان بۆ دوا ئامانجمان ئامادەكردووە، ئەویش یەكێتیی كۆمارەكانی ئیبریە.. ئەوسا نیمچە دوورگەی ئیبیری دەبێتە تاكە نیشتمانی هەمووما‌ن.. من هیوادارم پورتوگال بە ڕێگەی ئاشتییانە تەقلی واقیعەكە بێت، دەنا

ناچار دەبین - بەتایبەت ئەگەر دۆخەکە وەها بخوازێ- هێز بەکاربێنین.. دەشتوانیت لەمیانی میللەی پەنجەرەی زیندانەوە دەستهەڵاتداری داهاتووی ئیسپانیا ببینیت.. لینین ڕایگەیاندووە ئیسپانیا دووەم دەوڵەتی سۆڤییەتییە لە ئەورووپا، ئەم پێشبینییەشی وەڕاست دەگەڕێ، منیش دەبمە لینینی دووەمی وەدیهێنانی ئەو مەبەستە.

دوای هەڵبژاردنێکی تەواو لایەنگرانە کە ئیسپانیا لە مێژووەکەیدا هاوشێوەکەی بەخۆیەوە نەبینیبوو، سەرۆك زامۆرا نووسیویەتی: بەرەی میللی بەهۆی سیستمێکی زۆر خراپ و نادادەپەروەرانەی هەڵبژاردنەوە لە ١٦ی شوباتدا گەیشتە دەستهەڵات، هەر بەهۆی ئەو سیستمەشەوە بەرەی میللی زۆرینەی بەدەستهێنا، کەچی ڕاستییەکەی کەمینەیەکی دوور لە بردنەوە بوو (تێبینیت کردووە ئەمە دەرئەنجامی گشت هەڵبژاردنەکانە، چونکە تەنیا بەهێزترین و پارەدارترینی ئەو لایەنانە براوە دەبن کە ڕاگەیاندنێکی زەبەلاحیان هەیە).

بەلأم لە دەنگدانی یەکەمدا دەرئەنجامەکان لە بەرژەوەندیی بەرەی میللیدا نەبوون، چونکە لە کۆی ٤٦٥ دەنگدا ٢٠٠ دەنگی وەدەستهێنا.. بەم ڕێژە دەنگەش نەیتوانی حکوومەت پێکبهێنێ، بۆیێ ناچاربوون لەگەڵ کەمینەکانی دیکەی پارلەماندا هاوپەیمانییەك پێکبهێنن، لەبەرئەوە لەگەڵ باسك و چەندان لایەنی دیکە چوونە نێو هاوپەیمانییەوە و ئەنجوومەنێکیان پێکهێنا بۆ ئەوەی ئەرکی دووبارەکردنەوەی هەڵبژاردنی گشت پارێزگەکان بگرێتە ئەستۆ.. ئەوجا ناوبانگی هەندێك پاڵێوراوی ڕاستڕەویان لەکەدار کرد و گومانی خەڵکیشیان ورووژاند لەوەی کەسانی بێ توانا و نەشارەزان، بەمەش

توانیان له سەرکەوتنەکەیان دڵنیابن.. لە ئەنجامی کۆتاییدا ڕێک وەک چۆن کابالیرۆ پێشبینیی کردبوو! ٢٦٥ دەنگیان وەدەستهێنا.. لەگەڵ ئەمەیشدا دەنگەکان بەمشێوەیە دابەشکرانە سەر قەوارەکان:

*پارتە میانڕۆییەکان و ڕاستڕەوەکان ٤,٦١٠,٠٠٠ دەنگیان وەدەستهێنابوو.

* پارتەکانی بەرەی میللی ٤,٣٥٦,٠٠٠ دەنگیان وەدەستهێنابوو.

بەمشێوەیە میانڕۆییەکان و ڕاستڕەوەکان زیاتر لە ٥٥٤,٠٠٠ دەنگیان وەدەستهێنابوو.

خوێنەر دەتوانێ درک بەوە بکات سەرکەوتنی بەرەی میللی بەهۆی یەکبوونی هێزە چەپڕەوەکان بەشێوەیەکی ڕوون و سەیر هاتووەتە دی، لەو بەرەیەدا لە سۆسیالیستە میانڕۆیەکانەوە بگرە تا دەگاتە کۆمۆنیستی بەلشەفی، هەر هەموویان لەژێر ئاڵای یەک هاوپەیمانیدا یەکیان گرتبوو.

بەمشێوەیە دەبینین چۆن کۆمۆنیستە ستالینییەکان دۆخی گشتیی ئیسپانیایان ئامادە کردبوو تا بگەنە ئەو دەرئەنجامانە.. لە دۆسییە حکوومییەکانی ماوەی پێش هەڵبژاردنی شوباتی ساڵی ١٩٣٦دا هاتووە: هەر لەگەڵ کۆتاییهاتنی دکتاتۆریەتی سەرۆک دی ڕیڤرا لە ساڵی ١٩٣١، یەک شۆڕش هەڵگیرساوە و تیایدا ٢,٥٠٠ کەس کوژراون، هەروەها حەوت ڕاپەڕین و ٩,٠٠٠ هەزار مانگرتن و پێنج دواخستنی بودجە و زیادبوونی دوو بلیۆن بیزیتا لەسەر بانکە ناوخۆییەکان هاتووەتە ئاراوە، هەروەها ١٠٠٠ شارەوانی هەڵوەشێنراونەتەوە و ١١٤ ڕۆژنامە وەستاون، وڵات ماوەی دوو ساڵ و نیو لەژێر دەستهەڵاتێکی سەربازیدا بووە.

بەلام لە شەش هەفتەی دوای پێکهێنانی حکومەتی بەرەی میللی بە سەرۆکایەتیی ئیزاننا و کابالیرۆ و بریتۆ، ئەم ڕووداوانە هاتوونەتە پێشێ:

یەکەم: تیرۆکردن و دزی: لە چەق و مەڵبەندەکانی سەرکردایەتیی سیاسیدا ٥٨ ڕووداو، لە دەستگە تایبەتەکان ١٠٧ ڕووداو و لە کەنیسەکاندا ٣٦ ڕووداو، ڕوویان داوە.

دووەم: ئاگرکەوتنەوە: لە سەنتەر و مەڵبەندەکانی سەرکردایەتیی سیاسیدا ١٢ حاڵەت و لە دامودەستگە تایبەتەکان ٦٠ حاڵەت و لە کەنیسەکاندا ١٠٦ حاڵەتی ئاگرکەوتنەوە ڕووی داوە.

سێیەم: کار و کردەوەی تێکدەرانە: ١١ مانگرتنی گشتی، ١٦٩ ڕاپەڕین، ٧٦ حاڵەتی کوشتن، ٣٦٤ بریندار.

کابالیرۆ لە ناوچەی زاراگۆزا گوتارێکی پێشکێش کرد و گوتی: دەبێ ئیسپانیا خاپوور بکەین، بۆ ئەوەی ببێتە هی ئێمە.. لە ڕۆژی تۆڵەکردنەوەشدا داری لەسەر بەردی نایەڵین.. لە شوێنێکی دیکەشدا ڕایگەیاندبوو: پێش هەڵبژاردنەکان دەمانپرسی چیمان دەوێ، بەلام هەنووکە و دوای هەڵبژاردنەکان، بەهەر ئامرازێک بێت هەرچیمان بوێ دەیبەین.. با ڕاستڕۆیەکانیش پێشبینیی هیچ سۆز و بەزەییەکی کرێکاران نەکەن، چونکە ئێمە نایەڵین هیچ دوژمنێک لەبەر دەستمان دەربچێ.

ئازاناش بە ڕووییەکی خۆش و پڕ لە شادییەوە ڕایگەیاند: ئیدی ئیسپانیا هەرگیز وڵاتێکی کاسۆلیکی نییە.

لە ڕاپۆرتێکی هەواڵنێری ڕۆژنامەی تایمزی شوباتی ساڵی ١٩٣٦دا سەبارەت بە بارودۆخی بەرشەلۆنە هاتووە: ئەنجومەنێکی حکوومی

هۆشداریی داوەتە چەند کەسێکی ڕەسمی بەوەی کە زۆر پێویستە لە مانگی شوباتدا دەستبەرداری پۆستەکانیان ببن، ئەم هۆشدارییەش یەکسەر جێبەجێ کرا.. دوای مانگێک نووسیبووی: ئێستە غەمی گەورەی گشت کۆمۆنیستەکان ئەوەیە دکتاتۆرییەتی پرۆلیتاری بنیاد بنێن.. دوای ماوەیەکی دیکەش نووسیبووی: سۆسیالیزمی ئیسپانی زۆر بەخێرایی بەرەو کۆمۆنیزم هەنگاوی هەڵێنا.. مارکس و لینین لەلایەن گەنجانەوە پشتگیرییەکی گەورەیان لێ دەکرێ و خۆیان بە قوتابییانی ئەوان دەزانن.. ئەو گەنجانە باوەڕیان وایە وەدەستهێنانی دەستهەڵات داواکاری و خواستی شۆڕشگێرانەی سۆسیالیزمی ئیسپانییە، هەروەها توندوتیژی و کاری توندڕۆیانە، هۆکاری سەرکەوتووانەی وەدەستهێنانی ئەو دەستهەڵاتانەن.. باوەڕیشیان وەهایە تاکە ڕێگەی پاراستنی دەستهەڵات دکتاتۆرییەتی پرۆلیتارییە.. بەمشێوەیە ڕێوڕەسم و ڕێکارەکانی ئەو ڕێبازە ڕووخێنەرە بەشێوەیەکی بەرفراوان تەشنە دەستێنێ.. هەمان ئەو هەواڵنێرە لە ئاداری ساڵی ١٩٣٦دا دیسانەوە نووسیبووی: ئەندام پارلەمانەکانی ئیسپانی هەمان سروودی نیشتمانیی ڕووسییان گوتەوە و مشتەکانیان بەرز کردبوویەوە و سڵاوی کۆمۆنیستییان کردبوو.

ئێستەیش لە خۆمان دەپرسین: بۆچی گەنجانی ئیسپانی بە کۆمەڵ بوونە کۆمۆنیستی؟

بەدواداچوونەکان ئاماژە بەوە دەکەن ئیزانا- یەکێك لە سەرکردە شۆڕشگێڕەکان- وەك خاوەن هزری ئازادیخوازی و باوەڕدار بە سۆسیالیزمێك خۆی پیشان دا کە دژی ئایین ناوەستێتەوە..هەروەها لەهەنبەر ئەو ترس و تۆقاندنەی تێکدەران و کۆمۆنیستەکان

دەیاننواند، نارەزایی دەردەبڕی.. بەڵام کاتێك گەیشتە دەستهەڵاتی سیاسی، ئەم وێنەیەی بۆ خۆی کێشابووی بە تەواوی گۆڕا، چونکە دەستهەڵاتەکەی بۆ لەنێوبردنی ئەنجوومەن و گردبوونە ئایینییەکان و قوتابخانە ئایینییەکان بەکاردەهێنا، دواتریش بڕیاری دروستکردنی قوتابخانە عەلمانییەکانی خستە ئەستۆی فرانسیسکۆ.. ئیدی بەمشێوەیە خوێندکاران لەکاتی دەستپێکردنی وانەکانیان سروودی عەلمانییانەیان دەگوتەوە، لەو سروودانەش:

ئێمە ڕۆڵەی شۆڕشین، ئێمە ڕۆڵەی ئازادین.. بە ئێمە خۆری نوێی مرۆڤایەتی هەڵات.

هەروەها لە قوتابخانەکانی بەرشەلۆنەشدا چەند سروودێکیان دەگوتەوە، لەوانە:

بۆمبێك بهاوێژە، مینەکە جوان دابنێوە، بە توندی دەمانچە بگرە دەست، سروودە نیشتمانییەکان بڵێرەوە.. بەچەکەوە تا مەرگ ئامادەبە، بە دەمانچە و دەنەمێتەکەت حکوومەت وێران بکە!!

چەند سروودێکی دیکەی هاوشێوەش هەن کە لە ڕادیۆی مۆسکۆدا بە زمانی ئینگلیزی پەخش دەکران و لەنێوان ساڵانی ١٩٣٧ و ١٩٣٨ ئاراستەی کۆمۆنیستە ئینگلیزەکان دەکران، بەمشێوەیە سەرنووسەران و کەسانی بەرپرسی ڕۆژنامە بریتانی و ئەمریکییەکان ڕەتیان کردەوە ڕاستییەکان بڵاوبکەنەوە، چونکە بەشێوەیەکی هێندە سەیر بڵاو ببوونەوە کەس نەیدەتوانی باوەڕیان پێ بکات.. لەگەڵ ئەمەیشدا ڕاستییە تاڵەکە لە نامەیەکی فرانسیسکۆ بۆ هاوڕێیەکی ئاشکرابوو، لە نامەکەدا نووسیبووی: جا بۆ ئەوەی خەڵك نەترسێنین و پاساوی داخستنی دەستگەکانمان نەدەینە دەست، بە قوتابخانە

نوێیەکان ناومان دەبردن، نەک بە قوتابخانەکانی فێرکردنی بنەمایەکانی ڕەتکردنەوە و گۆڕانکاری.. هەر چەندە من حەزم لە بەرپاکردنی شۆڕشە، بەڵام لەوکاتیدا تەنیا ئەوەندەم پێ بەس بوو مزری شۆڕشگێڕی لە مێشکی گەنجاندا بچەسپێنم، بەشێوەیەک دژ بە پۆلیس و پیاوانی ئایینی باوەڕی سەتاسەتیان بە زەرووەرەتی نواندنی توندوتیژی هەبێت و تاکە ئامرازشییان ببێتە بۆمب و ژەهر.

ئەو نامەیە وەک بەڵگەیەک دژی فرانسیسکۆ بەکارهات، کاتێک هێزەکانی فرانکۆ لە سەردەمی جەنگی نێوخۆییدا دەستگیریان کرد.. کاتێکیش بە تۆمەتی ناپاکی حوکمی لەسێدارەدانیان بۆ فرانسیسکۆ دەرکرد، ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات لە پاریس تەواو هەڵچوو، لەلای گشت ئەنجوومەنەکانی دیکەی جیهان ناڕەزایی دەربڕی، بەو پاساو و بانگەشەیەی فرانسیسکۆ چالاکیی دژ بە کاسۆلیکی بەڕێوەبردووە.

هەر ئەوەندەش بەسە گوتەکەی لینین بهێنینەوە: باشترینی شۆڕشگێڕەکان ئەو گەنجەیە خۆی لە ڕێبازە ئەخلاقییەکان ڕزگار کردووە.. ئێمەیش دەزانین گوتەکانی لینین لەلای کۆمۆنیستەکان وەک یاسا وەهان. لەبەرئەوە گشت تاکەکانیان کاریان بۆ دروستکردنی نەوەیەکی گەنجان کرد —لە هەردوو ڕەگەزدا— کە باوەڕیان بە بەهایە کۆمەڵایەتی و ئاکارییەکان نەبوو.

هەنگاوە سەرەتاییەکانی بەرنامەی پەروەردەکردنی گەنجانی شۆڕشگێڕ بریتی بوو لە هەڵوەشاندنەوەی پێوەندییەکانی خانەوادەیی و دنەدانی منداڵان دژ بە دەستهەڵاتی باوکانیان تەنانەت پێش ئەوەی بگەنە تەمەنی پێگەیشتن.. ئەو تێکدەرانە وەهایان لە منداڵان گەیاندبوو باوکانیان نەوەیەکی کۆنەپەرستی دواکەوتوون و منداڵانیان

لەسەر درۆ و ئەفسانە پەروەردە دەکەن، ڕێك وەك سەربردەکەی بابانۆیل و ئەو شوێنەی مندالّی لیٚ دێتە دەرەوە!

تێکدەرەکان هۆی دواکەوتوویی باوکانیان وەك ئەنجامێکی چەوساندنەوەی سەرمایەداری لێکدابوویەوە، پێشیان وابوو ئەوەی کۆن قوربانیی دابونەریت و ڕێوڕەسمە کۆنەپەرستییەکانە.. لێرەوە لەسەر مندالّ پێویست بوو دایبابی لەسەر مزری نوێی هاوچەرخ پەروەردە بکات، هەرگیز ڕێگەشیان پیٚ نەدات کۆنترۆڵی بکەن و بە ئارەزووی خۆیان ئاراستەی بکەن.. ئامانج لەو هەڵمەتە ڕووخێنەرەش ڕووکاندنەوەی پیرۆزییەکان و یەکییەتیی ژیانی خانەوادەیی بوو.

هەنگاوی دووەمیش بریتیی بوو لە: لادانی هەستی ڕێزگرتنی مندالان لە هەنبەر پیاوانی ئایینی.. جا بۆ ئەوەی بگەنە ئەو مەبەستە، پیاوانی ئایینیان وەك توێژێکی کەم ئەقلّ و بێدەستەلاتی نێو جڤاك وێنا کردبوو، دەیانگوت ئەو پیاوە ئایینییانە خزمەتکاری چینە دەستەلاتدارەکەن.. مندالانیانیشیان لەسەر گوتە بەناوبانگەکەی مارکس ڕادەهێنا کە دەلێ: ئایین ئەفیوونی گەلانە. چونکە تەنیا لەپێناو چاککردنەوەی ڕووح مرۆڤ لەسەر ملکەچی و ڕازیبوون بە هەژاری و نەخۆشی و کاری تاقەتپڕووکێن ڕادەهێنیٚ..بەمشێوەیە ڕاهیبەکان لە چاوی گەنجاندا بوونە ئەو گورگانەی خۆیان لە پێستی مەڕدا شاردووەتەوە و وەك ئەو قەلانە دەهاتنە بەرچاویان کە لەسەر نەزانی و کالّفامیی جەماوەری گەل دەلەوەڕێن.. خۆ ئەگەر ڕاهیبێك لە ئابڕووچوونێك بگلابووایە، ئەوا گشت هۆکارێکی پڕوپاگەندەیان بەکاردەهێنا بۆ ئەوەی بیکەنە بەهانەی تێکشکاندنی سەرتاپای ئایین.

هەر لەو کاتەش ئەو وێنە قێزەونەی پیاوانی ئایین لە مێشکی گەنجان چەسپا، هێرشی ڕاستین بۆ سەر ئایین دەستی پێدەکرد و بەشێوەیەکی زۆر قێزەون و ناشرین گاڵتە بە ئایین دەکرا.. بۆ نموونە دەیانگوت مەسیح کوڕە ناشەرعییەکەی ئەو کچە گەنجە جوولەکە یووسفی لەخشتەبرد وەهای تێگەیاند کوڕەکەی دیارییەکی ڕووحی پیرۆزە.. هەروەها وێنای مەسیحیان وەك فێڵبازێك دەکێشا کە بە ئەفسوون و جادوو، لاوازی و کەموکورتییە کەسییەکەی دەشارێتەوە و ناوی لەو ئەفسوونە ناوە پەرجوو.. دەشیانگوت دوانزە قوتابییەکەی مەسیح یارمەتیدەرە بەدخوازەکانی بوون!! بەو ئاستەش نەوەستان، بەڵکو سەربردەکانی مەسیحیان - کە لە منداڵیدا پینەدۆز بووە - بە واتایەکی دیکە بەکاردەهێنا و دەیانگوت بۆ فرۆشتنی عەرەق و مەشرووب لە ئاهەنگەکانی بووکگواستنەوەدا سیحری بەکارهێناوە.. هەروەها مەسیح و گشت شوێنکەوتە کاسۆلیکییەکانیان بە گۆشتخۆرانی مرۆڤ تۆمەتبار دەکرد، لەمەیشدا پشتیان بە دەقێکی تەوراتی دەبەست کە تیایدا دەڵێ: مەسیح سەرزەنشتی شوێنکەوتەکانی کردووە ئەگەر گۆشتەکەی نەخۆن و خوێنەکەی نەنۆشن، نەمریی وەدەستناهێنن!!

نەوجەوانەکانیش لە ڕێگەی پیاسە و هاوڕێیەتییەوە مەشقیان پێ دەکرا، ڕاهێنەرێك لەگەڵ نەوجەوانێك دەبوو و ئازادیخوازیی فێر دەکرد، ئەو نەوجەوانەش دواتر خۆی لە گشت بەهایەك دادەماڵی و بەتەواوی خۆی لە گشت یاسایەك ڕادەپسکاند.. نەوجەوانەکان فێر دەکران تاکە گوناه و تاوانی گەورە گوێڕایەڵ نەبوونە بۆ سەرکردەکانیان، هەروەها

تەنیا دوو تاوانیش هەن لەوانەیە تاکەکەس بیانکات: پشتگوێخستنی ئەرک، ناپاکیکردن لە نهێنییەکانی حزب.

دوای ئەو هەنگاوانەش، قۆناغی بەریککەوتن و ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ پۆلیس دەستی پێدەکرد.. جا بۆ ئەوەی گەنجانی تازەکار و ئەوانەی تازە مەشقیان بینیوە لەسەر ئەو کردارانە ڕابێن، دەیانخستنە نێو چەند گرووپ و کۆمەڵەیەکەوە کە لەلایەن سەرکردە کۆمۆنیستەکانەوە سەرکردایەتییان دەکرا.. ئەو سەرکردانەش گەنجانیان لەسەر پێشێلکردنی سیستم و یاسا ڕادەهێنا و ناچاریشیان دەکردن بکەونە شەڕەوە بۆ ئەوەی ئاشنای هێز و دەستهەڵاتی جەستەییان ببن.. دواتریش دنەیان دەدان تاوانی بچووک بکەن، ئەو تاوانکارییە بچووکانەش هەنگاوی یەکەمی کردنی تاوانی دیکە بوون، دواتریش ڕێگەیان پێ دەدرا زیاتر و زیاتر ئاشنای ڕێکخستنی نهێنییانەی کۆمۆنیستی ببن.

کۆمۆنیستەکان چیرۆکەکانی تاوانکاری و تەمسیلییە سێکسییەکانیان وەك بەشێك لە جەنگە دەروونییەکانیان بەکاردێنن.. ئەو نواندنانەش بەشێوەیەکی تایبەت ئامادە کراون بۆ ئەوەی پاڵنەرە بەدخوازە سادییە شاراوەکانی نێو دەروونی منداڵ بوروژێنن.. هەروەها قەڵغانی ئاکاریی هەندێك منداڵی لاواز دەکرد.. تەنانەت خودی گەمەکردنیشیان بووە دەمانچە و سەرباز و تفەنگ، هەروەها بەشی هەرە زۆری فیلمە سینەماییەکانیش تاوانکاری و تەقەکردنیان تیادابوو.. کۆی ئەم شتانەیش کاریان بۆ وێرانکردن و تێکشکاندنی ڕووحی ئاساییانەی مەسیحییەت دەکرد لە منداڵاندا، وای لێیان دەکرد لەگەڵ دیمەنە توندوتیژەکان و مردنی کتوپڕ و بەکارهێنانی چەك و

تفاقی شەڕ رابێن.. چەندان پەرتووك و گۆڤاری ڕووتیشیان لە چاپ دەدا و بە نرخێكی هەرزان و بەشێوەیەكی بەرفراوان بڵاویان دەكردنەوە.. ئەو چاپەمەنییانەیش بەشێوەیەكی تایبەت بۆ تێكشكاندنی ئەو ڕەهەند و نما ئەخلاقییانە ئامادەكرابوون كە بەهایە كەلتووری و ڕۆشنبیرییەكانی مەسیحی برەوی پێیان دابوو.

خەڵك زۆر بە كەمی دركی بە كاریگەریی سینەما دەكرد.. سینەمای نوێ ڕۆڵێكی نوێ و هاوچەرخی گەورەی لە هەڵگەڕانەوەی گەنجان بەڕووی ماڵ و خانەوادە و نیشتمان و ئایینەكانیان هەبووە.. هۆڵەكانی سینەما چەندان فیلمی دووردرێژیان نمایش دەكرد و گشت كارە تاوانكارییانەیان پیشان دەدا، ئەو ڕۆڵە تاوانكارییانەش لەلایەن ژن و پیاوانی بەدڕەوشت دەگێڕدران، كردەوەكانیشیان هێندە قێزەون و چەپەڵ بوون، ویژدان سزای دەدان و یاسا قەدەغەی دەكردن.. لە كۆتاییەكەشدا تەنیا یەك خولەك بۆ سزادانی ئەو جۆرە كەسانەی نێو فیلمەكان تەرخان دەكرا، یان دەمردن یانیش پیاوانی یاسایی دەستگیریان دەكردن!!.. كاتێكیش فیلمی شۆڕشی مەكسیكی لە شاری گالڤستۆنی تكساسدا نمایش كرا و بەشێوەیەكی ڕاستین وێنەی ڕووداوەكانی شۆڕشەكەی نمایش دەكرد كە تیایدا پیاوان دەكوژران یانیش لە ماڵەكانیان پەلكێشی دەرەوە دەكران و لەسەر دەستی شۆڕشگێڕان سەریان دەپەڕێندرا، ژنانی بینەر لەهۆش خۆیان چوون.. بەڵام پیاوەكان بەزۆری ڕشانەوە.. ئەمەیش بووە هۆی قەدەغەكردنی ئەو فیلمە.. بەڵام لە ئێستەدا دەبینین فیلمی لەمجۆرە لە ئاهەنگە تایبەتەكاندا پێشكێش دەكرێ و منداڵان و نەوجەوانان بەگەرمی داوای دەكەن، هێندەش توندوتیژ و دڵڕەق بوون ئیدی ئەو دیمەنە

خوێناوییانه هیچ کاریگەرییەکیان لێ ناکات و بەبێ هیچ هەراسانبوونێك تەماشای دیمەنەکانی کوشتن و دەستدرێژیی سێکسی دەکەن.. کۆی ئەم نەخشە و پیلانانە ئەو بنەما و ڕێبازە شۆڕشگێڕییە پشتڕاست دەکاتەوە کە دەڵێ ئێمە تەنیا لە ڕێگەی کردەی شۆڕشگێڕانەوە دەتوانین ڕیفۆرمێکی زۆر گرنگ ومکوڕ وەدی بهێنین.

لەو وڵاتانەی هێشتاکە سەرکردە و سەرۆکەکانیان ملکەچی سەرکردەکانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی نەبوون، چەند ئاژانسێکی تایبەتی فیلمەکان چەند شتێك دابەش دەکەن کە لە خەیاڵیش بەدوورن، وەك دیمەنە ڕووتەکان و لەشفرۆشی و داوێنپیسی، بۆ ئەوەی بە نهێنی پیشانی کۆمەڵە خەڵکێك بدرێن.. ئەو فیلمانە گشت ئەو لادانە سێکسییانە دەخەنەڕوو کە مێژووی مرۆڤایەتی بەخۆیەوەی بینیوە (ئێستە ئەو فیلمە پۆرنۆیانە لە کەناڵە ئاسمانییەکان و زەمینییەکانیش پەخش دەکرێن!) .. ئەم فیلمانە بۆ تێکدانی گەنجان بەکاردەهێنرێن، ئەمەیش دنەیان دەدات بەئاسانی بچنە نێو ڕیزی ڕێکخراوە ڕادیکالەکانەوە.

بەمشێوەیە گەنجانی شۆڕشگێڕ پەروەردە دەکرێن.. تاکو ئەگەر دوژمنایەتیی خۆیان لەهەنبەر ئایین و بەهایە کۆمەڵایەتییەکان پیشان بدابووایە ڕەهەندەکانی توندوتیژی و توندڕۆییان لێ بەدی بکرابایە، دەنێردرانە مۆسکۆ. لەوێشدا لەسەر جەنگی شۆڕشگێڕی و جەنگی شەقامەکان ڕادەهێندران.. ئەمەیش لەو مەشقانە جیابوون کە سەرکردە ڕۆشنبیرەکان و کرێکاران دەیانکردن.

جەنگی دەروونیی شۆڕشگێڕانە لە وڵاتانی خۆرئاوایی و ئیسپانیاشدا ڕۆڵی خۆی بەسەرکەوتوویی گێڕا و ئامانجەکانی بەتەواوی

مێنایە دی، چونکە مرۆڤ لەو شوێنانەدا گوێبیستی دوا گۆڕانکارییەکانی جیهان و هەواڵی تاوانەکان و ڕووداوی فڕۆکەکان و هاتوو چوو و تیرۆرە مۆڤانەکان دەبوو، دواتریش وەك بڵێی مێشیش میوانی نەبێت دەچوو بە ئاسوودەیی لێی دەخەوت.. خۆ ئەگەر ڕووداوی لەمجۆرە پێش پەنجا ساڵ لەمەوبەر ڕووی بدابووایە خەوی لە چاوان دەتۆراند.

ئەو کارە تیرۆرستییانە بوونە چەند دیاردەیەکی باو و ڕۆژانە ڕوویان دەدا، وای لێهات ئەو ڕووداو و پێشهاتانەی لە ڕابردوودا دووچاری هەڵچوون و شڵەژانیان دەکردین، بەهیچ شێوەیەك کارمان تێنەکەن و بەلامانەوە زۆر ئاسایی بن، خۆ کاتێکیش دەمانبیست فلانە حکوومەت بەهێزی سەربازی ڕووخێندراوە هەر گرنگیشمان پێی نەدەدا، خۆ ئەگەر کەمێك بەلامانەوە گرنگ بووایە، بۆ وەستاندنی ئەو جۆرە دۆخانە هەوڵێکمان دەخستەگەڕ.

کاتێك کۆمۆنیزم بەتەواوی باڵی بەسەر ئیسپانیادا دەکێشا، خەڵك دەیانگوت کۆمۆنیزم لێرە هیچ شتێکی لەدەست نایەت، چونکە زۆرینەی خەڵك گوێیان لەو کەسانە ڕادەگرت کە باسیان لە ئاسایش و سەقامگیرییەکی ساختە دەکرد.. کاتێك دوژمنانی خۆیان دەبینی ڕێك وەك شینەشاهۆ سەریان لەژێر خۆڵ دەنا و وایان دەزانی بەمجۆرە لە بەلاّ و موسیبەتەکانیان دوور دەبن.. بەڵام دەبێ بزانن بە خۆشاردنەوە و ڕەفتاری شینەشاهۆیانەوە ناتوانن مرۆڤێك لە دەستی بکوژ یان داگیرکەرێك دەرباز بکەن و تەنانەت لە بۆمبێکی مەترسیداریش دووری بخەنەوە.

کاتێك وادەی ڕاپەڕینە شۆڕشگێڕییەکەی ئیسپانیا داهات، دابەشکارانی ئەدەبی ڕووت و وێنەی لەشفرۆشان گروپتاوێکیان

هاتەوەبەر، تەنانەت لەبەردەم دەرگەی کەنیسەکان دەوەستان و لەو کاتەی نوێژکەران دەچوونە نێو کەنیسەکە و لێی دەهاتنە دەرەوە، ئەو جۆرە وێنانەیان پێیان نیشان دەدا! !.. بەرگی ئەو بڵاوکراوانە وێنەی ڕاهیبەکانیان لە دۆخێکی زۆر ئابڕووبەرانە لەسەربوو.. مەستەر کنۆبلۆی پەیامنێر کە بەڕاستی بە سەرچاوەی تایبەت بە بەسەرهات و ڕووداوەکانی جەنگی نێوخۆی ئیسپانی دادەندرێ، لە پەرتووکەکەی خۆیدا بەناوی (پەیامنێرێك لە ئیسپانیاوە) دەنووسێ: ماوە ماوە، شاندی پیاوانی ئاینیی پرۆتستانتی، دەهات و بە چەند وشەیەك نارەزایی لەهەنبەر ئەو نووسینانە دەردەبڕی کە دەرهەق بە پیاوانی ئاینی دەنووسران.. بەلام بەباشترین شێوە پێشوازییان لێ دەکرا، دواتریش ڕێبەرێکی تایبەت شاندەکەی دەبردە ئەو شوێنەی دەستهەڵاتدارە کۆمۆنیستییەکان دەیانویست.. دوای یەك دوو ڕۆژ و پاش ئەوەی بەتەواوی کاریگەرییان لێ دەکردن، دەگەڕانەوە ماڵەوە.. بەلام ڕۆژێك شاندێکی پیاوانی ئایینی چووە پەرتووکخانەیەك و بەدوای هەندێك پەرتووکدا دەگەڕا.. جا پێش ئەوەی فەرمانبەری پەرتووکخانەکە بتوانێ ڕێیان لێ بگرێ، هەندێك ژمارەی گۆڤاری La Traca و Bicharracos کەوتنە بەرچاویان، لەسەر بەرگی ئەو گۆڤارانەشدا وێنەی ئابڕووبەرانەی ژن و پیاوانی ڕاهیبی نیمچە ڕووت هەبوو.. هەروەها گۆڤارەکان چەندان وێنەی ڕووت و نا ئەخلاقییان لەنێودا چاپ کرابوو.. شاندەکە وەك ئەوەی جنۆکە دەستی لێیان وەشاندبێ لە پەرتووکخانەکە هاتنە دەرەوە.

دەتوانین بەراوردێك لەنێوان دۆخی ئیسپانیای ساڵەکانی نێوان ١٩٢٣ و ١٩٣٦ و کەنەدای ئێستە بکەین.. ناکۆکییەك لەنێوان ئەو

دانیشتووانانە هەیە کە بەزمانی ئینگلیزی دەپەیڤن لەگەڵ ئەوانەی بە فرەنسی دەئاخڤن.. لە ئیسپانیادا گەلی باسك دەژیەت و بەو زمان و کەلتوور و دابونەریتانە دەناسرێتەوە کە بۆ سەردەمێکی زۆر دێرین دەگەڕێنەوە.. ئەو گەلە بە نەفسبەرزی و فرەدینداری دەناسرێنەوە.. باسکەکان هەروەك کەنەدی وفرەنسییەکان پێیان وایە شایستەی سەربەخۆیی نەتەوەیین.. جا بۆئەوەی ئەو سەربەخۆییەش وەدەستبێنن، بزووتنەوەیەکی جوداییخوازیان بۆ ڕزگارکردنی باسك و جیابوونەوەی لە ئیسپانیا پێکهێناوە.. زۆر ئاساییە بۆ پیلاندانەرانی بزووتنەوەی جیهانی لە ئیسپانیا، دۆخێکی وەها بقۆزنەوە و پشتگوێی نەخەن، چونکە باسکییەکان گەلێکی کاسۆلیکیی فرەدیندارن، کاتێکیش لەپێناو سەربەخۆییدا دەجەنگن باوەڕی تەواویان بە ڕەوایی پرسەکەیان هەیە.. بەڵام زۆرینەی ئەو گەلە لەپێناو وەدیهێنانی ئامانجەکانیان، لەگەڵ کۆمۆنیستەکان کاریان کردووە، بەبێ ئەوەی بزانن لەگەڵ کێ هاوپەیمانن.. ئەمەیش لەو کاتەدا ڕووی دا کە کۆمۆنیستەکان دزەیان کردە نێو جڤاکی باسکی و و ڕاستینەی خۆیان شاردەوە، تا بوونە سەرکردەی بزووتنەوە جوداخوازییەکە.. ئەوسا لەژێر دروشمی نیشتمانی و گوڕوتاوی ئایینییەوە گەلی باسکیان بەرەو قەسابخانەی خوێناوی برد.. ئەو سەرکردانە وەك سەرۆگ نگوییر و گیرال و نیرجن، لەسەر دوو پەت بازبازێنیان بوو، هەردوو دروشمی خاچی مەسیحی و چەکۆش و داسی کۆمۆنیستەکانیان بەیەکتر بەستبوویەوە.. کاتێکیش شۆڕش هەلگیرسا لە جەماوەرەکە دوورکەوتنەوە جەماوەرەکەش بەبێ هیچ پشت و پەنایەك ڕووبەڕووی چارەنووسی خۆی کرایەوە.. جا لەو کاتەی سەتان کەس دەکوژران،

ئـەگوێیری سـەرۆکی دەوڵـەتی باسـك و سـەرکردە سـەربازییەکەی لـە نووسینگەکەی بلباو بێ غەم لێی دانیشتبوون.

لە پەرتووکی (ستەمی سوور لە ولاّتی باسك)دا هاتووە:

کاتێـك ڕۆژی دیـاریکراو داهـات، جوداخـوازانی باسـك لـەو کاتـەی سۆزێکی کوێرانە دنەی دەدان، هەستیان دەکرد بەشێوەیەکی زۆر پتەو لەگـەڵ کۆمۆنیسـتەکان و ئەیتەیسـت و تێکدەرانـدا یـەکیان گرتـووە.. باسـك کەوتـە جەنگـەوە و بەرپرسـیاریەتیی سـەرپەڕاندن و کوشـتنیان گرتە ئەستۆ، باوەڕیشیان بـە گشـت هۆکـارە هۆڤانـەکان هـەبوو.. ئـەو کەسانە گوتەی (بابا بیۆسی یانزەیەم)ی ڕێبـەری ئایینییـان فـەرامۆش کرد کە وەك فەرمانێکی گشتی دەرچووبوو و بەسەر گشت ئەبرەشییە ڕۆمـە کاسـۆلیکەکاندا دابـەش کـرا و تیایـدا گوتبـووی: بێگومـان کۆمۆنیستی هەڵگەڕانەوەیە لە ئایین.. هەرگیز و بەهیچ شێوەیەك ڕێگـە بەو کەسـانە نـادرێ کـە حـەز لـە خزمـەتکردنی کـەلتوور و ڕۆشـنبیریی مەسـیحی دەکـەن، بچـن لەگـەڵ کۆمـۆنیزم پەنجـە تێکهەڵکێشـن و هاوکارییان بکەن.

***

بەشی چواردەیەم

فرانکۆ

جەنگی نێوخۆیی ئیسپانیا لەساڵی ١٩٣٦دا هەڵگیرسا. کالفۆ سۆتیلۆ لە ئەنجوومەنی یاسادانان ڕایگەیاند: لە ماوەی نێوان شوبات و حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٦، ١١٣ مانگرتنی گشتی، ٢١٨ مانگرتنی بەشۆکی ڕوویان دا، ٢٨٤ تەلار و باڵەخانە و ١٧١ کەنیسە و ٦٩ یانە و ١٠ نووسینگەی ڕۆژنامەوانی سووتێندران و ٣٣٠٠ کردەی تیرۆرکردنیش بەڕێوەبران.

بەهۆی ئەم ڕاگەیاندنەوە، کساریس کویرۆگای سەرۆکوەزیران قەڵەمبازێکی دا و بە تووڕەییەوە وەڵامی دایەوە: لەو هەڵچوون و گرژییانەی بەهۆی گوتارەکەتەوە دێنە ئاراوە خۆت بەرپرسیاری یەکەمیت.. بەڵام دۆلۆریز ئیباروری کۆمۆنیست لە ئەنجوومەنەکەدا هەڵسایە سەرپێ و بە قیژەوە ئاماژەی بۆ سۆتیلۆ کرد و بەسەریدا نەڕاند: ئەم پیاوە دوا گوتاری خۆی دا.

هەروەهاش دەرچوو، ئەمە دوا گوتاری سۆتێلۆ بوو، چونکە لەماڵەکەی خۆیدا لەلایەن چەند سەربازێکی فەرمانبەرداری کاپتن دۆن ئەنجل مۆرینۆ پەلکێش کرا و ڕاپێچی گۆڕەپانی کەنیسەیەکی نزیکیان کرد و کوشتیان.. ئەو ڕووداوە بووە هۆی ئەوەی هەندێك ژەنەڕاڵ واز لە ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵات بێنن و داوا لە فرانکۆ بکەن

سەرکردایەتیی ولات بگرێتە دەست.. دەبێ بزانین دۆلۆریز ئیباروری ژنە شۆفارێکی ستالین بوو، ئەرکەکەشی خراپکردنی ئەفسەرانی سوپا و رێکخستن و پیلانـدانان بـوو بـۆ هێرشـکردنە سـەر هێـزە حکوومییەکان..ناوبراو ئەرکە فرە ڕەهەندەکەی بە باشترین شێوە ڕادەپەڕاند.

دوای تیرۆرکردنی سۆتیلۆ پاسەوانی لەناکاو هێرشیان کردە سەر ماڵی چەندان کەسایەتیی بەناوبانگی دژ بە کۆمۆنیزم، بەڵام زۆربەیان توانیان ڕابکەن چونکە پێشوەخت ئاگادار کرابوونەوە.

لە ڕۆژی هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٣٦دا فرانکۆ بە تەلەفۆن پێوەندیی بە ژەنەڕاڵ بۆزاسی سەرکردەی پاسەوانی میللی کرد و هۆشداری دایە کە کۆمۆنیستەکانی هەڵبژێدراو بۆ ئەنجوومەنی یاسادانان، بە ئامانجی ڕووخاندنی حکوومەتی کۆماری، هەوڵی نانەوەی پشێوی و کاری توندوتیژی دەدەن، دواتریش پێوەندیی بە ژەنەڕاڵ مۆلێرۆی وەزیری جەنگ کرد ودۆخە مەترسیدارەکەی بۆ ڕوونکردەوە.. فرانکۆ پێشنیازی کرد ڕێگەی پێ بدرێ حوکمی نەریتی (العرفی) لە ولاتدا ڕابگەیەنێ.. فرانکۆ توانی ڕەزامەندیی زۆربەی سەرکردەکان وەدەستبێنێ بۆ ئەوەی شەپۆلی توندوتیژی و کاری تێکدەرانە ڕابگرێ، تەنیا واژۆی ئەنجوومەنی وەزیران مابوو، بۆ ئەوەی سیستم و یاسا بگەڕێنێتەوە و ڕێگە لە ڕابوونی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی بگرێ کە دژ بە حکوومەتە کۆمارییەکە هەڵسابووە سەر پێ.. بەڵام فرانکۆ نەیتوانی واژۆیەکە وەدەستبێنێ، چونکە سەرۆکوەزیران داوای کردبوو لە واژۆکردن لەسەر ئەو بڕیارە لێی ببوورن.. وەڵامی فرانکۆش زۆر ڕێك و ڕاشکاو دەبێت و دەڵێ: تۆ هۆی

ئەو بارودۆخە خراپەی ئیسپانیایت.. دەبێ هەر خۆیشت هەوڵی ڕزگارکردنی بخەیتەگەڕ.

ئەوسا فەرمان بۆ ژەنەڕاڵ فرانکۆ دەرچوو بچێتە دوورگەکانی کناری.. ئەمەیش وەك نەفیکردنی بوو بۆ دەرەوەی ئیسپانیا.

جا پێش ئەوەی فرانکۆ وڵاتەکەی جێبهێڵێ، لەگەڵ هەردوو ژەنەڕاڵ- مولا و فاریلا- کۆبوویەوە، هەردوو ژەنەڕالیش دڵنیایان کردەوە ژەنەڕالەکانی دیکەش کاتێك بە ڕاستییەکە دەزانن، واز لە ئەنجوومەنی سەربازییانەی ماسۆنی دەهێنن.

پێش ئەوەی کۆبوونەوەکە کۆتایی بێت، لەسەر شێوازی پێوەندییەکی نهێنی نێوان مۆلا و فرانکۆ ڕێککەوتن.. هەر لەگەڵ ئەوەی فرانکۆ ئیسپانیای جێهێشت و بەرەو دوورگەکانی کناری چوو، بەکرێگیراوانی ستالین دەستیان بە چالاکییەکانی خۆیان کردەوە.

لە ٢٣ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٦دا، فرانکۆ نامەیەکی دووروودرێژی بۆ وەزیری جەنگ نارد، تیایدا دووبارە لەمەڕ چەند مەترسییەك هۆشداریی پێدابوو.. بەڵام ئەو هۆشدارییانە تەنیا پشتگوێ خران و هیچی دیکە، چوونکە وەزیرە کۆمۆنیستەکانی نێو حکوومەتی کۆماری، سیاسەت و بزاوتەکانی حکوومەتیان بەتەواوی کۆنترۆڵ کردبوو..

تا ئەو کاتەی کالگۆ سۆتیلۆ لە ١٣ی تەمووز کوژرا، فرانکۆ بڕیاری دا دەست بەکار بێت، چەند نامەیەکی کۆدداری بۆ هەندێك ژەنەڕال نارد، مەبەست ئەو ژەنەڕالانەیە کە سوێندیان خواردبوو لەپێناو ئیسپانیا بجەنگن تا لە چەنگی کۆمۆنیزم و بەرەی ڕووسیا ڕزگاری دەکەن.. ئەوانەی فرانکۆ پێوەندیی پێوە کردبوون لەمانە پێکهاتبوون: مۆلا و گۆدید و فانجۆل و سانجورجۆ و سالیکویت و

هەندێك ئەفسەری دیکەی دەریاوانیی ئیسپانی بوون.. هەروەها پێوەندی بە بکۆیبۆ دی کرد.. فرانکۆ دوای ناردنی نامەکان لە دوورگەکانی کنارییەوە بەرەو تەتوان فڕی، چونکە دەیتوانی متمانە بە هێزە مەغریبییەکان بکات.

فرانکۆ لە ٢١ تەمووزدا ڕاگەیەندراوێکی بڵاوکردەوە و مەسەلەکەی بە کەمترین وشە ڕوونکردبوویەوە: لەسەر هەمووان پێویستە بچنە نێو ئەو ململانێییەی لەنێوان ڕووسیا و ئیسپانیادا بەرپابووە.. بەمشێوەیە جەنگی نێوخۆیی هەڵگیرسا، وڵات دابەش بووە سەر دوو گرووپ: لایەنگران که بریتیی بوون لە گشت چین و توێژ و گرووپە چەپڕۆیەکان و لەژێر ئاڵای بەرەی میللیدا کۆبببوونەوە، هەروەها بەرەی دووەمیش نیشتمانییەکان بوون، ئەوانە کۆی ئەو گرووپانە بوون کە لەژێر ئاڵای فرانکۆدا کۆبببوونەوە و گشت پارتە ڕاستڕۆیەکانی لەخۆ گرتبوو.. ئەو پڕوپاگەندەیەی لەو کاتیدا بڵاوبببوویەوە و خەڵکی ڕەشۆکیی ئیسپانی باوەڕیان پێ کردبوو، ئەوەبوو گوایە گرووپێکی بچووکی ژەنەڕاڵەکان کودەتایەکی سەربازییان ڕێکخستووە بۆ ئەوەی حکوومەتی بەرەی میللیی کۆماریی بکەنە دکتاتۆرییەتێکی سەربازی.

کۆمۆنیستەکان بەسەر دوو گرووپدا دابەش بوون.. یەکەمیان دەیویست وەك مۆدێلەکەی ستالین دکتاتۆرییەتی پرۆلیتاری بکاتە حوکمێکی ڕەها ، گرووپی دووەمیش حەزی لێبوو ئیسپانیا بکاتە بەشێکی دانەبڕاوی ئەو کۆمارە سۆڤییەتییانەی مارکسیزم داوای وەدیهاتنیانی دەکرد.

بەڵام نەتەوەییەکانی ئیسپانی هەندێکیان تەڤلی بزووتنەوەی پاشایەتی بوون کە لە ساڵی ١٨٣٧ەوە هیوای دەخواست پاشایەتی

بگەڕێتەوە و بدرێتەوە دەست نەوەکانی دۆن کارۆلز . تەنیا ئەوانەش بوون یارمەتیی فرانکۆیان دا، چونکە بەرگەی ئەوەیان نەدەگرت بەچاوی خۆیان ببینن کۆمۆنیزم بەسەر ئیسپانیادا حوکمڕانی بکات.. سوپایەکەی فرانکۆ لەتەک پاشایەتیخوازەکاندا پارتی تیپەکانی ئیسپانیشی لە خۆگرت، ئەویش پارتێکی ڕاستڕەوی توندڕۆ بوو کۆمەڵێك کەسی نازیی ئەڵمانیی تیادابوو بۆ لەنێوبردنی دوژمنە چەپڕۆیەکانیان باوەڕیان بە جەنگێکی سەرتاسەری هەبوو.. لەو دۆخە پڕ لە جیابوونەوە و بەش بەش بوونەدا، ئاسایی بوو ڕاستڕۆیەکان گشت چەپڕۆیەکانیان بەو کۆمۆنیستانە تۆمەتبارکردبایە کەوا وەك بەشێك لە پیلانێکی تۆقێنەری کۆنترۆڵکردنی دۆخەکە، هەزاران کەسیان کوشت و دەستدرێژییان کردنە سەر.. بەڵام هەندێك لایەنی توندڕۆی هاوسەنگەری فرانکۆ بێدەنگ نەبوون، بەهەمانشێوە ڕەفتاریان لەگەڵ دوژمنەکانیان کردەوە.. ئیدی جەنگە نێوخۆییەکە مرۆڤی هێنایە ئاستێکی زۆر نزمتر لە دڕندە.. لێرەدا ئۆباڵەکە وەئەستۆی هەموو ئەوانەی جەنگی وەها هەڵدەگیرسێنن.

ئەوەی سەیریش بوو ئەوەبوو پیلانەکەی فرانکۆ و هەوڵەکەی لەپێناو شکستپێهێنانی کۆمۆنیستەکان، شکستی نەخوارد، گەرچی بەدواداچوونەکانی دوای جەنگی نێوخۆیی سەلماندییان کۆمەڵەیەکی نۆری ناپاکەکان بە یارمەتیی بەکرێگیراوانی مۆسکۆ کە ئەندامانی حکومەتی بەرەی میللیی ئیسپانی بوون، دەزیان کردبووە نێو ڕیزەکانی سوپا و چەند شوێنێکی زۆر هەستیار.

پێش جەنگی نێوخۆیی، جۆلیۆ فێریز دیل فایۆ لە حکومەتی کۆمارییەکاندا وەزیری دەرەوە و سەرۆکی گشتیی کاروباری سوپای

ئیسپانی بوو، زۆرینەی هەرە زۆری ئەو کەسانەش سەر بە پارتی کۆمۆنیست بوون، بۆیێ سەربازانیان ناچار کرد بچنە ڕیزی پارتەکەوە.. بالْیۆزی پێشووی کۆماری ئیسپانی لە پاریس لە گۆڤاری نیویۆرك تایمزی ڕێکەوتی ١٩ای ئایاری ساڵی ١٩٣٩ ئەو ڕاستییەی درکاندووە.

بەڵگەیەکی دیکەش هەیە لەسەر زاری ئەندالیکۆ بریتۆی نوێنەری سۆسیالیستەکان دەیهێنینەوە کە لە سەردەمی جەنگی نێوخۆییدا وەزیری بەرگریش بووە، ناوبراو جەنگی دژ بە فرانکۆشی بەڕێوەبردووە.. لە ڕاپۆرتێکدا بەناوی چۆن و بۆچی وەزارەتی بەرگریی نیشتمانیم جێهێشت؟ نووسیویەتی: لە ئەستۆگرتنی بەرپرسیارییەتییەکە زۆر دژوار بوو، چونکە کۆمۆنیستەکان پۆستی زۆر گرنگ و هەستیاریان داگیرکردبوو، بەوپەڕی نهێنیشەوە ڕاستی پەیوەستبوون و خودی خۆیان شاردبوویەوە و توانیبوویان دزە بکەنە نێو پارتەکانی دیکەشەوە..با وەك نموونە یەکێکیان باس بکەم کە دکتۆر جوان بوو، ناوبراو لە سەردەمی جەنگی نێوخۆییدا هەژموون ودەستهەڵاتێکی بەهێزی هەبوو.. جا لەبەرئەوەی من فەرمانەکانی مۆسکۆم ڕەتکردنەوە، جوان نرجن لەو حکوومەتە وەدەری نام کە لە پێنجی نیسانی ساڵی ١٩٣٨دا سەرۆکایەتیی دەکرد.. هەروەها توانی لە پۆستی وەزیری بەرگریش وەدەرم بنێ، دوای ئەوەی لە یەك کاتدا دوو پیلانی بۆم هەڵچنیبوو.. یەکەمیان لەلایەن هێزی پۆلیسی نهێنیی ڕووسی و پیاوە سەربازییەکانیان لە وڵاتەکەماندا جێبەجێیان کرد، دووەمیش لەلایەن کۆمۆنیزمی ئیسپانییەوە جێبەجێ کرا.. ڕووسەکان فەرمانیان دەردەکرد و کۆمۆنیزمی ئیسپانیش جێبەجێی دەکرد.

ئەو دکتۆر جوانە دەڵی کۆمۆنیست نەبوومە و رۆژێك لە رۆژانیش وەها نەبووە، بەڵام هەر خۆی فەرمانی دا حەوت هەزار سندووق زێڕی ئیسپانی رادەستی ستالین بکرێ.. ئەو سندووقانەش لەلایەن کین و نیف فۆلگلیزەوە برانە سەر ئەو کەشتییەی ئاڵای رووسی بەسەرەوە دەشەکایەوە.. جۆزیە فیلاسکۆ و ئاتورۆ کاندیلا وەك ئەمیندار و پیاوانی جێگەی متمانە یاوەری ئەو کەشتییانە بوون تا گەیشتنە ئۆدیسای رووسی. هەموو شتێك بە نهێنی و لەژێر پەردەوە بەڕێوەچوو.. تەنانەت ئەندامانی حکوومەتی بەرەی میللیش ئاگایان لە هیچ نەبوو.. هەروەها هەر لە سەردەمی جواندا سێ کۆمۆنیست لە پۆستەکانی یارمەتیدەری سکرتێریی بەرگری دامەزران، هەر ئەو سێ کەسەش دەستهەڵات و هەژموونی تەواویان بەسەر هێزەکانی وشکایی و دەریایی و ئاسمانیی ئیسپانیدا هەبوو.

گەرچی لارگۆ کابالیرۆ کۆمۆنیست بوو، بەڵام کاتێك ملی نەدایە بەر ئەو فەرمانانەی بۆی دەرچووبوون، کۆمۆنیستەکان گوێیان نەدایە پۆستە سەرۆکایەتییەکەی.. کابالیرۆ هەوڵی دەدا نکۆڵی لە هەڵەکانی بکات، بەڵام بینی کار لە کار ترازاوە و زۆر درەنگە.

لسیۆ رۆجەرز لە پەرتووکەکەیدا بەناوی (ئیسپانیا لە کەشتێکی ترازیدیدا) ئاماژە بەوە دەکات چەند بەڵگەنامەیەك سەبارەت بە هەڵگیرسانی شۆڕشێکی بەرفراوان کە بەدڵنیاییەوە دێتە ئاراوە، کەوتبوونە بەردەستی فرانکۆ و ژەنەراڵ moولا.. رۆجەرز نووسیویەتی: چەند بەڵگەنامە و پیلانێکی کۆمۆنیست و ئانارکیستەکان کەوتوونەتە دەست.. هەمووشیان دەری دەخەن پیلانێکی باش دارێژراو بۆ

کودەتــاکردن دژی حکومــەتی مەرکــەزیی مەدریــد و پێکهێنــانی دکتاتۆرییەتی سۆڤییەتی لە ئارادایە.

جێبەجێکردنی پیلانە کۆمۆنیستییەکە سێ جار دوا خراوە، بۆ ئــەوەی هێــزە بــەکرێگیراوەکان بەیــەکجاری خۆیــان ڕێکبخەنــەوە و بەتەواوی خۆیان ئامادە بکەن.

لەسەر جیهان پێویستبوو زانیاریی لەسەر پیلانەکەی مۆسکۆ هەبووایە کە بە دژی ئیسپانیا داڕێژتبوو، چونکە ئەو بەڵگەنامانەی دوا فــەرمانی شۆڕشــیان تیــادابوو و لــە کۆمنترنــەوە بــۆ بزووتنــەوەی شۆڕشگێڕیی ئیسپانی نــاردرا بــوون، لــە نیســانی ساڵی ١٩٣٦ ئاشکرا بوون و کەوتنە سەر زاران و دەنگیان دایەوە.

لەو ڕۆژنامەیەدا نووسرابوو:

دەقی ئەو ڕێنماییانەی ئاراستەی میلیشیای سوور کراون.

ئەو ڕێنماییانە ئاراستەی میلیشیای سووری ئیسپانی کراون، لە ڕێکخســتنی مەرکــەزیی ئیســپانییەوە دەرنەچــوون، بــەڵکو لــە لقی خزمەتگوزارییــە تەکنیکییــەکانی ســـەر بــە پــارتی کۆمۆنیســتی فرەنسییەوە دەرچوون کە لەگەڵ کۆمنترن و نێردەکانی لە فرەنسا هاوکاری دەکــەن.. ئــەو بەڵگەنامانــەی ئێســتە بڵاویــان دەکەینــەوە کەوتوونەتە دەستی حکومەتی مەرکــەزی، بــاوەڕی تەواویشمان هەیە مسیۆ دالادیری وەزیری جــەنگ و بــەرگری بۆ گرتنەبــەری ڕێوشوێنی پێویستی بەرگری و خۆپارێزی، فەرمانی دەرکردووە.

لە دەقەکەدا ئەم خاڵانە هاتوون:

١)بــەهێزکردنی تیمــەکانی بەرپەککــەوتن و پاســەوانی لــە مۆڵگــەکان و دابینکردنــی دەمانچــەی ئۆتۆمــاتیکی بۆیــان.. ئــەو تیمانــە

ئەندامەکانی پارتی کۆمۆنیستین و لەنێو هێزە هەمیشەییەکانی سەربازی و هێزە یەدەگەکاندا خزمەت دەکەن.

٢) پەیوەندی لەنێوان تیمەکان و ئەو کەسانە دەکرێ کە هێرش دەکەنە سەر مۆڵگەکان.. هێرشبەرەکان یەك جۆرە پۆشاك لەبەر دەکەن، لەژێر فەرمانی ئەو ئەفسەرانەشمان دەبن کە متمانەی تەواومان پێیان هەیە.

٣) کاتێك جەنگەکە هەڵدەگیرسێ، ئەفسەر و سەربازەکانمان بە نهێنی دەبرێنە مۆڵگەکان.. لەوێشدا لیژنەیەکی تایبەت لە پێشوازییاندا دەبێت و بەپێی پیلانە دارێژراوەکەش لەگەڵ ئێمە لەنێو مۆڵگەکاندا بەهاوبەشی کاردەکەن.

٤) لیژنەی نێو مۆڵگەکان هەردوو ڕۆژ جارێك تابلۆیەك ئامادە دەکەن، لە تابلۆ و لیستەکەدا لایەنە نەیارەکان و بێلایەنەکان و هەواداران و شارەزایان دەگرێتەوە.. کاتێکیش مۆڵگەکان دەکەونە بەردەستمان، زۆر بەخێرایی ئەو کەسانە لەنێو دەبەین کە لە لیستی دوژمنان ناومان نووسیون، بەتایبەتیش ئەفسەر و سەرکردەکان.

٥) هەر ئەندامێکی لیژنەکان لیستی ناوی ئەو کەسانەیان پێ دەدرێ کە پێویستە بەشێوەیەکی تاکەکەسی بکوژرێن.

٦) دوای پاکتاوکردن و لەنێوبردنی دوژمنان، بێلایەنەکانیش دەخرێنە بەردەم ئەزموونێکی زۆر دژوار و توندوتیژەوە، بۆ ئەوەی لە دوودڵییەکان دەرباز بن.

٧) لیژنەی بەرپرسی تایبەت بە بێلایەنەکان، ڕێکاری پێویست دەگرنەبەر بۆئەوەی گرووپە پاسەوانەکانی دەرەوەی مۆڵگەکان

بەپاساوی نەهێشتن و سنووردارکردنی شۆڕشەکە، بێنە نێو مۆڵگەکانەوە.

٨) لیژنەی بەرپرسی بێلایەنەکان لە دە کەس پێکدێن و دەمانچەی جەنگییان پێیە و ئەرکیان لەنێوبردن و پاکتاوکردنی ئەو ئەفسەرە نەیارانەیە که ناویان لە لیستەکاندا هاتووە.. هەر ژەنەراڵێکیش دوو یارمەتیدەر و سکرتێرێکی هەیە و دەبێ لە ماڵەکانی خۆیاندا بکوژرێن.. ئەو کۆمەڵەیەی ئەرکی جێبەجێکردنی ئەو کردە گرنگەیان پێ سپێردراوە، نابێ لەبەردەم هیچ کۆسپوتەگەرە و ناخۆشییەك پاشەکشە بکەن، ئەگەر ناچاریش بوو دەبێ ئەو کۆسپوتەگەرانە لابدات و لەنێویان ببات جا لە هەر جۆرە تەمەن و رەگەزێکدا بوون.

٩) بەلام ئەو ژەنەراڵانەی لە خزمەت خانەشین کراون و لە لیستەکەدا ناویان نووسراوە، دەبێ بەچەند گرووپێکی سێ کەسی لەنێو ببرێن و بەپێی خاڵی هەشتەم و برگەی کۆتایی خاڵەکە، ئەرکەکانی خۆیان راپەڕێنن.

١٠) وردەکاری سەبارەت بە چۆنییەتیی داگیرکردنی هەندێك ماڵ و خانوو و تەلار لە شوێنە ستراتیژییەکاندا و پڕچەککردنیان نووسراوە، بەشێوەیەك میلیشیا کۆمۆنیستەکان بتوانن لەو شوێنانەدا بۆسە بۆ هێزە و ئەندامە هەلاتووەکانی نێو ئەو مۆڵگانە دابنێن.. لە ڕێنماییەکاندا هاتووە لەو کاتەی ئەفسەرانی میلیشیا پاسەوانی لە ئۆتومبێلەکان دەکەن، گرووپە میلیشیاییەکان بە تانك و ئۆتومبێلەکانیان بەرەو مەلبەندە ستراتیژییەکانی وەك چوارڕیانەکان هێرش دەبەن و دەبێ ڕەشاش هەلگرن بۆ ئەوەی

نەیەڵن پارمەتیی سەربازیی لەهەر شارێکەوە بگاتە نێو شارەکانەوە.. دەبێ لە لۆرییەکان برێك نارنجۆك بار بکرێ..

١١) کاتێك شۆڕش هەڵدەگیرسێ، دەبێ گرووپە میلیشیاییەکان بە پۆشاکی پاسەوانی میللی و پاسەوانی هێرشییەوە، سەرانی پارتە سیاسییەکان بە پاساوی پاراستن و دوورخستنەوەیان لە مەترسی، دەستگیر بکەن.. دوای دەستگیرکرانیشیان ئەو ئەفسەرە خانەنشینانە لەنێو دەبرێن.. گرووپە یەکپۆشەکان ئەو سەرمایەدارە بەناوبانگانە دەستگیر دەکەن کە ناویان لە لیستی بی بڕیاری گشتێندراوی ژمارە (٣٢)دا هاتووە.

١٢) نابێ توندوتیژی لەهەنبەر ئەو سەرمایەدارانە بنوێندرێ، تەنیا لەو کاتەدا نەبێت کە هەوڵی بەرگری و بەرهەڵستی دەدەن.. بەلام دەبێ ناچار بکرێن کۆمپیاڵە و قەواڵە داراییەکان و پارەوپووڵی نێو بانکەکانیان ڕادەست بکەن..دواتریش خۆیان و خانەوادەکانیان لەنێو دەبرێن و نابێ کەسیان بمێننەوە.

١٣) هەمان ڕێگە و ڕێکاری بەکارهاتووی ڕووسی لە ڕەفتارکردن لەگەڵ ئەو ئەندامانەی هێزی چەکدار دەگیرێتە بەر کە پاڵپشتی و هاوسۆزیی خۆیان بۆ ئێمە دەردەبڕن.. سەرەتا سوود لە یارمەتی و خزمەتەکانیان وەردەگرین، دواتریش وەك دوژمنانی سەرخست ڕەفتاریان لەگەڵ دەکرێ و لەنێو دەبرێن..چونکە بۆ ئەوەی هەوڵەکانمان سەرکەوتن وەدەستبێنن و بەردەوام بن، دەبێ سەربازێکی بێلایەنمان لەو کەسە پێ باشتر بێت کاتێك ڕووبەڕووی مەترسی دەبێتەوە، ناپاکی لە پاسایە سەربازییەکان دەکات،

چونکە ئەگەر کەسێکی وەها پێشێلکار و ناپاك دەرفەتی بۆ بڕەخسێ تەنیا ناپاکیی لێ دەوەشێتەوە.

١٤) کردەکانی پێوەندی و گواستنەوەی فەرمانەکان بەهۆی ئوتومبێلی بچووك و سوارماتۆڕەکانەوە دەبێت، سوار ماتۆڕەکانیش دەمانچەی جەنگییان هەلگرتووە.

١٥) دەبێ ڕاپۆرتی زۆر ورد و جێگەی متمانەپێکردن سەبارەت بە ژیانی بێلایەنان و هەواداران ئامادە بکرێن، لە ڕاپۆرتەکاندا تیشك بخرێتە سەر گشت لایەنێکی ژیانیان، تەنانەت مەسەلە خێزانییەکان و ئەو کەسانەی پێوەندی خۆشەویستی و وابەستەییان لەگەڵیاندا هەیە.. ئەو شتانە لەکاتی پێویستدا زۆر سوودمان پێدەگەیەنن.. خۆ ئەگەر ئەندامێکمان یان هەوادارێك و کەسێکی بێلایەن لەهەمبەر فەرمانەکانماندا بێدەستهەلاتی نواند یان ڕەتیکردەوە، ئەوا دەبێ یەکسەر سکالای لەسەر بنووسرێ و بۆ لیژنەی بالا بەرز بکرێتەوە.

١٦) دەبێ میلیشیایەکان و ئەندامەکانیان بەشێوەیەك ڕێکبخرێن و دابەش بکرێن لە شوێنی نیشتەجێبوونیان یان ئەو گەڕەکە دوورین کە خانەوادەکانیان تیایاندا دەژیەن، چونکە ئەزموونەکانی ڕابردوو فێریان کردووین لە ساتی کۆتاییدا ئەندام و تاکەکانمان بەهۆی سۆزی هەمبەر ئەندامانی خانەوادە و خزموخوێش و ناسیاوانەوە، فەرمانەکانی سەرووی خۆیان ڕەتکردووەتەوە.. هاوڕێیەتییەکانیش لە جێبەجێکردنی ئەو فەرمانانەی بەپێی پلان دامانڕشتوون، هۆی زۆرێك لە خۆگنخاندن بووە.

١٧) دەبێ ڕەچاوی خاوەن ئەنبارەکانی کەرەستە و پێداویستی و کۆگە بازرگانییە زۆر گرنگەکانی سەرمایەداری بکرێ.. ئەو ئەنبار و

کۆگەیانە لەلایەن چەند لیژنەیەکی ئیدارییەوە بۆ خزمەتی حکومەتی کرێکاری ڕێك دەخرێن.

١٨) ئەم برگە و خاڵە تیشك دەخاتە سەر پرسی بەکارهێنانی برسییەتی و قاتوقڕی وەك هۆکارێك بۆ لەنێوبردنی خێرای نەیاران.. لە دەقەکەدا هاتووە: لە هەفتەی یەکەمدا و تاکوو لیژنەی دامەزرێنەر بەشێوەیەکی ئاسایی پێکدێت، خۆراك و خواردنەوە لە چینی بۆرژوازی دەبڕدرێ.. ئەو خۆراکە ئەنبارکراوانەی نێو مۆڵگەکانیش کە ناتوانین دەستیان بەسەردا بگرین، دەبێ بە مادەی براقین و مادەکانی دیکەی تێکدەری خۆراك تێکبدرێن.

لەو کاتەوەی ئەو ڕێنماییانە دەرچوون، سەرکردایەتییە شۆڕشگێڕەکان لە گشت دەوڵەتێکدا پلانی پێویستیان بۆ چۆنییەتی ڕەفتارکردن لەگەڵ پیاوانی پۆلیس و فریاکەوتن داناوە، چونکە ئەزموونەکان سەلماندوویانە ئەندامانی نێو ئەم دوو ڕێکخستنە ڕەسمییە بۆ سەرەوەرە بۆرژوازییەکانیان بە دڵسۆزیی دەمێننەوە.. پلانەکە ئەم سێ هەنگاوەی خوارەوەی لەخۆگرتبوو:

١) دزەکردنە نێو ئەو دوو هێزە.

٢) تێکدانی ڕێکخستنی ناوخۆی ئەو دوو هێزە.

٣) داوا لە ئەندامانی حزب دەکرێ ئەو شوێنانە بکرن یان بەکرێی بگرن کە دەڕواننە بنکە و مەڵبەندەکانی پۆلیس و تیمەکانی فریاکەوتن، تاکو لەکاتی ئاڵوگۆڕی ئەندامەکانیان و پاسەوانی گرتن و گەڕان و سووڕانیاندا لەنێوببرێن.. بەمشێوەیە و لەو کاتەی مەفرەزە گەڕۆکەکان دەگۆڕدرێن، وادەی هەڵگیرسانی شۆڕش دادێت.

ئەم زانیارییانە وردەکاریی پێویستیان دیاری کرد بۆ ئەوەی سەرکردایەتییەکانی پارتی کۆمۆنیست بتوانن دەست بەسەر شوێن و سێکتەرە گشتییەکان و بەڕێوەبەرایەتییە ڕەسمییەکانی ئیسپانیادا بگرن.. مەبەستیش لەمەدا کۆنترۆڵکردنی تەواوی گشت کۆگەکانی مادەی خۆراکی و هۆکارەکانی هاتووچووبوو لە کورتترین ماوەدا.

***

بەشی پانزەیەم

حوکمڕانییە تۆقێنەر و تیرۆرستییەکەی شۆڕش

سەرکردە شۆڕشگێڕەکان شانە نووستووەکانی خۆیان بۆ کۆنترۆلکردنی مەلبەند و شوێنە سەرەکییەکانی نێو بەندیخانە و زیندان و نەخۆشخانەکانی نەخۆشییە ئەقڵییەکان بەکارهێنا، بۆ ئەوەی کەسانی تێکدەری نێو جڤاك بەرهەڵدا بکەن و لەو پێکدادانەدا بەکاریان بێنن کە لەکاتی شۆڕشدا دروست دەبوون، ئەمەیش بۆ تۆقاندنی جەماوەر و خوێنڕێژی بوو، بۆ ئەوەی زەمینەسازی بۆ دەستهەڵات و حوکمڕانییەکی تۆقێنەر و تیرۆرستی خۆش بکەن و توانا بۆ شۆڕشگێڕان بڕەخسێنێ لە کورتترین ماوەدا گەل بخەنە ژێر دەستی خۆیان.

بەمشێوەیە سیاسەتی بەندیخانەی مەدرید زۆر بە ئامۆژگارییەکانی ژەنەڕاڵ کلبیر کاریگەر ببوو، ناوبراو کە خەڵکی کەنەدا بوو بەشێوەیەکی تیۆری لە دەستگەی لینین لە مۆسکۆ ئامادەکرابوو، دواتریش ڕەوانەی ئیسپانیا کرا بۆ ئەوەی لەوێ خزمەتی ستالین بکات و لە جەنگە شۆڕشگێڕییەکاندا مەشقی کرداری ببینێ.

هەر لەگەڵ ئەوەی حکومەتی بەرەی میللی لە ئاداری ساڵی ١٩٣٦دا دەستبەکار بوو، چەپڕەوانی توندڕۆ پێیان لەسەر دەرکردنی فەرمانی لێبوردنی گشتی داگرت، بۆ ئەوەی هەموو ئەو کەسانە

بگرێتەوە کە لەکاتی شۆڕشی ئستورانی لە کونجی زیندانەکان پەستێندرابوون.. ئیدی سوپایەکی بچکۆلە - شۆڕشگێڕانی ئستووریا- ئازاد کران و لەگەڵ ئەوانیشدا چل هەزار تاوانکاری دیکەش بەریان هەڵدرا، بەو مەرجەی لەگەڵ سوپای لایەنگردا چەك هەڵبگرن.. دوای ئەوەی ئەو تاوانکارانە ئەرکەکانی خۆیان بەتەواوی جێبەجێ کرد، زۆربەیان لەلایەن سەرکردە شۆڕشگێڕەکانەوە لەنێوبردران. بەمشێوەیە توانیان باوەڕ بە خەڵك بهێنن کە ئەو کردەوە تیرۆرستییانەی لەکاتی شۆڕشدا کراون، کاری تاوانکارانەی تاکەکەسییانە بوون، نەك بەپێی پیلانێکی پێشوەختەی تۆکمە بووبێت.

ئیدی ئەمە ئەو دۆخە دژوارە بوو ڕووبەڕووی فرانکۆ بوویەوە کاتێ قۆڵی خۆی لێ هەڵماڵی بۆ ئەوەی ئیسپانیا لە ستەمی کۆمۆنیستی ڕزگار بکات.. زۆرێك لە پەرتووکەکان دەگێڕنەوە چۆن فرانکۆ لەگەڵ ژمارەیەکی کەمی ژەنەڕاڵەکان توانییان شکست بە نەخشە و پیلانە کۆمۆنیستییەکە بێنن.. هەرلەگەڵ ئەوەی فرانکۆ ڕاگەیەندراوەکەی بڵاو کردەوە، چەند فەرمانێك لە بەرپرسانی کۆمۆنیستیی نێو سکرتاریەتەکانی سوپای وشکایی و دەریایی و ئاسمانییەوە بۆ شانە کۆمۆنیستییەکان دەرچوو، بۆ ئەوەی سەرجەمی ئەو ئەفسەرانە لەنێو ببەن کە لە لیستەکاندا وەك دوژمن ناویان هاتووە.. ئەو فەرمانانە بەوپەڕی وردییەوە جێبەجێ کران، چونکە شانە نووستووەکانی کۆمۆنیستی خۆیان کۆکردبوویەوە کۆنتڕۆڵی گشت هۆکارەکانی پێوەندی و هاتووچوویان کردبوو هەر لە هۆکارە میکانیکییەکانەوە بگرە تا دەگاتە پێوەندی کردنی تەلەفۆنی و بێتەل.

بەشێکی بەرچاوی ئەفسەرانی ئیسپانیا لە قۆناغەکانی یەکەمی مێژسەکەدا لە چاوتروکانێك و کتوپڕ تیرۆر کران.. هەروەها یاخیبووەکان باوەڕیان بە بەرپرسەکان دەهێنا بەوەی فەرمانەکانی حکوومەت جێبەجێ دەکەن و ئەو کەسانەیش لەنێو دەبەن کە وەك دوژمن سەلمێندراون.

کاتێك جەنگی نێوخۆیی سەری هەڵدا ڕووداوی وەها ڕوویان دا بەخەیاڵی کەسدا نەدەهاتن.. بۆنموونە دەتبینی دوو کەشتیی جەنگی لە دووری تەنیا چەند مەترێکەوە تەقەیان لە یەکتری دەکرد و یەکتریان دەدایە بەر تۆپ و مەترەلۆز.. جارێکیان تۆپێکی کۆمۆنیستەکان وەبەر پاشکۆی کەشتییەك کەوت، لە هەمان کاتیشدا تۆپی نەیارانی کۆمۆنیستیش وەبەر پاشکۆیەکەی دەکەوتن.. قەسابخانە خوێناوییەکە لە کەشتییەکانەوە گەیشتە سەر کەنار و بەندەرەکان، لەوێشەوە بەرەو شارە نزیکەکان پەلیان هاوێشت.

لەوانەیە هەندێك کەس پاساو بۆ ئەو قەسابخانانە بهێننەوە و دژ بەو کەسانەی دەچوونە ڕیزی فرانکۆوە بە کاری پێویستیان لە قەڵەم بدات، بەڵام کەس ناتوانێ پاساو بۆ ئەو ترس و تۆقاندنە بهێنێتەوە کە کۆمۆنیستەکان دژ بە گەلێکی بێ وەی و بێ چەك پێڕەویان دەکرد.. بەڵام واقیع سەلماندی کوژرانی سەتان هەزار کەس خودی سیاسەتەکەی لینین بوو و بەسەر ئەو وڵاتەدا پێڕەو کرا.. چونکە لینین سووربوو لەسەرئەوەی کە دەبێ هەوڵی ڕووخاندنی هەر حکوومەتێك لە ڕێگەی هێزەوە بێت.. ناوبراو پێی وابوو بۆ کۆنترۆڵکردنی خێرا و سەرانسەریی جەماوەر تیرۆر و تۆقاندن دوو هۆکاری سادە و ڕێگەی نزد کورتن.. ستالینیش گوتوویەتی: سەت بێ تاوان بکوژرێن باشترە

لەوەی یەک نەیار هەڵبێت و ڕزگاری ببێت.. ئەم فەرمانەش بە کەللەڕەقییەکی ئەمریمەنانەوە جێبەجێ کرا.

فیرقەیەک لەو کۆمۆنیستانە لە ١٧ی تەمووزی ساڵی ١٩٣٦دا بە جلی حکوومییەوە گەیشتنە دێری ژنە ڕاهیبەکانی دۆمینیکانی بەرشەلۆنە.. سەرۆکی فیرقەکە بە سەرۆک دێرەکەی ڕاگەیاند دەستهەڵاتەکان دەترسن کاری توندوتیژانە بگەنە دێرەکە، بۆیێ فەرمانی لەلایە ژنە ڕاهیبەکان بباتە شوێنێکی بێ مەترسی.. ژنە ڕاهیبەکانیش کەمە کەرەستە و پێداویستییەکانی خۆیان کۆکردەوە و بەبێ هیچ ترس و گومانێك لەگەڵ سەربازەکان بەرەو دەوروبەری شار ملی ڕێگەیان گرت، لەوێشدا هەموویان کۆمەڵکوژ کران.. سەرکردەکان وەك ئەوەی نە بایان دیبێ و نەباران گوتیان: پێویستمان بە تەلاری دێرەکە هەبوو، بۆیێ پێش داگیرکردنی نەمانویست بیسووتێنین.

هەروەها سەربردەکەی سەنیۆریش لە گۆڕێدایە، ناوبراو بە نەیارێکی سەرسەختی کۆمۆنیستەکان ناسرابوو.. تیمەکانی پاکتاو و لەنێوبردن لە بەرشەلۆنە سێ جار چوونە سەر ماڵەکەی.. کاتێکیش بۆ جاری سێیەم نەیانتوانی شوێنی خۆ حەشاردانەکەی پێ بزانن، هەر هەشت ئەندامی خانەوادەکەیان کوشت!

یەکێك لە درندەترین و توندوتیژترین تاوانێك لەژێر دروشمی ئازادی و یەکسانی و برایەتیدا کرابێت، کوشتنی شانزە کەسی خۆبەخش بوو کە لە نەخۆشخانەیەکی بەرشەلۆنەدا وەك یارمەتیدەری پزیشکی خەریکی کاری خۆبەخشی بوون.. تاکە تاوانی ئەو قوربانییانەش ئەوەبوو سەر بە ڕێکخستنێکی ئایینی بوون و بە

یەکسانی ڕەفتاریان لەگەڵ گشت نەخۆشێك دەکرد بەبێ ئەوەی ڕەچاوی چین و ڕەنگ و ڕێبازەکانیان بکەن.

ئی ئێم گۆدن لە لاپەڕە ٧٢ی پەڕتووکەکەیدا (ململانێ لە ئیسپانیا) نووسیویەتی: دوای سەربڕین و سەرپەڕاندنی زیندووەکان تەرمەکانیشیان دەشێوێندرا.. لە هەفتەی کۆتایی مانگی تەمووزی ساڵی ١٩٣٦دا تەرمی ژنە ڕاهیبەکانیان لە گۆڕەکانیان دەرهێنران و بە دیواری دێرەکانەوە هەڵیان دەواسین و چەند تابلۆیەکیش بە جەستەکانیانەوە هەڵواسرابوون جنێو و قسەی زۆر ناشرینیان لەسەر نووسرابوو.

من ئامۆزایەکم هەبوو بەناوی تۆم کار، وەك ئەندازیارێك لەنێوان ساڵانی ١٩١٩-١٩٣٨ لە کانەکانی ئیسپانیادا کاری دەکرد، لە هۆلفا کچی بەڕێز کۆکی کونسوڵی ئەمریکای خواست.. تۆم گێڕایەوە کاتێك ئەندامێکی تابووری پێنجەمی کابالیرۆ وەك پارێزگەری هۆلفا هەڵبژێردرا، فەرمانەکان لە مۆسکۆوە دەرچوون، ئەو ئەندامە گشت دەستهەڵاتە ڕەسمییەکانی ڕادەستی کۆمۆنیستەکان کرد.. یەکەمین کارێکی ئەو کۆمۆنیستانەش ئەشکەنجەدان و دواتریش کوشتنی گشت ڕاهیبەکان بوو.. بەڵام ژنە ڕاهیبەکان پۆشاکیان لەبەر دادەڕێندرا و بە ڕووتی تووڕییان هەڵدەدانە شەقامەکان، بۆئەوەی شۆڕشگێڕەکان خۆیان پێ سەرگەرم بکەن!!

گۆدن گفتوگۆی نێوان خۆی و دوو ژنی ئینگلیزی دەهێنێتەوە بەهۆی ئەوەی خەڵکی بیانی بوون گرفتیان بۆ دروست نەکراوە و بەسەلامەتی دەرچوون.. ئەو دوو ژنە دەڵێن ناچارکراون جەماوەرێکی نۆری ژن و پیاوان ببینن کە وەك دەروێشانی دەمارگیر ڕەفتاریان

دەکرد.. سەرەتا بینیبوویان کۆمەڵێك کۆمۆنیست ڕاهیبێك ئەشكەنجە دەدەن، دواتریش دوای پەڕاندنی پەلوپۆی ڕاهیبەکە جەستە و پەلە براوەکانیان بە پەیکەری مەریەمی پاکیزەوە هەڵواسیبوو.. دواتریش بینیمان خەڵك ڕاهیبێکیان بە زیندوویی لە خاچ دا و بە زیندوویی جەستەیان کوناودەر کرد.

بیرڤانی نووسەری بەناوبانگی فرەنسی لە مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٦دا گوتەکانی دیمیترۆڤی هێناوەتەوە کاتێ گوتوویەتی: سەرزەنشتمان دەکەن لەوەی کەنیسە و دێرەکانی ئیسپانیا وێران دەکەین.. جا چییە ئەگەر هەندێك کەنیسە و دێرمان ڕووخاند.. ئاخر ئێمە جیهانە نوێیەکەمان بنیاد دەنێین.

لیژنەیەکی ڕەسمی لە ساڵی ١٩٣٦دا بۆ بەدواداچوون و ئاشکراکردنی ئەو تاوان و کوشتوبڕە هۆڤانەیە پێکهات کە کۆمۆنیستەکان لە ئیسپانیا کردبوویان. ڕوونبوویەوە پارێزکارترین چاودێر، ژمارەی هاوولاتیانی لەنێوچووی بەرشەلۆنەی لەنێوان ساڵانی ١٩٣٦- ١٩٣٧ بە پەنجا هەزار کەس مەزەندەکردووە..بەڵام لە ڤالنسیا ژمارەکە گەیشتە سی هەزار کەس.. جگە لەمانەیش لیژنەکە بۆی ڕوونبوویەوە یەك لە دەی دانیشتووانی مەدرید لەپێناو پێکهێنانی دەوڵەتێکی دیکەی دکتاتۆریدا فەوتێنراون.

هەروەها مارسیل دوترای نووسەری بەناوبانگی فرەنسی گوتوویەتی: سەرکردایەتیی سەربازیی کۆمۆنیستی لە کاستەر ئۆردیالزدا کۆنە پۆلیسێکیان وەرگرتبوو کە پێشتر بەهۆی دزیکردنەوە لە کارەکەی دەرکرابوو.. بەلام سەرکردەی بالای پۆلیس لەسەر وێنەگرتن و فرۆشتنی وێنەی ڕووت دەژیا.. هەروەها پۆستی چاودێریی

کاروباری گشتی درایە کەسێك منداڵی ناشەرعیی ژنێکی بەناوبانگی بواری لەشفرۆشی و بەرەڵایەکی سەر جادەکان بوو.. ئەو کەسە بە کوڕی دایکی دەناسرا.. پۆستی سەرۆکی دادوەرانیش درایە کرێکارێکی کانەکان و دوو پیاویش یارمەتیدەری بوون هەرەیان لە بڕەی دەرنەدەکرد و هیچیان لە بارەی دادوەری نەدەزانی.. کۆی ئەو کەسانەش زۆر سادی بوون و خۆیان بڕیارەکانی خۆیان بەسەر تۆمەتبارەکاندا جێبەجێ دەکرد و بەمە دڵیان خۆش دەبوو، بۆ نموونە سکی ڤینسنت مۆرایان هەڵدڕی، جوڵی یانکۆشیان لە گۆڕەپانی گشتیدا لە سێدارە دا، پەلوپۆی فاریزی پاڵەوانی بەناوبانگی پێشبڕکێی ماتۆڕسوارییان پەڕاند، چونکە ڕەتی کردبوویەوە بەهۆی ناپاکییەوە هاوڕێیەکانی بخاتە نێو تەڵەکانیان.

مستەر ئارسەر بریانتیش پێشەکییەکی بۆ لێکۆڵینەوەیەکی بابەتییانەی تایبەت بە دڕندەیی کۆمۆنیستەکانی ئیسپانیا نووسیوە و ئاماژە بەوە دەکات بەکرێگیراوانی سۆڤییەت توانییان بەجۆرێك کۆنترۆڵی هۆکارەکانی پێوەندی بکەن و بتوانن بە ئارەزوو و لەپێناو بەرژەوەندیی خۆیان ڕاگەیاندن ئاراستە بکەن، هەروەها نەیانهێشت هیچ هەواڵێکی دژ بەوان دزە بکاتە نێو ڕاگەیاندنەکانەوە.. سەبارەت بە فرانکۆ و هێزە چەکدارەکەشی درۆودەلەسەشیان بلاو دەکردەوە، بەبێ ئەوەی کەس بتوانێ ڕووبەڕوویان بوەستێتەوە.. هەروەها مامۆستای هیچ زانکۆیەك و تاکە یەك شیکەرەوەی کەناڵی بی بی سی بریتانیش هیچ شتێکیان سەبارەت بە ڕاستیی ئەو ڕووداوانە ڕوون نەکردەوە کە بەسەر ژنانی سان مارتن فالدیگلازیر هاتبوون و لەسەر دەستی بیست و پێنج پیاوی سەر بە میلیشیایە سوورەکان دووچاری خراپترین

جۆرەکانی سووک و ڕیسواکردن ببوونەوە. تاکە تاوانی ئەو کچانە ئەوە بوو هەستێکی ئایینیانەیان هەبوو.. ئەوان گوێیان نەدایە ئەوەی دایک و باوکانی ئەو کەسانە لە زیندان پەستێنراون، لەبەرچاوی دایکانیاندا هەتکیان دەکردن و زۆر بە بێ موبالاتییەوە فەرمانەکانی خۆیانیان بەسەریاندا سەپاند.. ئەو کارە تاوانکارییانە کاری لە ئەقڵی ئەو ژنانە کرد، تەنانەت ئەو کەسانەی لە ژیانیشدا مابوونەوە، گوتبوویان خۆزگەیان خواستبوو جەللادەکانیان بیانکوژن نەک بەو جۆرە هەتکیان بکەن.. خراپترینی ئەو کارە تاوانکارییانەش لەبەرچاوی چاوی منداڵاندا بەڕێوەبرابوون، چونکە لەو کاتەی میلیشیایەکان ژنانیان لەنێوان خۆیاندا ئاڵوگۆڕ دەکردن و دەستدرێژییان دەکردە سەریان، هەندێک دایک منداڵانیان لە باوەشدا بوو.

لێرەدا دەبێ تیشک بخەینە سەر ئەو دەستەواژەیەی لینین چەندان جار دووبارەی دەکردەوە: هیچ شتێک لەنێو سیاسەتدا بەناوی ئەخلاق بوونی نییە.. بەڵام بەرژەوەندییەکان هەن.. ڕەنگە بەرژەوەندییەکان وابخوازن کار لەگەڵ دڵڕەشێکی بەد ڕەوشت بکەیت و هاوکاری بیت.. تەنیا لەبەرئەوەی بەمجۆرەیە و هیچی دیکە.. لینین لە چەند شوێن و بۆنەیەکی دیکەدا گوتوویەتی: لەسەر شۆڕشگێڕی گەنج پێویستە یەکسەر خۆی لەسەر کوشتن ڕابهێنێ، ئەویش بەهۆی چەند کردەیەکی ڕاستین، وەک لەنێوبردنی ناپاکان و سیخوڕان یان تەقاندنەوەی بنکەی پۆلیس و دزینی پارەی بانک و بەکارهێنانی پارەکە لە شۆڕش و هتد.. نابێ هیچ سڵ لەو هێرشە وێرانکارانە بکەنەوە.. لەوانەیە ئەو کردارانە ببنە هۆی توندڕۆیی ئەمەیش زۆر

ئاساییە، بەڵام ئەو گرفتانەی دەیانننێتەوە دەبنە گرفتی ئایندە نەك گرفتی هەنووکەیی.

مندالێك بۆمان دەگێڕێتەوە بەر لەوەی ڕاهیبێك بکوژێت، چۆن دەرفەتی بۆ ڕەخساوە گاڵتە بە هەستوسۆزی بکات ، ئەو منداڵە دەبێژێ: شەوێ دەمانبردە لای ئەو گرووپانەی بڕیارمان دابوو لەنێویان ببەین، دواتریش دەمانخستە ڕیزێکی دیکەوە، بۆ ئەوەی بەچاوی خۆی مەرگی هاوڕێیانی ببینێ.. دواتریش دەمانگەڕاندەوە کۆشکی بێل ئارت.. هەموو شەوێك چاوەنواڕی مەرگی خۆی بوو.. بەڵام مردنی خێرا بۆ ئەو زۆر بوو.. بۆیێ بەرلەوەی بەیەکجاری لەنێوی ببەین، حەوت جار کوشتمان.

مستەر کنۆبلۆ لە لاپەڕە ٨٧ی پەڕتووکەکەی خۆیدا بەناوی (پەیامنێرێك لە ئیسپانیاوە) سەربردەی دوو گەنجی کۆمۆنیست دەگێڕێتەوە کە لەبەردەم دکتۆرێکدا بە شانازییەوە دەیانگێڕایەوە چۆن دوو ڕاهیبیان کوشتووە.. پێیان ڕاگەیاند چۆن پۆشاکی ڕاهیبانیان پۆشیوە و چوونەتە لای ئەو دوو ڕاهیبە هەشبەسەرانە کە لە ترسی مەرگ لە کانێکی خەڵووزدا کاریان دەکرد، دواتریش هەردووکیان بردوونەتە شوێنێك و داوایان لێکردوون بە دەستانی خۆیان گۆڕی خۆیان هەڵکەنن.. دواتریش بەوپەڕشی دڵخۆشییەوە لە مەرگی هێواشی هەردوو ڕاهیبیان نواڕیوە.

با هەندێك ڕووداوی شاری کالا بگێڕینەوە بۆئەوەی سەبارەت بە بەرهەڵداکردنی تاوانکاران و شێت و شوارەکان قسەکانی پێشوومان پشتڕاست بکەینەوە.. کۆمۆنیستەکان لە ٢٠ تەمووزی ساڵی ١٩٣٦ لە کالا سەرجەم زیندانییەکانیان بەرهەڵدا کرد.. تا ژمارەیان گەیشتە

هەزار پیاو و دوو هەزار ژن، لە مۆلگە و بارەگەیەکی شارەکەدا چەك و تفاق درایە هەموویان.. جا دوای ئەوەی بە باشترین شێوە ئەرکی هێرشکردنە سەر مەدریدیان ڕاپەڕاند، ڕەوانەی سیگۆنزا کران و لەوێشدا بۆ ئەوەی بەرگری و بەرهەڵستیی کەسانی دیکە تێکبشکێنن، دوو سەت هاووڵاتیان کوشت.. ئەو تاوانکارانە ماوەی شانزە هەفتە هەر لە سیگۆنزا مانەوە هەتا فرانکۆ لەو شارە دەرییەڕاندن.. جاکاتێك فرانکۆ توانی لە سیگۆنزا وەدەریان بنێ، بینی گشت مێینەکانی تەمەن ١٠-٥٠ساڵی دەستدرێژییان کراوەتە سەر و هەتککراون.. هەندێك لەو ژنانە یان لەو دڕندە خوێنڕێژانە سکیان پڕ بوو یانیش دووچاری نەخۆشیی زۆر پیس ببوونەوە، هەندێکیشیان هەردوو بەلاّ و نەهامەتییان بەسەر هاتبوو.

لە کۆتاییدا ئەو نووسینەی مارسێل دۆتری دەهێنینەوە کە سەبارەت بە شاری کیمبۆزیۆلۆس نووسیویەتی، لەو شارەدا سەت ڕاهیب و پیاوی ئایینی بە کۆمەڵێك شێت و شواری چەقۆ بەدەست بەستراوبوونەوە، خوێنەر خۆی دەتوانێ تۆقینی دوای ئەو ڕەفتارە قێزەون و نامرۆڤانەیە بێنێتە بەرچاوی خۆی.

****

بەشی شانزەیەم

ئەو ڕووداوانەی بوونە هۆی هەلگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی

سووخۆرانی نێودەوڵەتی بە نهێنی و بە یارمەتیی ستالین زەمینەی دووبارە پرچەککردنەوەی ئەڵمانیایان هێنایە ئاراوە، هەرچەندە لە پەیماننامەی فرسایدا چەندان کۆتوبەندی بەسەردا سەپێندرابوو.. جا بۆئەوەی درك بە هۆکارەکانی وەدەرکەوتنی هێتلەر بکەین، دەبێ زانیاریمان لە هەنبەر ئەو کودەتا سیاسییانە هەبێت کە لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩٢٤-١٩٣٤ دارێژران.

ئەگەر کۆمۆنیستە ئەڵمانییەکانی لێ وەدەربنێین، دەبینین زۆرینەی گەلی ئەڵمانی لەسەر ئەم چەند مەسەلەیە کۆك و هاوڕا بوون: ئەگەر ئەو ناپاکییانە نەبوان کە ئەڵمانیای کردە قوربانیی جەنگ، ئەوا ئەڵمانیا لە جەنگدا نەدەدۆڕا.. هەروەها پارەداران و سووخۆرانی نێودەوڵەتی دۆخی بە ناو دیموکراسیی نێو بریتانیا و فەرەنسا و ویلایەتە یەکگرتووەکانیان قۆستەوە، بۆ ئەوەی شکست بە سوپای ئەڵمانی بهێنن.. پارتی کۆمۆنیستیش بە سەرکردایەتیی جووەکان و بە یارمەتیی پارەدەرانی نێودەوڵەتی، هۆی دروستکردنی پشێوی و ئەو

هەراوزەنا و بێسەروبەرییە بوون کە پێش واژۆکردن لەسەر ئاگربەست هاتە ئاراوە و دوای واژۆکردنەکەش شۆڕش هەڵگیرسا.

هەموویان لەسەر ئەوە کۆک بوون کە لەسەر گشت نیشتمانپەروەرێکی ئەڵمانی پێویستە ئەوپەڕی هەوڵی خۆیان بخەنە گەڕ بۆ ئەوەی ئەڵمانیای دوای جەنگ بنیاد بنێنەوە و کۆتوبەندە سەربازی و ئابوورییەکانی پەیماننامەی فرسای بەسەر وڵاتەکەیان تێکوپێك بشکێنن.

دیسانەوە ئەگەر کۆمۆنیستەکانی لێ دەربێنین، دەبینین زۆرینەی ڕێبەرە سیاسەکانی ئەڵمان لەسەر زەروورەتی ڕزگارکردنی خۆیان لە ڕێککەوتنە ئابوورییەکان کۆك و هاوڕابوون، چونکە لەلایەن پارەدەران و سووخۆرانی نێودەوڵەتییەوە بەسەریاندا سەپێندرابوو.. ڕێبەرانی ئەڵمانی درکیان بەوە کرد ئەو ڕێککەوتنانە مەترسیی لەسەر سەربەخۆیی وڵات دروست دەکات، چونکە ئەو سوودەی بەپێی ئەو ڕێککەوتنانەوە سەپێندرابوون، دەبوونە هۆی ئەوەی وڵاتەکە بکەوێتە ژێر چنگی ئەوانەی قەرزەکەیان پێ دابوو، ڕێك وەك بریتانیای ساڵی ١٦٩٤ و فەرەنسای ساڵی ١٧٩٠ و ئەمریکای ساڵی ١٧٩١ دەبنە نێچیرێکی چەوری سووخۆرانی جیهانی.. هەمووشیان درکیان بەوە کردبوو ئەو قەرزانە دەبنە قەرزاری و بەکۆیلەکردنی گشت تاکەکانی گەل، چونکە دانەوەیان تەنیا بە سەپاندنی باجێکی زۆری سەر هاووڵاتیان مەیسەر دەبێت.

ئەوسا سەرکردەکانی پارتی فاشیست بڕیاریان دا دراوێك لە چاپ بدەن پشت بە قەرز و قوولە نەبەستێ، بەڵکو پشت بە دەرامەتی نەتەوەیی و موڵکە نیشتمانییەکان و سەرچاوە پیشەسازییەکان و

کشـتوکاڵ و سـامانە سرووشـتییەکان و وزەی بەرهـەمهێنی گـەل بیەستێ.. گەلی ئەڵمانی بەشێوەیەکی گشتی هەستیان کرد لەگەڵ گەلانی ئیتاڵی و ئیسپانی و یابان لـە هیوا و خۆزگەکانی وەدیهێنـانی ئایندەیـەکی سیاسـی و ئـابووریی ئـەو وڵاتانـەدا هاوبەشـن، بـۆیێ هاوپەیمانییەکی تەوەرەیی هاتە ئاراوە و بزووتنـەوەی فاشیستی بـە سەرۆکایەتیی هیتلەر و مۆسۆلینی و فرانکۆ هاتە کایەوە.

مێژوو هەوڵ و کۆششی مەزنی ئەو سێ کەسەمان بۆ دەگێڕێتـەوە کە چۆن بۆ بنیادنانـەوەی وڵاتـەکانیان و ڕزگارکردنیـان لـە قـەیران و شـۆڕش و ئـەو جەنگانـەی تێـی کـەوتبوون، هـەوڵی بـێ وچـانیان خستووەتە گەڕ.. ئـەوان پیشەسازی و کشتوکاڵیان بەشێوەیەکی زۆر پەرجووانـە پێشخسـت.. کـردەی دووبـارە بنیادنانـەوەی هێـزی سـەربازیش، بـە یارمـەتیی بـەکرێگیراوانی نوورانییـەکان بـوو، چـونکە دەیانویست وڵاتـانی فاشیستی و سـەرمایەداری لـە جـەنگێکی دیکـەی جیهانیدا بەشەڕبێنن.

سەرەتا هیتلەر و مۆسۆلینی سیاسەتی فاشیزمێکی میانڕۆیان پێ بـاش بـوو، بڕیاریشـیان دا گەنـدەڵی و خراپەکارییـەکان لـە ڕەگـەوە دەرکێشـن و وڵات لـە کۆمـۆنیزم و کۆمۆنیسـتەکان پـاك بکەنـەوە و پیشەسازی و ئابوورییەکەشی بەشێوەکی گشتی لـەژێر دەستهەڵات و هەژموونی نوورانییەکان دەربێنن.. بەڵام هـەر لەگـەڵ تێپـەڕینی کاتـدا، کەوتنـە ژێـر کاریگـەریی لـۆردە نازییـەکانی جەنگـەوە، ئـەو لۆردانـەش بانگەشەیان دەکرد تەنیا لە ڕێگەی داگیرکردنی سـەربازییەوە ئاشتی و ئاسایشی جیهان سەقامگیر دەبێت

ئیدی سەرکردایەتیی بالآی سەربازی لە ئیتالیا و یاباندا پشتگیریی خۆیان بۆ لایەنگرانی نەخشە و بیردۆزەکانی کارل ریتەر راگەیاند کە ناوبراو لە سالّی ١٨٤٩دا رایگەیاندبوون.. بەلاّم فرانکۆ رازی نەبوو لەنێو چوارچێوەی نەخشە و پیلانەکەدا بمێنێتەوە، چونکە بیر و باوەڕە ئایینییەکانی ئەو بۆچوونەیان لەلای چێکردبوو هەر ئایدۆلۆژیایەك نکۆڵی لە بوونی خودا بکات لە ڕیزی ئەهریمەنە و هاودەستیەتی.

نازییەکان بێجگە لە داگیرکردنی فەرەنسا و بریتانیا، پیلانی قڕکردنی جوولەکەکانی نێو هەردوو ولاّتیان دارشت، هەروەك چۆن لە ولاّتانی ئەورووپیدا تارومارییان کردبوون.. پیلانەکە پاکتاوکردن و لەنێوبردنی پارەدەرانی نێودەولّەتی و گەورە سەرمایەداران و دەستگرتن بەسەر موڵك و ماڵەکانیانی گرتبوویەوە.

جا لەو کاتەی هێشتاکە هێتلەر بەدەست ئەشکەنجەی پێش سالّی ١٩٣٤ی زیندانەوە دەینالآند، چونکە بە دوژمنی سەرسەختی لۆردە نازییەکان و پارەدەرانی نێو دەولّەتی دادەندرا، پەرتووکی (تێکۆشانم) نووسی، لە دوا لاپەڕەی پەرتووکەشدا نووسیویەتی: بەمشێوەیە پارتی سۆسیالستیی نیشتمانی هەڵوێستێکی ئەرێییانەی لەهەنبەر مەسیحییەتدا هەیە، بەلاّم کاروبارەکانی ئایین و بیروباوەڕ بۆ کۆمەڵێك کەسانی پسپۆڕ بەجێناهێڵێ.. هەروەها لەلایەکی دیکەشەوە دژی ڕووحی مادییانەی جوولەکە وەستاوەتەوە کە زۆر بە قووڵی ڕۆچووەتە نێو دەروونی ئێمە و خەڵکانی دیکەشەوە.

هێتلەر بەر لەمە و لە سالّی ١٩٣٢دا سیاسەتەکانی لەهەنبەر بریتانیادا ڕوونکردبوویەوە، ئاماژەی بەوەش کردبوو مارکس و ستالین

و لینین چەندان جار جەختیان لەسەر ئەوە کردووەتەوە پێش ئەوەی کۆمۆنیزمی جیهانی بگاتە دوا ئامانجی خۆی، دەبێ بریتانیا و ئیمپراتۆریایەکەی وێران بکات.. هێتلەر لە درێژەی گوتەکانی لەو کاتیدا گوتی: ئەگەر پێویست بێت من ئامادەم بەهێز بەرگری لە بریتانیا بکەم.

هێتلەر سەبارەت بە پەیماننامەی فرسای نووسیویەتی: ئەو پەیماننامەیە لە بەرژەوەندیی بریتانیادا نەبوو، بەڵکو لە سەرەتاوە تا کۆتایی لە بەرژەوەندیی جوولەکە بوو بۆ ئەوەی ئەڵمانیا بخەنە دۆخی وێرانەییەوە.. هەروەها نووسیویەتی: تەنانەت لەنێو بریتانیاشدا، ململانێیەکی بەردەوام لەنێوان نوێنەرانی بەرژەوەندیی بریتانیا و بەرژەوەندییەکانی دیکتاتۆرییەتی جوولەکەی جیهانیدا هەیە.. جا لەو کاتەی بریتانیا بۆ وەرگرتنی پێگە بەرزەکەی لە جیهاندا ئەوپەڕی هێز و توانای خۆی خستبووە گەڕ، دەبینین جوولەکە لەنێو ئەو وڵاتەدا تەنگوچەڵەمە و سەرئێشەیان دەنایەوە، لەبەرئەوە تێکۆشانی دژ بە مەترسیی جیهانییانەی جوولەکە لە بریتانیاوە و هاوکات لە گشت شوێنێکی دیکەی جیهان هاتە ئاراوە.

هێتلەر لەهەنبەر هاوپەیمانی لەگەڵ بریتانیادا هەرگیز ڕا و بۆچوونی خۆی نەگۆڕی.. ئەو دەیزانی مانەوەی ئەڵمانیا وەك هێزێکی مەزن بەندە بە هاوپەیمانی لەگەڵ ئیمپراتۆریای بریتانییەوە.. لەبەرئەوە هەڵمەتی هاوپەیمانان لە ساڵی ١٩٣٦دا دەستیپێکرد، چەند گفتوگۆیەکی نا ڕەسمی لەنێوان دیبلۆماسییەکانی بریتانی و ئەڵمان ڕێکخران.. جا کاتێك گفتوگۆیەکان لەپێناو هاوپەیمانی لەگەڵ بریتانیادا شکستیان خوارد و هێتلەر ئەوپەڕی هێز و کۆششی خۆی بۆ خستبووە

گەڕ، گوتی: بۆ هاوپەیمانی لەگەڵ بریتانیا هەموو قوربانییەك دەدەین..
ئەم هاوپەیمانییە پاڵپشتی بۆ موستەعمەراتەکانمان فەراهەم دەکات،
هێزێکی مەزنی دەریاییش دەبێتە هاوسەنگەرمان، هەروەها چوونە نێو
کێبڕکێ لەگەڵ پیشەسازیی بریتانیمان بۆ دەگێڕێتەوە.

شکستهێنان لە پێکهێنانی هاوپەیمانی لەگەڵ بریتانیا، بووە هۆی لاوازبوونی بەرهەڵستیی ئایدۆلۆژیای تۆتالیتاری کە لۆردە جەنگییەکانی نازیزم بانگەشەیان بۆ دەکرد.. هیتلەریش دوای شکستهێنانی گفتوگۆیەکان گەیشتە ئەو باوەڕەی سیاسەتێکی میانڕۆ ناتوانێ سنوورێك بۆ هەژموونی سووخۆرانی نێودەوڵەتی بەسەر سیاسەتی دەرەوەی بریتانی دابنێ.. لەبەرئەوە ناچاربوو ددان بە ڕاست و دروستیی ڕا و بۆچوونەکانی کارل ڕیتەردا بنێ کاتێ گوتبووی: بۆ ئەوەی ئاشتی بەرقەرار بێت و سەربەخۆیی ئابووری بگەڕێتەوە جیهان، سەرەتا دەبێ پارەدەرانی جوولەکە و گشت ئەندامانی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی لەنێوببرێن کە کۆمۆنیزم ئاراستە دەکەن و هەژموونیان بەسەریدا هەیە.

لەو گفتوگۆیانەی لە ساڵی ١٩٣٦دا لەنێوان بریتانیا و ئەڵمانیادا بەڕێوەچوون، نوێنەری بریتانیا لۆرد لندندری و نوێنەری ئەڵمانیاش گۆرنگ و خودی هیتلەر بوو.. لەو گفتوگۆیانەدا، گۆرنگ راڤەی وردەکاری و مێژووی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانی کرد و لەمبارەیەوە نووسین و باسی کارل ڕیتەر و کەسانی دیکەی بە نموونە هێنایەوە.. دواتریش بۆ زەرووڕەتی بەکارهێنانی جەنگێکی سەرانسەری دژ بەو ئەقڵییەتە دکتاتۆرییە، هەوڵی خۆیان خستە گەڕ.. هەروەها پلانەکەی ئەڵمانیشیان بۆ باسکرد کە ئامانجی داگیرکردنی

گشت ولاَتانی کۆمۆنیستی و ڕزگارکردنی گەلانیان و لەنێوبردنی گشت ناپاکێکە.. بۆشیان ڕوونکردەوە تاکە ڕێگەی لەنێوبردنی کۆمۆنیزم بە لەنێوبردنی گەلی جوولەکە مەیسەر دەبێت.. ئەو بەڵگەنامانەشیان خستە بەردەمی کە پێوەندیی کۆمۆنیستەکان بە گەورە دەوڵەمەندانی جوولەکە دەسەلمێنن، چونکە هەر جوولەکەکان بزووتنەوەکە ئاراستە دەکەن و پارەی پێویستی دەخەنە بەردەم، لە هەمان کاتیشدا پشتگیری لە زایۆنیزمی سیاسیش دەکەن و لایەنە مادییەکەی زایۆنیزمیان گرتووەتە ئەستۆ، بۆ ئەوەی بگەنە ئامانجە نهێنییە چاوەڕوانکراوەکەیان، ئەویش ئامادەکارییە بۆ ئەو سەردەمەی مەسیحە ڕزگارکەرەکەیان دەگەڕێتەوە سەر زەوی.

دەشڵێن هیتلەر بەڵێنی داوە دژی پیلانە توندڕۆیەکانی لۆردە نازییەکانی جەنگ بوەستێتەوە و چالاکییەکانی دژ بە کۆمۆنیزم تەنیا لە نێو کیشوەری ئەورووپادا سنووربەند بکات، بەو مەرجەی بریتانیا ببێتە هاوپەیمانی ئەڵمانیا.. بەلاَم لۆرد لندندری گومانی خۆی خستەڕوو لەوەی حکوومەتی بریتانیا لە پیلانی لەنێوبردنی کۆمۆنیزمدا بەشداری بکات و بە کردەی لەنێوبردنی مرۆڤایەتیی دادەنیٚ.. ئەوسا هیتلەر چارەسەرێکی مامناوەندی خستەڕوو و گوتی ئەڵمانیا بەتەنیا ئەو ئەرکە بەجیٚ دەگەیەنیٚ، بەو مەرجەی بریتانیا پەیماننامەیەکی لەگەلّ ببەستیٚ و بەڵێن بدات ماوەی دە سالّ جەنگ لەنێوان هەردوو ولاَتدا هەڵنەگیرسیٚ جا ئەگەر هەلومەرج بەهەر شێوەیەك بگۆڕیٚ..

هیتلەر ڕوونی کردەوە تاکە ڕێگەی سەربەخۆیی بریتانیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا بە سەربەخۆیی ئابوورییەوە بەندە، لەسەر ئەو ولاَتانەش پێویستە ئەو قەرزە قورسە لە کۆلّ خۆیان بکەنەوە و خۆیان جڵەوی

ئابوورییەکانیان بگرنە دەست، بۆ ئەوەی ئابووریی جیهانی بگەڕێتەوە دۆخی ئاسایی خۆی.. دواتریش دەریخست ئەو ئامانجەی پارتە سۆسیالستییە نیشتمانییەکەی هەولی وەدەیهێنانی دەدات، ئەوەیە چارەسەرێکی ڕیشەیی ڕاستەوخۆ بۆ هەژموون و بالادەستیی سووخۆران بەسەر کاروباری نیشتمانی و نێوخۆیی و جیهانی بدۆزێتەوە.. دەڵێن لەو دانیشتنەدا گوتەکەی دزرائیلی بە نموونە هێناوەتەوە کە ناوبراو لە پەڕتووکەی خۆیدا بە ناوی (Coningsby) لەسەر زاری کەسایەتییەکی نێو پەڕتووکەکەدا دەری بڕیوە: ((کۆننگسبی ئازیز، بەمشێوەیە بۆت ڕوون دەبێتەوە ئەوانەی جیهانیان بەڕزەفت کردووە کەسانی زۆر جیاوازن بە هیچ جۆرێك بەو وێنایە ناچن کە کەسانێك کێشاویانە و نازانن چی لە پشت پەردەوە دەگوزەرێ)).

ئیدی گۆرنگ پشتگیری بۆ ڕا و بۆچوونەکەی هێتلەر دەردەبڕێ و ئاماژە بەوە دەکات مێژوو ڕوونی کردووەتەوە چۆن جوولەکە دەولەمەند و بە هەژموونەکان توانیویانە ئابووری و سیاسەتی ئەو دەولەتانە کۆنترۆڵ بکەن کە دزەیان کردووەتە نێویانەوە و بە شێوازی ناڕەوا و ڕێگەی پڕ لە خراپەکاری و تێکدەرانە ئەو ئامانجەیان وەدەستهێناوە.. ئەوسا هرفۆن ڕینترۆب ڕووداو و دۆخی کەنەدای بە نموونە هێناوەتەوە، کاتێك لۆرد لندندری خۆی لەوێ بووە.. ڕوونی کردووەتەوە لیژنەی پاشایەتیی ستیڤن لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە پرسی گومرگەکانی کەنەدا بەڕێوەبردووە و بۆی ڕوون بووەتەوە ئەو ولاتە سالانە سەت ملیۆن دۆلاری لێ دەدزرێ.. ئەم دزییەش بزووتنەوەی جیهانی ڕێکی دەخات و دزە دەکاتە نێو ولاتەکە و گەندەلی و خراپەکاری و بەدئەخلاقی بلاو دەکاتەوە و زۆرێك لە

بەرپرسان و پیاوانی حکوومەت دەخاتە دۆخی کۆیلەیەتییەوە، چونکە دەیانخاتە نێو تەڵەی بەرتیل و بەدڕەوشتییەوە.. هەروەها ڕیبنترۆپ گوتبووی: دۆخی ویلایەتە یەکگرتووەکان چەندان هێندەی کەنەدا خراپترە، جا بۆ نەهێشتنی ئەو مەترسییە، دەبێ سیاسەت پیاوی نەخشەدانەر و تەگبیرکار و ئەقڵی بەڕێوەبەر لەنێو ببرێن کە بۆ وەدیهێنان و جێبەجێکردنی پیلانە دوور مەودایەکانیان، لایەن و گرووپە نەریی و تاوانکارەکان ئاراستە دەکەن، ئامانجەکەشیان بریتییە لە بەرزەفتکردنی جیهان بەهۆی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانییەوە.

دەشڵێن گۆرنگ گوتوویەتی سووخۆرانی جیهانی پارەیان بۆ شۆڕشی ساڵی ١٩١٧ی ڕووسیا تەرخان کردووە، ئەو دەرئەنجامەشی خستووەتە بەرباس کە توانا بەو کەسانە دەبەخشێ بتوانن بیهێننەدی، ئەویش برەودانە بە بڵاوکردنەوەی ڕقوکینە و دوژمنایەتییەکی بێ وێنەی نێو مێژووی مرۆڤایەتی.

دواتر هێتلەر بۆ لۆرد لندندریی نێردەی بریتانیای باسکردووە چۆن ملیۆنان مەسیحی لە شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧ەوە زۆر دڕندانە سەربڕاون و بەرپرسانی ئەو قەسابخانانەش تەنیا دز و تێکدەرە جیهانییەکانن.

دواتر ئەندامانی نێو کۆبوونەوەکە دوا مەسەلەیان تاوتوێ کرد، ئەویش مەسەلەی هەوڵی ستالین بوو بۆ گۆڕینی ئیسپانیا بەرەو دکتاتۆریەتی کۆمۆنیستی.. بەمشێوەیە و بەهۆی شێوازە نهێنییەکەی خۆپڕچەککردنەوەی ئەڵمانیا و باڵادەستی و هەژموونی ئەنجوومەنی مەزنی خۆرهەڵاتی ماسۆنییە ئازادیخوازەکان بەسەر فەرەنسا و تا دەگاتە شێوازی پارێکردن و دنەدانی بریتانیا بۆ خۆپڕچەکنەکردن-

لەو کاتەی دوژمنە سەرسەختەکانی بە باشترین شێوە خۆیان پرچەك دەکرد-گشت بەندەکانی کودەتا و پیلانگێرییە جیهانییەکە پەردەیان لەسەر هەڵماڵدرا.. هەروەها روونیش بوویەوە ئەڵمانەکان گەرانەوی سەقامگیری و ئاسایش بە ئەستەم دەزانن ئەگەر کۆمۆنیزم و زایۆنیزم لەنێو نەبرێن، چونکە باوەریان وابوو ئەو دوو بزووتنەوەیە خەریکی هەلگیرساندنی ئاگری جەنگێکی دیکەن.

لە کۆتاییشدا هێتلەر بە شێوازە گوتارییەکەی خۆی کۆتایی بە گفتوگۆیەکان هێنا، هیواشی خواست لۆرد لندندری تێبکۆشێ باوەر بە حکوومەتەکەی بێنێ لەگەڵ ئەڵمانیادا بچێتە نێو هاوپەیمانییە پێشنیازکراوەکە.. دواتریش رێك و راست گوتبووی: چونکە من باوەرم وەهایە ئیمپراتۆریای بریتانی و کەنیسەی کاسۆلیکی، دوو دەستگەی جیهانین، مانەوەشیان بۆ پاراستن و بەرقەراربوونی یاسا و سیستمی ئایندەیی جیهانی پێویستە.

لەوانەیە ئەو قسانەی هێتلەر بەلای رای گشتییەوە سەیر و نامۆ بێتە بەرچاو، لەبەرئەوە چەند راستییەکی دیکەی مێژوویی دەهێنینەوە بۆ ئەوەی ئەو قسە و بۆچوونانەی ناوبراو پشتراست بکەینەوە:

لۆرد لندندری دوای گفتوگۆیەکان گەرایەوە لەندەن و راپۆرتێکی پێشکێشی حکوومەتی بریتانی کرد.. لە ٢١ شوباتی ساڵی ١٩٣٦دا نامەیەکی بۆ ریبنترۆب نارد و لە پەرەگرافێکی نامەکەیدا نووسیبووی: هێتلەر و گۆرنگ ئەوەیان بیرچووەتەوە ئێمە لێرە لە ئینگلترا بۆ ماوەی چەندان سەدە بەدەست تەشەنەکردنی شۆرش نالاندوومانە.. سەبارەت بە جووەکانیش، ئێمە حەزمان بە لەنێوبردنیان نییە.. جگە لەمانەیش هەست و مەزەندەیەکی مادییانە لەگۆریدایە و پێی وایە ئێوە هەوڵ

دەدەن کۆنترۆڵی هێزێکی گەورە بکەن و لەوانەیە ئەو هەوڵەی ئێوە ببێتە هۆی کاردانەوەی ئەو هێزە گەورەیە لە سەرانسەری گۆی زەویدا بێتە ئاراوە.. هەروەها دەشتوانین لە وروژاندنی ئاشووب و نانەوەی پشێوی لە جیهاندا، شوێنپێی هەوڵ و کۆشش و بەشداریکردنی جووڵەکە هەڵگرین.. بەڵام لە هەمان کاتیشدا دەبینین هەندێکیان لە بەرانبەردا هەڵوێستێکی زۆر یەکلاکەرەوەیان هەیە، هەژموون و پارە و سامانی خۆیان بۆ وەستانەوە بەڕووی ئەو چالاکییە شەڕخواز و لەخشتەبەرەی برایەکانیان خەرج دەکەن.

کاتێک هێتلەر دڵنیابوویەوە بریتانیا لە هاوپەیمانی بەستن لەگەڵ ئەڵمانیا شکستی هێناوە، زیاتر و زیاتر بەرەو ڕاست شکاندییەوە، چونکە باوەڕی وابوو هیچ تاک و گرووپ و نەتەوەیەک بەتەنیا ناتوانێ هەژموون و دەستهەڵاتی سووخۆرانی جیهانی لە وڵاتانی بەناو دیموکراسی تێکوپێک بشکێنێ، لەبەرئەوەی لەڕووی داراییەوە ئەو وڵاتانەیان تەواو قۆڵبەست کردووە و هەرهەموویان خستوونەتە ژێر قەرزێکی کەمەرشکێنەوە.

جەنگی نێوخۆیی ئیسپانیا لە تەمووزی ساڵی ١٩٣٦دا هەڵگیرسا، بەکێشبوون و نزیکبوونەوەیەکیش لەنێوان فرانکۆ و هێتلەر و مۆسۆلینی هاتە کایەوە.. بڕیار و نەخشەی فرانکۆ بۆ خەبات لەپێناو دەرپەڕاندنی کۆمۆنیستەکان لە وڵاتەکەیدا وای لە هێتلەر کرد لەڕووی سەربازییەوە سنوورەکانی تۆکمە بکات، چونکە زۆر حەزی لێبوو بزانێ ئاخۆ ستالین لەسەر حیسابی وڵاتانی دیکەی ئەورووپی هیچ هەوڵێکی فراوانکردنی سنوورەکەی دەدات؟ ڕۆژنامەوانیی دژ بە هێتلەریش هەر هەنگاوێکی هێتلەریان بە دوژمنایەتییەکی فاشیستی ناودەبرد.. بەڵام

هیتلـەر پاسـاوی بـۆ هـەنگاوەکانی خـۆی دەهێنایـەوە و ڕایدەگەیانـد هـەنگاوی خۆپـارێزن، لـە شـوێنێکی دیکەشـدا گوتبـووی گرنگیـدان و بایەخی یەکەمی لەسـەر ئەوەیە ڕێگـە لـە ستالین بگرێ و نەیـەڵێ لـە دەوروبـەری هێڵـی پـانیی ٤٠ لـە ئـەوروپادا ناوچـەیەکی هـەژموون و دەسـتهەڵات دامـەزرێنێ.. خۆ ئەگـەر ڕێگـەی بدابایـە، ئـەوا ئـەڵمانیا و بریتانیا و وڵاتانی دیکەی ئەوروپی دەکەوتنە نێو تەڵەوە..

نازییـەکان لـەنێو گـەلی ئەڵمانیـدا دەسـتیان بـە بڵاوکردنـەوەی ئایدۆلۆژیای جێرمانی کرد.. ئەم باوەڕ و ئایدۆلۆژیایە پێی وایە نـەژاد و ڕەچەڵەکی جێرمانی لە هەموو لایەن و نەژادێکی دیکە پێشکەوتووترە و دەبێ بە هێزی سەربازی جیهان بخاتە ژێر دەستی خـۆی و دەوڵـەتێکی جێرمـانی بنیـاد بنـێ.. یـەکێك لـە بـاوەڕە نـەگۆڕەکانی ئـەو ڕێبـازەش ئەوەیە دەبێ ملکەچی بۆ سەرۆکی دەوڵەتی جێرمانی کوێرانە بێت و بە شێوەیەکیش گفتوگۆی گومانایی لەبارەوە نەکرێ.

بەمشـێوەیە ململانێیـی نێـوان مەسـیحییە فرەدینـدارەکان بـە هەردوو باڵی کاسۆلیکی و پرۆتستانتی، بە دژی دەوڵـەت دەسـتیپێکرد، پیاوانی ئایینی هێرشی توندیان دژ بە نازیزم بـەڕێوەبرد، ڕاشیانگەیاند نازیزم هەوڵی وێرانکردنی مرۆڤایەتیی خسـتووەتە گـەڕ.. نازییـەکانیش وەڵامیـان دانـەوە و گوتیـان: پیـاوانی کەنیسـە دژی یاسـان و لەگـەڵ دەستهەڵات یەکیان گرتووە.. ئەوسا پیاوانی ئایینی گوتیان: نـازیزم دژ بـە پلانـی خواوەندییـە لـە ئافرانـدنی مرۆڤـدا و ئـەو پلانـەش ڕەت دەکاتەوە.. نازییەکانیش پیاوانی کەنیسەیان بەوە تۆمەتبارکرد دەست دەخەنە چەند کاروبارێکی دەوڵەتەوە کە بە هـیچ شێوەیەك پێوەنـدیی بەوانەوە نییە.

هێتلەر یاسایەکی توندوتیژی دەرکرد، هۆشداریی دایە پیاوانی ئایینی ڕەخنە لە دۆخە باوەکان نەگرن و مل لەبەر ملی یاساکانی دەوڵەت نەنێن.. هەڕوگیفیشی لێیان کرد ئەگەر دادگەیەکان سەلماندیان یاسایان پێشێلْ کردووە، ئەوا سزایان بەسەردا دەسەپێنێ.

بەشێك لەبڵاوکراوەکەی بابا بیۆسی یانزەیەم لە چواردەی ئاداری ساڵی ١٩٣٧دا به ناونیشانی (سەبارەت بە هەلومەرجی کەنیسە لە ئەڵمانیا) دەرچوو، فەرمانی دا بەسەر جیهانی مەسیحیدا بڵاو بکرێتەوە، بابا لە بڵاوکراوەکەدا بە گشت کاسۆلیکەکانی ڕاگەیاندبوو ئەوەی لە قسەکانیدا سەبارەت بە نازییەکان و خۆبەزلزانینی جێرمانییەوە باسی کردووە، تەواو ڕاست و دروستن، بابا نووسیبووی: لەوانەیە جیاوازییەك لەنێوان گەلان و حکوومەتەکان و نوێنەری دەستهەڵاتە ئەهلییەکان و هتد هەبێت، ڕێشی تێدەچێ هەندێك کەس و لایەن بەهۆی جیاوازیی سرووشتی و زیرەکیی مرۆیی سروشتییەوە پێگەیەکی باڵایان هەبێت و لە خەڵکی دیکە پێشکەوتووتر بن.. بەڵام بەرزکردنەوەی ئەو چین و گرووپ و گەلانە بۆ ئاستی پێشکەوتن و باشتربوونێکی میسالییانە، گۆڕین و دەستدرێژکردنە بۆ سەر سرووشت، چونکە تەنیا فراوەژۆیی (الکمال) بۆ خواوەندە، هەر ئەویش ئافرێنەر و چارەساز و بڕیاردەرە، تاك یان کۆمەڵە و گرووپێك بۆیان نییە بانگەشەی مافی خواوەندیبوون و پەرستراوییان هەبێت..ناشبێ کەس بکەوێتە نێو هەڵەی ئەوەی نیشتمانەکەی بە نیشتمانی خودا یان ئایین بزانێ، مەگەر دەبەنگ بێت و تێبکۆشێ و سنووری توانایەکانی خواوەند تا ئەو ڕێژەیە بەرتەسك بکاتەوە، چونکە خودای مەزن پاشایەکی فەرمانڕەوا و دادپەروەرە و هەرگیز نابێ توانای نەتەوە و

گەلان بە هێز و توانایەکانی بەراورد بکرێ، دۆخی لەمشێوەیە وەك بەراوردکردنی تنۆکێك ئاوە بە دەریا.

ئەمە سەبارەت بە کاسۆلیکەکان.. بەڵام پرۆتستانییەکان، زۆر ئازایانە ڕووبەڕووی نازیزم بوونەوە و لە مانگی ئابی ١٩٣٨ دا نامە و پەیامێکیان بڵاوکردەوە و تیایدا ڕوونیان کردەوە هەڵوێستی نازییەکان لەهەنبەر ئایینی مەسیحی لە ئەڵمانیا بەشێوەیەکی زۆر زەق لەگەڵ بۆچوون و جەختکردنەوەکانی فوهۆر دژە.. هەروەها لە پەیامەکەدا هاتبوو: ئەوەی نازییەکان ئامانجیانە چەپاندن و سەرکوتکردنی کەنیسەی کاسۆلیکی و پرۆتستانتییەکان نییە بە تەنیا، بەڵکو لەنێوبردنی بیروباوەڕە سەرەکییەکەی مەسیحییەتە کە لەسەر باوەڕبوون بە یەك خواوەند بنیاد نراوە، لە هەمان کاتیشدا دەیانەوێ بیروباوەڕی جێرمانی لە شوێنی دابنێن.. واتای هەوڵی گۆڕینی خواوەندی مەسیحی بۆ خواوەندی جێرمانی چییە؟ ئەدی بیروباوەڕی خواوەندیی جێرمانی چییە؟ .. ئایا لە خودای گەلانی دیکە جیاوازە؟.. ئەگەر وایە، ئەوا واتای ئەوەیە هەر گەل و نەتەوەیەك خواوەندێکی تایبەت بەخۆی هەیە.. واتای ڕاستینی ئەو بیرۆکەیەش ئەوەیە هیچ خواوەندێك لەبنەڕەتەوە بوونیان نییە.

هێزی ڕەشی نازیزم و هێزی سووری کۆمۆنیستی لە جەنگەی دژ بە مەسیحییەت و ئیمپراتۆریای ڕۆمانیدا هاوسەنگەر بوون.. دۆخە ئاڵۆزەکەش بوو پیاوانی کەنیسەی ناچارکرد وەك هەڵوێستێکی نەتەوەیی دژی نازیزمی ڕەش بوەستنەوە، لە هەمان کاتیشدا مەترسییە کەمترەکەی فاشیزمیان پشتگوێ خست و سەبارەت بە بیرۆکەی مەترسیی کۆمۆنیزم لەگەڵ فرانکۆ هاوڕابوون.. ئەو دۆخەش

ڕاڤەی هۆیەکانی هاوپەیمانیکردنی کاردینال مندزنیتی لەگەڵ سەرکردە فاشییەکان ڕوون دەکاتەوە بۆ ئەوەی لەدەست هەژموونی کۆمۆنیستیی نێو وڵاتەکەیان ڕزگار ببن.

لە هەلومەرجێکی وەهادا، ملیۆنان کەس لە گەلی ئەڵمانی و فرەنسی و ئیتالی و ئیسپانی و یابانی، دەبووایە بەناچاری یەکێك لەو دوو لایەنە هەڵبژێرین: یان پشتگیری لە کۆمۆنیزم یانیش فاشیزم بکەن.. هۆبسۆن ڕێگەی پێ نیشان دان و پێی ڕاگەیاندن ئەوە هەڵبژێرین کە مەترسییەکەی کەمترە و لە ئەهریمەن دوورترە.

بەمشێوەیە نەخشە و پیلانگێڕییە ئەهریمەنییەکە بۆ ڕەخساندنی هەلومەرج و زەمینەی جەنگی دووەمی جیهانی هاتە کایەوە، دیکتاتۆریەتی ڕووسی بە نهێنی ئەڵمانیای پڕچەك دەکردەوە.. دکتاتۆریەتی ئیتالیش بە سەرۆکایەتیی مۆسۆلینی بەنهێنی کەشتیگەلی ژێرئاوەگەڕەکانی ئەندازیاران و زانایانی ئەڵمانیای بنیاد دەنا.. ئەو ژێرئاو گەڕانە بەشێوەیەکی کرداری لە جەنگی نێوخۆیی ئیسپانیدا خرانەگەڕ، چونکە لە ساڵی ١٩٣٦دا هێزی ئەو ژێرئاوگەڕانە و خۆڕاگرییان لەبەرانبەر گشت چەکە بریتانییە دژە ژێر ئاوگەڕەکان بەتەواوی سەلمێندرا، ئەو ژێرئاوگەڕە نوێیانە دەیانتوانی بە قووڵایی پێنجسەد پێ بچنە ژێر دەریاوە، ئەمەیەش مەودایەکە و هیچ چەکێکی ئەوکاتی نەیدەتوانی پێیان بگات و بیانپێکێ.. ئیدی حکوومەتی بریتانیش بەو مەسەلەیەی زانی و بە نهێنی هەواڵی ئەو ئامادەکارییانەی پێگەیشت.. کاپتن ماکس مارتۆن لە هێزی دەریایی بریتانیدا تاقیکردنەوەیەکی کرداری کرد بۆ ئەوەی بتوانێ لەو کاتەی ئەو ژێرئاوگەڕانە لە بەندەرەکانی خۆیاندا لەنگەر دەگرن، هێرشیان بکرێتە

سەر، بە ژێرئاوگەڕەکەی خۆیشی توانی خۆی لە گشت چەکێکی دژ بە ژێرئاوگەڕەکان دووربخاتەوە و بەشێوەیەکی تیۆری دوانزە کەشتیی ژێرئاوگەڕی لەنگەر گرتوو تێکبشکێنێ.. جا لەجیات ئەوەی کاپتن مارتن لەلایەن سەرکردەی کەشتیگەلەکانەوە سوپاس و پێزانینی ئاراستە بکرێ، کەوتە بەر ڕقو کینە و نارەزایی و پلە بەرزکردنەوەیان وەستاند و بەتەواوی دەمکوتیان کرد.. بارودۆخەکە هەتا ساڵی ١٩٤٠ وەك خۆی مایەوە، کاتێك ژێرئاوگەڕە نوێیەکانی ئەڵمانی هەڕوگیفیان لە بریتانییەکان کرد و گوتیان یان دەبێ خۆتان ڕادەست بکەن یانیش لە برسان بمرن.. ئەوساکە سەرکردایەتیی داوایان لێ کرد لە زەریای ئەتلەنتیدا جەنگی بەرپەرچدانەوەی ژێر ئاوگەڕەکان بەڕێوەببات.

لەگەڵ هۆشدارییە پێشوەختەکانیش، بەڵام کاتێك جەنگ بەرپابوو هیچ چەکێکی دەریایی بۆ پارێزگەریکردن لە کەشتییە بریتانییەکان نەبوو.. لە ئەنجامدا بریتانیا پێش ئەوەی بتوانێ لە ساڵی ١٩٤٣ جڵەوی جەنگ و سەرکەوتنەکە وەدەستبێنێ، ٧٥٪ ی کەشتیگەلە بازرگانییەکان و چل هەزار سەربازی دەریاوانیی لە دەست دا.

دەگەڕێینەوە ئەڵمانیا، هیتلەر لە ئەڵمانیا هەنگاوێکی دژ بە سووخۆرە نێودەوڵەتییەکان هەڵێنابوو، چوونکە سیاسەتێکی سەربەخۆیانەی ئابووریی و ڕیفۆرمی دارایی ڕاگەیاندبوو.. داوای لە یابان و ئیتاڵیا و ئیسپانیا کردبوو لە ڕووبەڕووبوونەوە و دژایەتیکردنی هێزی کارتل و قۆرغکارییەکانی سووخۆرە نێودەوڵەتییەکاندا پاڵپشتی بن، بانکێکی نێودەوڵەتیان تەرخانکرد کە لوا بەرهەمی نەخشە و پلانی سزایەکەیان بوو.. ڕایخ پلانەکەی خۆی بە لەنێوبردنی دکتۆر

مانسی بەڕێوەبەری بانکی ڕایخ و بەکرێگیراوی سووخۆرە جیهانییەکان دەستپێکرد.. جا پێش ئەوەی هیتلەر هەنگاوە بوێرانەکەی خۆی هەڵێنێ، کەس نەیدەتوانی دکتۆر مانس لە پۆستەکەی لابدات، تەنیا بە ڕەزامەندیی ئەو و ئەندامانی بانکی نێودەوڵەتی نەبێت.

سووخۆرانی نێودەوڵەتی لە جەنگی یەکەمی جیهانییەوە بیست و شەش بانکی مەرکەزییان بنیادنابوو، ڕێک هاوشێوەی ئەو بانکە فیدراڵییانەی لە ساڵی ١٩١٣ بەسەرپەرشتیی و ڕێنمایی پۆل واربۆرگ بنیاد نرابوون، ناوبراو لە ساڵی ١٩٠٧ چووە ئەمریکا و دواتریش بووە هاوبەشی دەستگەی کۆهن- لۆب و هاوبەشانیان لە نیویۆرکدا.

لەکاتی ئاخاوتنمان سەبارەت بە بزووتنەوەی ئابووریی ئەو قۆناغە مێژووییە، گوتەکانی تیۆدۆر وڵسن (١٩١٦) دەهێنینەوە، واتا دوای سێ ساڵ لە دەستبەکاربوون و کارکردن بە سیستمی بانکی یەدەگی فیدراڵی کە لەلایەن واربۆرگی جوولەکەوە ڕێکخرابوو، وڵسن لە ئاخاوتنەکەی سەبارەت بە دۆخی ئابووریی ئەمریکا دەڵێ: بارودۆخی گەلە پیشەسازەکەمان وەك بارودۆخی زۆربەی وڵاتە پیشەسازییە مەزنەکانە و سیستمی پێشینەدان (التسلیف) و قەرزەکانی کۆنترۆڵی کردووە..سەرچاوەی ئەو قەرز و پێشینەدانەش چەند کەسێکن بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن و دواتر دەستیان بەسەر گەشەکردنی نەتەوەکەماندا گرتووە، گرووپ و دەستەیەکن و بەتەواوی دەستهەڵاتیان بەسەر وڵاتدا سەپاندووە.. لەبەرئەوە ئیدی حکومەتەکان- تەنانەت بەهەزموونترین و سیستماتیکترینیان- گوزارشت لە زۆرینەی ئەو دەنگانە ناکەن کە هەڵیانبژاردوون، بەڵکو ڕاستییەکەی گوزارشت لە دەستە و تاقمە هەژموونداره دەکەن.

هەر ئەم دۆخەیشە لە ئێستەدا جیهانی مۆدێرن و شارستانی بە دیموکراسی ناوی دەبات. فرانکلین ڕۆزفلتی سەرۆکی ئەمریکا لەگەڵ بۆچوونی سەرۆك وێلسندا هاوڕایە، چونکە لەو کاتەی قەیرانەکە - یان تراژیدیایە - ئابوورییە گەورەکەی سییەکان سەری هەڵدا، ڕۆزفلت گوتی: تەنیا شێست خانەوادەی ئەمریکی دەستیان بەسەر ئابووریی گەل و نەتەوەدا گرتووە.. سێیەکی گەلی ئەمریکیش بەدەست خراپیی دۆخی نیشتەجێبوون و خۆراك و خواردنەوە دەناڵێنن.. هەروەها گوتی: سەتا بیستی ئەوانەی لە پرۆژەکانی W.P.A کار دەکەن، لە دۆخێکی زۆر نالەباری بەدخۆراکیدان، تەنانەت ناتوانن کاری ڕۆژانەیان بەتەواوی ڕاپەڕێنن.. من سوورم لەسەر ئەوەی پیاوانی بانکی لەنێو قەڵا و قوولە پارێزراوەکەیان دەرپەڕێندرێن.

بەڵام هێندەی نەبرد ڕۆزفلتیش گۆڕا.. هەستی کرد سەرکردایەتیی وڵاتەکەی دەکات و گەلەکەی بەرەو جەنگ و شەڕی دژ بەو دەوڵەتانە دەبات کە سەبارەت بە سیاسەتی پێش هەڵبژاردنی لەگەڵیدا هاوڕابوون.. جا دوای ئەوەی ڕۆزفلت تەمەنێکی زۆری لە خزمەتکردنی سەرمایەداریدا بەسەربرد، لە خانووی بێرنارد باروخی دەوڵەمەندترین و بەهێزترین پیاوی ویلایەتە یەکگرتووەکاندا مرد، ئەو بێرناردەی ماوەی چل ساڵ لەژێر پەردەوە دەستی بەسەر ئەو وڵاتەدا گرتبوو و هەر خۆی حوکمڕانییەکەی دەکرد.. جا ئەگەر خوێنەرێك هەیە گومانی لەو قسانەی ئێمە هەبێت کە سەبارەت بە بێرنارد باروخ کردمان، با پێمان بڵێ وەڵام و لێکدانەوەی بۆ سەردانەکانی وینستۆن چەرچڵ چییە کە هەرگیز سەری لەو پیاوە نەبڕیوە بەردەوام هاموشۆی کردووە؟ .. ئەدی چۆن ڕاگەیاندراوە مێژووییەکانی چەرچڵ

لێکدەداتەوە کە ڕاستەوخۆ دوای چوونی بۆلای باڕۆخ لە ساڵی ١٩٥٤ ڕاگەیەندراوێکی تایبەت بە پشتگیریکردنی زایۆنیزمی سیاسی بلاوکردەوە؟

ئیدی (دیموکراسی) بووە ئەو وشە بریقەدارەی دەستەڵاتدار و سەرۆکەکان بۆ لەخشتەبردنی گەلانیان وەك بنێشت بەردەوام لەسەر زاریان بوو.. ئەو وشەیە لە وڵاتانی سەرمایەداریدا بەکار دەبرێ کە شوێنی حەوانەوە و کەیفوسەفای پارەدارانی جیهانییە، ئەو پارەدارانە بە زیادکردن و کەمکردنەوەی ڕۆیینە (سیولە) بەپێی ویست و بەرژەوەندی و ئارەزووی خۆیان دەستکاری بەهای دراو دەکەن.. ئەو دیموکراسییەی هەریەکە لە بریتانیا و فەرەنسا و ویلایەتە یەکگرتووەکان خۆیانی پێ پێناسە دەکەن، واتای پێوەندی و وابەستەبوونی ئەو وڵاتانە دەگەیەنێ بەو پارەدەر و سووخۆرە نێودەوڵەتییانە ئەویش لە ڕێگەی قەرز و قولەوە..لە لایەکی دیکەشەوە، وڵاتانی کۆمۆنیستیش خۆیان بە وڵاتی دیموکراسی ناودەبەن، چونکە کەوتوونەتە ژێر هەژموون و دەستەڵاتی هەمان گرووپ و دەستەی سووخۆر و پارەدەرانی جیهانییەوە.

سێر ئەنتۆنی ئیدن گوزارشت لە ڕای ئەو سووخۆر و پارەدەرانە دەکات، کاتێك لە ١١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٣٩دا پەیامێکی ڕادیۆیی ئاراستەی گەلی ئەمریکی کرد و لە برگەیەکدا گوتبووی: **کاتمان بۆ ڕەخساوە ئەورووپا لە دەمارگیری و هەلپە و هەژموونی هەواوهەوەسەکان دەرباز بکەین.. لەسەریشمان پێویستە لەمیانی جیهانێکی دژ بەیەك و پڕ لە جەنگدا شارستانییە نوێیەکەمان بنیاد**

نەنێین.. ئەمە بۆگەنبوونێکی هزرییە و هیچی دیکە.. ئایا جەنگەکان بۆ وێرانکردنن یان بنیاد نان؟

زۆرێـک لـە بریتانییـەکان هـەوڵیان خسـتەگەڕ وڵاتەکـەیان و هاوپەیمانـەکانی لـە چـوونە نێـو جـەنگێکی نـوێی دژ بـە ئـەڵمانیا بـە دووربگرن..هـەر لـە سـاڵی ١٩٣٠ ەوە لـە گشـت بۆنەیەکـدا بێـزاری و نـاڕەزایی خۆیـان لەهەنبـەر هەڵگیرسـانی ئـاگری جـەنگێکی دیکـەدا دەردەبڕی.. بەڵام هەر هەموویان بە نازییە ڕەشەکان تۆمەتبار دەکران کە لە بەرژەوەندیی لۆردە جەنگییەکانی نـازیزم کـار دەکـەن.. یـەکێك لـەو بریتانیانـەی دوژمنایـەتیی خۆیـان لەهەنبـەر کۆمـۆنیزم ڕاگەیانـد و پشتگیرییان بۆ فاشیزم دووپات کردەوە (سێر ئۆزوێڵد موسلی) بوو.. ناوبراو و چـەندان سیاسـەتمەدار و ژەنـەڕاڵانی خانەنشـین بـە هـەوڵێکی بێدەنگ و بوێرانەوە هۆشدارییان دەدایە ئەندامانی نێو حکوومەت نەبنە نێچیری پیلان و کودەتایەکی جیهانی.

بزاڤی دژ بە (سامییەت) لـە ئینگلترا لـە سـاڵی ١٩٢٠ ەوە سـەری هەڵدابوو، کاتێك مارسدن گەڕایەوە ئینگلترا و پەڕتووکەکەی پرۆفیسـۆر سێرجی نیلۆس (مەترسیی یەهوودی) لەگەڵ خۆیدا هێنابوو.

کاتێك مارسدن ئـەو بەڵگەنامانـەی وەردەگێڕا، هەڕەشـەیان لێـی کرد ئەگەر دەستبەرداری چاپ و بڵاوکردنـەوەی پەڕتووکەکـە نـەبێت، دەیکوژن.. بـەڵام مارسـدن لـە هەڕەشـەکە نەترسـا، پەڕتووکەکـەی لـە چاپدا و ناونیشـانی (پرۆتۆکـۆلی سـەرانی زایـۆنیزم)ی بـۆ هەڵبـژارد.. دوای چـەند سـاڵێك لـە چـاپکردنی پەڕتووکەکـە – هـەر وەك لـە هەڕەشەکەدا هاتبوو– لە هەلومەرجێکی پڕ لە تەمومژدا مرد.

ئەو پەرتووکە لە ئینگلترا و دواتریش لە سەرانسەری جیهاندا هەرا و مقۆمقۆیەکی گەورەی نایەوە.. سووخۆرانی نێودەوڵەتی ویستیان خۆیان لەو ئابڕووچوونە دەرباز بکەن و هەڵمەتێکی پروپاگەندەیان دژ بە مارسدن بەڕێوەبرد، بە درۆزن و دوژمنایەتیکردنێکی ڕاشکاوی سامییەت تۆمەتباریان کرد.. لە لێکۆڵینەوە و شرۆڤەکارییەکانی خۆمدا دەتوانم بڵێم ئەو بەڵگەنامانەی لە پەرتووکەکەی پرۆفیسۆر نیلۆسدا لەژێر ناونیشانی مەترسیی جوولەکە هاتوون و لە پەرتووکەکەی مارسدن بەناوی (پرۆتۆکۆلی سەرانی زایۆنیزم) هێنراوەنەتەوە، هەمان پیلانە دوورمەودایەکانی نوورانییەکانە کە ئەمشێل ڕۆچێلد لە کۆبوونەوەی ساڵی ١٧٧٣ی فرانکفۆرتدا بۆ هاوڕێیەکانی خۆی ڕاڤەی کردوون.

هیچ گومانێکیش لەوەدا نییە ئەو بەڵگەنامانەی کەوتوونەتە دەست پرۆفیسۆر نیلۆسەوە، چەند بەڵگە و ئاماژەیەکی دیکە بوون و دەتواندرێ لە ڕاڤەکردنی شێوازی پێڕەوکردنی نەخشە و پیلانەکەدا پشتی پێ ببەسترێ و بگەینە ئەو ڕاستییەی چۆن داروینیزم و مارکسیزم و نیچەیزم (ڕێبازەکەی نیچە) بەکارهێنراون.

خوێنەری ئەو بەڵگەنامانە –جا سەرچاوەکەیان هەرچییەك بێت– ناتوانێ وەك گوزارشتێك لەو بەرنامەیەی بەڵگەنامەکان هەر لە ساڵی ١٧٧٣ ەوە پێشنیازی کردوون، نکۆڵی لە زنجیرەداری و بەدوایەکداهاتنی ئەو ڕووداوانە بکات.. هەروەها سەری لەو پێشبینییە وردە دەسوڕمێ کە هەرگیز بە هەڵەدا نەچووە.

ماکس ناردۆ لە کۆنگرەی شەشەمی زایۆنیزمدا کە لە ساڵی ١٩٠٣ لە بازلی سویسرا بەڕێوەچوو، گوتارێکی خوێندووەتەوە ئەمەیش دەقی

پەرەگرافێکی گوتارەکەیەتی: ڕێگەم بدەن ئەم چەند وشەیەتان پێ بڵێم، وەك ئەوەی پلیکانە پلیکانە بەسەر پەیژەیەکدا سەرتان بخەم.. کۆنگرەی زایۆنیزم.. پرۆژەی ئۆگەندای بریتانی... جەنگی پێشبینیکراوی جیهانی.. کۆنگرەی ئاشتی کە تیایدا بە یارمەتیی بریتانیا دەوڵەتێکی سەربەخۆی جوولەکە لە فەلەستین پێکدێت.

زۆرێك لە سیاسەتمەداران و ڕۆژنامەوانان ئەو بەلگەنامانەیان خوێندووەتەوە و دنەی داون لە پرسە جیهانییەکان وردببنەوە و لێیان بکۆڵنەوە، وەك لۆرد سیدنهام و هێنری فۆرد. هێنری فۆرد دوای خوێندنەوەی بەلگەنامەکان پەرتووکێکی بەهاداری نووسیووە، کۆتاییی لێکۆڵینەوەکەشی ڕێك وەك دەرئەنجامی لێکۆڵینەوەکانی منن.. لە ١٧ی شوباتی ساڵی ١٩٢١ نیویۆرك وورلد چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ بەڕێز هێنری فۆرد سازدابوو، لەو چاوپێکەوتنەدا ئەم پەرەگرافەم هێناوەتەوە: گرنگترین شتێك بمەوێ سەبارەت بە پرۆتۆکۆلەکان بیڵێم ئەوەیە نێوەڕۆکی ئەو پرۆتۆکۆلانە هاوشێوەی ڕووداوەکانی ئەمڕۆن.. شانزە ساڵ بەسەر بەدیارکەوتنی ئەو پرۆتۆکۆلانە تێپەڕیون، کەچی ئێستە و دوای سەدەیەك لە دەرچوونیان، لەگەڵ بارودۆخی هەنووکەیی جیهان دەگونجێ!

ئێستە سی و چوار ساڵ بەسەر ئەم دەستەواژەیەی فۆرد تێپەڕیوە (بەسەر گوتنی ئەم قسەیە تێپەڕیوە) ، کەچی هەتا ئێستە هاوشێوەی ئەو واقیعەیە کە تیایدا دەژین.. ئەمەیش بەسە بۆ ئەوەی وەها لە گشت خاوەن ویژدانێکی زیندوو بکات دڵان بەوەدا بنێ ئەو بەلگەنامانە تەنیا دەقی ئەسڵیی ئەو پیلانەیە کە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ

قۆناغی جیبەجیکردنی زیاتر دەچنە پێشێ و و زۆربەی مەبەستەکانی خۆیشی پێکاوە.

لە کۆتایی ئاخاوتنەکەمان سەبارەت بە پرۆتۆکۆلەکانی سەرانی زایۆنیزم، پێویستە پێوەندیی نووسەرەکەی -بەڕێز مارسدن- بە شا ئەدواردی هەشتەمی ئینگلیز بهێنینە بەر باس، چونکە ئەو پێوەندییە کاریگەرییەکی زۆری بەسەر خودی پاشا و پەردە هەڵماڵین لەسەر لایەنەکانی ئەو پیلانگێرییەدا هەبووە کە لەو کاتیدا لە ئینگلترا هاتووەتە ئاراوە. مارسدن لە ساڵی ۱۹۲۱ تا ۱۹۲۷ لە رۆژنامەی مۆرنینگ پۆستدا کاری کردووە، لەوێ زۆر هاوڕێی دۆزیوەتەوە.. بەلام لە هەمان کاتیشدا لەلایەن پیلانگێڕەکانەوە زۆر بەتوندی دوژمنایەتیی کراوە.. لە ساڵی ۱۹۲۷دا دەستنیشان کراوە لەگەڵ وەلی عەهد (میری ویڵز) بۆ گەشتێکی ئیمپراتۆری بچێت.. هیچ ماقوولیش نییە بەڕێز مارسدن ئەو دەرفەتەی نەقۆستبێتەوە و میری لەو بەڵگەنامە و پیلانگێرییانە ئاگادار نەکردبێتەوە کەوا پارەدەران و سووخۆرانی نێودەوڵەتی و لە هەمان کاتیشدا پیلانگێرانی هێنانەکایەی کۆمۆنیزم و زایۆنیزم بەیەکەوە هەوڵی هەڵسووڕاندن و جێبەجێکردنی دەدەن.. ئیدی کاتێك وەلی عەهد دەگەڕێتەوە بریتانیا زۆر دەگۆڕێ، ئیدی وەك میرە دەستبلاوەکەی جاران نەما، بەڵکو بووە پیاوێکی مکوڕ و بە قووڵی تێدەفکری.. بەلام هەرکە مارسدن گەیشتەوە بریتانیا باری تەندروستییەکەی تێکچوو، دوای چەند رۆژێکیش مرد.. ئەمەیش ڕووداوی ژەهرخواردکردنی میرابۆمان بیردێنێتەوە، دوای ئەوەی پاڵنەرە ڕاستینەکانی شۆڕشی فەرەنسای بۆ لویسی پاشا ڕوونکردەوە.

گۆرانی وەلی عەهد دوای گەڕانەوەی لە گەشتەکەدا زۆر قـووڵ و سـەرتاپاگیر بـوو، ئیدی بەبایەخـەوە دەینواڕییـە گرفتـە ئـابووری و کۆمەلایەتییەکان، سەری لـە کانـە خـەڵووزەکان دەدا و دەچووە ماڵی کرێکارەکـان و لەگـەڵیان دەکەوتـە ئاخـاوتن، لەمەیشـدا ڕەچـاوی نەریتـەکانی پاشـایەتی نـەدەکرد.. دواتـریش دژی هـەر سیاسـەتێك دەوەسـتایەوە ئەگـەر هەسـتی کردبایـە بـاش و شایسـتە نییـە، زۆر بوێرانەش ڕا و بۆچوونی خـۆی لەهەنبـەر گشت مەسـەلە و کاروبـارێکی سیاسـەتی دەرەوە دەردەبـڕی، بەمـەیش دژی هێـزە نهێنییـەکان دەوەسـتایەوە، بەتایبـەتیش کـاتێ لـە ٢٠ی کـانوونی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٦ تاجی پاشایەتیی لەسەر نرا.. بەمشێوەیە ئیدواردی هەشتەم کەوتە نێو ململانێیـەکی تونـدی هەنبـەر جڵـەو بەدەسـتە ڕاستینەکانی سیاسەتی بریتانی.. بەڵام هێندە خۆی ڕانەگرت، چونکە سووخۆران بۆ یەك چرکەش دەستبەرداری ناوزڕاندنی نەبوون، بەتایبەت کاتێك لەگـەڵ مستـەر مارسـدن چـوونە گەشـتەکە.. پڕوپاگەنـدەی سـووخۆرەکان ئەوەبوو دەیانگوت ڕاوچیی ژنانـە و هـەواداری ڕاسـتڕەوانە و دەستی لەگەڵ ئۆزویلد مۆزلی لایەنگری بزووتنەوەی فاشیزم تێکـەڵ کـردووە.. بەڵام کۆی ئەو پڕوپاگەندانە نەیانتوانی ژیاننامە و ناوبانگە مکوڕەکـەی بڕووشـێنن، تـا ئـەو کاتـەی بڕیـاری دا بێـوەژنێکی ئـەمریکی بخـوازێ بـەناوی والی سیمبسـۆن.. ئەوسـا هۆکارەکـانی پڕوپاگەنـدەکردن وەك کوورەی هەنگ وروژان و ڕای گشتییان دژ بـەو خاتوونـە وروژانـد، ئـەم مەسەلەیە بووە تاکە مەسەلەیەك مێشکی خـەڵکی ئینگلترای جەنجاڵ کردبوو.. مستـەر بالـدوین فـەرمانی سـووخۆرانی بـۆ لابردنـی پاشا لـە عەرشی دەستهەلات لەنێو دەستانی دابوو.. پاشا دوو بژاردەی خرایە

بەردەم: یان دەستبەرداری عەرشی دەستهەلاّت بێت، یانیش واز لە خواستنی مس سیمبسۆن بێنێ، ئەویش ئەو چارەسەرەی هەلّبژارد کە کەرامەتەکەی دەپارێزن و نایکردە قەشمەرجاڕی دەستی نەیارانی، واتا دەستبەرداری عەرشی دەستهەلاّت بوو.

بەشی حەڤدەیەم

هەلگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی

هەر لەگەڵ ئەوەی ئیدواردی هەشتەمی پاشای بریتانیا ڕایگەیاند دەستبەرداری عەرشی دەستهەڵات دەبێت، ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆشنبیران و بیرمەندانی بریتانی -بە ئەندامانی پارلەمان و کۆنە سەرکردەکانی سوپاشەوە- هەڵمەتێکی فراوانی پڕوپاگەندەیان بەڕێوەبرد بۆ ئەوەی باوەڕ بە حکوومەتی وڵاتەکەیان بهێنن پیلانگێڕییەکی سووخۆرانی نێودەوڵەتی لەگۆڕێدایە و هیچ گفتوگۆیەك هەڵناگرێ.. یەکێك لەو کەسانە کاپتن ڕامزی و ئەدمیرال سێر باری دومفێل بوون و لە ساڵی ١٩٣٨ دا گەیشتنە ئەو باوەڕەی سەرکردایەتیی جوولەکەی جیهانی کە لەلایەن پیاوانی بانکی و سووخۆرانی جیهانییەوە ڕێبەرایەتییان دەکرێ، لە پیلانێکی دوورمەودا و بە ئامانجی نانەوەی ململانێی نێوان گەلان، پارەیەکی قەبە و زەبەلاحی بەردەستیان بۆ کڕینی کەسانی پلە باڵا و پێگە هەستیارەکان بەکاردێنن، ئامانجی پیلانەکەش خۆ ئامادەکردن و زەمینەسازییە بۆ هاتنی مەسیحی جوولەکەکان بۆ ئەوەی ڕزگاریان بکات، ئەوسا حکوومەتی مەرکەزیی لە فەلەستیندا دەتوانێ دەستهەڵات و حوکمڕانییەکی دکتاتۆرانە بەسەر گشت گەل و نەتەوەکانی جیهاندا بسەپێنێ.

کاپتن رامزی و ئەدمیرال دومفیل ئەو پەڕی هەوڵ و توانای خۆیان خستەگەڕ بۆ ئەوەی نەهێڵن بریتانیا لە جەنگی دژ بە ئەڵمانیا بگلێ، هەروەها کاپتن رامزی هەوڵێکی تاقەتپڕووکێنی دا بۆ ئەوەی بەڕێز چامپرلینی سەرۆکوەزیرانی بریتانی لە مەترسییەکەی سەر بەرژەوەندییەکانی بریتانیا ئاگادار بکاتەوە، چونکە پیلانگێڕە نێودەوڵەتییەکان پیلانەکەی خۆیان بەتەواوی جێبەجێ کردبوو و بریتانیایان گلاندبووە نێو جەنگی دژ بە ئەڵمانیا.. گەرچی نەیتوانی باوەڕ بە سەرۆکوەزیران بهێنێ، بەلام هەر هیچ نەبێ کاریگەرییەکی باشی لێکرد و دنەی دا نێوانی خۆی و هێتلەر چاک بکاتەوە و لە میونخ بگەڕێتەوە و چەترەکەی دەستی و کاغەزەکەی دەستی ڕاوەشێنێ و بڵێ ئەمە ڕێکەوتنێکە و لە ئێستەدا ئاشتی دەهێنێتە کایەوە.

هەر ڕاستەوخۆ دوای ئەو ڕاگەیاندنە، ئەو ڕۆژنامەگەرییەی لەلایەن سووخۆرانی نێودەوڵەتییەوە دەستی بەسەرداگیرابوو، هەڵمەتێکی پڕ لە ڕق و کینەی دژ بە فاشیزمیان بەڕێوەبرد، نەفرەتیان داباراندە سەر چامپرلین و بەو پیرەژنە تۆمەتباریان کرد کە دەیەوێ بە هەر نرخێک بێت ئاشتی بکڕێت، هەروەها گوتیان هاوکار و پاڵپشتی فاشیزمە..بەکرێگیراوانیش لە خۆپیشاندانێکی گەورەی نێو گورەپانی گشتیی مۆسکۆدا گریان لە پەیکەرێکی وەهمیی چامپرلین بەردا.. ئەو جۆرە ڕۆژنامەگەرییە فاشیزمی ئەڵمانی و ئیتاڵییان وەک ئەیتەیستییەکی ڕەش پیشان دا کە ئامانجی تۆتالیتارییەکی ڕەهایان هەیە.. خەڵکانێکی کەمیش لە جیاوازیی نێوان نازیزم و فاشیزم و کۆمۆنیستی و سۆسیالستی دەگەیشتن.

یەکێك لە وردەکاریی ئەو ڕێکارانەی لە پشتی پەردەوە گێرانەبەر، ئەوەبوو کاپتن ڕامزی بەڵێنی بە سەرۆکوەزیرانی بریتانی دابوو بەڵگەنامەیەکی بخاتە بەردەست کە گەواهیدەری پیلانگێڕییەکی دژ بە بەرژەوەندییەکانی بریتانیایە.. ئەو بەڵگەنامەیە چەند نامەیەکی نهێنیی کۆددار بوون و لەنێوان وینستۆن چەرچل و ڕۆزفلتی سەرۆکی ئەمریکا ئاڵوگۆڕ کرابوون.. هەروەها ڕامزی بەڵێنی هێنانی ئەو نامانەی دا، بۆ ئەوەی بیسەلمێنێ سووخۆرانی جیهانی ئامانجیان هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانییە.

کاپتن ڕامزی لە ڕێگەی تایلەر کێنتی ئەفسەری ئەمریکیی ڕاسپێردراو بە پەخشکردن و وەرگرتنی ئەو نامانە لە باڵیۆزخانەی ئەمریکا لە لەندەنەوە، بەدەستی گەیشتبوو.. خودی تایلەر کێنت پێوەندی بە کاپتن ڕامزیەوە کردبوو، چونکە دەیزانی پیلانگێڕی و کودەتایەکی جوولەکەی جیهانی بەڕێوەیە، دەشیزانی بۆ وەستاندنی جەنگ ئەوپەڕی هەوڵی خۆی خستووەتە گەڕ .. کاتێکیش ڕامزی پێشنیازی کردبوو ئەو نامە بەڵگەییانە بداتە دەست سەرۆکوەزیران، کێنت ڕازی ببوو ئەو نامانە بباتە ماڵی ڕامزی لە گلۆستەری لەندەن.

لەو کاتیدا پیلانگێڕانی جیهانی سنووری چالاکییەکانیان فراوانتر ببوو.. لە ئاداری ساڵی ١٩٣٩دا توانیان دنەی چامبرلین بدەن پەیماننامەی پاراستنی پۆلەندییەکان دژ بە هێرش و دوژمنایەتیی ئەڵمانییەکان واژۆ بکات، ئەمەیش بە زەقکردنەوە و پیشاندانی هۆشدارییەکی ساختە لە ئەڵمانییەوە بۆ پۆڵەندییەکان بەڕێوەبرا.. ڕاستییەکەی ئەڵمانیا ئەو هۆشدارییەی نەناردبوو، بەڵکو بۆ چارەسەرێکی ئاشتییانەی گرفتی دالان و تەنگەبەرەی پۆڵەندی و

دانـزنگ، پرۆژەیـەکی زۆر بـاش و پەسـندی لـە دوو تـوویێی خۆیـدا هـەلگرتبوو، ئـەو گرفتـەش بـەهۆی پەیماننامـە نادادپەروەرییەکـەی فرسای دروستبوو.

یاداشـتانەمەکە مـاوەی چـەندان مـانگ پشـتگوێ خـرا، بـەلام رۆژنامەگـــەریی دژ بـــە هێتلـــەر دژە هێرشـــێکی توندوتیـــژیان دەسـتپێکردبوو.. رۆژنامەگەرییەکـە وەك پیاوێـك وێنـای کردبـوو کـە جێگـەی متمانـە نییـە، ئـەو درۆیـەش بەسـەر هەمووانـدا تێپـەڕی، وەك نموونەیـەکیش بـۆ پێشـێلکردنی گشـت ڕێککەوتنامـەکان لەلایـەن هێتلەرەوە – هـەروەك چۆن پێشـتریش پەیماننامـەی فرسـای پێشـێل کردبو– ئـەو گوتەیـەی هێتلەریشیان بـەکارهێنا کـە دوای داگیرکردنـی سدتنلاند گوتبووی ئیدی دوای ئەمە داوای هیچ شتێکی دیکـە ناکـات.. هەروەها ئەو یادداشتنامە ئاشتیخوازییەی هێتلەریشیان بە دوژمنکارانـە لەقەڵەم دا کە ئاراستەی پۆڵەندای کردبـوو و وەك نموونەیـەکی دیکـەی خواست و ویستە فراوانخوازییەکانی هێتلەریان لێك دایەوە.

ڕاسـتییەکەی هێتلـەر ڕایگەیانـدبوو دوای ئـەوەی ئـەو سـتەمی سەپێندراوی پەیماننامـەی فرسـای ڕەوانـدەوە کـە دوژمنـانی ئیسـپانیا دایانرشتبوو، ئیدی هیچ شتێکی دیکـەی گـەرەك نییـە و داوای ناکـات.. هێتلـەر لـەو بەڵێنـە ڕاسـتگۆبوو و تـەنیا بـەرەو ناوچـەی سـدتندلاند و بەشێك لە چیکۆسلۆڤاکیا و تەنگەبـەرەی پۆڵەنـدی و دانـزنگ هـاتبوو، چونکە پەیماننامەی فرسـای بـە دروسـتکردنی تەنگەبـەرەی پۆڵەنـدی، بڕووسیای لە خاکی ئـەڵمانی جیاکردبوویـەوە.. بـەلام دانـزنگ شـارێکی ئـەلمانی بـوو و پەیماننامەکـە لـە گشـت ناوچـەکانی دیکـەی ئـەڵمانیای دابڕیبوو.. ئەو بەشەی لە ئێستەدا بە چیکۆسلۆڤاکیا ناسراوە، چەند

هاوولاتییەکی ئەڵمانیی خراپە سەر و لەلایەن چیکییەکانەوە ڕەفتاری زۆر خراپیان لەگەڵ کرا و بەسەریاندا زاڵبوون.. هێتلەر تەنیا لەو کاتەدا چووە نێو ئەمساوە کە گەلی ئەمسا داوایان لێیکرد لە دوژمنایەتیی کۆمۆنیستەکان بیانپارێزی، بەلام هەموو لایەك نکۆڵییان لەو مەسەلەیە کرد.

بەشێوەیەکی گشتی ڕۆژنامەوانیی خۆرئاوایی گەلانی ئەوێیان ئامادەکردبوو وەك دوژمنێك بنوارنە ئەڵمانیا و گشت ئەو وڵاتانەی پاڵپشتیی لە سیاسەتەکانی دەکەن، وەك فرەنسا و چەند وڵاتێکی دیکە.

کاتێکیش گەلی ئەڵمانی هێتلەریان گەیاندە پێگەی سەرکردایەتیی چەرچڵ هەستایە سەرپێ و گوتی: هێتلەر تەنیا درندەیەکە و کوڕی درۆ و فروفێڵە.. بەلام کەس ناتوانێ نکۆڵی لەوە بکات هێتلەر جار لە دوای جار هەوڵی دەدا بگاتە چارەسەرێکی دادپەروەرانەی گرفتی تەنگەبەرەی پۆڵەندی و دانزنگ، بەلام سووخۆرانی جیهانی ڕێگەیان پێ نەدا، چونکە وەهایان لە مستەر چامبرلین گەیاندبوو هێتلەر یادداشتنامەی هۆشدارییەکەی ناردووە.. ئەم درۆ و فێڵەش وایان کرد مستەر چامبرلین بە دوودڵییەوە ئامۆژگاریی حکومەتی پاشایەتی بکات جەنگی دژ بە ئەڵمانیا ڕابگەیەنێت.

لەوانەیە خوێنەر ڕای وابێت ئەو تۆمەتانەی دەیانخەمە پاڵ سووخۆرانی جیهانییەوە نادروست و دوور لە ڕاستی بن.. بەلام ئەگەر ویستی بەراوردێك لەنێوان ڕووداوەکانی پێش و دوای جەنگی یەکەمی جیهانی و هەروەها ڕووداوەکانی پێش و دوای جەنگی دووەمی جیهانی

بکــات، وێکچــوونێکی زۆر گــەورەی نێــوان نەخشــە و پــیلان و دەرئەنجامەکانی بۆ ڕوون دەبێتەوە.

جەنگە گەورەکە بە پەیماننامـەی فرسای کۆتـایی هـات کـە هـیچ کەسێك ناتوانێ بڵێ سەرکردە و ڕێبەرانی ڕاستەقینەی مەسیحی بتـوانن پەیماننامەیەکی هاوشێوەی ئەو پەیماننامە ستەمکارانەیە واژۆ بکـەن.. بەڵام هـەمان سـەربردە جارێکی دیکـە لـە جـەنگی دووەمـی جیهانیـدا دووبـارە بوویـەوە، ئـەویش ئـەوەبوو هاوپـەیمانان سیاسـەتی خۆڕادەسـتکردنی بێمـەرج و پیلانـە ئابوورییەکـەی سـتالین-وابـت-مۆرگانتۆ و دابەشکردنی ئەڵمانیا بـۆ دووبـەش و دروسـتکردنی قـەیرانی فرەنسـیی دوای جـەنگیان گرتەبـەر. جگـە لـەو گەمـە مەترسـیدارەی پارەدەرانی نێودەوڵەتی و سەرکردە دکتاتۆرەکانی ڕووسیا و چین لـە دوای کۆتاییهاتنی جەنگ لەگەڵ یابان کردیان.

کـاتێکیش هێتلـەر لـە چاوەنوارپیی وەڵامـی پۆڵەنـدا و جـەنگی پڕوپاگەندەی نێو ڕۆژنامەکان ماندووبوو، فەرمانی بە سـوپایەکەی کـرد بەرەو پۆڵەندا بجولێن.. ئەوسـا بریتانیـا بـەپێی ڕێککـەوتنی پێشووی لەگەڵ ئەڵمانیا جەنگی ڕاگەیاند.. لێرەدا دەتوانین ئەو تاوانـە قێزەونـە بخەینە ڕوو کە سووخۆرانی جیهانی نەخشە و پیلانیان بـۆ دارشـتبوو.. گفتیان بە پۆڵەندییەکان دا یارمەتی بریتانیا بـدەن و بیپـارێزن گەرچـی تەواو دەیانزانی بریتانیا بەڕاستی ناتوانێ هیچ یارمەتییەکی ئاسمـانی و وشکایی و دەریایی پێشکەش بکات.

گوتەکـەی لـۆرد لۆسـیانی بـاڵیۆزی بریتانیـا لـە ویلایەتــە یەکگرتووەکانـدا وەك بەڵگەیـەك دەهێنمـەوە کاتێـك لـە ئەنجوومـەنی گشتیدا لە دوا ئاخاوتنی خۆی ڕاستییەکی خستە ڕوو و گـوتی: ئەگـەر

بنەما و ڕێبازی سەروەریی خودی لە بەرژەوەندیی ئەڵمانیا نەك بەدژی پێڕەو بکرایە، مانای ئەوە بوو گەڕاندنەوەی سدتنلاند و چیکۆسلۆڤاکیا و چەند بەشێکی پۆڵەندا و تەنگەبەرەی پۆڵەندی و دانزنگ بخرێنەوە سەر ڕایخ.

هێزی فڕۆکەوانیی ئەڵمانی بەدرێژایی مانگەکانی یەکەمی جەنگەکە و وردتر بڵێین بەدرێژایی ماوەی دەستهەڵاتداریی چامپرلین وەك سەرۆکی حکوومەتی بریتانی، خۆیان لە بۆمبابارانکردنی بریتانیا بەدوور دەگرت.. بریتانیاش هێرشی نەدەکردە سەر خاکی ئەڵمانیا، ئەمەیش وەك جێبەجێکردن و ڕەچاوکردنی گوتەکەی چامپرلین بوو کە لە ڕۆژی ڕاگەیاندنی جەنگ لە ڕێکەوتی ٢ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٩ پێشکەشی کردبوو، ناوبراو لە گوتەکەیدا ڕایگەیاندبوو فەرمان بە هێزەکانی دەکات جگە لە ئامانجە سەربازییەکان هێرش نەکەنە سەر هیچ ئامانجێکی دیکە.. ئەمەیش مانای دەست پاراستن بوو لە هێرشکردنە سەر خەڵکی سڤیل و شارەکان.

دوای کشانەوەی ئینگلیز لە دنکرك، جەنگ ماوەیەك و بەمشێوە هێمنە نیمچە ئاشتییە بەردەوام بوو، ئەڵمانییەکان هێرشیان نەدەکردە سەر ئینگلترا، ئینگلیزەکانیش کاری دوژمنکارانەیان نەدەکرد.. ئەو ماوە و قۆناغە بە جەنگی پووچ و بێمانا ناودەبرا.. ئەوجا هەڵمەتی پروپاگەندە و ناوزڕاندنی چامپرلین دەستپێکرد، وینستۆن چەرچڵیش پۆستی سەرکردایەتیی باڵای هێزە بریتانییەکانی وەرگرتبوو، ناوبراو لە نەرویژدا سەرکێشییەکی شکستخواردووی کرد و بووە هۆی لەنێوچوون و کوژرانی زۆرێك لە سەرباز و ئەفسەرانی بریتانی،ئەمەیش شکستەکانی چەرچڵی لە ئەنتۆرب(١٩١٤) و شکستەکەی دیکەی لە داگیرکردنی

گالیبۆلی (١٩١٥) هێنایەوە نێو یادگە. ئەم شکستە بۆ بێتوانایی سەربازیی چەرچڵ ناگەڕێتەوە، چونکە ناوبراو کەسێکی زۆر زیرەك و کارامە بوو، بەڵکو بەشێك بوو لە پیلانی ڕووخاندنی حکوومەتەکەی چامبرلین، هەروەك چۆن لە سەردەمی جەنگی جیهانیدا حکوومەتەکەی ئەسکویتیش بە هەمان سیناریۆ ڕووخێندرا.. بەمشێوەیە ئۆباڵی شکستەکە نەخرایە ئەستۆی چەرچڵەوە، بەڵکو هەڵمەتی پڕوپاگەندەکە سەرلەبەری ئاراستەی چامبرلین کرابوو، لەبەرئەوە چامبرلین ناچاربوو دەست لەکار بکێشێتەوە و وینستۆن چەرچڵ بچێتە جێگەی.

چەرچل لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩٤٠دا دیسانەوە هاوپەیمانییەکی لەگەڵ سۆسیالیستەکان بەست، بۆ ئەوەی حکوومەتێکی نوێ پێکبهێنێ و لەسەر دەستی حکوومەتەکەدا جەنگە پووچ و بێماناکە بکرێتە جەنگێکی ڕاستین.. لە شەوی ١١ی ئایاری ساڵی ١٩٤٠ و ڕێك لەو کاتەی چەرچڵ هاتە سەر کورسیی دەستهەلات، فەرمانی بە فڕۆکەوانیی بریتانی کرد هێرش بکەنە سەر شارەکانی ئەڵمانیا، بەمەیش پاساوی خستە دەست ئەڵمانییەکان بەهەمانشێوە کاردانەوەیان هەبێت، ئیدی دوای ئەو هێرشە جەنگەکە بووە ماڵوێرانییەکی تەواو.. گەرچی زۆر کەس بەرگرییان لە سیاسەتی هێرشکردنە سەر ئامانجە مەدەنییەکان دەکرد، بەڵام هەرگیز نەیانتوانی پاساوێکی گونجاوی بۆ بهێننەوە.

ئەوسا سەرکردە نازییەکان چوونە لای هێتلەر و ڕای خۆیان سەبارەت بە زەروورەتی هێرشکردنە سەر یەکییەتیی سۆڤییەت دەربڕی، ئەمەیش بۆ خۆ دوورگرتن بوو لە دۆخی چۆڵبوونی پشتی ئەڵمانیا کاتێك کردە بەرفراوانە جەنگییەکانی بەڕێوە دەبات..

فوهۆریش ناچار بوو ڕەزامەندی لەسەر ڕا و بۆچوونەکەیان دەربڕێ.. لە ٢٢ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤١دا سوپای ئەڵمانی چووە نێو یەکییەتیی سۆڤییەت.. ئەوساکە و بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ، بریتانیا و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەوڵە مادییەکانی خۆیان یەکخست بۆ ئەوەی یارمەتیی ستالین بدەن بەڕووی هێزەکانی ئەڵمانیا بوەستێتەوە و بەرپەرچیان بداتەوە.. هەڵمەتێکی ڕێکوپێکی ناردنی ئەو کەشتییانە دەستیپێکرد کە چەك و تفاقی جەنگییان بۆ ڕووسیا دەبرد.. کۆمەکەکانیش لە ڕێگەی کەنداوی عەرەب و مۆرمانسکەوە گەیەندرانە ڕووسیا.

لەو کاتیدا چەرچل هەڵمەتێکی بەرفراوانی دەستگیرکردنی ئەو کەسانەی بەڕێوەدەبرد کە دژی جەنگی هەنبەر ئەڵمانیا بوون.. لەو هەڵمەتەی دەستگیرکردندا پشتی بە یادداشتنامەیەك بەستبوو کە لەکاتی جەنگی نێوخۆیی ئێرلەندا دەرچووبوو.. ئیدی ژمارەیەکی زۆری کەسایەتییەکانی سەر بە سوپای کۆماری ئێرلەندی خرانە زیندانەوە، بەبێ ئەوەی مافی بەرگری لەخۆکردنیان هەبێت.. ئەو فەرمانی ڕەشبگیرییە لە ڕێگەی هێربرت مۆریسۆنی وەزیری نێوخۆی ئەوکاتدا دەرچوون. دواتریش ناوبراو لە ساڵی ١٩٥٤ لە کەنەدا و لەکاتی هەڵمەتی کۆکردنەوەی کۆمەك بۆ زایۆنیزم بەدیارکەوت، پاساوی ئەو هەڵمەتە بەرفراوانەی ڕەشبگیریش ئەوەبوو لەپێناو سەلامەتیی گشتی و بەرزەفتکردنی کەسانێکی نیازپیس و مەترسیدارە.. ئەو بەدواداچوون و لێکۆڵینەوانەی دوای جەنگ بەڕێوەچوون، سەلماندییان ئەو ڕەشبیگرییە هیچ پاساوێکی نەبووە، بەڵکو بەچەند بیانوویەکی زۆر پووچەوە بەڕێوەبراون.

لەنێو کەسانی دەستگیرکراودا کاپتن ڕامزی و ئەدمیرال سێر باری دۆمفێل و ژنەکانیان و هاوڕێیەکانیان هەبوون. هەر هەموویان لەگەڵ ژمارەیەکی زۆری هاوولاتییاندا خرابوونە زیندانی بریکستۆنەوە و هەندێکیان تا ئەیلوولی ساڵی ١٩٤٤ ئازاد نەکران.

پێش دەستپێکردنی ڕەشبگیرییەکە، بۆ زەمینەسازکردن لەپێناو هەنگاوهەڵێنانی چەرچڵ، هەڵمەتێکی فراوانی پروپاگەندەی ڕۆژنامەوانیی سەر بە سووخۆرانی جیهانی بەڕێوەبرا.. ڕۆژنامەگەری وەهای لە خەڵك گەیاندبوو جەماوەری ئەڵمانیا تابوورێکی زۆر بەهێز و سیستماتیکیان لەنێو ڕیزەکانی ئینگلیزدا هەیە و ڕێکاری پێویستی گرتووەتە بەر دژە بە سوپای ئەڵمانی بکات.

چەندان بەڵگەی پێوەندیی حکوومەتی چەرچڵ بە جوولەکەی جیهانی لەبەردەستن و بەشێوەیەکی زۆر دڕندانە و ستەمکارانە چەند کەسایەتییەکی بەناوبانگ و خاوەن پێگەی نێو گەلی بریتانییان خستە زیندانەوە، تەنیا سووچ و گوناهیان ئەوەبوو پڕ بە دەنگیان هاواریان کردبوو جوولەکەی جیهانی دنەی بریتانیای دا بگلێتە نێو جەنگی دژ بە ئەڵمانیا.

بەڵگەکانی دادگەی بریتانی و لێکۆڵینەوەکانی هەواڵگریی ئەو وڵاتە، وەڵامی بوختان و درۆ و دەلەسەی پیاوانی حکوومەتی بریتانیان دایەوە، چونکە هیچ دەستگیرکراوێك بەهیچ جۆرێك تۆمەتی هاوکاریکردنی ئەڵمانیای بەسەردا ساغ نەبوویەوە، بەڵکو تەنیا تۆمەتێکی هەڵبەستراوی بەکرێگیراوانی سووخۆرە جیهانییەکان بوو.. ئەو کەسانە ویستیان تۆمەتێکی ئاوا بدەنە پاڵ ژنی ئەدمیراڵ نیکۆڵسۆنی کۆنە سەرکردەی دەریاوانیی بریتانی، بەڵام دادگە

بێتاوانییەکەی سەلماند، حکوومەتەکەی چەرچڵیش بەبێ هیچ تۆمەتێك دەستگیری کرد بۆ ئەوەی تۆڵەی لێ بکاتەوە، چونکە ناوبراو پێش جەنگ داوای دەکرد ڕێگە لە هەڵگیرسانی ئاگری جەنگێکی لەمجۆرە بگیرێت.

زیندان نەیتوانی دەنگی ئەمیراڵ دۆمفیل و کاپتن ڕامزی خامۆش بکات، یەکەمیان پەڕتووکە بەناوبانگەکەی خۆی (لە ئەمیراڵێکی تازە پێگەیشتووی دەریاییەوە)ی نووسی و تیایدا نهێنیی ڕووداوەکان و ئەو لایەنانەی ئاشکرا کرد کە بوونە هۆی هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی، تیایدا هۆشداریی دابووە گەلی ئینگلیزی.. ڕامزیش پەڕتووکەکەی خۆی بەناوی (جەنگێکی بێناو)ی نووسی.. ئەم دوو پەڕتووکە - هەرچەندە لە بازارەکاندا نەمان- توانییان نهێنییەکانی پیلانگێڕی و کودەتایەکە بۆ ڕای گشتیی ئینگلیزی و ئەورووپی ئاشکرا بکەن.

نیفلێ چامپرلینی سەرۆکوەزیرانی پێشوو کاتێك دەیبینی وڵاتەکەی تەنیا لەپێناو بەرگریکردن لە بەرژەوەندی و مەبەست و نیازەکانی کۆمەڵێك سووخۆری جیهانی دەکرێتە قەسابخانەیەکی گەورە، بەداخ و کەسەری نێو دڵییەوە سەری نایەوە.. هەڵمەتی ناوزڕاندنی چامپرلین لەلایەن سووخۆرانی نێو دەوڵەتییەوە تا دوا ڕۆژی مردنیشی بەردەوام بوو، نەك هەر ئەمە بەڵکو هەزاران پەڕتووك سەبارەت بە ناوبراو دەرچوون و هەرهەموویان وەك کەسێکی سست و بێدەستهەڵات و تۆقیو لە هیتلەر لێی دواون .. لەهەمان کاتیشدا سێر وینستۆن چەرچڵ تا ئێستەیشی لەگەڵدا بێت وەك کەسێکی شکۆدار

لێی دەڕواندرێ و لە ناز و نیعمەتی خۆشگوزەرانیدا گەوزان دەدات و بچێتە هەر شوێنێ ستایشی دەکرێ و ڕێزێکی بێپایانی لێ دەگیرێ.

هەر لەگەڵ هێرشەکەی هیتلەر بۆ سەر ڕووسیا، چەرچڵ و ڕۆزفلت ڕایانگەیاند خۆیان و حکوومەتەکەیان بەوپەڕی هێز و توانایانەوە بۆ پاڵپشتی و پشتگیرکردنی ستالین تێدەکۆشن.. چەرچڵ لە گوتەیەکی زۆر کاریگەردا گوتی: تەنانەت سڵ لە هاوپەیمانیکردنی شەیتانیش ناکاتەوە ئەگەر بەڵێنی بداتێ لە لەنێوبردنی فاشیزمدا یارمەتیی دەدات.

دوای ئەمە چەرچڵ و ڕۆزفلت یارمەتییەکی بێسنووری ستالینیان دا، هەروەها پارەوپوولێکی خەیاڵیشیان لە خاوەن بانکە جیهانییەکان قەرز کرد، دواتریش قەرزەکە و سووەکانی قەرزەکانیشیان خستە سەر حیسابی قەرزی نەتەوەیی هەردوو وڵات، دانەوەی ئەو قەرزەش خرایە ئەستۆی هاووڵاتیانیان، خاوەن بانکەکانیش بەو پەڕی ئاسوودەییەوە سەتان ملیۆن دۆلاریان لەو مامەڵەیەدا وەگیر دەکەوت.

ستالین و ڕۆزفلت بۆ دوژمنایەتی و بەربەرەکانێکردنی ئەڵمانیا ڕێککەوتن.. ڕۆزفلت بۆ ستالینی دووپات کردەوە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ ئەڵمانیایەك نامێنێتەوە ببێتە هۆی نیگەرانی.. دواتر لە چەند سەرچاوەیەکەوە گێڕدرابوویەوە بەبێ دادگەییکردن فەرمانی گوللەبارانکردنی بۆ ٥٠٠٠٠ ئەفسەر و سەربازی ئەڵمانی دەرکردبوو.. ڕۆژنامەگەریی ئاراستەکراویش بەردەوام لەسەر ژێی سیاسەتی لەنێوبردنی گەلی جوولەکە ئاوازی دەژەند.. بەڵام هەرگیز باسی سیاسەتی ڕۆزفلتی نەدەکرد کە ئامانجی ڕیشەکێشکردنی گەلی ئەڵمان بوو.

ستالین کۆمنترینی هەڵوەشاندەوە، لە بەرانبەریشدا ڕۆزفلت لەهەنبەر ناوبراودا چەند سازشێکی نوێی نواند، دەستی ستالینی لە بەرانبەر ٦٠٠ ملیۆن مرۆڤی دانیشتووی ئەورووپای خۆرهەڵاتدا ئاوەڵا کرد.

تەنیا خودی چەرچڵیش دەتوانێ ڕوونی بکاتەوە بۆچی لەگەڵ ڕۆزفلت دادەنیشت و گوێی لە پێشنیازەکانی دەگرت بۆئەوەی لەپێناو ڕازیکردنی ماوتسی تۆنگدا هۆنگ کۆنگ بداتە چینی کۆمۆنیست.. چەرچڵ چۆن توانیویەتی وەك هاوڕێیەکی گیانی بە گیانی خۆی پیشانی سەرۆکی ئەمریکا بدات، لە کاتێکدا ئەوەی کۆتایی بەردەوام دەیگوت هەڵوەشاندنەوەی کۆمۆنویلسی بریتانی بۆ پێشکەوتن و خۆشگوزەرانیی مرۆڤ پێویستە و هێتلەریش بیروباوەڕی پێچەوانەی ئەمە بوو.

ڕاستیی ستالین تەنیا دوای داگیرکردنی بەرلین و ئەڵمانیای خۆرهەڵات بەتەواوی دەرکەوت.

سەرمایەدارانی خۆرئاوایی بە چاوی گرنگیدان و مکوڕبوونەوە دەیانڕوانییە ڕکابەرییە بەرچاوەکانی ستالین.. بەڵام هیچیشیان لەدەست نەدەهات.. ئەوان کارتێکی زۆر قازانجهێنیان لەبەر دەستدابوو.. جا پێش ئەوەی گەمە بەو کارتە بکەن، چەند ڕێنماییەکیان دایە دەست ڕۆزفلت بۆ ئەوەی بۆ دواجار هەوڵ بدات ستالین بهێنێتەوە نێو ڕیزەکەوە.. ڕۆزفلت پێشنیازی کرد دەستی ستالین لە خۆرهەڵاتی دوور ئاوەڵا و سەرپشك بکرێ و داوای هەر شتێك بکات پێی ببەخشرێ، لە بەرانبەر ئەوەی لەگەڵ سەرمایەدارانی خۆرئاوا بگونجێت.. ڕۆژنامەگەریی ئاراستەکراویش جەختی لەوە دەکردەوە

ڕۆزفلت بۆیێ ستالینی لە خۆرهەلاتی دووردا سەرپشك كردووە، چونكە ڕاوێژكارە سەربازییەكانی پێیان ڕاگەیاندووە دوای ئەوەی ئەلمانیا بەر لە دوو سالێ لە جەنگێكی بێ ئامان خۆی ڕادەستكرد، ناتواندرێ یابان بهێنرێتە سەرچۆك.. ئەو درۆیە هێندە ڕوون بوو بەشێوەیەك ژەنەڕالێ مارك ناچار نەبوو ڕاستەوخۆ درۆیان بكات.. ژەنەڕاڵە ئەمریكییەكانیش دەیانزانی یابان ماوەیەكی زۆر بەر لەو دۆخە داوای دانوستانی ئاشتی كردووە.

ستالین جارێكی دیكە دەستی بەسەر گشت ئەو شتانەدا گرتەوە كە لە مەنشووریا دەیویستن.. دواتر پەیمانەكەی خۆی شكاند و گەڕایەوە نێو دۆخی ململانێیەوە.. ئەمە بەس بوو بۆ ئەوەی ئەو هێزە شاراوانە توورە بكات كەوا بەنهێنی كۆشكی سپییان بەڕێوە دەبرد.. بێگومان هەردەبێ پێشنیازێكی جەهەنەمییان خستبێتە ڕوو، ئەمەیش وایكرد ڕۆزفلت نەخۆش بكەوێ و بمرێ.. دەشلێن لە مالّی بێرنارد باروخدا مردووە.. دوای ئەمە ڕاوێژكارانی حكومەتی ویلایەتە یەكگرتووەكان بڕیارپیان دا كارتە بەسوودەكە ڕاكێشن.. واتا چەكی ئەتۆمی.. دوو بۆمبی ئەتۆمی بەردرایەوە سەر هێروشیما و ناكازاكی، بۆ ئەوەی ستالین بۆی دەركەوێ ئەگەر بە جوانی نەیەتە سەر ڕێگە چ شتێك چاوەڕوانیەتی.. مەسەلەی هەبوونی بۆمبی ئەتۆمیی ویلایەتە یەكگرتووەكان تا ئەو ڕێكەوتە بە نهێنی هێلدرابوویەوە.. ڕێك هەر لەو كاتەی بۆمبەكانیش بەردرانەوە سەر ئەو دوو شارە، یابان شكستی هێنا و پێشبینیی تەسلیمبوونی دەكرا.. بەمشێوەیە زیاتر لە سەت هەزار كەس كوژران و نزیكەی سێسەد هەزار كەسیش بریندار و كەم ئەندام بوون، تەنیا لەبەرئەوەی لە ستالین بگەیەنن ویلایەتە

یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆمبی ئەتۆمیی هەیە.. لەلایەکی دیکەشەوە دەبینین چەرچڵ فەرمانی دەرکرد ئەڵمانیا بۆمبابارن بکرێ بۆ ئەوەی نیازپاکیی نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان لە ستالین بگەیەندرێ و ئەو بیرۆکەیەی لە مێشکی دروست بکەن ئەو نێو نەتەوەییانە نیازی هاورێیەتی و دۆستایەتییان هەیە و ویلایەتە یەکگرتووەکان لەپێناو هۆشداری و ئاگادارکردنەوەی ستالین، بە بۆمبی ئەتۆمی لە یابانیان داوە و ئەگەر نەیەتەوە سەر رێگەی راست هەمان چارەنووسی یابان چاوەنوارییەتی.

بەشی هەژدەیەم

مەترسییە هەنووکەییەکان

شرۆڤەکردنی مێژوو دەرفەتی پێشبینیکردنی ئایندەمان بۆ دەڕەخسێنێ، چونکە مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە و ئەوانەی لەپشت بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانیش وەستاون پیلانە دوور مەودایەکیانیان ناگۆڕن، بەڵکو سیاسەتەکانیان بەشێوەیەک دەگۆڕن لەگەڵ هەلومەرجە هاوچەرخەکانیان بگونجێ، هەروەها دەستکاریی پیلانەکانیشیان دەکەن بۆ ئەوەی پێشکەوتنی زانستە نوێیەکان گەورەترین سوودیان پێ بگەیەنێ.

بۆ تێگەیشتنیش لە هەڵوێستە هەنووکەییەکەی جیهان، پێویستە بگەڕێینەوە ئەو کاتەی لینین لە ساڵی ١٩١٨دا دکتاتۆرییە ڕەهایەکەی لە ڕووسیا پێکهێنا و سەلمێندرا ئەو دکتاتۆرییەتە بۆ ئەوە دامەزراوە دەرفەت بۆ نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان بڕەخسێنێ بیردۆزە دکتاتۆرییە جیهانییەکەیان بخەنە واری جێبەجێکردنەوە.

دوای ئەوەی لینین مرد، ستالین دەستهەڵاتی گرتە دەست و لەسەرەتادا داردەست و ئامرازێکی بەر دەستی سەرمایەدارە جیهانییەکان بوو. هەروەها بۆ جێبەجێکردنی پیلانی کۆکردنەوەی کرێکاران لە ئۆکرانیا بیلاکۆمیی دەستنیشانکرد. کاتێکیش کرێکاران ملیان نەدایە بەر فەرمانەکان، بە زۆرەملێ دەستی بەسەر گەنمدا گرت

و برسییەتی ڕووبەڕووی پێنج ملیۆن کرێکار بوویەوە. دواتریش ئەو گەنمە بردرایە بازاڕەکانی جیهان بۆئەوەی قەیرانە دەستکردە ئابوورییەکە زیاتر تەشنە بکات و پێنج ملیۆن جووتیاری دیکەش ڕەوانەی خێوەتگەکانی سوغرەکێشی کران بۆ ئەوەی لە میللەتەکەی بگەیەنن دەوڵەت لە سەرووی هەموو شتێکەوەیە و سەرۆکی دەوڵەتەکەش خوایە و دەبێ گوێڕایەڵی فەرمانەکانی بن.

دۆخەکە هەر وا مایەوە تا ستالین ژمارەیەکی زۆری ئەو سەرکردە کۆمۆنیستە یەهوودییانەی لەنێوبرد کە بەبێ هیچ گومانێك مارکسی بوون. ئەوسا ترۆتسکی و ڕێبەرە شۆڕشگێڕەکانی دیکەش تەواو دڵنیابوون لەوەی ستالین وازی لە نوورانییەت هێناوە و خەریکی وەدیهێنانی حەز و ویستە ئیستعمارییەکانیەتی.

هەڵویستی ستالین لەهەنبەر شۆڕشی ئیسپانیدا نیگەرانیی نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکانی ڕۆژ بەڕۆژ نیگەرانتر دەکرد، بەتایبەتیش کاتێك سێرجس و مۆرین سەلماندییان ستالین بۆ جێبەجێکردنی نەخشە و پیلانە نهێنییەکان و هەڵپە و ئامانجە ئیستعمارییەکانی، کۆمۆنیزمی نێودەوڵەتی بەکاردێنی.

دوای ئەوەی فرانکۆ لە جەنگی نێوخۆییدا سەرکەوتنی وەدەستهێنا، لێکدانەوەی ڕەفتارەکانی ستالین زۆر دژوار بوو، هەروەها ڕێبەرە شۆڕشگێڕەکانی کەنەدا و ئەمریکا نەیانتوانی بەدواداچوون بۆ گۆڕانە ڕیشەییەکانی پێڕەو و پرۆگرامی پارتەکە بکەن هەر وەك چۆن لە کاتی وەرگرتنی بیروباوەڕی مارکسییانەدا بۆیان ڕوون کرابوویەوە، کاتێکیش ستالین پەیماننامەی دەستدرێژنەکردنی لەگەڵ هیتلەر مۆرکرد، دوای ئەوەی هەردوو ئیمپراتۆریای بریتانی و ئەڵمانی نوقمی

نێو جەنگی دووەمی جیهانی ببوون، ڕەفتارەکانی ستالین بەشێوەیەك بوون وەك بڵێی ئەوپەڕی توانای خۆی بخاتە گەڕ بۆ ئەوەی یارمەتیی هێتلەر بدات دەست بەسەر ئەورووپادا بگرێت و دەستهەڵات و هەژموونی خاوەن بانکە جیهانییەکان بڕووخێنێ.

دۆخەکە بۆ خاوەن بانکە جیهانییەکان هێندە مەترسیدار بوو تا گەیشتنە ئەو باوەڕەی هەوڵ بدەن ستالین ڕازی بکەن هەڵپە و تەمایە ئیستعمارییەکانی وەلاوە بنێت، بە مەرجێك لەگەڵیاندا لە سایەی پێکەوەژیانێکی ئاشتییانەدا بژیەت.. هەوڵیشیان دا باوەڕ بە ستالین بهێنن کە زۆر گونجاوە خۆی بەشێوەیەکی کۆمۆنیستییانە حوکمی جیهانی خۆرهەڵاتی بکات، ئەوانیش بەهۆی حکوومەتێکی ڕاگوزەرییەوە حوکمڕانیی جیهانی خۆرئاوایی بگرنە دەست. ستالین داوای کرد ڕاستگۆیی خۆیان بسەلمێنن. ئەمە سەرەتای بیردۆزی پێکەوەژیانی ئاشتییانە بوو کە ئێستە قسە و باسێکی زۆری لەبارەوە دەکرێ. بەڵام پێکەوەژیانی ئاشتییانە لەنێوان دوو گرووپی جیهانیدا، یان لەنێوان باوەڕداران بە خودا و باوەڕداران بە شەیتان شتێکی ئەستەمە.

لەنێوان چەرچڵ و ڕۆزفڵتدا چەند پێوەندییەکی نهێنی بەڕێوە چوون، دواتر تایلەر کێنت پەردەی لە ڕوودا هەڵماڵین و بووە هۆی ڕێککەوتن لەسەر لادانی چامبرلین لە سەرۆکایەتیی حکوومەتی بریتانی بۆئەوەی چەرچڵ زەمینەی وەرگرتنی پۆستەکەی بۆ ساز ببێت و جەنگی سارد و قسەیی ببێتە جەنگێکی ڕاستین. ئەمەشیان بە شتێکی بێ کەموکورتی هەژمارکرد نیازپاکیی خۆیان بۆ ستالین بەدیاربخەن.

مێژوو بۆمانی ڕوونکردووەتەوە بەڕێز چامبرلین لە مانگی ئایاری ساڵی ١٩٤٠ بەهەمان شێوەی لادانی ئەسکویت لە ساڵی ١٩١٥، لەسەر

کورسیی دەستهەڵات لابراوە، چەرچڵ لە ١١ی ئایاری ساڵی ١٩٤٠ پۆستی سەرۆکایەتی وەرگرت و ڕێک هەر لە شەوی وەرگرتنی دەستهەڵاتەکەشدا فەرمانی بە فڕۆکەکانی هێزی ئاسمانیی پاشایەتی دا دەست بە بۆمبابارانکردنی شار و ناوچە ئەڵمانییەکان بکەن. بەڕێز جی. ئێم سایتی گەورە ئەمینداری یارمەتیدەر لە وەزارەتی فڕۆکەوانیی ئەوکاتدا، دوای کۆتایی هاتنی جەنگەکە پەڕتووکێکی بەناونیشانی (بۆمبابارانی تۆڵەیی) لە چاپ دا. نووسەر لە پەڕتووکەکەیدا سەبارەت بە دەستەوەشاندن لە شارەکانی ئەڵمانیا، پاساو بۆ سیاسەتی چەرچڵ دەهێنێتەوە و پێی وایە وەك ڕزگارکردنی شارستانی بووە. بەڵام لەگەڵ ئەمەیشدا ددان بەوەدا دەنێت فەرمانەکانی چەرچڵ دژ بە ڕێککەوتنامە واژۆکراوەکەی ڕێکەوتی ٢ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٩ی نێوان فرەنساو بریتانیا بووە، چونکە لەو ڕۆژیدا سەرۆکوەزیرانی ئینگلترا لەگەڵ سەرۆککۆماری فرەنسا ڕێککەوتن جەنگ بە دژی ئەڵمانیا رابگەیەنن، لەبەرئەوەی ئەڵمانیا پۆڵەندای داگیرکردبوو، بەڵام لە هەمان کاتیشدا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن شارەکانی ئەڵمانیا بۆمباباران نەکەن، چونکە ناکرێ سەرجەم گەلی ئەڵمانی باجی هەڵە و سەرکێشیی تاکە کەسێك بداتەوە، هەروەها سەرۆکی هەردوو حکوومەت لەسەر ئەوە ڕێککەوتن دەبێ بۆمبابارانەکە زۆر دیاریکراو بێت و تەنیا ئامانجە سەربازییەکان بپێکێ.

دوای جەنگ سەلمێندرا هۆی ڕاستینی پشت فەرمانەکەی چەرچڵ بۆ بۆمبابارانکردنی شارەکانی ئەڵمانیا- گەرچی دژی ڕێککەوتنامەکە بوو- حەز و ویستی خاوەن بانکە خۆرئاواییەکان بوو بۆ ئەوەی لەهەنبەر داوای بەرقەرارکردنی جۆرە پێکەوەژیانێکی ئاشتییانەی

نێوان کۆمۆنیزمی خۆرهەلات و نوورانییەتی خۆرئاوا، دلسۆزی و ڕاستگۆیی خۆیان بۆ ستالین بسەلمێنن.

بۆمبابارانکردنی ئەلمانیا لەلایەن بریتانیاوە بووە هۆی تۆلەکردنەوەیەکی خێرای ئەلمانییەکان لە گەلی بریتانی و ئەزموونێکی مێندە تال بوو بەدرێژایی مێژوو هیچ ڕووداوێکی وەها توندوتیژ ڕووی نەداوە.

زۆر دژوارە هاوولاتییەکی ئاسایی ئاستی نزمبوونەوەی هاوبەشانی پیلانگێڕی و کودەتای جیهانی بخەملێنێ. ئەوەیش سەلمێندرا نوورانییەکان نیازیان نەبوو لەو بەلێنەی بە ستالینیان دابوو وەفاداری بنوێنن. هەروەها ئەوەش دەسەلمێندرێ سەرکردە جەنگییەکانی نازیزم لەو کاتەی بەنهێنی پیلانی ڕووخاندنی کۆمۆنیزمی جیهانی و سەرمایەدارییان دادەڕشت، دەیانویست فێل لە چەرچل بکەن و وەهای تێبگەیەنن هیچ پیلانێکی وەهایان نییە بە هێرشی سەربازی جیهان بەرزەفت بکەن.

لە بەهاری سالی ١٩٤١دا سەرکردە جەنگییەکانی نازیزم – ئەوانەی هێتلەر نەیدەناسین– داوایان کرد (هیس) بە فڕۆکە بچێتە بریتانیا و ئەو پێشنیازە بخاتە بەردەم چەرچل کە ئەگەر ڕازی بێت جەنگی دژ بە بریتانیا بوەستێنێ، ئامادەن هێتلەر لەنێو ببەن و ستالین و کۆمۆنیزمیش بەتەواوی بسڕنەوە، بەلام دوای ئەوەی چەرچل پرسوڕای بە ڕۆزفلت کرد، پێشنیازەکەی ڕەتکردەوە.

دوای ئەمە سەرکردە جەنگییەکانی نازیزم هەولیان دا لە ڕێگەی تیرۆرکردنی هێتلەرەوە نیازپاکیی خۆیان بۆ نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان بسەلمێنن، بەلام پیلانەکە شکستی هێنا و هێتلەریش

دەریاز بوو. جا کاتێك نازییەکان لە دەرخستنی نیازپاکی خۆیان بۆ ئەو کەسانە شکستیان هێنا کە ڕۆزفلت و چەرچڵیان ئاراستە دەکرد، بڕیاریان دا هێرش بکەنە سەر ڕووسیا، بۆ ئەوەی یەکەمجار شکست بە ستالین بهێنن و دواتریش ڕوو لە جەنگی بریتانیا و ئەمریکا بکەن. لە ڕێکەوتی ٢٢ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤١دا هێرشیان کردە سەر ڕووسیا و هەر لەگەڵ هێرشەکەدا چەرچڵ و ڕۆزفلت ڕایانگەیاند خۆیان و حکوومەتەکانیان بەوپەڕی هێز و توانای خۆیان دەبنە پاڵپشتی ستالین. چەرچڵ لە گوتەیەکی زۆر کاریگەردا ڕایگەیاند دەست دەخاتە نێو دەستی شەیتانیش ئەگەر شەیتان لە لەنێوبردنی فاشیزمی ئەڵمانیدا پشتی بگرێ. هێتلەری بە تۆپەڵێك درۆ و فێڵ وەسف دەکرد. بەڵام چەرچڵ دەیزانی هێتلەر لەگەڵ هەموو هەڵە و کەموکورتییەکانیشییەوە، کەسێکی نێونەتەوەیی نەبووە.

هەروەك پێشتریش گوتمان ئەو ڕاگەیاندنەی پێشتر لێی دواین توانی گشت گومانێکی ستالین لەهەنبەر دڵسۆزیی خۆرئاواییەکان سەبارەت بە پرسی دابەشکردنی جیهان بۆ دووبەش و دواتریش بیرۆکەی پێکەوەژیانی ئاشتییانەی نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوا نەهێڵێ. دوای ئەمە چەرچڵ و ڕۆزفلت یارمەتییەکی بێسنووریان پێشکەشی ستالین کرد. پارەیەکی خەیاڵییان لە سووخۆرانی جیهانی قەرزکرد و سووەکانیشیان دا، دواتریش قەرزەکە و سووەکەشیان خستە سەر هەژماری هاووڵاتییانی ئاسایی هەردوو وڵات، خاوەن بانکەکانیش زۆر بە سانایی ملیۆنان دۆلاریان لەو ڕێککەوتنەدا قازانج دەکرد. ئەمە چاوتێرییەك بوو بە گیرفان و خوێنی خەڵك پیشان درا، ڕێگەشی

لەبەردەم هەرسێ پیاوە گەورەکە خۆشکرد لە تاران و یالتا و بۆتسدامدا درێژە بە کۆبوونەوە بەردەوامەکانیان بدەن.

ستالین لە تاراندا گەمەیەکی زۆر چەپەڵانەی دەکرد. چوونکە روونبوویەوە هێشتاکە باوەڕی وەهایە نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان بەردەوام فێڵی لێ دەکەن. وەهاشی تێگەیاندبوون زۆر دژوارە باوەڕی پێ بهێندرێ و بەسەریدا زاڵبن. چەند داواکارییەکی زۆر توندوتیژ و دژواریشی خستە بەردەمیان و داوای سازشی زۆر نابەجێشی لێیان کرد. لە کاتی ئاخافتنەکەیدا گوتبووی بەهۆی ئەو داواکارییانەوە دڵسۆزی و نیازپاکیی ئەو پیاوانەی تاقی کردووەتەوە کە بە شارەزاییی خۆی دەیانناسێت و دەزانێ هەر ئەوانن کودەتا و پیلانگێڕییە جیهانییەکە ئاراستە دەکەن. ڕۆزفلت هەموو داواکارییەکانی ستالینی بەجێ هێنابوو و گشت شتێکیشی پێ بەخشیبوو. چەرچڵیش دوو بژاردەی خرابووە بەردەم، ئەوانیش: یان ڕەزامەندی دەربڕێ، یانیش یارمەتییە دارایی و پاڵپشتییە سەربازییەکەی سووخۆرانی جیهانی لەدەست دەدات.

دواتر کۆبوونەوەی یالتا بەڕێوەچوو، ستالین هەڵویستی خۆی گۆڕی. وەهای لە کەسە نێونەتەوەییەکانی خۆرئاوایی گەیاند سۆز و ڕەزامەندیی ئەویان وەدەستهێناوە. ڕۆڵی خانەخوێیەکی میسالییانەی گێڕا. ئەو کۆمێنترنەش ئەو دەستەیە بوو کە پیلانی بۆ شۆڕش و پشێوی و ئاشووبەکانی نێو وڵاتە جۆراوجۆرەکان دادەڕشت، ستالین و ڕۆزفلت و چەرچڵ ڕازیبوون دژی ئەڵمانیا بوەستنەوە. ڕۆزفلت ستالینی دڵنیا کردەوە لەدوای کۆتایی هاتنی جەنگ ئەڵمانیایەك وەها نامێنێتەوە ترس و نیگەرانی دروست بکات، دواتریش ئاشکرابوو

ڕۆزفلێت بەبێ هیچ دادگەییکردنێك فەرمانی گوللەبارانکردنی ٥٠٠٠ ئەفسەری ئەڵمانی دەرکردووە، ڕۆژنامەگەریی ئاراستەکراویش بەردەوام لەسەر ژێی سیاسەتی لەنێوبردنی گەلی جوولەکە ئاوازی دەژەند.. بەڵام هەرگیز باسی سیاسەتی ڕۆزفلتی نەدەکرد کە ئامانجی ڕیشەکێشکردنی گەلی ئەڵمان بوو.

ستالین کۆمنترینی هەڵوەشاندەوە، ڕۆزفلتیش لەهەنبەر ناوبراودا چەند سازشێکی نوێی نواند، دەستی ستالینی لە بەرانبەر ٦٠٠ ملیۆن مرۆڤی دانیشتووی ئەورووپای خۆرهەڵاتدا ئاوەڵا کرد.

تەنیا خودی چەرچڵیش دەتوانێ ڕوونی بکاتەوە بۆچی لەگەڵ ڕۆزفلت دادەنیشت و گوێی لە پێشنیازەکانی ڕۆزفلت دەگرت بۆئەوەی لەپێناو ڕازیکردنی ماوتسی تۆنگدا هۆنگ کۆنگ بداتە چینی کۆمۆنیست.. چەرچڵ چۆن توانیویەتی وەك هاوڕێیەکی گیانی بە گیانی خۆی پیشانی سەرۆکی ئەمریکا بدات، لە کاتێکدا ئەوەی کۆتایی بەردەوام دەیگوت هەڵوەشاندنەوەی کۆمۆنویلسی بریتانی بۆ پێشکەوتن و خۆشگوزەرانیی مرۆڤ پێویستە و هێتلەریش بیروباوەڕی پێچەوانەی ئەمە بوو.

بەڵام کەس نەیدەتوانی فێڵ لە ستالین بکات. چونکە لەگەڵ بەکرێگیراوانی سووخۆرە جیهانییەکاندا کاری دەکرد و ماوەیەکی زۆریش وابەستەیان بوو، تا وای لێهات وەك پەڕتووکێکی کراوە دەیتوانی هزر و بۆچوونەکانیان بخوێنێتەوە، لە هەموو کەسێکی دیکەش باشتر دەیزانی تەنیا بۆ وەدیهێنانی هەلپە و تەمایە ئیستعمارییەکانیان کۆمۆنیزمیان دروستکردووە، بۆیێ بڕیاری دا بەپێی گەمە تایبەتەکەی خۆیان گەمەیان لەگەڵ بکات. بەمشێوەیەش توانی

لە ئاخروئۆخری جەنگدا سوپای هاوپەیمانان ناچار بکات چاوەڕێ بن تا سوپایەکەی بەرلین داگیر دەکات.

فەرمانێکی سەربازیی ستالین بۆ ئەفسەرانی سوپای سۆڤییەتی کە لە ڕێکەوتی ١٩ی شوباتی ساڵی ١٩٤٢دا دەرچووە، ڕاستیی ئەو بۆچوونەی سەرەوەمان دەسەلمێنێ، ناوبراو لە فەرمانەکەیدا گوتوویەتی:

لەوانەیە ئەو حکوومەتە بۆرژوازییانەی وڵاتانی خۆرئاوایی کە ئێمە هاوپەیمانیمان لەگەڵیاندا واژۆ کردووە، وابزانن تاکە ئەرکی ئێمە دەرپەڕاندنی نازییەکانە لە خاکی خۆماندا. بەڵام ئێمەی بەلشەفی و گشت بەلشەفییەکانی جیهانیش دەزانین ئەرکە سەرەکییەکەمان تەنیا دوای کۆتاییهاتنی قۆناغی دووەمی جەنگەکە دەستپێدەکات. دواتریش قۆناغی سێیەم دەستپێدەکات کە بۆ ئێمە قۆناغێکی گرنگ و یەکلاکەرەوەیە و قۆناغی ڕووخاندنی سەرمایەداریی جیهانییە: ئامانجی بەردەواممان شۆڕشێکی جیهانی و دەستهەڵاتی ڕەهای کرێکارانە. تەنیا لەبەر گەیشتن بە قۆناغی سێیەمیش چووینە نێو ئەو هاوپەیمانییەوە. کاتێکیش بزانین هاوپەیمانانمان دەبنە کۆسپی بەردەم ئامانجە بەرزەکانمان، لێیان جیا دەبینەوە.

ڕاستیی ستالین تەنیا لە دوای داگیرکردنی بەرلین و ئەڵمانیای خۆرهەڵات ئاشکرابوو. دوای ئەوە گشت بەڵێنەکانی خستە ژێر پێ. کۆی ئەو ڕووداوانەش لە ڕۆژنامەگەری شاردرانەوە، چونکە نە چەرچڵ و نە ڕۆزفلت دەیانویست گەل بزانێ چۆن ستالینی ڕابردوو دیار، ستالینی بانکبڕ و تاوانکاری ساختەچیی جیهانی لە خشتەی بردوون.

لەسەر نێونەتەوەییەکان پێویست بوو لەگەڵ کات خۆیان بگونجێنن. هەروەها دڵنیاش بوونەوە لەوەی ئەگەر ستالین و ماوتسی تۆنگ هەوڵەکانیان یەکبخەن، دەتوانن وەك هێرشی کوولله و پەتای تاعوون سەرانسەری ئەورووپا بخەنە ژێر دەستی خۆیان. دواتر تێفکرین کە ستالین کەوتووتە نێو ساڵەوە و لە قۆناغی پیریدایە. پێیان باشتر بوو خۆیان لەگەڵی بگونجێنن و بیکەنە دۆستی خۆیان نەك مل لەبەر ملی بنێن و توورەی بکەن و کودەتا شەیتانییەکەیان ئاشکرا بێت.

سەرمایەدارانی خۆرئاوایی بە چاوی گرنگیدان و مکوڕبوونەوە دەیانئنواڕییە بەرەنگاری و گرفتە بەرچاوەکانی ستالین، وەلێ هیچیشیان لەدەست نەدەهات. کارتێکی گرنگیان لەدەست بوو. جا پێش ئەوەی کارتەکە ڕابکێشن و گەمەی پێ بکەن، چەند ڕێنماییەکیان بۆ ڕۆزفڵت دەرکرد بۆ ئەوەی جارێکی دیکە ستالین بگەڕێنێتەوە نێو ڕیزی خۆیانەوە. ڕۆزفڵت ستالینی لە خۆرهەلاتی دوور سەرپشك کرد و هەموو داواکاری و خواستەکانی هێنایەدی، بەو مەرجەی لەگەڵ سەرمایەدارانی خۆرئاوادا ڕووی خۆش پیشان بدات و لەگەڵیان بگونجێ. ڕۆژنامەگەریی ئاراستەکراویش جەختی لەوە کردەوە ڕۆزفڵت ستالینی لە خۆرهەلاتی دوور سەرپشك کردووە، چونکە ڕاوێژکارە سەربازییەکانی– وەك پێشتر لێی دواین– پێیان گوتبوو ناکرێ دوای تەسلیمبوونی ئەڵمانیا لە جەنگێکی بێ ئامان، مل بە یابان کەچ بکرێ.

ئەو درۆیە هێندە بێمانابوو بەشێوەیەك ژەنەڕاڵ ماك ئارسەر ناچار نەبوو ڕاستەوخۆ درۆ بکات، ژەنەڕاڵە ئەمریکییەکانیش دەیانزانی یابان زۆر بەر لە دۆخەکە داوای دانوستانی ئاشتی دەکات.

ڕووداوی جیابوونەوەی تیتۆ لە ستالین لە دوای جەنگدا، ئەوە دەسەلمێنێ ستالین لە جێبەجێکردنی بەرنامە ئیستعمارییەکەی خۆیدا بەردەوام بووە. تیتۆ بەردەوام ملکەچی سووخۆرانی نێودەوڵەتی بوو، چوونکە بەردەوام پارەیان پێ دەدا بۆ ئەوەی لە ئەورووپای نێوەڕاستدا پێگەی خۆی بپارێزێ. کوڕەکەی چەرچڵ چەندان جار لە ناوچەکانی ژێر دەستهەڵاتی تیتۆ سەرکێشی بە ژیانی خۆی کرد و خۆی خستە مەترسییەوە و بە پەڕەشووت خۆی هەڵدەدا بۆ ئەوەی لەجیات وڵاتانی خۆرئاوایی لەگەڵی بکەوێتە گفتوگۆوە.

لە کۆتاییدا ستالین مرد یان بە واتایەکی دیکە لەنێوبرا، بەکرێگیراوی نێونەتەوەییەکانیش لە مۆسکۆ لەگەڵ مردنی ستالیندا دەستی خۆیان وەشاند.بەمشێوەیە خۆیان لەو سەرکردانەی سەر بە ستالین دەربازکرد کە ناوبراو متمانەیەکی زۆری پێیان هەبوو. کوڕەکەی ستالینیش بەتەواوی بزر بوو بەبێ ئەوەی کەس سەروسۆراغی بزانێ.

لەپێناو ڕاپەڕاندن و شاردنەوەی ڕووداوەکانی نێو ڕووسیا، ڕێکەوتنێك کرا بۆ ئەوەی لەدوای ستالین مالینکۆف بەشێوەیەکی کاتی دەستهەڵات بگرێتە دەست. مالینکۆف فەرمانی ستایشکردنی ستالینی دا و لە نێو خەڵکدا وەك کەسێکی شکۆدار لەبارەیەوە دەدوان، بەڵام هێندەی نەبرد نەخشە و پیلانەکانی خۆی گۆڕی. دیسانەوە پێوەندییەکانی خۆی لەگەڵ سەرۆکی چین نوێکردەوە و هەوڵی دا لەمەدا ڕەزامەندیی گەلی ڕووسی وەدەستبێنێ و پاڵپشتیی لە پێشخستنی گیانی نەتەوەیی دەکرد. بەم کردارەی بڕیاری لەسەر چارەنووسی خۆی دا.

نێونەتەوەییەکانی خۆرئاوا داوای پرچەککردنەوەی ئەڵمانیایان کرد. بەلاّم فرەنسا دژی ئەو داواکارییە وەستایەوە. ڕێبەرانی پیلانگێڕییەکە مەندیسی فرانسیان گەیاندە دەستهەلاّت و هەر لە پۆستەکەی خۆی هێشتیانەوە تاکو گشت داواکاری و خواستەکانی ئەوانی بەجێهێنا و سەبارەت بە دووبارە پرچەککردنەوەی ئەڵمانیا، ڕەزامەندیی فرەنسایان وەدەستهێنا. دوای ئەوەی مەندیس فرانس ئەرکەکەی خۆی بەتەواوی بەجێگەیاند، چارەنووسی وەك زۆرێك لە کەسانی پێش خۆی بوو: پشتگوێ خرا و لەبیرکرا.

هەڵویستی هەنبەر خۆرهەلاّتی دوور، ئالۆز و تێکچرژاو بوو، بەلاّم تێگەیشتنی دژوار نییە. نێونەتەوەییەکانی خۆرئاوا چۆن هاوڕێیان لە یەکییەتیی سۆڤییەتدا هەبوو، لە چینیش بەهەمان شێوە بوو، بەلاّم ناکرێ ماوتسی تۆنگ بە یەکێك لەو هاوڕێیانە دابندرێ. ماوتسی تۆنگ و ستالین ڕا و بۆچوونیان لەهەنبەر نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکاندا چوون یەك بوو. بەلاّم دەستهەلاّتدارانی خۆرهەلاّتی و خۆرئاوایی یەك ئامانجی هاوبەش کۆی دەکردنەوە، ئەویش پاکتاوکردن و لەنێوبردنی چیانگ کای چیك بوو.

سەرمایەدارانی خۆرئاوایی لەگەڵ کۆتایی هاتنی جەنگی یاباندا هەڵمەتێکی ڕاگەیاندنیان دژ بە چیانگ کای چیك بەڕێوەبرد، ئەم هەوڵەیان دوو ئامانجی هەبوو. دەیانەویست بۆ ماوتسی تۆنگی بسەلمێنن پێکەوەژیانی ئاشتیینەی نێوانیان شتێکی کردەییە، لە هەمان کاتیشدا دەیانویست خۆیان لە بەلاّی ڕێبەرە نیشتمانییەکە دەرباز بکەن، ڕۆژنامەگەری حکوومەتی نیشتمانی، چینی بە گەندەڵی و سەرکردە نیشتمانییە سەربازییەکانیشی بە خۆگنخاندن و

خاووخلیسکی و ڕێکنەخستنی هێزە چەکدارەکان تۆمەتبار کرد، هەروەها سەربازە نیشتمانییەکانیشی بە کردنی تاوانی دزی و تالآنی و دەستدرێژیی ئاشکرا تۆمەتبارکرد. ڕاستییەکەی زۆربەی ئەو تۆمەتانەی ئاراستەی نیشتمانییەکان کرابوون ڕاست بوون.

گەندەڵیی نێو ڕیزی کەسانی سەر بە حکوومەتی نیشتمانی بیانوویەك بوو تاکو پاساو بۆ ددانپێدانانی حکوومەتی بریتانی بە سستمی کۆمۆنیستی بهێننەوە. ئەو پاساوە لەلایەن هەندێك ڕاوێژکاری حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکان بۆ سەندنەوەی متمانە و پاڵپشتی لە چیانگ کای چیك بەکار هات. کاتێك گەندەڵییەکانی حکوومەتی نیشتمانیی چین خرایە بەر چاوی خەڵك و ڕای گشتی، ڕۆژنامەگەری ئەرکی شاردنەوەی ئەو ڕاستییەی لە جەماوەر گرتە ئەستۆ و وەهایان بڵاو دەکردەوە ئەو کەسە فەرمییانەی بە ڕەفتارە خراپەکانیان ناوبانگی حکوومەتی چینیان لەکەدارکرد، زۆربەیان سەر بە شانە نووستووەکانی کۆمۆنیستەکان بوون کە دەزیان پێکرابووە نێو حکوومەتی نیشتمانی بۆ ئەوەی وەك خۆرە لەناوەوە بیڕزێننەوە. ئەو ڕا و بۆچوونەش ڕاستییەك پاڵپشتیی لێ دەکات کە زۆرێك لەو کەسە ڕەسمییانەی بەهۆی گەندەڵییەکانیانەوە ڕووبەڕووی ڕەخنەی توند کرانەوە، دواتر سیستمی کۆمۆنیستی بە باوەشی ئاوەڵاوە چووە پێشوازییان و پۆست و پێگەی گرنگیان وەرگرت. ئەم قسانە لیزلی ملین لە کۆرنتۆ پشتڕاستیان دەکاتەوە کاتێك وەك نێردەیەکی مژدەهێن (التبشیری) لەو کاتیدا لە چین بووە بەرگوێی کەوتوون.

ڕەوتی ڕووداوە جیهانییەکانی دوای ساڵی ١٩٤٦ بەڵگەی ئەوەن ڕووسیا تا وادەی مردنی ستالین چەکی ئەتۆمی نەبووە ، چونکە ئەگەر

چەکێکی وەهای هەبووایە سێ و دووی لە بۆمبابارانکردنی شارە گەورەکانی کەنەدا و ویلایەتە یەکگرتووەکان نەدەکرد.

چەرچڵ ئەو ئەرکانەی بەتەواوی بەجێگەیاند کە لەلایەن خاوەن بانکە جیهانییەکانەوە خرابوونە سەر شانی. بەڵام چەرچڵ بەنێو ساڵدا چوو و کەوتە قۆناغی پیرییەوە و بووە بارێکی گران. ئیدی کاتی ئەوە هاتبوو فڕێ بدرێتە کونجی پشتگوێخستن و لەبیرکردن. بەڵام ڕۆژنامەگەری و پڕوپاگەندەکان کەسییەتیی چەرچڵیان بنیاد نابوو و لە چاوی خۆرئاواییەکاندا وەك پیاوێکی مەزن لێی دەنواڕدرا. هەروەها پاڵەوانی نەتەوەیی گەلی بریتانیش بوو و بە هەڵمەتی ناوزڕاندن و ئابڕووبردن لەنێو نەدەبرا. هەروەها نەشیان دەتوانی بە ئاسانی لە پێگە و شوێنەکەی خۆی دەرییەڕێنن. پیلانگێڕان بەوپەڕی چەپەڵییەوە نیازەکانی خۆیان شاردەوە و هۆکارەکانی ڕاگەیاندنیان خستەگەڕ بۆ ئەوەی بە ستایش و شکۆدارکردنێکی بێ وێنە بیبەنە کەشکەڵانی فەلەك. جا لە هەشتایەمین ساڵیادی تەمەنیدا دیاری و ڕێزلێنانیان بەسەریدا باراند. هەروەها خەڵکی ڕەشۆکیان تێگەیاند چەرچڵ لە جیهاندا هیچ دوژمنێکی نییە.

ڕووداوەکان ئاماژە بەوە دەکەن ڕێبەرە کۆمۆنیستەکان و نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان هاوڕابوون لەوەی چەرچڵ کۆسپی سەر ڕێگەی وەدیهاتنی خواست و تەمایە نهێنییەکانیانە، سەرکردە کۆمۆنیستەکان بڕیاریان دا ئەنۆرین بیڤان بۆ ملشکاندن و خلیسکپێبردنی چەرچڵ بەکاربێنن. کاتێك ماوتسی تۆنگی دکتاتۆری چین لە ساڵی ١٩٥٤دا پێشوازیی لە ئەتلی وبیڤان کرد و خوانێکی شاهانەی بۆ ڕێکخستن، کۆمۆنیستەکان لە سەرانسەری جیهاندا

هەواڵەکەیان بڵاوکردەوە. ڕۆژنامەگەریی جیهانیش وێنەی ئەوان و خوانە مەزنەکەی بڵاوکردەوە.

بۆ کەسێك کۆمۆنیست نەبێت زۆر زەحمەتە لە ئامازەکانی ئەو وێنانە تێبگات. ئەتلی لە وێنەکەدا لە سەرەوەی مێزەکە دانیشتبوو. بەلام بێڤان وەها دەهاتە بەرچاو لەلای خوارەوە و نزیك دەرگە دانیشتبوو. بۆچوونی گشتی ئەوە بوو ئەتلی میوانی شەرەف بوو و بیڤانیش لەلای کۆمۆنیستەکانی چین و ڕووسدا کەسێکی هێندە گرنگ نەبووە، بەمشێوەیە مەسەلەکە بۆ ڕای گشتی ئاڵۆزیی تێکەوت. چونکە خوو و نەریت وابوو میوان لە نزیك دەرگە دادەنیشێندرا.

کاتێك مرۆڤ چاو بە ڕووداوە زانراو و تۆمارکراوەکاندا دەگێڕێتەوە دەتوانێ بەوپەڕی دڵنیاییەوە پێشبینیی ڕوودانی چەند ڕووداوێکی ئایندە بکات، ئەوانیش:

یەکەم: کۆمۆنیستەکان ئەنۆرین بیڤان بەکاردێنن -جا ناوبراو بەمە زانێت یان نا- بۆ ئەوەی لە ڕێگەی هێرشکردنە سەر سیاسەتی دەرەوەی لە ئەنجوومەنی گشتیدا، چەرچل لە دەستهەڵات لابدەن.

دووەم: نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکانیش هەڵمەت و هێرشەکانی بیڤان بۆ سەر چەرچل لەپێناو دەرکردنی بیڤان لە پارتی کرێکاران و پەرلەمان بەکاردێنن. لە هەمان کاتیشدا گومان دەخەنە نێو مێشکی خەڵك و جەماوەر کە چەرچل بەو تەمەنە پیرەوە نەتوانێ دانوستانە نهێنییە زۆر گرنگەکان بەڕێوەببات، بەمەش ناوبراو لەکۆڵ خۆیان دەکەنەوە. ڕێگەشی تێدەچێ نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان بەپێی پێویست پەردە لەسەر ڕووداوە نهێنییە دیبلۆماسییەکان دابماڵن بۆئەوەی پاساو بۆ هێرش و هەڵمەتی نەیارەکان بهێننەوە. ئەوسا

ئەگەر لەو کاتیدا چەرچل جوامێرانە و ئازایانە واز لە کورسییەکەی نەهێنێ، دەکەوێتە بەر مەترسیی ئاشکرابوونی ئەو ڕووداوانەی بەنهێنی و لەپشتی پەردەوە لە گفتوگۆیەکانی تاران و یالتا و بۆتسدامدا ڕوویان دابوو.

سێیەم: دەتوانین زۆر بە سانایی پێشبینی بکەین هەر کاتێ چەرچل هەست بە گوشارەکە بکات دەست لەکار دەکێشێتەوە، لە هەمان کاتیشدا دەتوانین پێشبینی بکەین بیڤان ناکشێتەوە و ناخلیسکێ. بە نیمچە دڵنیاییەکیشەوە دەتوانین بڵێین ئەتلی و ویدکن واز لە پارتی کرێکاران دەهێنن یانیش لەلایەن پارتەکەوە وەدەر دەنرێن و بیڤانیش بۆ بەڕێوەبردنی هەڵمەتی هەڵبژاردنە گشتییەکان کەوا سێر ئەنتۆنی ئیدن دوای جێگرتنەوەی چەرچل داوای دەکات، سەرکردایەتیی پارتەکە دەگرێتە دەست.

چوارەم: کوڕەکەی ڕۆزفلت چەند وردە ئاماژەیەکی سەبارەت بە واقیعی خۆ گونجاندنی ناچارانەی چەرچل لەگەڵ سیاسەتەکانی ڕۆزفلت و ڕاگەیاندنی هاوڕێیەتییە ڕووکەشەکەی باوکی لەهەنبەر سەرۆکی ئەمریکا کردووە. گەرچی سەرۆکی ئەمریکا بەوپەڕی قسە ڕەقییەوە ڕایگەیاند حەزی لە هەڵوەشاندنەوەی کۆمۆنوێلسی بریتانییە، بەڵام ڕۆزفلت ناچار بووە خۆی وەك هاوڕێییەکی گیانی بەگیانی پیشان بدات، ئەمەیش ڕاستییەکە و ئەو ڕێبازە ڕوون دەکاتەوە کە نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکان لەپێناو پیاوەێکدا دەیگرنەبەر کە زۆر کەس بە پیاوێکی مەزنی نێو سیاسەتی بریتانیای دەزانن.

ئەو خاڵەی دەبێ وەبیر بهێندرێتەوە ئەوەیە نێونەتەوەییە نازییەکان لە گۆڕەپانی گەمەکە دوورخراونەتەوە، ئێستە دوو کۆمەڵە

خەڵك ماونەتەوە و هەردوولایان هەوڵی کۆنترۆڵکردنی جیهانیان خستووەتە گەڕ، ئەوانیش: دیکتاتۆرە کۆمۆنیستەکانی ڕووسیا و چین، سەرمایەداران یان نێونەتەوەییە خۆرئاواییەکانن.

جا مادام هەردوو کۆمەڵە ڕازین بەشێوەیەکی ئاشتییانە پێکەوە بژیەن و جیهان لەنێوان خۆیاندا دابەش بکەن، جۆرە ئاشتییەکی دژواری لەرزۆك دێتە کایەوە. بۆ ئەوەی ئەگەر سەرکردەی یەکێك لەو دوو لایەنە بڕیاری دا بیردۆزی پێکەوەژیانی ئاشتییانە هێندە سست و لاواز بووە ئیدی ناتوانێ وەڵامگۆی پێداویستییەکان و سیستمە نوێیەکان بێت، تاکە جێگرەوە و ئەلتەرناتیڤێکی ئەو ئاشتییە جەنگ بێت.

ئەگەر کۆمۆنیستانی خۆرئاوایی لە هەڵگیرساندنی جەنگی سێیەمی جیهانیدا دەستپێشخەر بن، ئەوا جەنگەکە بەبێ هیچ هۆشدارییەکی پێشوەختە هەڵدەگیرسێ. لە گشت وڵاتانی سەرمایەداریدا داوای مانگرتنێکی گشتیی جیهانی دەکرێ. ئەو کردارەش دەتوانێ ئەو ئیفلیجییە گشتییە بێنێتە کایەوە کە پێشتر ئاماژەمان پێی دا. هەروەها فڕۆکەی کۆمۆنیستەکان دەست بە بۆمبابارانکردنی مەڵبەندە پیشەسازییەکان دەکەن بۆ ئەوەی دەست لە هێزە شاراوەکەی ویلایەتە یەککگرتووەکان و کەنەدا بوەشێنن و لەپێناو زوو خۆ ڕادەستکردن و ملکەچی، زۆرترین کەس لەنێوببەن. لەوانەشە بریتانیا هەمان ڕەفتاری لەگەڵ بکرێ. ڕێشی تێدەچێ غازی ئەعساب لەو ناوچانە بەکاربهێندرێ کە دوژمن نایەوێ وێرانیان بکات. هەروەها هێزەکانی سۆڤییەت ناوچە کاناوییەکانی باکووری کەنەدا دەخەنە ژێر دەستی خۆیان. ناوچە داگیرکراوەکانیش وەك بنکەی کردەکان لە

بەشە باشوورییەکاندا بەکاردێنێ. مانگرتنی گشتیش جوولەی سەر بەندەر و کەناراوەکانی جیهان پەك دەخات، ئەمەیش دەبێتە هۆی برانی یارمەتی و گەیاندنی کۆمەك بە بریتانیا. هەروەها ژێرئاوگەڕە سۆڤییەتییەکان هەر کون و کەللەبەرێك دەگرن کە ببێتە هۆی دزەکردنی یارمەتییەکان. ئەوسا گەلی بریتانی بەدەست برسییەتییەکی کوشندەوە دەناڵێنن و دوای چوار هەفتە لە دەستپێکردنی کردەکانی نێو دەریا، خۆی ڕادەستی داگیرکەران دەکات. هەروەها کەسانی نێو شانە نووستووەکانی کۆمۆنیستی لە وڵاتانی خۆرئاواییدا ماوەیەکی کەم بەر لە بۆمبابارانکردنی شارەکان، دەبڕێنە دەرەوە و سوپایە نهێنییەکانیش دەگەڕێنەوە و ئەو خاکانە داگیر دەکەن کە دەستیان لێ وەشێندراوە و بۆمبابارن کراون. هەروەها تابووری کۆمۆنیستی هەموو ئەو کەسانە لەنێو دەبات کە ناویان لە لیستی ڕەشدا هاتووە. بەمشێوەیە سەرکردە نێونەتەوەییەکانی خۆرئاوایی بەکاتێکی زۆر کورتتر لەو کاتەی ڕکابەرە نازییەکانیان لە دادگەی نۆرمبێرگدا لەنێو برد، تارومار دەکرێن.

لە بەرانبەریشدا ئەگەر سەرکردە و ڕێبەرانی نەخشە و پیلانگێڕییەکە گەیشتنە ئەو باوەڕەی هێرشی کۆمۆنیستەکان بۆ سەریان لە ئان و ساتی خۆیدا نزیك بووەتەوە، ئەوا حکوومەتە دیموکراسییەکانی جیهانی خۆرئاوایی ناچار دەکەن جەنگی سێیەمی جیهانی بەڕێوەببەن، ئەمەیش دەرفەتی یەکەم دەستوەشاندنیان بۆ دەڕەخسێنێ. بە پێشەکییەکی ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەوانییەوە و بە ترساندنی خەڵك لەهەنبەر مەترسییەکانی کۆمۆنیستی، زەمینەی هەڵگیرساندنی جەنگەکە خۆش دەکرێ. هەروەها جەخت لەسەر

مەترسیی هەنبەر مەسیحییەتیش دەکەنەوە. ئەیتەیستە مادییەکانیش ئەوانەی بەشێوەیەکی ئابوورییانە کۆنترۆڵی جیهانیان کردووە، دەچنە نێو جەنگی پیرۆزی خاچپەرستییەوە. بەڵگە و پاساو بۆ هێرشە ئەتۆمییەکانی سەر ڕووسیا و چینیش دەهێننەوە هەروەك چۆن چەرچڵ بۆ هێرشکردنە سەر ئەڵمانیا بیانووی هێنایەوە. دواتریش دەڵێن ئەمە بۆ ڕزگارکردنی شارستانییەکەمان زۆر پێویست بوو. بەلام با فێڵ لە خۆمان نەکەین، بەبێ ڕەچاوکردنی شێوازی زەمینەسازی هەلگیرساندنی جەنگ، ئەگەر جەنگی سێیەمی جیهانی هەڵبگیرسێ ئەوا جەنگی بڕیاردانە لەسەر ئەوەی ئاخۆ کۆمۆنیزم حوکمڕانیی جیهان دەگرێتە دەست، یانیش سەرمایەدارانی خۆرئاوایی لە کۆنترۆڵکردنی جیهان بەردەوام دەبن.

هەروەها ئەگەر جەنگی سێیەمی جیهانی هەڵبگیرسێت، وێرانکارییەکەی هێندە سەرانسەری دەبێت کە نێونەتەوەییەکان بەردەوام پاساو بۆ باوەڕ و بۆچوونی خۆیان دەهێننەوە و دەڵێن تەنیا بە حکوومەتێکی دیاریکراو و هێزی پۆلیسی جیهانییەوە دەتواندرێ حوکمڕانیی جیهان بەڕێوەببرێ. ئەوساکە بەبێ ئەوەی پەنا ببرێتە بەر جەنگێکی دیکە، گرفتە هەمەجۆرەکانی نیشتمانی و جیهانی چارەسەر دەبن. ئەو بەڵگە و پاساوەش بە لۆژیکی و بەجێ دێتەبەرچاو ئەگەر چاو لەو واقیعە بپۆشین کە ڕێبەرە کۆمۆنیستەکانی خۆرهەلات و ڕێبەرە سەرمایەدارەکانی خۆرئاوا لە کۆتاییدا دەیانەوێ هێزە تایبەتەکانیان بخەنە واری کردارییەوە و دەستهەلاتێکی دکتاتۆریانەی بەزەبروزەنگی ئەیتەیستی دامەزرێنن.

ئەوانەی دەخوازن بە ئازادانە بمێننەوە دەبێ یەك پلانی كار بگرنەبەر. دەبێ دژ بە كۆمپانیا و قۆرغكردنە بەكۆمەڵەكان هانی دەستپێشخەرییە تاكەكەسییەكان بدەن و پاڵپشتی ئەو كەسانە بن كە داوای ئابوورییەكی نوێی دژ بە ئاراستەی بەردەوامبوونی ئابوورییەكە كۆنەكە دەكەن.

ئەگەر دەمانەوێ نەوەكانی داهاتوو لەو چارەنووسە شوومە دەرباز بكەین كەوا لەلایەن هێزە شەڕخوازەكانەوە بۆیان ئامادە كراوە: دەبێ دەستوبرد هەوڵی خۆمان بخەینە گەڕ.. كاتمان نییە بە فیڕۆی بدەین. لەوانەیە خوێنەر بپرسێ: باشە چیمان لەدەست دێ و چی بكەین باشە؟

ئەمە پرسیارێكی زۆر بە جێیە. خۆ ئەگەر وەڵامی ئەو پرسیارە ئامادە نەبووایە هیچ پاساوێكم بۆ نووسینی ئەم پەڕتووكە نەدەبوو. خەڵكانێكی زۆر كاتەكانی خۆیان لە پرسیاری وەك ئەمە چییە و بۆچی بەسەر دەبەن. دژی فلان و فیسارن. بەڵام ئەو نووسەرانە بە پەنجەی دەست دەژمێردرێن كە نەفرەت دادەبارێننە سەر بیرۆكە و ڕێكخراو و بزووتنەوەیەك و لە هەمان كاتیشدا چارەسەری كرداریی گرفتەكان دەخەنە ڕوو و چەند پێشنیازێك بۆ لە ڕەگەوە دەركێشانی شەڕخوازی دەخەنە بەر دەست.

یەكەم: وەك تاك لەسەرمان پێویستی ئاشنای ئەو مەسەلە ڕووحییانە بین كە پێوەندییان بە پرسەكەوە هەیە. چەندان پەڕتووك هەن، بە پەڕتووكە پیرۆزەكانیشەوە ڕێگەی وەدیهێنانی ئەو ئامانجەمان پێ نیشان دەدەن.

دووەم: دەبێ چەند هەنگاوێکی کردارییانە هەڵێنین و ئەو هۆکارە دەستوورییانە بەکاربێنین کە دەتوانن لە ڕووبەڕووبوونەوەی کۆمۆنیزمی جیهانی و سەرمایەداری و ئەو باوەڕە ڕووخێنەرانە یارمەتیدەرمان بن کە هەوڵی وێرانکردنی دەستهەڵاتی مەسیحییانەی ڕاستەقینە دەدەن، ئەمەیش بەم هەنگاوانەی خوارەوە مەیسەر دەبێت:

-داواکردنی ڕیفۆرمی ئابووری: لەبەرئەوەی خۆپەرستی و هەڵپە و تەماع و حەزی وەدیهێنانی دەستهەڵات بنەڕەتی گشت هەستێکن، زۆر بەجێیە هەندێك ڕێکاری دەستووری بگیرێنە بەر بۆ ئەوەی ڕێگە لە بەفیڕۆچوونی سامان و هەوڵی هەژموونگەرایی گرووپە ئەیتەیستە مادییەکان بگرین کە بە پلەی یەکەم لە حکومەتی گەلانیان زەوتکردووە. جا لەبەرئەوەی ئەمە ڕاستییەکی بێ چەندو چۆنە، مافی گشت هاوولاتییەکی ئاساییە -ئەوانەی باج دەدەن- داوا لە حکومەتە هەڵبژێردراوەکانیان بکەن قەرەبووی ئەو هەڵە و کەموکورتییانە بکەنەوە کەوا پیلانگێڕان و سەرمایەداران لە ڕێگەی حکومەتەکانەوە لەهەنبەریاندا کردوویانە، ئەمەیش بە دانانی ئاستێك دەبێت بۆ دانانی سووخۆری و گەڕاندنەوەی ئەو پارەو پوولە زەبەلاحەی بازرگانانی چەك و جەنگەکان وەك سووی سەر قەرزە کانیان لە ولاتە قەرزارەکان وەری دەگرن، دەبێ ئەو پارە زۆرەش بگەڕێندرێتەوە خەزێنەی گەل، خۆ ئەگەر ئەو ئامۆژگارییە لە گوێ گیرا، ئەوا کرێکاران ئەو دیموکراسییە ڕاستینە وەدەستدێنن و هیچ پاساوێکیش بۆ دەستهەڵاتدارانی کۆمۆنیستیی نێو ڕووسیاو چین نامێنێتەوە لەژێر پەردەی دوژمنایەتیکردنی سەرمایەداریدا نیاز و هەڵپە ئیستعمارییەکانیان بشارنەوە.

- کۆنترۆلکردنی دراو: دەبێ دەنگدەران بەردەوام لەسەر دەرکردن و لەچاپدانی بەرزەفتکردنی دراو سووربن، دواتریش دەبێ بدرێتە دەست حکوومەتەکان، چونکە هەر ئەوان خاوەن مافی یەکەمن. لێرەدا مەبەستمان لە حکوومەتەکان دەستهەڵاتی باڵای جێبەجێکاری هەڵبژێردراوە کە بەهۆی توانا و شارەزاییەکانیان لە بەڕێوەبردن و ڕاپەڕاندنی کاروبارەکانی گەل بەشێوەیەکی کارا و کرداری، لەلایەن دەنگدەرانەوە هەڵبژێردراون و لەسەر بنەمای دادپەروەری و چاکەکاری بڕیارەکانی خۆیان دەردەکەن.

-سزادان: لەسەر دەنگدەران پێویستە لەهەنبەر ئەو کەسانەی بە گەندەڵی و بەرتیل خواردن تۆمەتبار کراون، داوای توندترین سزا بکەن، چونکە ئەم دوو هۆکارە سەرەکییە بەکرێگیراوانی گشت ڕێکخراوەکان بەکاردەهێندرێن بۆ ئەوەی خەڵکی دیکە ناچارین فەرمان و داواکارییەکانیان جێبەجێ بکەن. هەروەها دەبێ ڕاوەدووی گشت ڕێکخراوە تێکدەرەکان بنرێ و ئەندامانی سەر بەو جۆرە ڕێکخراوانەش بە پێشێلکاری یاسا لە قەڵەم بدرێن و توندترین سزایان بۆ دەربچێ. ئەوانەی بۆ لابردن و ڕووخاندنی ڕژێمەکان داوای بەکارهێنانی هێز و توندوتیژی دەکەن، لەپێناو زەوتکردنی پارە وسامان و وەدەستهێنانی هەژموونی خۆیانە، بۆ ئەوەی بە ئاسانترین شێوە و بەبێ ئەوەی خۆیان ئەرکەکە بگرنە ئەستۆ، بگەنە ئامانجە نەگریسەکانی خۆیان. لەسەر ئەم بنەمایەوە دەبێ سزایان کاری تاقەتپڕووکێن و خزمەتکردنی گشتی بێت. هەروەها دەبێ کاتژمێرەکانی کارکردنیان بە ڕێژەی ٢٥٪ لە کاتی ڕەسمی زیاتر بێت و کرێ و دەستهەقیشیان بە ڕێژەی ٢٥٪ لە

ڕێژەی ڕەسمی کەمتر بێت. هەروەها دەبێ ماوەی خزمەتکردنەکەیان پشت بە باشتربوونی هەڵوێستە نەرێیەکەیان.

– **جەنگە پیرۆزەکان:** لەسەر مەسیحییەکانی سەر بە گشت ڕێباز و مەزهەبەکان پێویستە ئاستێك بۆ دەمارگیری و بەدحاڵی بوون دابنێن. ئەو ماڵەی درزی تێکەوتبێ بێگومان ڕۆژێك دادێ دەڕووخێ. هەروەها دەبێ جەنگە پیرۆزەکان لەسەر بنەمای ئامانجی ڕۆشنبیرکردنی گەل و ئاشناکردنی بەو هۆکارانە بێت کە نەیاران گرتوویانەتە بەر. هەروەها دەبێ گرنگییەکی تایبەت بە گەنجانی نەتەوەکەمان بدەین و لە کاریگەریی تێکدەران و بەکرێگیراوی پیلانگێڕەکان بەدووریان بخەینەوە. هەروەها دەبێ ئەو کەسانەی لەسەر ئەو جەنگە پیرۆزە ڕادەهێندرێن و مەشقیان پێ دەکرێ، هەڵوێستیان لەهەنبەر کەسانێکدا نەرێیی بێت کە پێوەندییان لەگەڵ ڕێکخراوە تێکدەرەکاندا هەبووە، جا ئەگەر پێوەندییەکە بە ویستی خۆیان بووبێت یان بەهۆی نەزانییەوە تێکەوتبن، چونکە بێزراندن و نەفرەت ڕیزەکانی خەڵك هەڵدەوەشێنێتەوە و زیاتر لە جڤاك دووریان دەخاتەوە.

خۆ ئەگەر کەسی باوەڕدار متمانەی خەڵکی وەدەستهێنا، دەتوانێ بۆیان ڕاڤە بکات کە چۆن ڕێبەری بیروباوەڕە توندڕۆیەکان و پیلانگێڕەکان تەنیا خەڵك دەکەنە گەمەی نێو سیناریۆیە گڵاوەکانیان. کاتێکیش خەڵك تێدەگەن ڕیبەرانی ئەو بزووتنەوانە خەڵك لەپێناو مەرامەکانی خۆیاندا بەکاردێنن و کە ئیشیان پێیان نەما بەتەواوی پشتگوێیان دەخەن، ئەوا چاوێك بە هەڵویست و ڕەفتارەکانی خۆیدا دەگێڕێتەوە. بەهۆی کاری ئەدەبی و هزریی تایبەت بە مەسەلەکە و

دوای دروستکردنی گومان له ئەقڵیاندا، دەکرێ باوەڕیان پێ بهێنین. جا وەك ڕاپەڕاندنی ئەو ئەركەش پەڕتووكی (جیهان گەمەی دەستی ئیسرائیله) له چاپ درا.

-دانوستانه سیاسییەکان: لەبەرئەوەی بەکرێگیراوانی کودەتایە جیهانییەکە تەنیا لەپشت پەردەوە و لەپشت حکومەتەکانەوە خەریکی هەڵڕشتنی ژەهر و بەڕێوەبردنی کاری خراپن و بۆ وەدیهێنانی پیلانە نهێنییەکانیان تەنیا بە نهێنی کۆبوونەوەکانی خۆیان بەڕێوە دەبەن، نابێ لە هیچ هەلومەرجێکدا ڕێگەیان پێ بدرێ بە نهێنی کۆبوونەوەکانی خۆیان بەڕێوەببەن، خۆ ئەگەر حکومەتەکە هی گەل بێت و لە گەلەوە هەڵبژێردرابێت، ئەوا گەل مافی هەیە بزانێ لە کۆبوونەوەکاندا چی دەگوزرێ و چ شتێکیش خراوەتە بەرباس.

نەتەوە یەککگرتووەکان تەنیا ئەسپی تەراوادەی پیلانگێڕانی جیهانییە و سەری ڕمی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕیی جیهانییە. زۆربەی دەقی پەیماننامەکانی نەتەوە یەککگرتووەکان لەلایەن ئەلجبر هیسی بەکرێگیراوی سیخوڕیی سۆڤییەتییەوە نووسراوە. هەروەها سەرە ڕمی هێزی پاراستنی ئاسایشی جیهانی بووە (ئەمینداری گشتی ئەنجوومەنی ئاسایش بەردەوام لەلایەن کۆمۆنیستە ڕووسییەکانەوە دانراوە) بریتین لە سۆبیلۆف ١٩٤٦-١٩٤٩، کۆنستانتین زینشتنکۆ ١٩٥٠-١٩٥٣، ئیلیا چیریچێف ١٩٥٣-١٩٥٧، دوبرینین ١٩٥٧-١٩٦٠، جیورجی ئەرکادیف ١٩٦٠-١٩٦٢، یۆجینی کیسیلیف ١٩٦٢ (لە پۆستی جێگری گشتیی ڕۆشنبیری لە یونسکۆ) فلادیمێر مارلۆفسکس ١٩٦٢(پۆستی سەرۆکی بەشی فێرکردنی ناوەندی لە یونسکۆ) بەڕێز (ئەی- جیفالۆڤا) دوو کەسی کۆمۆنیستی ڕووسین . سەرۆك و جێگری

سەرۆك و نۆ دادوەر لە دادگەی دادی نێودەوڵەتی کۆمۆنیستن. ئەم ڕاستییانە و چەندان ڕاستیی دیکە دەبێ بخرێنە بەرچاوی خەڵك وئاشکرا بین.

-قاچاغچییەتی و ئەزموونە نا یاسایی و ناڕەوایەکان: کاتێك تابووری پێنجی تێکدەر و تۆڕی چەتە نهێنییەکان لە شارە گەورەکاندا ڕێکخراو و بە نهێنی و لە جیهانی ژێرەوەی شاراوەدا ڕەگیان داکوتابوو، هەروەها کاتێك بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکان تەنیا بە هاوکاریی هەمەکیی لەگەڵ ئەو تۆڕە ڕێکخراو و مەشقدیدە و پڕچەك و تەواو ئامادەکراوەکاندا سەرکەوتن وەدەست دەهێنن، دەبێ ڕای گشتی ئەو ڕاستییانە بزانێ و داوای دەستگیرکردن و دادگەییکردنی هەموو ئەو کەسانە بکات کە پێوەندییان بە قاچاغچییەتی و بازرگانیی ناڕەوا و نایاسایی و چەتە نهێنییەکانەوە هەیە، جا سەر بە هەر لایەنێکی سیاسی بن و پێگەیان لە جڤاکدا هەر چی بێت. لەسەر جەماوەر پێویستە لەپێناو پاڵپشتیکردن و یارمەتیدانی ئەفسەرانی پۆلیس و دادگە و دادوەرە بەشەرەفەکاندا یەکبگرن. هەروەها دەبێ نوێنەرانی گەل لە ئەنجوومەنەکانی نوێنەرایەتیدا درك بەوە بکەن سیاسەتی پەرشوبڵاوکردنەوە تەنیا بووەتە هۆی دابەشبوونی چەتەی نێو یەك گرووپی دیاریکراو بۆسەر سەتان شانەی نووستوی شەڕخوازتر. هەروەها دەبێ ئەوانەی دەستگیر دەکرێن ئەو حوکمانەیان بەسەردا پێڕەو بکرێ کە پێشتر باسمانکردن.

– ڕاگەیاندن: لەسەر هاووڵاتیانی ئاسایی پێویستە یەکبگرن و خۆیان بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو هەڵمەتانەی پڕوپاگەندە ڕێکبخەن کە بانگەشەکارانی نێونەتەوەیی بەڕێوەیان دەبەن. هەروەها لەسەر

کۆمەڵـە خۆجییـەکانی هـەر شارۆچـکەیەکیش پێویسـتە بەوپـەڕی سووربوون و پێداگرییەوە داوای پاککردنەوەی ڕۆژنامەگـەری و ڕادیـۆ و تەلـەفزیۆن بکـەن لـە پڕوپاگەنـدەی ڕووخێنـەر. هـەروەها دەبـێ بـۆ حکوومەتی دەستووری داوای ڕەخساندنی دەرفـەت بکـەن بـۆ ئـەوەی خۆی بە جەماوەر بناسێنێ.

-هـەڵاتن و پاشەکشـەکردن: دەبـێ لـەپێناو ڕووبەڕووبوونـەوەی ئەوانـەی بانگەشـەی هـەڵاتن و پاشەکشـە دەکـەن، ئەوپـەڕی توانـای خۆمان وەگەڕبخەین. ئەو جۆرە کەسانە بـەزۆری بەڵگە دەهێننـەوە و دەڵێن بۆ چاکترکردنی بارودۆخی هەنووکـەیی هـیچ شتێکمان لەدەست نایەت. هەروەها باوەڕیشیان وایە مـرۆڤ نـابێ غـەمان هـەڵگرێ، چونکە قەدەر پێشوەخت نووسراوە و هیچ ڕێگەیەکی دەربازبوونیش لە قـەدەر نییە، ئەو جۆرە کەسانە وەك ئەو کەسەن کە دەستدرێژی دەکەنە سەر کچێك، چونکە سـەرەتا کردەی دەسـتدرێژییەکەی بـۆ دەڕازێنێتـەوە و پێی دەڵێ مادام ناتوانێ ئەو چارەنووسە لەخۆی دووربخاتـەوە، بۆچی بە ئاسوودەییەوە ناسرەوێ و چێژ لە ڕووداوەکـە وەرنـاگرێ. هـەروەها ئـەو کەسانەی بانگەشـەی ئـەوە دەکـەن مـرۆڤ لەهەنبـەر کەڵـەگایی و دەستهەڵاتی ڕەها و سەرکەوتنی شەڕخوازاندا هیچی لەدەست نایـەت، ئەو ڕاستییە پشتگوێ دەخەن کە خودا هەیـە و هـەر خـۆی گرنگی بـە بـارودۆخ و ڕووداوی ژیـانی مرۆڤـەکان دەدات. هـەروەها دەبـێ ئـەو کەسانەی ورەیـان دابـەزیوە و ئازایـەتییان لەدەست داوە، بـەردەوام ئـەوەیان لـەبیر بێـت تاکـە هۆکـاری ڕزگـارکردنی ڕووحیـان و ئاسـوودەییەکی هەمیشـەیی ئەوەیـە بـەدژی هێـزە شـەڕخوازەکان لـە تێکۆشـان بـەردەوام بـن. هـەروەها دەبـێ دڵنیـابن لـەوەی پاداشتی

خواوەند بەپێی ئەو دەستکەوتانە نییە کە وەدەستی دەهێنن، بەڵکو بەپێی ئەو هەوڵ و کۆششە بێگەردانەیە کە دەیخەنە گەڕ.

-خۆشەویستیی برایانە: مادام خواوەند هەموو شتێکی بەخشیوەتە مرۆڤ بۆ ئەوەی بتوانێ ژیانی سەر زەویی پێ بەسەرببات، هیچ پاساوێکی بەجێ بوونی نییە هەندێك لە بوونەوەرەکانی لە بەترانی و ورگزلی و چڵیسیدا بژیەن و هەندێکی دیکەش تا ئاستی مەرگ برسی بن. لەسەرمان پێویستە بۆ هەڵێنجان و هێنانەدیی هۆکاری باشتری دابەشکردنی دادپەروەرانەی پێداویستییە هەنووکەیی و بێ چەندوچۆنەکان بەسەر خەڵکیدا، بیردۆزی نوێی شارەزایانی بواری ئابووری بەکاربێنین. کاتێکیش ئەمە دێتەدی، باوەڕهێنان بە دەوڵەمەندان و ئەوانەی سەرەوت و سامانێکی زۆریان هەیە ئاسان دەبێت، بۆئەوەی سەروەت و سامانەکانی خۆیان ببەخشنە ئەو برایانەیان کە هیچ شتێك شك نابەن یان کەمە شتێکیان هەیە و بەشی پێداویستییەکانیان ناکات. هاوبەشیکردنمان لەگەڵ کەسانی بێبەش و بەخشینی دارایی و سامانمان بەوان، گەورەترین شادمانیی سەر ئەو گۆی زەوییەمان بۆ دەڕەخسێنێ. کاتێکیش سیستمەکانی ژیانمان لەسەر بنەمایەکی ڕووحییە ، ئەوا هەلومەرجە ئابوورییەکان هێندە بەرەو باشتربوون دەچن، بنیادنانی خانوو و ماڵ و پێکهێنانی خانەوادە دەبێتە مەسەلەیەکی سانا، ئەوکاتیش گشت هۆکارەکانی ترس و نیگەرانی لەنێو دەچن.

-ئامادەکاریی سەربازییانە: مادام ئەو هەلومەرجانەی نێو ئەم پەڕتووکە بەردەوام لە گۆڕێدا بن، ئامادەکاریی سەربازی زۆر پێویستە. هەر هاووڵاتییەك لە باوەشی بەسۆزی نیشتماندا بێت و مافی

هاوولاتیبوونی بۆ دەستەبەر کرابێت، ناچارە و ئەرکی سەرشانیەتی دژ بە دوژمنانی ناوەوە و دەرەوە و داگیرکەران بەردەوام ئامادە بێت بەرگری لە نیشتمانەکەی بکات، تاکە پاساوی هەلگیرساندنی جەنگ بەرگریکردنە لە نیشتمان دژ بە هێز و دەستهەلاتی دوژمنان، مادام تاکو ئێستەیش جۆرە ئازادییەکمان هەیە، کەواتە هێشتا هیوای سەرکەوتن بە سەر دوژمنان و هێزە شەڕخوازەکان بوونی هەیە.

– **ئاسایشی نێوخۆیی:** باشترین هۆکاری بەهێزکردنی ئاسایشی نێوخۆییی هەر گەل و نەتەوەیەك، پێکهێنان و دامەزراندنی ئۆرگان و مەلبەندی بەرگرییەکی بەهێز و کارای مەدەنییانەیە. جا لەبەر ئەو جوولە خێرایەدا دەبێ ئەو مەلبەندە ببێتە بەشێك لە ئاژانسی ئاسایشی نێوخۆیی نەتەوەیی. لەبەرئەوە پێویستە مۆرکێکی فیدراڵییانەی هەبێت. ئەمجۆرە ڕێکارە ئێستە لە کەنەدا گیراوەتەبەر و وەزیری داد و سوارچاکانی پۆلیسی پاشایەتیی کەنەدی هاریکاریی دەکەن و بەرپرسی ئاسایشی نێوخۆیی نەتەوەیە.

بەرگری مەدەنییانە بریتییە لە ئامادەکردن و مەشقکردن و دابەشکردنی خەڵکی مەدەنی بەسەر چەند گرووپ و لقێك بۆ زیادکردنی ئەو بەشە سەربازی و سیستماتیکانەی لە دۆخی ئاساییدا خزمەتگوزاری پێشکەش دەکەن. هەروەها کارمەندانی بەرگری مەدەنی لە دۆخی هێرشی دوژمناندا مەشقی خۆیان و هاوسێیەکانیان دەگرنە ئەستۆ. جا لەبەرئەوەی دوژمنەکانمان تابوورەکانی پێنج و ڕێکخراوی نهێنی بۆ ڕووخاندنی حکوومەت بەکاردێنن و خودی ئەو ڕێکخراوانەش بەکاری شۆڕشگێڕانە دەیانەوێ حکوومەت لابدەن و بەهۆکاری تۆقێنەرانەش جەماوەر بەرزەفت دەکەن ، زۆر بەجێ و لۆژیکییە

یەکەکانی بەرگریی مەدەنی لەسەر شێوەی دەستە و ئۆرگانێکی دژ بە کاری شۆڕشگێڕانە ڕێکبخرێن. لەسەر پۆلیسی بەرگریی تایبەتی مەدەنی و یەکەکانی هەوالگری پێویستە لەژێر چاودێریی پۆلیسی ڕەسمی مەشق ببینن، بۆئەوەی لە دۆخە کتوپڕەکاندا هاوکاریی نێوانیان لەپێناو پاراستنی سەلامەتیی گشتی بێت.

-کارکردن.. کات ئەماوە بەفیڕۆ بدرێ: لەکاتی خوێندنەوەی ئەم پەرتووکەدا ڕووبەڕووی ئالنگاری بوویەوە، هەروەها وەڵامدانەوە و کاردانەوەت لەهەنبەر پاڵنەرەکانی کار و نەخشە و پلانە کێشراوەکەیدا هەبووە، ئەگەر باوەڕێکی پۆلایینت بە خواوەند بێت، ئەوا ئایندەی مرۆڤایەتی دیاری دەکەیت و ئەو هێزە شەڕخوازانەش سەرنگون دەبن کە پیلانی وێرانکردنی ژیانی دیموکراسیمانیان داڕشتووە. ئەرکەکەش لەسەرووی وزە و توانای ئێمەوە نییە. دەبێ ئەوەشمان لەبیربێت ئەو ئۆرگانە و پێگە شەڕخوازەی لە ئێستەدا شەیتان بەکاری دەهێنێ، تەنیا ٣٠٠ بیلمەتی خاوەن مێشکی سەرئاسان.

- باوەڕ، هیوا، چاکەکاری: نابێ هەرگیز ئەوە لەبیر بکەین ئایینە ئاسمانییەکان لەسەر بنەمای باوەڕ و هیوا و چاکەکاری بنیادنراون و باوەڕە ئەیتەیستییەکانیش تەنیا لەسەر گومان و ڕق و کینە و بێهیوایی داڕێژراون.. خواوەندی مەزنی بەتوانا بەشێوەیەکی پلە بەپلە دەرفەتی تاوتوێکردن و چارەسەرکردنی مەسەلە و نهێنییەکانی سرووشتی بۆمان دەستەبەر کردووە، بۆ ئەوەی بەخراپ ئەو سوودانە بەکارنەهێنن کە پێشکێشمانی دەکات. ئێستە ئێمە دەتوانین بۆ مەبەستی ئاشتیخوازانە وزەی ئەتۆمی بەکاربێنین، هەروەها دەشتوانین بەشێوەیەکی خراپ بەکاری بهێنین و دەرفەت بۆ هێزە شەڕخوازەکان برەخسێنین بەدژی

ئێمە بەکاری بێنن و بتوانن نیوەی ڕەگەزی مرۆیی لەنێو ببەن و ئەوانی دیکەش دووچاری پەککەوتـەیی و کەمئەندامی بکەنـەوە. دەشتوانین دڵنیابینەوە لەوەی کەسانی ڕزگاربووی نێـو ئـەو قەسابخانە تۆقێنـەرە دەبنە بەکرێگیراوی ئەو هێزە شەڕخوازە.

خـودا هـەموو ئـەو شـتانەی پێمـان بەخشـیوە کـە لـەم ژیانـەدا پێویستمان پێی هەیە. هۆکارەکانی حەسانەوە و چێژی ڕەوای بۆمـان دەستەبەر کردووە. لەبەرئەوە لەسەرمان پێویستە کاربکـەین بۆئـەوەی هەموو خـەڵکێش ئـەو نیعمـەت و خۆشـییانە وەدەسـتبێنن و کـە خـودا بەخشـیویەتییە مـرۆڤ. نـابێ ئـەو کاتـەش هـەرگیز بێـت عـەنبارەکانی خۆرئاوا پـڕبن لـە گـەنم، کەچـی ملیۆنـان کـەس لـە خۆرهـەڵاتی دووردا بـەهۆی برسـییەتی و قاتوقڕییـەوە بمـرن. دەبـێ لـە بەخشـینی ئـەو شـتانەی هەمانـە دەسـت و دڵ کراوەبین و ئـەو شـتانەی لـە پێویسـتی خۆمان زیاترن ببەبەخشینە کەسانی بێ نەوا و با لەوەش دڵنیابین کاتێك دەمرین، هیچ شتێك لەگەڵ خۆمان نابینە نێو گۆڕەوە.

کۆتایی

لەوانەیە پەرتووكێكی دیكە لە مێژوودا نەبێت بارتەقای ئەم پەرتووكە هەرا و زەنای نابێتەوە. لەوانەیە هۆی ئەمەیش بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەم پەرتووكە وەك سەرچاوەیەكی باوەڕپێكراو بێت بۆ گشت ئەو كەسانەی دەیانەوێ نهێنییەكانی پشت پەردەی ئەم جیهانە تێبگەن. بەو واتایەی چەند لێكدانەوەیەك پێشكێش دەكات كە بە بەڵگە و پاڵپشتیی پتەوكراون سەبارەت بەو ڕووداوە گەورە و تۆقێنەرانەی جیهان گوزەری پیایاندا كردووە. وەك شۆڕشە مەزنەكان و هەردوو جەنگی یەكەم و دووەمی جیهانی. بەبێ ئەوەی بزانێ دەستە شاراوەكانی بزوێنەر و پاڵنەری ئەو ڕووداوانە كێن.

نرخ: ٨٠٠٠ دینار

1000000529

ANER 5 29